تالانت بوسۇغىسى

ئىسلامجان شېرىپ

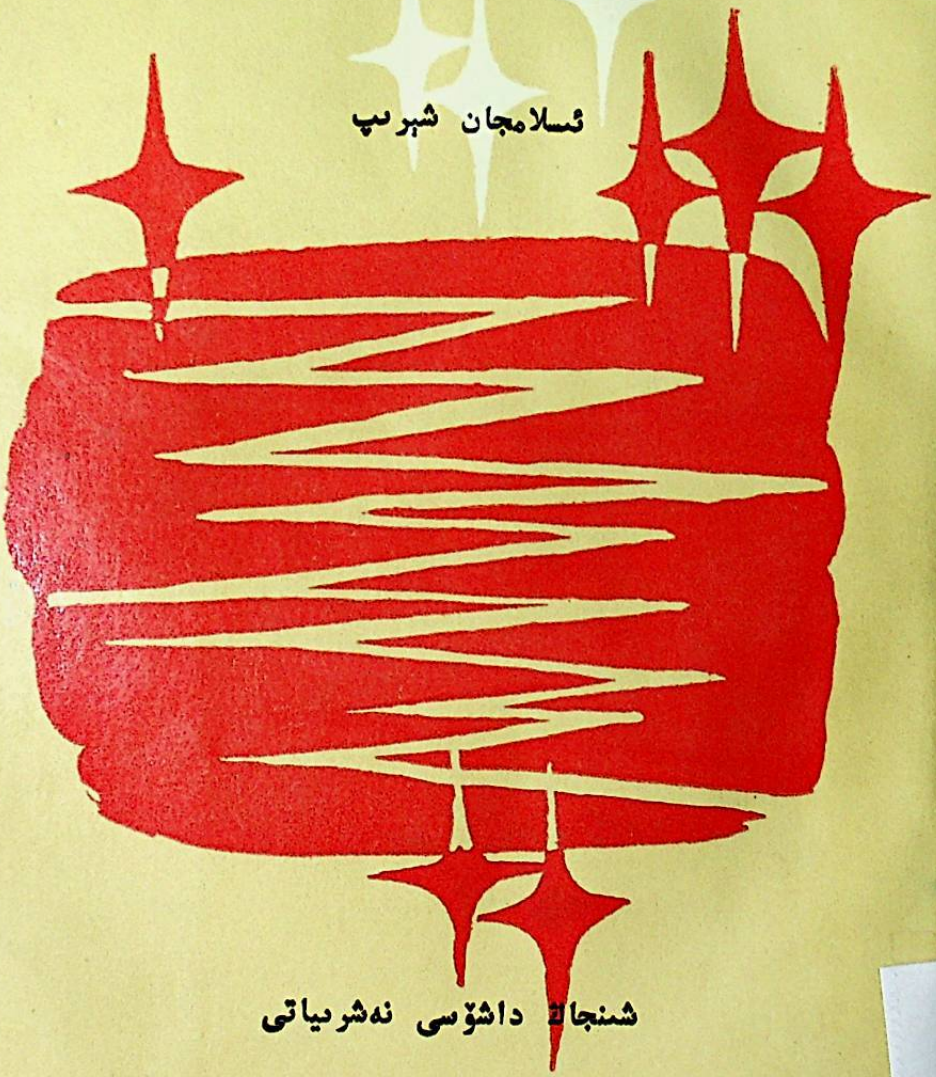

شىنجاڭ داشۇسى نەشرىياتى

ئىسلامجان شېرىپ

تالانت بوسۇغىسى

شىنجاڭ داشۆسى نەشرىياتى
1996 - يىل. ئۈرۈمچى

مەسئۇل مۇھەررىرى: پالتاخۇن ئەۋلاخۇن
تەكشۈرۈپ بېكىتكۈچى: ئىمامھەسەن ئىبراھىم
مەسئۇل كوررېكتورى: ئادالەت ياقۇپ

تالانت بوسۇغىسى

ئىسلامجان شېرىپ

شىنجاڭ داشۆسى نەشرىياتى نەشر قىلىپ تارقاتتى
(ئۈرۈمچى شەھەر غالىبىيەت كوچا №14، پوچتا نومۇرى: 830046)
شىنجاڭ شىنخۇا 2 - باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى: 1168×850مم، 1/32، باسما تاۋىقى: 18.375
1996 - يىل 11 - ئاي 1 - نەشرى
1996 - يىل 11 - ئاي 1 - بېسىلىشى
تىراژى: 5.000—1
باھاسى: 15.80 يۈەن ISBN 7-5631-0806-8/G·461

نەشرىياتتىن

ئىسلامجان شېرىپ 1947 - يىلى قەشقەر كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ بەشكېرەم يېزىسىدا بىر باغۋەن ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. 1965 - يىلىغىچە يۇرتىدا باشلانغۇچ، تولۇقسىز ۋە تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى پۈتتۈرگەن. 1967 - يىلى سابىق مەركىزىي مىللەتلەر شۆيۈەننىي پۈتتۈرۈپ، 1975 - يىلىغىچە يەكەن ناھىيىلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىدە ئىشلىگەن. 1980 - يىلىغىچە قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىدە ئىشلىگەن. شۇ مەزگىللەردە ئۇ يەنە مەركىزىي پارتىيە مەكتىپىنىڭ ئاسپىرانتلىق سىنىپىنى پۈتتۈرگەن. 1990 - يىلىغىچە قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتىنىڭ مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى بولغان. يەنە قەشقەر ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا ئىجادىيەت جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى، قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىجتىمائىي پەنلەر بىرلەشمىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى قاتارلىق قوشۇمچە ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن. 1990 - يىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئىجتىمائىي پەنلەر بىرلەشمىسىگە يۆتكىلىپ كېلىپ، «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر مۇنبىرى» ژۇرنىلىنىڭ مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى بولۇپ ئىشلىمەكتە.

ئىسلامجان شېرىپ جاپالىق ئىزدىنىش ئارقىلىق ئاز بولمىغان قىممەتلىك ئىلمىي، نەزەرىيىۋى ئەسەرلەرنى كەلگۈسىگە تەقدىم قىلدى. ئۇنىڭ ھازىرغىچە «تالانىتلىقلار ۋە ئۇلارنىڭ رولىنى جارى قىلدۇرۇش توغرىسىدا» (قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 1986 - يىل نەشرى)، «ئەقىل ۋە پەزىلەت» (مىللەتلەر نەشرىياتى، 1990 - يىل نەشرى)، «ئادەم ۋە ئىقتىدار» (مىللەتلەر نەشرىياتى، 1993 - يىل نەشرى)، «تالانىتشۇناسلىق» (شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1995 - يىل نەشرى) قاتارلىق ئەسەرلىرى ۋە گېزىت - ژۇرناللاردا 30 پارچىدىن ئارتۇق ئىلمىي ماقالىسى ئېلان قىلىندى. بۇلارنىڭ ئىچىدە «ئادەم ۋە ئىقتىدار» دېگەن كىتابى بىلەن «ئۆمىد ۋە ئارزۇ» دېگەن ئىلمىي ماقالىسى ئاپتونوم رايون بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن ئىجتىمائىي پەنلەر نادىر ئەسەرلىرىنى باھالاش كۆرىكىدە بىرىنچى دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى.

ئىسلامجان شېرىپ يۇقىرىدىكى نەتىجىلىرىدىن باشقا، پەلسەپە، تارىخ، ئەدەبىيات، تالانىتشۇناسلىق، سىياسىي نەزەرىيە جەھەتلەردە كەلگۈسى دائىرىلىك تەرجىمە ئىجادىيىتى بىلەنمۇ شۇغۇللاندى. ئۇنىڭ شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان «جاڭ چېن ھەققىدە ھېكايىلەر»، «غەربىي يۇرت مەدەنىيىتى تارىخىي»، «چەت ئەل تارىخى ھەققىدە ھېكايىلەر» (مەجمۇئە)، «بىلىش ۋە ھەقىقەت»، «تەجرىبىچىلىك مۇ ياكى ماركسىزىمۇ»، «باھار» (رومان)؛ شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان «دۇلىيانىڭ بەش مىڭ يىلى» (3 - تومى)، «يىلتىز» (رومان)؛ شىنجاڭ

پەن - تېخنىكا نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان «پەن - تېخنىكا تالانتشۇناسلىقى»، نەشر قىلىنىش ئالدىدا تۇرغان «ئىختىراشۇناسلىق بوسۇغىسى» قاتارلىق تەرجىمە ئەسەرلىرى بار. قولىڭىزدىكى «تالانت بوسۇغىسى» دېگەن بۇ كىتاب ئىجادىيەت قۇدرىتىنى ئۇرغۇتۇش، ئالاھىدە تالانتلىقلارنى يېتىشتۈرۈش ۋە تالانت بوسۇغىسىدىن ئاتلاپ كىرىش ھەققىدىكى ئارزۇ ئارمانلىرىمىزنى گەۋدىلەندۈرىدىغان بىر ئىلمىي نەزەرىيىۋى ئەسەردۇر.

بىز ئاپتورنىڭ نەزەرىيىۋى تەتقىقات ساھەسىدە قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىلىرىنى تەبرىكلەيمىز ۋە ئۇنىڭ تېخىمۇ زور ئۇتۇقلارنى قازىنىشىغا تىلەكداشمىز.

مۇندەرىجە

I باب تالانت ۋە ئۇنىڭ شەكىللىنىشى 1
§1. تالانت ئاتالغۇسى 1
1. تالانت باغچىسى 1
2. تالانت بىلەن بىللە ئېيتىلمىدىغان ئاتالغۇلار ۋە ئۇلارنىڭ پەرقى 8
3. تالانت ئاتالغۇسى ۋە ئۇنىڭ كېلىپ چىقىشى 15
§2. تالانتنىڭ شەكىللىنىشى 23
§3. تالانت شەكىللىنىشىنىڭ ئومۇمىيلىقى 54
II باب تالانتنىڭ ئاساسى 71
§1. ئەقلىي قابىلىيەت بىلەن ئەقلىي ئىقتىدارنىڭ مۇناسىۋىتى 73
§2. ئەقلىي قابىلىيەت 80
§3. ئەقلىي ئىقتىدار 88
III باب تالانتنىڭ يېتىلىشىدىكى ئىككى چوڭ تەرەپ... 109
§1. تالانت يېتىلىشىنىڭ ئەقلىي ۋە غەيرىي ئەقلىي زىيادىلىك بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى 109
§2. تالانت يېتىلىشىنىڭ مۇھىت بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى 126
IV باب تالانت ئاساسىنىڭ تەڭپۇڭسىزلىقى 139
§1. كىشىلەر ئەقلىنىڭ تەڭپۇڭسىزلىقى ۋە زېھنىي بۆلۈنمىنى ئۆستۈرۈش 140
1. كىشىلەر ئەقلىنىڭ تەڭپۇڭسىزلىقى 140
2. زېھنىي بۆلۈنمىنى ئۆستۈرۈش 144
§2. ئەقلىي زىيادىلىك 148
1. ئەقلىي زىيادە بالىلار بىلەن بالدۇر يېتىلگەن

بالىلارنىڭ پەرقى 149
2. ئەقلىي زىيادىلىك ئالامەتلىرى 151
§3. ئەقلىي زىيادىلىكنىڭ ئاساسى 159
§4. ئەقلىي زىيادە بالىلارنى تەربىيىلەش 173
1. ئالاھىدە قابىلىيىتى زىيادە بولغان بالىلارنى تەربىيىلەش 174
2. ئەقلىي زىيادە بالىلارغا ئومۇمىي تەربىيە بېرىشنىڭ پرىنسىپ ۋە ئۇسۇللىرى 175
3. دەسلەپكى ئومۇمىي تەربىيىنىڭ ئاساسى ۋە ۋاقىت تالىشى 178
4. ئەقلىي زىيادە بالىلارنى ئوقۇشقا تەشكىللەش ئۇسۇللىرى 179
5. بالىلار پسىخىك تەرەققىياتىنىڭ قانۇنىيىتى 181
§5. ئەقلىي كەملىك ۋە ئۇنىڭ ئالدىنى ئېلىش 183
1. ئەقلىي كەملىك ۋە ئۇنىڭ سەۋەبلىرى 183
2. ئەقلىي كەملىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش 189
3. ئەقلىي كەم بالىلارنى ئەقلىي نورماللىققا، ھاملىلەرنى ئەقلىي زىيادىلىككە كۆتۈرۈش 195
V باب ئەقلىي زىيادە بالىلارغا ۋە ھاملىلەرگە تالانت تەربىيىسى ئېلىپ بېرىش 208
§1. ئاتا ـ ئانىلارنىڭ ئەقلىي زىيادە بالىلار ئالدىدىكى بۇرچى 208
1. ئەقلىي زىيادە بالىلارنىڭ ئاتا ـ ئانىسى زىيادە ۋەزىپە ئۆتەش كېرەك 209
2. ئەقلى نورمال بالىلارنى بالدۇر يېتىلدۈرۈش ۋەئۇلارنى ئەقلىي زىيادىلىككە كۆتۈرۈش 216
3. ھەيران قېلىش ھېسسىياتى ۋە تەسەۋۋۇر قىلىش قابىلىيىتىنى ئۆستۈرۈش 222

2§. هامىلىلەرگە تالانت تەربىيىسى ئېلىپ بېرىش..... 233
VI باب تالانتنىڭ جانلىق هالىتى 239
1§. ئىجادىيەت ۋە ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ تەركىبى ... 242
1. ئىجادىيەت 242
2. ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ تەركىبى 254
2§. ئىجادىي ئادەم 270
3§. تالانتلىق ئادەمدىن ئالاهىدە تالانتلىق ئادەمگىچە... 285
VII باب ئىجادىي تەپەككۇر 306
1§. ئىجادىي تەپەككۇر ۋە ئۇنىڭ ئالاهىدىلىكى 306
1. ئىجادىي تەپەككۇرنىڭ تەبىرى 306
2. ئىجادىي تەپەككۇرنىڭ ئاساسلىق ئالاهىدىلىكلىرى... 312
2§. ئىجادىي تەپەككۇر ۋە غەيرىي لوگىكىلىق تەپەككۇر شەكىللىرى 316
1. ئىلهام بىلەن بەۋاستە سەزگۈ تەپەككۇرنىڭ پىسخولوگىيىدە ئوتتۇرىغا چىقىشى 316
2. ئىلهام تەپەككۇرى بىلەن بەۋاستە سەزگۈ تەپەككۇرنىڭ پەرقى 322
3. ئىلهام ياكى ئىلهام تەپەككۇرى 326
4. بەۋاستە سەزگۈ 342
5. ئىجادىي تەسەۋۋۇر 370
3§. ئىجادىي تەپەككۇرنىڭ ئۇسۇللىرى 382
1. ئىجادىي تەپەككۇر زامانىۋى ئىلمىي ئۇسۇللارغا موهتاج 382
2. ئىجادىيەت ئۇسۇلى ۋە ئۇنىڭ ئەهمىيىتى 386
3. ئىجادىيەت ئۇسۇلىنىڭ پرىنسىپلىرى 399
4. ئىجادىي تەپەككۇرنىڭ ئۇسۇللىرى 427
VIII باب خاسلىق ۋە ئىجادىي خاسلىق 487

1§. خاسلىق ۋە ئۇنىڭ ساغلاملىقلىقى 487
1. خاسلىقنىڭ ئىجادىي قابىلىيەتتىكى ئورنى 487
2. خاسلىقنىڭ تەبىرى 493
3. خاسلىقنىڭ ساغلاملىق ئالامەتلىرى 503
2§. ئىجادىي خاسلىق 514
1. ئىجادىي خاسلىقنى ئىگىلەشنىڭ ئىجادىي قابىلىيەت
يېتىشتۈرۈشتىكى ئورنى 514
2. ئىجادىي خاسلىقنىڭ مەزمۇنى 519
3. ئىجادىي خاسلىق بىلەن زېچ باغلانغان
پسىخىك پەزىلەتلەر 544

I باب تالانت ۋە ئۇنىڭ شەكىللىنىشى

§1. تالانت ئاتالغۇسى

1. تالانت باغچىسى

ھەممە كىشى بەختلىك بولۇشقا ئىنتىلىدۇ. بۇ ئىنسانلار تەبىئىتىدىكى نەرسە. ئەمما، بەخت باغچىسى قاتمۇقات توسۇقلار بىلەن ئورالغان تۇرسا، ئۇنىڭغا قورقۇنچاقلار كىرەلەمدۇ؟ تالانت بىزنىڭ بەختسىز ئۇچۇن ئېچىلغان باغچە، ئۇنىڭغا دۇنيانىڭ گۈزەللىكىنى ئىشقا ئاشۇرىدىغان مۆجىزىلىك ئۇرۇقلار كۆمۈلگەن، ئۇنمۇ يەڭمەك تەس بولغان خىلمۇخىل قىيىنچىلىقلار ئوراپ تۇرىدۇ، ئىزچىل ئەمگەك بىلەن قىيىنچىلىقلارنى يېڭىشتىن باش تارتىدىغان قورقۇنچاقلار ئۇنىڭ بوسۇغىسىدىن ئۆتەلەمدۇ؟

قورقۇنچاقلىق ئادەمنىڭ نەزەر دائىرىسىنى تارايتىدۇ، تۆت ئەزاسىنى رودىمېنتلاشتۇرىدۇ، تەپەككۇرىنى بېكىنمە ھالەتكە چۈشۈرۈپ قويىدۇ، روھىي دۇنياسىنى ئاسارەتتە قالدۇرىدۇ. بۇ ھالدا ئادەم جىسمانىي جەھەتتە يا ئىسسىقتا، يا سوغۇقتا چىدىيالمايدىغان، روھىي جەھەتتە غەزەپكىمۇ، قايغۇغىمۇ بەرداشلىق بېرەلمەيدىغان، گەپ ـ سۆزدە بىر دائىرىنىلا چۆرگىلەيدىغان بولۇپ قالىدۇ ـ دە، بۇنداق ئادەمگە ۋەھىمە ئەرۋاھلىرىنىڭ كۆزى

باغچىسىغا كىرگەن. بۇ سەپەر ئۇستىدە ئۇلارنىڭ پاراسىتىدە تالانت باغچىسىنى ئوراپ تۇرغان قىيىنچىلىقلارنى، ئۆزىدىكى ۋەھەمە پەيدا قىلىدىغان ئاجىزلىقلىرىنى يېڭىدىغان ماھارەت، بىر-لىمىنىڭ ھەۋىنلىرىگە بۆسۈپ كىرەلەيدىغان جاسارەت بولغان، بۇنداق پاراسەت باتۇرلۇقى ئۇلارنى شۇ زامانىنىڭ تەرەققىياتىغا باشلامچىلىق قىلىدىغان ئىجادىيەت ۋەكىللىرىگە ئايلاندۇرغان.

دۇنيانىڭ قەدىمكى زامان تارىخىدىكى پاراسەت چولپانلىرى ۋە بىزنىڭ قارا خانىلار دەۋرىدىكى فارابى، يۈسۈپ خاس ھاجىپ، مەھمۇد قەشقەرى، تۆمۈرلەر دەۋرىدىكى ناۋائى ھەمدە ئۇلارنىڭ شاگىرتلىرىدەك ئۇلۇغ بوۋىلىرىمىز ئەنە شۇنداق پاراسەت باتۇر-لۇقى بىلەن بىللە مېڭىپ ئىنسان تەبىئىتىدىكى پىسخىك ئاجىز-لىقلاردىن ئىبارەت ۋەھىمە ئىلاھلىرىنى ۋەيران قىلغۇچىلار ئىدى. ئۇلارنىڭ روھى ھېلىمۇ بىزگە تەلمۈرمەكتە، بىز ئۇلارنىڭ ئەۋ-لادى ۋە زامانىمىزنىڭ ئېينىشتېيىن، ئېدىسوندەك چولپانلىرىنىڭ تەسىرلەندۈرۈشى ئىچىدە تۇرۇقلۇق، شۇنچە ئۇزاق زامانلار دۇن-ياغا يارامليق ئىجادىيەتلەر تەقدىم قىلالمايۋاتقان ناقابىللىقىمىز-دىن خىجىل بولماي، يەنىلا ئۇلۇغ بوۋىلىرىمىزغا باش ئۇرۇش بىلەن كۇن ئۆتكۈزىمىزمۇ؟

تارىخنىڭ تەرەققىياتى ــ ئىنسانىيەت ئاللىقاچان چىقىپ بولغان چوققىلاردىن ئۇزلۇكسىز ھالقىپ ئۆتۈشتۇر. تارىخ بىلەن بىللە مېڭىش ئەنە شۇ ئىنسانلار ھالقىپ ئۆتۈپ كېتىۋاتقان چوققىلارغا پاراسەت باتۇرلۇقى بىلەن چىقىشتۇر. بىز تەكرارلاش مايدىغان ھاياتىمىزدا بۇ چوققىلارغا چىقماي تۇرۇپ ۋىجدان ئالدىدا نېمە دەيمىز؟

زامان ئەھلى ئۇلۇغ ئەجداد ۋە دەۋرداش دانىشمەنلىرىنىڭ ئۇمىدى بولغان ۋىجدان ئىمتىھانىدىن ئۆتۈشتە تالانتىنى ئىبارەت يۈكسەك گۈزەللىك ئۇرۇقىنى پەرۋىش قىلىشنى دانالىق بىلىپ مۇنداق خىتاب قىلىدۇ:

چۈشىدۇ:

ــ ھەي، قانداق، مەن ساڭا ھالىڭغا بېقىپ ئىش قىل، پۈت ـ قولۇڭ كارغا كەلمىگەندىن كېيىن ئېگىز شاخلارغا ئېسىل ما، نەزەر دائىرەڭ تار بولغاندىكىن چوڭقۇر خىيالىلارنى سۈرمە دېگەنغۇ؟!

ۋەھىمە ئەرۋاھلىرى قورقۇنچاقلارغا ئەنە شۇنداق ۋەھىمە سېلىپ، قانچىلىغان تالانت بىخلىرىنى ئېكەكلىۋەتكەندۇ، يەنە قانچىلىغان ئانچىكى ئادەملەرنى ئېگىز چوققىلارغا چىقىرىپ، تالانت بىخلىرى ۋەھىمە ئىچىدە ئېكەكلىنىپ كەتكەن كىشىلەرنىڭ ئارىسىدا كۆرەكىلەتكۈزگەندۇ ـ ھە! قەتئىيەت بىلەن ھەرقانداق توسقۇنلۇق بويسۇندۇرۇلىدىغان يەردە، ئۆتمۈشتىكى ھەممە ئادەم ئاشۇنداق قورقۇنچاقلارغا ئايلىنىپ كەتكەن بولسا، ئىنسانلاردىكى بۇگۈنكى گۈزەللىك قەيەرلەرگىمۇ كېتەر ئىدى؟

بىراق، ئادەم دېگەننىڭ ھەممىسى ئوخشاش بولمىغاچقا، كىشىلەر يەنىلا ئامەتلىك بولغان. ۋەھىمە ئەرۋاھلىرى ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى قورقىتۇبتەلمىگەن. ھەربىر زاماندا ۋەھىمە ئەرۋاھلىرىدىن قورقمايدىغان ئادەملەرمۇ بولۇپ تۇرغان. بۇلارنىڭ بەزىلىرى تالانت بىلەن بىللە ماڭىدىغان ھەقىقىي باتۇرلار بولسا، بەزىلىرى ۋەھىمىلىك بىلەن بىللە ماڭىدىغان قاراقچىلار بولغان. بۇنداقلار قانچە كۆچلۈك بولغاندىمۇ تارىخ ئېقىمىدا غىل ـ پال كۆرۈنۈپلا ئۆتۈپ كېتىدىغان يولۇچىلارغا ئايلىنىپ، يا ئەخلەت دۆۋىسىگە تاشلانغان. يا لەنەت تۈۋرۈكىگە مىخلانغان. تەبىئىيكى بۇلار بىز ئۈچۈن سەلبىي مۇئەللىم. تالانت بىلەن بىللە ماڭىدىغان پاراسەت دۇلدۇللىرى بولسا، باتۇرلۇقىنى جايىدا ئىشقا سېلىپ، قەتئىيەت بىلەن ئېگىز چوققىلارغا ياماشقاندىمۇ مۇۋاپىقلىق دەرىجىسىنى ئىگىلەپ، پۈتكۈل ھاياتىنى ۋە پۈتكۈل دۇنيانى پاراسەت ئوقى ئۆتۈشۈپ تۇرىدىغان دائىرىگە كىرگۈزۈپ تۇرۇپ، پېشانىسىدىكى «ئەقىلسىزلىق» شورىنى يۇغان ۋە تالانت

خۇشاللىق ۋە غەمخورلۇق دولقۇنىنى ئۇرلىتىسەن.

يەنە ساڭا خىتاب قىلمىمىز، بىلىم، سەن بولمىساڭ تالانت دەرىخى قۇرۇپ كېتىدۇ، بىلىم، كەل مېنىڭ ۋۇجۇدزىسىغا! بالىلىق قىسمىدىن تارتىپلا ساڭا چوقۇنغانىمەن. سادىق قەلبىم بىلەن ساڭا بولغان ئىنتىلىشىمنى ئىزھار قىلاي. كەل، يىللارسېرى ئاۋۇۋاتقان ئاشۇ چەكسىز، مول خەزىنەڭدىكى سەلتەنەتلىك پارلاق بايلىقلىرىڭنى تۆككىن! خەزىنەڭنىڭ دەرۋازىسىغا يېزىلغىنى قايسى خىل يېزىق بولمىسۇن، ئاچقۇچىڭنى ماڭا بەر!

ئاخىرىدا ساڭا خىتاب قىلمىمىز، تەجرىبە، سەن دانىشمەنلەر، دىيانەتكارلار، بىلىم ئىگىلىرى ۋە ئاكادېمىك ئەشرەپلەر بىلەن ئەزەلدىنلا دوست، ياق، سەن ئۇلار بىلەنلا دوست ئەمەس، سەن مەنسەپدارلاردىن تارتىپ ئەسكەرلەرگىچە، گىراف خانىملاردىن تارتىپ ئادەتتىكى ئايالالارغىچە بولغان ھەر خىل كىشىلەر بىلەن دوست، ئىنسانلار ئۇزىنى بىلىمەكچى بولىدىكەن، سەن ئاچقان يوللار بىلەن مېڭىشى كېرەك. لېكىن كىتابخانىسىدىن چىقمايدىغان بىلىم مەستانىلىرىنىڭ ئىقتىدارى قانچىلىك ئۇستۇن بولمىسۇن، بىلىمى قانچىلىك كەڭ بولمىسۇن، بەرىبىر ئۇلار ئىنسان تەبىئىتىنى ھەقىقىي، دەل بىلىپ يېتىشكە قادىر ئەمەس①».

راست، تالانت، ئىنسانپەرۋەرلىك، بىلىم، تەجرىبىلەرنى ھەمراھلىرى بىلەن قوشۇپ زامان تەلىپىدە چۇشەنگەندە، خىتابتىكى گۈزەللىك تەلەپلىرى گويا تەقدىرى مەڭگۈلۈك بىر - بىرىگە چېتىۋېتىلگەن بىر پۈتۈن ھاياتتىكى ئەزالاردەك مۇجەسسەملىكنىڭ كامالىتىدۇر. بۇنداق كامالەت ھەممە ئادەمدە بۇلۇۋەرمەيدۇ. بىراق، كىشىلەر تەبىئەتنىڭ ئىلتىپاتىدىن كۆرە، كۆپ-رەك ئۆگىنىش ۋە مەشق ئارقىلىق كامالەتكە يەتكەچكە، بۇ ئۇنجىدان

① ئەنگلىيەلىك توم جونىس: «شىنجاڭ ياشلىرى»ژۇرنىلى، 93 - يىل 4 - سان 43 - بەت.

ئاۋۋال ساڭا خىتاب قىلىمىز تالانت، سەن تەڭرىنىڭ ئىلتىپاتى، سېنىڭ ياردىمىڭ بولمىسا ئېقىمغا قارشى كېمە ھەيدەپ جاپا چەككەن ھەم ئورۇنسىز ئەمگەك قىلغان بولاتتۇق؟ سەن سورتلۇق ئۇرۇقلارنى چاچسەن، ئۇنى سەنئەت بۇلىقى بىلەن سۇغىرىپ، ۋايىغا يەتكۈزسەن. تالانت، سەن مېھرىبانلىق بىلەن قولۇمدىن يېتىلەپ، تەبىئەتنىڭ سىرلىق قەسىرىدىن ئۆتكۈزۈپ، ئاددىي كىشىلەر ئېرىشەلمەيدىغان تىلسىملارنى كۆرسىتىسەن. مېنى تاۋلىغىن تالانت، ئەقىل نۇرلىرىڭ بىلەن ئىنسانىيەتنى ئېنىق بىلدۇرگىن. كىشىلەر ھەمىشە تۇمان ئىچىدە گاڭگىراپ قېلىپ ئالدامچىلىق نەيرەڭلىرىگە چوقۇنىدۇ ھەمدە ئالدامچىلىقنىڭ ئۆزىدىن يىرگىنىدۇ. ئەمەلىيەتتە، كىشىلەر ئۆزىنى ئۆزى ئالدىماقتا. مەسخىرە قىلىش زۆرۈر بولغىنى دەل ئۆلارنىڭ ئۆزى. تۇمانىنى قايرىۋەتسەڭ ئۆزىنى ئالداش ئەقىل - پاراسەت بىلەن بېزەلگەن، ئاچكۆزلۈك بايىاشادلىق نىقابىنى كىيگەن، يالۇڭۇلۇق شان - شەرەپ قىياپىتىگە كىرىۋالغان. بۇلارنىڭ يۈزەكى نىقابلىرىنى ئېلىپ تاشلاڭلار! تالانت سەن پان، سىرۋانتېس، شېكسپىرلارغا مەدەت بەرگەن پارلاق نۇرلىرىڭنى مەندىنمۇ ئايمىغايسەن! كۆزۈمنى يورۇتۇپ، ئاتالمىش خىجىللىقىنىڭ ئۆزى ھاماقەتلىكى ئۈچۈن قايغۇرۇش ئىكەنلىكىنى تونۇتقىن.

ئەمدى ساڭا خىتاب قىلىمىز، ئىنسانپەرۋەرلىك، سەن ھەقىقىي تالانت بىلەن مەڭگۈ بىللە، سەن شەپقەتلىك قەلبىڭنى بىزگە ئاتا قىلغىن، سەن ئەبەدىي قۇرۇماس بۇلاق، ئالىيجاناب، پاك دوستلۇق، كىشىنى ھاياجانلاندۇرىدىغان گۈزەل مۇھەببەت، سېخىي مىجەز، قىزغىن، سەمىمىي تەشەككۇر، نازۇك، زىل ھېسداشلىق، شەخسىيەتسىز ئۇچۇق - ئاشكارا نەسىھەتلەر سەندىن پەرۋىش تاپىدۇ. سەن ئاق كۆڭۈللۈككە قىزغىن كۈچ ئاتا قىلىپ، كىشىلەرنىڭ ھاياجانلىق كۆز يېشىغا، خىجىللىقتىن قىزىرىشقا سەۋەبچى بولىسەن، ياكى كىشىلەرنىڭ قەلبىدە ئازاب،

گەپىا كىشى ئىلىمپىبەنسى ئوقۇماي تۇرۇپمۇ بىلمۇبرە-
دۇ دەپ تەكىتلەش بىلەن باراۋەر. بىزنىڭ تالانت باغچىسىغا
كىرىش ئۈچۈن قوغلىشۋاتقىنىمىز مەنىۋى غايە. ئۇ ئىجادىيەت
پاراسىتىنى قوغلىشىشقا موھتاج. ئەگەر ئۇنى ۋاربىلىق قىلىغان
مەدەنىيەت ئاساسىمىز بىلەن توختىتىپ قويساق، مەنىۋى غايىنى
تۇغمىلىققا قىستاپ قويۇش كېلىپ چىقىدۇ. مەسىلەن. مەدەنىيەت-
كە ۋاربىلىق قىلىش بىلەن بىر چاغدا، ئۇنىڭ ئىجادىي ئۆزگە-
رىشىنىقوغلاشمىساق، ئەقلىي ئىقتىدارىمىزنى يېتىشتۇرۇش جەر-
يانىدا، ئۇنىڭغا باشقىچە بىر نېمە ئورنىنى باسالمايدىغان خاس
لىق ئامىللىرىنى كىرگۈزۈشكە تىرىشمىساق، بۇنداق «ۋاربىلىق
قىلىش» ۋە «يېتىشتۇرۇش» تەن سېلىنغان ئاتالمىش ئاساسىمىز
خۇددى ئىچىدە مول بىلىم بولسىمۇ كىتاب ئىشكابىغا تىزىپ
قويىا جىم تۇرغان كىتابلاردەك ھاياتىي كۈچى ئاجىز بىر نېمە
بولۇپ قالىدۇ ـ دە، خۇددى «تارىخىي ئادەم» (ۋاربىلىق قىلىش
نىلا بىلىپ تەرەققىي قىلدۇرۇشنى بىلمەيدىغان مەدەنىي ئادەم)
لەردەك ئەمەلىيەتكە يۈزلىنەلمەيمىز، يېڭىلىققا ئۇيغۇنلىشالمايمىز،
جەددىي ئۆزگىرىشلەرگە لايىقلىشالمايمىز. يەنە كېلىپ، ئادەم
قىسمەن تارىخىي مۇھىت ۋە ئالاھىدە مەدەنىيەت جۇغلانمىسىنىڭ
بەھىر ئالغۇچىسى بولغانلىقتىن، ئومۇمىي كۆلەم ۋە كونكرېت
تارىخىي چۆكمىلەردىن مەنىۋى ئوزۇقلۇق قوبۇل قىلماستىن، بەل-
كى «ئالدىغا ئۇچرىغان» ئالاھىدە زامان، ماكاندىكى ئالاھىدە
مۇھىتتىن ئەقىل تاپىدۇ. بۇنداق مۇقەررەرلىك بىزدىن مۇنەۋۋەر
مەدەنىيەت ئاساسلىرىمىزنى ئۆگىنىش بىلەن بىر ۋاقىتتا تاللاپ
قوبۇل قىلىش، مەقسەتلىك جۇغلاش، قاراتمىلىقى بار ھالدا ئىز-
دىنىش، پىلانلىق ئىنتىلىش. ئىشانلىق يول ئېچىش، قەدەم ـ
باسقۇچلۇق ھالدا چوڭقۇرلىشىش، ئۈسۈلى بولغان ھالدا پۈختا
تەتقىق قىلىش ۋە ئاڭلىق تۇرده پاراسەت باتۇرلۇقىمىزنى ئاشۇ-
رۇپ مېڭىشنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇنداق ئەتراپلىق تەرەققىي قىلغان

رىغبىتى بىلەن پارأسەت باتۇرلۇقىنى مەشق قىلىشنى ئالدىغا قويۇپ ئادەمگە بۇمۇ چىققىلى بولمايدىغان چوققا ئەمەس. چۈنكى ئادەم باشقا مەخلۇقلار بىلەن سېلىشتۇرغاندا، ئۆزىنىڭ ئاجىز-لىقلىرىنى بىلىپ، ئۇنى تولۇقلاش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە. ئىنسانلار ئەنە شۇنداق ئاجىزلىقلىرىنى بىلىپ يېتەلىگەنلىكى ئۈچۈنلا ئۆز-لىرىنى تولۇقلاپ ماڭالىغان. ئادەمنىڭ كۆرۈش قابىلىيىتى لاچىن-نىڭ كۆرۈش قابىلىيىتىگە يەتمىگەنلىكتىن، ئۆزىنىڭ بۇ ئاجىز-لىقىنى تولۇقلاش ئارزۇسىدا تېلېسكوپنى ئىجاد قىلىپ، لاچىننىڭ كۆرۈش قابىلىيىتىدىن مىليون ھەسسىلەپ ئالدىغا ئۆتۈپ كەتكەن، ئادەمنىڭ مېڭىش سۈرئىتى بەزى ھايۋانلاردىن ئاستا بولغاچقا، ئۆزىنىڭ بۇ ئاجىزلىقىنى تولۇقلاش ئارزۇسىدا دۇگلەيدىغان چاق-نى، تۆمۈر قاناتلارنى ئىجاد قىلىپ، ھايۋانلار بىلەن زادىلا سېلىشتۇرغىلى بولمايدىغان دەرىجىدە تېز چاپىدىغان، ئۇچۇدىغان بولۇپ كەتكەن..... قىسقىسى، ئادەم ھەممە ئاجىزلىقلىرىنى بىلىپ يېتىپ، تولۇقلاش ئارقىلىق ئۆزلۇكسىز ھايات كامالىتىنى يېتىل-دۇرۇپ، زامانىنىڭ يۈكسەك چوققىلىرىغا چىققان. شۇنداق قىلىپ، بارلىق يۈكسەك نىشاننى قوغلاشقۇچىلار ئەڭ ئاقىلانىلىق بىلەن ئۆزلىرىنىڭ كەمتۈكلۈك - ئاجىزلىقلىرىنى كۆرۈپ يەتكۈچىلەر بولسا، ئۇمىدۋار مىللەتلەر ئۆزىنىڭ ئاجىزلىقلىرىغا سەممىيەت بىلەن نەزەر سېلىپ، مىللىي ھاياتنىڭ كامالىتىنى ئىزدىگەن، بۇنداق قىلمىغان قايسى ماختانچۇق ئادەم ۋە خەلق كامال تاپ-تى دەيسىلەر؟ بارلىق مەدەت، ئالقىشلار ئاخىرقى ھېسابتا يېڭىلىپ ئۇزىندىن تۇرغان، يېڭىلىپ قېلىشتىكى ئاجىزلىقلىرىنى تولۇقلاش-نى بىلگەن تاكامۇللاشتۇرغۇچىلارغا مەنسۇپ. بىزمۇ ئاشۇنداق ئاقىلانە يولغا ماڭساق، خىتابتىكى يۈكسەك گۈزەللىك چوققىسىغا چىقالمامدۇق؟

بېلىنسكىي مەنىۋى غايىلەرنى تۇغما پەزىلەت دېيىش ياكى تۇغما رېفلېكسنىڭ ئاقىۋىتى دەپ تەسەۋۋۇر قىلىش،

تۇرىدىغان قابىلىيەتلەرنى يۇقىرى بالداقتا تۇرىدىغان ئىقتىدار ياكى تالانتقا تەلۈ قىلىۋالماي، ئەقلىي ئىقتىدار ۋە تالانتنىڭ يۇقىرى پەللىسىگە تېخىمۇ تېز ئۆرلەيدىغان ئىدىيىۋى تەييارلىقتا تۇرۇشىمىز كېرەك.

تالانت تەتقىقاتىدا ئادەتتە ساپا، قابىلىيەت، ئەقلىي ئىقتىدار، تۇغما قابىلىيەت، زېھىن، ماھارەت، ئىجادىي قابىلىيەت، ئىقتىدار، تالانت قاتارلىق ئاتالمىلار قوللىنىلىدۇ. بۇلار تەتقىقاتتا باشقا - باشقا مەنىدە ئىپتىلىدىغان ئاتالغۇلار بولۇپ، مەزمۇن جەھەتتىن روشەن پەرقلىنىپ تۇرىدۇ. لېكىن ئادەتتە كىشىلەر ئۇلارنى ئارىلاشتۇرۇۋېتىدۇ ياكى بىرىنى ھەممىنىڭ ئورنىغا قويىدۇ. ھەتتا بەزىلەر 120 خىل قابىلىيەتتىن تەركىب تاپىدىغان ئەقىل تەركىبىدىكى بىرخىل قابىلىيەتنى ئەقىل، بىلىم، ماھارەت ۋە ئىلمىي پىكىر قىلىش ئۇسۇللىرىنىڭمۇ مۇجەسسەمى بولغان ئىقتىدار ياكى تالانت نامى بىلەن ئاتايدۇ. بۇنداق مەسىلىلەر ھەتتا بىزنىڭ ئالىي مەكتەپ دەرسلىكلىرىمىز- دە ۋە گېزىت - ژۇرناللىرىمىزدا كۆرۈلۈۋاتقانلىقىنى كۆز ئالدىمىزغا كەلتۈرگىنىمىزدە، تالانتلىق ياكى ئىقتىدارلىق ئادەم بولۇش ئۈچۈن سىستېمىلىق ئۆگىنىشكە كىرىشكەن ئادەملەرنىڭ بۇلارنى پەرق ئېتىشى ناھايىتى مۇھىم دەپ قارايمىز.

ئىقتىدار بىلەن تالانت زىچ باغلىنىدۇ، ئەمما بىر-بىرىدىن پەرقلىنىدۇ. تالانت دېگىنىمىز — ئادەم خاسلىقىنىڭ يۇقىرى چوققىسى بولۇپ، ئادەتتە ئىقتىدارنىڭ يۇكسەك ھەم تەكەممۇل تەرەققىي قىلىشى بولۇپ ئىپادىلىنىدۇ، ئۇ ئادەمنىڭ مۇھىت بىلەن بولغان ئۆزئارا تەسىرى نەتىجىسىدە ھاسىل بولىدۇ. ئۇ ھەرگىز تۇغمابولمايدۇ، تالانتبىلەن مۇھىت دىئالېكتىكىلىق بىرلىكى مۇناسىۋەتتە بولىدۇ - يۇ، ئادەمدە تالانت ئاساسى بولمىسا، مۇھىت ئۇنى بىۋاستە ھاسىل قىلالمايدۇ، ئادەم مۇھىتنى

پاراسەت باتۇرلۇقى ئەككى خىل گۈزەل ھايات، ئەككى خىل مەسـ
لىسىز ئىجادىيەتكە ھامىي بولىدۇ. ئىنچىكىلەپ ئېيتقاندا، مەنىۋى
جەھەتتىكى غايىلەرنى تۇغمىلىق ۋە ياكى تۇغمىلىقنىڭ يەنە بىر
تۈرى بىلەن ۋارىسلىق قىلىپلا، ئىجادىيەت پاراسىتىنى قوغلاشماس-
لىققا باغلاپ قويۇش، تۆرۈلۈۋاتقان ئەۋلادنىڭ ئالدىدىكى مۇ-
قەددەس بۇرچىنى ۋە ئىنسانىيەتنىڭ تەرەققىياتىغا بولغان مەس-
ئۇلىيەتنى يوقىتىشتىن ئىبارەت ئەڭ چوڭ گۇناھ بولىدۇ. بۇ گۇ-
ناھ يولىدىن قانداق قايتىش كېرەك؟

بۇ كىتاب بىزنىڭ تالانت باغچىسىغا كىرىپ، گۈزەللىك
چوققىلىرىغا چىقىشىمىزغا، ۋەھىمە سېلىپ تۇرغان ئاجىزلىقلىرى-
مىزنى تولۇقلاپ، بۇرچىمىزنى ئادا قىلىش ۋە ئەۋلادقا بولغان
مەسئۇلىيەتسىزلىك گۇناھىنى ئۆزىمىزدىن ساقىت قىلىش مەق-
سىتىدە كىتابخانلارغا سۇنۇلدى. ئىزدىنىش سەۋرى - خاتالىقلار-
نىڭ يېنىدا بولغاچقا، مېنى خجىللىق ئىلكىدە قىزارتىدىغان
تەرەپلەرنى ئۇستازلارنىڭ تولۇقلىشىنى ئىلتىماس قىلىمەن.

2. تالانت بىلەن بىللە ئېيتىلىدىغان ئاتالغۇلار ۋە ئۇلارنىڭ پەرقى

بىز ئۆگەنمەكچى بولغان تالانت ئاتالغۇسى ئەتراپىدا
ئۇنىڭغا يانداشقان بىر مۇنچە ھەمراھلار بار. ئۇلار گاھ
تالانت تەركىبىگە كىرىپ تالانتنى تولۇقلايدۇ، گاھ ئۆزىدىن
ئۈستۈن قابىلىيەتلەرگە يول بېرىپ تالانتنى قوغدايدۇ.

بىز ئۆزىمىزنىڭ ئەقلىي ئىقتىدار تەركىبىدىكى
ئىجادىي قابىلىيەتلەرنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ، تالانت بولۇش
ئۈچۈن، تالانتقا مۇناسىۋەتلىك مەزمۇنلارنى ئۆگىنىپلا
قالماستىن، ئالدى بىلەن ئۇنىڭغا باغلىنىدىغان بۇ ھەمراھ
ئاتالغۇلارنىڭ پەرقىنى ئاجىرىتىۋېلىپ، تۆۋەن بالداقتا

پەرقلىنىپ تۇرىدۇ.

ھەر قانداق بىر خىل ئىقتىدار ئۆزىگە مۇناسىپ ئۇقۇم سىستېمىسىنى ۋە مەشغۇلات سىستېمىسىنى ئۆز ئالدىگە ئالمىغاندا، مەلۇم پائالىيەت بىلەن شۇغۇللىنالايدىغان ئەمەلىي ئىقتىدارغا ئايلىنالمايدۇ. «ئىقتىدار» دېگەن بۇ ئۇقۇم كونكرېت تارىخىي دەۋردە تەرەققىي قىلغان. ئەمگەك پائالىيىتى شەكلى بىلەن بىرلەشمەيدىكەن، ئۇنىڭ ھېچقانداق ئەھمىيىتى بولمايدۇ. دېمەك، ھەرقانداق چاغدا ۋە ھەرقانداق ئادەمدە ئابستراكت «ئومۇمىي ئىقتىدار» بولمايدۇ، بەلكى ئادەمنىڭ مەلۇم ئالاھىدە پائالىيەتنى ئورۇندىشى ـ ئورۇندىيالماسلىقى بىلەن باغلانغان ئالاھىدە ئىقتىدار بولىدۇ. پسىخولوگ جاك جيەنمىنىڭ كۆز قارىشى بويىچە ئېيتقاندا، مەلۇم پەن تەتقىقات ئورنىدا ياكى خىزمەت ئورنىدا بۆلۈنگەن خىزمەت تىپى بويىچە مۇۋاپىقلىيەت قازىنالمايۋاتقانلار بار، «بۇ ئەھۋال ئۇلارنىڭ باشقا جەھەتلەردە ئىقتىدارى يوقلۇقىنى ئىپادىلەپ بەرمەيدۇ، بەلكى ئۇلارنىڭ بىرلا كەسىپكە جاھىللىق بىلەن بېشىنى تىقىۋېلىپ، ئۆزىنىڭ باشقا جەھەتلەردىكى ئىقتىدارىنى بايقىۋېلىشنى چەتكە قاققانلىقىنى ئىپادىلەپ بېرىدۇ». بۇنداق كىشىلەر ئۆزىنىڭ ياشلىق باھارىنى ياكى ھاياتىنى بىمۇدە ئۆتكۈزۈۋەتمەسلىك ئۈچۈن، ئۆزىنىڭ باشقا جەھەتلەردىكى ئالاھىدە ئىقتىدارىنى بايقاشقا ماھىر بولۇشى كېرەك. ئەمما، مۇشۇنداق ئالاھىدە ئىقتىدارلارنىڭ ھەممىسىدە ئومۇمىي ھەم ئالاھىدە ئامىللار بىللە مەۋجۇت بولىدۇ.

مەسىلەن، مۇزىكا ئىقتىدارىدىكى مېلودىيىلىك ئاھاڭ سېزىمى، رېتىم سېزىمى ۋە مۇزىكا ئاڭلاپ تەسەۋۋۇر قىلىش قاتارلىقلار ئومۇمىي قابىلىيەت بولسا، شۇ مۇزىكىنى ئىجاد قىلىش ھەم ئاككوردلاشتۇرۇشقا، مۇزىكا ئىقتىدارىدىكى بەزى ئالاھىدە ئامىللار كېرەك بولىدۇ. شۇنداق بولغانلىقتىن، مۇزىكا

ياخشىلايدۇ ـ يۇ، مۇھىتنى ئۆز ئالدىغا يارىتالمايدۇ. بۇ ئىككى تەرەپ بىر ـ بىرىگە ئاكتىپ تەسىر كۆرسىتىش ئارقىسىدا قابىلىيەت، بىلىم، ماھارەت، ئىلمىي پىكىر قىلىش ئۇسۇللىرىنىڭ مۇجەسسەملىرى ھاسىل بولغان ئالاھىدە ئىقتىدار ئىجادىيەت مۇددىئاسى (ئېھتىياجى) بىلەن قوشۇلۇپ تالانتنى يېتىلدۈرۈپ ماڭىدۇ. تالانتنىڭ پائالىيىتى داۋامىدا ئېپادىلىگەن قۇدرىتى ئۇنىڭ تۈغما قابىلىيەت ئامىللىرى، ياش ئامىللىرى ۋە جىسمانىي ئامىللىرى بىلەن زىچ باغلىنىدۇ. تالانت زىلزىلە پەيدا قىلىدىغان ئىجادىي پائالىيىتى داۋامىدا مۇھىتقا ئۈكۈس تەسىر كۆرسىتىدۇ، تالانت ھەر خىل بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار تالانتنىڭ ئەڭ ئاساسلىق ئامىللىرى (قابىلىيەت، بىلىم، پەزىلەت، ماھارەت، ماھىرلىق ۋە ئېھتىياج قاتارلىقلار) نى ئىگىلەشتە ئورتاق تەلەپتە بولىدۇ. تالانت ئەڭ تۆۋەن قاتلامدىكى تۈغما ساپا ۋە تەبىئىي ماھىللىقنى مادداي ئاساس قىلغان گەۋدە بولۇپ، ئۇ ئەڭ ئەلا تۈغمىلىق شەرتى ئاستىدا بىلىش ۋە جەمئىيەت كاتېگورىيىسىدە چېچەكلەيدۇ.

ئىقتىدار ئادەمنىڭ قابىلىيىتى، ماھارىتى، ماھىرلىقى، بىلىش ئۇسۇلى ۋە بىلىمىدىن تەركىب تاپقان قۇرۇلما بولۇپ، ئادەمنىڭ بىلىمى بىلەن ماھارىتىنىڭ ئۇزلۇكسىز تەرەققىي قىلىپ مېڭىشى ئادەم ئىقتىدارىنىڭ ئىجتىمائىي ۋە تارىخىيلىقنى پەيدا قىلغان. بىلىم ئىنسانلار تارىخىي تەجرىبىلىرىنىڭ يەكۈنى بولۇپ، پسىخولوگىيە نۇقتىئىنەزىرى بويىچە ئېيتقاندا، ئۇنى كىشىلەر ئۇقۇم شەكلىدە ئىگىلەيدۇ؛ ماھارەت ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىش ئەمەلىيىتى داۋامىدا شەكىللىنىدىغان مەشغۇلات تېخنىكىسى بولۇپ، ئۇنى كىشىلەر ھەرىكەت شەكلىدە ئىگىلەيدۇ. ئادەمنىڭ ئىقتىدارى تەركىبىدە بىلىم بىلەن ماھارەتنىڭ ئىبارەت ئىككى خىل ئىجتىمائىي ئالاھىدىلىككە ئىگە ئامىل بولغانلىقتىن، ئىقتىدار بىلەن قابىلىيەتنىڭ خاراكتېرى باشقىچە

نىڭ قابىلىيىتىدۇر. تىكتاك توپچىلارنىڭ توپنى ئۇرۇشى، ئېلىشى، ھەر خىل ئەگىتمە ھاسىل قىلىشى، ماھارەت ۋە ماھىرلىق بولسا، نېرۋا پائالىيەتلىرىنىڭ كۆچىلۈكلۈك دەرىجىسى، قەپۈتلىزقى، جانلىقلىقى ۋە سىگنىرلىرىدىكى ئىنكاسنىڭ سۈرئىتى ۋە كۈچى بولسا قابىلىيەتتۇر. قىسقىسى، قابىلىيەت ماھارەتكە ئوخشىمايدۇ. ماھارەت ۋە ماھىرلىق دېگەنلەر ئادەمنىڭ مەلۇم ھەرىكەت ئۇسۇلىنىڭ مۇستەھكەملەنگەنلىكىنىڭ نەتىجىسى بولسا، قابىلىيەت، ھەرىكەت ۋە پائالىيەتنى تەڭشەيدىغان پسىخىك جەريان (پسىخىك پائالىيەت) نىڭ مۇستەھكەملەنگەنلىكىنىڭ نەتىجىسىدۇر. ئىككىنچى تۈرلۈك قىلىپ ئېيتقاندا، قابىلىيەت ئىندىۋىدتا مۇقىملاشقان، يېغىنچاق لانغان پسىخىك پائالىيەت سىستېمىسىدىن ئىبارەت.

قابىلىيەت بىلەن ساپا بىر - بىرىگە زىچ باغلىنىدۇ، قابىلىيەت تاشقىرىدىن ئادەمنىڭ ۋۇجۇدىغا كىرگۈزۈلمەيدۇ، بەلكى ئادەمدە بار بولغان بەلگىلىك ساپا ئاساسدا شەكىللىنىدۇ. ساپا ئورگانىزمدا تۇغما مەۋجۇت بولغان ئاناتومىيىلىك ۋە فىزىئولوگىيىلىك ئالاھىدىلىك بولۇپ، ئاساسلىقى نېرۋا سىستېمىسى، مېڭىنىڭ ئۆزگىچىلىكى ۋە سەزگۈ ئەزالىرى بىلەن ھەرىكەت ئەزالىرىنىڭ ئۆزگىچىلىكىدىن ئىبارەت. ئادەمنىڭ قابىلىيىتى ئادەمنىڭ ساپاسى ئاساسىدا يېتىلىدۇ. ئادەمنىڭ ساپاسى بىر قەدەر مۇرەككەپ بولىدۇ. شۇنداق بولغانلىقتىن، ئادەملەر ئىقتىدارىنىڭ ھەممە ئامىللىرىدا پەرقلەنمەي تۇرىدۇ. بۇنداق پەرقلەرنى ئىنكار قىلىش ياكى ساپا، قابىلىيەت، ئىقتىدارنىڭ تۇغمىلىقتىكى پەرق ئاساسىدا يېتىلىدىغانلىقىنى ئىنكار قىلىش تالانت تەتقىقاتىنى تەبىئىيلىكتىن ئايرىۋەتكەنلىكى بىلەن بىزنى تۇيۇق يولغا باشلاپ قويىدۇ.

ماۋاربې ۋە ئىجتىمائىي مۇھىت ئومۇمىيۈزلۈك ياخشىلانغاندا، ھەلقىنىڭ ئەقىل تەرەققىياتى ۋە شۇ ئاساستا ئىقتىدار تەرەققىياتى

ئىقتىدارىدىن ئىبارەت بۇ ئۇقۇمنىڭ مەزمۇنى زامانىمىزدىكى ئادەملەرگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، قەدىمكى ئادەملەردىن زور دەرىجىدە پەرقلىنىدۇ. يەنى ھازىرقى زامان ئادەملىرىمىزنىڭ مۇزىكا ئىقتىدارى مۇشۇ زامانىدىكى مەلۇم مۇزىكا پائالىيىتى بىلەن شۇغۇللىنالايدىغان رېئال ئىقتىدارغا ئىگە.

قابىلىيەت بىلەن ماھارەت ئۆزئارا باغلىنىدۇ، ئەمما بۇ ئىككى ئۇقۇم بىرى - بىرىدىن ماھىيەتلىك پەرقلىنىدۇ. قابىلىيەت دېگىنىمىز — بىر ئادەمدە بەلگىلىك پائالىيەت (مەسىلەن، رەسىم سىزىش، ئويۇن قويۇش، مۇزىكا چېلىش ۋە ماھارەت كۆرسىتىشكە كېرەكلىك ماھارەت ۋە ماھىرلىقلار) نى تېز ھەم تاكامۇل ئىگىلەش ئۈچۈن ھازىرلانغان ئۆزگىچە پسىخىك پەزىلەت بولۇپ، ماھارەت ۋە ماھىرلىق دېگەنلەر بىر ئادەمنىڭ بىر قەدەر يۇقىرى سەۋىيىدە ئېلىپ بېرىۋاتقان پائالىيىتىدىكى ئالاھىدە ھەرىكەت (مەشغۇلات) نى كۆرسىتىدۇ. شۇڭا، قابىلىيەت بىلەن ماھارەتنىڭ پەرقىنى ئېنىق بىلىشىمىز ۋە ئۇلارنى ھەرگىز ئارىلاشتۇرۇۋەتمەسلىكىمىز كېرەك. مۇقام ئېيتىش، ئەلنەغمە ئورۇندىش، خەلق ناخشىلىرىنى ئېيتىش، مۇزىكا ماھارىتى ۋە ماھىرلىقى بولسا، مۇشۇنداق ناخشا ئېيتىش ئۇسۇلىنى تەتبىقلاش ئارقىلىق ئېرىشىلگەن. مۇتلەق يۇقىرى ئاۋاز، ئاكلاپ تەسەۋۋۇر قىلىش، مېلودىيىلىك ئاھاڭ سېزىمى، رېتىم سېزىمى بولسا مۇزىكا قابىلىيىتىدۇر. مىللىي رەسىم سىزىش ئۇسۇلى ياكى ماي بوياق رەسىم سىزىش ئۇسۇلى ئارقىلىق رەسىم ئىجاد قىلىش، رەسىم سىزىشنىڭ ماھارىتى ۋە ماھىرلىقى بولسا، شۇنداق مۇۋەپپەقىيەتلىك رەسىمنى سىزىشقا ئىمكانىيەت بەرگەن ئوچۇق - تۇتۇقلۇق سەزگۈسى، ئۇسلۇب سەزگۈسى، سېلىشتۇرۇش سەزگۈسى، ئارىلىق سەزگۈسى، كۆرۈپ تەسەۋۋۇر قىلىش قاتارلىقلار بولسا، رەسىم سىزىش

بەۋاستە پەيدا قىلالمايدۇ، دېگەن قاراشقا كەلگەن. تەرەققىياتنىمۇ 50 يىللىق تەكشۈرۈش ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ئىسلىدىكى كۆز قارىشىنى ئۆزگەرتكەن.

3. تالانت ئاتالغۇسى ۋە ئۇنىڭ كېلىپ چىقىشى

تالانت ئاتالغۇسى زامانىمىزدىكى ئىنگلىزلاردا «TALENT»، رۇسلاردا «ТАЛАНТ» نامى بىلەن قوللىنىلىپ، بىزگىمۇ شۇ بويىچە ئۆزلەشكەن. بۇ سۆز ئىسلىدە قەدىمكى يۇنان، بابىلۇن، ئىران ۋە كىچىك ئاسىيا تەرەپلىرىدە ئىشلىتىلگەن پۇل بىرلىكى بولۇپ، كەڭ دائىرىلىك ئىشلىتىلگەن بۇ پۇل يۇقىرى قىممەتكە ئىگە بولغانلىقتىن، كېيىنكى كۈنلەردە تالانتنىڭ كۆچمە مەنىسى «بايلىق»، «تۇغما قابىلىيەت»، «ئىقتىدار» دېگەن مەنىلەردە قوللىنىلىپ كەتكەن ۋە ئەڭ ئاخىرى بىز ئاتاۋاتقان ھازىرقى «تالانت» مەنىسىدىكى دۇنياۋى ئاتالما بولۇپ قالغان. ھازىرقى كۈندە ئۇ دۇنيا بويىچە بىز دەپ يۈرگەن «ئىختىساس ئىگىسى» مەنىسىدە قوللىنىلۋاتىدۇ. شۇڭا، مەملىكىتىمىزدە داڭلىق بولغان «人才» دېگەن ژۇرنالنىڭ خەنزۇچە نامى ئاستىغا دۇنياۋى ئاتالغۇ سۈپىتىدە «TALENT» دەپ يېزىپ قويۇلغان.

«ئىختىساس ئىگىسى» ــ خاس بىر كەسىپنىڭ ئەھلى، شۇ كەسىپنىڭ ماھىرى دېگەن مەنىدىكى سۆز بولۇپ، ئۇنىڭغا بىز ئاللىقاچان «مۇتەخەسسىس» دېگەن نامنى قويۇپ بولغان. بىز ئۇزۇندىن بۇيان تەكتلەپ كەلگەن «ھەم قىزىللىشىش، ھەم مۇتەخەسسىسلىشىش» دېگىنىمىز ئەنە شۇنداق خاس كەسىپلەردە خاس ئىقتىدارغا ئىگە ئادەملەرنىڭ پەزىلەت بابىدىمۇ ئەخلاقلىق بولۇشنى ۋە بۇ ئىككى تەرەپتە تەڭ ئۆسۈپ كامالەت يېتىشتۈرۈشنى تەكتلەش بولۇپ، ھەرگىزمۇ ھەممىگە ئورتاق ئىپتىلىدىغۇ

تېز بولىدۇ. ئەمما، مۇھىت ياخشىلانغان ھامان ھەممە ئادەم تالانتلىق بولۇپ كېتىدۇ، دېگەن قىياستا بولماسلىق كېرەك. ئادەمدە سۈپەتلىك ساپا قۇرۇلمىسى بولغاندا، ئۇنىڭدىكى قابىلىيەت ئاندىن تېز تەرەققىي قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولالايدۇ، ئادەمدە ناھايىتى ياخشى تۇغما قابىلىيەت بولغاندىلا، ئىجتىھات بىلەن تىرىشچانلىق كۆرسىتىش ئارقىلىق تالانتلىق بولغىلى بولىدۇ. شۇڭا بىز سۈپەتلىك تۇغۇش ۋە بالىلارنى سۈپەتلىك چوڭ قىلىشنى بىر ئىلىم تەرىقىسىدە ئۆگىنىمىز ھەمدە ئەمەلىي خىزمەتلەردە ئۇنىڭغا پىلانلىق تۇغۇشنى قوشۇپ، دۆلەتنىڭ تۈپ سىياسىتى قاتارىدا مۇئامىلە قىلمىز.

لېكىن، ئالاھىدە ئىقتىدارغا ئىگە ئادەملەرنىڭ پەرزەنتلىرى ھەرگىز شۇلارنىڭ ئىرسىيەت ئامىللىرى تۈپەيلى ئالاھىدە ئىقتىدارغا ئىگە بولالمايدۇ. تالانت بىلەن ئىرسىيەت مۇناسىۋىتى ھەققىدىكى تەتقىقاتتا دۇنيا بويىچە شۆھرەت قازانغان ئامېرىكىلىق ئالىملاردىن تېرمان، سېنفېلىد ۋە ئىتالىيان كىرىچمىرلارنىڭ تەتقىقاتىدا پەرقلەر بولسىمۇ، ئۇلاردىكى ئورتاقلىق ئالاھىدە ئىقتىدارنىڭ ئىرسىيەت ھالىتىدە پەيدا بولمايدىغانلىقىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈشتۇر. بولۇپمۇ سېنفېلىد ھازىرقى كۈندە ئامېرىكىدا باش كۆتۈرگەن 98 نەپەر مۇزىكانتنىڭ تارىخى ۋە ماتېرىيالىرىنى تەرىپىسى كۆرۈش ئەھۋالىنى كۆزىتىش ئارقىلىق، كۆپ ساندىكى مۇزىكا تالانتى بارلارنىڭ ئاتا ـ ئانىسىدا مۇزىكا ئىقتىدارى بارلىقىنى، ئاز ساندىكى مۇزىكا تالانتى بارلارنىڭ ئاتا ـ ئانىسىدا مۇزىكا ئىقتىدارى كەملىكىنى بايقىغان. شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا، مۇزىكانتلارنىڭ پەرزەنتلىرى ئىچىدە $\frac{1}{4}$ قىسىم بالىلارنىڭ مۇزىكا ئىقتىدارى بىلەن قىلچە مۇناسىۋەتسىز ئىكەنلىكىنى بايقىغان. بۇنىڭ بىلەن ئۇ مۇزىكا مۇھىتى مۇزىكا تالانتىنى

لمشنی تەۋسیيە قىلىپ، گەپنی «تالانت» دېگەن بىرلا سۆز بىلەن چۈشەندۈرىمىز.

چەت ئەللەرنىڭ تار مەنىدىكى تالانت چۈشەنچىسىدە «ئەقلى زىيادە شەخسلەر» تۈرىدۇ ھەمدە ئۇ ئۆزئارا يېقىنلىشىدىغان، ئەمما ئازغىنا پەرقى بولغان ئىككى خىل مەنىدە ئىپتىلىدۇ. بىرىنچى خىل مەنىنىڭ ۋەكىلى ل. م. تارمان بولۇپ، ئۇنىڭ قارىشىچە، ئالاھىدە تالانت (genius) ئۆلچەملەشتۈرۈلگەن ئەقىل سىناش مۇسابىقىلىرىدە نەتىجىسى گەۋدىلىك بولغانلاردۇر. تارمانىنىڭ قارىشى بويىچە، تار مەنىدىكى تالانت يالغۇز ئەقلىي قابىلىيەت سەۋىيىسىنىڭ ئۇستۈنلۈكى بولۇپ، ئۇ بىر خىل يۇشۇرۇن قابىلىيەتتىن دېرەك بېرىدۇكى، نەتىجىنى كۆرسەتمەيدۇ. زېھنىي بۆلۈنمىسى 140 تىن ئاشقانلار «يوشۇرۇن تالانت» دائىرىسىگە كىرىدۇ. مۇشۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، تار مەنىدىكى تالانت نەتىجە يارىتىشقا ئۇلگۇرەلمىگەن، ئەمما جەمئىيەت سازاۋەر بولغان بالىلار ئالدىدا «ئەقىللىق»، «دانىشمەن» ھېسابلانغان بالىلار بولىدۇ. ھازىرقى كۈندە بارغانسېرى كۆپلىگەن كىشىلەر بۇنداق شەخسلەرنى «تالانتلىقلار» دەپ ئاتىماستىن، «تۇغما قابىلىيەتلىك لەر» دەپ ئاتىماقتا ھەمدە ئۇلارنى ئىككى دەرىجىگە بۆلۈپ، بىرىنچى دەرىجىلىك تۇغما قابىلىيەتلىك بالىلار ئاھالىنىڭ 0.1 پىرسەنتىنى، ئىككىنچى دەرىجىلىك تۇغما قابىلىيەتلىك بالىلار ئاھالىنىڭ 10 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ، دەپ قارىماقتا. ئىككىنچى خىل مەنىنىڭ ۋەكىلى ف. گالتون بولۇپ، ئۇنىڭ قارىشى چامائەت ئىچىدە ناھايىتى زور ئالقىشقا ئىگە. ئۇنىڭ قارىشىچە، ئالاھىدە تالانتلىقلار مەشھۇر نەتىجىلىرى ئارقىلىق ئەكس ئەتتۈرۈلىدىغان يۈكسەك ئىجادىيلىققا ئىگە بولۇشى، ئۇلارنىڭ نەتىجىلىرى ئۇزاققىچە بەرداشلىق بېرىدىغان قىممەتكە ئىگە بولۇشى، نەسەب تەۋەلىكىدىكى (ۋارىسلىق قىلىنىدىغان پادىشاھلىق ھوقۇقىغا ئوخشاش) نەرسە بولماسلىقى كېرەك. لېكىن «ئالاھىدە

غان «تالانت» نامى بىلەن ئاتاشقا ئويغۇن كەلمەيدۇ، ئۇ پەقەت تالانت بىلەن مەلۇم بىر خاس ساھەدىكى خاس ئىقتىدار ئارقىلىق باغلىنىپ تۇرىدۇ. بۇنداق ئىكەن، بىز بۇ «ئىختىساس ئىگىسى» ياكى «مۇتەخەسسىس» نى تالانتنىڭ مەلۇم بىر تەرىپىدىلا چۈشەنگەن بولىمىز. ئەمما، ئالىملار تالانتنى ئىختىساس ئىگىلىرىنىڭ يۇقىرى، ئوتتۇرا، تۆۋەن قاتلاملىرىغا ئورتاق دەپ قاراپ، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئومۇمىي جەھەتتىن تالانت دائىرىسىگە كىرگۈزىدۇ. بۇلارنىڭ يۇقىرى قاتلىمىنى بولسا، ئالاھىدە تالانت (genius) دەپ ئاتايدۇ. خەنزۇچە مەلۇماتلاردا 天才 دەپ ئاتالغان ئادەملەر دەل ئەنە شۇلاردۇر. بۇ يەردە كۆزدە تۇتۇلۇۋاتقان تالانتلىق ئادەم ــ ئالاھىدە ئىجادىي ئەمگەك نەتىجىسى بىلەن جەمئىيەت ۋە ئىنسانىيەت تەرەققىياتىغا غايەت زور تۆھپە قوشقۇچى دېگەن مەنىدە بولغانلىقتىن، ئۇ «ئىختىساس ئىگىسى» دېگەننىڭ ئەلمۇ دەل يۇقىرى قاتلىمىدۇر. بۇنداق يۇقىرى قاتلام ئىككى تېپقا ئايرىلىدۇ: بىرىنچىسى، بىرقەدەر ئەتراپلىق تەرەققىي قىلىپ سىياسىي، ئىقتىساد، ھەربىي ئىشلار، مەدەنىيەت، ئىلىم ــ پەن ساھەلىرىدە زور تۆھپە قوشقان داھىي سۈپەتلىك ئادەملەردۇر؛ ئىككىنچىسى، تەرەققىيات يۆنىلىشى بىرقەدەر مەركەزلەشكەن، مەلۇم ساھەدە ئالاھىدە تۆھپە قوشقان ئالىم، مۇتەخەسسىسلەردۇر. بۇلار گەرچە يۇقىرى قاتلامدا تۇرسىمۇ، تالانت دائىرىسىدىن چىقىپ كەتمەيدۇ. شۇڭا، بىز ئالاھىدە تالانتنى تار مەنىدىكى تالانت، خەلقئارادىكى «تالانت» ئاتالغۇسىنى كەڭ مەنىدىكى تالانت دەپ چۈشىنىپ، بۇ كىتابتا تار مەنىدىكى ئالاھىدە تالانتنىڭ (گېنىئاللىقنىڭ) بوسۇغىسىدىن كىرىشكە ئائىت كۆز قاراش ۋە بىلىملەر بىلەن كەڭرەك تونۇشىمىز، بەزى جايلاردا كەڭ مەنىدىكى تالانتقا كىرىدىغان تۆۋەن قاتلاملارغىمۇ قاراپ ئۆتىمىز. ئەمما، كەڭ مەنىدىكى تالانتنى تېخىمۇ تەپسىلىي ئۆگىنىشنى «تالانتشۇناسلىق» تىن كۆرۈڭ.

ئۇنىڭدىن كېيىن يەنە ئۇلاردىنمۇ ھالقىپ كەتكەن قىرويىدا سىپارمان، گيولفورد، تۇررانسە، ماسلوۋ، مالۇپ قاتارلىق كاتتا ئالىملار چىقىپ، تالانت ھەققىدە ناھايىتى كۆپ تالاش - تارتىشلارنى قىلدى. ئۇلار ۋە ئۇلارنىڭ ھەرقايسى ئەللەردىكى شاگىرتلىرىنىڭ بەس - مۇنازىرىلىرى ئارقىسىدا ھەققەت بارغانسېرى يورۇدى، تارمان بىلەن كالتوننىڭ قاراشلىرى تولۇقلاندى. شۇنىڭ بىلەن كىشىلەردە تالانت ھەققىدە مۇنداق ئومۇمىي قاراش شەكىللەندى: تالانت ئىرسىيەتتىكى ئۇستۇنلۇك بىلەن مۇھىتقا باغلىنىدۇ. تۇغما قابىلىيەتنىڭ چېچەكلەپ مېۋە بېرىشى بېرەلمەسلىكى، ناھايىتى كەم دېگەندىمۇ مەلۇم دەرىجىدە پۈرسەت ھەم مەشقە باغلىق بولىدۇ. ھەققەت مانا مۇشۇنداق ئۇزاق يىللار داۋامىدا بارغانسېرى تولۇقلىنىپ كېتىۋاتقانلىكەن، بىز ئىختىيارىمىزنى ھېس - تۇيغۇلارغىلا بېرىۋەتمەستىن، سىناق تەجرىبىلەردىن ئۆتكەن ھەققەتلەر بويىچە تالانت ھەققىدىكى، بولۇپمۇ تار مەنىدىكى ئالاھىدە تالانت ھەققىدىكى تەلىماتلارنىڭ تېخىمۇ مۇكەممەللىككە قاراپ ئىلگىرىلىشىگە كۆز تىكىدىغان ئاقىللاردىن بولۇشىمىز كېرەك، ئەلۋەتتە.

ئىلىمنىڭ ھازىرغىچە بولغان تەتقىقات نەتىجىلىرىدىن قارىغاندا، تالانت دېگىنىمىز ئىجادىيلىق، ئىلغارلىق، ئىجتىمائىيلىققا ئىگە ئادەم بولۇپ، بۇنداق ئادەم تالانتنىڭ تۆرىدە تۇرىدۇ. چۈنكى ھەر كىم ئۆزىنىڭ قىممىتى بىلەن كىشىلەرنىڭ كۆزىگە تاشلىنىپ تۇرغاندەك، تالانتلىقلارمۇ ئەنە شۇ ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن ئۇستۈن ئورۇندا تۇرىدۇ. ئىجادىيلىقنى تالانتنىڭ تۆرىگە ئېلىشىمىز، تالانتلىقلارنىڭ قىممىتى پاراسەت، بىلىم ۋە ماھارەتلىرىنى تەتبىقلاپ جەمئىيەت تەرەققىياتىغا تۆھپە قوشىدىغان ئىجادىي ئەمگەكتە ئىپادىلىنىدۇ. ئالايلۇق، 1923 - يىلى ئامېرىكىنىڭ فورد شىركىتىدە چوڭ تېپىتكى بىر گېنېراتوردا چاتاق چىقىپ قالغان. بۇ شىركەت

تالانت» بىلەن «تۇغما قابىلىيەت» سان ۋە سۈپەت جەھەتتە ئوخشاش ئەمەس. «تۇغما قابىلىيەت» يالغۇز مەلۇم خىزمەتكە قارىتا ئالاھىدە يوشۇرۇن قابىلىيەتكە ئىگە بولۇپ، ناھايىتى تېز، ناھايىتى ئاسانلىق بىلەن مەلۇم ماھارەتنى ئۆگىنىۋېلىش ماھارىتىنى كۆرسىتىدۇ. «ئالاھىدە تالانت» ئۆزگىچە مۇستەقىللىك، ئىجادىيلىق، تامامەن ناتونۇش مۇھىتتىمۇ تەپەككۇر قىلالايدىغان، خىزمەت قىلالايدىغان، مۇستەقىل ھالدا دۇنياغا مىسلىسىز تۆھپە قوشالايدىغانلارنى كۆرسىتىدۇ. ئالاھىدە تالانتلىقلار ھەرقاچان مەلۇم ئالاھىدە ساھەدە غايەت زور تۆھپىلەر بىلەن كۆزگە كۆرۈنۈپ تۇرسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ بالىلىق دەۋرىدىكى ئەقلىي قابىلىيەت سەۋىيىسى ناھايىتى ئۇستۇن بولىدۇ.

ئېھتىمالغا ناھايىتى يېقىنكى، ئالاھىدە تالانت ئۇقۇمىدىكى بۇنداق ئىككى خىل مەنىنى ئىپادىلەشۈاتقان ئالىملار، ئەمەلىيەتتە ئوخشاش سۈپەتنىڭ ئىككى تەرىپىنى ئەكس ئەتتۈرگەن بولسا كېرەك. ئومۇمەن ئېيتقاندا، «ئالاھىدە تالانتلىق ھېسابلىنىدىغان بالىلار» ۋە «يوشۇرۇن ھالەتتىكى ئالاھىدە تالانتلىق ھېسابلىنىدىغان بالىلار» نىڭ ئەقلىي قابىلىيەت سەۋىيىسى (زېھنىي بۆلۈنمىسى) ئۇستۇن بولۇپلا قالماستىن، تەن قۇرۇلۇش ساپاسى، كەيپىياتنى تەڭشىشى ۋە جەمئىيەتكە ئۇيغۇنلىشىش جەھەتلەر-دىمۇ باشقا بالىلاردىن ئۇستۇن تۇرىدۇ. گالتوننىڭ قارىشىچە: ئالاھىدە تالانتلىقلاردا گەۋدىلىك بولغان ئەقلىي قابىلىيەت، قىزغىنلىق ۋە خىزمەت قابىلىيىتى بولىدىكەن، ئۇنىڭ ستاتىستىكا ئاساسىدا يېزىپ چىققان («ئىرسىيەتلىك تالانت» 1869 - يىل) دا ئوتتۇرىغا قويغان مەنۇماتىدا، غايەت زور تۆھپە قوشقان ئالاھىدە تالانتلىقلار كۆپىنچە ئوخشىشپ كېتىدىغان جەھەتلەر بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىكەن. بىراق، بۇ ئىككى ئالىم بۇ تەلىماتلارنى خېلى بۇرۇنلا ئوتتۇرىغا قويغان بولۇپ، شۇ چاغدىن باشلاپلا بۇلارنىڭ قاراشلىرىدىن نۇقسان چىقىرىپ تۇرغانلار بولغان.

ئىجادكار بولىدۇ: بىرىنچى خىلدىكىلەر، ئۇزلۇكسىز تۇردە جاسا-
رەت بىلەن ئەمگەك قىلىدۇ، يىللارسېرى ئىسرادە ۋە كۈچنى مەر-
كەزلەشتۈرۈپ تۇرۇپ، بىر نۇقتىنى بۇسۇپ ئۆتۈش بىلەن ئۇلۇغ
نىشانغا يېتىدۇ؛ ئىككىنچى خىلدىكىلەر، ئالاھىدە تالانت ئۇچقۇن-
لىرىغا تايىنىدۇ؛ ئۇچىنچى خىلدىكىلەر، ھەر ئىككى ئالاھىدىلىكنى
ئۆزىگە مۇجەسسەم قىلغان بولىدۇ ياكى جاسارەت بىلەن ئەمگەك
قىلىش ئارقىلىق ئادەمنىڭ كۆزىنى چاقنىتىدىغان ئالاھىدە تالانت
ئۇچقۇنلىرىنى ياندۇرىدۇ ياكى بۇنىڭ ئەكسىچە، ئالاھىدە تالانت
ئۇچقۇنلىرى ئىجادكارنى جاسارەت بىلەن ئەمگەك قىلىشقا، يىللار-
سېرى ئىزدىنىشكە يۈكسەلدۇرۇپ، ئۇنىڭ ئىختىرا، ئىجادىيەت
يولىنى يورۇتىدۇ. ئەگەر بىز بۇ يازغۇچىنىڭ كۆز قارىشىنى
قوبۇل قىلساق، ئالىي، ئوتتۇرا، تۆۋەن قاتلاملاردا تۇرىدىغان
تالانتلىقلارنىڭ ھەممىسى ئىلغارلىق، ئىجتىمائىيلىقتىن قالسا،
ئىجادكارلىقى بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ. ئادەتتە بۇ يازغۇچى كۆر-
سەتكەن بىرىنچى خىلدىكى ئادەملەر مۇتلەق كۆپ ساندا بولۇپ،
ئۇلاردا مەسىلىلەرنىڭ ماھىيىتىنى كۆرۈپ يېتىدىغان ئۆتكۈرلۈك،
ئەتراپلىق ئويلايدىغان پىكىر قىلىش يولى، ئەپچىل بولغان ماھىر-
لىقلار يېتەرلىك بولمىسىمۇ، لېكىن چىدام، غەيرەت، تىز پۈك-
مەس جاسارەت بىلەن ئىشلەش روھى، ئاخىرغىچە بەل قويۇپ
بەرمەي مۇھىم نۇقتىنى بۇسۇپ ئۆتىدىغان غەيرەت ۋە قۇدرەت
بولىدۇ. شۇڭا، ئۇلار ئىقتىدارىدا ئادەتتىكىچە كۆرۈنسىمۇ، كىشىلەر
قەلبىنى رام قىلغۇدەك ئۇتۇق قازىنالايدۇ. ھاياتنىڭ مەزمۇنىنى
ياشىغان يىللار بىلەن ئەمەس. بەلكى تىرىشچانلىق ئارقىسىدا
قىلىنغان ئىشلار بىلەن ئۆلچىگەندە، بۇنداق كىشىلەر تالانت
بابىدا قەدىرلىنىدۇ. ئىككىنچى خىلدىكى ئادەملەر ئالاھىدە تالانت
ئۇچقۇنلىرىغا تايىنىدۇ، شۇنداق بولغاچقا، ئۇلارنىڭ كىشىلىك
ھايات قىممىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش دەرىجىسىنىڭ زادى قانچىلىك
بولىدىغانلىقىغا ھۆكۈم قىلماق تەس. چۈنكى تالانت ئۇچقۇنلە-

ئىنژېنېرلار جەمئىيەتتىدىن مۇتەخەسسىسلەرنى تەكلىپ قىلىپ تەكـ
شۈرتكەن، ئۇلار بىرنەچچە ئايغىچە تەكشۈرۈپ چاتاقنى تاپالمـ
خان، ئۇلار ئامېرىكىغا كۆچۈپ بېرىپ ئولتۇراقلىشىپ قالغان
نېمىس ئالىمى ستانمونتىزغا ئىلتىماس قىلغاندا، ئۇ ماقۇل بولـ
خان ۋە گېنېراتورنىڭ يېنىغا چېدىر ياساپ ئىككى كۈن دەم
ئالماستىن گېنېراتورنىڭ ئاۋازىنى كۆزەتكەن، تەكشۈرگەن، ھېساب
لىغان. ئەڭ ئاخىرىدا گېنېراتورنىڭ يېنىغا بېرىپ بىلەن بىر
سىزىق تارتىپ: «گېنېراتورنى ئېچىپ بەلگە قىلىنغان جايدىكى
سىم ئورامىدىن 16 ئورام ئازايتىڭلار، شۇنىڭ بىلەن چاتاق
ئوڭشىلىدۇ» دېگەن. ئىنژېنېرلار ئۇنىڭ دېگىنى بويىچە قىلغان،
گېنېراتور شۇ ھامان تۆزۈلۈپ نورمال ئىشلىگەن. بۇ ئالىم ئىش
ھەققى ئۈچۈن فورد شىركىتىدىن 10000 دوللار تەلەپ قىلغان.
بۇنى ئاڭلاپ بەزىلەر: «بىر سىزىق تارتىپ قويغانغىمۇ 10000
دوللار ئالامدۇ؟». «بۇ تولىمۇ ئىنساپسىزلىق بولدى» دېگەندە،
ستانمونتىز كۈلۈپ كېتىپ، پۇل ئېلىش تالونىغا: «بىر بىلەن
بىر سىزىق تارتىش بىر دوللار، نەدىن سىزىق تارتىشنى بىلىش
9999 دوللار» دەپ يېزىپ قويغان. بازار ئىگىلىكى داۋامىدا
«بىر ئادەمنى توغرا تاللىسا، بىر يۇرت باي بولىدۇ. قابىل باشـ
لىقتىن بىرنى تاللىسا، بىر زاۋۇت گۈللىنىدۇ» دېگەندەك گەپلەر
نىمۇ قىلىمىزغۇ؟ مانا بۇلار تالانتلىقلاردا ئىجادىيلىققا ئىگە ساغ
لام ئەمگەك خاسلىقى بولغاندىلا، جەمئىيەت ۋە ئىنسانلار ئۈچۈن
زور تۆھپە قوشالايدىغانلىقى بولماي نېمە؟ ئومۇمەن ئېيتقاندا،
تالانتلىقلار ئىجاد قىلماي مەۋجۇت بولالمايدۇ. ئەمما، ھەممە
تالانتلىق ئادەمنىڭ ئىجادىي پائالىيىتى بىر قېلىپتا بولمايدۇ.
شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە مېڭىسى ساق ئادەملەرنىڭ ھەرقاندىقى
ھەر باب بىلەن ئىجاد قىلىپ تالانت دائىرىسىگە كىرىپ كېلە
لەيدۇ. رۇس يازغۇچىسى كوچتوپ «ياشلىق باھارىنىڭ ئۇزىرىشى»
دېگەن ئەسىرىدە مۇنداق دېگەن: «ئىنسانلار ئارىسىدا ئۇچ خىل

ئۇچۇن تالانتنىڭ شەكىللىنىشى ۋە شەكىللىنىش سەۋەبلىرىگە نەزەر سالايلى.

§2. تالانتنىڭ شەكىللىنىشى

تالانت بارمۇ؟ بار. ئۇ ئوبيېكتىپ مەۋجۇت نەرسە. لېكىن ئۇنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش شەكلى مۇئەللەقلىك بىلەن نىسپىيلىكنىڭ بىرلىكىدۇر. تالانتنىڭ مۇئەللەقلىكى ۋاقىتلىق، نىسپىيلىكى مەڭگۈلۈكتۇر. ئۇ مەرقاچان ئىجادىي پائالىيەتلەر بىلەن باغلانغاندىلا مەۋجۇت بولالايدۇ. ئۇ ناھايىتى بۇرۇنلا ئادەتتىكى ئادەملەرنىڭ ئىجادىي پائالىيەتلىرىدىن پەرقلىق بولۇشقا باشلايدۇ، ۋاھىنا يەتكەندە ئۇ ئىجاد قىلغان نەرسىلەر ئىنسانىيەتنىڭ تارىخى ۋە مەدەنىيىتىگە چوڭقۇر تەسىر كۆرسىتىدۇ. بىز دەۋاتقان مۇئەللەقلىك ئەنە شۇنداق ئىجادىيەت نەتىجىلىرىنىڭ باشقىلاردىن غايەت ئۇستۇنلۇكتە تۇرۇشىدۇر. نىسپىيلىك بولسا، ئۇنىڭ ئىجادىيەت ئىقتىدارىنىڭ بىر يۇرۇش ئىچكى ـ تاشقى شارائىتلارنىڭ تەقەززالىقىدا تۇرغانلىقى ۋە تالانتنىڭ مەرقاچان تالانت بولۇۋەرمەيدىغانلىقىدۇر. بىر جۈملە سۆز بىلەن ئېيتقاندا، تالانت ئادەمنىڭ ئۆزىدىكى ۋە تاشقى مۇھىتتىكى ئامىللار ماسلاشقان. ئادەمنىڭ پاراسەت ۋە ئىرادە پەزىلەتلىرى تاكامۇل بىرلەشكەن چاغدا مەۋجۇت بولسا، ئۇلار بۇزۇلغاندا چېكىنىشكە قاراپ ماڭىدۇ. ئۇ پەقەت مەرقاچان تۇجۇپىلەپ پەرۋىش قىلىنىش جەريانىدىلا چېچەكلەپ مېۋە بېرىدۇ. مۇھىت ۋەيران بولسا ياكى ئادەم ئۆزىنى تاشلىۋەتسە ئۇمۇ يوقىلىدۇ.

تالانتنى تەتقىق قىلىدىغان بىر ئالىم كىشىلەر تالانت ئىگىسى دەپ قارىغان بىر بالىنى مىسالغا ئېلىپ مۇنداق دەيدۇ: ناھايىتى كىچىك بىر ئوغۇل بالا بولۇپ، ئۇ مۇزىكا

ۋىنىك ئۇرغۇشى بەزى چاغلاردا ئادەمنىڭ ئۆزىدىكى يوشۇرۇن قابىلىيەتنى تېرىشىپ ئېچىشنىڭ نەتىجىسى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بېرەلمەيدۇ. بۇنىڭ ئەكسىچە، بۇلار ئاڭسىزدىكى بەزى ئادەملەر يەنە تۇغما قابىلىيىتىنىڭ ئۇستۇنلۇكىگە تايىنىپ زۆرۈر ئەمگەك بىلەن پۈتىدىغان مەشغۇلاتلارنى رەت قىلىش بىلەن ئۆزىدىكى ئەقىل ـ پاراسەتنىڭ تولۇق ئېچىلىشىنى ئوخشىمىغان دەرىجىدە بوغۇپ قويۇشىمۇ مۇمكىن. ئۇچىنچى خىلدىكى ئادەملەر ئىجادىيەت پاراسىتىنىڭ تېپىك ۋەكىللىرى ۋە غايىۋى مودېلىدۇر. بۇنداق ئادەملەردە جاسارەت بىلەن كۈچىنىپ ئىشلەش روھى ۋە ئالاھىدە تالانت ئۇچقۇنلىرى بىر ـ بىرىگە ئىلھام بېرىش ھالىتىدە تۇرىدۇ ـ دە، ئۇلاردا زۆرۈر بولغان ئەمگەكتىن ئىجادىيەتلىق ئاملى ئۇزلۇكسىز ئۆسۈپ بارىدۇ، ئۇنۇمسىز ۋە تۆۋەن ئۇنۇملۇك ئەمگەكلەرنىڭ سەرپىياتى ئۇزلۇكسىز تۇردە تۆۋەنلەپ بارىدۇ. بۇ ھال ئۇلارنىڭ زېھنى قۇۋۋىتىنى بارغانسېرى ئۆتكۈرلەشتۈرىدۇ. ئۇلاردىكى تالانت ئۇچقۇنلىرىنى يالقۇنغا، كۆزنى چاقنىتىدىغان نۇرغا ئايلاندۇرىدۇ. چۈنكى، «يالقۇن بىلەن نۇر بىر ـ بىرى بىلەن قانچىلىك ئويغۇنلاشقان بولسا، ھايات بىلەن پائالىيەتمۇ بىر ـ بىرىگە شۇنچىلىك مۇستەھكەم باغلانغان، نېمىكى نۇر چاچسا، شۇبھىسىز يورۇتمىدۇ، نېمىكى ياشاۋاتقان ئىكەن، سۆزسىز ھەرىكەتتە بولىدۇ①»، شۇڭا، ئالاھىدە تالانت نۇرى ئۇنى يالقۇنغا ئايلاندۇرىدىغان ئەمگەك بىلەن بىرلەشكەندە ئادەمنى تالانت باغچىسىدا پەرۋاز قىلدۇرىدۇ. مانا بۇ بىز تالانت بابىدا قوغلىشىدىغان ئۇلۇغ، دۇنياىدىكى ھەرقانداق بىرخىل مەۋجۇداتنىڭ ئېرىنىچەكلىك، ھورۇنلۇق ئىچىدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرالمايۋاتقانلىقىنى ئويلىغاندا، ئەمگەكتىن ئايرىلغان تالانت نۇرلىرىنىڭمۇ ئۇچۇپ كېتىدىغانلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلالايمىز. بىز بۇلارنى تېخىمۇ چوڭقۇر چۈشىنىش

① «تەپەككۇر كولىنى» دىن ئېلىندى.

چېلىشقا ۋە رەسىم سىزىشقا ئۇستا ئىكەن. شۇنىڭغا قاراپلا جامائەت ئۇنى تالانت ئىگىسى دەيدىكەن. ئەمما، ئۇ بالىنىڭ ئاتا - ئانىسى ئۇنى «تالانت ئىگىسى» دېسە كۆلۈپ كېتىدىكەن. چۈنكى، ئاتا - ئانىسى ھەيدەكچىلىك قىلمىسا بۇ بالا مۇزىكا چالمايدىكەن، بويياقلىرىنى ئەكىلىپ بەرمىسە رەسىم سىزمايدىكەن. شۇنىڭغا قاراپ ئۇنىڭ دادىسى جامائەتكە: «بالام ئەقىللىق، تالانتلىق ئەمەس. ھازىر بۇ تېخى كىچىك، چوڭ بولغاندا تالانتقا خاس بىر خىل مىجەزگە ئىگە بولمىسا، مۇۋەپپەقىيەت قازىنالمىسى ناتايىن» دەيدىكەن. بۇ بالىنىڭ دادىسى دەۋاتقان تالانتقا خاس مىجەز مەقسەتكە يەتمەكۈچە توختىمايدىغان جان كۆيدۈرۈش روھىدۇر. ئۇ بالا ئەقىللىق بولسىمۇ، ئۇنداق روھ يېتىلمىگەنلىكتىن، تالانت ئىگىسى ئەمەس.

ئالىم دەۋەتقان جان كۆيدۈرۈش روھى بىرەر نەرسىگە ۋە بىر قېتىملىق ئىجادىي پائالىيەتكە جان كۆيدۈرۈش بولماستىن، ھېچقانداق تاشقى بېسىم ۋە ياكى ھەيدەكچىلىك يوق شارائىتىمۇ ھەرقاچان ئىچكى دۇنياسىدىن قوزغىلىپ تۇرىدىغان بىر خىل ئىنتىلىش كۈچى بولۇشتىن ئىبارەت. بۇنداق ئىنتىلىش كۈچى تۇرمۇشتىكى ئۆزگىرىشلەرگە ئەگىشىپ يېڭىلىنىدىغان جانلىق پىكىر ئىگىلىرىدە بولىدۇ. ئادەمدىكى بۇنداق خاسىيەت تۇرمۇشتىن ئىبارەت ئۇلۇغ سەنئەتنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيىتىگە ئۇيغۇن كېلىدۇ. ئالايلۇق:

تۇرمۇشىمىزغا قارايدىغان بولساق، بىز بۇرۇن تەبىئىي ئۆسكەن قاپاقتا سۇ توشۇپ ئىچكەنىدۇق، ئۇنىڭدىن چوڭراق ئەقىل تاپقاندىن كېيىن، قاپاق يوق شارائىتتا كوزا ياساپ سۇ توشۇدۇق ۋە كېيىنچە يەنە چېلەكنىمۇ ياسىدۇق، مانا ئەمدى ئىچىملىك سۇيىمىزنى تۇرۇبا ئارقىلىق قەۋەتلىك بىنالارغا ئاقتۇردۇق. بۇنىڭ بىلەن دەسلەپكى سۇ توشۇيدىغان قاپاق، كوزا، سوغا، چېلەكلەر ئەمەلدىن قالدى. شۇنىڭغا

ئوخشاش تۇرمۇشنىڭ باشقا تەرەپلىرىدىمۇ يېڭىلىنىش بولۇپ تۇرىدۇ. بىرمۇنچە نەرسىلەر بۇرۇنقى تۇرمۇشىمىزغا قورال - جابدۇق ياكى ئىستېتىك جەھەتتە مەيلى قانچىلىك زور تۆھپىلەرنى قوشقان بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ھازىرقى تۇرمۇشىمىزدا ئۇزلۇكسىز تۆھپە قوشالمىغانلىقى بىلەن بۇرۇنقىدەك ئىستىراپ قىلىنمايدۇ. ئادەمنىڭ تالانت مۇۋەپپەقىيىتىمۇ خۇددى شۇنداق بولىدۇ. بۇرۇن زىلزىلە پەيدا قىلغان تالانتلىقلار كۆز ئالدىمىزدا يەنە كارامەت كۆرسىتەلمىگەنلىكى بىلەن ئىشتىراپتىن قالىدۇ. شۇڭا، بىر ئادەمدىكى تالانت نامىنىڭ ساقلىنىشى ئەنىشتەينى ئادىتىمىزدىكى بىر تەرەپلىمە قاراشلارنىڭ ئاسارەتلىرىنگە چىرمىلىپ قالماي، بۆسۈپ چىقىدىغان بىر خىل قىزغىنلىققا، بۇ رۇنقى شان - شەرەپلىرىگە مەستانە بولىدىغان غاپىللىقنى يېڭىپ ئىلگىرىلەيدىغان جاسارەتلىك روھقا تەقەززا قىلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە ئىنسان تەبىئىتىدە ھەر قاچان كۆتىدىن زېرىكىپ يېڭىنى خالايدىغان، يامانلىقتىن يىرگىنىپ ياخشىلىقنى ئىزدەيدىغان پىسخىكا ھۆكۈم سۈرگەنلىكتىن، كىشىكى قازانغان مۇۋەپپەقىيەتلىرىدىن ھالقىپ ئۆتۈپ كېتىدىغان، يول ئېچىپ ئىلگىرىلەش روھىدا بولمايدىكەن، بۇرۇنقى مۇۋەپپەقىيەتلەر ئۇنى بەسىپ ئۆتۈپ كېتىدۇ. كەلگۈسى مۇۋەپپەقىيەتلەر ئۇنىڭدىن يىراقلاپ كېتىدۇ. بىر ئادەمدىكى بۇرۇنقى مۇۋەپپەقىيەتلەرگىلا مەستانە بولۇپ كېتىش روھىي ھالىتى ئۇنىڭ پىكىر دۇنياسىدا ھۆكۈم سۈرۈۋاتقان قۇرغاقچىلىقنىڭ دەلىلى بولۇپ، سۇيى قۇرۇغان كۆلچەكتە بېلىقلار ئۆلۈپ كەتكەندەك، بۇنداق ئادەمدە ئىلمىي سەنئەت دۇنياسىدىكى بوز يەرلەرنى گۈلبوستانلىققا ئايلاندۇرىدىغان روھ بولمايدۇ. ئىدىيىدە قۇرغاقلىشىشتىن ئىبارەت بۇنداق روھىي مەغلۇبىيەت ئىدىيىسى سۇ كىرىپ ئايىغى چىقىپ كېتىۋاتقان كۆلچەككە ئوخشاش بولدۇقلاپ تۇرىدىغان، «بۇ دۇنيادا يەنە بىردەم ياشايدىكەنمەن، شۇ بىردەملىك مۇۋەپپەقىيەت

يەت پۇرستى ئۇچۇن كەمتەرلىك بىلەن ئۆگىنىمەن» دەيدىغان پىكىرديكى كىشىلەرنىڭ يېڭى مۇۋەپپەقىيەتلىرى ئالدىدا ئاشكارىلانغان هامان، كىشىلەر ئۇلارنى تالانت سېپىدىن شاللاپ تاشلايدۇ، بۇنىڭ ئۇچۇن، تالانت ئىلكىدە بەختلىك ياشاش ئارزۇسىدىكى ئەقىللىق ئادەم ئۆز كۆڭلىدە «پۇتۇنلەي يېڭىچە مەن بولغاندا، پۇتۇنلەي يېڭى بىر دۇنيا مېنىڭ بولىدۇ» دېگەننى زىكرى قىلماق لازىم. ئادەم بىلەن تۇرمۇش سەنئىتىنىڭ بۇنداق بىرلىكىدىن كۆرۈنۈپ تۇرىدۇكى، تالانت بىر كۆزدە ئونى تەڭ كۆرىدىغان ۋە كۆرگەننى ئۇنتۇپ قالمايدىغان غارايىپلىق، بىلىپ بولمايدىغان تىلسىمات ۋە ياكى ئۆز ئالدىدىكى بىر تۇركۈم كىشىلەرنىڭ قىياسەن باهاسى ئەمەس، بەلكى ئادەمدىكى تالانتقا خاس بولغان بىر خىل مىجەزدۇر. بۇنداق ئادەمنىڭ ئىچكى دۇنياسى ئىجادىي قابىلىيەتلەرنىڭ جۇغلىنىشى ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ يۇرىكىدە ئۆزلۈكىدىن ئۇرغۇپ تۇرىدىغان جانلىق هالىتى بولىدۇ. ئۆزىنىڭ نەق هالىتىدىن هالقىپ كېتىشكە ئۇرۇنىدىغان هاياجان ئۇرغۇپ تۇرىدۇ. تىل بىلەن ئىپادىلەش تولمۇ قىيىن بولغان ئىلمىي گۇمانىستلىق، بەزىبىر شەيئىلەردىن هەيران قېلىپ ئىزدىنىدىغان قوغلىشش، بىر ئېغىز سۆز بىلەن ئېيتقاندا، مەنزىلگە يەتمىگۈچە توختىمايدىغان غالىبانە روھ بولىدۇ. مەشھۇر ئالىم مۇسا جارىللايۇق «هىدايەت تېپىش ئىقتىدارىنىڭ ئەسىرى ئەمەس، ئىجتىهاتنىڭ سەمەرىسىدۇر» دېگەنىدە، ئىقتىدارنىڭ مۇشۇنداق روھ رىغبىتىدە ئىجتىهاتقا ــ ئىجادىي قۇدرەتكە ئىگە بولغانلىقىدىن بولسا كېرەك.

ئەمەلىيەتتىمۇ هەرقانداق ئادەم هەرقانداق ئىشنى باشقا ئىلىپ چىقماقچى بولغاندا، ئاز بولسىمۇ مۇشۇنداق روھتا بولۇپ بەل باغلايدۇ، ئەمما ــ بەزىلەرنىڭ بىلى چىڭ بولمايدۇ. تالانتقا خاس بولغان مىجەز ــ روھقا ئىگە ئادەمنىڭ بىلى ئەكسىچە

ئاجايىپ چىڭ بولىدۇ ــ دە، ئۇلار ئۆزى قازانغان مۇۋەپپەقىيەتلەردىن قانائەت قىلمايدۇ، ئۆزىدە تەييارلانغان قابىلىيەتلەرگە باش ئەگمەيدۇ. هەر قاچان شۇ تاپتىكى هالىتىدىن هالقىپ كېتىشىنى ئويلايدۇ، بۇنداق بولۇشى ئۇلارنىڭ كۆڭلىنىڭ چوڭقۇر يېرىدە ئۆزىنىڭ نەق بار قابىلىيىتىنىڭ سەۋىيەسىگە ناقايىللىق، نارازىلىق هەتتا غەزەپ يوشۇرۇنغان بولۇپ، ئۆزىنىڭ شۇ هالىتىدىن بۆسۈپ ئۆتۈپ تېخىمۇ ئۇستۇن قابىلىيەتكە يېتىش ئۇلارنىڭ مەنزىلى بولىدۇ. شۇڭا، بەزى هەقىقىي تالانتلىق ئادەملەر هەتتا بۇ جەهەتتىكى ئۇقۇمسىز كىشىلەر تەرىپىدىن «سەۋدا» ياكى «سارىڭ» دەپ ئاتالىدىغان دەرىجىگە يېتىدۇ. ئۇلارنىڭ ئۆزىگە قىلغان بېسىمى بەزىدە شۇنداق ئېغىر بولىدۇكى، بۇ بېسىم ئۇلارنى گۇمران بولۇش گىردابىغا قىستاپمۇ قويىدۇ. ئىختىراچىلار پىشۋاسى ئېدىسوننىڭ قەلەم هەققىنى ئېلىش ئۇچۇن بانكىغا بارغاندا ئۆزىنىڭ ئىسمىنى ئۇنتۇپ قېلىشى، ئېينىشتېيىننىڭ ئۆيىگە قايتىدىغان چاغدا ئۆز ئۆيىنىڭ نەدىلىكىنى ئېسىگە ئالالماسلىقى، بەزى يازغۇچىلارنىڭ چاپىنىنى تەتۇر كىيىپ بازارغا چىقىپ قېلىشى ۋە شىمىنىڭ ئۇستىگە يۇڭ ئىشتان كىيىپ، مېهمانىنىڭ ئالدىغا چىقىپ قېلىشى، بەزى ئالىملارنىڭ ئۆز ئىجادىيىتى ئۇچۇن ئىنسانىيەتكە هەقىقەتنى تونۇتىمەن دەپ جاهىللار ۋە خۇراپىي قۇزغۇنلار ئالدىدا ئۆلۈمدىن قورقماسلىقى ئەنە شۇنداق ئالامەتلەرنىڭ ئاددىي كۆرۈنۈشلىرىدۇر.

بۇنداق ئىكەن، تالانت ئىگىسى بولۇش ئۇچۇن نېمىنى ئۆگەنسە شۇنداق ئىش قىلىش، ئالدىنقىلارنى بېسىپ چۈشۈشتىلا كۇپايە قىلمايدۇ، بەلكى تاشقى بېسىم بولمىغاندىمۇ ئۆز ئىچىدىن قوزغىلىپ تۇرىدىغان ئىجادىي روھتا بولۇشقا توغرا كېلىدۇ. بەزى ئادەملەرنىڭ كۆزگە كۆرۈنگۈدەك ئىقتىدارى

تۇرۇپ ئىجادىي تەپەككۇر قىلالماسلىقى، مۇشۇنداق روھنىڭ كەملىكىدۇر.

ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدا ناتىستلار گېرمانىيىسىنىڭ جازا لاگېرىغا كىرىپ قالغان بەزى يەھۇدىيلار ئاران - ئاران جېنىنى ساقلاپ قالغىلى بولىدىغان ئازغىنا يېمەكلىكىگىمۇ كۆمۈر، قەلەم ۋە قەغەز تېگىشىپ، ئۆز ھاياتىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى مىنۇتلىرىدىكى كۆزەل سەنئەت ئەسەرلىرىنى ئىجاد قىلغان. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ھايال ئۆتمەي زەھەرلىك گاز قويۇۋېتىلگەن زىندانلارغا تاشلىنىپ كېتىدىغانلىقىنى بىلىپ تۇرسىمۇ، ياداپ بىر تېرە، بىر سۆڭەك بولۇپ كەتكەنلىكتىن قەلەم تۇتقۇدەك مادارى قالمىغان بولسىمۇ، سەنئەتكە بولغان ئىشتىياقىدىن يانمىغان. ئۇلارنىڭ ھاياتىنىڭ چېكى بولغان ئۆلۈم ئالدىدا سەنئەتنى قوغلىشىشى ھايات - ماماتلىققا ئورتاقلىشىپ كەتكەن تەبىئىي ھەرىكەتلەندۇرگۈچ كۈچ تەرىپىدىن بولغان بولۇپ، بۇنداق روھ بولمايدىكەن، تالانت ئىگىلىرىنىڭ مەيدانغا چىقىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. بۇنداق روھتا بولغانلارنىڭ ھەممىسى تولۇق مۇۋەپپەقىيەت قازىنىپ كېتىشى ياكى باشقىلار تەرىپىدىن ئېتىراپ قىلىنماي قېلىشىمۇ مۇمكىن، لېكىن ئۇلار ئۆزلىرىگە «مەن دېگەن چىداملىق تالانت ئىگىسى» دېيەلەيدۇ، بۇنداق ئادەملەر ئۆز ھاياتىدىن ئەپسۇسلانمايدۇ. بىز مانا مۇشۇنداق روھنى تالانتنىڭ باش ھالقىسى دەيمىز.

بۇنداق باش ھالقىنى تېخىمۇ مۇئەييەنلەشتۈرىدىغان يەنە بىر نۇقتىمۇ باركى، تۇرلۇك ئىجادىيەت ۋە ئىختىراللارنىڭ ماھىيىتى تالانت كۆرسەتكەن ئۇلۇغ ئادەملەرنىڭ ئىقتىدارىدا كۆرۈنگەندەك قىلىدۇ. مەسىلەن، ئۇيغۇر مۇقامىنىڭ زامانىمىزدا ئۆتكەن ئۇستازلىرىدىن تۇردى ئاخۇن ئاكىنىڭ بىر كېچە - كۈندۈزگىچە توختىماي ئېيتىپ تۈگىمەيدىغان 12 مۇقامنىڭ تېكىست، مۇزىكا ھەم بارلىق ئاھاڭلىرىنى تولۇق خاتىرىسىدە

ساقلىشى بىلەن يۈسۈپ ماماينىڭ قىرغىز خەلقىنىڭ مەشھۇر ئېپوسى «ماناس» نىڭ 200 مىڭ مىسرالىق بۆلىكى (ماناس، سەمەتەي، سەيتەك، گەنەنىم، سەيتى، ئاسىل باچا - بىك باچا، سوم بىلەك، چىگىتەي) نى خاتىرىسىدە ساقلىشى كىشىلەرنى ھەيران قالدۇرىدۇ. راست دېگەندەك زور ئىجادىي پائالىيەتلەر مۇشۇنداق تۇغما خاتىرە، قابىلىيەتلەرگە باغلىق بولىدۇ. لېكىن بۇنداق قابىلىيەتنى زور ئادەملەرنىڭ تەپەككۇردا ئىجادىي بولالمايدىغانلىقى تۇرلۇك ئىجادىيەت ۋە ئىختىراللارنىڭ ماھىيىتى بۇنداق قابىلىيەت ۋە ئىقتىدارلار بىلەنلا چەكلىنىپ قالمايدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. چۈنكى، ئەگەر مۇشۇنداق قابىلىيەت ھەم ئىقتىدارلار بىلەنلا چەكلىنىپ قالسۇن دېسەك، ئۇنداقتا بۇ قابىلىيەت ۋە ئىقتىدارلارنى ئۆزلۇكىدىن قوزغىلىدىغان ھالەتكە كەلتۈرىدىغان بىر نەرسە كەم بولۇپ قالىدۇ. بۇنداق بولىدىكەن، ئادەمدىكى ئىجادىي پائالىيەتكە قاتنىشىدىغان ۋە ئاساسلىق رول ئوينايدىغان قابىلىيەتلەر ھەرىكەتكە كېلەلمەيدۇ. ئۇنداقتا، ئادەم ۋۇجۇدىدىكى بۇنداق قابىلىيەتلەرنى — تەپەككۇرنى ئىجادىيلىققا كۆتۈرىدىغان قابىلىيەتلەرنى ھەرىكەتكە كەلتۈرىدىغان نەرسە نېمە؟ ئۇ بولسىمۇ ئىستەكتۇر. ئادەتتە بىز ئىجادىيلىققا ئىگە دەيدىغان مەسۇلاتلارنى بارلىققا كەلتۈرۈدىغان جەريان ئىجادىيەت بولسا، بۇنداق جەريانىنى ئىجادىيلىققا ئىگە قىلىدىغان نەرسە ئىستەكتۇر. مۇشۇ ئىككى تەرەپ قوشۇلغاندا ئىجادىيلىقتىن ئىبارەت مۇستەقىل ئۆزگىچىلىككە ۋە يۇقىرى سۇپەتكە ئىگە بولغان بۇ شەيئىنىڭ شەكىللىنىۋاتقان ئىجادىي مەھسۇلاتقا قانداق سىڭىپ كىرىۋاتقانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ كەتكىلى بولىدۇ. يېقىندا مەن شىنجاڭ گېزىتىدىن يازغۇچىمىز زوردۇن سابىرنىڭ «يېزىش ئاسان، يازغۇچى بولماق تەس .....» دېگەن ماقالىسىنى ئوقۇغاندىمۇ مۇشۇنداق

هېسسىياتتا بولدۇم. يازغۇچىمىزنىڭ كۆز قارىشىدىكى نېگىزلىك مەزمۇنلارمۇ بىزنىڭ بۇ قارىشىمىزغا يېقىنلاپ كېلىدىكەن. زوردۇن سابىر ھەقىقىي يازغۇچى بولۇشنىڭ ئۇچ شەرتىنى تىلغا ئالغاندا، بىرىنچى شەرتى قىلىپ «تۇغما تالانت» نى تەكىتلىگەن. مېنىڭچە، ئۇ دەۋاتقان تۇغما تالانت ئالدى بىلەن بىز قەيت قىلىۋاتقان كىشىلەرنى چۆچۈتىدىغان ئالاھىدە قابىلىيەتنى، ئەدەبىياتقا خاس بولغان تىل قابىلىيىتىنى مەركەز قىلغان خاسلىقنى كۆرسىتىدۇ. شۇڭا، ئۇ «بۇ خاسلىقسىز يازغۇچى بولۇشتىن سۆز ئاچقىلى بولمايدۇ» دەيدۇ. بىز ئادەتتە خاسلىق دېگەن ئىبارىنى ئادەمنىڭ ئىستەك پەزىلەتلىرىنى ئىپادىلەش تەرەپتە قوللىنىشنى تەكىتلەپ، يازغۇچىلىقتىكى تۇغما قابىلىيەتنى ئىپادىلەشكە قوللىنىشنى تەكىتلىمىسەكمۇ، بۇ يەردە يازغۇچىمىز قوللانغان خاسلىقنى تۇغما بولغان ئەدەبىي قابىلىيەتنىڭ باشقا ساھەلەردە كارامەت كۆرسىتىشكە تەبىئىي ئاساس بولىدىغان ئالاھىدە قابىلىيەتلەردىن پەرقلەندۇرۇلۇشى دەپ قاراپ، ئۇنى ئەدەبىياتنىڭ ھەرقايسى ژانىرلىرىدىكى تەلەپلەر بويىچە تەتبىقلاشقا بولىدۇ. ئادەتتە يازغۇچى ياكى شائىر بولماقچى بولغان بىر ئادەم بىر يولىلا يارامللىق ئاپتور بولۇپ كېتەلمەيدۇ. ئەدەبىي ئاپتورلارنىڭ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشىدىكى مۇھىم شەرت خۇددى باشقا ساھەلەرگە ئوخشاش ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزۈش بولسىمۇ، ئەمما ئۇلار دەسلىپىدىلا خاتىرە يېزىشنى يازغۇچىلىقنىڭ ماھارىتى يېتىشتۈرىدىغان مەشقى قىلىدۇ. ئەدەبىي ئاپتورلار ئىجتىمائىي پەننىڭ بەزى ساھەلىرىدىكى تۈپتۈز گەپ قىلىدىغان ۋە بەزى ھاللاردا بىر سۆزنى تەكرارلاۋېرىدىغان خادىملار بولمىغانلىقتىن، ئۇلارنىڭ ئىستىقبالى كۆز قارىشىنىڭ ئۆزگىچىلىكىدە، كەيپىيات كۈچىدە بولمايدۇ، بەلكى، ئۇلارنىڭ تىل ماھارىتىدە بولىدۇ. شۇڭا، ئۇلار يازغۇچىلىقنىڭ دەسلەپكى چاغلىرىدا، ئۆزگىچە ئۇسلۇب

ئۇرغۇزۇشتىن بۇرۇنلا ئاساسلىقى تىل بىلەنلا دوست بولىدۇ، تىل بايلىقىنى تەتبىقلاش ۋە يېڭى سۆز - ئىبارىلەرنى ئىشلەپچىقىرىشتا ئەدەبىلەر ئالدىدا ماڭغانلىقتىن، قايسى مىللەتنىڭ يازغۇچىسى كۆپ بولسا، بولۇپمۇ پروزىچىلىقى تەرەققىي قىلغان بولسا، شۇ مىللەتنىڭ تىل بايلىقى مول بولۇشىدىكى سەۋەبمۇ شۇنىڭدىندۇر. بىر شائىرنى نەزەرگە ئالغىنىمىزدا، ئۇمۇ ئىنسانىيەت ئالىمىنىڭ روھىي ئىزچىلىرى بولغانلىقتىن. خۇددى ئالىملاردەك ئەقلىي مەنتىقىگە بويسۇنىدۇ. لېكىن ئۇنىڭ ئىپادىلەش مەنتىقىسى بىلەن ئالىملارنىڭ مەنتىقىسى ئورۇنلاشتۇرۇش ئۇسۇلى جەھەتتىن ئوخشاش بولمايدۇ. ئالىملارنىڭ مەنتىقىسىدە مەلۇم تەشەببۇس (ياكى قانۇن) بىلەن باشقا بىر تەشەببۇس (ياكى قانۇن) ئوتتۇرىسىدىكى باغلىنىشقا بولغان سەزگۈرلۈك ئۇستۇن بولسا، شائىرلارنىڭ مەنتىقىسىدە ئۆز تىلىنىڭ ئىنسان ھاياتىنىڭ تۇرلۇك نازۇك تەرەپلىرىنى، ئادەم روھىي دۇنياسىدىكى تىلسىمات مۇرەككەپ ئۆزگىرىشلەرنى راۋان ئىپادىلەپ بېرەلىگەن - بېرەلمىگەنلىكىگە مەنە جەھەتتىن ئاز - پاز بولسىمۇ پەرقلىنىدىغان سۆز - ئىبارىلەرنى توغرا ئىشلىتەلىگەن ياكى ئىشلىتەلمىگەنلىكىگە بولغان سەزگۈرلۈك ئۇستۇن بولىدۇ. ئەگەر بىر ئادەم لوگىكىلىق ئەقلىي يەكۈن چىقىرىشنى بىلمەيدىكەن، ھەرگىز ئالىم بولالمايدۇ. شۇنىڭغا ئوخشاش، ئەگەر بىر ئادەمدە تىل ۋە تىلنىڭ ئىچكى مەنالىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئۆز تەسىرگە بولغان سەزگۈرلۈك بولمايدىكەن. ئۇ ھەرگىز شائىر بولالمايدۇ. شۇڭا، شائىرلارنىڭ ئەڭ روشەن ئۆزگىچىلىكى تىلغا بولغان سۆيگۈ، تىلنىڭ ھەربىر ۋاريانتلىرى ئوستىدىكى ئىزدىنىش بولىدۇ. شائىر بولۇشنىڭ باشلىنىشى ئىدىيىسىنى ئاشكارلاشقا بولغان ئارزۇ ئەمەس. بەلكى ئۇنى تىل بىلەن قانداق ئىپادىلەپ بېرىشتىكى ماھارەت بولىدۇ. ئادەمنىڭ ئىچكى

دۇنياسىنى پەقەت تاۋلانغان ئەدەبىي تىل بىلەنلا تولۇق ئىچىپ بەرگىلى بولغانلىقتىن، پەۋقۇلئاددە ئۇسۇل بىلەن سۆز - ئىبارە، ماقال - تەمسىللەرنى، بولۇپمۇ باشقا شائىرلارمۇ ياقتۇرىدىغان ئىبارىلەرنى باشقىلاردىن پەرقلىق يادلاپ بېرەلەيدىغان قابىلىيەت شائىرلىقتىكى تۇغما قابىلىيەت بولۇپ، بۇنداق ئالاھىدىلىك شائىرلىقتىكى باھاسىز گۆھەردۇر. مۇشۇنداق خاسلىق بولغان ئادەمنىڭ تالانتى ۋاقتىدا بايقىۋېلىنسا ۋە بۇنىڭغا سۇبيېكتىپ ۋە ئوبيېكتىپ جەھەتتىكى تەربىيە قوشۇلسا، ئاندىن بىر شائىر مەيدانغا كېلىدۇ. دېمەك، زوردۇن سابىر «يازغۇچى تەربىيىلىنىشىنىڭ قوشۇلۇشىدىن مەيدانغا كېلىدۇ. تەبىئىي تالانت بولمىغان كىشىنى تەربىيىلەش يا كى مەجبۇرلاش يولى بىلەن يازغۇچى قىلىپ يېتىشتۇرگىلى بولمايدۇ» دېگەندە، تۇغما قابىلىيەتنى يازغۇچىلىقنىڭ بىرىنچى شەرتى قىلىپ، يازغۇچىلىقنىڭ تۇغما قابىلىيەتكە تەربىيىلىنىش قوشۇلغاندىلا مەيدانغا كېلىدىغانلىقىنمۇ مۇئەييەنلەشتۈرگەن. بۇ يەردىكى تەربىيىلىنىش ئەلۋەتتە ئۇ ئۆز ماقالىسىدە يازغۇچىنىڭ ئىككىنچى شەرتى قىلىپ ئوتتۇرىغا قويغان «ئەدەبىياتقا ئۆزىنى بېغىشلىيالايدىغان پىداكارلىق روھى» بولۇپ، بۇ روھ بىز تىلغا ئېلىۋاتقان ئۆلۈم ئالدىدىمۇ «مەن دېگەن چىدامدىن تالانت ئىگىسى» دەيدىغان ئىنتىلىش روھى شۇنداقلا زوردۇن سابىر كۆرسەتكەن يازغۇچىنىڭ تەربىيىلىنىشىدىكى نۇرغۇن تەرەپلەرنىڭ گۈل تاجىسى بولغان ئىستەكتۇر. بۇنداق ئىستەك بولمايدىكەن، بىراۋنىڭ تۇغما قابىلىيىتى ھەرقانچە ئۇستۇن بولغان تەقدىردىمۇ تەبىئىي قوزغىلىش كۈچىگە ئىگە بولالمايدۇ - دە، ھەرقانچە ياخشى بولغاندىمۇ يۇقىرىدا بىز مىسالغا ئالغان بالىدەك ئاتا - ئانىسى ھەيدەكچىلىك قىلمىسا مۇزىكا چالمايدىغان ئاتالمىش «تالانت ئىگىسى» بولۇپ قالىدۇ. مەيلى قايسى بىر جەھەتتە ھەرقانچە ئۇستۇن تۇغما قابىلىيەت بولۇشىدىن قەتئىينەزەر،

ھەتتا ئۇ بايقىۋېلىنغان تەقدىردىمۇ، بۇنداق ئىستەك بولمىسا ئۇ كۆمۈلۈپ قالىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز: ئادەمنى تالانت ئىگىسى قىلىپ كۆرسىتىۋاتقان كەشپىياتلار ئادەم بىلگىلى بولمايدىغان ئالاھىدە جەريانلاردىن ھاسىل بولمايدۇ، بەلكى ھەربىرىمىزنىڭ كۆڭۈل دۇنياسىدا ھۆكۈم سۈرۈۋاتقان ئاددىي پىسخىك جەريان ــ مەنزىلگە يەتمىگۈچە توختىمىغان ئالىبانە روھنىڭ يېتەكلىشىگە ئىگە بولغان جەريانىدا ھاسىل بولىدۇ، نورمال بولغان پىسخىك جەريان مەلۇم تەرەپتىكى ئالاھىدە تۇغما قابىلىيەتكە ئىگە بولغان ئادەملەردە ئىجادىيلىقنىڭ ئۈستەكسىنىڭ يېتەكلىشىگە ئىگە بولغاندا، ئۇ ئىجادىيەت نەتىجىسى بولۇپ مەيدانغا كېلىدۇ، دەپ قارايمىز ھەمدە تۇغما قابىلىيەتنى قوزغاپ ئىجادىيلىققا كۆتۈرىدىغان روھنى، ئۈستەكنى تالانت نىڭ مەنبەسى قاتارىدا تېخىمۇ ئىگىرىلەپ مۇئەييەنلەشتۈرىمىز.

ئەمما، تالانت ئادەمنىڭ پۈتۈن ئۆمرىدىكى ھەممە چاغلىرىدا ئوخشاش يۇز بەرمەيدۇ، بەلكى تالانت نۇرلىنىدىغان ياش چېكى ۋە ساھەلەرگە قاراپ پەرقلىق بولىدۇ. ئەقلىشۇناسلىق تەتقىقاتىنىڭ نەتىجىلىرىدىن قارىغاندا، ياش كۆتۈرۈپ چىققان تالانتلىق ئادەملەرنىڭ ھاياتى ئۇچ چوڭ باسقۇچقا بۆلۈنىدۇ: (1) تالانتنىڭ بىخلىنىش باسقۇچى بولۇپ، بۇ باسقۇچ تۇغۇلغان چاغدىن ۋەكىللىك خاراكتېرلىك ئەسىرى ئىلان قىلىنغىچە بولغان ئارىلىقنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ؛ (2) تالانت ئۇرغۇپ تۇرىدىغان ۋە ئىجادىيەت نەتىجىلىرى ئارقا - ئارقىدىن مەيدانغا كېلىش باسقۇچى بولۇپ، بۇ باسقۇچتا تالانت ئىگىسىنىڭ بىۋاسىتە سەزگۈ تەپەككۇرى تولۇق پىشىپ يېتىلىدۇ ۋە شۇ تۈپەيلى ئىجاد قىلغان ئەسەرلىرى ئارقا - ئارقىدىن مەيدانغا كېلىدۇ؛ (3) تالانتنىڭ چېكىنىش باسقۇچى. بۇ باسقۇچتا تالانتلىق ئادەمنىڭ نېرۋا سىستېمىسى ۋە مېڭىسىنىڭ مېخانىزمى ئاجىزلاپ، سالامەتلىكى كۈندىن - كۈنگە چېكىنىدۇ. ئەسەرلىرىنىڭ ئازلاپ

كېتىشى ياكى چىقماسلىقى، زور مەسىلىلەردە سەۋەنلىك ئۆتكۈزۈش، قاتمال قاراشلاردا توختاپ قېلىپ، توغرا ئىدىيىدىكى يېڭى ئىجادكارلار بىلەن زىتلىشىش قاتارلىقلار بۇنداق چېكىنىشنىك بەلگىسى بولىدۇ.

ئامېرىكىلىق ئەقىلشۇناس لىفمان ۋە بەزى مۇتەخەسسىسلەرنىك قارىشىچە، ئادەتتە تازا مەشھۇر ئالىملارنىك ناھايىتى ياراملىق نەتىجە يارىتىدىغان ۋاقتى 30 — 39 ياشلاردا بولۇپ، 39 ياشتىن كېيىن بۇنداق زور تۆھپە كۆرسىتىشنىك سانى ۋە سۈپىتى تۆۋەنلەيدۇ. ئادەتتىكى ئىجادىيەت مېۋىلىرى 40 — 45 ياشلاردا يۇقىرى پەللىگە چىقىدۇ. كومپوزىتورلارنىك بۇرۇنقى ياش چېكى يۇقىرىدىكى ياش چېكى بىلەن ئوخشاش بولسىمۇ، ھازىرقى كومپوزىتورلاردىن 50 — 55 ياشلاردا خۇددى ئاشۇ ياشتىكىلەردەك ئىجاد قىلىۋاتقانلارمۇ بار. ئاللىقاچان ئالەمدىن ئۆتكەن تالانتلىق رەسساملارنىك ئەڭ مۇنەۋۋەر ئەسەرلەرنى مەيدانغا كەلتۈرگەن دەۋرى 32 — 36 ياشلاردا بولغان؛ مۇنەۋۋەر شائىرلارنىك 27 — 33 ياشلاردا بولغان؛ مۇنەۋۋەر پروزا ۋە نەسىرچىلەرنىك 35 — 42 ياشلاردا بولغان؛ ئىمارەت ئۇستىلىرىنىك 40 — 44 ياشلاردا بولغان. قوماندانلارنىك ئىجادىي پائالىيەت يېشى باشقا ھەرقانداق ساھەلەرگە قارىغاندا كېيىن بولۇپ، ئۇلارنىك ئالتۇن دەۋرى 50 — 70 ياشلاردا بولىدىكەن. ئومۇمەن تالانتنىك ئەڭ ئەلا دەۋرى ئادەمنىك زېھنى تولۇق، شەيئىلەرگە بولغان تونۇشى چوڭقۇر بولغان ياشلىق دەۋرىدە بولىدۇ. كۈندىلىك تۇرمۇشمىزدا ياشلىق دېسە، ياشلىق دەپ كېتىۋاتقان ياشلىق باھار تالانتنىكمۇ ئالتۇن دەۋرىدۇر.

شۇڭا، ياشلىقنىك ئالتۇن دەۋر ئىكەنلىكىگە مۇناسىپ بولغان بەزى قاراشلارنى ئەملىيەت ئاساسىدا تۈزىتىشكە توغرا كېلىدۇ. بەزىلەر «تۇرمۇشتا گۆدەك، ئوقۇش تارىخى قىسقا

بولغان خام سويىمىلار» دا يېڭىلىق يارىتىش تالانتى كەم بولىدۇ. تالانت تۈيۈنغان ئوقۇش تارىخى، يېتىلگەن ياش چېكى، پىشقان پىسخىكا خىسلىتى ۋە غايە قاتارلىقلار ھازىرلانغاندا يېتىلىدۇ دەيدۇ. يەنە بەزى ياشلار ئەنە شۇنداق ئادەملەر «خام سويما» دەپ قويسا ئەندىكسىپ كېتىپ، جىددىي ئىنتىلمەيدىغان «كۆتۈپ تۇرۇش» پوزىتسىيىسىگە ئۆتۈپ كېتىدۇ — دە، كۈننىك چىقىشىغا، سۈنىك ئېقىشىغا دېگەندەك، «مەندەك ئادەملەر تېخى شاپاشلاپ كەتمىسەمۇ بولىدىغان ئوخشايدۇ» دەپ بەخىرامان يۈرۈۋېرىدۇ، بۇنىك بىلەن، ئۆزىنىك ياشلىق باھارىدا ئورغۇيدىغان تالانت بىخلىرىنى ئوخلىتىسىپ قويۇپ، ئورغۇپ تۇرىدىغان ھاياتىي كۈچىنى قېرىتىۋېتىدۇ. بۇ ھەقىقەتەن تالانتنىك ئورغۇش دەۋرىنى نادانلىق ئىلكىدە دەپنە قىلىشتۇر. يەنە بىر خىل ياشلار بارىكى، ئۇلار تالانتنىك ئالتۇن دەۋرىدە يۇقىرىقىدەك نادانلىقنىك قولى بولۇپ قالمىغان. داۋاملىق ئالغا ئىنتىلىشنى خالايدىغان بولسىمۇ، ئۆزىنىك دىققەت نەزىرىنى بىز دەۋاتقان ۋەتەن، خەلق قايغۇسىدا ئىجاد قىلىشقا قاراتماستىن، تۇرمۇش بېزەكلىرىنى ياشقىچە تېرەۋىلەردىن ئىزدەيدۇ — دە، تالانت كۆرسىتىشنى ئوتتۇرا ياش دەۋرىگە قالدۇرىدۇ. بۇنىك بىلەن ئۇلار تالانت تەرەققىياتىنىك بىر پۈتۈن گەۋدە ئىكەنلىكىنى، ئۆگىنىش ۋە كەسپىي خىزمەتلىرىدە يېڭىلىق قوغلىشىشنىك تالانتنىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنىك يادروسى ئىكەنلىكىنى ئېسىدىن چىقىرىپ قويىدۇ. شۇنىك بىلەن ئۇلار تۇرمۇشنىك يول تېپىش، مەنسەپ دەرىجىلەردە كۆتۈرۈلۈش، باشقىلارنىك ئىجادىيەت مېۋىسىدىن ھۇزۇرلىنىش، قىسقىسى، تۇرمۇش مەنىشتى ياكى ماھىيەتلىك بولمىغان ئاللىقانداق تەرەپلىرىدە جاماەتنىك ئالدىدا كەتسىمۇ، ھاياتنىك چوڭ مېڭىدىكى تالانت كانىنى قېزىشتىن ئىبارەت ماھىيىتىنى ئاچالمىغانلىقى بىلەن ئېچى كاۋاك بولۇپ قالىدۇ — دە،

كۆرەڭلەپ كۈن ئۆتكۈزگەن خەلق بىر چاغلاردىن كېيىن ئۇنىڭ هايات قىممىتى يەنىلا سودا سارايلىرىدىكى مودا هەيكەللەرگە ئوخشاپ قالىدۇ. بۇنداق ئەهۋاللارغا قاراپ، بىز پاراسەتنىڭ يادروسى بولغان تالانت تەرەققىياتىنىڭ كەچىكىلىك ياكى ياشلىق بىلەن زىددىيەتلەشمەي داۋاملىشىدىغانلىقىغا ھۆكۈم قىلالايمىز ھەمدە تالانت كانىنى ئاچىدىغان پۇرسەتلەرنى قولدىن بەرمىگەن ياشلارنىڭمۇ هاسىل قىلغان ئاساسىي بىلىملىرى ئاساسىدا تالانت كۆرسىتەلەيدىغانلىقىنى جەزمەنلەشتۈرەلەيمىز. بىز بۇ قاراشنى مۇستەهكەملەش يۈزىسىدىن 20 ياش ئىچىدە تالانت كۆرسەتكەن ئالىملارغا قاراپ ئۆتەيلى.

ئوپېنهېم 12 يېشىدا نيۇ - يوركنىڭ ئىلمىي مۇنبىرىدە «مەنپاتتون ئارىلىدىكى قورام تاش» ناملىق ئىلمىي ماقالىسىنى ئوقۇپ ئىشتىراكچىلارنى هەيران قالدۇرغان. كېيىنكى كۈنلەردە ئۇ دۇنيانىڭ تۇنجى ئاتوم بومبىسىنى تەتقىق قىلىشقا رىياسەتچىلىك قىلغان ئامېرىكىنىڭ مەشهۇر ئالىمىغا ئايلانغان.

بويىل 13 يېشىدا هاۋا بېسىمى بىلەن قايناش نۇقتىسى، ئېرىش نۇقتىسىنىڭ مۇناسىۋىتى هەققىدىكى ئىلمىي كۆز قارىشىنى ئىلان قىلغان. كېيىنچە ئۇ ئەنگلىيە خانىلىق ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ مەشهۇر تەشكىلاتچىسى بولۇپ يېتىلىپ، ئىلىمىنىتلار ئۇقۇمى ۋە ماددا تەلىماتىنى ئىجاد قىلغۇچى دۇنياۋى ئالىمغا ئايلانغان.

باسسىگا 16 يېشىدا كونۇس ئەگرى سىزىقى توغرىسىدىكى مەشهۇر ئەسىرىنى يازغان، 19 يېشىدا يەنە مەسىلە يېشىشنى ئېختىرا قىلىپ، ئاتاقلىق فرانسۇز ماتېماتىكى بولغان.

سېمىنىس 19 يېشىدا ئىلىكتر بىلەن هەل بېرىش تېخنىكىسىنى ئىجاد قىلغان. كېيىنچە دۇنياغا مەشهۇر ئىختىراچى بولۇپ كەتكەن.

گالىلېي 20 ياشقا كىرمەي تۇرۇپ ئەنئەنىۋى ئارىستوتېل

ئەرەپدارلىرىغا جەڭ ئېلان قىلغان هەمدە ئەرگىن چۈشكەن جىسىمنىڭ هەرىكىتى هەققىدىكى ئىلمىي ئەسىرىنى ئېلان قىلغان.

لاگرانگېي 19 يېشىدا ماتېماتىكا پروفېسسورلۇقىغا تەكلىپ قىلىنىپ، فرانسىيىنىڭ ئاتاقلىق ماتېماتىكى بولۇپ يېتىشىپ چىققان.

ئەدەبىيات - سەنئەت ساهەسىگە قارايدىغان بولساق، بۇنداق مىساللار تېخىمۇ كۆپ. بۇ پاكىتلار ياشلىقنىڭ تالانت دەۋرى ئىكەنلىكىنى ئېخىمۇ ئىلگىرىلەپ چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

لېكىن، هەرقانداق تالانت ئىگىسىنىڭ مەيدانغا كېلىشى يېگانە هالدا يۈز بېرىدىغان هادىسە بولماستىن، بەلكى ئۇ باشقا مۇنەۋۋەر ئىجادكارلارنىڭ ئىجادىيەت مېۋىلىرىنىڭ تۇرتكىسى ۋە شۇ دەۋردىكى مەدەنىيەت ئارقا كۆرۈنۈشىدىن ئايرىلمىغان بولىدۇ. مەسىلەن، ئىلىمىزنىڭ تاك سۇلالىسى دەۋرىدە بارلىققا كەلگەن نۇرغۇن تالانت ئىگىلىرى بار، ئۇلار ئىلىمىزنىڭ بىرمۇنچە مىللەتلىرىنىڭ تەڭ تىرىشچانلىقى بىلەن گۈللەنگەن تاڭ دەۋرىدىكى مەدەنىيەت ئارقا كۆرۈنۈشى ۋە شۇ چاغدىكى مىسلىسىز ئىجادىيەت مېۋىلىرىدىن ئوزۇقلۇق ۋە مەدەت ئالغان.

ئىدىقۇت مەدەنىيىتى گۈللەنگەن دەۋردە مەيدانغا كەلگەن ئاپىرىنچۇرتمكىن، كۆز تارقان، سىكقۇسەلى تۇتۇق، ئەنسىك، ئاسىخ تۇتۇق قاتارلىق بۇددا‌چى شائىرلار، تەرجىمانلار، ئالىملار مۇشۇ چاغدىكى تۇرپانىنى مەركەز قىلغان ئۇلۇغ مەدەنىيەت ئېقىمىدىن ئوزۇق ۋە ئىلهام ئالغان، يۇسۇپ خاس هاجىپ، مەهمۇد قەشقەرى، ئەهمەد يۈكنەكى، ناۋائى قاتارلىق بۇۋىلىرىمىزنىڭ ئەسەرلىرى تېخىمۇ شۇنداق. چۈنكى تالانت ئىگىلىرىنىڭ ئەقىل - پاراسىتى خەلقتىن، جەمئىيەتتىن كېلىدۇ، ئۇلارنىڭ ئىجادىيەت مېۋىلىرى خەلقە بولغان مۇهەببەت شارابىدىن سۇغۇرۇلۇپ بارلىققا كېلىدۇ. خەلقىدىن ئايرىلغان

ۇھ خەلقى ئۇچۇن جاں پىدالىق بىلەن ئىجاد قىلىشقا ئاتلانمىغان تالانت ئىگىسى بارغانسېرى چېكىنىپ، ئۆزىنىڭ ھاماقەت ئىشلىرى بىلەن كۆڭلىنى خۇش قىلىدىغان ئەخمەقلەرگە ئايلىنىپ كېتىدۇ.

تالانت ئىگىلىرى ئەنە شۇنداق ئۇلۇغ تارىخىي شەخسلەر بولۇپ مەيدانغا چىقىسمۇ، ئۇلارنىڭ ئادەتتىكى مۇتەخەسسىسلەر، ئاددىي ئادەملەر بىلەن پەرقى ئاساسلىقى ئەقلىي ئىقتىدارىدا ئەمەس، ئەمەلىيەتتە ئىپادىلىگەن ئىجادىي قابىلىيىتىنىڭ چوڭ-كىچىكلىكىدە ھەمدە بۇنداق قابىلىيەتنى ئەمەلىي مۇجىزاتقا ئايلاندۇرۇشقا قانات بولىدىغان پەزىلەت روھىدا بولىدۇ. كىمنىڭ ئاددىي ئادەم بولسىمۇ، تۇغما ساپاسى بىرقەدەر ياخشى بولسىلا، تالانتلىقلارغا قاراپ مەيۈسلەنمەي ئەخلاق، بىلىم، قابىلىيەتلىرىنى داۋاملىق ئۆستۈرۈپ، بەل قويۇپ بەرمەي تىرىشسا تالانتلىقلارغا ئايلىنىدۇ، ئادەتتىكىلەرمۇ تالانت ئامىللىرىنى ئەتراپلىق ئىگىلىسە ۋە ئۇنى ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزسە، تالانتلىق ئادەمگە ئايلىنىدۇ، تالانتلىق ئادەملەر جىسمانىي، ئەخلاق، بىلىم قابىلىيەتلىرىنىڭ ئورگانىك بىرلىكىنى مۇستەھكەملىسە ياكى ئۇنى بۇزۇپ تاشلىسا تالانت ئىگىسى بولالمايدۇ، شۇڭا تالانتلىق ئادەملەرمۇ ھەرقاچان جەڭگىۋار ھالەتتە تۇرۇپ ئۆگىنىشى ۋە تالانتنىڭ شەكىللىنىش شارائىتلىرىنى ياخشى ئىگىلىشى كېرەك.

تارىخىي تەجرىبىلەردىن قارىغاندىمۇ، ھەرقانداق ئىشتا داڭق چىقارغان تالانتلىق كىشىلەر ئىجادىيەتتە ئۇلۇغۋار نىشانغا ۋە كەسپىي جەھەتتە ناھايىتى يۇقىرى بىلىمگە ئىگە بولغاندىن باشقا، ۋەتەنگە، خەلقە، ئىنسانىيەتكە بەخت يارىتىدىغان ساغلام ھەم غايىۋى پىسخىكىغا ۋە جانلىق تەپەككۇر ئۇسۇلىغا ئىگە بولغان. ئۇلاردىكى ئۇلۇغۋار نىشان — ئۇلارنىڭ ئۆز نىشانىنى ئىشقا ئاشۇرۇش يولىدا پائال ۋە جانلىق تەپەككۇر يۈرگۈزۈشكە تۇرتكە بولغان بولسا، ئۇلاردىكى نىشان قوغلاشقان كۆچلۈك كەسپىچانلىق ۋە مەسئۇلىيەتچانلىق ئۇلارنىڭ تەپەككۇر

ئەرەقىقىياتىدىكى كۆچلۈك ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچ بولغان، پۈتكۈل دۇنيا تارىخىنىڭ ھەربىر دەۋرىدە ھەممە مىللەتلەردە مۇھىم تۆھپە قوشقان تالانتلىقلار ئالدى بىلەن پىسخىكىسىدىكى ئاجىزلىقلارنى تونۇۋېلىپ تۇرىتىپ، خىسلەتلىك پەزىلەتكە ئىگە بولغان. ئۆزىنىڭ ۋەتىنىگە، خەلقىغە چەكسىز مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن مۇئامىلە قىلىدىغان. شۇ زاماننىڭ ئىجادىي تەپەككۇر ئۇسۇللىرىنى جانلىق تەتبىق قىلالايدىغان ۋە تەپەككۇرنىڭ يېڭى ئۇسۇللىرىنى ئىجاد قىلالايدىغان كىشىلەردۇر. ئۇلاردىكى مانا مۇشۇنداق غايىۋى نىشان، كەسپىچانلىق، مەسئۇلىيەتچانلىق ۋە جانلىق تەپەككۇر ئۇسۇلى يەنە ئۇلارنى تۇرلۈك قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ، مىللەت، دۆلەت سەۋىيىسىنىڭ يۇقىرى پەللىسىگە چىقىرىپلا قالماي، ھەتتا ئۇلارنى دۇنياۋى سەۋىيىگە كۆتۈرۈشكە سەۋەب بولغان. شۇڭا، ئۇلار ھازىرقى كۈندىمۇ ئۇلۇغ غايە، كەسپىچانلىق بىلەن خەلقە بولغان جاۋابكارلىقىنى بىرلەشتۈرگەن، كاللىسىدىكى پىسخىك ئاجىزلىق ۋە تەپەككۇر توسالغۇلىرىنى چىقىرىپ تاشلىغان. مۇتەخەسسىسلەرنىڭ تەپەككۇر دائىرىسى كەڭ، ئويلايدىغانلىرى مول مەزمۇنغا ئىگە بولىدۇ، ئۇلار بىر دائىرىدە بىر نەرسىنى تەكرار ئويلاۋەرمەستىن، ئەگەشمە تەپەككۇرچىلار تۇرغۇن ئويلاۋاتقاندا، ئىجادىيەت مېۋىسىگە جانلىق تەپەككۇر ئۇسۇلى بىلەن سۇ قۇيۇپ بولىدۇ، شۇنداقلا ئۇلار ئۆتكۈر، سەزگۈر بولۇپ، ساماننىڭ تېگىدىن سۇ قۇيۇپ بېرىدىغانلارنىمۇ بايقىۋېلىپ، ئۆزگىرىشەرگە تېز ماسلىشىدۇ — دە، ئەمگەك سەرپ قىلمايدىغانلار چۆچۈرىنى خام سانىغۇچە ئىجادىيەت مېۋىسىنى ئۈزۈپ بولىدۇ. قىسقىسى، تالانت جەمئىيەتكە باغلانغان ھالدا، پىسخىك ئاجىزلىقلار ۋە تەپەككۇر قاتمالىلىقىدىن ئىبارەت ئىچكى ئاجىزلىقلار تەرىپىدىن مەغلۇپ بولماي، تاشقى بېسىملار ئۇستىدىن غەلىبە قىلغاندىلا، ئىنسان ھۆزۈرىنى سۈرىدىغان يېڭى ھاياتقا يېڭى مەزمۇنلارنى قوشىدۇ. زامان

ئەلپىدىكى ئىجادىي قابىلىيەتكە ئىگە تالانتلىق ئادەملەرگە ئايلىنىش ئۈچۈن، يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان بۇيۇك كىشىلەرنى ئۇلۇغ قىلغان هالدا ئۆزىمىزدىكى پىسخىك ئاجىزلىقلارنى ۋە تەپەككۇرىمىزدىكى توسالغۇلارنى چىقىرىپ تاشلاپ ئىلگىرىلىشىمىز كېرەك، ئەلۋەتتە.

دۇنيادىكى ئەقىلشۇناس ئالىملارنىڭ بۇ هەقتىكى تەتقىقاتلىرىغا هۆرمەت قىلغاندا، ئىقتىدارلىق ئادەملەر بىلەن تالانتلىق ئادەملەرنىڭ شەكىللىنىشىدە تۇغما قابىلىيەت، ئائىلە، ئىجادىي مۇهىت، مائارىپ تەربىيىسى ۋە مەشق دەرىجىسى، هەۋەسكارلىق ۋە تىرىشچانلىقتىن ئىبارەت بەش ئامىل ئاساسلىق رول ئويناپىدۇ. بىز مۇهىتنىڭ تالانتقا بولغان تەسىرى هەققىدە ئايرىم توختىلىدىغانلىقىمىز ئۈچۈن، بۇ يەردە ئۇ هەقتە نۇقتىلىق توختالماي، مەخسۇس تالانت مەسىلىسىگە مۇناسىۋەتلىك بولغان بەزى ئېهتىماللىقلارنى تىلغا ئېلىپ ئۆتىمىز.

ئالدى بىلەن ئادەم تەبىئەتتىن پەيدا بولغانلىقتىن، ئۇنىڭدا بىرمۇنچە تەبىئىيلىكلەر بولىدۇ، بولۇپمۇ، هەربىر ئادەمنىڭ تۇغما هالىتىدە ئوخشىماسلىق بولىدۇ. بىر ئادەمنىڭ فىزىئولوگىيىلىك تۈزۈلۈشىدە ئالاهىدە ئۇستۇنلۇك بولسا، ئۇ ئادەم ئۇ ئىقتىدارىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا باشقىلاردىن ئەۋزەل شارائىتقا ئىگە بولىدۇ. تەبىئىيكى بۇنداق شارائىت ئۇ ئادەمگە تالانتلىق بولۇپ كېتىش ئېهتىمالىنىمۇ بېرىدۇ. چۈنكى، تالانتلىق ئادەمنىڭ مەيدانغا كېلىشى تۇغما هالەتنىڭ ياخشى بولۇشىنى، يەنى جىسمانىي ئۇستۇنلۈك ئاساسىدىكى زېهنىي بۆلۈنمىنىڭ ئۇستۇنلۇكىنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇنداق بولۇشى بىز دەۋاتقان تالانتلىق ئادەم ئىنسانىيەتكە، هېچبولمىغاندا ئۆز دۆلىتىگە تەسىر كۆرسىتىدىغان كەشپىيات، ئىختىرا، ئىجادىيەتنىڭ ئىگىسىدۇر.

— ئۇلۇغ ئىجادىيەتچىلەردە هەرقاچان تۇغما قابىلىيەت

بولىدۇ، — دەيدۇ مەشهۇر ئەقىلشۇناس د. ن. پىر كىنىس — مەيلى ماتېماتىكا، مۇزىكا، رەسساماسلىق ياكى باشقا ساهەلەردە بولسۇن، ئۇلار كەشپ قىلغاندا، ئۇلاردىكى تۇغما قابىلىيەت ئۇلارنىڭ ئىجادىي تىرىشچانلىقىغا يارەمدە بولىدۇ. بۇنداق تالانتقا مۇزاتتىنىڭ مۇزىكا جەهەتتىكى خاتىرە قابىلىيىتىنى مەسىلەن قىلىپ ئېلىش مۇمكىن. ئاڭلىشىمىزچە، مۇزاتتا مۇزىكىغا نىسبەتەن مەيلى ئۆزىنىڭ ياكى باشقىلارنىڭ ئەسەرلىرى بولسۇن، خاسىيەتلىك خاتىرە قابىلىيىتى بار ئىكەن. مۇنداق خاسىيەتلىك خاتىرە قابىلىيىتى مۇزاتقا مەدەت بولۇپ، ئۇنىڭغا قەلبىدىكى ئاهاڭ ئىلهامىنى ئەمەلىيەتكە ئايلاندۇرۇش ئىمكانىيىتىنى بەرگەنىكەن. هالبۇكى، مۇنداق ئۇسۇلنى باشقا هېچقانداق ئادەم قوللىنالمايدۇ. بىز بۇ ئالىمنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغاندا، كۆڭلىمىزدە تۇغما قابىلىيىتى ئەۋزەل بولمىغان ئادەملەر تالانتلىق بولمايدۇ، دېگەن سوئال نەزەردە بولىمىز. هازىرقى تەتقىقات نەتىجىسىدىن قارىغاندا، تالانتلىق ئادەم بولۇشقا كېرەكلىك ئەنە شۇنداق تۇغما قابىلىيەتنى تولۇقلاش ئارقىلىق تالانتلىق ئادەم بولىدىغانلىقى ئىسپاتلاندى. بۇنىڭغا مىسال ناهايىتى كۆپ، قەدىمكى يۇنانىدا ئۆتكەن ناتىق دېموسپىن (مىلادىدىن ئىلگىرىكى 384 — 322) بۇنىڭغا تىپىكرەك مىسال بولالايدۇ. ئۇنىڭدا ناتىقلىق تۇغما قابىلىيەت يوق ئىدى، مەشهۇر ناتىقلارنىڭ نۇتۇقلىرىنى ئاڭلاپ ناتىق بولۇشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ، مەشهۇر ناتىقلاردىن تەلىم ئېلىپ ئۆگەندى، ئەمما مەيدانغا چىقىپ رەسمىي سۆزلىگەندە كېكەچلەپ قېلىپ كۈلكىگە قالدى. ئۇ مۇشۇنداق مەغلۇبىيەتنى كەلتۈرۈپ چىقارغان تۇغمىلىق جەهەتتىكى پايدىسىز ئامىللارنى تەكشۈردى، ئاۋاز ئاجىز بولۇش، غۇلداش، تاۋۇش ئوچۇق بولماسلىق، نەپەس سەلىش قاتارلىق پايدىسىز ئامىللارنى تاپتى. بۇنىڭ بىلەن، ئۇ ئاۋازنى يۇقىرى قىلىش ئۈچۈن ئادەم يوق يەرلەردە يۈگۈرۈپ يۈرۈپ ياكى تاغقا يا-

مىشىپ تۇرۇپ، ئۆزىگە ئۇزاق - ئۇزاق نۇتۇق ئېلان قىلدى؛ تاۋۇش ئوچۇق بولماسلىقنى تۇگىتىش ئۈچۈن ئاغزىغا كىچىك تاش سېلىۋېلىپ تەكرار مەشق قىلدى، ئۆزىنى نۇتۇق سۆزلەشكە دائىم مەجبۇرلاش ئۈچۈن چېچىنىڭ يېرىمىنى چۇشۇرۇۋېتىپ، مەخسۇس بىر ئۆيدە تۇرۇپ مەشق قىلدى. ئۇ ئەنە شۇنداق بوشاشماستىن تىرىشىش ئارقىلىق، ئەڭ ئاخىردا ناتىقا كېرەكلىك تۇغما ئاساسلارنى ھازىرلاپ، مەشھۇر ناتىق بولۇپ يېتىشتى. دېمەك، تىرىشچانلىق ئارقىلىق تۇغما قابىلىيەت جەھەتتىكى بەزى كەمتۈكلەرنى تولۇقلاشقا ۋە شۇ ئاساستا سەۋىيە يارىتىشقا بولىدۇ. لېكىن ھەر خىل كەسىپلەرگە مۇناسىۋەتلىك بولغان ئالاھىدىلىكلەرگە ئېتىبار قىلماي، بەزى تالانت ئالامەتلىرى بار بالىلارنى ۋاقتىدا تەربىيىلىمەسلىككە ياكى تالانتلىق ئادەملەرنىڭ ئورنىنى كەلگۈسىدە تىرىشسا، ئاندىن سەۋىيە يارىتىدىغان ئادەملەرگە ئېلىپ بېرىپ، تالانتلىق ئادەملەرنىڭ ئۆمرىنى بىھۇدە ئۆتكۈزۈشكە مەجبۇرلاش بىلەن مەدەنىيەت تەرەققىياتىغا دەخلى قىلىشقا بولمايدۇ. چۈنكى، تالانت ئادەم بەدىنىدىكى بىر ياكى بىرنەچچە خىل ئۇستۇنلۇك ئاساسىدىكى تىرىشچانلىقنىڭ مەھسۇلىدۇر. بۇنداق ئۇستۇنلۇك بولمىغانلارنىڭ تولۇقلاش ئېلىپ بېرىشى ھەممىلا ئىشتا بولۇۋەرمەيدۇ.

ئەقلىدىكى قابىلىيەتلەر تەركىبىدە ئومۇمىي قابىلىيەت (ئىقتىدارنىڭ ئومۇمىي ئامىللىرى) ۋە ئالاھىدە قابىلىيەت بولغانلىكەن، ئەقىل تەركىبى بولغان تۇغما قابىلىيەت تەركىبىدىمۇ ئومۇمىي تۇغما قابىلىيەت بىلەن ئالاھىدە تۇغما قابىلىيەت ئايرىمىسى بولىدۇ. ئومۇمىي تۇغما قابىلىيەت دېگىنىمىز، ئادەمنىڭ پاراسەت قابىلىيىتى بولۇپ، ئۇ نۇرغۇن پائالىيەتلەرنى ئورۇندىشىتا شەرت بولىدىغان فىزىئولوگىيىلىك شەرتتۇر؛ ئالاھىدە تۇغما قابىلىيەت مەلۇم بىر خىل كونكرېت پائالىيەت (مەسىلەن، مۇزىكا، رەسساملىق، ماھارەت كۆرسىتىش قاتارلىقلار) نى ئورۇندىشىتا شەرت بولىدىغان فىزىئولوگىيىلىك شەرتتۇر. ئوخشاش بولمىغان ھەر خىل تالانتلار ئوخشاش بولمىغان ھەر خىل تۇغما قابىلىيەت بولۇشىنى تەلەپ قىلىدۇ. مەسىلەن، ماتېماتىكا ئىقتىدارىنىڭ تەرەققىياتى تۆۋەندىكى قابىلىيەتلەرنى تەلەپ قىلىدۇ: (1) ئابستراكسىيىلەش قابىلىيىتى؛ (2) مەنتىقىلىق ئەقلىي يەكۈن چىقىرىش قابىلىيىتى؛ (3) ئالاھىدە چۈشىنىش قابىلىيىتى؛ (4) بىۋاستە سەزگۈ قابىلىيىتى؛ (5) فورمۇللارنى تەتبىقلاش قابىلىيىتى. بۇ قابىلىيەتلەرنىڭ ئېپادىلىنىش تەلىپى: (1) ماتېماتىكىلىق ئۇجادىيەتتە بولىدىغان بىۋاستە سەزگۈ تەپەككۇر قابىلىيىتى؛ (2) ماتېماتىكىلىق گۈزەللىك، نەپىسلىك ۋە رەقەم شەكىللەرنىڭ ماسلىقى توغرىسىدىكى ھېسسىيات؛ (3) ماكان ئىدراكى بىلەن لوگارىفمىلىق مۇناسىۋەتنىڭ يىغىنچاقلىنىشىدىن ئىبارەت بولىدۇ. بۇ ئۇچ تەرەپ بىرلىشىپ ماتېماتىكىلىق ئىقتىدارنىڭ ئاساسى بولغان ماتېماتىكىلىق تۇغما قابىلىيەتنى ھاسىل قىلىدۇ. ئەمما مەيلى قايسى جەھەتتىكى فىزىئولوگىيىلىك ئاساس ئەمەلىيەت ۋە تىرىشچانلىقتىن ئايرىلىدىكەن بىردەك بەربات بولىدۇ.

ئەمەلىيەت دېگىنىمىزدە، بىز ئاساسلىقى ئىجتىمائىي جەمئىيەتنىڭ ئىقتىدارنىڭ شەكىللىنىشىگە بولغان تەسىرىنى نەزەردە تۇتقانلىقىمىز ئۈچۈن، بۇنىڭدا ئادەتتىكى بىلەن ئائىلە بولىدۇ. كونكرېت ئائىلە مۇھىتى ئىقتىدارلىق ئادەم ياكى تالانتلىق ئادەمنىڭ يېتىلىشىگە زور دەرىجىدە تەسىر كۆرسىتىدۇ. تەكشۈرۈشلەردە مەلۇم بولۇشىچە، كۆپ ساندىكى تالانتلىق ئادەملەرنىڭ ئاتا - ئانىسى بىلىمخۇمار بولغان، ئۇلار بىلىمخۇمار ئاتا - ئانىسى ھاسىل قىلغان ئەۋزەل ئائىلە شارائىتىدا ئۆگىنىپ يۇقىرى ئۆرلىگەن. كۆپ ساندىكى تالانتلىقلار كىچىك ۋاقتىدا ئاتا - ئانىسىنىڭ بىلىم ۋە كەسىپ تاللاش يولىدىكى مەغلۇبىيەتلىرىنى كۆرۈپ ئازابلانغان،

ئاتا - ئانىسىنىڭ ھەققانىيەت ئۈچۈن ئىجاد قىلىپ تارتقان رىيازەتلىرىگە ھېسداشلىق قىلىپ يىغلىغان ۋە شۇ تۈپەيلى زور ئىجتىھات بىلەن ئۆگىنىپ ھەقىقەت دۈشمەنلىرىگە تاقابىل تۇرۇپ چىنققان.

شۇنىڭ بىلەن بىرگە، تالانتلىق ئادەملەر ئاتا - ئانىسىنىڭ كەسپىي ئۇستۇنلۇكلىرىنى دوراش جەريانىدا ئۆزىدىكى بەزى تالانت ئالامەتلىرىنى ئۆستۈرگەن. ھازىرقى كۈندىكى ئەھۋاللارغا قارايدىغان بولساقمۇ، بۇنداق ئەھۋاللارنى ئۇچرىتىمىز. تالانتلىق رەسسام غازى ئەمەتنىڭ ئوغۇللىرى يالقۇن، دولقۇنلار ئەنە شۇنداق ئەمەسمۇ؟ بۇلاردىن باشقا ئاتا - ئانىسى ئوقۇتقۇچى ياكى باشقا بىلىم ساھەلىرىدە ئىشلەيدىغان ۋە ياكى ئەۋزەل ئورۇنلاردا تۇرۇۋاتقان بالىلارنىڭ يېتىلىشىدىمۇ ئۇستۇنلۇك بولۇۋاتقانلىقىنى كۆرىمىز. ئىلھامزىنىڭ نەچچە ۋاقىتتىن بۇيانقى ئەھۋالىغا قارىساقمۇ كادىرلارنىڭ بالىلىرى ئىشچى - دېھقانلارنىڭ بالىلىرىغا قارىغاندا ھەر تەرەپتىن ئەۋزەل شارائىتلارغا ئىگە بولۇپ يېتىلىۋاتقانلىقى مانامەن دەپ تۇرىدۇ. چۈنكى ئائىلە دەسلەپ قىلىپ جەمئىيەت ۋە ماۋارىپ جەھەتتىكى بىرلەشمە ئۇستۇنلۇكنى بالىلىرىغا يەتكۈزىدۇ. ئەمما، بۇ مۇتلەق ئەمەس.

جەمئىيەتنىڭ تالانتلىق ئادەملەرگە بولغان تەسىرى ئاساسلىقى ئىجادىي مۇھىت يارىتىپ بېرىشتە بولىدۇ. بۇنى ئاساسلىقى ئىچكۆرىنىلگەن جەمئىيەت بىلەن بىكىنمە ھالەتتىكى جەمئىيەتنىڭ سېلىشتۇرمىسىدىن چۈشىنىش مۇمكىن. تەربىيە بىلەن مەشق تالانتلىق ئادەمنىڭ يېتىلىشىگە بىۋاستە تەسىر كۆرسىتىدۇ، بۇنى ئاساسلىقى ماۋارىپنى ئىجادىيلاشتۇرۇش ئارقىلىق مۇستەقىل پىكىر قىلىشقا رىغبەتلەندۈرۈشنى ئاساس قىلغان ئوقۇتۇش بىلەن كونا شەكىلدىكى قۇلىقنىغا قۇيۇپ قويۇش شەكلىدىكى ماۋارىپنىڭ سېلىشتۇرمىسىدىن

چۈشەندۈرۈش مۇمكىن. پىكىر قىلىشقا رىغبەتلەندۈرىدىغان ئىجادىي ماۋارىپنىڭ ئۇلۇغلۇقىنى شۇ يەردىن كۆرگىلى بولىدۇكى، ئۇ ھەتتا كىچىككىنە ئادەمنى بەزى ھاللاردا چوڭ - چوڭ ئادەملەردىن ئۈستۈن ئورۇنغا ئۆتكۈزۈۋېتىدۇ. ئاجايىپ جىددىي ئىشلاردىمۇ ئادەمنى چارە - تەدبىرگە ئىگە قىلىدۇ. تۆۋەندىكى مىسالار بۇنىڭ تېپىك دەلىلىدۇر:

بىر كۈنى ئۈنسۈنبلانىڭ ماراكەيبو شەھىرى يېقىن بىر داۋالاش مەركىزىنى قۇرۇش ئۈچۈن دوختۇرلار، ئاتا - ئانىلار ۋە ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرىدىن 20 ئادەمنى تەكلىپ، لايىھە كۆرسەتمىسىكە تەكلىپ قىپتۇ، ئۇچ سائەتلىك مۇزاكىرىدە ھېچكىم پۈختىراق لايىھە قويالماپتۇ. شۇ چاغدا ئانىسى بىلەن بىللە كېلىپ قالغان 10 ياشلىق بىر بالا چىداپ تۇرالماپتۇ - دە، رىياسەتچىنىڭ ئالدىغا بېرىپ:

1. ئاۋۋال نىشاننى توغرا بېكىتىش؛
2. ئاندىن ئېھتىماللىق تاللاش ئىلىپ بېرىش؛
3. ئالدى بىلەن ئويلىنىشقا تېگىشلىك مەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويۇش؛
4. ئاندىن باشقىلارنىڭ نۇقتىنەزەرلىرىنى ئويلاپ كۆرۈشتىن ئىبارەت تەكلىپىنى ئوتتۇرىغا قويۇپتۇ. ئۇ بالىنىڭ پىكرىدە ئاساس بولغانلىقتىن، مەجلىس ئەھلى ئۇنىڭ پىكرىنى قوبۇل قىپتۇ - دە، بىردەمدىلا كىشىنى مەمنۇن قىلىدىغان بىر پىلان لايىھىسى شەكىللىنىپتۇ. بۇ ئالاھىدە تۇغما تالانتلىق بالا بولماستىن، بەلكى ۋېنسۇئېلا ھۆكۈمىتىنىڭ قانۇنىي بويىچە بېكىتكەن «مەكتەپلەردە ھەپتىدە ئىككى سائەت تەپەككۇر ئۇسۇلى مەشقى ئېلىپ بېرىش» بەلگىمىسىگە بىنائەن تەربىيە كۆرگەن بالا ئىكەن. باشقىلار ئۇنىڭدىن بۇ تەكلىپىنى قانداق ئوتتۇرىغا قويغانلىقىنى سورىغاندا، ئۇ مەجلىس ئەھلىگە بۇ تەكلىپىنى ئوتتۇرىغا قويۇشتا «توغرىلاش خاراكتېرلىك»

ئەپەككۇر قورالىنى قاندىق تەتبىقلىغانلىقىنى تونۇشتۇرۇپ بەرگەن. دېمەك، ئۇنىڭدىكى ئەقىل ئۇنچىلىرى ئىجادىي ماتارىيىنىڭ مۇھىم مەزمۇنلىرىدىن بولغان تەپەككۇر ئۇسۇلى مەشقىدىن كەلگەن. جەمئىيەت ئېچىۋېتىلگەن ئىجادىي مۇھىت يارىتىپ بېرەلىسە، ماتارىپ ئەركىن تەسەۋۋۇرنى قوللايدىغان ۋە ئىجادىي ئويلاشنى يېتەكلەيدىغان ئىجادىيلىققا ئىگە بولسا، تالانتنىڭ يېتىلىشىنى ئالاھىدە ئىلگىرى سۈرىدۇ.

بۇ يەردە تالانتنىڭ شەكىللىنىشىگە مۇناسىۋەتلىك شۇنداق بىر نەرسىنى ئالاھىدە ئېيتىپ ئۆتۈش لازىمكى، بۇرۇن بىز «تالانت — تەربىيىلىنىش» دېگەن ئەقىدىنى چىڭ تۇرۇپ كەلگەن. ھېلىمۇ بۇ ئەقىدىنى بۇزۇشقا بولمايدۇ. لېكىن تالانتلىق ئادەملەرنىڭ يېتىلىشىدە تەربىيىلىنىشنىڭ يېگانە رول ئويناماستىن، ئۇ تەبىئىيلىك ئاساسدا بەدەن سالاھىيىتى — مېڭىسىدىكى مەلۇم تۇغما قابىلىيەت ئۇستۇنلۇكى ئاساسدا رول ئويناپىدۇ. يەنە كېلىپ، قابىلىيەت، ماھارەت، ئىقتىدار، تالانت قاتارلىق دەرىجىلەردە تەربىيىلىنىش ئوخشاشمىغان دەرىجىدە رول ئويناپىدۇ. ھەر كىم تەربىيىلىنىش ھامانلا ئۆزى خالىغان بىر ئىشتا ياكى كۆپ ئىشتا تالانتلىق بولۇپ كېتەلمەيدۇ. بەلكى قابىلىيەتلىك، ماھارەتلىك، ئىقتىدارلىق بولۇپ ئىلگىرىلەپ، پەقەت تۇغما قابىلىيىتى بىلەن تەربىيىلىنىش جەريانىدا بىر ساھەدىلا تالانتلىق بولۇپ چىقالايدۇ. قابىلىيەت نېگىزلىك بىر شەرت بولۇپ، «تەربىيىلىنىش» نەتىجىنى قولغا كەلتۈرۈشتە تۆلەش شەرت بولغان بەدەلدۇر. مۇنەۋۋەر نەتىجىلەر بولسا «تالانت» ۋە «تەربىيىلىنىش» نى باھالايدىغان ئەڭ ئاخىرقى مىزاندۇر. بۇنى: تالانت + تەربىيىلىنىش = مۇنەۋۋەر نەتىجە دەپ فورمۇلىلاشتۇرۇش مۇمكىن. نەتىجىسى يوق ئادەم قانچىلىك بىلىملىك بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ھەرگىز تالانتلىق ئادەملەر قاتارىغا كىرەلمەيدۇ.

بۇ يەردە شۇنىڭغا دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغىكى، «تالانت» ئادەمنىڭ مەلۇم جەھەتتىكى ئالاھىدە قابىلىيىتى بولۇپ، ئادەملەرنىڭ بۇنداق ئالاھىدە قابىلىيەتلىرى ئوخشاش بولمايدۇ. ئادەبىياتنىڭ ياكى باشقا پەنلەرنىڭ يولىدا ماڭالمايۋاتقان ئادەملەر بار، بۇ ھال ئۇ ئادەملەرنىڭ باشقا جەھەتلەردە قابىلىيىتى يوقلۇقىنى ئىپادىلەپ بېرەيدۇ، بەلكى ئۇلارنىڭ بىرلا كەسىپكە ھەددىدىن زىيادە بېرىلىپ كېتىپ، جاھىللىق بىلەن شۇ ئىشقا بېشىنى تىقىۋېلىپ، ئۆزىنىڭ باشقا جەھەتلەردىكى يوشۇرۇن قابىلىيەتلىرىنى بايقىۋېلىشنى ئاڭسىزلارچە چەكلىگەنلىكىنى ئىپادىلەپ بېرىدۇ، بۇ تولىمۇ ئەپسۇسلىنارلىق ئۆزىنىڭ قىزىقىشىنى، ھەۋىسىنى، قابىلىيىتىنىڭ قايسى جەھەتتە ئىكەنلىكىنى بايقىۋېلىپ، ئاندىن «تەربىيىلىنىش» كۈرسىتىشتىن ئىبارەت بولۇشى كېرەك. چۈنكى تۇغما قابىلىيىتى زادىلا ئوخشاشمايدىغان ئادەملەر ئوخشاش تۇرمۇش شارائىتى ۋە ماتارىپ تەربىيىسىدە بولسىمۇ، ئۇلاردىكى تۇغما ئالاھىدىلىك پەرقلىق بولغانلىقتىن، ئۇلارنىڭ تەسىرلىنىش دەرىجىسى، ئۈيغۇنلىشىش قابىلىيىتى ئوخشاش بولمايدۇ، ماتارىپ تەربىيىسىنى قوبۇل قىلىش نەتىجىسىدىمۇ ئېگىز - پەسلىك بولىدۇ. بۇ بىزگە تۇغما قابىلىيەتنى بايقاش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇشنىڭ مۇھىتتىن ئايرىلالمايدىغانلىقىنى، لېكىن مۇھىتنىڭمۇ تۇغما قابىلىيىتى ئوخشاش بولمىغان ئادەملەرنى تەپتەكشى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا قادىر ئەمەسلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. مەلۇم جەھەتتىكى تۇغما قابىلىيەت ئۇستۇنلۇكى بىلەن تالانتلىق بولۇپ يېتىلىپ، كېيىنچە باشقا جەھەتلەردىمۇ تالانتلىق بولۇپ ئىپادىلىنىدىغان ئادەملەرمۇ بولۇپ، بۇلار كەمدىن كەم ئۇچرايدۇ. مەسىلەن، ماۋ زېدۇڭنى ھەربىي ئىشلار، ئەدەبىيات، پەلسەپە، سىياسىي ... جەھەتلەردە ئەتراپلىق

تالانت كۆرسەتكەن ئادەم دەپ ئاتاش مۇمكىن. ئەگەر بۇنى ئېتىراپ قىلماي تىرىشچانلىق ئارقىلىقلا تالانتلىق بولىدۇ دېگەندە چىكى تۇرىدىكەنمىز ياكى مۇھىتنى بىر تەرەپلىمە تەكشىلەپ تۇرۇۋالىدىكەنمىز، ئۇنداقتا تەبىئىي پەنلەردە ئاتاقلىق بولغان ئالىملارنىڭ تىرىشچانلىق ياكى بىراۋنىڭ ئۆگىتىشى ئارقىلىق شائىر بولۇپ كېتىدىغانلىقىنى، بىر شائىر ياكى يازغۇچىنىڭ تىرىشچانلىق باكى بىراۋنىڭ ئۆگىتىشى ئارقىلىق تەبىئىي پەنلەردە ئالىم بولۇپ كېتىۋاتقانلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. ئەمەلىيەتتە شۇنداق بولامدۇ؟ شۇڭا، تالانتنى تۇغما قابىلىيەت بىلەن تىرىشچانلىقنىڭ بىرلىكىدىن چۈشەنگەن ياخشى. تۇغما قابىلىيەت بىلەن تىرىشچانلىقنىڭ مۇناسىۋىتىدە تۆۋەندىكى ئۈچ خىل ئەھۋالنى پەرقلەندۈرۈش كېرەك:

(1) مەلۇم جەھەتتىكى تۇغما قابىلىيەت ئېغىر دەرىجىدە كەمچىل بولغان (مەسىلەن، رەڭ تونۇيالمايدىغان، ئاۋازنى پەرق ئېتەلمەيدىغان ۋە چوڭمېڭىسىدە باشقا تۇغما توسالغۇلار بولغان) ئادەم بۇ جەھەتتىكى ماتېرىياللارنى ئۆگىنىش تىرىشچانلىقىنى ئىپادىلىيەلمەيدۇ ـ دە، شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ بۇ ساھەدىكى ئىقتىدارى نورمال تەرەققىياتقا ئىگە بولالمايدۇ؛ (2) مەلۇم بىر جەھەتتە ئادەتتىكى تۇغما قابىلىيەتكە ئىگە بولغان بىر ئادەم، ئۆزىنىڭ شۇ ساھەدىكى ئادەتتىن تاشقىرى تىرىشچانلىقى بىلەن ئەۋزەل ئىقتىدار شەكىللەندۈرۈپ، ئادەتتىكى ئالىم، سەنئەتكار، ئىسپورتچى، ناخشىچى بولۇپ كېتەلەيدۇ؛ (3) ئالاھىدە ئەۋزەل تۇغما قابىلىيەتكە ئىگە بولغان بىر ئادەم ئۆزىنىڭ ئالاھىدە تىرىشچانلىقى بىلەن باشقىلاردىن ھالقىغان تالانت ئىگىسىگە ئايلىنالايدۇ. قىسقىسى، ئىقتىدارلىق ئادەم بىلەن تالانتلىق ئادەمنىڭ شەكىللىنىشىدە ئالىلىقانداق بىر تەرەپ ئەمەس، تەبىئىيلىك بىلەن ئىجتىمائىيلىق، تاشقى سەۋەبلەر بىلەن ئىچكى سەۋەبلەر،

شۇنداقلا ئادەمنىڭ ئېھتىياجى بىلەن ئىقتىدارىنىڭ دىئالېكتىك بىرلىكى رول ئويناپدۇ. ھازىرغىچە يارىتىلغان تەلىماتلاردىن ھېچقايسىسى تېخى مۇشۇنداق دىئالېكتىك بىرلىكنى ئاساس قىلماي تۇغمىلىقنى ياكى تىرىشچانلىقنى، ئىچكى سەۋەبنى ياكى تاشقى سەۋەبنى تەكشىلەپ پايدا ئالالمىدى، ھەتتا ئەڭ ئۇلۇغ ئالىملارمۇ ئاچچىقىغا پايلىماي بىر تەرەپنى تەكشىلەپ تۇرۇۋالغان بولسا، ئاخىرىدا رەت قىلىشقا ئۇچرىدى. شۇڭا، بىز تالانت لىق ئادەملەرنى ھەم ئەقلىي ئۈستۈنلۈككە ئىگە ـ بىلىش تەپەككۇر قىلىش قابىلىيىتىگە ئىگە، ھەم ئەمەلىيەتتە كارامەت كۆرسىتەلەيدىغان ئىجادىيەتچى دەپ قارايمىز. شۇنىڭ ئۈچۈن تالانتلىق بولۇشنى ئويلىغۇچى ئادەم ئۆزىنىڭ ئەقىل بۇلىقىنى ئېچىش جەھەتتە راسا كۈچ سەرپ قىلىشى كېرەك. چۈنكى، ئەقلىي قابىلىيىتى تۆۋەن، تەپەككۇر ئۇسۇلى قالاق ئادەمدە كۆچلۈك ئىجادىي قابىلىيەت بولمايدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىرگە ئۆزىنىڭ ئەقلىي قابىلىيىتىنى ئىجادىيەت ئەمەلىيىتى داۋامىدا داۋاملىق ئۈستۈرۈپ مېڭىش كېرەك، چۈنكى، تىرىشچانلىق ئەقلىي قابىلىيەتنى رېئاللاشتۇرۇپلا قالماستىن، بەلكى ئۇنى تولۇق لايدۇ. بولۇپمۇ، ھازىرقى دۇنيا ئەمەلىي قابىلىيەتكە ئەھمىيەت بېرىدىغان خىزمەتنىڭ ئۇنۇمىنى تەكشىلەيدىغان، كەشپىيات، ئىخ تىرانى قەدىرلەيدىغان دۇنيا بولغانلىقتىن، تالانتلىق بولۇشنى ئويلىغان ۋە پەرزەنتلىرىنى تالانتلىق قىلىشنى ئويلىغان ئادەملەر ئىجادىيەت ئەمەلىيىتىدە رول ئالىدىغان ئەقلىي ئىقتىدارغا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىش كېرەك.

ـ بەزى تۇغما قابىلىيەتلەرنى مۇھىتنىڭ تەسىرى تۇپەيلى شەخسلەر ئوچۇق ھېس قىلالايدۇ، ـ دەيدۇ ئەقلىشۇناس جىن ما، ـ بەزى ھاشاراتشۇناسلارنىڭ ئاڭلاش سېزىمىدىكى سەزگۈرلۈك ھەتتا پاشىنىڭ قانىتىنىڭ تىترەش قېتىم سانىغا ھۆكۈم قىلالايدىغان دەرىجىگە بېرىپ يەتكەنلىكى ئەنە شۇنىڭ دەلىلىدۇر.

لېكىن بەزى تۇغما قابىلىيەتلەرنى پەقەت ئىلمىي بولغان سىناش ئۇسۇلى ئارقىلىقلا بىلىۋېلىش مۇمكىن. ئامېرىكا جامسون ئاكونىور فوندى جەمئىيىتىنىڭ رىياسەتچىلىكىدە شەخسلەرنىڭ تۇغما قابىلىيىتىنى سىناپ كۆرۈشتە 19 تۈرلۈك مەزمۇن قوللانغان بولۇپ، بۇنى باشقا ئەقىلشۇناسلار ئۆز ئەسەرلىرىدە نەقىل قىلمۇالغان ھەمدە مۇشۇ بويىچە كۆپلىگەن كىشىلەر ئۆزلىرىنى دەكسەپ كۆرەلەيدىغانلىقىنى. لېكىن ئادەتتە مۇشۇ ئۆلچەم بويىچە سىناپ كۆرۈشكە سەل قارىغانلىقتىن، ئۆز تالانتىنى نىشانلىق ئۆستۇرۇش پىلانىنى تۈزەلمىگەنلىكىنى كۆرسەتكەن. بولۇپمۇ سەزگۈ ئىدراكىنىڭ مۇنەۋۋەر بولۇشى ئالاھىدە تالانتنىڭ نېگىزلىك شەرتلىرىدىن بىرى بولۇپ، مۇشۇ مەزمۇنلار بويىچە پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن سەزگۈ ئىدراك ئوبيېكتلىرىنىڭ دائىرىسىنى ۋە ئۇلارنىڭ چوڭقۇرلۇق دەرىجىسىنى ئۆستۈرۈش — تۇغما قابىلىيەتنى ئاشكارىلاش ۋە ياخشى تەرەققىي قىلدۇرۇشنىڭ كۈچلۈك ۋاستىسى ئىكەنلىكىنى كۆرسەتكەن. ئۆلچەم قىلىنغان مەزمۇنلار تۆۋەندىكىچە:

1. خاراكتېر: سىز باشقىلارغا ئوبيېكتىپ بوزنىسىدە مۇئامىلە قىلامسىز ياكى ئۆزىگىزنى مەركەز قىلامسىز؟

2. سان ساناش: تالانت بىخى بار ئادەملەردە سان، شەرتلىك ئالامەتلەرنى پەرقلەندۇرۇش قابىلىيىتى بولىدۇ.

3. تەپەككۇر قىلىش: تالانت بىخى بار ئادەملەردە ئىجادىي تەسەۋۋۇر قابىلىيىتى ۋە ئىپادىلەش قابىلىيىتى بولىدۇ.

4. قۇرۇلمىنى كۆرۈش: تالانت بىخى بار ئادەملەردە شەيئىلەرنى كۆرۈش سېزىمىدە كونكرېتلاشتۇرۇش ۋە ئۇلارنى گەۋدىلىك تەپەككۇر قىلىش قابىلىيىتى بولىدۇ (بىر نەرسىنىڭ ئالدىنى كۆرۈپ كەينىنىمۇ پەرەز قىلىپ كۆرەلەيدۇ).

5. ئىندوكسىيىلىك ئەقلىي خۇلاسە چىقىرىش: قىسمەن تالانت بىخى بار ئادەملەر پاكىتلارنى ئومۇملاشتۇرۇپ، لوگىكىلىق

خۇلاسە چىقىرالايدۇ.

6. تەھلىلي ئەقلىي خۇلاسە چىقىرىش: تالانت بىخى بار ئادەملەردە ئىجادىيەت ئىستىكىنى تەھلىل قىلىش قابىلىيىتى بولىدۇ.

7. قول بارماقلىرىنىڭ چاققانلىقى: تالانت بىخى بار ئادەملەردە قول بارماقلىرى چاققانلىق بىلەن مەشغۇلات قىلىش قابىلىيىتىگە ئىگە بولىدۇ.

8. قولىنىڭ چاققانلىقى: تالانت بىخى بار ئادەملەردە ئۇششاق ئەسۋابلارنى توغرا ئىشلىتىش قابىلىيىتى بولىدۇ.

9. كۆزىتىش قابىلىيىتى: تالانت بىخى بار ئادەملەردە شەيئىلەرنى ئېھتىياتچانلىق بىلەن كۆزىتىش قابىلىيىتى بولىدۇ.

10. نەقىش، گۈل، سىزما نۇسخىلارنى خاتىرە قىلىش قابىلىيىتى: تالانت بىخى بار ئادەملەردە نەقىش، گۈل، سىزمىلارنى ئوڭايلا ئېسىدە تۇتۇۋېلىش قابىلىيىتى بولىدۇ.

11. ئاۋازلارنى تۇتۇۋېلىش قابىلىيىتى: تالانت بىخى بار ئادەملەردە كۈي، ئاھاڭلارنى ئېسىدە تۇتۇۋېلىش، مۇزىكىنى ئاڭلاپ بىلىش قابىلىيىتى بولىدۇ.

12. ئاھاڭنى پەرقلەندۇرۇش قابىلىيىتى: تالانت بىخى بار ئادەملەردە ئاھاڭلار ئوتتۇرىسىدىكى پەرقلەرنى پەرقلەندۇرۇش قابىلىيىتى بولىدۇ.

13. رېتىمنى پەرقلەندۇرۇش قابىلىيىتى: تالانت بىخى بار ئادەملەردە ئاۋاز ياكى مۇزىكىنىڭ رېتىمنى سېزىۋېلىش قابىلىيىتى بولىدۇ.

14. تاۋۇش سۈپىتىنى پەرقلەندۇرۇش قابىلىيىتى: تالانت بىخى بار ئادەملەردە ئوخشاش تاۋۇشلارنىڭ مىقدارىنى پەرقلەندۇرۇش قابىلىيىتى بولىدۇ.

15. سان قابىلىيىتى: تالانت بىخى بار ئادەملەر نۇرغۇن شەيئىلەرنى بىرلا ۋاقىتتا كۆزلىدە ساقلىيالايدۇ.

16. نسبەتنى باھالاش قابىلىيىتى: تالانت بىخى بار ئادەملەر نىسپىيلىك بىلەن تەڭشەشنىڭ نىسبەت مۇناسىۋىتىنى پەرقلەندۇرەلەيدۇ.

17. دېدۇكسىيىلەش ئۇسۇلى: تالانت بىخى بار ئادەملەردە دائىم ئاڭلاپ تۇرمايدىغان سۆزلەرنى ئۆگىنىش قابىلىيىتى بولىدۇ.

18. ئالدىن كۆرۈش قابىلىيىتى: تالانت بىخى بار ئادەملەردە كېلەچەكنى ئېھتىياتەن كۆزىتىش قابىلىيىتى بولىدۇ.

19. رەڭ، تۇس، خۇسۇسىيەت، ئۇسلۇبلارنى ئىدراك قىلىش: تالانت بىخى بار ئادەملەردە، رەڭ، تۇس، خۇسۇسىيەت، ئۇسلۇبلارنى پەرقلەندۈرۈش قابىلىيىتى بولىدۇ.

جامسون ئاكوننور فوندى جەمئىيىتى ئوتتۇرىغا قويغان يۇقىرىدىكى ئۆلچەملەر بويىچە ھەر كىم ئۆزىنىڭ تۇغما قابىلىيىتىنى سىناپ كۆرۈش ئارقىلىق، ئۆزىدە قايسى تەرەپتە تالانت ئۇستۇنلۇكى بارلىقىنى بايقىۋېلىش ۋە ئۇنى ۋاھىغا يەتكۈزۈش مۇمكىن.

لېكىن، تۇغما قابىلىيەتلەرنى بايقاشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بەرگەنلىكىمىز، ئىجادىي پائالىيەت داۋاملىق رول ئويناشقان ئەقلىي ئىقتىدار نەزەرىيىسىگە ئورنىنى باسىدۇ دېگەنلىك ئەمەس. نەزەرىيە بىلىملىرى ئەقىل تەرەققىياتىنىڭ ئاساسى بولۇپ، نەزەرىيىسى بىلىملىرى مول، پۇختا، مۇستەھكەم بولسا، ئەمەلىي ئىقتىدارنى جارى قىلدۇرۇشقا پايدىلىق بولىدۇ. مەيلى تۇغما قابىلىيەت ياكى بىلىم بولسۇن، ھەر ئىككى تەرەپ بىر ئادەمنىڭ ئىشلىرىدا قازىنىدىغان مۇۋەپپەقىيەتلىرىنگە تەڭ بولمايدۇ. بۇلار پەقەت ئەمەلىيەت جەريانىدا رولىنى جارى قىلدۇرغاندىلا ئىقتىدار ياكى تالانتنىڭ ئىجادىي مېۋە بېرىشىگە تۈرتكە بولىدۇ. بىزنىڭ بەزى تەسەۋۋۇرلىرىمىزنىڭ ئەمەلىيەت بىلەن تەتۇرىسىچە بولۇپ قېلىشى ئەنە شۇنداق ئىجادىيەت

جەريانىدا رول ئالىدىغان ئىجادىي قابىلىيەت ئارقىلىق تۇغما قابىلىيەت ۋە بىلىم، ماھارەتلىرىمىزنى ئىشقا سالالمىغانلىقىمىزدىندۇر. شۇڭا، ئالىملار ئىقتىدارلىقلار ۋە تالانتلىق ئادەملەرنى ئەمەلىي خىزمەتلىرى بىلەن قوشۇپ باھالايدۇ، ئالىملارنىڭ شۇنداق باھالىشى ھەربىر تالانتنىڭ ئادەمنىڭ ئىجادىي پائالىيەتلەر داۋامىدا ئەقلىي ئىقتىدارىنى ئىشقا سېلىش ئارقىلىق ئىجادىي مېۋە بېرىپ شەكىللىنىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ.

تالانتلىق ئادەملەرنى تەتقىق قىلىش تولىمۇ ئەھمىيەتلىك ئىش بولۇپ، بۇ تەتقىقاتنىڭ چوڭقۇرلىشىشى بىرىنچىدىن، تالانتلىق ئادەملىرىمىزنىڭ شەكىللىنىش جەريانىنى ئىلمىي يوسۇندا ئېچىپ بېرىپ، ئالدىن بېلىش ياكى بىلگىلى بولماسلىق نەزەرىيىلىرىنى تەنقىدلەپ سېستېمىغا ئاساس يارىتىدۇ. شۇنداقلا، مېخانىك ماتېرىيالىزم بىلەن تەڭ تەقسىماتچىلىقنىڭ ئىچى كاۋاك يەرلىرىنى ئېچىپ تاشلايدۇ؛ ئىككىنچىدىن، تالانتلىق ئادەملەرنى تەتقىق قىلىش بىز بىلەن ياشاۋاتقان ئاز سانىدىكى بىرنەچچە ئادەمنىڭ ئايرىم ئىپادىلىرىنى تەتقىق قىلىش بولماستىن، بەلكى ئىقتىدارلىق ئادەملەر خاسلىقىنىڭ قانداق قىلىنغاندا تەڭكەش ھالدا تەرەققىي قىلالايدىغانلىقىنى، كىشىلەر ئىقتىدارىنىڭ قانداق شارائىتتا يۈكسەك ھەم تاكامۇللۇققا قاراپ تەرەققىي قىلالايدىغانلىقىنى تەتقىق قىلىشتۇر. كىشىلەرنىڭ تاكامۇللۇققا قاراپ تەرەققىي قىلىشىدىكى ھادىسىلەر ۋە قانۇنىيەتلەرنى تەتقىق قىلغاندىلا، ئاندىن زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىمىزغا كېرەكلىك ئالىي مۇتەخەسسىسلەرنىڭ كۆپلەپ مەيدانغا كېلىشىنى ئىلگىرى سۈرگىلى بولۇپلا قالماستىن، بۇ قۇرۇلۇشىمىزغا ئىشتىراك قىلىۋاتقان بارلىق ۋەتەنداشلىرىمىزنىڭ ئۆزىنى ئىقتىدارلىق، تالانتلىق قىلىپ تەربىيىلىشى ئۈچۈنمۇ مەسلىھەت بەرگىلى بولىدۇ.

§3. تالانت شەكىللىنىشىنىڭ ئومۇمىيلىقى

ھازىرغىچە، بىز تالانت ھەققىدىكى ئىلمىي ئىزدىنىشلەرنىڭ نەتىجىلىرى يېزىلغان كىتابلارنى ئوقۇۋېتىپمۇ، ئۆزىمىزنى تالانتنىڭ سىرتىدا قويۇپ كەلدۇق. «مەنمۇ نېمىشقا باشقىلارغا ئوخشاش بىر پىكىرنى ئوتتۇرىغا ئاتالمايمەن» دەيدىغانلىرىمىزمۇ ئاز بولدى. بۇنىڭ سەۋەبى نېمە؟ بۇنىڭغا تالانت ئۇستىگە يېيىلغان سىرلىق پەردىلەر سەۋەب بولدى. ئەگەر بۇنداق سىرلىق پەردىلەر يەنىلا كۆزىمىزنى ئورىۋالسا، تېخىمۇ كۆپ كىشىلەرنى تالانت دائىرىسىگە كىرگۈزۈپ، ئاجىزلىقلىرىمىز ئۈستىدىن غەلىبە قىلىش مۇمكىنمۇ؟

تالانت ئەقلىي ۋە غەيرىي ئەقلىي تەرەپلەردىكى زىيادىلىك ئاساسىدا ئىجادىي قابىلىيەت سىمۋولى بىلەن شەكىللىنىدۇ. تالانت بوسۇغىسىدا ئۆمۈر بويى تەمتىرەپ يۈرىدىغان ۋە بىر ئادەم سۆزلىسە، كۆپ ئادەم «ھەق راست» دەپ ئۆز كاللىسىنى ئىشلەتمەيدىغان خۇراپىيلىقنىڭ ئەكسىچە، ھەربىر ئادەم ئۆزىنى تۇرمۇشنىڭ ئەزىم دەريالىسىدا سەنئەت ياكى باشقا بىر ساھەنىڭ ئىجادكارى ھېسابلاش مۇمكىنمۇ؟ ناھايىتى ئۇزاق چاغلاردىن بۇيان نۇرغۇن كىشىلەر بۇنداق سوئالغا ئىنكار نەزەرى بىلەن باش لىڭشىتىپ كەلدى. بۇنىڭ سەۋەبى نېمە؟ بۇنىڭ سەۋەبىنى تالانت بوسۇغىسىدىن كىرىشكە ھەقىقەتەن ئەقلىي ۋە غەيرىي ئەقلىي تەرەپلەردە ئەتراپلىق تەلەپلەرنى ئورۇنداپ شەرت قىلىنىدىغانلىقىدىن باشقا، شۇنچە كۆپ كىشىلەرنىڭ تالانتىنى ئۆستۈرۈپ، ئىجاد قىلىشنى زادىلا ئېسىلغىلى بولمايدىغان ئېگىز شاخ دەپ چۈشىنىشى، ئىختىرا، كەشپىيات، ئىجادىيەت — تۇرمۇش سەنئەتچىلىكىنى يۇكسەك نەزەرىيە سەۋىيىسى، ئالاھىدە پاراسەت ئۇستۇنلۇكى بار ئاز ساندىكى كىشىلەرگە مەنسۇپ

قىلىۋېتىشىمۇ ناھايىتى يۇقىرى ئورۇندا تۇرىدۇ. ئەمەلىيەتتە، ئىجادىيلىق ھەرقاچان نەزەرىيە ئاساسى ۋە ئۇرغۇپ تۇرىدىغان پاراسەت بۇلىقىغا موھتاج بولسىمۇ، تېگىگە تەكتىدىن ئېيتقاندا، ئادەمنىڭ ئىجادكار بولۇش - بولماسلىقى ئۆزىدىكى يوشۇرۇن قابىلىيەت ۋە مۇھىتتىكى پايدىلىق شارائىتنى بىلىپ، ئۇنى تولۇق ئېچىش - ئاچالماسلىقتا باغلىق بولىدۇ. زامانىمىزنىڭ كاتتا ئالىملىرىنىڭ نۇقتىئىنەزەرى بويىچە قارىغاندا، تالانت بەلگىسى بولغان ئىجادىيلىق ئالامىتى ساغلام ئىنسان بالىسىدا ئومۇمىيۈزلۈك مەۋجۇت نەرسە بولۇپ، ئادەتتىكى ئادەملەرمۇ ئىجاد قىلالايدۇ. ئەمما، ئاچقۇچ ئۇنىڭ كۆڭۈل قويۇشىدا. ئالايلۇق، نيۇ يورك شەھىرىنىڭ يېنىدىكى بىر مەھەللىدە ئولتۇرۇشلۇق خىزمەتچى جارکى نامى چىققان دىتى يوق، قابىلىيەتسىز ئادەم ئىكەن، ئۇ پەقەت مۇز تېيىلمىشنىلا ياخشى كۆرىدىكەن. لېكىن، يازدا مۇز مەيدانى بولمىغاچقا، ئۇنىڭ پۈشۈقىنى چىقىرالماپتۇ. يازدىمۇ مۇز تېيىلمىشقا بولىدىغان يېيىق مەيدانلارغا كىرىپ مۇز تېيىلمىشقا بولسىمۇ، ئەمما، ئۇنىڭ پۇلى يوق بولغاچقا كىرەلمەپتۇ. ئۇ، مۇز تېيىلغۇسى كېلىپ كېتىپ ئۆزىنى باسالمای ئويلاپتۇ، ئويلاپتۇ. ئاخىرى ئۇنىڭ كۆڭلىگە بىر ئىلھام كەپتۇ: «كانىكىنىڭ پىچقى ئورنىغا كىچىك چاق ئورناتسام، يولدىمۇ تېيىلىپ كېتەرمەمدىمەن». ئۇ بىرنەچچە ئاي ھەپىلىشىپ قۇرۇقلاۋەتمۇ تېيىلمىشقا بولىدىغان چاقلىق كانىكىنى ياساپ چىقىپتۇ. كېيىنچە ئۇيەنە بىر پۇلى بار باي بىلەن بىرلىشىپ، كىچىك بىر زاۋۇت قۇرۇپ، شۇنداق كانىكىنى ياساپ چىقىپتۇ. ئۇ بازارغا سېلىنىش بىلەنلا دۇنياغا تارقاپ، بازىرى ئىنتىك تاۋارغا ئايلىنىپ كېتىپتۇ - دە، ئۇمۇ كاتتا بايغا ئايلىنىپتۇ.

1904 - يىلى ئامېرىكىنىڭ لوئىزىئانا شتاتىدا ئۆتكۈزۈلگەن دۇنياۋى يەرمەنكىدە «ھەقىقىي چولپان» نامىنى ئالغان ھۈممەۋىنىڭ ئەھۋالى تېخىمۇ شۇنداق. ئۇ ئەسلىدە دەمەشىقلىق

ئادەتتىكى قولى قىسقا بىر پوشكالچى ئىكەن. شۇنداق بولغاچقا، ئۆز غۇرۇرىنى ئەپادىلەش ئۈچۈن مىڭبىر جاپادا يەرمەنكىگە سىرتتىن قاتنىشىش هوقۇقىنى قولغا كەلتۈرگەنىكەن. ئۇ، شۇ هالدا لۇئىزئاننا شتاتىغا بارغاندىن كېيىن، كۆڭلىدە ئىللادىن ئۆزىنى يەرگە قاراتماسلىقنى توختىمساي تىلەپتۇ، ئۇ تەۋەككۈل قىلىپ، يەرمەنكە سىرتىدا پوشكال سېتىشقا باشلاپتۇ. ئۇنىڭ يېنىدا يەنە بىر تىجارەتچى ماروزنى سېتىۋاتقانىكەن، هاۋا پىژ- پىژ ئىسسىق بولغاچقا، ماروزنى تىجارەتچىسىنىڭ سودىسى شۇنداق قىزىپ كېتىپتۇكى، پوشكالنىڭ بازىرىغا زادىلا سىلىشتۇرغىلى بولمايدىغان دەرىجىگە يېتىپتۇ. «ئى ئاللا، ــ دەپتۇ ئۇ كۆڭلىدە، ــ پوشكىلىمۇ شۇنداق سېتىلسا، نېمە بولىدۇ، ماڭمۇ شۇنداق بىر ئەقىل بەرگەيسەن!» ئۇ شۇنداق ئويلا ــ ئويلا، ئاخىرى نېپىز پوشكالغا ماروزنىنى يۆگەپ يەپ بېقىپتۇ ــ دە، ئۇنىڭ تەمى باشقىچە لەززەتلىك بولۇپ كەتكەنلىكىنى بايقاپتۇ. شۇنىڭ پوشكالغا ماروزنىنى يۆگەپ: «پوشكال يەڭلار، مەززىلىك» دەپ تۇۋلاپتۇ. شۇنىڭ باشقىلارمۇ ماروزنى يۆگەلگەن پوشكالنى سېتىۋېلىپ يېيىشكە باشلاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن سوغۇق يېمەكلىكنى قىزىق يېمەكلىككە يۆگەپ يېسە، جانغا راهەت بېرىدىغان بىر مۆجىزە هاسىل بولۇپتۇ. ئۇنىڭ سودىسىمۇ خۇددى ماروزنى تىجارەتچىسىدەك قىزىپ كېتىپتۇ. ئۇ، شۇنىڭ ئۈزىنىڭ بۇ ئىجادىيىتىنى يەرمەنكىنىڭ باهالاش كومىتېتىغا سۇنۇپتۇ ــ دە، باهالاش كومىتېتى بۇ مەززىلىك تاماملىق ناهايىتى يۇقىرى باهالاپ، ئۇنىڭغا «يەرمەنكىمىزدىكى هەقسىز چولپان» دېگەن نامنى بېرىپتۇ. ئۇنىڭ بۇ ئىجادىيىتى شۇ چاغدىن باشلىنىپ هازىرقى كۈندىكى تۇخۇم پوشكىلىغا ماروزنىنى ئوراپ يېيىشكىچە داۋام قىپتۇ.

مەن ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن ۋە ئۇزاق يىللار بىر يۇرتتا ئۆتكەن ئەمەت قاسساپ دېگەن بىر كىشى بولۇپ،

1984 - يىلى بېيجىڭدا مەملىكەت بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن هۈنەرۋەنلەر مۇسابىقىسىدە قاسساپلىق بويىچە چولپان دەپ باهالىنىپ، ئوردېن ئالدى. شۇنان ئۇنى «خەلق گېزىتى» سۇرىتى بىلەن دۇنياغا خەۋەر قىلدى. بۇ ئادەم ئوتتۇرىغا چىقىشتىن بۇرۇن، مەن بۇ ئاددىي ئادەمدە قاسساپلار مۇسابىقىسىدە بۇنچىۋالا شۆهرەت قازانغۇدەك ئىجادىيلىق بارلىقىنى ئويلاپ كۆرمەپتىكەنمەن. يەنە مەن تولۇق بىلمىدىغان يازغۇچى سەمەت دۇگايلىنى ئالدىغان بولساق، ئۇ 1970 - يىلى قەشقەر شەهەرلىك قول سانائەت ئىدارىسى تەۋەلىكىدىكى بىر رېمونتخانىنىڭ ۋاقىتلىق ئىشچىسى ئىدى. بىر كۈنى مەن ئۇنىڭ ياتقىغا بارسام، ئۇ مېنىڭ كەلگەنلىكىمنى كۆرۈپ ناهايىتى خۇشال بولدى. دەسلىپىدە ئاددىي هەم قالايمىقان ياتقىدىكى كۆرۈنۈشلەردىن مەيۈسلەنگەندەك قىلسىمۇ، شۇ هامانلا يەنە جانلاندى ــ دە، تەسۋىرلەپ بولغىلى بولمايدىغان بىر خىل غۇرۇر هەم جاسارىتى بىلەن ئۆزى يازغان خام ئەمما ئۇمىدلىك ئەسەرلىرىنىڭ ئورىگىناللىرىنى كۆرسەتتى. مەن ئۇنىڭ ئاشۇنچىۋالا تۆۋەن، هېچكىمنىڭ يادىغا يەتمەيدىغان بىر بۇلۇڭدا تۇرۇپ، جاهانىنىڭ ئىشلىرىنى ئويلىغانلىقىدىن تەسىرلەندىم، ئۇنى مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلارغا تونۇشتۇردۇم. ئۇلار ئۇنىڭغا يار ــ يۆلەك بولۇش قارارىغا كەلدى. شۇ سەۋەب بىلەن سەمەت دۇگايلى ئالدى بىلەن قەشقەر سەنئەت پۇەن ئەدەبىيات فاكۇلتېتىغا ئوقۇتقۇچى، ئاندىن پېيجىڭگە بېرىپ مىللەتلەر نەشرىياتىدا ئەدەبىي مۇهەررىر بولدى، ئۇ كۆپلىگەن نادىر ئەسەرلەرنىڭ مۇهەررىرى بولۇپلا قالماي، يەنە نەچچە رومان، پوۋېست. هېكايە، شېئىر، ئىلمىي ماقالىلەر يېزىپ، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا تۆهپە قوشتى.

بىز بۇنداق تېنى ساق ئادەملەرنى قويۇپ تۇرۇپ، مېيىپ ئادەملەرنى كۆز ئالدىمىزغا كەلتۈرەيلى. «پولات قانداق تاۋلاندى» رومانىنىڭ ئاپتورى ئوستروۋىسكى پۈتۈنلەي پالەچ هالەتتە تۇ-

رۇپ، دۇنياغا مەشھۇر گەدىكە ئايلاندىغۇ؟ دۇنيادا نۇرغۇنلىغان مېيىپلار تېنىنىڭ ئاجىزلىقى تۇپەيلى كىشىلەرنىڭ كەمسىتىشىگە ئۇچراپ ئازابلانغان بولسىمۇ، ئەمما بۇنداق كەمسىتىشنى ئۆزىنى باتۇرلۇق بىلەن ئالغا باستۇرىدىغان ھەربىر كەتلەندۇرگۈچ كۈچكە ئايلاندۇرۇپ، تۇرلۇك قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ، پارلاق نەتىجە يارىتىۋاتقان. ئۇلار ئاساسلىقى ئۇمىدۋارلىق بىلەن ئۆزىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالى بويىچە جەمئىيەت ئېھتىياجىغا يۇزلەنگەن. جەمئىيەتنىڭ ئېھتىياجىنى قانداقلا بولمىسۇن ئۆچۈن ئۆزىنىڭ روھىي ھالىتىنى ياخشىلاپ، ئۆزىدىكى يوشۇرۇن قابىلىيەتنى قېزىپ، گۈزەل ئىستىقبالىنى تاپقان. بۇنداق جانلىق مىساللاردىن بىز نامى چىقمىغان ئادەملەردىمۇ خۇددى نامى ئۇلۇغ ئادەملەردەك بىر ئىجادىي قۇدرەتنىڭ بارلىقىغا، ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ خاتىرە قالدۇرغۇچى ئىكەنلىكىگە ئۇمۇمىيۈزلۈك مەۋجۇتلۇقىغا تەخمىن قىلالايمىز ھەمدە ئالىملارنىڭ ئادەمنىڭ قۇدرىتىنى دېگىزدىكى كۆچمە مۇز تاغلارغا ئوخشىتىشىدىن ۋە ئۇلارنىڭ «ئادەتتىكى ئادەملەرمۇ ئىجاد قىلالايدۇ»، «ھامىلىلەرنىڭ ھەممىسىنى تالانت بوسۇغىسىدىن كىرگۈزۈشكە بولىدۇ» دېگەن ھۆكۈملىرىدىن گۇمانلانمايمىز.

ئالىملارنىڭ ئىسپاتلىشىچە، خۇددى يۇقىرىدا بايان قىلغىنىمىزغا ئوخشاش، ئادەم تەپەككۇرىنىڭ ماددىي ئورگىنى بولغان چوڭ مېڭىدە ئىنسانىيەتنىڭ كەلگۈسىنى تېخىمۇ گۈزەل قىلىپ تۇرۇشقا يارامليق چەكسىز بايلىق بولۇپ، ئۇنى ئېچىش ئارقىلىق مېڭىنى ساق ئادەملەرنىڭ ھەممىسىنى ئالىم، سەنئەتكار، ئىختىراچى ..... لارغا ئايلاندۇرغىلى بولىدۇ. زامانىمىزدىكى ئەقلىي ئىقتىدار ئۇستىدىكى تەكشۈرۈشلەر ۋە پسىخىكىلىق تەجرىبە ئانالىزلىرىمۇ بۇ نۇقتىنى ئىسپاتلايدۇ. بۇ گەرچە ئادەتكە ئايلانمىغان سۆز بولسىمۇ، ئارىمىزدىكى مۇستەقىل پىكىر قىلىشقا ئادەتلەنگەن ئادەملەرنىڭ ھەر قاچان مۇستەقىل پىكىر قىلمايدىغان ئادەملەردىن ئۇستۇن دەرىجىدە ئۆزىنىڭ يوشۇرۇن قابىلىيىتىنى ئۆز-

لۇكسىز ئۆستۇرۇپ مېڭىۋاتقانلىقىغا قاراپ شۇنداق دەيمىز. ئۇنداق ئەمەس. ھازىرقى كۈندە نېمىشقا ھەممە ئادەم ئىجادىي بولۇپ كېتەلمەيدۇ؟

بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى، مېڭىمىزنىڭ قۇدرىتى ۋە ئۇنىڭ خىزمىتى ئۇسۇلى ھەققىدىكى مەلۇماتلار ئالىملار تەرىپىدىن كەشپ قىلىنغان بولسىمۇ، كىچىك ۋاقتىمىزدىن باشلاپ مېڭىنىڭ فۇنكسىيىسى ھەققىدە تەلىم - تەربىيە كۆرمىگەنلىكىمىزدىن بولغان. ئەنئەنىۋى ماتېرىيالىزمدا ئوقۇتقۇچىلار تۇرلۇك شەيئىلەرنى ئەستە قالدۇرۇشنىلا سۆزلەپ، قانداق قىلغاندا ئەقلىي ياخشى ئەستە قالدۇرغىلى بولىدىغانلىقىنى ئۆگەتمىگەن؛ كىتابنى ئوقۇغۇنىڭدىن ۋە ئۇنى ھەزىم قىلىشنىلا سۆزلەپ، كىتابلارغا قانداقسىگە مۇئامىلە قىلغاندا تېخىمۇ كۆپ بىلىم ئالغىلى بولىدىغانلىقىنى ئۆگەتمىگەن؛ شەيئىلەرنى كۆزىتىشنىلا سۆزلەپ، قابىلىيەتنىڭ رولىنى ئۆگەتمىگەن؛ خاتىرە يېزىشنىلا سۆزلەپ، قانداق ئۇسۇل بىلەن مېڭىنى بىلىمنى ئەتراپلىق ئىگىلەيدىغان قىلىشنى ئۆگەتمىگەن. ئەڭ مۇھىمى، ئەقلىي كەملىكنى توغىتىپ، ئەقلىي زىيادىلىكنى ئالغا سۈرۈش جەھەتتە تەربىيە ئېلىپ بارمىغان. مانا شۇنىڭ بىلەن كىشىلەر خاتىرە قابىلىيىتىنىڭ ئاجىزلىقىدىن، ئوقۇش سۈرئىتىنىڭ ئاستىلىقىدىن، دىققەتنى يىغالماسلىقىدىن ۋايسىيدىغان بولۇپ قالغان. بىز بارلىق ھۈنەرۋەنچىلىك ھەتتا بىمەنە - ئىچمەككىچە قوللانما تۈزۈپ چىقىش بىلەنلا بولۇپ كەتمەي، شۇ قوللانمىلارنى ئەمەلىي ئىشلىتىدىغان ۋە مىكلاپ قوللانما ھەم قامۇسلارنى دۇنياغا كەلتۈرىدىغان مېڭىنى ئىشلىتىش ھەققىدىكى بىلىملەرنى قوللانما قىلىپ يېزىپ، زامانىمىزنىڭ ئەڭ جىددىي ئۆزگىرىشلىرىنىڭ ئەڭ يۇقىرى سۈرئىتىنى قوغلاپ مېڭىشنى ئۆگىنىشكە كىرىشىدىغان بولساق، چوڭ مېڭىمىزدىكى 14 مىليارد نېرۋا ھۈجەيرىسىنى ئىشقا سېلىش بويىچە رەسمىي ئىش باشلىيالايمىز. شۇڭا، بىز ھازىردىن باشلاپ ئۆزىمىزگە نورمال ئادەم-

لەرنىڭ ھەر قاندىقىدا نورمال مېڭىش بولىدۇ، ئەمما ئۇلارنىڭ ئەقلىي تەرەققىياتى نېمىشقا ئوخشاش بولمايدۇ؟ ھەتتا بەزىلەرنىڭ ئەقىل تەرەققىياتىدا ئاسمان - زېمىن پەرق بولىدۇ، بۇنداق بولۇشى بەزىلەرنىڭ تۇغما ئەقىللىق بولغانلىقى، يەنە بەزىلەرنىڭ قاپاق كاللا بولغانلىقىدىنمۇ؟ ئەقىللىق كىشىلەرنىڭ پاراسىتى ئاساندىن چۈشكەن ياكى ئەسلىدە بار بولغان نەرسىمۇ؟ ئەقلى گال كىشىلەر فىزىئولوگىيىلىك تۈزۈلۈشى جەھەتتە ئەقىللىق كىشىلەر بىلەن ئوخشاش تۇرۇقلۇق نېمىشقا ئەقىللىق كىشىلەرگە ئوخشاش بولالمايدۇ؟ دېگەندەك سوئاللارنى قويۇپ، ئەقىل تەرەققىياتىغا مۇناسىۋەتلىك بولغان بۇ مەسىلىلەرگە قىزىقىشنى قوزغىتىشىمىز، كىشىلەر ئەقلىنىڭ پەرقلىق بولۇشىدىكى سەۋەبلەرنى تېپىپ چىقىپ، ئەقلىي كەملىكنى ئەقلىي زىيادىلىككە ئايلاندۇرۇش — ھەممە كىشىنى تۇرمۇش سەنئەتكارى قىلىپ يېتىشتۈرۈشنىڭ ئىلمىي چارىلىرىنى تېپىپ چىقىشىمىز كېرەك.

يوشۇرۇن تۇرۇۋاتقان ئىجادىي قابىلىيەتلەرنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشىغا ياخشى پۇرسەت يارىتىپ بېرىش — دەيدۇ ئامېرىكىلىق تارىخشۇناس ئارتولىد توينبىي — ھەر قانداق جەمئىيەت ئۇچۇن ئېيتقاندا، ھايات - ماماتلىق دەرىجىسىدىكى مۇھىم ئىشتۇر. چۈنكى ئاھالىنىڭ نىسبىتىدىن قارىغاندا، سانى ناھايىتى ئاز بولغان ئاشۇ ئالاھىدە ئىجادىي قابىلىيەتكە ئىگە كىشىلەر ئىنسانىيەتنىڭ مۇھىم بايلىقىدۇر..... ئەگەر جەمئىيەت بۇنداق ئالاھىدە ئىجادىي قابىلىيەتلەرنىڭ ئۇنۇمىنى جارى قىلدۇرالمىسا، ئۆزىنىڭ پۈتكۈل ئەزالىرى ئالدىدىكى مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلالمىغان بولىدۇ ھەمدە ئۆزىگە ئۆزىنى ئەيىبلىگۈچىلەرنى كۆپەيتىشتىن ئىبارەت جازاغا تارتىلىدۇ. ① تەبىئىيكى، ئارتولىدنىڭ بۇ يەردە ئېيتۋاتقىنى دۇنياۋى رېكورت ياراتقان چولپانلار بولۇپ، بۇنداق چولپانلارنىڭ سانى ناھايىتى ئاز. ئاز بولسىمۇ، ئىنسانىيەتكە زور تۆھپە قوشالايدىغان بۇنداق چولپانلارنىڭ ئىجادىي قابىلىيىتىنى ئېچىش جەمئىيەتنىڭ «جازا» غا تارتىلماسلىقىدىكى ئالدىنقى شەرت. ئەمما، ھازىرقى زامان ئالىملىرىنىڭ يېڭى ۋەمول نەتىجىلىرىگە قارىغاندا، تالانت ياكى ئىجادىي قابىلىيەت بۇلۇتنى ئېچىش بۇلار بىلەن چەكلەنمەيدۇ. چۈنكى، ئىجادىي تەپەككۇرنىڭ كۆپچىلىكى قىزىقىدىغان ھەۋەسكارلاردا دائىملىق بولىدۇ. بۇنداق ھەۋەسكارلىق ئاددىي ئادەملەرنى خاسىيەتلىك ئىجادىي قابىلىيەتكە ئېلىپ بارىدۇ. ۋەتەنپەرۋەرلىك مۇھەببىتىنىڭ ئاددىي بىر جەھەتچىسىنى ئۆزىمۇ بۇرۇن تەسەۋۋۇر قىلىپ كۆرمىگەن دەرىجىدە ئىجادىي روھقا ئىگە قىلىپ، ئاجايىپ قورالارنى ياساش دەرىجىسىگىچە ئېلىپ بېرىشى بۇنىڭ دەلىلىدۇر.

ئومۇمەن قىلغاندا، كىشىلەر تۇرمۇش سەنئەتكارلىقىنى نۇقتىسىدىن ئىككىگە بۆلۈنىدۇ. ئارتولىد ئېيتقان چولپانلار «ئالاھىدە تالانتلىقلارنىڭ ئىجادىيلىقى» بولۇپ، بۇنداق ئادەملەردە ئەسلىدە تۇغما قابىلىيەت ئۇستۇن بولىدۇ. ئۇنداق ئادەملەر ئۆزىنىڭ قىزىقىش ساھەلىرىدە بىرەر غەدىقلاشقا ئۇچرىغان ھامان تېز زەسىرلىنەلەيدۇ، تەسەۋۋۇر قىلالايدۇ. بېرىلىپ ئۆگىنىدىغان بولسا، تۇرمۇشنىڭ تۇرلۇك تەرەپلىرىدە ئىجاد قىلالايدۇ. ماسلاۋنىڭ قارىشىچە، بۇنداق ئالاھىدە تالانتلىق ئادەملەرنىڭ پسىخىك ھالىتى ساغلام بولۇشى ناتايىن بولۇپ، نېمىس كومپوزىتورى ۋاگنېر، ئىنگلىز يازغۇچىسى فروبلەيدەك ئادەملەردىمۇ ئوخشىمىغان دەرىجىدە پسىخىك كېسەللەر بولغان. شۇنىڭ ئۈچۈن، ماسلاۋ: «ساغلاملىق بىلەن ئالاھىدە تالانت ئىككىسى مۇستەقىل ئۆزگەرگۈچى مىقدار بولۇپ، ئۇلاردا ناھايىتى ئاز باغلىنىش بولۇشىمۇ، باغلىنىش بولماسلىقىمۇ مۇمكىن» دېگەن خۇلاسىگە كەلگەن ھەمدە كىشىلەر ئارىسىدىكى ئىجادىيلىقنى يەنى «ئۆزىنى ئۆزى رېئاللاشتۇرغۇچى ئىجادىيلىق» نى تېخىمۇ كەڭ دائىرىدە

① «ئىجادىيەتنىڭ سىرلىرى» لياۋنىڭ خەلق نەشرىياتى، خەنزۇچە نەشرى، 462 - بەت.

ئېچىشنى تەشەببۇس قىلغان. ماسلوۋ تەشەببۇس قىلغان ئىككىنچى خىلدىكى ئادەملەرنى بىرىنچى خىلدىكى ئادەملەرگە سېلىشتۇرغىلى بولمايدۇ. بۇلارمۇ غەيرىي رەسمىي ئىجادكارلاردۇر. بۇلاردا ئىجادىي قابىلىيەت بىرىنچى خىلدىكىلەردەك ئۇستۇن بولمىغانلىقتىن، ئاددىي بىر تەسىر ياكى غىدىقلاش بىلەنلا تەسەۋۋۇر پەيدا بولالمايدۇ ـ دە، كۆپ ھاللاردا تۇرمۇشنىڭ بىرەر بۇرجىكىدە ئىجاد قىلالايدۇ. ئەمما، مەيلى مەدەنىيەت سەۋىيىسى، ئىجتىمائىي ئورنىنىڭ يۇقىرى ـ تۆۋەن بولۇشىدىن، يېشىنىڭ چوڭ كىچىك بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ھەر ئىككى تۇرلۇك ئادەملەردە ئىجادىيەت ساھاسىگە كىرەلەيدىغان قابىلىيەت بولۇپ، بۇ يەردىكى ئاچقۇچ ـ ئۆزىدىكى يوشۇرۇن قابىلىيەتنى ئېچىشقا باغلىق.

ئىجادىيلىق ـ يېڭى بىر قىممەتكە ئىگە خۇسۇسىيەت، ئىجادىيقابىلىيەت ـ يېڭى بىر ئىدىيۇى نۇقتىنەزەرنى شەكىللەندۈرەلەيدىغان قابىلىيەت بولۇپ، مۇشۇنداق ئىككى خىل ئالامەتنى ئۆزىگە مۇجەسسەم قىلغۇچى ئادەمنىڭ پەزىلىتى ئىجادىي پەزىلەت بولىدۇ. بۇ يەردىكى يېڭى دېگەن سۆز جەمئىيەت، مەدەنىيەتنىڭ تۇرلۇك تەرەپلىرىدە مەلۇم بىر خىل ئۆزگىرىش ھاسىل قىلىدىغان سورۇنىنىمۇ، شەخسنىڭ يېڭى بىر تەجرىبە ھاسىل قىلىدىغان سورۇنىنىمۇ، ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. كىمدە كىم مەيلى قەيەردە تۇرسۇن ۋە قانداق ئۇسۇلۇبتا ئىش قىلسۇن، مۇشۇنداق پەزىلەتنى ئىپادىلەپ بېرەلەيدىغانلا بولسا، ئوخشاش بولمىغان دەرىجىلەردىكى ئىجادىي ئادەملەر قاتارىغا كىرەلەيدۇ. بىر يېرى شۇكى، ئىجادىي پائالىيەتلەرنىڭ ساھەلىرى ئوخشاش بولمىغانلىقتىن، بىر ساھەدىكى كىشىلەر ئىككىنچى ساھەدىكى كىشىلەرنىڭ ئىجادىي پائالىيەتلىرىنى دەماللىققا چۈشىنىپ كېتەلمەي قېلىشى مۇمكىن. بىز تۇرلۇك ئىجادىيەت ساھەسىدىكى نۇرغۇن كىشىلەر نىڭمۇ بۇ مەسىلىدە بەزى خاتا چۈشەنچىلەردە بولۇپ تۇرۇۋاتقانلىقىنى كۆرسەتكەن. ئەمما، بۇنىڭلىق بىلەن ھېچىسى ساق ئادەم

لەرنىڭ ھەممىسى ئىجادىيەت سېپىگە كىرەلەيدىغانلىقىدىن گۇمان قىلمايمىز. بۇنى بىز ئۆزىمىزنىڭ ئاددىي پەرەزلىرى بويىچە بېكىتمەستىن، بۇ جەھەتتە پاراسەت مودېلىنى سىنزىۋاتقان ئىنسانىيەتنىڭ ئۇلۇغ چولپانلىرىنىڭ تەلىمىگە ئەمەل قىلىمىز، ئەلۋەتتە.

بۇ جەھەتتىكى تەتقىقاتتا دۇنيانىڭ ئالدىدا كېتىۋاتقان ئالىملارنىڭ كۆپچىلىكى ماسلوۋنى ياقلايدۇ. ماسلوۋ بارلىق ئادەمدە يوشۇرۇن ئىجادىي قابىلىيەت بارلىقىنى تولۇق مۇئەييەنلەشتۈرۈش بىلەن بىر چاغدا، ئىجادىيلىقنى «ئالاھىدە تالانت ئىجادىيلىقى» ۋە «ئۆزىنى ـ ئۆزى رېئاللاشتۇرۇش ئىجادىيلىقى» دەپ ئىككىگە بۆلگەن. ئالدىنقىسى تالانت ئىگىلىرىگە ـ ئالىملار، ئىختىراچىلار، سەنئەتكارلار قاتارلىق ئالاھىدە شەخسلەرنىڭ ئىجادىيلىقى دەپ قاراپ، ئۇلاردا باشقىلاردا يوق بولغان ھاياجانلىنىشنىڭ ۋە قابىلىيەت بولىدىغانلىقىنى، ئۇلارنىڭ ئىجادىي پائالىيىتىنى جەمئىيەتكە يېڭى قىممەت يارىتقان ـ يارىتمىغانلىق بىلەن باھالاشنى تەشەببۇس قىلغان. كېيىنكىسىنى ھەممە ئادەمدە بار دەپ قاراپ، جەمئىيەتتە يۇقىرى باھاغا ئىگە بولالمىسۇن، ئۆزىگە نىسبەتەن يېڭى قىممەتكە ئىگە نەرسىلەرنى ئىجاد قىلالايدىغان ئىجادىي پائالىيەت ئىكەنلىكىنى جەزملەشتۈرگەن. بولۇپمۇ بۇنداق ئىككى خىل ئىجادىيلىقنىڭ مەلۇم مەخسۇس ساھەدە تەرەققىي قىلىپ چوڭقۇرلىشىشى ئالاھىدە ئىقتىدار ئىجادىيلىقىغا ئۆزگىرىدىغانلىقىنى، مائارىپ تەرىبىسىنىڭ بۇنداق ئىككى خىل ئىجادىيلىق بىلەن ئوخشاشلا باغلىنىدىغانلىقىنى، ھۇنەر ـ سەنئەت ۋە كارخانىچىلىقنى مەركەز قىلغان مائارىپ تەرىبىسىدە ئالدىنقىسىغا ئەھمىيەت بېرىلسە، ئومۇمىي مائارىپ تەرىبىسىدە كېيىنكىسىگە ئەھمىيەت بېرىلمىدىغانلىقىنى كۆرسەتكەن.

ھازىرقى زامان ئىجادىي مائارىپىنىڭ ئىجادچىلىرىدىن بول

غان ئوسبورىن ئىنسانىيەتنىڭ مەنىۋى قابىلىيەتلىرىنى مېخانىزم
ئوقتىشىنەزىرىدىن تۆت تۈرگە بۆلگەن ھەمدە بۇلارنىڭ مېڭىسى
ساق ھەر قانداق ئادەمدە ئوخشاشمىغان دەرىجىدە بولىدىغانلىقى
نى مۇئەييەنلەشتۈرۈپ، كۆزىتىش ۋە دىققەتنى يىغىش قابىلىيە-
تى، خاتىرە قابىلىيىتى، تەھلىل قىلىش ۋە ھۆكۈم چىقىرىش
قابىلىيىتىدىن ئىبارەت ئالدىنقى ئۈچ تۈرلۈكنى ئېلېكترونلۇق ھې-
سابلاش ماشىنىسى بىلەن ئورۇنداش مۇمكىنچىلىكى بولسىمۇ،
مۇستەقىل ئىجاد قىلىشتىن ئىبارەت تۆتىنچى تۈرلۈك قابىلىيەتنى
پەقەت ئادەم ئۆزىدە ئېلىپ يۈرىدىغانلىقىنى، ھەرقانداق ئادەمدەتە-
بىيە ئارقىلىق بۇنداق قابىلىيەتنىڭ شەكىللىنەلمەيدىغانلىقىنى
جەزملەشتۈرۈپ ماسلوۇغا قوشۇلغان ھەمدە بۇنداق قابىلىيەت-
نىڭ شەكىللىنىش ۋە ئۇنۇم بېرىشىدە ياش چېكى، جىنسىي ئايە-
رىما قاتارلىقلار ئاساسىي ئورۇندا تۇرماستىن، بىرىدىكى تەشەب-
بۇسكارلىق ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدىغانلىقىنىمۇ جەزملەشتۈرگەن.

ئىككىنچى تۈرلۈك قىلىپ ئېيتقاندا، ماسلوۇ: ئىجا-
دىي قابىلىيەت خاس مەشھۇر شەخسلەرنىڭ ئامىتى ۋە ئىمتىيازى
ئەمەس، بەلكى پۈتكۈل ئىنسانىيەتنىڭ تەدرىجىي تەرەققىياتىدە-
كى مەنبە، مەدەنىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئاساسى، ھاياتلىق پەز-
لىتىنىڭ تەسۋىرى. قىسقىسى، ھەر بىر ئادەمنىڭ ھەقىقىي ھۆر-
مىتى، دېگەن خۇلاسىگە كەلگەن.

ماسلوۇ «ئۆزىنى - ئۆزى رېئاللاشتۇرۇش ئىجادىيلىقى» نى
بىر ئايالنىڭ تۇرمۇشىدىكى جانلىق مىسال ئارقىلىق تېخىمۇ ئوب-
رازلىق چۈشەندۈرگەن بولۇپ، بۇ ئارقىلىق بىز ئۇنىڭ ئىدىيە-
سىدىكى ئۇلۇغ بۆسۈشى تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ بېلىۋالالايمىز. ئۇ
مۇنداق دەيدۇ: ئالايلۇق، بىزنىڭ نەزەرىمىزدە «مائارىپ تەربە-
يىسى كۆرمىگەن، نامرات، پۈتۈنلەي ئائىلىگە باغلانغان ئايال ۋە
ئانا بولسۇن، ئۇ قىلىۋاتقان ئادەتتىكى ئىشلارنىڭ ھەممىسىدە
ئىجادىيلىق بار. لېكىن، ئۇ ئۇستا ئاشپەز، ئانا، خوتۇن ۋە سا-

ھىبخان. ئازغىنا پۇل خەجلەيدىغان بۇ ئايالنىڭ ئائىلىسى ئالال-
قانداق بىلىنمەس خىسلەتلەر بىلەن ناھايىتى ئېسىل ياشايدۇ.
ئۇنداق ئىكەن، ئۇ كېلىشكەن ئېسىل ئايال ساھىبخاندۇر، ئۇ تەي-
يارلىغان نازۇ نېمەتلەر، ئۇنىڭ داستىخان، قازان - قومۇش،
قاچا - قۇچا ۋە ئائىلىدىكى سايمانلارغا بولغان ھەۋەس - قى-
زىقىشلىرى ئالالمايدۇ. ئۇ، مۇشۇ ساھەلەردە پۈتۈنلەي ئۆزگە-
چە، يېڭى، ئەپچىل، ئادەمنىڭ يادىغا كەلمەيدىغان دەرىجىدە
ئىجادىي قابىلىيەتكە باي ئادەمدۇر. مەن بۇنداق ئادەمنى ھە-
قىقەتەن ئىجادىيلىقى بار ئادەم دەپ ئاتايمەن. مەن ئۇنىڭدىن
ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش باشقا ئادەملەردىن ئالدىنقى قاتاردا تۇرە-
يدىغان شورپىنىڭ ئىككىنچى قاتاردا تۇرىدىغان رەسىملەردىن
بەكرەك ئىجادىيلىققا ئىگە بولىدىغانلىقىنى بىلىۋالدىم①». مۇ-
شۇنداق ئاددىي ئادەملەردىكى «ئۆزىنى - ئۆزى رېئاللاشتۇرۇش
ئىجادىيلىقى» نى ئۇنۇملۇق ئېچىش - ئاچالماسلىق — ئادەمدىكى
يوشۇرۇن ئىجادىي قابىلىيەتنى كەڭ تۇردە قېزىش بويىچە دۇنـ
يانى يېڭىلاش - يېڭىلىيالماسلىققا مۇناسىۋەتلىك زور ئىش.
بولۇپمۇ مەدەنىيەتتە ئارقىدا قالغان مەيۇس خەلقلەردىكى چۈش-
كۈنلۈككە خاتىمە بېرىپ، ئۇلارنىڭ ئىلغار خەلقلەردەك ئۆزىنى
زامان تەلىپىدە يېڭىلىشىغا ئومۇميۈزلۈك پىسخىك ھازىرلىقى قە-
لىشى ئالغا سۈرۈش - سۈرەلمەسلىك بىلەن مۇناسىۋەتلىك زور
ئىش بولۇپ، ھەربىر ئادەمدىكى باشقا ھېچكىمگە ئوخشمايدىغان
مۇنداق ئۆزگىچىلىك، يېگانىلىق، چېچەنلىك، يېڭىلىق، گۈزەل-
لىككە ئىنتىلىش جارى قىلدۇرۇلسا، ئۇلار جەزمەن تۇرمۇشىمىزدا
ھازىرقى تەسەۋۋۇرلىرىمىزدىن ھالقىغان تەڭدىشى يوق گۈزەللىك
ۋە مەنىۋى كامالەت ھاسىل قىلىدۇ. چۈنكى «ئۆزىنى ئۆزى
رېئاللاشتۇرۇش ئىجادىيلىقى» نىشانىنىڭ چوڭ - كىچىكلىكى بە-

① ماسلوۋ: «ئانتىمروپوگىك پىسخولوگىيە ئوستىدە ئىزدىنىش»، يۇن-
نەن خەلق نەشرىياتى خەنزۇچە نەشرى، 122 - بەت.

لەن چەكلىنىڭ قالماسلىقى، تۇرمۇش سەنئىتىنىڭ بارلىق ساھەلىرىدە يېڭىچە پوزىتسىيە، يېڭىچە ئۇسۇل، بىلەن يېڭىچە تۇيغۇ، يېڭىچە قىزىقىش، يېڭىچە ھۆزۈرلىنىشتا بولىدۇ. بۇنداق «ئۆزىنى رېئاللاشتۇرۇش» گويا بالىلارنىڭ ساددا ئەمما رومانتىك قوغلىشىشلىرىغا ئوخشاش «كۆچ سەرپ قىلمايلا كونا قائىدە ۋە يامان ئادەتلەردىن قۇتۇلدۇغان ئەركىنلىك» كە يېقىنلىشىش بەرىپ، ئادەمنى «ئىككىنچى قېتىملىق سادىلىق» گىردابىغا ئېلىپ كېلىپ، خۇشاللىق ئىچىدىكى ئىجادىيلىقتا، پىشىپ يېتىلگەن تەبىئىي تۇيغۇغا يېتەكلەيدۇ ـ دە، بۇنىڭ بىلەن ئۇ ئادەم تەبىئىتىدىكى قورقماسلىقنىڭ نامايەندىسى بولۇپ، «چوڭقۇرلاشقان «مەن» ۋە ئۇنىڭ قىممىتى» نىڭ بىرىكىشى، ھايات شادلىقىنى ئاشۇرىدىغان ئاتالمىغۇچ، سېھرىي كۈچكە باي تۇرمۇش پوزىتسىيەسىنى شەكىللەندۈرىدۇ. ئۆزى ئاددىي بولسىمۇ، تۇرمۇشقا شۇنچە گۈزەللىك بېغىشلايدىغان بۇنداق نەتىجىنى تۆۋەن مۆلچەرلەش مۇمكىنمۇ؟

توغرا، تۇرمۇشتىكى بۇنداق نەتىجىلەر ئادەتتە ئويلاپ كۆرمەيدىغان ئادەملەرنىڭ كۆزىگە چېلىقىپ كەتمەيدۇ. ياكى چوڭ ئىجتىمائىي زىلزىلە پەيدا قىلمايدۇ. ئەمما ئۇنىڭ ئادەم پەرزىلىتىدىكى نۇرى مۆلچەرلىگۈسىز تالانت ئۇچقۇنلىرىدۇر. شۇڭا، ماسلوۋ: «ئۆزىنى ئۆزى رېئاللاشتۇرۇش ئىجادىيلىقى» نىڭ ئەقلىي خۇسۇسىيەتلىرىنى يۇقىرىدىكى ئۆزىگە ئۇلاپ مۇنداق تەرىپلىگەن: «چۈشىنىشلىك بولسۇن ئۈچۈن مۇنداق ئېيتىش كېرەك: ئۆزىنى ـ ئۆزى رېئاللاشتۇرۇش ئىجادىيلىقى ئالدى بىلەن ئادەمنىڭ نەتىجىسىنى ئەمەس، پەرزىلىتىنى تەكتىلەيدۇ، نەتىجىلەرنى ئادەمنىڭ پەرزىلىتى تارقاتقان ئوشۇمچە ھادىسە دەپ قارايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، پەرزىلەتكە نىسبەتەن ئېيتقاندا، نەتىجە ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ. ئۆزىنى ئۆزى رېئاللاشتۇرۇش ئىجادىيلىقنىڭ تەكتىلەيدىغىنى خاراكتېر جەھەتتىكى دا-

دىللىق، باتۇرلۇق، ئەركىنلىك، قوزغىلىشچىلانىق، روشەنلىك، بىرىكمىچانلىق ـ ئۆزىنى ئۆزى ئېتىراپ قىلىشتۇر، يەنى ئۇ مۇشۇنداق ئوموميلىققا ئىگە ئۆزىنى ئۆزى رېئاللاشتۇرۇش يولىدىكى ئىجادىيلىقنى پەيدا قىلالايدىغان نەرسىلەر، ئىجادىي تۇرمۇشتىكى ئۆزىنى ئىپادىلىيەلەيدىغان نەرسىلەر ياكى ئىجادىي پوزىتسىيە ئىجادىي ئادەمنى تەكتىلەيدۇ. مەنمۇ مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش ياكى ياساپ چىقىلغان مەھسۇلاتلارنىڭ خاراكتېرىنى تەكتىلىمەي، ئۆزىنى ئۆزى رېئاللاشتۇرىدىغان ئىجادىيلىقنىڭ ئىپادىسى ۋە مەۋجۇت بولۇپ تۇرغۇچى پەرزىلەتلىرىنى تەكتىلىگەنىدىم. ئۆزىنى ئۆزى رېئاللاشتۇرۇشنىڭ ئىجادىيلىقى خۇددى ھاياجانلانغان بىر ئادەم مەقسەتسىز، پىلانسىز ھەتتاكى ئىختىيارسىز ھالدا «ھاياجىنىنى تارقاتقاندەك». پۈتكۈل تۇرمۇشنىڭ ھەممە تەرەپلىرىگە تارقالغان، چېچىلغان، مەركەزلەشكەن بولىدۇ».

دېمەك. ماسلوۋ پۈتكۈل تۇرمۇشنى بىر خىل سەنئەت ئورنىغا قويۇپ، ئۆزىنى رېئاللاشتۇرغۇچى ئىجادىيلىقنى سەنئەتكارلىق دەپ چۈشەندۈرگەن. ئۇنىڭ ئۇلۇغ غايىسى بويىچە قارىغاندا، ئوموميلىققا ئىگە بولغان «ئۆزىنى ئۆزى رېئاللاشتۇرۇش» ئىجادىيلىقنى تەرىپلەپ، ھەممە ئادەمنى تۇرمۇشتا گۈزەللىك يارىتىدىغان سەنئەتكارغا ئايلاندۇرۇش، ئاددىي ئادەملەرنىمۇ كىشىلەر نەزىرىدىكى «ئەۋلىيا» بولۇپ گەۋدىلىنىۋاتقان «ئالاھىدە تالانت ئىجادىيلىقى» تەرەپكە يېتەكلەش ھەتتا شۇنداق ئادەملەرگە ئايلاندۇرۇش مۇمكىن. ئامېرىكىلىق ئالىملاردىن ۋىتېتىن قاتارلىقلار ماسلوۋنىڭ بۇ قارىشىغا تامامەن قوشۇلۇپ كەتمىسىمۇ: «ھەر قانداق ئادەم دۇچ كېلىۋاتقان مەسىلە ۋە ئەھۋال ئالدىدا قول قوشتۇرۇپ بۇيرۇق كۈتۈشتىن ئىبارەت ئىنكاس ئەندىزىسىنى چۆرۈپ تاشلىيالايدۇ». ھەر قانداق ئادەم «غۇلاچ تاشلاپ ئوتتۇرىغاچىقىپ مۇسابىقىلەرنى كۈتۈۋالالايدۇ» ھەمدە ئۆزگىچە ئۇسۇل، مودا يېڭىلىق

يارىتىش ئۇسلۇبى ئارقىلىق، پەقەت ئۆزىلا ئېرىشىشكە بولىدىغان ئالاھىدە نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرەلەيدۇ. مانا بۇ ـ مۇ-
جىزە، ھايۋانلىق ھالىتىنىڭ بىر خىل يۇقىرى پەللىسى، سەر-
خىللىققا يارايدىغان پەزىلەتنىڭ ماھىيەتلىك ئىپادىسى دەپ
قارايدۇ. ھەمدە مۇشۇنداق قاراش بىلەن سەرخىللىق يېكى تا-
لانتلىق تاجىسىنىڭ ئاز ساندىكى نامى ئۇلۇغلارغىلا ئەمەس،
نامى چىقمىغان كۆپ ساندىكى قېتىرقىنىپ ئىشلەيدىغان، ئۆزە-
نى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا، جەمئىيەتكە بەخت يارىتىشقا پايدىلىق
تەرەپكە تەڭشەپ ماسلايدىغان سەنئەتلىك ئادەملەرگىمۇ مەنسۇپ
ئىكەنلىكىنى تەكىتلەيدۇ. ئەمما، ئۇلارمۇ تالانت يېكى ئىجادىيەت
ئىقتىدارى ئومۇميلىقىدا چېكى تۇرىدۇ.

ھازىرقى زامان ئىجادىيەت قۇرۇلۇشى نەزەريىسىمۇ مۇشۇن-
داق قاراش ئاساسىدا بارلىققا كەلگەن بولۇپ، بۇ نەزەريە
1944 ـ يىلى گوردوننىڭ تېخنىكا ئىجادىيىتى بىلەن نېرۋا
ئانالىزى (نېرۋىلوگىيە) غا تەڭ قىزىققان بىر ئىختىراچى ئۇس-
تىدە ئۇزۇلدۇرمەي كۆزىتىش ئېلىپ بېرىشتىن باشلانغان. ئۇنىڭ
تەجرىبە قىلىشىدىكى مەقسىتى ئىجادىي پائالىيەتنىڭ پسىخى-
جەريانىنى تەكشۈرۈش، تەكشۈرۈلگەن نەتىجىنى تەتبىقلاش ئار-
قىلىق ئىجادىي پائالىيەتلەرنى تېخىمۇ ئۇنۇملۇك، تېخىمۇ كەڭ
كۆلەمدە ئېلىپ بېرىشقا بولىدىغان ئۇسۇلنى بەرپا قىلىش بول-
غان. ئۇ، تەجرىبە ئارقىلىق ئىجادىي پائالىيەت داۋامىدا تەكرار-
لىنىش خاراكتېرىدىكى بىرنەچچە خىل پسىخىك ھالەتنىڭ پەيدا بو-
لىدىغانلىقىنى ئېنىقلىغان، يەنە بىر مۇنچە ئىختىرا ئىجادىيەت-
چىسى ئۇستىدە تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىش ئارقىلىق، بۇنداق
پسىخىك ھالەتلەرنىڭ ناھايىتى ئومۇمىي ھادىسە ئىكەنلىكىنى
بايقىغان. بۇنىڭدىن كېيىن مۇنداق پسىخىك جەريانىنى تەتقىق
قىلىش جەريانىدا ئۇنىڭ مىكرولۇق كۆزىتىشىگە قارىغاندا،
ماكرولۇق كۆزىتىشكە تېخىمۇ مۇۋاپىق كېلىدىغانلىقىنى، يەنى

بۇنداق پسىخىك جەريانلارنىڭ كوللېكتىپنىڭ ئىجادىي پائالىيىتى-
نىڭ كۆزىتىشكە تېخىمۇ ئۇيغۇن كېلىدىغانلىقىنى بايقىغان.
شۇنىڭ بىلەن ئىجادىيەت قۇرۇلۇشى نەزەريىسىمۇ كوللېكتىپ
ئىجادىيەت ئۇسۇلىنىڭ بىرخىلى بولۇپ قالغان. ئىجادىيەت
قۇرۇلۇشى نەزەريىسىنىڭ ئىنگلىزچە قىسقارتىلمىسى SYN بو-
لۇپ، بۇ «ئورتاق»، «بىرلىكتە» دېگەن سۆزلەرنىڭ باشتىكى
ھەرپلىرىنىڭ قوشۇلۇشى ئىكەن. بۇنىڭ بىلەن، ئىجادىي پائالى-
يەت «شۇنداق قارىغاندا ئوخشايدىغان نەرسىلەرنى قوشۇپ
بىرلىككە كەلتۈرۈش» دېگەن مەنىنى ئىپادىلەش بىلەن بىر
چاغدا، «كۆپلىگەن ئادەمنى قوشۇپ بىرلىككە كەلتۈرۈش» دېگەن
مەنىنىمۇ ئىپادىلەيدىكەن. پسىخولوگىيىدە بۇنداق ئۇسۇلنى ئاد-
دىيلاشتۇرۇپ ئوخشىتىش ئۇسۇلى (anabgy) دەپ قوبۇل قىلغان.
ئىجادىيەت قۇرۇلۇشى نەزەريىچىلىرى بۇنداق ئوخشىتىش ئۇسۇلى
ھەققىدىكى كونكرېت بىلىملەرنى ئىگىلەپ، ئەمەلىيەت ئارقىلىق
بۇ ئۇسۇلنىڭ تېما بەلگىلەشتىن تارتىپ تاكى نېمىنى ھەل
قىلىشقىچە بولغان پۈتكۈل جەريانىنى توغرا بېكىتكەن، ئاندىن
كېيىن بۇ تەتقىقات نەتىجىلىرىنى يەنە نەزەريە تەتقىقاتى
جەريانىغا ئېلىپ كەلگەن. مۇشۇ تەرىقىدە كۆپ قېتىملاپ تەكـ
رارلاش ئېلىپ بارغان. شۇنداق قىلىپ تولۇق تەجرىبە قىلىش
ئاساسىدا پۈت تۇرۇپ تۇرالايدىغان قىياسنى ئوتتۇرىغا قويغان.
بۇ قىياسلارنى ئىجادىيەت قۇرۇلۇشى نەزەريىسىنىڭ نېگىزلىك
ئۇقتۇمىنەزەرى دەپ ئاتاشقىمۇ بولىدۇ. بۇلار تۆۋەندىكىچە:
(1) ـ بارلىق ئادەمدە ئوخشاشلا يوشۇرۇن ئىجادىي قابىلىيەت
بولىدۇ. (2) ئىنسانلار پاراسىتىنىڭ ئىجادىيەت ھادىسىلىرى
(ئىلىم ـ پەن ۋە بەدىئىياتنىڭ بارلىق تەرەپلىرى) دە ئوخشاش
بولغان پسىخىك جەريان بولىدۇ. ئۇنى تەسۋىرلەپ بەرگىلى
بولىدۇ. (3) ئىجادىيەت جەريانىدا ھېسسىياتتىكى غەيرىي ئەقلىي
بولغان ئامىللار ئەقلىي بولغان ئۇيغۇنچان ئامىللاردىنمۇ بەك

مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ. (4) بۇنداق پسخىك جەريانىنى مۇۋاپىق ئۇسۇل ئارقىلىق چېنىقتۇرغىلى ۋە ئىشقا سالغىلى بولىدۇ. (5) شەخسىي بىر ئادەمنىڭ ئىجادىيىتى جەريانىغا كوللېكتىپنىڭ ئىجادىيەت جەريانىنى تەقلىد قىلغىلى بولىدۇ.

بۇ يەردىكى تەلىمات ۋە پەرەزلەرنى ئەتراپلىق، تولۇق بېكىتىلگەن ھەقىقەت دېگىلى بولمىسمۇ، ئۇ ھازىرقى زامان تەتقىقاتىنىڭ ئەڭ يۇقىرى سەۋىيىسىنى ئىپادىلەپ، ئەمەلىي ئىستېمال نۇقتىسىدا تۇرغان نەزەرىيە بولۇش سۈپىتى بىلەن ئىلغار ئەللەردە قوللىنىلىپ، دۇنيانىڭ ئىجادىيەت نەزەرىيە چولپانلىرىدىن ئامېرىكىلىق ئوسبورن، فرانسىيىلىك دېھرىل، ياپونىيىلىك ئىنتيەن پېڭدىك.... لارمۇ ھەممە ئادەمدە يوشۇرۇن ئىجادىي قابىلىيەت بولىدىغانلىقىغا، بۇنداق قابىلىيەتنى ئېچىش - ئاچالماسلىق دۆلەت، مىللەت، شەخسلەرنىڭ ئىستىقبالىنى بەلگىلەيدىغانلىقىغا ھۆكۈم قىلماقتا. شۇڭا، بىزمۇ ئەزەلدىن داۋاملاشتۇرۇپ كېلىۋاتقان ئەقىل، قەلب، ئېتىقادنى ئۇلۇغلاش ئەنئەنىمىزگە ئۇلارنىڭ تەلىماتلىرىنى قوشۇپ، ھەر كىمنىڭ ئۆزىدىكى ئىجادىيلىقىنى ئېچىش ئارقىلىق، ئاددىي بىر ئادەمدىن كاتتا بىر ئادەم بولۇشقا ئىنتىلىش ھەققى بار دەپ قارايمىز ھەمدە تۇرلۇك باھانە - سەۋەبلەرنى كۆرسىتىشتىن ئەقلىنى ئىشقا سېلىپ ئۆزىدىكى يوشۇرۇن قابىلىيەتنى ئېچىش ئەلا دېگەن تەشەببۇستا بولىمىز. ئەمما، بۇنداق يوشۇرۇن قابىلىيەت ھەممە ئادەمدە بولسىمۇ، ھەممە ئادەمدە ئوخشاش بىر خىل بولماي، ئادەم ئىجادىيلىقىنىڭ فىزىئولوگىيىلىك ئاساسىدا بولغانلىقتىن، ئالدى بىلەن بىز ئادەمدىكى تالانتنىڭ ئاساسىغا قاراپ ئۆتىمىز.

II باب تالانتنىڭ ئاساسى

تالانتنىڭ يىلتىزى نېمە؟ ئۇ نېمىلەردىن تەركىب تاپىدۇ؟ تالانتنىڭ شەكىللىنىشىدە بىز خىلمۇ خىل ئامىللارنى نەزەردە تۇتىمىز. ئەقىل، ئەقلىي ئىقتىدار، ئىجادىي قابىلىيەت ۋە ئىجادىي ئىقتىدارلار مانا مۇشۇنداق ئامىللارنىڭ ئوق يىلتىزى، نېگىزلىك ئاساسى بولۇپ، ئۇلار ئادەمدىكى غايەت زور يوشۇرۇن قابىلىيەتلەر ئامبىرى ۋە بۇ ئامباردىكى خەزىنىلەرنى ئۇنۇملۇك ئىشقا سالغۇچىلاردۇر. ئالىملار ئادەمنىڭ مۇشۇنداق يوشۇرۇن قۇدرىتىنى دېگىزدىكى كۆچمە مۇز تاغلارغا ئوخشىتىپ، ئۇنىڭدىن بىزنىڭ ئىشلىتىۋاتقىنىمىز پەقەت شۇ تاغنىڭ بىر بۇرجىكىگە ئوخشايدىغانلىقىدىن بېشارەت بېرىدۇ. كۆچمە تاغلارنىڭ 1/13 قىسمى سۇ يۈزىگە چىقىپ تۇرسا، قالغان قىسمى سۇغا پېتىپ تۇرىدۇ. ئادەمدىكى يوشۇرۇن قابىلىيەتمۇ خۇددى شۇنىڭغا ئوخشاش بولۇپ، ھەر بىر ئادەمدە ئاشكارا ئىشقا سېلىنغان قابىلىيەت مۇتلەق ئاز، ئېچىپ ئىشلىتىشكە تېگىشلىك يوشۇرۇن قابىلىيەت مۇتلەق كۆپ بولىدۇ. شۇڭا، كىشىلەر ئىقتىدارىنى ئېچىش ۋە ئۇنى ئىشقا سېلىش ئارقىلىق پارلاق ھايات تارىخىنى يازماقچى بولسا، ئۆزىدىكى يوشۇرۇن قابىلىيەتنىڭ قودرىتىگە بولغان توغرا بىلىش ۋە ئىشەنچىگە ئىگە بولۇش ئالدىنقى شەرت بولىدۇ. ئەمەلىيەتتىمۇ ئۆز كۈچىگە ئىشەنگەنده ۋە شۇ ئارقىلىق باشقىلارنىڭ بەختى ئۈچۈن ياشاش تىلىكىده بولغاندا، ئادەم

ھەقىقىي قۇدرەتكە ئىگە بولىدۇ.

زامانىمىزدىكى ئىلىم - پەن يورۇتۇپ بېرىۋاتقان ھەقىقەتلەر بويىچە قارىغاندا، بىز نۇرغۇن تەرەپلەردە ئۆزىمىزنى ياخشى چۈشەنمەيمىز، ئۆزىمىزدىكى يوشۇرۇن قابىلىيەتلەرنىڭ قۇدرىتىگە ئۈنچۈالا كۆپ ئىشىنىپ كەتمەيمىز. شۇنىڭ بىلەن بىزدىكى جاھانغا ئۆزىمىزنىڭ تەسىرىشچانلىقى، ئارقىلىق نۇر بولۇپ تارقايدىغان تالانت باغچىسى گۈللىنەلمەيدۇ. غەيرەت ئىلكىدە ئەركىن يايراپ ئۆتكۈزىدىغان ھاياتىمىز غاپىللىقنىڭ قۇلدەك تىمسىقلايدىغان ھالەتكە كېلىپ قالىدۇ. بۇ ئۆزىمىزنىڭ ھايات دەرىخىنى ئۆزىمىز خارابلاشتۇرۇش ئەمەسمۇ؟ ناھايىتى تەمكىنلىك بىلەن ئۆزىمىزنى يېڭىباشتىن دەسسەپ كۆرۈش كېرەككى، ھەربىرىمىز ئاجايىپ قۇدرەتلىك ئادەم، بۇنىڭغا ئىشەنچ قىلالمىساق، ئۆزىمىزنى ئەڭ كىچىك جانىۋارلارغا سېلىشتۇرۇپ كۆرەيلى:

ھەسەل ھەرىسىنىڭ مېڭىسىدە 900 نېۋرون بولۇپ، بۇ نېۋرونلار يارىمى بىلەن ھەسەل ھەرىسى شۇنچە مۇرەككەپ پائالىيەتلەرنى بېجىرىدۇ. ئۇ تورلۇك گۈللەرگە قونۇپ، گۈل چېڭىدىكى يارىملىق شىرنە ماددىسىنى شوراپ ئېلىپ، ئازماي ئۆز ئۇۋىسىغا قايتىپ كېلىدۇ، يەنە تېخى شۇنچە كۆپ ھەرىلەر بىر پادىشاھنىڭ قوماندانلىقىدا خۇددى جەڭگىۋار ھەربىي قوشۇندەك رەتلىك ھەم ئۆزئارا دوستانىلىق بىلەن ھەسەل يېغىش ۋەزىپىسىنى ئورۇندايدۇ، ئادەمنىڭ مېڭىسى ھەسەل ھەرىسىنىڭ مېڭىسىگە قارىغاندا، نۇرغۇن دەرىجىدە چوڭ بولۇپلا قالماي، 1 مىليارد ھەسسە مۇرەككەپ بولىدۇ. شۇنداق بولغاچقا، ھەسەل ھەرىسى پەقەت ئۆزىنىڭ تەجرىبىسىدىن ھەسەل يىغىشنىڭ ئۇگەنسە، ئادەملەر ئۆزلىرىنىڭ تەجرىبىلىرىدىن ئۆگىنىپلا قالماي، يۇكسەك دەرىجىدىكى تىل ئىقتىدارىنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ، ياشقىلاردىنمۇ ئۆگىنىدۇ ھەمدە مۇھىتنى ئۆزلىرىنىڭ ئېھتىياجىغا ئۇيغۇنلاشتۇرىدۇ. ئىنگلىز ئالىمى بەدىل تەلماتى بويىچە قارىغاندا، ئادەملەر ئۆزىنى بىلىش قابىلىيىتىنىڭ ئىگە بولىدۇ. ئۆزىنىڭ تەجرىبە بىسىگە دىققەت قىلالايدۇ ھەم ئۆزىنىڭ ئالاقىلىق ئادەملىكىنى بىلىدۇ. ئۆزىنىڭ ئاڭ جەريانىنى بىلىپ يېتىپ، ئەركىن تالاش ئېلىپ بارالايدۇ ھەمدە پۈختا ئويلىنىپ ھەرىكەت قىلىدۇ. شۇنداقلا ئادەم يەنە پاراسەتلىك بولىدۇ. كىشى مەندىن ئېيتقاندا، پاراسەت دېگىنىمىز — بۇرۇنقى تەجرىبىلىرىگە ئاساسەن، تەبىئىي تۇيغۇ (تەبىئىي مايىللىق) نى ئۆزگەرتىش ھەرىكىتى. كۆرۈنۈشتە ئوخشاشلىق يوق يەردىن ئورتاقلىقنى تېپىپ، بۇنداق قاراشنى كەلگۈسىگە تەتبىقلايدىغان پائالىيەتتۇر. ئادەمنىڭ پۈتكۈل ھايات تېنىدا پاراسەت بىلەن ئۆزىنى بىلىش ئېڭى بىرلىكتە ئىنسانىيەتنى ئۆزگىچە ئىلگىرىلەش ۋە تەدرىجىي تەرەققىياتقا ئىگە قىلىدۇ①.

بۇ يەردىكى پاراسەت ئارقىلىق تەرەققىي قىلىش دېگەن سۆز — تالانتنىڭ ئاساسى بولغان ئەقىل ۋە ئەقلىي ئىقتىدار ئىجادىي قابىلىيەت ۋە ئىجادىي ئىقتىدار بويىچە ئۆزىنى بىلىپ ئىلگىرىلەش دېگەنلىكتۇر.

§1. ئەقلىي قابىلىيەت بىلەن ئەقلىي ئىقتىدارنىڭ مۇناسىۋىتى

ئەقلىي قابىلىيەت بىلەن ئەقلىي ئىقتىدار تالانت تەرەققىياتىدا بىر - بىرىگە زىچ باغلىنىدىغان ئىككى قانات بولۇپ، بىرى كەم بولسا تالانت تەرەققىي قىلالمايدۇ. ئەمما، بۇ ئىككى تەرەپنىڭ مەزمۇندا پەرق بولىدۇ. ئەقلىي قابىلىيەت ئادەمنىڭ ئەقلىي پائالىيەت سەۋىيىسىنىڭ يۇقىرى - تۆۋەنلىكىنى ئىپادىلەيدۇ. ئەقلىي ئىقتىدار بولسا، ئادەمنىڭ مەلۇم پائالىيەتنى

① ئەنگلىيە، بەدىل روسىلىنىڭ «چوڭ مېڭىنىڭ قۇنكسىيىسى ۋە يوشۇرۇن قۇدرىتى» دېگەن كىتابىدىن ئېلىندى. — ئا.

ئېلىپ بېرىش، مەلۇم پائالىيەتنى ئورۇنداش قابىلىيىتىنى يەنى ئۇ پائالىيەت جەريانىدا كۆرسىتىدىغان ئىش قابىلىيىتىنى كۆرسىتىدۇ. ماھىيەت جەھەتتىن ئېيتقاندا، ئەقلىي ئىقتىدار ئادەمنىڭ ئەقلىي قابىلىيەت پەيدا قىلىشى كاتېگورىيىسىگە كىرىدۇ. ئەمما ئادەتتە ئەقلىي قابىلىيەتنى ھاسىل قىلىدىغان ئامىللارغا ئوخشىمايدۇ. چۈنكى ئۇ ئەقلىي قابىلىيەتنى ھاسىل قىلىدىغان تۈرلۈك قابىلىيەتلەر ئۆزئارا رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇشتا زۆرۈر بولغان، ئەقلىي پائالىيەتلەرنىڭ ئۇنۇمچانلىقى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان قابىلىيەتلەردۇر، شۇنداق بولغاچقا، ئەقلىي قابىلىيەت تالانتنىڭ تەرەققىياتىدا چەكلىك بولىدۇ، ئەقلىي ئىقتىدار ئىنسانىيەتنىڭ ئەۋلادمۇ ئەۋلاد داۋاملاشتۇرۇش مەنىسىدىن چەكسىز بولىدۇ. بىز ئادەتتە ئېيتىدىغان «ئەقلىي ئىقتىدار» ئەقىل بۇلىقىنى ئېچىش ئاساسىدا ئېرىشىدىغان، بولۇپمۇ دەرىجىسى ئوخشاش بولمىغان قېيىن مەسىلىلەرنى ئىجادىي ھەل قىلغاندا ئىپادىلىنىدىغان پىسخىك پەيزىلەت (ئەقلىي ئىقتىدار پەيزىلىتى ۋە خاسلىق پەيزىلىتى) دۇر. تېخنىمۇ ئېنىق ئېيتقاندا، ئىنسانىيەتنىڭ قېيىن مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش ۋە مەسئۇلاتلارنى ئىشلەپچىقىرىش جەريانىدا ئىپادىلىنىدىغان ھەمدە بىر خىل ياكى بىرنەچچە خىل مەدەنىيەت مۇھىتىدا قەدىرلىنىدىغان قابىلىيەتلەر يىغىندىسىدۇر. ئەقلىي قابىلىيىتى ئۇستۇن ئادەمىلەرنىڭ ئادەتتە ئەقلىي ئىقتىدارىمۇ ئۇستۇن بولىدۇ. ئەمما، بۇ ئىككىسىنىڭ مۇناسىۋىتى مۇتلەق ئەمەس.

ئەقىل ياكى ئەقلىي قابىلىيەت ھەققىدە ئالىملارنىڭ قاراشلىرىدا تالاش - تارتىشلار بار. چۈنكى، ئەقىل دېگەن 120 خىلدەك ئامىلدىن قۇرۇلغان مۇرەككەپ جانۇ - جاھان بولغاچقا، ئۇنى ئاددىيلا ئېچىشەندۇرۇپ كەتكىلى بولمايدۇ. شۇڭا، بىز ئەقىل ھەققىدىكى بىرقەدەر تەپسىلىي چۈشەنچىلەرنى مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن 1990 - يىلى 6 - ئايدا نەشر قىلىنغان «ئەقىل ۋە پەزىلەت» دېگەن كىتابتىن كۆرۈۋېلىشنى تەۋسىيە قىلىمىز. قىسقا گەپنى قىلغاندا، ئالىملارنىڭ قاراشلىرىنى تۆۋەندىكىچە خۇلاسە قىلىش مۇمكىن.

بەزىلەرنىڭ قارىشىچە، ئەقلىي قابىلىيەت ئادەمنىڭ تۇرلۇك مۇرەككەپ شەيئىلەر ۋە ئابستراكت تەپەككۇرنى بىر تەرەپ قىلىش قابىلىيىتىدۇر.

بەزىلەرنىڭ قارىشىچە، ئەقلىي قابىلىيەت ئادەمنىڭ تۇرلۇك قابىلىيەتلىرىنىڭ يىغىندىسىدۇر. بىزنىڭ قارىشىمىزچە، ئەقلىي قابىلىيەت مەلۇم بىر تەرەپتىكى قابىلىيەت بولماستىن، بەلكى ئادەمنىڭ تەپەككۇر، ئۆگىنىش، ئۇيغۇنلىشىش قاتارلىق بىلىش پائالىيەتلىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان ئۇنۇمچان بىر سىستېما قابىلىيەت، مېڭە بايلىقى بولۇپ، بۇنداق قابىلىيەت كىشىلەرنىڭ بىلىش پائالىيىتىنى ئۇنۇملۇك ئېلىپ بېرىشىغا، مەسىلىلەرنى توغرا تەھلىل قىلىشىغا كاپالەتلىك قىلىدۇ. ئۇ ھەر قاچان كۆزىتىش، تەپەككۇر قىلىش، ئەستە تۇتۇش، دىققەت قىلىش، تەسەۋۋۇر قىلىش، ھۆكۈم چىقىرىش، تەھلىل قىلىش قاتارلىق بىر يۇرۇش بىلىش پائالىيەتلىرى داۋامىدا ئىپادىلىنىدۇ ھەمدە تەپەككۇرنى مەركەز قىلىدۇ. ئەقلىي ئىقتىدار بولسا، مانا مۇشۇنداق زور يوشۇرۇن قابىلىيەت ئاساسىدا ئۇزلۇكسىز تەپەككۇر بىلەن چەكسىز تەرەققىي قىلىدۇ. ئىرسىيەتلىك بولماستىن، ئىجتىمائىي ئامىللار، تەلىم - تەربىيە ئاملىلىرى، ئەمەلىيەت ئاملىلىرى ئەقلىي ئىقتىدارىدىكى ئامىللارغا ھەل قىلغۇچ تەسىر كۆرسىتىدۇ.

بىز ئەقىلنى يوشۇرۇن بايلىق مەنبەسى دەپ چۈشەنسەك، ئەقلىي ئىقتىدارنى ئەنە شۇ ئەقىل بايلىقىنى ئاچقۇچى تەپەككۇر قىلىۋاتقان روھ، تەپەككۇر قىلىۋاتقان مۇشۇ روھ ئۇرغۇپ تۇرغاندا ھەمدە زامانىۋى ئۇسۇللار بىلەن رىغبەتلەنگەندە ئەقىلدىن ئىبارەت بۇ بايلىق ئۇنۇملۇك ئېچىلىدۇ، ئەقىلدىكى كۆزىتىش،

خاتىرە، تەپەككۇر، دىققەت، تەسەۋۋۇر... قابىلىيەتلىرى ئۆزىنتىش ئىقتىدارى، خاتىرە ئىقتىدارى، تەپەككۇر ئىقتىدارى، دىققەت ئىقتىدارى، تەسەۋۋۇر ئىقتىدارى..... بولۇپ چەكسىز لىككە قاراپ تەرەققىي قىلىدۇ، دەپ چۈشىنىمىز. مۇشۇنداق قارىغاندا، ئادەم ھايۋاندىن تەپەككۇر ئارقىلىق ئايرىلىپ چىقىدۇ، تەپەككۇر ئادەمنىڭ تەبىئىتى بولىدۇ، بۇ تەبىئەت ئەقلىي ئىقتىدارنىڭ تەرەققىي قىلىشىدىكى ئاساس بولىدۇ. نېمىس پېداگوگىكى ۋېينتىنىڭ قارىشىچە، ئەگەر ئادەمنىڭ ئەقلىي قابىلىيەت جەھەتتىكى يوشۇرۇن قابىلىيىتىنى 100 ھېسابلىغاندا، بەش ياشقىچە تەرەبىيىلەنمىگەن بالىنىڭ يوشۇرۇن ئەقلىي قابىلىيىتى 80 گە چۈشۈپ قالىدۇ؛ ناۋادا بۇ بالىنى يەنىلا تەربىيىلىمىگەندە ئۇنىڭ يوشۇرۇن ئەقلىي قابىلىيىتى داۋاملىق تۆۋەنلەپ بارىدۇ، تەخمىنەن ئېيتقاندا، ھەر بەش يىلدا 20 پىرسەنتتىن تۆۋەنلەپ بارىدۇ. ئۇ ھاياتلىقنىڭ چەكسىز تەرەققىيات جەريانىغا مەڭگۈلۈك ھەمراھ بولۇپ ماڭىدۇ. ئەقلىي قابىلىيەت سەۋىيىسى 100 پىرسەنتكە يېتىپ بېرىپ توختىسىمۇ، ئەقلىي ئىقتىدار 200 پىرسەنتكە، 1000 پىرسەنتكە يېتىپ بارىدۇ. ئادەمدىكى بۇنداق ئۆسۈپ بارىدىغان ئەقلىي ئىقتىدارنىڭ شەكىللىنىشى ئادەمنىڭ ئۆز ۋۇجۇدىدا تۇتۇپ تۇرغان، مىليون يىللىق ھاياتلىق ئۆزگىرىشى شەكىللەندۈرگەن ناھايىتى مول جىسمانىي ۋە مەنىۋى قۇدرەت ئامىللىرىغا باغلىق بولۇپلا قالماستىن، يەنە ئىنسانىيەتنىڭ مىليون يىللاردىن بۇيانقى ئەمەلىيەت پائالىيىتى، بولۇپمۇ ئىجادىي پائالىيەتلىرى يېتىشتۈرگەن ئىجتىمائىي مەدەنىيەتنىڭ ئادەمنىڭ فىزىئولوگىيىلىك ھالىتىگە، پسىخىك ھالىتىگە كۆرسەتكەن تەسىرىگە شۇنداقلا ئۆزگەرتمىشىگىمۇ باغلىق بولىدۇ. شۇنداق بولغانلىقتىن، پسىخولوگىيە نۇقتىسىنەزەردىن قارىغاندا، نورمال ئۆسۈشتىكە مۇۋاپىق بولغان ھەربىر ئادەم، غايەت زور يوشۇرۇن ئەقلىي ئىقتىدار بولىدۇ. ھالبۇكى، ئادەم ئۆزىدىكى يوشۇرۇن

رۇن ئەقلىي ئىقتىدارىنى كۆڭۈلدىكىدەك ئېچىش ئۈچۈن، سۈبېيكتىپ بىلەن ئوبېيكتىپنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئۆزئارا تەقەززا قىلىدىغان، ئۆزئارا ئىلگىرى سۈرىدىغان مۇناسىۋەتلەرنى دەسلەپكىتىك بىر تەرەپ قىلىش كېرەك بولىدۇ. بۇنىڭ ئېچىدە، ياخشى تەن ۋە پسىخىك ساپا ئەقلىي ئىقتىدارنىڭ كۆڭۈلدىكىدەك ئېچىلىشىغا ماددىي ئاساس بولسا، ئىجتىمائىي ۋە تارىخىي شەرتلەر ئەقلىي ئىقتىدارنىڭ مۇۋاپىقىيەت كۆرسەتكۈچىگە يېتىدىغان ئارقا كۆرۈنۈشى بولىدۇ، ئەمما، ئىجادىي ئەمگەككە نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئەقلىي قابىلىيىتى ناھايىتى ئۇستۇن بولغان بىر ئادەمنىڭ ئىجادچان بولۇپ كېتىشى ناتايىن. چۈنكى، ئەقلىي قابىلىيىتى ئۇستۇن ئادەملەرنىڭ ھەممىسى خېلى كۆپ ئادەملەرنىڭمۇ ئىجاد قىلالمايدىغانلىقىنى ھەممىمىز ئۆز كۆزىمىز بىلەن كۆرگەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە، تارىخىي پاكىتلار نەزەرىمىزگە سېلىپ تۇرۇپتۇكى، تارىختىكى نۇرغۇن مۇتەپەككۇرلار ئەقلىي قابىلىيىتىنىڭ ئۇستۇنلۇكى ياكى بىلىمنىڭ كۆپلۈكىدىنلا ئەمەس، ئاساسلىقى مەخسۇس مەسىلىلەر ھەققىدىكى تەتقىقاتى نەتىجىسىدە بارلىققا كەلگەن. ھەتتا ھور كېمىسىنى سەنئەتكار پولتون، پاختا چىقىرىش ماشىنىسىنى باشلانغۇچ مەكتەپ مۇئەللىمىسى گوتنى ئىجاد قىلغاندەك، كەسىپ ئەھلى بولمىغانلارمۇ مەخسۇس ئىزدىنىش نەتىجىسىدە باشقا كەسىپلەردە ئالىم، ئىختىراچى بولۇپ يېتىشكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئىلمىي تەربىيىلىنىش — ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىش، ئىنتىلىش، ئىزدىنىش، ئەقلىي ئىقتىدارنىڭ ئېچىلىشىدا ئەلا ئۇنۇم ھاسىل قىلىدىغان مۇھىم ۋاستە بولىدۇ، ئەمەلىيەت بىلەن ئادەمنىڭ سۈبېيكتىپ پائالىيەتچانلىقى بولۇپ ئىپادىلىنىدىغان خاسلىق — يۈكسەك ئىنتىلىش پسىخىكىسى ۋە ئاكتىپ كىشىلىك تۇرمۇش پوزىتسىيىسى يوشۇرۇن ئەقلىي ئىقتىدارنىڭ ئېچىلىشىدىكى ئەڭ زور تەرەپلەردە ھەل قىلغۇچ رول ئوينايدۇ. بولۇپمۇ ھەر كۈنلۈكى دېگۈدەك يېڭىلىق

پەيدا بولۇش بىلەن بىر چاغدا، كىشىلەرنى چۆچۈتۈپ قويمىدىغان خىيىم - خەتەرلەرنىمۇ سوۋغا قىلىپ تۇرىدىغان بۇگۈنكى دۇنيادا كىشىلەر كۆز ئالدىدىكى ۋە كەلگۈسىدىكى تۇرلۈك رىقابەت ۋە مۇسابىقىلەرگە ئۈيغۇنلىشىش ئۈچۈن ئۆگىنىشنى، سۈبيېكتىپ پائالىيەتچانلىقنى جارى قىلدۇرۇپ ئاكتىپ ياشاشنى ئۆگەنمەيدىكەن، يوشۇرۇن ئەقلىي ئىقتىدارىنى ئېچىشتا ياخشى ئۇنۇم قازىنالمايدۇ.

— كەلگۈسىدىكى ساۋاتسىزلار، — دەيدۇ تالانت تەتقىقاتچىسى پسىخولوگ ھوببىرت گىئورگى، — كىتاب ئوقۇشنى بىلمەيدىغانلار ئەمەس، بەلكى قانداق ئۆگىنىشنى ئۆگىنىپ ئالالمىغانلاردۇر. تازا زەن قويمىدىغان بولساق، زامانىمىزنىڭ ئەقلىي ئىقتىدار تەرەققىياتىدىكى ئومۇمىي يۈزلىنىشى «بىلىمىم بار» دەيدىغانلارنى پەقەت يېڭى ئەقلىي ئىقتىدار قۇرۇلمىسىنى تۇرغۇزۇشنى بىلىم ئاساسىي بىلەن تەمىن ئېتەلەيدىغانلار دەپلا چۈشىنىدۇ. يەنى بۇ ھال مەكتەپلەردە ئوقۇشنىڭ ئايالغىلىشىغا تالانت نۇقتىسىدىن ئالغاندا، پەقەت تېخنىمۇ تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئۆگىنىشنىڭ باشلىنىشى بولمىغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. جەمئىيەت تەرەققىياتىدىكى ئۆزگىرىشلەرگە ئەركىن ئۇيغۇنلىشىپ ماڭمىغان ئادەملەرنىڭ ئۆمۈرۋايەت ئۆگەنگۈچىلەر بولمىغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، زامانىمىزدا تالانت بوسۇغىسىدىن كىرىشكە ئىنتىلۈاتقان ئادەملەر ئۈچۈن ئېيتقاندا، ئىنسانىيەتنىڭ تەپەككۇر قانۇنىيەتلىرىنى قولغا كەلتۈرگەن بىلىش ۋە ئۆگىنىش ئۇسۇلىدا يول ئېچىپ مېڭىش جەھەتتە يېڭى تەجرىبىلەرنى ئىگىلەش ناھايىتى مۇھىمدۇر. چۈنكى پەقەت مۇشۇنداق يېڭىچە تەپەككۇر قانۇنىيەتلىرى، ئۇسۇللىرىنى ۋە ئۆگىنىشنىڭ يېڭىچە ئۇسۇل، تەجرىبە، ماھارەتلىرىنى ئىگىلىگەندىلا، ئادەم ئۆزىنىڭ پاراسەت پائالىيىتىنى يېڭىچە يۇقىرى ئىقتىدار، ئۇنۇم بىلەن خىزمەت قىلىدىغان ھالەتكە

كەلتۈرەلەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئەمىلىشۇناسلار بىزدىن ئۆزىمىزنى يول ئېچىپ ماڭىدىغان، يېڭىلىق يارىتىدىغان، ئىجادىي خاراكتېرى ئۈستۈن ئادەملەرگە ئايلاندۇرۇشتا، «رەسمىيلەشكەن بىلىملەرنى بىر تەرەپ قىلىش فۇنكسىيىسى» (بىلىمنى يادىغا كەلتۈرۈش ۋە ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك بولغان تەكرارلاش خاراكتېرىدىكى ئەمگەك) نىڭ نېگىزلىك قانۇنىيەتلىرى ۋە ئۇسۇللىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان ئۆگىنىش ماھارەتلىرىنى ئىگىلەش (بۇ ھەقتىكى ماھارەتلەرنى ئۆگىنىش ئۈچۈن مىللەتلەر نەشرىياتى 1993 - يىل 10 -ئايدا نەشر قىلغان «ئادەم ۋە ئىقتىدار» دېگەن كىتابنىڭ ماھارەت قىسمىغا قارالا) بىلەن بىر چاغدا، تېخنىمۇ مۇھىمى «يېڭىلاش تېپىدىكى غەيرىي رەسمىي بىلىملەرنى بىر تەرەپ قىلىش فۇنكسىيىسى ۋە بايقاش تېپىدىكى بىلىملەرنى بىر تەرەپ قىلىش فۇنكسىيىسى» (ئالدىنقىسى قارار چىقىرىش، مۆلچەرلەش، لايىھىلەش، تەتقىق قىلىش، ئىجاد قىلىش بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان ئەقلىي ئىقتىدارنى كۆرسىتىدۇ، كېيىنكىسى ئىسلاھ قىلىش، يېڭىلىق يارىتىش بىلەن مۇناسىۋەتلىك پاراسەت پائالىيىتى قابىلىيىتىنى كۆرسىتىدۇ) بىلەن مۇناسىۋەتلىك تەپەككۇر قانۇنىيىتى ۋە ئۆگىنىش ئۇسۇلىنى ئىگىلەش، پاراسەت پائالىيىتى پەزىلىتىنى ئۆستۈرۈشكە تېخنىمۇ ئەھمىيەت بېرىشنى تەكىتلەيدۇ. مانا بۇ ئادەمنىڭ ئەقىل ۋە ئەقلىي ئىقتىدار بۇلىقىنى ئېچىپ، تالانت بوسۇغىسىدىن كىرىپ كېتىشتىكى مۇھىم ھالقىدۇر.

بىراق، شۇنىڭغا دىققەت قىلماي بولمايدۇكى، بۇنداق ئېچىشتا توغرا نۇقتىنىزەر — يېتەكچى ئىدىيە بولۇش كېرەك. مەسىلەن، بۇ مەسىلىدە بەزىلەر: «ئىرسىيەت ھەممىنى ھەل قىلىدۇ» دېگەن نۇقتىنىزەرگە، بەزىلەر «مۇھىت ھەممىنى ھەل قىلىدۇ» دەيدىغان نۇقتىنىزەرگە ئەگىشىپ كەتكەن. «ئىرسىيەت ھەممىنى ھەل قىلىدۇ» دەيدىغان قاراشتىكىلەر: ئادەم تۇغۇلۇشىدا

دىلا مەلۇم خىلدىكى بەلگىلىك ئەقلىي ئۈستۈنلۈك ياكى زېھنىي بۆلۈنمىگە ئىگە بولىدۇ. شۇنداق بولغاچقا، بىز جانابىي ئاللا بىزگە ئاتا قىلغان ئەقلىي ئىقتىدار ياكى زېھنىي بۆلۈنمە بويىچە قاتار بولىمىز، ئومۇمەن كۆپچىلىكىمىز «ئەقىللىق»، «ھوشيار»، «چېچەن» ياكى «پاراسەتلىك» ئادەملەر قاتارىغا كىرىپ كېتىمىز دەۋېلىپ، يوشۇرۇن ئىقتىدارنى ئەمەلىيەت داۋامىدا ئېچىشتىن ۋاز كەچتۇرسە، «مۇھىت ھەممىنى ھەل قىلىدۇ» دەيدىغان قاراشتىكىلەر ئادەمنى تۇغۇلۇشىدىلا ھېچقانداق ئاساسىي يوق بىر ۋاراق «ئاق قەغەز»، «تىرىشچانلىق ــ تالانت» دەۋېلىپ، ئادەمدىكى تالانتنىڭ ھەممىنى ئادەم ياشاۋاتقان مۇھىت ئۆزلۈكىدىن بېرىدىغاندەك، كىشىلەرنى پائالىيەتچانلىق بىلەن مۇھىتنى ياخشىلاش، شۇ ئاساستا ئۆزىدىكى يوشۇرۇن ئەقلىي ئىقتىدارىنى ئېچىش ۋە داۋاملىق ئۆستۈرۈشتىن ئىبارەت تىرىشچانلىقتىن ۋاز كەچتۈرىدۇ. شۇڭا، ئەقلىي ئىقتىدارىنى ئېچىشتا يېتەكچى ئىدىيە جەھەتتە سەگەك بولۇپ، «ئىرسىيەت ھەممىنى ھەل قىلىدۇ» دەيدىغان ياكى «مۇھىت ھەممىنى ھەل قىلىدۇ» دەيدىغان خاتا نەرسىلەرنىڭ كەينىدىن مېڭىپ كەتمەسلىك كېرەك. شۇنداق ئىكەن، ئۆزىمىزدىكى ئەقلىي قابىلىيەت ۋە ئەقلىي ئىقتىدارنى قانداق بىلىمىز ۋە ئاچمىز؟

§2. ئەقلىي قابىلىيەت

ئەقىل ئۈستىدە ئويلىنىۋاتقان بىر پەيلاسوپ ئۆزىنىڭ قەلبىدە يۈز بېرىۋاتقان ئەھۋاللارنى بايان قىلغانىدا، بېشىمنى كۆتۈرۈپ ئاسمان بوشلۇقىغا قاراپ بولۇپ، ئاندىن كۆڭلۈمگە قاراپ چىققىنىمدا مەڭگۈلۈك بىر تىترەپ كەتتىم. چۈنكى، بىزنىڭ بىلىپ يەتكىنىمىز، بىزنىڭ ھېچنېمىنى بىلمەيدىغانلىقىمىز ئىكەن، دېگەن. شۇنچە كۆپ بىلىمگە ئىگە ئالىم نېمىشقا بۇنداق

داق دەيدۇ؟ چۈنكى ئۇ ئىجادىيەت پاراسىتىنىڭ يۈكسەك چوققىسىدا تۇرۇپ خىيال سۈرگەن. ئەقىلدىكى نۇرغۇن سىرلار، بولۇپمۇ ئىلھام، بەۋاستە سەزگۈ ھەققىدىكى يېڭى بايقاشلار، تېخىچە خېلى كۆپ ئادەملەر بىلمەيدىغان يېڭىلىقلاردۇر. ئامېرىكىنىڭ «ئىلھام ــ پەن» ژۇرنىلى نېمە ئۈچۈن مۇشۇ ئەسىردە ئىنسانىيەتكە ئەڭ چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتكەن 20 تۈرلۈك ئىلھام ــ پەن نەتىجىسى ئىچىدە بىرىنچى ئورۇندا يالىتراق، ئىكىكىنچى ئورۇندا زېھىن سىناش مۇسابىقىسى تۇرىدۇ، دەيدۇ؟ چۈنكى زېھىن سىناش باشلانغاندىن كېيىن ئەقلىدىكى سىرلىق قەسىرلەر ئېچىلىپ، گىگانت ئادەملەرنىڭ مەيدانغا كېلىشىگە تېخىمۇ كەڭ يول ئېچىلغان.

راست دېگەندەك، ئەقىل بابىدا ئۆزىنى بىلىش ئالىملاردىن تارتىپ ئاددىي ئادەملەرگىچە كامالەت ئىزدەشنىڭ باش ھالقىسى، «مېنىڭ كاللام ئىشلىمەيدۇ» دەپ مەيۈس يۈرگەنلەر ئۈچۈن تالانت بوسۇغىسىدىن كىرىشتىكى شەرتى. بەزى ئادەملەر ئۆز ئەقلىنى بىلىپ يېتەلمىگەندە ئۆزىنى سەل چاغلاپ يۈرگەن بىلەن، بىلىپ يەتكەندە ئۆزىدە قانداق پوتېنسىيال بارلىقىنى بىلمەكچى بولىدۇ. ئالبېرت ئېينىشتېيىن 30 ياشتا «نىسپىيلىك نەزەريىسى» نى ئىجاد قىلىپ دۇنيانى زىلزىلىگە كەلتۈرگەن بىلەن، كېچىك ۋاقىتتا ئەقلىدە ئارقىدا قالغان بالا بولۇپ، ئون نەچچە يېشىدا شۇ سەۋەبتىن مەكتەپتىن چېقىرىۋېتىلگەنىدى. ئاتا ــ ئانىسىمۇ ئۇنىڭ ئەھۋالىدىن ئۈمىدسىزلىنەتتى. ئۇ مەكتەپتىن ھەيدىلىپ 11 يىلدىن كېيىن دۇنياغا تونۇلغان ئالاھىدە تالانتلىق ئادەم بولۇپ قالغان. ئۇنىڭ بەزى ئەسلىمىلىرىگە قارىغاندا، ئۇنىڭ بۇنداق تالانت كۆرسىتىشى ئۇنىڭ ئۆزىدىكى ئەقلىي قابىلىيەتنى بىلىپ يەتكەنلىكى ۋە دەرھال تولۇقلاش تەدبىرلىرىنى قوللانغانلىقى بىلەنمۇ مۇناسىۋەتلىك. ئالىملارنىڭ تەكرار نەسىھەتلىرىدىن قارىغاندا، بىزمۇ ئۆزىمىزنى بىلىپ يېتىپ، ئەقىل تولۇقلاش تەدبىرلىرىنى قوللانساق،

تالانت بوسۇغىسىدىن كىرىشكە شەرت ھازىرلاپ كېتەلەيمىز. ئەقىل تەرىكىدە ناھايىتى كۆپ ئامىللار بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئىچىدە ئاساسلىقى تۆۋەندىكى قابىلىيەتلەر ئاساسلىق رول ئويناپىدۇ: (1) كۆزىتىش قابىلىيىتى. كۆزىتىش قابىلىيىتى چوڭ مېڭىنىڭ شەيئىلەرنىڭ تېپىك ئۆزگىچىلىكلىرىنى ۋە ئىنچىكە دائىرىلىرىنى تەشەببۇسكارلىق بىلەن بايقىۋالىدىغان قابىلىيىتى بولۇپ، ئۇ، بىلىش پائالىيىتىدە ناھايىتى كۈچلۈك سەزگۈرلۈك بولۇپ ئىپادىلىنىدۇ. كۆزىتىش قابىلىيىتى كۈچلۈك ئادەم شەيئىلەرنىڭ مۇھىم نۇقتىلىرىنى تېز، توغرا ئىگىلىۋالالايدۇ، يېڭى ئەھۋال ۋە يېڭى مەسىلىلەرنى ۋاقتىدا بايقىۋالالايدۇ. شۇڭا، كۆزىتىش قابىلىيىتى كۈچلۈك بولغاندا، كۆزىتىش ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈپ كېتىشكىمۇ قولايلىق شارائىت تۇغۇلىدۇ. كۆزىتىش قابىلىيىتى تۆۋەن بولسا، ئادەملەردە سەزگۈرلۈك ئاجىزلاپ، كۆزىگە كۆرۈنۈپ تۇرغان نەرسىلەرنىڭ ماھىيىتىنى كۆرۈۋالالمايدىغان بولۇپ قالىدۇ، كۆزىتىش قابىلىيىتى ناھايىتى تۆۋەن بولسا، ئادەم قوشۇراقتەك جارانگلاپ تۇرۇۋاتقان ئاۋازلارغىمۇ قۇلىقىنى يوپۇرۇپ ماڭىدىغان بېپەرۋالىقتا، قەلب پالەچلىكىگە يۇزلىنىدۇ. قەلبىدە سەزگۈرلۈك ئەمەس، بېپەرۋالىق ھۆكۈم سۈرۈۋاتقان ئادەمدە زىللىق تۇيغۇسى يوق دەپ، كىشىنى مەپتۇن قىلىدىغان گۈللەر ئارىسىدا تۇرغانداً، ئۇلارنىڭ نازۇك خۇش پۇراقلىرىنى ئايرىيالماي، قايسىسى ئېگىز تۇرسا شۇنى، قايسىسى يوغان ئېچىلسا شۇنى ياخشى گۈل دەپ ھېسابلىدۇ، خۇش ئاۋاز ناخشىچىلارنىڭ ئارىسىدا تۇرغاندا، ئۇلارنىڭ ئاۋازلىرىنى پەرقلەندۈرمەستىن، ئۇلارنىڭ تەقى - تۇرقىغا قاراپلا ھۆكۈم چىقىرىۋېرىدۇ. دېمەك، كۆزىتىش قابىلىيىتى ناچار بولغاندا ئادەمدە بىر خىل بېپەرۋالىق ئۆسۈپ كېتىدۇ - دە، ئادەم كۆزى ئوچۇق قارىغۇ، قۇلىقى بار گاس بولۇپ قېلىپ، تالانت بوسۇغىسىدىن كىرىشتە بىرىنچى توسۇققا دۇچ كېلىدۇ. (2) خاتىرە قابىلىيىتى. خاتىرە قابىلىيىتى چوڭ مېڭىنىڭ بىلىپ بولۇنغان

شەيئى، بىلىم ۋە باشقا شەيئىلەرنى ئەستە ساقلاش ۋە يادىغا كەلتۈرۈش قابىلىيىتىدۇر. ئادەتتە چوڭ مېڭە ئاڭلىغان، ئويلىغان، كۆرگەن ۋە بېشىدىن كەچۈرگەن نەرسىلەر ھەققىدە تەسىرات قالدۇرىدۇ. ئەگەر ئۇلارنى سەل - پەل كۆچمەپ ئەستە قالدۇرسا، ئۇلار مېڭىدە ساقلىنىدۇ، ئۇلارنى تەتبىقلاش توغرا كەلگەندە، ئۇلارنى يەنە يادىغا كەلتۈرەلەيدۇ، بۇنىڭ بىلەن ئادەم مۇشۇ قابىلىيىتىگە تايىنىپ تېخىمۇ كۆپ بىلىملەرنى جۇغلىيالايدۇ، تېخىمۇ كۆپ تەجرىبىلەرگە ئېرىشەلەيدۇ ھەمدە شۇ ئاساستا مەسىلىلەرنى تەھلىل قىلىش، ھەل قىلىش قابىلىيىتىنى ئۆستۈرەلەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، خاتىرە قابىلىيىتى - ئەقلىي قابىلىيەتنىڭ ھاسا تايىقى، پاراسەتنىڭ بۇلىقىدۇر. ئەگەر ئەقلىي قابىلىيەت مۇنداق ھاسا تاياقتىن ئايرىلسا، قېرى ئادەم قولىغا ھاسا تاياق ئالمىغاندەك مۇدۇرۇلۇپ كېتىدۇ ياكى يىقىلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن تالانت بوسۇغىسىدىن كىرىشكە يەنە بىر توسۇق پەيدا بولىدۇ. (3) دىققەت قابىلىيىتى. دىققەت قابىلىيىتى ئادەمنىڭ ئوي - پىكرىنى ئالدىن بەلگىلەنگەن مەقسەت بويىچە مەلۇم ئالاھىدە ئوبيېكتقا توغرىلاش ۋە مەركەزلەشتۈرۈش قابىلىيىتىدۇر. دىققەت قابىلىيىتىنىڭ ياخشى ياكى ناچار بولۇشى بىر ئادەمنىڭ شەيئىلەرنى بىلىشىنىڭ چوڭقۇر - تېيىز لىكىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ. دىققەت قابىلىيىتى ناچار ئادەملەرنىڭ ئادەتتە زېھنىي كۈچى بىر ئىشقا مەركەزلەشمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلارنىڭ شەيئىلەرنى بىلىشى بىرقەدەر تېيىز ھەتتا خاتا بولىدۇ. بۇنداق ئىكەن، دىققەت قابىلىيىتىنىڭ ناچارلىقى ئەقلىي قابىلىيەت سەۋىيىسىنى تۆۋەنلەشتۈرىدۇ - دە، تالانت بوسۇغىسىغا يەنە بىر توسۇق قويۇلىدۇ، (4) تەپەككۇر قابىلىيىتى. تەپەككۇر قابىلىيىتى ئادەم مېڭىسىنىڭ تىل قورالىدىن پايدىلىنىپ ئوبيېكتىپ شەيئىلەرنى ۋاسىتىلىك يەمىنچاقلاش ۋە ئەكس ئەتتۈرۈش قابىلىيىتىنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ، ئوبيېكتنىڭ يۇقىرى باسقۇچى بولۇپ، ھېسسىي بىلىش ئاسا-

مىدا شەيئىلەرنىڭ ماھىيەتلىك مەنسۇپلۇقى ۋە ئىچكى قانۇنـ
يىتىگە بولغان بىلىشتۇر. تەپەككۇر قابىلىيىتىنىڭ يۇقىرى ـ تۆ-
ۋەنلىكى، تەپەككۇر ئۇسۇلىنىڭ توغرا ـ ناتوغرىلىقى ھېسلى زور
دەرىجىدە كىشىلەرنىڭ تەپەككۇر يولىنى، جەريانىنى، لوگىكىلىق
تەرتىپىنى ۋە كونكرېت شەكىللىرىنى بەلگىلەيدۇ. شۇ ئاساستا
كىشىلەرنىڭ شەيئىلەرنى كۆزىتىش، مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش
دىكى كونكرېت ئۇسۇلىنىمۇ بەلگىلەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، بىر
ئادەمنىڭ پىكىر ئالاھىدىلىكى قانداق تېپتىكى قالانتاسق ئادەم
بولۇشىدا ھەل قىلغۇچ رول ئويناپدۇ، شۇنداق بولغاچقا، نۇرغۇن
ئالىملار تەپەككۇرنى تالانتنىڭ تۇغىدە قويىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن
پوشكىننىڭ بىر سۆزىنى نەقىل قىلىپ قويساق يېتەرلىك بولار:
«پىكىر ـ بۇيۇك نەرسە! ئىنسانىنىڭ ئۇلۇغۋارلىقى پىكىر قىلىش
تىن بولماي نېمىدىن بولاتتى؟!①». (5) تەسەۋۋۇر قابىلىيىتى.
تەسەۋۋۇر قابىلىيىتى چوڭ مېڭىنىڭ بىلىپ بولۇنغان پاكىتلار
ياكى تەييار بولغان كۆز قاراشلار ئاساسىدا يېڭىباشتىن يېڭى
ئوبراز تۇرغۇزۇش قابىلىيىتىنى كۆرسىتىدۇ. چوڭ ـ كىچىكلىكى
بىر ئادەمنىڭ مېڭىسىنىڭ جانلىق بولۇش ـ بولماسلىق دەرىجە
سىنى، بىلىمنى تەتبىقلاش دەرىجىسىنى ۋە يېڭىلىق يارىتىش
قابىلىيىتىنى بەلگىلەيدۇ. بىز ئادەتتە دەپ يۈرگەن ئىجادىي قابى-
لىيەتمۇ ئەمەلىيەتتە تەسەۋۋۇر، تەپەككۇردىن ئىبارەت ئەقلىي
قابىلىيەتنىڭ بالىسىدۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇ تۇرمۇشتىكى ئۆزگە-
رىشلەردە جەمئىيەتنىڭ تەرەققىياتىدا مۇھىم تۇرتكىلىك رول
ئويناپدۇ. ئالىملارنىڭ ئېيتىشچە، ھەر بىر ئادەمدىكى يوشۇرۇن
ئىجادىي قابىلىيەت ۋە تەسەۋۋۇر قابىلىيىتى ناھايىتى چوڭ بو-
لىدۇ، مەسىلەن، تەبىئىي ۋە ئىجتىمائىي پەنلەردىن مەلۇماتى بار
بىر يازغۇچى ئۆيىدە ئولتۇرۇپ يازغاندا ئۇنىڭ تەسەۋۋۇر
كەپتەرلىرى بىردەم يەتتە قات ئاسمانغا قانات قېقىپ يۇرسە،

① «تەپەككۇر گۈلشەنى» تەشقىر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 221 ـ بەت.

بىردەم دېڭىزنىڭ قەھرىدە ئۆزۈپ يۈرىدۇ. ھازىرقى كۈندىكى
سۇ ئاستى كېمىلىرى بىلەن ئايروپىلانلارمۇ كىشىلەر ناھايىتى
بۇرۇن تەسەۋۋۇر قىلغان نەرسىلەر ئىدى. بىزنىڭ ھازىرقى كۈن
دىكى خىيالىلىرىمىزمۇ كۈنلەرنىڭ بىرى يەنە ئەمەلىيەت بولۇپ
قالىدۇ. يەنە كېلىپ، تەسەۋۋۇر قابىلىيىتى ھەممە ئادەمدە بولىدۇ.
ئامېرىكىنىڭ تەتقىقات ئورۇنلىرى بۇنىڭدىن 50 يىل بۇرۇن ئىش
چىلار ئۇستىدە تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ، ئۇلارنىڭ $\frac{2}{3}$ قىسـ
مىدا تەسەۋۋۇر قابىلىيىتى ۋە مۇستەقىل ئىجادىيلىق بارلىقىنى
بايقىغان بولسا، ھازىرقى كۈندە ئامېرىكىدىكى ئىجادىيەت بۇلـ
قىنى ئېچىشتىمۇ مۇتلەق كۆپ ساندىكى ئاھالىدە ئىجادىيلىق بار
دېگەن ھۆكۈم بىلەن ئېچىش ئېلىپ بارماقتا. بۇنىڭغا يەنە شۇ
پاكىت بولىدۇكى، ئېلىم ـ پەندىكى نۇرغۇن مۇۋەپپەقىيەتلەر ئىنـ
تايىن ئاددىي ھەم كەسىپ ئەھلى بولمىغان ئادەملەر تەرىپىدىنمۇ
ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ قالغان. ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدا نەچچە مىل
يون تۇرلۇك ئىختىرا مەيدانغا كەلگەن بولۇپ، بۇلارنىڭ كۆپ
چىلىكىنى ۋەتەنپەرۋەرلىك روھى بىلەن ۋىجدانلىق ئاددىي
ئادەملەر ياراتقان. بۇ مەلۇماتنى ئامېرىكىلىق يوھان كۆرىيە
ئېيتقان بولسا، ئامېرىكىدا سەنئەت پىرى دەپ نام ئالغان ھىنرى
ۋىلسونمۇ: «ھەر قانداق ئادەمدە مۇستەقىل ئىجادىيلىق بار، ھەر-
قانداق ئادەم بىر بەدىئىي تۇزۇلمىنى لايىھىلىيەلەيدۇ، ئۇنىڭ
لايىھىلىگىنى ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدىغان ئەسەر بولالمىغاندىمۇ،
ھېچبولمىغاندا، خىلى يۇكسەك گۈزەللىكىنى نامايان قىلى-
دۇ» دېگەن ھۆكۈمنى چىقىرىپ، تەسەۋۋۇر ۋە مۇستەقىل ئىجادىيـ
لىقنىڭ ئومۇمىيلىقىنى كۆرسەتكەن بىلەن ھەممە ئادەمنى ئويلاشقا
دەۋەت قىلغان.

قىسقىسى، پسىخولوگلارنىڭ ھەر تەرەپلىمە تەكشۈرۈش ۋە
تەتقىق قىلىشى ئارقىلىق قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىلىرىدىن قارـ

غاندا، ئەقلي قابىلىيەتنىڭ يۇقىرىدىكى ئامىللىرى مېڭىسى ساق بارلىق ئادەملەردە ئا، نەسە بولۇپ، ئۇلارنى ساغلام، تۇغمىلىق ئاساسىدا تەربىيە، مەشق ئارقىلىق يېتىشتۇرگىلى بولىدۇ، بۇ قابىلىيەتلەرنىڭ كىشىلەردىكى پەرقىنى كەلسەك، تۇغمىلىقتىكى پەرق ناھايىتى ئاز بولىدۇ، بۇنداق پەرق ھەر كىمنىڭ تەربىيە ۋە مەشق جەريانىدىكى تىرىشچانلىقى ۋە پەزىلەت چېنىقتۇرۇشى ئارقىسىدا بارغانسېرى چوڭىيىپ بارىدۇ. ئەقلىشۇناس گوردۇننىڭ مەلۇمات بېرىشچە، ئىسكەندەر زۇلقەينەيىن ئىرانىنى ئىستىلا قىلىشتىن بۇرۇن ناھايىتى ئىجادچان، تەسەۋۋۇر كۈچىگە باي بولغان، شۇنىڭ بىلەن ئۇ ھەتتا ئوتتۇرا ئاسىياغىمۇ خوجايىن بولماقچى بولغان، ئۇنىڭ ئەقلىگە كەلگەن ئىشلارنىڭ كۆپلۈكى ۋە ئۆزگىچىلىك كىشىلەر ھەيران بولۇشقان. 25 ياشقا كىرگەندىن كېيىن ئۇنىڭ كاللىسىنى ساقال - بۇرۇتىنى يوق قىلىپ، مەڭگۈ ياش تۇرۇشتىن ئىبارەت شۆھرەت ھەم شەھۋەت ئارىلاشقان بىر ئىدىيە چىرمىۋېلىپ، ئۇنىڭ ئىدىيىسىدە بىخوتلۇق ئۇستۇن ئورۇنغا ئۆتكەن، شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭدىكى ئىجادىي تەسەۋۋۇرلار ئاجىزلاپ كەتكەن. بۇنىڭ سەۋەبى نېمە؟ ئۇنىڭدىكى ئۇستۇن ۋە تەسەۋۋۇر قابىلىيىتى تىرىشچانلىقتىن ئايرىلىپ بارغانسېرى ئاجىزلاپ كەتكەن، بۇنىڭ ئەكسىچە. ئامېرىكا يازغۇچىسى ر. ل. ستۇۋېنسون 44 يېشىدا ئۆلۈپ كېتىشتىن بۇرۇن تىنماي ئەسەر يېزىپ تۇرغان بولۇپ، ئۇنىڭ تىرىشچانلىقى ئۇنىڭدىكى ئالاھىدە تەسەۋۋۇر قابىلىيىتىنى بارغانسېرى يۇقىرى كۆتۈرۈپ، گىيوتېدەك ئۆلۈغ لارغا يېقىنلاشتۇرغان. ئالاھىدە تۇغما قابىلىيەت دەسلەپكى چاغ لاردا ئادەمنى ئالاھىدە تالانت ئىگىسى قىلىپ كۆرسەتسىمۇ، ئۇ ئادەمدىكى ئىچكى رىغبەت ياكى تىرىشچانلىقتىن ئايرىلسا تۇگىشىدۇ. ئەگەر ئۇ غايىۋى رىغبەت بىلەن تىرىشچانلىققا ھامىي بولسا، ھەتتا قېرىپ كەتكەندىمۇ كەچ كۈزدىكى گۈلدەك ئېچىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، بىر ئادەمنىڭ ئەقلىي قابىلىيىتى سەۋىيىسى يەنە

بىر ئادەمنىڭ ئارقىسىدا قالغاندا، ناۋادا ئۇنىڭ تۇغمىلىق شەرت لىرىدە كەملىك بولمايدىكەن، ئىجتىھات ئارقىلىق ئۆگىنىپ، مەشق قىلىپ ئالدىدا كەتكەن ئادەمگە يېتىشۋالالايدۇ، چوڭ مېڭە ئەقلىي قابىلىيەتنىڭ ماددىي ئاساسى، چوڭ مېڭە ھۈجەيرىلىرىنىڭ پائالىيىتى ئادەمنىڭ بىلىش جەريانى بولغانلىقتىن، ھەر كىمدىكى ئالدىدا كەتكەنلەرگە يېتىشۋېلىش ئىنتىلىشى ئەقلىي قابىلىيەت ئومۇمىي سەۋىيىسىنىڭ يۇقىرى - تۆۋەن بولۇشىغا ھەل قىلغۇچ تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئەمما، ئەقلىي قابىلىيەت ئومۇمىي سەۋىيىسىنىڭ يۇقىرى تەرىكىبىدىكى ئامىللاردىن بىز تىلغا ئېلىپ ئۆتكەن بەش ئامىل خۇددى بىر ماشىنىغا قۇراشتۇرۇلغان زاپچاسلاردەك بىر قۇرۇلمىغا مۇجەسسەم بولغان بولۇپ، ماشىنىنىڭ بىر ۋىنتىسى كەم بولسا، ماشىنىدا چاتاق چىققاندەك، ئادەمدىكى بۇ قابىلىيەتلەرنىڭ قايسى بىرى كەم بولسىمۇ، ئەقلىي قابىلىيەت قۇرۇلمىسىدا چاتاق چىقىدۇ. شۇڭا، ئادەتتە بۇ قابىلىيەتلەرنىڭ بارلىقىنى يېتىلدۇرۇشكە شۇنداقلا ئۇلارنىڭ رولىنى تەپەككۇر قوماندانلىقىدا بىر پۈتۈنلۈكتە جارى قىلدۇرۇشقا دىققەت قىلىش كېرەك.

لېكىن، شۇنى بىلىش كېرەككى، ئەقلىي قابىلىيەت قۇرۇلمىسىدىكى ئامىللارنىڭ جۈغلانمىسى ئىجادىي قابىلىيەتكە باراۋەر ئەمەس، ئىجادىي قابىلىيەت - ئەقلىي قابىلىيەت تەركىبىدىكى ئامىللار، ئاساسلىقى تەسەۋۋۇر، تەپەككۇر قابىلىيەتلىرىنىڭ ۋە خاسلىقىنىڭ يۈكسەك تەرەققىي قىلىش ئەھۋالىدىكى بىر خىل كۆرۈنۈشتۇر. ئالايلۇق، "ئورمۇشتا بىز ھەقىقەتەن ھەممە ئىشتا پۈتۈنلەي قائىدىلەرنىلا قوغلىشىپ «ئاخۇنۇم جەجىق» لىق قىلىدىغان، پۈتۈنلەي كۆنۈككەن ئادەتلەر بويىچە ئىش قىلىدىغان، ئالىي مائارىپ تەربىيىسى كۆرگەن تەقدىردىمۇ بىرەر ئىشتا بۆسۈپ ئۆتەلمەيدىغان ئادەملەرنى ئۇچرىتىمىز، بۇلار ئەقلىي قابىلىيەتتە تۆۋەن ئەمەس، تەييار بىلىملەرنى ئۆگە

مش وه ئەنبىقلاش جەھەتتە ئانچە گالۋاڭ ئەمەس ھەتتا تېخى ئىمتىھاندا ئۇستۇنلۇكنى ئىگىلەپ كېتەلەيدۇ. ئامېرىكىدا ھەر يىلى بىر مىليارد دوللارنى مۇشۇنداق ئادەملەر ئىمتىھان ئارقىلىق مۇكاپات ئالىدىكەن. بۇ ئەھۋاللار، ئادەمنىڭ تۇغما ئۇستۇنلۇكى ئەقلىي قابىلىيەتنىڭ ئېھتىماللىقىنى شەكىللەندۈرۈشتە بەلگىلىك رول ئوينىسىمۇ، ئۇنى پۈتۈنلەي بەلگىلەپ كېتەلمەيدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. شۇڭا، ئەقلىي قابىلىيەت — زېھنىي بۆلۈنمە ئۇستۇنلۇكىنى كۆرۈپلا غەيرىي ئەقلىي ئامىللار — ئومۇمەن ئەقلىي پەزىلەتلەرنىڭ گۈلتاجىسى خاسلىقنى نەزەردە تۇتماي «بۇ ئىجادكار بولىدۇ» دەپ قاراشقا بولمايدۇ.

3§. ئەقلىي ئىقتىدار

ئەقىل ھەققىدە شۇنچىلىك تونۇشقا كەلگەندىن كېيىن، بىزنىڭ ۋەزىپىمىز ئۆزىمىزدە ئەقلىي ئىقتىدار بايلىقىنى كۆپەيتىش ۋە ئەقلىي ئىقتىدارنىڭ ئۆزىمىزدىكى يوشۇرۇن ھالەتتە ئىش كۈتۈپ تۇرغان قىسمىنى ئېچىش بولىدۇ. ئەقىلغا مۇناسىۋەتلىك پەنلەرنىڭ يورۇتۇپ بېرىشچە، ئاز ساندىكى ئەقلى زىيادە ۋە ئەقلى كەم ئادەملەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا، مۇتلەق كۆپ سانىدىكى ئادەملەرنىڭ زېھنىي بۆلۈنمىسى ئوتتۇرا ھال بولىدۇ. شۇنداق بولغانلىقتىن، كىمىكى ئەقىل بۇلىقىنى ئېچىشتا ئىشنى بۇرۇن باشلاشقا مۇۋاپىق بولسا ھەمدە ئاخىرىغىچە ئۈنۈملۈك چېنىقتۇرۇش كويىدا بولسا، ئۇنىڭ زېھنىي بۆلۈنمىسى يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ بارىدۇ. شۇنداق ئىكەن، بىز ھازىرقى ھالىتىمىزدىن باشلاپ ئەقلىي قابىلىيەتلىرىمىزنى يېتىشتۇرۇش، مەشق قىلدۇرۇش ۋە ئۆستۈرۈشكە دىققەت قىلمىدىكەنمىز، ئەقلىي ئىقتىدارىمىز، تۇرمۇشىمىزدىن تارتىپ خىزمەتلىرىمىزگىچە ئۆزىنىڭ رولىنى جارى قىلدۇرۇشقا باشلايدۇ — دە، بىزدىكى يوشۇرۇن قابىلىيەت ھازىرقى

ھالىتىمىزگە ئوخشاشمايدىغان يۇقىرى سەۋىيىگە قاراپ تەرەققىي قىلىپ، نەچچە يىللاردىن كېيىن، زىلزىلە پەيدا قىلىدىغان ئۇلۇغ ئىشلار قولىمىزغا كېلىدۇ. ھېچبولمىغاندا، بىزنى ئەقىل ئىقتىدار قاتارىغا ئۆتكۈزۈپ قويىدۇ. ئەقلىي ئىقتىدار بۇلىقىنى ئېچىشتا، ئادەتتە كۆزىتىش ئىقتىدارى، تەپەككۇر ئىقتىدارى، دىققەت ئىقتىدارى، خاتىرە ئىقتىدارى، تەسەۋۋۇر ئىقتىدارى قاتارلىق ئومۇمىي ئىقتىدارلار ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ.

كۆزىتىش ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈش. كىشىلەردە ئىككىدىن كۆز بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ كۆزىتىش قابىلىيىتىدە پەرق ناھايىتى چوڭ بولىدۇ. پەقەت چېنىقىقان ئۆتكۈر كۆزى — كۆزىتىش ئىقتىدارى بار ئادەملا ئۆزگىچە بىلىش ۋە خاسىيەتلىك بايقاش قا ئىگە بولىدۇ.

ئالايلۇق، بىر كۈنى گېرمانىيىنىڭ گوتىن دېگەن يېرىدە پىسخولوگلار مەجلىس ئوتكۈزۈۋاتقانىكەن، توساتتىن بىر ئادەم ئېتىلىپ كىرىپتۇ، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قولىغا قورال ئالغان يەنە بىر ئادەم قوغلاپ كىرىپتۇ — دە، ئىككىسى پوملاق لىشىپ كېتىپتۇ، شۇڭا بىر ئوق ئاۋازى ئاڭلىنىپتۇ — دە، ئېلىشىۋاتقان بىر ئادەم مەيدانىدىن قېچىپ كېتىپتۇ. مەجلىس ئەھلى قورققىنىدىن تىنالماي قېلىۋاتقاندا، يەنە بىر ئادەم توساتتىن مەيدانغا چىقىپ: جانابلار، بايانىمىز يوق بەرگەن ۋەقە ئالدىن ئورۇنلاشتۇرۇلغان تەرتىپ بويىچە كۆرسىتىلدى ۋە سىزغا ئېلىندى. ئەمدى ھەربىرىڭلار كۆرگەنلىرىڭلارغا ئاساسەن دوكلات يېزىپ چىقىڭلار. مۇشۇ ئورۇنلاشتۇرۇش بويىچە 50 نەچچە پارچە دوكلات يېزىلغان، بۇلارنىڭ ئىچىدىكى پەقەت بىر دوكلاتتا خاتالىق سادىر قىلىش نىسبىتى20 پىرسەنتتىن تۆۋەن دەپ يېزىلغان. خاتالىق سادىر قىلىش نىسبىتى 20 — 40% دېگەنلەر 14 پارچە بولغان، 40 پىرسەنتتىن ئارتۇق خاتالىق سادىر بولدى دېگەنلەر 25 پارچىدىن ئارتۇق بولغان. 50 پىرسەنتتىن

ئارتۇق خاتالىق سادىر بولسىدى دېگەندەك 10 پارچە بولغان. پەسخولوگلار ئەمەلىي ئەھۋالنى كۆزىتىشتە مۇشۇنداق خاتالىشىش ۋاقتىدا، ئادەتتىكى ئادەملەر نېمە بولماقچى؟ شۇڭا، بىر ئادەم بىرسىلىپ كۆزىتىش ئىقتىدارىنى ئىگىلىسە ۋە ئۇزلۇكسىز ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزسە، ئاندىن ئىقتىدار بوسۇغىسىدىن كىرىشكە تەييارلىق كۆرەلەيدۇ. چۈنكى تالانت بابىدا ئېيتىلغاندەك كۆزىتىش ئىقتىدارى ئادەتتىكىچە قاراپ ئۆتۈپ كېتىش بولماس تىن، بەلكى پىلانلىق، ئۇزاققا سوزۇلىدىغان ئالىي ئىدراك فورماتسىيەسىدۇر. شۇنداق بولغانلىقتىن، كۆزىتىش ئىقتىدارىنى يېتىشتۇرۇشتە ئالدى بىلەن كۆزىتىشنىڭ يېتەكچىسى بولغان قىزىقىش بولۇشقا توغرا كېلىدۇ. چۈنكى قىزىقمىغان نەرسىگە دىققەت مەركەزلەشمەيدۇ. بالىلار ئادەتتە ئەتراپىدىكى نەرسىلەرگە ھەيران بولۇپ، چوڭلارنىڭ ياردىمى بىلەن قىزىقىش ھاسىل قىلىدۇ. چوڭلاردىكى قىزىقىش ئۇنداق ئەمەس. ياشلار ۋە چوڭلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئىلىم - پەن قوغلىشىش، تۇرمۇشنىڭ تۇرلۇك تەرىپىدىكى سەنئەتلىك ھەرىكەتلەر ۋە خەلقنىڭ گۈزەل كېلەچىكى ئۈچۈن ئۆزىنى بېغىشلاش، ئىجادىي ھەرىكەتلەرنى جېنىدەك ئۇلۇغلاش، ھەقىقەت ئۈچۈن ئىنتىلىپ تۇرۇش - قىزىقىشنىڭ بۇلىقى بولىدۇ. تەنتەربىيە ھەۋەسكارلىرىنىڭ تەنتەربىيە مۇسابىقىلىرىگە ئۆزىنى ئېتىشى، ئەدەبىيات - سەنئەتكارلىرىنىڭ شۇ جەھەتتىكى ئەسەر ۋە كۆرەكلەرنى ئەتىۋارلاپ كۆرۈشى ھەمدە مۇشۇنداق قىزىقىشلار ئارقىسىدا تەنتەربىيىنىڭ ۋە ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ بىرەر ساھەسىدە تالانت يېتىشتۈرۈشى ئەنە شۇنداق مىسالار دۇر. لېكىن، كۆزىتىش ئىقتىدارىنى يېتىلدۈرۈشتە ئادەم ئۆزىنىڭ قىزىقىشىنى ئۆز ئىختىيارىي بويىچە پايانسىز نۇقتىلارغا چېچىۋەتكەندە كۆزىتىش ئىقتىدارى نىشانلىق يېتىلمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن كونكرېت كۆزىتىش نىشانى بولۇش كېرەك.

كۆزىتىشنىڭ كونكرېت نىشانى دېگىنىمىز مەلۇم شەيئىنى قارىغا ئىلىپ ئۇبيېكت تاللاشتۇر. مۇشۇنداق ئوبيېكت تاللىغاندا، خۇددى مۇھەببەتلىشىۋاتقان قىز - ئوغۇللار ئوبيېكت تاللىغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئوت - پىراقىدا كۆيۈپ يۇرگەندەك، ھەر دائىم تاللىغان كونكرېت ئوبيېكتنى كۆزىتىش جەھەتتە باشقىلاردىن يۇقىرى قىزىقىش كىلىپ چىقىدۇ - دە، ئۇنى بىلىش ۋە ئۇنىڭدىكى مەسىلىلەرنى بىرتەرەپ قىلىشتىمۇ باشقىلاردىن ئۈستۈن ئۇنۇمگە ئىگە بولالايدۇ. ئىكىنچىدىن، كۆزىتىش ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈشتە، بىلىم ناھايىتى مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ. بىر ئادەمنىڭ بىلىمى قانچە كۆپ بولسا، ئۇنىڭدا ئۇلانما تەسەۋۋۇر شۇنچە كۆپ بولغانلىقتىن، بىلىمى كۆپ ئادەمنىڭ ئوبيېكتنى چۈشىنىشىمۇ باشقىلاردىن چوڭقۇر بولىدۇ - دە، بۇنداقتا كۆزىتىشنى ئىنچىكە، ئەتراپلىق ئىلىپ بېرىشقا شەرت ھازىرلىنىدۇ. شۇنداق بولغانلىقتىن داڭلىق ئالىملار بىلىم مەستانىسىغا ئايلانغان ھەمدە كۆپلەپ بىلىم ئىلىش ئۈچۈن دۇنيانى كەزگەن. دارۋىن «بىگىل» نامىلىق پاراخوتتا دۇنيانى ئايلانغان. سىماچىەن ئەينى زامانىدىكى جۇغگونى كەزگەن. كۆكزى ۋە مەھمۇد قەشقەرىلەرنىڭ كۆزىتىش ئۇسۇللىرى خېلى يېقىن بولۇپ، ئۇلار خەنزۇ ۋە تۈرك بەگلىكلىرىنى ئارىلىغان، شۇنداقلا يۇزلەپ، مىڭلاپ كىتابلارنى بېرىلىپ ئوقۇغان، قېتىرقىنىپ ئىزدىنىپ نەزەر دائىرىسىنى ئاچقان. ئۇچىنچىدىن، كۆزىتىش ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈشتە كۆڭلىدە پىلان بولۇش كېرەك. زور ۋە مۇرەككەپ شەيئىلەر ئۈستىدىكى كۆزىتىشتە ئالدى بىلەن كۆڭلىدە بىر سان توختىتىۋېلىپ، كۆزىتىشنىڭ باسقۇچ، ھالقا، قەدەملىرى شۇنداقلا قوللىنىدىغان ۋاستە، يېتىدىغان مەقسەتلەرنى ئىشقا ئاشۇرۇشنى ئورۇنلاشتۇرۇش لازىم. بۇنداق بولمىغاندا، كۆزىتىش ھەرىكىتىدە تەكرارلىنىش ھەتتا قالايمىقانچىلىق كىلىپ چىقىپ، كۆچ

ھەم ۋاقىت زايا بولىدۇ. تۆتىنچىدىن، گۈزىتىش ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈشتە، خاتىرە يېزىش ئادىتىنى يېتىلدۈرۈش كېرەك. گۈزىتىش پائالىيىتى بىلەن شۇغۇللانغاندا، ئادەمدە خىلمۇ خىل تەسىرات، ئوي ـ پىكىر ۋە قارىشلار پەيدا بولىدۇ. گۈزىتىپ خاتىرە يازماسلىق ئۈزى كۆرگەن نەرسىنى تاشلىۋېتىپ، باشقا قىلارنىڭ دېگىنى بويىچە ئىش كۆرۈشكە ئېلىپ بارىدۇ. «پىر ئۇستازلار دېگەن نېمە؟ دەيدۇ فرانسوز ئويىمچىسى ئاۋگوست رودىن ـ ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ كۆزى بىلەن باشقىلار كۆرگەن نەرسىلەرنى كۆرگۈچى، باشقىلارنىڭ كۆزىگە سىڭىپ قالغان نەرسىلەردىن گۈزەللىكنى تاپقۇچىلاردۇر.» باشقىلار كۆرۈپ تۇرغان ۋە كۆرۈپ تۇرۇپ گۈزەللىكنى تاپالمىغان شەيئىلەردىن گۈزەللىك تاپقۇچىلار تەپسىلي خاتىرە يازغۇچى، تىرىك لۇغەتكە ئايلىنىدۇ. ئويغۇرلاردا «ئالتۇن كاللاڭغائىشەنمەي كۆتمەك قەلىمىگە ئىشەن» دەيدىغان تەمسىل بار. گۈزەتكەن نەرسىلەردە تولۇق مەقسەتكە يېتىش ئۈچۈن خاتىرە يېزىش، شۇ ئارقىلىق شەيئىلەردىكى گۈزەللىكنى چوڭقۇرلاپ بايقاش، باشقىلار بايقىيالمىغان گۈزەللىكنى بايقاشقا ماتېرىئال توپلاش كېرەك. بەشىنچىدىن، ئادەمنىڭ كۆزى رەسىم ئاپپاراتى ئەمەس، ئۇ پەقەت ئۈچۈرلارنى چوڭ مېڭىگە تۇپلاپ تەپەككۇر قىلىش ئۈچۈن كۆزىتىدۇ. شۇڭا، كۆزىتىش ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈشتە، تەھلىل قىلىپ ھۆكۈم چىقىرىشنى ئۆگىنىۋېلىش كېرەك. كۆز بىلەن كۆزەتكەندە، كۆپ ھاللاردا شەيئىلەرنىڭ يۈزەكى ھادىسىلىرى كۆزگە چېلىقىدۇ. پەقەت كاللا ئىشلىتىپ ئويلاپ كۆرگەندە، تەھلىل قىلغاندىلا توغرا ھۆكۈمگە ئېرىشكىلى، شەيئىلەرنىڭ ئىچكى ماھىيىتىنى بىلگىلى بولىدۇ. كۆزىتىش جەريانىدا تەھلىل قىلىپ ھۆكۈم چىقىرىشنى تەكىتلىشىمىزدىكى يەنە بىر سەۋەب شۇكى، شەيئىلەرنى بىر نۇقتىدىن كۆزەتكەندە بەزىدە توغرا يەكۈنگە ئىگە بولالمايدىغان ئەھۋاللار بولىدۇ.

بولۇپمۇ تەھلىل قىلىش ئارقىلىق ئېغىزمۇ يا خىشى كۆزىتىش نۇقتىسىنى ئالماشتۇرۇش ئەلا نۇقتىنى تاللاش بولۇپ، ئۇ، مەسىلىنىڭ تۈگۈنىنى تېپىشتا پەۋقۇلئادده رول ئويناپىدۇ.

دېققەت ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈش. «ئادەمنىڭ تەپەككۇرى قالتىس نەرسە، ـ دەيدۇ ئامېرىكىنىڭ مەشھۇر يازغۇچىسى مارك تۋېن، ـ ئۇ مەلۇم بىر ئىشقا قادالغان ھامان، ھەتتا ئۆزىمۇ ھەيران قالىدىغان مۇۋەپپەقىيەتنى بارلىققا كەلتۈرىدۇ.» بىز كۈندىلىك تۇرمۇشىمىزدىمۇ دېققەتنى يېغىق، قىلمۇاتقان ئىشىمىزنىڭ مەركىزىنى تۇتۇۋالالايمىز، دېققەتنى چېچىۋەتىمەك كاللىمىز قېيىپ كېتىدۇكى، مەسىلىنىڭ مەركىزىنى تۇتالمايمىز. شۇڭا، دېققەت ئېقتىدارىنى ئۆستۈرۈش ئەقلىي ئىقتىدارنىڭ ئۇنۇمىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇشتا تولىمۇ مۇھىمدۇر. دېققەت ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈشتە تۆۋەندىكى نۇقتىلارغا كۈچ سەرپ قىلىشقا توغرا كېلىدۇ: بىرىنچىدىن، ھەرقانداق ئىشنى قىلغاندا زېھنىنى بىر يەرگە يېغىش، قەلبىنى پالەچ ھالغا كەلتۈرگۈچى يېپەرۋاللىقتىن خالى بولۇش، كۆڭۈلنى باشقا ئىشقا بەرمەسلىك كېرەك. زېھنىنى يېغىش ئۈچۈن، ھەم سۇبېيېكتىپ جەھەتتە تىرىشچانلىق كۆرسىتىش، ھەم تاشقى مۇھىتنى توغرا تاللاش ئارقىلىق ئەتراپىدىكى ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ، قالايمىقانچىلىقلارنىڭ دېققەتنى بۆلۈشىدىن ساقلىنىش كېرەك. شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا، ئىشنى تەرتىپلىك قىلىش، بىر يولىلا ھەممىگە چات كېرىۋالماستىن، بىر ـ بىرلەپ ئىشلەش كېرەك. ئىككىنچىدىن، دېققەتنى كەڭرى بولۇش كېرەك. بەزىلەر دېققەتنى يېغىمەن دەپ ئىشىكنى تاقىۋالىدۇ ياكى بىرى بىلەن گەپلىشىۋاتقاندا، سىرتتىن بىرى كىرسىمۇ، ھەتتا بىرى كېلىپ نوقۇپ قويسىمۇ قىمىر قىلمايدۇ، بىز تەكىتلەۋاتقان دېققەتنى يېغىش يالغۇز مۇنداق قىلىشلا ئەمەس، بەلكى تاشقى ئەھۋاللارغا سەزگۈر بولۇش ئاساسىدا كۆزى ئۆتكۈر، قۇلىقى ئۈزۈن بولۇش،

ئەما تاشقى ئەھۋاللارنى ئۆزى قىلمۇاتقان ئىشقا دەخلى قىل
دۇرماسلىقتۇر. مانا بۇ دىققەت ئىقتىدارىنى جانلىق ھالدا
ئۆستۇرۇشتۇر. ئۇچىنچىدىن، كاشىلىلارنىڭ ئالدىنى ئېلىش
قابىلىيىتىنى ئۆستۇرۇش كېرەك. خىزمەت ۋە ئۆگىنىشتە بولۇپمۇ
قەتئىقاتتا پاكىز، ئازادە مۇھىت بولۇش تەلەپ قىلىنىدۇ،
ئەما، بۇنداق مۇھىت ھەممىلا ئادەمدە بولۇۋەرمەيدۇ. شۇنىڭ
ئۈچۈن ۋاڭ - چۈڭ ئىچىدىن جىمجىتلىقنى قولغا كەلتۈرۈش،
ئادەتتىكى مۇھىت ئىچىدىن ئازادە مۇھىت ئىزدەش قابىلىيىتىنى
ئۆستۈرۈپ، خىلىلا پايدىسىز بولغان شارائىتلاردىمۇ كۆڭۈل
تىندۇرۇپ ئىشلەش ئادىتىنى يېتىلدۈرۈش، شۇ ئاساستا كۆزى
كۆرگەننى تولۇق بىلمۇېلىش، چاقماق چىقىپ، گۈلدۈرماما
ئاۋازى ئاڭلانسىمۇ خاتىرجەم ئىشلەشنى مەشق قىلىش كېرەك.

خاتىرە ئىقتىدارىنى كۆچەيتىش. ئالاھىدە خاتىرە قابىلىيىتى
تۇرمۇشتىن تارتىپ ئۆگىنىش، خىزمەت، تەتقىقاتچىلىق تىل
بىلەن تەسۋىرلەش قىيىن بولغان دەرىجىدە ئاساس يارىتىدۇ.
خاتىرە قابىلىيىتىنىڭ كۆپلۈكى ئەستە قالدۇرۇش، مۇستەھكەملەش،
ئۇزاققىچە يادىدا تۇتۇش، يادىغا كەلتۈرگەندە خاتاسىز بايان
قىلىش بولۇپ ئىپادىلىنىدۇ. بىز مۇنداق مەسىلىنى قانداق
يېتىمىز؟ بۇ ھەقتە بىز «ئەقىل ۋە پەزىلەت»، «ئادەم ۋە
ئىقتىدار»، «تالانتشۇناسلىق» دېگەن كىتابلىرىمىزدا كەڭرى
توختالغانىدۇق. بۇ يەردە ناھايىتى ئىخچاملاپ ئېيتساق، ئالدى بىلەن
خاتىرە قابىلىيىتىنى چىنىقتۇرۇشنىڭ ئۇسۇلىغا دىققەت قىلىش
كېرەك. ئۇسۇلغا دىققەت قىلماي زورمۇ زور كۆچەۋەرگەن بىلەن
ئەكسىچە ئاقىۋەت كېلىپ چىقىدۇ. ئەستە قالدۇرۇشنىڭ ئۇسۇللىرى
ناھايىتى كۆپ. مەسىلەن، ئوبرازلىق ئەستە قالدۇرۇش، مەزمۇنەن
ئەستە قالدۇرۇش، مۇرەككەپ بىلىملەرنى ناخشا - قوشاقلارغا
ئايلاندۇرۇپ ئەستە قالدۇرۇش، پارچىلاپ ئەستە قالدۇرۇش،
يىغىنچاقلاپ ئەستە قالدۇرۇش، ئىچكى خاتىرە قىلىش، تاشقى

خاتىرە قىلىش، تەرەپلەرگە ئايرىپ خاتىرە قىلىش، نۇقتىلىق
خاتىرە قىلىش، ئالاھىدىلىكىنى خاتىرە قىلىش ۋە باشقىلار.
خاتىرە ئىقتىدارىنى ئۆستۇرۇشتە، بۇ ئۇسۇللارنى ئىگىلەش
بىزنى ناھايىتى كۆپ ئەگرى يوللاردىن توز يولغا باشلاپ،
ئاۋارىچىلىقلاردىن خالى قىلىدۇ. ئىككىنچىدىن، ھەر كىم ئۆزىنىڭ
ئەڭ ياخشى ئەستە قالدۇرىدىغان ۋاقتىنى تاللاش كېرەك. چۈنكى
ھەر كىمنىڭ ئۆز ئالدىغا خاتىرە قىلىش ئادىتى بولىدۇ. شۇنىڭغا
ئوخشاش، خاتىرە قىلىشتا تاللىۋالىدىغان ۋاقتىمۇ بولىدۇ. بەزى
ئادەملەر ئۇخلاشتىن بۇرۇن كىتاب كۆرۈپ بەزى مۇھىم
نەرسىلەرنى ئەستە قالدۇرسا، بەزىلەر تاڭ سەھەردە ئورنىدىن
تۇرۇپ مۇھىم نەرسىلەرنى يادقا ئالىدۇ. بۇنداق ئەھۋاللار
كۆپىنچە ھەر كىمنىڭ سالامەتلىك ئەھۋالى، ئىشلەش ۋە
تەنەپپۇس قىلىش ئادىتى بىلەن باغلانغان. شۇڭا، ھەر بىر
ئادەم خاتىرە ئىقتىدارىنى ئۆستۇرۇشنىڭ ئۇسۇللىرىنى پۇختا
ئىگىلەش بىلەن بىر چاغدا، ئۆزىنىڭ ئەھۋالى بويىچە ئىگىلەش
گەن ئۇسۇللارنى جانلىق ئىشلەتسە، خاتىرە قالدۇرۇش ئۇنۇمى
جەزمەن تېزلىكتە ئۆسۈپ بارىدۇ. ئۇچىنچىدىن، كېرەكسىز
نەرسىلەرگە ئۆزىنى ئۇچراتماسلىق كېرەك. بىر ئالىم: بەزىلەرنىڭ
كاللىسى ئامبارغا، بەزىلەرنىڭ كاللىسى ئەخلەتخانىغا،
بەزىلەرنىڭ كاللىسى مېھمانخانىغا ئوخشايدۇ،
دېگەن. ئۇنىڭ ئەخلەتخانىغا ئوخشايدۇ دېگىنى كېرەكسىز
نەرسىلەرنى ئەستە قالدۇرغان دېگىنى، ئامبارغا ئوخشايدۇ دېگىنى
كەلسە - كەلمەس، ئۆزىنىڭ تەتقىقاتىغا ئەسقاتمايدىغان
نەرسىلەرنىمۇ ئەستە قالدۇرۇۋالغان دېگىنى، مېھمانخانىغا ئوخشايدۇ
دېگىنى بىلمىنىڭ ئەڭ ئەلا، زامانىۋى، ئۆزىنىڭ ئۆگىنىش ۋە
تەتقىقاتىغا ئەسقاتىدىغان جىددىي ئېھتىياجلىقلىرىنى ئەستە
قالدۇرۇپ، مېھمان كەلسىلا ئالدىغا قويىدىغان نەرسىلەر ھەتتا
تاكچىلاردىكى سەنئەت بۇيۇملىرىدەك تەييارلاپ قويغان دېگىنىدۇر.

بىز خاتىرە ئىقتىدارىمىزنى تېزلىكتە ئۆستۈرۈش ئۈچۈن، كاللىمىزنى مېھمانخانىدەك رەتلىك تۇتۇشىمىز، ئەڭ ئېھتىياجلىق بىلىملەر بىلەن ئۇنى بېزەپ قويۇشىمىز كېرەك. شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا، ئۆزىمىزدە ئەنە شۇنداق ئېھتىياجلىق بىلىملەرنى خاتىرە قالدۇرۇشقا قىزىقىدىغان، كېرەكسىز نەرسىلەردىن زېرىكىدىغان پىسخىك ئادەت ھاسىل قىلىشىمىز كېرەك.

تەپەككۇر ئىقتىدارىنى چېنىقتۇرۇش. تەپەككۇر ئىقتىدارى ئەقلىي ئىقتىدار ئىچىدە يادرولۇق ئورۇندا تۇرىدۇ. مەيلى كۆزىتىش ئىقتىدارى بولسۇن، مەيلى خاتىرە ئىقتىدارى بولسۇن، ئەڭ ئاخىردا ئۇلار تەپەككۇر ئىقتىدارىغا ئۆزگىرىدۇ. دىققەتنى تەكتلىشىمىزمۇ تەپەككۇرنى ئۇنۇملۇك ئىلىپ بېرىش ئۈچۈن بولىدۇ. بۇنداق بولمايدىكەن، كۆزەتكەن، خاتىرە قىلغان، دىققەت قىلغان نەرسىلەرنىمۇ ھېچنېمىگە ئەسقاتمايدۇ.

— تەسەۋۋۇر قابىلىيىتى ئىنسانىيەت پائالىيىتىنىڭ تەبىئىي ھەرىكەتلەندۈرگۈچىسى، — دەيدۇ ئۇلۇغ ئەقلىشۇناس ئوسبورن. قەدىمدىن بۇيان نۇرغۇن مۇتەپەككۇرلار شېكسپىر ئېيتقان: «بۇنداق مۇقەددەس ئىلھام ئىنسانىيەتنى بارلىق مەۋجۇداتلارنىڭ كاتتىسى قىلدى» دېگەن ھۆكمىگە قوشۇلۇپ كەلدى. مەدەنىيەت دېگەن پۈتۈنلەي مۇستەقىل تەپەككۇر قىلىشنىڭ مەھسۇلى. ئىجادىي ئىختىيارلىقنىڭ ئىنسانىيەتنىڭ تەرەققىياتىغا بولغان ئەھمىيىتى ھەققىدە يوھان موسفى مۇنداق دېگەن: «ئادەمنىڭ جىسمانىيىتى تولۇق نەرسە ئەمەس، ئادەمنىڭ يۈرىكىمۇ ئېتىقاد قىلغۇدەك نەرسە ئەمەس، لېكىن ئىنسانىڭ تەسەۋۋۇر قابىلىيىتى ئىنسانىيەتنى ھەممىدىن ھالقىغان ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچكە ئىگە قىلغان».

بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى، مېڭىگە ئىنكاس قىلىنغان تۇرلۇك ئۇچۇر، ماتېرىياللار تەپەككۇرنىڭ تەتقىق قىلىشى، ئومۇملاشتۇرۇشى، ھۆكۈم قىلىشى ۋە ئەقلىي ئېگىزلىكىگە

ئەڭ ئاخىردا پىششىقلىنىپ، بىر ئادەمنىڭ ئەقلىي ئىقتىدارىغا ئايلىنىدۇ. ئادەمنىڭ مېڭىسى ئەنە شۇنداق ئۇچۇر، ماتېرىياللار ئۇستىدە پىششىقلاش ئېلىپ بېرىپ، ئادەمنىڭ ئەقلىي ئىقتىدارىنى ئۆزلۈكسىز ئۆستۈرۈپ ماڭىدىغان زاۋۇت تەپەككۇر قورالىدۇر. شۇنداق بولغانلىقتىن، تەپەككۇر ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈشنىڭ مۇقەررەر ھالدا مېڭىنى دەۋر قىلغان ھالدا ئېلىپ بېرىلىدۇ. مېڭىدە ئېلىپ بېرىلىدىغان ئىجادىي تەپەككۇر ھەققىدە بىز ۷-بابتا مەخسۇس توختىلىمىز، بۇ يەردە قىسقىچە بايان قىلساق، تەپەككۇر ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن بىرىنچىدىن، چوقۇم مېڭىنى ئۆزلۈكسىز تولۇقلاش كېرەك. بۇنىڭدا ئاساسلىقى ھەر كىم ئۆزىنىڭ بىلىم، كۆز قاراش، نەزەر دائىرىسىنى تولۇقلاپ، بارغانسېرى ئەقىللىق ئادەملەرگە ئايلىنىش كېرەك. چۈنكى، بىلىم كۆپەيگەنسېرى تەپەككۇرنىڭ يوللىرى ئاندىن كېڭىيىدۇ، ئىككىنچىدىن، مېڭىنى پىلانلىق تۇرده كۆپ ئىشلىتىش كېرەك. ئادەملەر ئامبۇر ئىشلەتكەنلىكتىن باشمالىتىقى تەرەققىي قىلغان، كەتمەن — گۈرجەك ۋە بولقا ئىشلەتكەنلىكتىن، ئادەمنىڭ پۈتكۈل قول ۋە بىلەكلىرى تەرەققىي قىلغان. دېمەك، ئادەمنىڭ دائىم ئىشلەتكەن ئەزالىرى بارغانسېرى كۈچىيىپ، ئاز ئىشلەتكەن ئەزالىرى ئاجىزلاپ بارغانىدەك، مېڭىمۇ پىلانلىق، ئىلمىي يوسۇندا ئىشلەتكەنسېرى ئۆتكۈرلىشىپ ماڭىدۇ. ئادەمنىڭ مېڭىسىدە يوشۇرۇن قابىلىيەتلەر ناھايىتى كۆپ، بۇلارنىڭ ئېچىلىشى ئويلاشقا، تەپەككۇر قىلىشقا باغلىق. ھۈنەرۋەنلەر بىر خىل ھۈنەرنى قىلىۋەرسە ئۇستا بولۇپ كەتكەنىدەك، بىزمۇ تەپەككۇر ھۈنىرىنى ئىلمىيلاشقان يوللار بىلەن چېنىقتۇرۇۋەرسەك، ئۆزىمىزنىڭ ھازىرقى ھالىتىدىن ھالقىپ ئۇلۇغ ئىشلارغا يارايدىغان تالانتلىق ئادەملەرگە ئايلىنىمىز. ئۇچىنچىدىن، ئىدىيىنى داۋاملىق ئازاد قىلىپ مېڭىش كېرەك. بىلىمسىز ئادەملەر كونا نەرسىلەرگە ئېسىلىۋالىدۇ. بىز شانلىق ئەنئەنىلەرگە

ۆه زورۇر بولغان ئىشلىرىنگە ۋاقىتلىق قىلىش بىلەن بىر چاغدا، ئاشۇنداق بىلىمسىز ۋايىزلار تولۇپ يۈرگەن كونا، بېكىنمە ئەندىزىلەردىن ئۆزىمىزنى تارتمۇېلىپ، زامانىمىزنىڭ قايناق بىلىم ئوچاقلىرىدا تاۋلىنىۋاتقان يېڭى ئۇچۇر، يېڭى بىلىملەر بىلەن ئۆزىمىزنى قوراللاندۇرۇپ، دۇنيا مەدەنىيىتىنىڭ گۈللىتاجلىرىنى ئاشۇرقى نۇقتىلىرىدىن قوبۇل قىلىپ، ئۆزىمىزنى قوراللاندۇرۇپ، كونىلىقىغا قارشى يېڭىلىق يارىتىشقا، ئىنتىلىش غۇرۇرىمىزغا، يول ئېچىپ مېڭىش روھىمىزغا ئىلھام بېرىشىمىز، «بىزمۇ ئادەم» دېگەن غۇرۇرىمىز بويىچە زامانىۋى ئادەم بولۇش ئۈچۈن تەپەككۇر قىلىشىمىز كېرەك. تەپەككۇرىمىزنىڭ كاماللىقى ئۈچۈن كونىلىقتىن ئىدىيىمىزنى داۋاملىق ئازاد قىلىشىمىز كېرەك. تۆتىنچىدىن، مەسىلىلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇش ۋە مەسىلىلەرنى بايقاشقا ماھىر بولۇش كېرەك. مۇستەقىل پىكىر ئەقىلنىڭ جەۋھىرى بولۇپ، كىم نېمىدېسە، تەڭلا «شۇنداق» دېيىش ياكى باشقىلارنىڭ ئىجادىي ئىختىيارلىقىنى ئىنكار قىلىش ئەقىلنىڭ كەملىكىدۇر. چۈنكى، ھەرقانداق ئىجادىي ئىختىيارلىقنى نەزەرىيە بىلەن سۇرەتلەپ بەرگىلى بولمايدۇ. ئىنكارچىلارنىڭ ئىجادىي تەپەككۇر قىلىۋاتقان ئادەمگە نىسبەتەن نارازىلىقى بولغانلىقتىن، ئۇلارنىڭ روھىي ھالىتىنى تۆۋەنلەشتۈرىدۇ. مۇستەقىل تەپەككۇر ئىختىيارلىق بىلەن يېتىلدۇرۇلىدىغان بولغاچقا، ئىنكارچىلار قورشاۋىدا تۇرغان ئادەم ئەقلىي ئىقتىدار جەھەتتە ئۇستۇن بولغان تەقدىردىمۇ مۇستەقىل ئىجادىي تەپەككۇردا ئاجىزلاپ باريدۇ. شۇڭا، كىمكى مۇستەقىل ئويلاشقا، مەسىلىلەرگە يولۇققاندا «نېمە ئۈچۈن» دېگەن سوئالنى قويۇشقا، قانداق ئىشلەشنى بىلىش بىلەن، نېمە ئۈچۈن شۇنداق ئىشلەشنىمۇ بىلىشكە جۇرئەت قىلىدىكەن، ئىنكارچىلار قورشاۋالغان تەقدىردىمۇ ئاكتىپ پوزىتسىيە، تولۇپ تاشقان ئىشەنچ، ئۈمىد، قىزغىنلىق بىلەن ئويلايدىكەن، ئۇنىڭ تەپەككۇر سەۋىيىسى

تېزلىكتە ئۆسۈپ بارىدۇ ـ دە، ئۇنىڭدىكى ئەقلىي ئىقتىدار تولۇق ھەرىكەتكە كېلىپ، ئۇنىڭ شەيئىلەرنى ھەقىقىي تونۇرىدە بىلۇېلىپ، ئۇنىڭدىن يېڭى مەسىلىلەرنى بايقىۋېلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدۇ.

ـ ئىلمىنىڭ بارلىق دەرۋازىلىرىنى ئاچىدىغان ئاچقۇچ ـ دەيدۇ بالزاك. ـ شەك ـ شۈبھىسىزكى، سوئال قويۇشتۇر.... ھالبۇكى، تۇرمۇشنىڭ پاراسىتىمۇ ئالدىغا يولۇققان ئىشلاردا «نېمە ئۈچۈن» دەپ سوراشتۇر. راست دېگەندەك، مۇنداق سوئال قويۇلمىسا، مەسىلىلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇشقا جۇرئەت بولمىسا، داڭقىنىڭ تەدرىجىي تەرەققىيات نەزەرىيىسى نەدىن كېلەتتى؟ مۇستەقىل تەپەككۇر بولمىسا، كوپېرنىكنىڭ قۇياش مەركەز تەلىماتى، يارىتىلامتى؟ مەسىلىلەرنى بايقاشقا ماھىر بولمىسا، ئېينىشتېيىننىڭ نىسپىيلىك نەزەرىيىسى بارلىققا كېلەمتى؟ ئەگەر ھەممە ئادەم بۇرۇنقى ھۆكۈملەر بويىچە ئۆز گېپىدە تۇرۇۋېلىپ جاھىللىق قىلغان بولسا، دۇنيانىڭ تەرەققىياتى ھازىرقى كۈندەكمۇ تېز بولامتى؟ ياق، ئىجادىيەتلەرلا ئەمەس، چولپانلارمۇ دۇنياغا كېلەلمەيتتى، دۇنيانىڭ تەرەققىياتىمۇ يىر ئىزىدا توختاپ قالاتتى، بەشىنچىدىن، تەسەۋۋۇر ئارقىلىق ئۆزىنى ئىلھاملاندۇرۇشقا ماھىر بولۇش كېرەك. تەسەۋۋۇر روھنىڭ كۆرۈش سەزگۈسى، تەسەۋۋۇر قابىلىيىتى بولسا روھنىڭ كۆرۈش سەزگۈسىدىكى چوڭقۇرلۇق ۋە كەڭلىكتۇر. ھېچقانداق كۆچ تەسەۋۋۇردەك ئادەمنى چوڭقۇرلۇققا باشلىيالمايدۇ. شۇنداق بولغانلىقتىن، تەسەۋۋۇر ياكى ئۇلانما تەسەۋۋۇر تالانتنى ئۆستۈرۈپ، يېڭىلىق يارىتىشنىڭ ئالدىنقى شەرتى. بىز بىلىمىزكى، ھەرقانداق ئىجادىيەت مۇجىزىسى تاشقى مۇھىتتىكى ئىلغار غىدىقلاشنىڭ مەھسۇلى. شۇڭا، تەپەككۇر ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈشمە كاللىنى كونا رامكىلار بىلەن قامال قىلىۋالماستىن، ئۇنى باي تەسەۋۋۇرلار بىلەن سۇغىرىپ تۇرۇش كېرەك. تەسەۋۋۇر كەپتەرلىرى

يىراققا ئۇچۇشقا ئامراق بولغاچقا، ئۇ روھىي دۇنيادا گويا تەلىسكوپ بىلەن يىراقتا قاراۋاتقان كەشكىنى پەيدا قىلىپ، شۇ چاغقىچە كاللىنى ئوراپ تۇرغان رامكىلاردىن ئۇلۇغ نەرسىلەرنى خىيالىدا مىزغا كەلتۈرىدۇ. تالانت ئۇچقۇنلىرى كۆپ ھاللاردا مۇشۇنداق رامكىلارنى بۇزۇپ تاشلاشقا جۇرئەت قىلغان تەسەۋۋۇر ئارقىسىدا پەيدا بولۇپ، ئادەمنى يېڭى لايىھە، يېڭى پىلانلارغا، بارغانسېرى مۇكەممەللەشكەن ئىجادىيەت چوققىلىرىغا ئىلىپ چىقىپ، ئۆز ۋاقتىدا توغرا بولسىمۇ، ۋاقىتسىنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئىستېمالىدىن قالغان ياكى قالىدىغان تۆۋەن سەۋىيىدىن قۇتۇلدۇرىدۇ. تازا ئويلاپ كۆرىدىغان بولساق، دۇنيادىكى بارلىق شەيئىلەرنىڭ ئارقىسىدا بىر خىل سىر بار، بۇرۇن كىشىلەر زادى ئەقىلگە سىغدۇرالمايۋاتقان ياكى يادىغا كەلتۈرەلمەيۋاتقان بىر يەردىن مۆجىزە ــ ئىجادىيەت پەيدا قىلغانىكەن، بۈنىڭدىن كېيىنمۇ نۇرغۇنلىغان «ئۇمۇ بولمايدۇ، بۇمۇ بولمايدۇ» دەيدىغان رامكىلار ئورنۇالغان يەردە شۇنداق مۆجىزىلەر تۆرۈلىدۇ. تەبىئىيكى، مۇنداق مۆجىزىلەرنى يارىتىش تەسەۋۋۇرغا ماھىر كىشىلەرگە مەنسۇپ بولىدۇ. بۇ، بىزدىن تەسەۋۋۇر قابىلىيىتىمىزنى ئۆستۈرۈشنىڭ نەقەدەر مۇھىملىقىنى كۆرسەتمەمدۇ؟ شۇڭا، تەسەۋۋۇرنى ياخشى قىلىشنى ئۆگىنىش، بۇنىڭ ئۈچۈن ئادەتتە ئوبرازلاشتۇرۇش مەشقىنى كۆپرەك قىلىش، پىسخىك ئاجىزلىقلار ئورنۇالغان قەپەسلەردىن كاللىنى ئازاد قىلىش، ئوبرازلىق ئەستە قالدۇرۇشنى كۈچەيتىش، يېڭى بىلىملەرگە ئەھمىيەت بېرىش، غەيرىي ئەقلىي ئامىللارغا ئەھمىيەت بېرىش، ئوخشىتىشقا دىققەت قىلىش، تەنقىدىي قاراشتا بولۇش، ئەركىن خىيالارغا ئەھمىيەت بېرىش كېرەك. بولۇپمۇ ئادەتلەنگەن رامكىلاردىن ھالقىپ ئەركىن پىكىر قىلىشنى مەشق قىلىش، كونا بىلىملەرگە ئەھمىيەت بېرىش بىلەن بىر چاغدا، ئۇلارنىڭ ئىدىيىۋى قۇلى بولۇپ قالماسلىق، ئۆزىنىڭ ئىجادىي قابىلىيە-

تىنى ــ تەسەۋۋۇرىدىكى قۇدرىتىنى تۆۋەن چاغلىماسلىق كېرەك. چۈنكى، ئىجادىي تەسەۋۋۇردىكى ئەڭ زور توسالغۇ ئادەتكۈچلىرىدىن قالسا، باشقىلار بىلەن ئوخشاش پىسخىك ھالەتتە بولۇشتۇر. ئادەتتە بەزىلەر ئىجادىي تەسەۋۋۇرنى چۈشىنەلمەي ئۆزىنى ئەقىللىق ھېسابلاپ، تەسەۋۋۇر قىلغۇچىنى «قاپاق كاللا» دەيدۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇلارنىڭ «قاپاق كاللا» دەپ قويغىنى تايىنلىق گەپ، ئەڭ يامىنى بىزنىڭ ئۆزىمىزنى «ھە، مەن قاپاق كاللا ئوخشايمەن» دەپ خاتا تەسەۋۋۇر قىلىپ، ئالەمچە بىلىم ھەم كامالەت سىغدىغان ئۇلۇغ بوشلۇق مېڭىمىزنى ئىشقا سېلىشتىن، ئىجادىي تەسەۋۋۇرلىرىمىزدىن ۋاز كېچىشتۇر. ئاللىقانداق نوپۇزلۇقلار، ۋاقتى ئۆتكەن يەكۈنلەر، مەزگىللىك پىلانلارغا بەندە بولۇپ، ئۆزىنى قارىغۇلارچە چوقۇنغۇچىغا ئايلاندۇرۇپ قويۇشتۇر. شۇڭا، بىزدە باشقىلارنىڭ ئەخمىقانە شاكىخولىرىدىن قورقايدىغان، ئۆزىمىزنىڭ ياراملىق پىكىرلەرنى قىلالايدىغان ئادەملىكىمىزنى تونۇتۇپ قويۇدىغان جاسارەتمۇ بولۇشى كېرەك.

يۇقىرى ئېيتقاندا، ئادەملەرنىڭ بارغانسېرى مۇكەممەللىشىپ بېرىشى، ئىنسانىيەتنىڭ تەرەققىي قىلىشى ئەمەلىيەتتە ئەقلىي ئىقتىدارنىڭ تەرەققىي قىلىشىدىن ئىبارەت. ئادەم ئۆزىدىكى يوشۇرۇن ئىقتىدارنى ئېچىپ تالانت باغچىسىغا كىرىشكە شەرت ھازىرلاشتا ئەقلىي ئىقتىدارنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنى ئالدىنقى ئورۇنغا قويۇشقا توغرا كېلىدۇ. شۇنداق بولغانلىقتىن، ئەقلىي ئىقتىدارنى تەرەققىي قىلدۇرۇش مەسىلىسى ئادەمنىڭ يوشۇرۇن ئىقتىدارىنى ئېچىش مەسىلىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. شەخسىيگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، تەرەققىي قىلىش باشقا بىر نەرسە ئەمەس، ئادەمنىڭ ئۆزىدىكى يوشۇرۇن ئىقتىدارىنى ئۇزلۇكسىز ئېچىش دېگەن گەپ. شۇنداق ئىكەن، قانداق تەلىم ــ تەربىيە مۇنداق ئېچىشنى ئىلگىرى سۈرەلەيدۇ، قانداق ئۇسۇللار بۇنداق يوشۇرۇن ئىقتىدارنىڭ ئېچىلىشىنى غىدىقلىيالايدۇ؟ يۇقىرىدا بايان

قىلغانلىرىمىز ئەنە شۇنداق قابىلىيەت. ۋە ئىقتىدارلارنىڭ ھەممە ئادەمدە ئوخشاق بولىدىغان ئومۇمىي تەرەپلىرىنى ئىلگىرى سۈرىدىغان، غىدىقلايدىغان ئاساسلىق ئۇسۇللاردۇر. لېكىن، ھەر كىم تالانتلىق بولۇش ئۈچۈن، كۆزىتىش، دىققەت، خاتىرە، تەپەككۇر، تەسەۋۋۇر قابىلىيەتلىرى ۋە ئىقتىدارلىرى جەھەتتە چېنىقىشتىن باشقا، ئۆزلىرىنىڭ تالانت ئۇستۇنلۇكىنى جارى قىلدۇرۇشنى بىلىش كېرەك. چۈنكى، ئەقلىي قابىلىيەت ۋە ئەقلىي ئىقتىدار جەھەتتە تالانتنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىش ئېھتىمالى بولغان نۇقتىنى تاللىۋېلىپ، شۇ نىشان بويىچە ئىلگىرىلەش تالانتنى ئەڭ ئەلا دەرىجىدە تەربىيىلەشنىڭ يولىدۇر. گىيوتى ئادەم ئۆزىنىڭ ئەڭ ئەلا تالانتىنى قانداق بىلىۋېلىش كېرەك دېگەن مەسىلىگە جاۋاب بەرگەندە مۇنداق دېگەن: «بىنىڭ مەلۇم بىر تەرەپتە ھەقىقىي تالانتىڭ بولىدىغان بولسا، سەندە ئۇنىڭغا نىسبەتەن تەبىئىي بولغان ئالاھىدە سەزگۈرلۈك بولىدۇ. ئۇنىڭغا ئۇنچىۋالا يېتەكچىلىك قىلمىغان تەقدىردىمۇ، ئۇ بىر خىل ھەرىكەتلەندۇرگۈچى كۈچ يا كى تەبىئىي يۈزلىنىشكە ئىگە بولىدۇ. ئەمەلىيەت جەريانىدا ۋاقتىنچە توختاش بولغان تەقدىردىمۇ، ئۇ قابىلىيەت يەنە ئىختىيارسىزلىق ئىچىدە ئىلگىرىلەيدۇ ۋە ئۆسىدۇ. ئەقلىي ئىقتىدار تەتقىقاتى بويىچە ئەقلىي ئىقتىدارنىڭ كۆپ خىللىقىنى ئىسپاتلاپ، دۇنيادا چوڭ تەسىر پەيدا قىلغۇاتقان ئامېرىكا ئالىمى ھارۋارد گاردنېر مۇشۇنداق قاراشنى ئىلگىرى سۈرۈپ مۇنداق دەيدۇ: «مېنىڭچە، بىر ئادەمنىڭ ئەقلىي ئىقتىدارىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى (ياكى يۈزلىنىشى) نى پەرق ئەتكىلى بولىدۇ. بىز مۇنداق ئەقلىي ئىقتىدارنى پەرق ئېتىۋالغاندىن كېيىن، پەرق ئەتكەن مۇشۇ ئىدراكتىن پايدىلىنىپ، ئۇ ئادەمنىڭ تەربىيىلىنىش يۆرىسىنى ۋە تالالاش دائىرىسىنى كۆپەيتەلەيمىز. بىز ئالاھىدە ئىقتىدارغا ئىگە بولغان بۇ ئادەمنى ئالاھىدە لايىھە بويىچە يېتەك-

لىسەك، ھەتتا يەنە كۆزىتىش ئىپادىسى نورمال بولمىغان ياكى تەڭپۇڭلۇقسىز يوقاتقان ئەقلىي ئىقتىدار يۈزلىنىشىدىكى ئادەم ئۈچۈن تولۇقلاش تەدبىرى ياكى ئالاھىدە ئۆستۈرۈش تەدبىرى تۈزۈپ بەرسەك بولىدۇ ①». گىيوتى ۋە گاردنېر سۆزەتلەپ بەرگەن ھەقىقىي تالانتنىڭ شەكىللىنىش ھالىتى ئەمەلىيەتتە ھەر كىمنىڭ ئۆزىدىكى تالانتنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىش ئېھتىمالى بولغان نۇقتىنى تاللاشنى بىلىشى ۋە مۇتەخەسسىسلەر شۇنداق نۇقتىنى كەشىلەرنىڭ تاللىۋېلىپ ئۆستۈرۈشىگە ۋە جارى قىلدۇرۇشىغا ياردەم بېرىشى بولۇپ، ھەقىقىي تالانتنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىش ئېھتىمالى بولغان نۇقتىنى بۇرۇنراق بىلىۋېلىش. تالانت ئۇستۇنلۇكىنى ئۆز - ئۆزىدىن بىلىپ يېتىش ۋە مۇتەخەسسىسلەرنىڭ ياردىمىدە بىلىپ يېتىش ۋە ئېچىش جەھەتلەردە مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە. ئەقلىي ئىقتىدارمۇ تالانتنىڭ ئاشۇنداق تەبىئىي ھەرىكەتلەندۈرگۈچى كۈچكە ۋە يۈزلىنىشكە ئىگە بولغان تەرىپىدە ئەڭ كۆپ ئوتتۇرىغا چىقىدۇ.

بۇنداق تالانت ئۇستۇنلۇكى ئادەمنىڭ تۇغمىلىق ھالىتى بىلەن باغلىنىدۇ، ئەمما تۇغمىلىق تەرىپىدىن بەلگىلەنمەيدۇ. ئۇنى تۇغمىلىق ئاساسدا يېتىلدۈرۈشكە، ئۆستۈرۈشكە بولىدۇ. بۇنداق تالانت بىخىنى نابۇت قىلماي ۋاقتىدا يېتىلدۈرۈش ئۈچۈن، ئاساسلىق مۇنۇلارغا دىققەت قىلىش كېرەك: (1) ئۆزىنىڭ ئۇغما ئالاھىدىلىكى ۋە ئەقلىي ئىقتىدار ئۇستۇنلۇكىگە ئاساسەن تالانتلىق بولۇش نىشانىنى بۇرۇنراق تاللاپ، شۇنىڭغا مۇناسىپ كېلىدىغان، بىرقەدەر مۇكەممەل بولغان بىلىم قۇرۇلمىسى تۈرىگە زۇشقا دىققەت قىلىش؛ (2) جەمئىيەتنىڭ ئېھتىياجى ۋە ئۆزى شۇغۇللىنىۋاتقان كەسىپ ياكى قوغلىشىۋاتقان كەسىپنى نىشان قىلىپ بىلىم قۇرۇلمىسىنى ۋاقتىدا تەڭشەپ، تەپەككۇر مەشقىنى

① ھارۋارد گاردنېر: «ئەقلىي ئىقتىدار قۇرۇلمىسى» خەنزۇچە نەشرى، ۹ - بەت.

ۋە قابىلىيەت چىڭىقتۇرۇشىنى كۆچەيتىشكە دىققەت قىلىش؛

(3) ئادەمنىڭ قابىلىيەت سىستېمىسىدا تۆۋەن سەۋىيىلىك قابىلىيەت ھەم يۇقىرى سەۋىيىلىك قابىلىيەت بولىدۇ، ئەمما، بىر ئادەمنىڭ ئۇستۇنلۇكى يۇقىرى سەۋىيىلىك قابىلىيىتىدە تىكلىنىدۇ. شۇڭا. ئۆزى تۇرۇۋاتقان كوللېكتىپنىڭ ئىقتىدار ساپاسى ئەھۋالىغا ئاساسەن «بۆسۈش ئېغىزى» تاللاپ، ئۆگىنىش ئارقىلىق تۆۋەن دەرىجىدىكى قابىلىيەتلىرىنى يۇقىرى دەرىجىلىك قابىلىيەتلەرگە ئايلاندۇرۇش ياكى ئۇستۇنلۇكىكە كۆتۈرۈشكە دىققەت قىلىش كېرەك.

دۇرۇس، تالانت ئۇستۇنلۇكىنى جارى قىلدۇرۇش ھەربىر ئادەمنىڭ ياش چېكى، بىلىم قۇرۇلمىسى، جەمئىيەتنىڭ مەدەنىيەت مۇھىتى ۋە جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ ساپاسى، ئۆزى تۇرۇۋاتقان كوللېكتىپنىڭ بىر پۈتۈن ساپاسى بىلەن باغلىنىدۇ. شۇنداق بولغاچقا، تالانت ئۇستۇنلۇكى نىسپىي ھالدا مەۋجۇت بولىدۇ. باشقىلارنىڭ رېكورت بۇزۇپ ئالدىغا كىرىۋېلىشى، جەمئىيەت ئەزالىرى ۋە ياكى ئۆزى تۇرۇۋاتقان كوللېكتىپ ساپاسىنىڭ ئۆسۈپ كېتىشى مۇقەررەر ھالدا شەخسلەرنىڭ تالانت ئۇستۇنلۇكىنى كىتىگە يېڭى تەھدىتلەرنى سالىدۇ. شۇڭا، تالانت ئۇستۇنلۇكىنى ساقلاش ئۈچۈن ھەر قاچان بىلىم قۇرۇلمىسىنى تەڭشەپ تۇرۇشقا، قابىلىيەت دەرىجىلىرىنى كۆتۈرۈپ تۇرۇشقا، شۇ ئارقىلىق مەلۇم بىر تەرەپتە باشقىلاردىن ھالقىپ كېتىدىغان ئۆتكۈر سەزگۈدە بولۇشقا توغرا كېلىدۇ. بولۇپمۇ كۆچ ئېلىشىشتا بەش بارماقنى ئايرىم - ئايرىم ئۇرغاندا قايرىلىپ كېتىدىغان، مۇشتنى تۇڭكەندە خېلى بەك نوچىنىمۇ دەككە - دۈككىدە قويىدىغان ئەھۋالىنى نەزەردىن ساقىت قىلماي، زېھنىنى بىلىم ۋە تەجرىبە ماھارەتلىرىنى تالانت ئۇستۇنلۇكى بار تەرەپكە يىغىپ، پاراسەت جەھەتتە ھەمكارلىق كۈچى ھاسىل قىلىش، كۆزىتىش ئىقتىدارى، خاتىرە ئىقتىدارى، دىققەت ئىقتىدارى، تەپەككۇر ئىقتىدارى، تە-

سەۋۋۇر ئىقتىدارىنىڭ ھەمكارلاشقان كۈچ بىرلىكىنى قولغا كەلتۈرۈش كېرەك. مۇشۇنداق قىلغاندا، ئەقلىي ئىقتىدارنىڭ ئاساسىي پۈختا بولۇپلا قالماستىن، كەسىپلەرگە بۆلۈنگەندە بىلىم ۋە تەپەككۇر كەڭلىكى ھاسىل بولىدۇ، ئادەم ھەم كەڭرى بىلىم دېڭىزىدا ئۆزلەيدىغان، ھەم ئۆز كەسپىدە تالانت ئۈنۈمىنى كۆرەلەيدىغان ھەقىقىي دانالىق يولىغا ماڭالايدۇ.

ئەمما، ئومۇمىي ئەقلىي ئىقتىدارلار ئوتتۇرىسىدا مۇنداق ھەمكارلىق ھاسىل قىلىپ، غالىبىيەت يولىغا مېڭىش ھەرگىزمۇ ھەممە ئادەم ئوخشاش ئەقلىي ئىقتىدارغا ئىگە بولۇش دېگەنلىك ئەمەس. ئەقلىي ئىقتىدارنىڭ بۇ ئېلېمېنتلىرى ئاخىرى بىرىپ ھەر كىمنىڭ تالانت ئۇستۇنلۇكى بويىچە تىل ئىقتىدارى، مۇزىكا ئىقتىدارى، مەنتىقە - ماتېماتىكا ئىقتىدارى، ماكان ئىقتىدارى، تەننىڭ ھەرىكەتچانلىق ئىقتىدارى، پەزىلەت ئىقتىدارى... قاتارلىق مەدەنىيەتنىڭ ھەرقايسى ساھەلىرىدە مېۋىلەيدىغان ئىقتىدارلارغا ئايلىنىدۇ. بۇنداق تالانت ئۇستۇنلۇكىنى بايقاش ۋە ماۋارىپقا تەتبىقلاش ئىشىنى دۇنيادىكى ھەرقانداق بىر مىللىي ماۋارىپتا يولغا قويۇشقا بولىدۇ. يەنە كېلىپ، ھەر كىمنىڭ قەيەرلەردە ياشىشىغا قاراپ بەزى ئىقتىدارلار بەزى جايلاردا كۆپ ۋەك تەرەققىياتقا ئىگە بولىدۇ. مەسىلەن، كارولىن تاقنىڭ ئاراللىقىدىكى بولۇار باللىرى ناھايىتى كىچىك تۇرۇپلا يۇلتۇزلارنى تونۇۋالالايدىكەن، شۇ ئاساستا ناھايىتى ئاسانلا دېگىزلاردا قاتناش ماھارىتىگە ئىگە بولىدىكەن؛ ئافرىقا نېگىرلىرىمۇ ناھايىتى كىچىك ۋاقتىدا ئۆسمۈل ئويۇناش ماھىرلىقىنى كۆرسىتەلەيدۇ. ئۇيغۇر ۋە ئۆزبېك، قازاق، قىرغىزلاردا ئۇسسۇل ئويۇنىيالمايدىغان ۋە ناخشا ئېيتالمايدىغان ئادەملەر ئاز بولىدۇ. قازاق، قىرغىز، موڭغۇللار ئات مىنىشكە ماھىر كېلىدۇ. بۇنداق ئەھۋاللار ئەقىل سىناش مۇسابىقىلىرىدە ئاساس قىلىنغان مەنتىقە - ماتېماتىكىلىق ئىقتىدار بىلەن تىل ئىقتىدارىنىڭ رولىدىن ناھايىتى

كەلگە بولۇپ، مەنتىقىلىق يوللار بىلەن چۈشەندۈرۈپ بەرگىلى بولمايدىغان تەرەپلەرگە چېتىلىدۇ - دە، ئەقلىي ئىقتىدارنىڭ ئادەمزاتنىڭ تۇرلۇك پائالىيەتلىرىدە ئىپادىلىنىدىغانلىقىنى ئىپادىلەيدۇ. دېكىزچى، گېئولوگ ۋە رازۋېتچىكلارنىڭ يول بېلىش قابىلىيىتى، تەنتەربىيىچىلەر ۋە ئۇسسۇلچىلارنىڭ ھەرىكەتتىكى زىيادە ماھىرلىقلىرى، سېرىكچى ۋە داخان - پېرىخۇنلارنىڭ سېھىرگەرلىكلىرى، مۇزىكانتلارنىڭ ئاھاڭ جەھەتتىكى مۇۋەپپەقىيەتلىرىمۇ ئالىم - سەنئەتكارلارنىڭكىگە ئوخشاشلا ئەقلىي ئىقتىدارنىڭ شۇ ساھەدىكى گەۋدىلىنىشىدۇر. گەپ ئاللىقانداق يوغان ناملارغا ئېسىلىۋېلىشتا ئەمەس، مۇشۇنداق ئەقلىي ئىقتىدارنى بىخ ھالىتىدە ئەتراپلىق بايقىۋېلىپ، تۇرمۇشنىڭ بارلىق تەرەپلىرىدە تالانتلىق ئادەملەرنى ئوتتۇرىغا چىقىرىشقا تەييارلىق قىلىشتۇر. ئالايلۇق، باللار كىچىك ۋاقتىدا مەلۇم ھەرىكەتنىڭ ئەنىق دېزىسىنى كۆرۈۋېلىش پۈرسىتىگە ئىگە بولىدۇ دەپ قارىساق، ئۇلارنىڭ كۆرگەن نەرسىنى كۆن ئاتلىغاندىن كېيىن قانچىلىك ئەستە قالدۇرغانلىقىنى سىناپ كۆرگەندە، ئۇنىڭدا ھاسىل بولغان ئەقلىي ئىقتىدارنىڭ كۆچلۈك - ئاجىزلىقىنى بايقىۋالغىلى بولىدۇ. ئەقلىي ئىقتىدارى كۆچلۈك بولغان بۇ بالا بۇنداق بىر خىل ھەرىكەتنىلا ئەمەس، باشقىچە يېڭى ھەرىكەتلەرنىڭ ئېنىدىزىسىنىمۇ ناھايىتى تېزلىكتە ئۆگىنىۋالىدۇ، ئۆگىنىۋالغاندىن كېيىن ئۇنى ئۇنتۇلۇپ قالماي تەكرارلىيالايدۇ. ئۇ سەل چوڭ بولغاندا، ئۇنىڭ ئەقلىي ئىقتىدارىنى شۇ چاغدىكى ھالىتى بويىچە باھالاپ تەرەپلىمەك، ئۇنىڭدا تېخىمۇ ئوستۇن ماھارەت يېتىلىدۇ. باللار كىشىنى مەپتۇن قىلىدىغان پائالىيەتلەر (تېپىشماق ئېيتىش، قىزىقارلىق ئويۇنلارنى ئويناش، بېيىت ۋە قوشاقلارنى ئېيتىش ھەم باشقا سەل تەسرەك پائالىيەتلەر) گە كىرىشىپ كەتكەندە، ئۇلارنىڭ قابىلىيىتى ۋە يوشۇرۇن ئىقتىدارى تېخىمۇ تولۇق گەۋدىلىنىپ چىقىدۇ. بەلكى بۇنداق غىدىقلاش خاراكتېرى بار مۇھىت

ئېسىن بىز ئۇلاردىكى ئەقلىي ئىقتىدار ھەققىدە شەرتلىك ئالامەت لەرگە ئىگە بولىمىز. مانا بۇ ئادەم چوڭ بولغاندا مەلۇم ئالاھىدە ساھەدە تالانت كۆرسىتىشنىڭ دەسلەپكى تۇغما ئالامەتلىرىدۇر. دېمەكچىمەنكى، كەلگۈسىدىكى مۇزىكانتنىڭ شەرتلىك ئالامىتى ئۇنىڭ مۇزىكىدىكى باشقا بالىلاردىن مۇكەممەللىكىدۇر؛ پىشخىك پەزىلەت تۇغمىلىقى ئۇستۇن بالىلارنىڭ شەرتلىك ئالامىتى باشقىلارنىڭ مۇددىئاسىنى بىۋاستە ھېس قىلىشتۇر؛ تەنىنىڭ مەرىكەن ئىقتىدارىدىكى ئۇستۇنلۇكنىڭ شەرتلىك ئالامىتى ئۇسسۇل ۋە چامباشچىلىققا قىزىقىپ دوراشتۇر؛ ئالىم بولغۇچىنىڭ دەسلەپكى شەرتلىك ئالامىتى كىشىنى ئويغا سالىدىغان مەسىلەرنى ئرتتۇرىغا قويۇش ۋە مۇڭاپىق يول بىلەن ئۇ مەسىلىنىڭ تېگىنى بىلىشنى قوغلىشىشتۇر. ماكان ئىقتىدارنىڭ شەرتلىك ئالامىتى كۆزرگەنلىرىنى توغرا ئىدراك قىلىش، دەسلەپتە كۆرگەن نەرسىلەرنى قايتىلاش، تېخىمۇ گۈزەللەشتۈرۈش، سۈرەتلەشتۈرۈشتۇر. لېكىن ئەقلىي ئىقتىدارنىڭ يۇزلىنىشى كۆپ ھاللاردا مەدەنىيەتنىڭ قىممەت يۇزلىنىشى بولغاچقا، ئۇنىڭ تەرەققىياتى مەدەنىيەت مۇھىتىدىن ئايرىلالمايدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىرگە ھەرقانداق بىر ساھەدىكى ئەمەلىيەت قوشنا بولغان يەنە بىر ساھەدىكى ئىقتىدار ۋە ماھارەتنىڭ ئۆسۈشىگە قارىتا غىدىقلاش رولىنى ئالىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، بۇنداق بايقاشتا دۇنياۋى كاتتا ئالىملارنىڭ كەشپىياتلىرىنى ئاساس قىلىش بىلەن بىر چاغدا، تۇرلۇك ئىقتىدارلارنىڭ قوشنا ساھەلەرگە كۆرسىتىدىغان تەسىرىنى ۋە ھەرقانداق ئىقتىدارنىڭ قوشنا ساھەلەردىن ئالغان تەسىرىنمۇ نەزەرگە ئېلىش ھەم ھەربىر مىللەتنىڭ مەدەنىيەت ئەنئەنىسىنى ھۆرمەت قىلىش بىلەن كەلگۈسى دۇنيا مەدەنىيىتى ئۈچۈن ھەربىر مىللەتتە ئوخشىمايدىغان، ئەمما ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىنى بېيىتىدىغان تالانت گۈللىرىنى ئېچىلدۇرۇشقا دىققەت قىلىش لازىم. ھازىر دۇنيادىكى ھەممە مىللەت ئالاھىدە ئۆزلە-

ۋىنىك ماتارىپىدا مۇشۇنداق مۇسابىقىغە دۇچ كەلمەكتە. شۇڭا، ئەقىل ۋە ئەقلىي ئىقتىدارنى يېتىشتۇرۇشنىڭ دۇنياۋى قائىدە ۋە ئۇسۇللىرىنى ئىگىلەش ھەممە ئۆزگىچە تالانت ئەنئەنىسىنىمۇ گۈللەندۇرۇش ـ ھەربىر مىللەت ئالدىدىكى يېڭى سىناقتۇر. ھىندىستان خەلقىنىڭ دۇنياۋى سەنئەتنى كەڭرى قوبۇل قىلىش ئەمما ئۆزىنىڭ سەنئىتىنى ئالاھىدىلىكىنى كىنو سەنئىتىدە جەۋلان قىلدۇرۇش، ياپونلارنىڭ دۇنيانىڭ مەدەنىيىتىنى كەڭ قوبۇل قىلىش، ئەمما ئۆزگىچىلىكىنى ساقلاش ئەمەلىيىتى بۇنداق پائالىيەتنىڭ ئۈلگىسىدۇر.

لېكىن، مۇنداق مىللىي پەرقلەرگە ئېتىبار بېرىش بىلەن بىر چاغدا، شۇنى ئەزەلدىن ساقىت قىلىشقا بولمايدۇكى، دۇنيا مىقياسىدىن قارىغاندا، ماتارىپ ئوقۇتۇشىدا بارغانسېرى بۇاستە بىلىم ئالدىنقان شەكىللەردىن تەن ھەرىكىتى ئىقتىدارى، ماكان ئىقتىدارىنىڭ بايقاش ۋە ئۇ جەھەتتىكى بىلىملەرنى ئىلىش دائىرىسى كېڭىيىپ، تىل ئىقتىدارىنى ئۆستۇرۇشكە يۈزلىنىش بولۇۋاتىدۇ، ھازىرقى كۈندە ئېڭى تىل ئىقتىدارىدىنمۇ بەكرەك مەنتىقىلىق ـ ماتېماتىكىلىق تەپەككۇر شەكلى ۋە كۆزلىنىدە ئويلىنىپ كۆرۈش شەكلىگە ئەھمىيەت بېرىش ئۆسۈپ بېرىپ، كىشىلەرنى پىكىر قىلىشقا ئۆگىتىش ماتارىپىنىڭ مەركىزىگە ئايلىنىۋاتىدۇ. بۇ يۈزلىنىشتىن قارىغاندا، ماتارىپتا ئەقلىي ئىقتىدارنى مىللىي ئالاھىدىلىك ئارقىلىق ئېچىشقا ئەھمىيەت بېرىش، ئۇنىڭ دىنىمۇ مۇھىمى دۇنيا ئالىملىرى سىناقتىن ئۆتكۈزگەن تەتقىقات نەتىجىلىرىنى مىللىي ماتارىپقا تەتبىقلاش تەخىمۇ ئىلمىي بولىدۇر.

III باب تالانتنىڭ يېتىلىشىدىكى ئىككى چوڭ تەرەپ

§1. تالانت يېتىلىشىنىڭ ئەقلىي ۋە غەيرىي ئەقلىي زىيادىلىك بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى

ئىجادىيەت جەريانىدا بولۇپمۇ تالانتلىق دانىشمەنلەر قاتارىدا باش كۆتۈرگەن ئادەملەرنىڭ ئىجادىيەت ئەھۋالىغا نەزەر سالساق، ئىجادىي تەسەۋۋۇرنى قوزغاشنىڭ نورمال ئادەمالەردە، بولۇپمۇ ئىجادىيەت تەرىپىدە كۆپ تەرەپلىمە كۆرۈپ، ئەتراپلىق تەييارلانمىغان ئادەملەردە تەسكە چۈشۈۋاتقانلىقىغا قارىماي، ئۇلارنىڭ خۇددى ھەرىكەتكە كەلتۈرۈپ قويسىلا مېڭىپ كېتىدىغان ماشىنا ۋە ياكى تاشقى مۇھىتقا توغرىلاپ قويسىلا ئۆزلۈكىدىن سۈرەتكە ئالىدىغان ئاپتوماتىك سۈرەتكە تارتىش ئاپپاراتىغا ئوخشاپ قالغانلىقىنى، مۇنداق تۇغما ھالەتنىڭ ئۇلارنى تەسەۋۋۇرلارنى قوبۇل قىلىپ بىر تەرەپ قىلىدىغان خىزمەت ئاپپاراتىغا ئوخشاش جانلىق ۋە دادىل قىلىپ قويغانلىقىنى كۆرىمىز. ئالايلۇق، ماتتېئى رەسىم كۆرگەزمىسى ئېچىلىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ، قورۇق قول بارغان بىر رەسسام رەسىم كۆرگەزمىسىنىڭ دەسلەپكى كۈنى كەچتە بىر داڭلىق رەسىم سىزىپ چىققان، مۇزارت

بىر يولدا تەسىرلىك بىر كۆي ئىجاد قىلغان. باشقىلارچۇ؟ ئۇ-
لارنىڭ ئىجاد قىلىشى يۇقىرىقىلاردىن ناھايىتى تەسكە توختىغان.
بۇنىڭ سەۋەبى نېمە؟

ھازىرقى زامان نېرۋا مورفولوگىيىسىنىڭ ئېنىق بولغان ماتېرىياللار ئارقىلىق ئىسپاتلاپ بېرىشىچە، ھەربىر ئادەمنىڭ چوڭ مېڭىسى ئاناتومىيىلىك ئىندىۋىدئال پەرقلەرگە ئىگە بولۇپ، ئۇ-نىڭ مىكرولۇق تۈزۈلمىسىدىكى پەرقلىرى تېخىمۇ چوڭ بولىدۇ. ئېلېكترونلۇق مىكروسكوپلۇق نېرۋا مورفولوگىيە تەتقىقاتى ئىسپات-لاپ بەردىكى، مېڭە توقۇلمىلىرىنىڭ مىكرو گورىزونتاللىق دەرىـ جىسىنىڭ ئۆزگىشىگە ئەگىشىپ، ئىندىۋىدنىڭ تۈزۈلمە جەھەتتىكى پەرقلىرىمۇ تاناسىپلىق دەرىجىدە ئۆزگىدۇ، يەنى ئۆزگۈچىلەر تېگىشمىسى (نېۋرونلار ئارىسىدىكى ئوچۇر يەتكۈزۈش تۈزۈلمىسى) بىلەن سۈس نېۋرونلار (ھۈجەيرىلەرنىڭ ئىچكى تۈزۈلمىلىرى) نىڭ گورىزونتاللىقتىكى پەرقلىرى نېۋرونلارنىڭكىدىن زور دەرىـ جىدە چوڭ بولىدۇ. مېڭىنىڭ تۈزۈلمىسىدىكى پەرقلەر ئىش قا-بىلىيىتىدە ئەكس ئېتىدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئىندىۋىدنىڭ چوڭ مېڭە تۈزۈلمىسىدىكى پەرق تۈرلىرى مۇقەررەر ھالدا پسىخىكىلىق پەرق تۈرلىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. بۇ ئىندىۋىد ئەقلىي قا-بىلىيىتىنىڭ زىيادە ۋە كەملىكى بىلەن غەيرىي ئەقلىي پەزىلەتـ لىرى جەھەتتىكى پەرقلەرنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. مېڭىنىڭ مۇ-شۇنداق ئاناتومىيىلىك پەرقلىرىگە ئاساسەن، ئالىملار: ئادەمنىڭ ئالاھىدە ئىقتىدارى ئىرسىيەتلىك ۋە فىزىئولوگىيىلىك ئامىللارنىڭ تىزگىنلىشىگە ئۇچرايدۇ، كىشىلەرنىڭ ئىرسىيەت ۋە فىزىئولوگـ يىلىك تۈزۈلمە جەھەتلەردىكى پەرقلىرى ئالاھىدە تالانتنىڭ تە-رەققىياتىغا مەلۇم دەرىجىدە پايدىلىق ياكى پايدىسىز تەسىر-لەرنى كۆرسىتىدۇ، ياخشى بولغان ئىرسىيەت ۋە فىزىئولوگىيىلىك تۈزۈلمە جەھەتتىكى شەرتلەر ئالاھىدە تالانتنىڭ شەكىللىنىش

ۋە تەرەققىي قىلىشىدا مۇھىم ئالدىنقى شەرت بولىدۇ، دەپ قارايدۇ.

ئەقلىي پەرقتىكى ئالاھىدە ئەھۋال سۈپىتىدە ئەمەلىي تۇر-مۇشتا دائىم ئىقتىدارى باشقا بالىلاردىن ئۈستۈن بالىلارنى، يەنى ئاتالمىش «دانىشمەن بالا» لارنى ئۇچرىتىش مۇمكىن. ئالايلۇق، ئىتالىيىلىك شائىر دانتى توققۇز يېشىدا شېئىر يازغان. ئاۋسترىيىلىك كومپوزىتور مۇزارت ئالته يېشىدا مۇزىكا ئولتۇرۇشىنىڭ باش زولچىلىقىنى ئۆتىگەن. فرانسىيىلىك پەيلاسوپ ۋە ئالىم پاسكال 13 يېشىدا مۇئەپپەكىۋر بولۇپ قالغان. ئەنگ-لىيىلىك ماتېماتىك ھاملتون بەش يېشىدا لاتىن يېزىقىنى، گرېك يېزىقى ۋە ئىبراي يېزىقلىرىنى ئوقۇيالايدىغان بولغان. ناۋائىي ئالته يېشىدا شېئىرىي بەزمىگە قاتناشقان. ئۇلارنىڭ ئىقتىدارىنىڭ ئۈستۈنلۈكى گەرچە ئاساسلىقى دەسلەپكى قاتتىق تەربىيە ۋە ياخشى يېتىلىش مۇھىتىدىن پەيدا بولغان بولسىمۇ، لېكىن زېھنىي ئاھالىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدىغانلىقىنى ئىنكار قىلـ غىلى بولمايدۇ. بۇنداق پەرقلەرنى ئىنكار قىلىش ھازىرقى زامان ئالىملىرىمۇ بىر خىل بىمەنىلىك بولىدۇ، ئەلۋەتته. بىر مۇنچە مەشھۇر ئادەملەرنىڭ زېھنىي بۆلۈنمىسى 140 دىن ئۈستۈن بو-لۇپ، بۇنداق ئادەملەر باشقىلاردىن تۈگىما ئۈستۈنلۈككە ئىگە. فرانكلىننىڭ زېھنىي بۆلۈنمىسى 160، گالىلېينىڭ 185، نيۇتوننىڭ 190، دىكارتنىڭ 210، كانتنىڭ 190، لىنكولنى-نىڭ 150، ناپولېئوننىڭ 145، داۋىنچىنىڭ 180، مۇزارتنىڭ 165، گىيوتېنىڭ 310، ۋولتېرنىڭ 190 بولغان. بۇلارنى قانـ داق ئىنكار قىلغىلى بولسۇن.

يۇقىرىقىلاردىن باشقا، بىز ناھايىتى ئىشەنچىلىك مالىمىزىيالىلاردىن ئامېرىكا زۇئولوگى لىنكولنىڭ خاتىرە قالدۇرمىغانلىقى ئۈستۈن ئىكەنلىكى، ئۇنىڭ 50 ياشقا كىرگەندە 30 يىل بۇرۇن بېرەر قېتىم كۆ-

رۇشۇپ سۆزلەشكەن ئادەملەرنىڭ ئىسمىنى دەل ئېيتىپ بېرەلەيدىغانلىقىنى بىلدۇق.

1978 - يىلى ئامېرىكىدا كەنىام ھاكىمىيىتى ئىسمىلىك بالىنىڭ ئالتە ئايلىق بولغاندا تىلى چىققانلىقىنى، ئۇچ ياشتا كىتاب ئوقۇشقا كىرىشكەنلىكىنى، ئالتە ياشتا باشلانغۇچ مەكتەپكە كىرىپ ئۇچ يىل ئىچىدە تولۇقسىزنىڭ دەرسلىكلىرىنىمۇ قوشۇپ ئوقۇپ بولغانلىقىنى، يەتتە ياشتا تولۇق ئوتتۇرىنىڭ دەرسىنى باشلاپ، 11 ياشتا ئامېرىكىنىڭ مىچىگان ئۇنىۋېرسىتېتىغا كىرگەنلىكىنىمۇ ئاڭلىدۇق. بۇلارنىڭ ئاساسىي ئالاھىدىلىكىدە تۇغما ئەقلىي قابىلىيەت زىيادە بولغانلىقى ناھايىتى مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ. 1977 - يىلى 9 - ئايدا شەخسىي پۇلىغا «يەنتىيەنيۇڭ» نى نەشر قىلدۇرغان، 12 ياشلىق ياپون تەرجىمانى سانلون گۇچپەننىڭ زېھنىي بۆلۈنمىسى ئالتە ياشتا 196 گە يەتكەن بولۇپ، ئۇ بۇ كىتابنى 1 - سىنىپتىن باشلاپ رادىئو ئارقىلىق ئۆگىنىۋالغان خەنزۇ تىل سىۋېتسى بويىچە خەنزۇچىدىن تەرجىمە قىلىپ نەشر قىلدۇرغان. ئۇنىڭ 12 ياشتىكى بۇ تەرجىمە كىتابى جۇڭگو ۋە ياپونىيىلەردە ساقلىنىۋاتىدۇ.

يۇقىرىقىلاردىن كۆرگىلى بولىدۇكى، ئەقلىي زىيادىلىك ئوبىيېكتىپ مەۋجۇت. بۇنداق زىيادىلىك تارىخىنىڭ ئوخشاشمىغان باسقۇچلىرىدا تۇرلۇك پائالىيەتلەر ئارقىلىق ئىپادىلەنگەن، ھازىرمۇ دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا تۇرلۇك شەكىللەردە ئىپادىلەنمەكتە. ئىلىمىزنىڭ پەن - تېخنىكا داشۆسىدىمۇ تېخى 15 ياشقا كىرمىگەن ياكى ئەمدى كىرگەن ئەقلىي زىيادىلاردىن بىرمۇنچىسى ئوقۇۋاتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئەقلىي زىيادە ئادەملەرنىڭ بولىدىغانلىقىدىن گۇمانلىنىشنىڭ ئاساسىي يوق. گەرچە يىز ئەقلىي زىيادە بالىلارنىڭ تىپلىرىنى ناھايىتى ئىنچىكىلىك بىلەن بايقىۋالساڭ، ئۇلارنى شۇ ئالاھىدىلىكلىرى بويىچە تەرىپىلەشكە قەدەم قويالمىغان بولساقمۇ، ئىلىمىي تەكشۈرۈشلەرنىڭ

چوڭقۇرلىشىشىغا ئەگىشىپ، يوشۇرۇن ھالەتتىكى ئەقلىي زىيادە بالىلارنى كۆپلەپ بايقاش مۇمكىن.

ئەقلىي زىيادىلىك ۋە ئەقلىي كەملىك بىر ئادەمنىڭ ئەقلىي ئىقتىدارىنىڭ ئۆلچەيدىغان ئاساسلىق ئۆلچەمدۇر. ئەقلىي سەۋىيىنى ئۆلچەش ئۇسۇللىرى ئادەتتە كۆزىتىش ئۇسۇلى، ئەمەلىيەت ئۇسۇلى، سۆھبەتلىشىش ئۇسۇلى، ئەسەرلەرنى تەھلىل قىلىدۇرۇش ئۇسۇلى ۋە ئەقىل سىناش ئۇسۇلى قاتارلىقلار بولۇپ، بۇ ئۇسۇللار ئارقىلىق ئەقىلنىڭ تۇغما زىيادىلىكىنى ۋە ئەمەلىي ئىپادىلىرىنى بىلگىلى بولىدۇ.

ئەقلىي زىيادە بالىلار ۋاقتىدا بايقىۋېلىنسا ۋە مۇۋاپىق تەربىيىلەنسە، ئۇلار كېيىنكى كۈنلەردە ۋەتەنگە، خەلقە شەرەپ كەلتۈرىدىغان مەشھۇر كەشپىياتلارنى يارىتىپ، ئىنسانىيەتنىڭ ھاددىي ۋە مەنىۋى مەدەنىيەت تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈش رولىنى ئويناىدۇ ھەمدە ئەقلىي ۋە ئىجادىيلىقى زىيادە بالىلارنىڭ يېتىلىش جەريانىنى ئەقلى نورمال بالىلارغا ماسلاپ شەكلى ئارقىلىق تەتبىقلاپ، ئومۇمىي خەلقنىڭ زامانغا ئۇيغۇنلىشىش ساپاسىنى ئۆستۈرۈپ، پۈتكۈل مىللەت ۋە دۆلەتنىڭ ئومۇمىي يۇكسىلىش ۋەزىيىتىنى يارىتقىلى بولىدۇ. شۇڭا، ئەقلىي زىيادىلىكىنى بايقاشنى ئۆگىنىۋېلىش ۋە ئەمەلىيەتكە تەتبىقلاش ئاتا - ئانىلار، ئۇستازلار ۋە ھۆكۈمەتنىڭ مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلىرى ئۈچۈن ئىنتايىن مۇھىم تەلەپتۇر.

لېكىن، بۇلار تالانتنىڭ شەكىللىنىشىدىكى ئەقلىي پاكتلار بولۇپ، ئۇ تالانتنىڭ شەكىللىنىشىدە كۆرۈلىدىغان ھەيران ئەقلىي ئالامەتلەرنىڭ ئورنىنى باسالمايدۇ. يەز تالانت تارىخىغا قارايدىغان بولساق، نۇرغۇنلىغان ئالىملارنىڭ يالغۇز ئەقلىي زىيادىلىكىگە تايىنىپلا قالماستىن، يەنە ئۇلارنىڭ بالىلىق دەۋرىدىلا ئاجايىپ زور غايىۋى ئىستەكلەرنى كۆڭلىگە پۈككەنلىكىنى كۆرىمىز. ئالايلۇق، ئېدىسون: «چوڭ بولسام مۇنىياۋى

ئىشتىن بىرنى قىلسەن» دېگەن ئىستەكتە بولغان بولسا، ماركس «پۈتكۈل ئىنسانىيەت ئۈچۈن ياشايمەن» دېگەن ئىستەكتە بولغان. ماۋزېدۇڭ باشلانغۇچ مەكتەپتىكى چاغلىرىدىن باشلاپلا: «جۇڭگو ۋە دۇنيانى ئۆزگەرتىش كېرەك» دېگەن ئىستەك بىلەن بىرلىپ ئۆگەنگەن. يەنى ماركس، ماۋزېدۇڭ، جۇئېنلەيدەك ئۇلۇغ سىياسىيونلار ياكى ئېدىسون، ئېينىشتېيىن، فرويىد، ماسلوۋدەك ئۇلۇغ ئالىملار بولسۇن، ئۇلاردا ئەقلىي زىيادىلىك ئالامەتلىرىدىن باشقا يەنە باشقىلاردىن يۇكسەك بولغان غايە، پەزىلەت، غۇرۇر ۋە ھەربىكەت ئالاھىدىلىكلىرى كۆرۈلگەن. بىز يۇقىرىدا تىلغا ئالغان سىياسىيونلارنىڭ پائالىيەت ئىزلىرىنى تەكشۈرگىنىمىزدە، ئۇلاردا كىچىك ۋاقىتتىن باشلاپلا مېھنەتكەش خەلققە ھېسداشلىق قىلىش، ئىجتىمائىي، سىياسىي ئىشلارغا قىزغىنلىش ئالامەتلىرى كۆرۈلگەن. ماۋزېدۇڭ، ئېينىشتېيىن، فرويىد قاتارلىقلاردا كىچىكىدىن باشلاپلا رىقابەتلىشىش خاراكتېرى، باشقىلاردا كەم كۆرۈلىدىغان ئىرادە قۇدرىتى ۋە مۇستەقىللىك خاسلىقى كۆرۈلگەن. ئۇلار دۇنياغا كۆز ئاچقاندا ياكى ئۆز خەلقىنىڭ غۇرۇرىنى تۇرمۇشىدىن ئېچىنغان، ئۆز ۋەتىنىنىڭ بېشىغا كەلگەن ئاپەتلەرگە غەزەپلەنگەن ياكى يۇرگۈزۈلۈۋاتقان تۈزۈمدىكى چىرىكلىك كەلتۈرۈپ چىقىرىۋاتقان يامان ئاقىۋەتلەرگە نەپرەتلەنگەن. بۇنىڭ بىلەن ئۇلاردا جاھانىنى تۈزەش، مىللەتنى قۇتۇلدۇرۇش ھېسسىياتى باشقىلاردىن بۇرۇن يېتىلگەن. مەسىلەن، فرويىد بىلەن ئېينىشتېيىن يەھۇدىيلارنىڭ دۇنيا بويىچە خورلۇققا ئۇچرىشىغا ئېچىنىپ، مىللىي كەمسىتىشكە قارشى تۇرۇپ، مىللىي ئەركىنلىكنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، يەھۇدىيلارنىڭ غۇرۇرىنى دۇنياغا تونۇتۇپ قويۇش يولىدا ئىلمىي جەھەتتە ئېلىشىش ئېرادىسىگە كەلگەن.

مانا مۇنداق ئالامەتلەر ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىدا كۆرۈلگەن غەيرىي ئەقلىي ئامىللار زىيادىلىكى بولۇپ، بۇنداق زىيادىلىكمۇ

ئالاھىدىلىك يېتىلىشىدە ئەقلىي زىيادىلىككە يېتەكچىلىك رول ئويناپدۇ. ھەيران قېلىش ھېسسىياتى ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش ھەر ئادەمدە ئۆزگىچە كۆرۈلىدىغان ھېسسىيات، يېگانىلىق، ئۆزگىچىلىك ئالامەتلىرى ياشقىلاردىمۇ مەۋجۇت بولىدۇ.

ئالىملارنىڭ ئىسپاتلاپ چىقىشىچە، ئىنسانلارنىڭ ئاللىقاچان داۋاملىق ئەقلىي زىيادىلىكى ھەيران قېلىش ھېسسىياتى ئىلمىي دۇنيادا بىرىنچى ئۇستاز سۈپىتىدە تونۇلغان ئاريستوتېل بۇنداق ھېسسىياتنى ئېيتىراپ قىلىپ مۇنداق دېگەن: «ھەيران قېلىش ئادەمنى پەلسەپىۋى تەپەككۇر قىلىشقا يۆكسەلدۈرىدىغان ھەرىكەتلەندۈرگۈچى كۈچ، ئادەم ئالدى بىلەن ئۆزى ئۇچراتقان ناتونۇش شەيئىگە ھەيران قالىدۇ، ئاندىن تەدرىجىي ھالدا ئۇنى يۇلتۇز، قۇياشتىكى ئۆزگىرىشلەر بىلەن شەيئىلەرنىڭ كېلىپ چىقىشى ئۈستىدە ئىزدىنىدۇ». بۇ ھەقتىكى تەلىمات ۋە ئەمەلىي پاكىتلاردىن كۆرۈۋالالايمىزكى، غەيرىي ئەقلى بولغان ئۇخلىمىلىق ئايرىمىچە ئەھۋاللار ئەمەس، بەلكى ئالاھىدىلىقلاردا ئالاھىدە گەۋدىلىك، ئېنىق كۆرۈلىدىغان، ئادەتتىكى ئادەملەردىمۇ بەزىدە ئوخشىمىغان دەرىجىدە كۆرۈلۈپ تۇرىدىغان تالانت ھادىسىدۇر.

تالانت بىلەن ئەقلىي زىيادىلىك ئۆزئارا مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ، لېكىن، ئەقلىي زىيادە بالىلارنىڭ ھەممىسى تالانتلىق بولۇپ كېتەلمەيدۇ. بۇنىڭ سەۋەبى نېمە؟ يۇنىڭ سەۋەبى تالانتنىڭ ئەقلىي زىيادىلىكتىن باشقا غەيرىي ئەقلىي پەزىلەتلەرنىڭ زىيادىلىكىگىمۇ موھتاج بولغانلىقىدىندۇر. بىز يۇقىرىدا بايان قىلغان تالانتلىقلارنىڭ ھەممىسىدە ئەقلىي زىيادىلىك كۆرۈلمىگەن، يەزىلىرىنىڭ ئەقلى نورمال بولغان. ئۇلارنىڭ كۆپ چىلكىدە غەيرىي ئەقلى بولغان پەزىلەتلەر خاسلىق جەھەتتە زىيادە بولغان. كىچىك ۋاقىتتىدا ئەقلى زىيادە بولغان بەزى بالىلارنىڭ كېيىنكى كۈنلەردە تالانتلىق بولالماسلىقى ئەنە شۇنداق غەيرىي ئەقلىي پەزىلەتلەر جەھەتتىمۇ زىيادە بولالىغانلىقى،

ئېينىشتېيىندەك «تەبىئەت سىرلىرىنى ئېچىش جەھەتتە ئىسپوۋال غىلى بولمايدىغان بىر خىل ئىستەك» تە بولمىغانلىقى، جۈملىدە، «جۇڭخۇانىڭ باش كۆتۈرۈشى» ئۇچۇن ئۆگىنىشتەك ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىنىڭ بولماسلىقى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، ئۇ، تالانتنىڭ ھەم ئەقلىي زىيادىلىككە ھەم غەيرىي ئەقلىي زىيادىلىككە موھتاجلىقىنى كۆرسەتمەيدۇ.

يەنىپ ئېيتقاندا، تالانتنىڭ يېتىلىشىگە بىۋاسىتە تەسىر كۆرسىتىدىغان تۈغما ئامىللار ئەقلىي ۋە غەيرىي ئەقلىي جەھەتلەردە كۆرۈلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا، ئۇ يەنە خىلمۇ خىللىققا ئىگە بولىدۇ. بۇنداق كۆپ خىللىقتىكى تۈغما قابىلىيەتنىڭ ئەقلىي ساھەسى (ئەقلىي قابىلىيەت، ئەقلىي ئىقتىدارىدىن ئىبارەت ئىككى تەرەپ) تە كۆپلىگەن ئىپادىلىرى بولۇپلا قالماستىن، غەيرىي ئەقلى بولغان ساھەلەردىمۇ كۆپلىگەن ئىپادىلىرى بولىدۇ ھەمدە بۇنداق ئىككى تەرەپتىكى تۈغمىلىقنىڭ ھەر بىر ئادەمدىكى ئىپادىلىرى ئوخشاش بولمايدۇ. شۇڭا، تالانت تەتقىقاتىدا ھەر بىر ئادەمدىكى ستېخىيە، يېگانىلىق، ئۆزگىچىلىك ۋە ئىجادىيلىقنى نەزەرگە ئېلىش كېرەك.

ستېخىيە دېگىنىمىز — بىر ئادەمنىڭ ئىچكى پەزىلەتلىرى روھىي دۇنياسىدىكى تەسىراتلارنىڭ ئىختىيارسىز ھالدا يېكى تەرتىپكە كىرمىگەن ھالدا ئاشكارىلىنىشى بولۇپ، ئۇ ئادەمنىڭ نېرۋا تۈزۈلۈشىگە باغلىق بولىدۇ. مەسىلەن نېرۋولوگىيىنىڭ ئىسپاتلىنىشىچە، نېرۋا ھۈجەيرىلىرى ئۆسۈكچىلىرى يا كى ئۆسۈكچە توقۇلمىلىرى ئوتتۇرىسىدا مۇقىمسىز تۈتاشتۇرغۇچى قۇرۇلمىلار بولۇپ، بۇنداق مۇقىمسىز قۇرۇلمىلار تەبىئىي ھېخانىزم سۈپىتىدە ئۆسۈكچىلەرنىڭ باغلىنىشلىرى ئۈچۈن تاللاش خاراكتېرىدىكى قاتارلاشتۇرۇشلارنى ئېلىپ بېرىشقا كۆپ خىل ئىمكانىيەتلەرنى يارىتىپ بېرىدۇ. ئەگەر بىر ئادەمدىكى بۇنداق ستېخىيە توسۇپ قويۇلسا، ئۇنىڭ ئىپادىلىنىشىگە يول قويۇلمىسا يا كى

ھەممە ئادەمنىڭ ستېخىيىسى باشقىلارنىڭ تۈزۈپ بەرگەن ئەندىزىلىرىگە كىرگۈزۈپ قويۇلسا، ئىجادىي پىكىر قىلىشقا توسقۇنلۇق تۇغۇلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، بىز ھەربىر ئادەمدىكى بۇنداق ستېخىيىنى كىشىلەرنىڭ يېگانىلىق يارىتىشىنى ئاسراش نۇقتىسىدا تۇرۇپ ئاسرىشىمىز، ھە دېسىلا بۇنداق قىلساق بولمايدۇ، بۇنداق قىلساق بولمايدۇ دەپ تۇرۇۋالماي، ئۇنىڭ ئۆز خاھىشىدىكى يېگانىلىق يارىتىش ئۇسۇلىنى ئاسرىشىمىز كېرەك. بۇنداق قىلمىغاندا، ئادەمدىكى ستېخىيىلىك قوزغىلىش، يېگانىلىققا ئۆز خاھىشى بويىچە ئىنتىلىش ئاجىزلاپ، تەكرارلاشنىلا كۆتۈپ تۇرىدىغان پاسسىپ پىسخىكا ئۆسۈپ بارىدۇ — دە، ئىجادىي قابىلىيەتنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا پايدىسىز بولغان ئامىللار كۆپمىپ كېتىدۇ.

يېگانىلىق — ھەربىر ئادەمنىڭ شەيئىلەرنى بىلىشتىكى باشقىلارغا ئوخشىمايدىغان ئىنكاس ئۇقتۇسىنى، ھېسسىيات ئۇسۇلىنى، خىيال ئالاھىدىلىكىنى، ئىدىيە ھالىتىنى ئىپادىلەيدۇ. يېگانىلىق ستېخىيىگە ئوخشىمىغان ھالدا، بىر ئادەمدىكى سۇبېيېكتىپ ئامىللارنى تېخىمۇ كۆپ ئۆز ئىچىگە ئېلىپ، ئۇنى باشقىلارغا ئوخشىمايدىغان ئالاھىدە شەخسىيلىنىدۇرىدۇ. ئۇ كۆپ ھاللاردا باشقىلارغا ئوخشىمايدىغان ھەربىر ئۇسۇلى ۋە ھېسسىياتى ئۇسۇلى قاتارلىق تەرەپلەردە ئىپادىلىنىدۇ. شۇڭا ئۇ بىر ئادەمنىڭ ئۆزىنىڭ ھايات ئوبرازىنى ئۆزى مونوپول قىلىش، ئەركىن ھالدا ئۆزىگە ئۆزى خوجايىن بولغان ھالدا تەرەققىي قىلىش، ئۆزىنى ئۆزى يېتىلاپ مېڭىش ئۇسۇلىدۇر. بۇنداق ئۇسۇل ئىجتىمائىي نىزاملار بىلەن مۇقەررەر يوسۇندا باغلىنىپ كەتمەيدۇ. ئەمىلىيەت ۋە باشقا ئادەملەرنىڭ ھەر بىر ئادەمدىكى مۇنداق يېگانىلىققا بولغان كەڭ قورساقلىقى ئۆزگىچىلىكنى جارى قىلدۇرۇشقا پايدىلىق.

ئۆزگىچىلىك (مۇستەقىللىق) ستېخىيىلىك تەپەككۇرنىمۇ،

تارقاقلاشتۇرۇش تەپەككۇرنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان. ئىجادىي قابىلىيەتنىمۇ زور دەرىجىدە ئەركىن تۇرىدىغان بىر ئۇقۇم بولۇپ، ئۇ ئىجادىي قابىلىيەتكە ئوخشاش ئىجتىمائىي ھالاشلارنىڭ توسقۇنلۇقىغا ئۇچرىمايدۇ. شۇڭا، ئۇ ئادەمنىڭ ياشقىلار بىلەن ئوخشىمايدىغان بىر خىل ياشاش شەكلى بولىدۇ، ئۇ، يەنە ئۆزىنى ئۆزى مۇكەممەللەشتۈرىدىغان (ئەلۋەتتە جەمئىيەتكە ۋاسىتىلىك تەسىر كۆرسىتىدۇ، ئەمما، جەمئىيەتكە تەسىر كۆرسىتىشى ئۇنىڭ مەقسىتى ياكى نىشانى ئەمەس)، ئۆزىنى ئۆزى يېڭىلاپ ماڭىدىغان بىر خىل ياشاش ئۇسۇلىدۇر. بۇنداق ئۆزگىچىلىكنىڭ تەرەققىي قىلىشى ياغرى قانىتىمقلىق قىلماسلىق، كەڭ قورساقلىق بىلەن مۇئامىلە قىلىدىغان كىشىلىك مۇناسىۋەت بىلەن ئەخلاقىي مۇھىتقا موھتاج بولىدۇ ۋە شۇنداق بولۇشقا مۇراجىئەت قىلىدۇ، كىشىلەردە ئۆزگىچە ئادەمنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىغا ئۇنايدىغان ۋە ئۇنىڭ ئەقىلغا ئۇيغۇنلىقىنى ئېتىراپ قىلىدىغان پوزىتسىيەنىڭ بولۇشى ئىجادىي ئىقتىدارنىڭ تولۇق جەۋلان قىلىشى ۋە جارى قىلدۇرۇلۇشىدىكى ئالدىنقى شەرتتۇر.

ئەمەلىيەتتىمۇ ئادەمنىڭ تالانت كۆرسىتىشى يۇقىرىدىكى ستېخىيە، يېگانىلىق، ئۆزگىچىلىك بىلەن چەمبەرچاس باغلانغان بولۇپ، ئۇ پەقەت (ئاز سانلىق ئەتراپلىق تالانىتلىقلارنى ھېسابقا ئالمىغاندا) تۇرمۇشنىڭ مەلۇم بىر تەرىپىدە كامالەت كۆرسىتىدۇكى، ھەممە تەرىپىنە كۆرسىتەلمەيدۇ. ئۇ پەقەت تۇرمۇشنىڭ ئاشۇنداق بىر تەرىپىنى گۈزەللىككە ئىگە قىلسىلا، تۇرمۇشنىڭ تەركىبىي قىسمى بولۇپ قېلىۋېرىدۇ، تۇرمۇشنى تالانتنىڭ بىر ئېلېمېنتى سۈپىتىدە تولۇقلىغان مۇنداق بىر ئادەمدىكى ستېخىيە، يېگانىلىق، ئۆزگىچىلىك باشقا ئادەمدە ئاسانلىقچە ئىپادىلەنمىگەنلىكتىن، ئۇ بىسىۋېتىلمە، تۇرمۇشنىڭ شۇ تەرىپىدىكى گۈزەللىككە كېپىللىك قىلغىلى بولمايدۇ. ئېنىك كىنچى تۇرلۇك قىلىپ ئېيتقاندا، تالانت قوغلىشىش ئادەمنىڭ

تۇرمۇشتىكى بىر خىل ياشاش ئالاھىدىلىكى، ئۇسلۇبى بولۇش سۈپىتى بىلەن تۇرمۇشنىڭ ھەر قانداق بىر تەرىپىدە ئالگىنىپ پوزىتسىيەدە ئىنتىلىپ تۇرىدىغان غۇرۇرغا ئىگە، ئەمەلىي ئەتىجە بىلەن ئۆزىنى ئىسپاتلاپ بېرىشكە تەقەززا قىلىپ تۇرىدىغان جەمئىيەت بايلىقىدۇر. شۇنداق بولغانلىقتىن، بىر خىل تالانت قېلىپى بىلەن يەنە بىر خىل تالانتقا ئەندىزە سىزىپ بېرىش — جەمئىيەتنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن پايدىسىز بولىدۇ. بۇنداق ئەندىزىچىلىك ۋە تەنقىدىي روھ بىلەن تولۇپ كەتكەن جەمئىيەت نۇرغۇنلىغان تالانت مېۋىلىرىنى ئۈزەلمەي قېلىشى، تالانتلىق ئەزالىرى تالدىدا كۆلكىلىك كۆرۈنۈپ قېلىشى مۇمكىن.

ئالايلۇق، بەزى ئالاھىدە تالانتلىق ئادەملەردىمۇ بىز قەيت قېلىۋاتقان ئالاھىدىلىكلەردىن باشقا يەنە غەلىتە تەپەككۇر ئۇسۇلىمۇ بولۇپ، تەپەككۇر ئۇسۇلىدىكى بۇنداق ستېخىيە، خاھىش چانلىق، يېگانىلىق، ئۆزگىچىلىكنى ئۆزگەرتىۋېتىش تۇغرا كەلسە، ھەتتا دۆلەت، مىللەت ئۈچۈن توسۇۋالغىلى بولمايدىغان زىيانلارنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. ئالىملارنىڭ تەكشۈرۈپ ئېنىقلىشىچە، ئاتاقلىق مۇتەپەككۇر ۋە ئۇلۇغ ئىجادكارلارنىڭ تەپەككۇر ئۇسۇلى ئۇلارنىڭ غەلىتە خوي — مىجەزى ۋە ھەرىكىتى بىلەن زىچ باغلانغان. بىر ماتېرىيالدا كۆرۈشۈمچە، نېمىس ئالىمى كانت ئەسەر يازغاندا دېرىزىنىڭ ئالدىدا تۇرۇپ، بەزىدە ئورنىدىن تۇرۇپ يېراق — يېراقلاردىكى ئۇپۇقتا نەزەر سالىدىكەن، ئۇنىڭ دېرىزىسى ئالدىدىكى بىر تۇپ دەرەخ ئۆسۈپ كەتكەندىن كېيىن ئۇنىڭ يېراقتا نەزەر تاشلاپ تەپەككۇر قىلىش ئادىتى بۇزۇلۇپ، ئىجادىيىتى دەخلىگە ئۇچرايتۇ. شۇ چاغدىكى نېمىس پادىشاھى ئۇنىڭدىن ھەر ھەپتىدە بىر قېتىم ھال سوراپ تۇرىدىكەن. بىر كۈنى پادىشاھقا بۇ ئىش خەۋەر بولۇپتۇ — دە، پادىشاھ ئادەم ئەۋەتىپ ئۇ دەرەخنى قومۇرۇپ تاشلاپ، ئۇنىڭ ئورنىغا پاكار دەرەختىن بىر تۇپ قويۇپ،

ئۇنىڭ يىراقتا نەزەر تاشلاپ تەپەككۇر قىلىش ئادىتىگە كاپا-
لەتلىك قىلمېتۇ. لۇشۇن ۋاقتى بولسىلا شىرەنىڭ ئالدىغا
كېلىدىكەن - دە، ئالدى بىلەن شىرە ئالدىدا كۆزىنى يۇمۇپ
ئولتۇرۇپ پىكرىنى مەركەزلەشتۈرىدىكەن، ئاندىن تاما-
كىسىنى قاتتىق شورىغان هالدا جىمجىت ئولتۇرۇپ خىيالغا
پاتىدىكەن. بالزاك هەر قاچان شام يورۇقىدا خىيال سۈرىدە-
كەن، ئويلىنىدىكەن، شام يورۇقىدىن ئايرىلسا، ئۇنىڭ خىيالى
چېچىلىپ، دولقۇنلاۋاتقان ئىلهامى جىمىپ قالىدىكەن - دە،
ئىجادىيىتى توسالغۇغا ئۇچرايدىكەن. جۇئگونىڭ سۈئ سۇلالىسى
دەۋرىدە ئۆتكەن ئەدىب ئوۋ ياڭشيۇ هاجەتخانىغا كىرگەندە مۇهىم
تېمىلارنى ئويلىنىۋالىدىكەن، ئۇ، بۇ چاغدا زېهىن ناهايىتى ئو-
چۇق بولىدۇ دەپ قارايدىكەن. مۇزىكانت شۇبىرت ۋاراڭ - چۇرۇك
كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان قەهۋەخانىدا ۋە ياكى قاۋاقخانىلاردا ئولتۇرۇپ
كۆيلەرنى ئىجاد قىلىدىكەن، ئۇ، ۋاراڭ - چۇرۇك بولغان يەردە
تىنچلىقنىڭ، ئازادلىكنىڭ قەدرى ئۆتىۋىلىدۇ. شۇڭا، مەن تىنچ-
سىز يەردە تىنچلىق بېغىشلايدىغان كۆيلەرنى ئىجاد قىلالمەن.
دەپ قارايدىكەن. كولومبو هەر قاچان ئاسمان بوشلۇقىغا قاراپ
پارقىراپ تۇرغان يۇلتۇزلارنى كۆرۈپ تۇرۇپ مەسىلەرنى ئوي-
لىنىدىكەن. ئامېرىكا شائىرى رامپرو يامغۇر ۋە قار يېغىۋاتـ
قاندا يېڭى ئەسەرلىرىنىڭ لايىهىسىنى تۈزىدىكەن. ئۇ: مەن
يامغۇر سۈيى ۋە قار ئۈچقۇنلىرى ئارقىلىق ئىلهاملىرىمنى سۇ-
غىرىمەن، دەيدىكەن. فۇسۇئىلىك كىشىلەر بىلەن پاراڭلاشقاچ
ئولتۇرۇپ ئەسەرلىرىنى لايىهىلەيدىكەن. ئۇ ئۆتكەن - كەچكە-
لەر بىلەن جاهانىڭ ئۇ قېتىمدىن - بۇ قېتىمچە سۆزلىشىپ
تۇرۇپ «لياۋجەي رىۋايەتلىرى» نى پۈتتۈرگەنمىكەن. ياپون ئىخ-
تىراچىسى گاۋچياۋجې «خىيالغا چۆكۈش ئۇسۇلى» نى ئىجاد
قىلغان. ئۇ: ئادەم ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ پىكىر خىيالىرىنى بىر
يەرگە يىغىپ ۋە هەممە نەرسىنى ئۇنتۇپ چوڭقۇر خىيالغا چۆ-

مىدۇ، بۇنىڭ بىلەن ئىجادىي تەپەككۇر جانلىنىدۇ، دەپ قارايـ
مىكەن. قىسقىسى، ناهايىتى كۆپ ئالىم، يازغۇچى، سەنئەتكارە-
لارنىڭ باشقىلارغا ئوخشمايدىغان بىر خۇي - مىجەزى بو-
لۇپ، بۇ هال ئۇلارنىڭ خاهىشچانلىقى، ستېخىيىسى، يېگانە
لىقى، ئۆزگىچىلىكىدىن بىخلىنىپ چىققان ياكى شۇ ئالاهىدە-
لىكلىرىگە يارەمچىلىك رول ئويناغان. شۇڭا، تالانت مەسىلە-
سىدە بۇ نەرسىلەرنى ئېتىراپ قىلىش ۋە ئۇلارغا شۇ ئالاهىدە-
لىكنى بويىچە ئىلهام بېرىش ئاقىللىقتۇر.

يەنە كېلىپ، ئىجادىيىلىق كىشىلەرنى غىدىقلاش ئارقىلىق
كىشىلەردىكى سەزگۈلۈك، ئىچى قايناش، بۇرۇقتۇم بولۇش،
قىسقىسى، يامان ئىللەتلەر تۇپەيلى گەپ يوشۇرىدىغان قورقۇنچ-
نى تۇگەتكەندىلا تولۇق ئويغاق هالەتكە كېلىدىغان، بىخ سۈ-
رىدىغان بولغاچقا. ئۇ كىشىلەرنىڭ ئىدىيە ۋە هەرىكەتتە ئۆزىگە
تولۇق خوجايىن بولۇشىنى، سىرلىق مەسىلىلەرگە پىكىر يۈرگۈ-
زۈشىنى، باشلىقلىرى، ئۇستازلىرى ۋە ئۆزىدىن چوڭ كاتتىلار
بەلگىلىگەن ئىشلار ئۈستىدە كاللا ئىشلىتىپ مەسىلەرنى ئوت-
تۇرىغا قويۇشىنى، ئۆزىنىڭ تەكلىپ لايىهىلىرىنى ئوتتۇرىغا قو-
يۇشتا باشقىلارنىڭ چىرايىغا قاراپ هەقىقەتتىن چېكىنمەسلىكىنى
شەرت قىلىدۇ. بۇنداق ئىكەن، هەر ئادەمدىكى ستېخىيە، يېگا-
نىلىق، ئۆزگىچىلىك مۇقەررەر يوسۇندا تالانتنىڭ هەر ئادەمدە-
كى ئەقلىي ياكى غەيرىي ئەقلىي ساهەنىڭ ئەسلى ئۇستۇنلۇكى
بويىچە ئۆسۈپ بېرىشىغا پايدىلىق بولغان، قوغدىلىشقا تېگىش-
لىك بولغان كىشىلىك ئىززەت - هۆرمىتى سانىلىشى كېرەك.
ئەمما، شۇنى بىلىش لازىمكى، بۇنداق ستېخىيە، يېگانىلىقە
ئۆزگىچىلىك هەممە ئادەمدە تولۇق ساغلاملىق ياكى ئەقىل هەم
پەزىلەت جەهەتتىكى زىيادىلىك بولۇپ ئىپادىلەنمەستىن، پەرق
لىق ئىپادىلىنىدۇ. بەزىلەر هەدىسىلا ئالاهىدە تالانتقا ئىگە
ئادەملەرنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈۋېلىپ، ئادەتتىكى ئادەم-

لەردىگى ستىخىيە، يېگانىلىق، ئۆزگىچىلىكىنى ئەنە شۇنداق ئالاھىدە ئادەملەرنىڭكىگە ئوخشىتىش ئۇچۇن، ئۇلارنىڭ ئەملىي ئەھۋالىغا ئويغۇن بولمىغان رامكىلارنى ئويدۇرۇپ چىقىرىدۇ. لەتىجىدە ئۇلار بۇنداق رامكىلارغا نارازى بولۇپ، تالانت يېتىلدۇرۇش پۇرسەتلىرىنى قولدىن بېرىپ قويىدۇ ياكى ئۇلاردەك بولۇشقا كۆزى يەتمەي بوشىشىپ كېتىدۇ. يەنە كېلىپ، بەزى يازغۇچى، شائىرلار ئۆز ئەسەرلىرىدە ياخشى بىر ئادەمنى يازماقچى بولسا، ئۇنى ھەممە تەرەپتە زىيادە ياخشى كۆرسىتىش ئۇچۇن، ئۇلارنىڭ قىياپىتىنى تەندۇرۇس، روھى ئۇرغۇپ توربىدىغان، كۆتۇرەڭگۇ، باتۇر قىلىپ تەسۋىرلەيدۇ ھەتتا ئۇلارنىڭ قىياپىتىنى بېزەۋېرىپ ھەجۋىي سۇرەتكە ئايلاندۇرۇپ قويىدۇ. ئادەتتىكى ئادەملەر بۇنى كۆرۈپ ئۇ دەرىجىگە يېتىشكە كۆزى يەتمەيدۇ ـ دە، ئۇنداق ئادەملەردىن بولۇشنى خالىمايدۇ. ئەمەلىيەتتە ئىنسان تەبىئىتىدە بولىدىغان ئۇلارنىمۇ بولۇپ، ئەقلىي زىيادە ۋە ياكى پەزىلەتتە زىيادە ئېتىلغان ئادەملەرمۇ بەزى تەرەپلەردە مۇتلەق ئۇستۇن تۇرغان بىلەن يەنە بەزى تەرەپلەردە ئەخمەق، بەتتەجەل، مەسئۇلىيەتسىز، بىخۇد بولىدۇ ھەتتا جاھىللىق قىلىپ ئادەمنى زېرىكتۇرۇۋېتىدىغان، سۇنئىي ھەرىكەتلەرنى كۆپ قىلىدىغان. ساختا شۆھرەت ھەم كىشىنى قىلىدىغان، بولۇپمۇ ئۆزىنىڭ چوتىنى سوققاندا، بالا ـ چاقىسى ۋە ئائىلىسىنىڭ ئىشلىرىغا كەلگەندە پەت ئۇچەيلىك قىلىدىغان كەمتۇكلۇكلەردىن خالى بولالمايدۇ. دېمەك، تۇغما ئالاھىدىلىكى زىيادە ئادەملەرمۇ ئالدى بىلەن نورمال ۋە كەمتۇك ئادەملەرگە ئوخشاش قايغۇ ـ ھەسرەت، خۇشلۇق ـ خاپىلىقلارنىڭ زىددىيەت ۋە توقۇنۇشلىرى ئىچىدە تۇرىدۇ. بۇ، ئالتۇن ساپ بولمايدۇ، ئادەم مۇكەممەل بولمايدۇ دېگەنىنىڭ ئۆزىدۇر. توغرا، ياخشى ئادەملەر، ناھايىتى ياخشى ئادەملەر، ھەتتا ئۇلۇغ ئادەملەرنىڭ تاپقىلى بولىدۇ. ئىنسانىيەتنىڭ كېلەچىكى ئۇچۇن ئۇمىد بېغىش

لايىدىغان ئەۋلىيا سۈپەت ئادەملەر، ئاقىللار ۋە ساپ دىل ئۇلۇغ داھىيلارمۇ بار. لېكىن، بۇنداق ئادەملەر ناھايىتى ئاز بولىدۇ ھەمدە ئۇلاردىمۇ خاپا بولىدىغان، خۇش بولىدىغان، ئاچچىقلايدىغان، شەخسىيەتچىلىك قىلىدىغان ھەتتا تېخى چۈشكۈنلىشىدىغان ئاجىزلىقلار بولىدۇ. شۇنىڭ ئۇچۇن، بىز ھەرىسىز ئۆزىمىزدىكى ستىخىيە، خاھىشچانلىق، يېگانىلىق، ئۆزگىچىلىك لەرنى جارى قىلدۇرۇپ، تالانت بوسۇغىسىدىن ئۆتۈشتە، ئەقلىي ۋە پەزىلەت زىيادىلىكى بار ئادەملەرنىڭمۇ بىز بىلەن ئوخشاشلىقىنى ئويلىشىمىز، ئىنسان تەبىئىتىدە ھەممىگە ئورتاق بولغان ياخشى ـ يامانلىقنىڭ مەۋجۇتلۇقىغا ئىشىنىپ، توختىماستىن ئۆز تەبىئىتىمىزدىكى تالانت ئېلىمېنتلىرىنى ئۆستۇرۇشىمىز، تەرەققىيات نەزەرىدە تۇرۇپ باشقىلارنىڭ ستىخىيە، يېگانىلىق، ئۆزگىچىلىكىنىمۇ ھۇرمەت قىلىشنىمىز كېرەك.

شۇمۇ ئەقلىگە ئىشارەتكى، باشقىلارنىڭ ستىخىيە، يېگانىلىق ۋە ئۆزگىچىلىكىنى ھۇرمەت قىلىش ۋە ئۇلارنىڭ شۇ ئالاھىدىلىكلىرىنى قوللاش يالغۇز ئەدەب يۇزىسىدىنلا بولماستىن، بەلكى باشقىلارنىڭ قىممىتىنى ھۇرمەت قىلىش ۋە ئۇنىڭدىن ھۇزۇر ئېلىشتۇر. بىر ئادەمدىكى ئۆزگىچىلىك يەنە بىر ئادەمگە شۇ ھامانلا يېقىپ كەتمەيچەكە، ئۆزگىچىلىكنى ھۇرمەتلەشتە ئۇ ئۆزىنىڭ قىممىتىنى ئىپادىلەپ بولغۇچە كۈتۈپ تۇرۇشقا، ئۇنىڭدىكى غەلىتىلىك تۇيۇلغان تەرەپلەرگە قامچا تەگكۈلمەي كەڭ قورساقلىق قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. بۇنىڭ ئۇچۇن: «بوپتۇ، بۇمۇ ئوخشىمىغان بىر ياڭزىغۇ، ھېچ بولمىغاندا، سودا دۇكانلىرىدا ئەينەك ئىچىگە قويۇلغان مودېللارغىمۇ قارايمەن ئەمەسمۇ» دېيىش كېرەك. ئۇ بىر ئادەمدىكى ئېھتىياتچانلىق بولۇپ، بۇنداق ئېھتىيات يولغاندا، غەلىتە كۆرۈنگەن ئۆزگىچىلىك ۋاقتىنىڭ ئۆتۈشى بىلەن جەمئىيەت ۋە جامائەتكە ھۇزۇر بېغىشلايدىغان ئىجادىي قىممەت يارىتىپ قالسا، ئېھتىيات قىلغۇ

چى خىجىللىق ئىلكىده قىزىرىپ قېلىشتىن قۇتۇلىدۇ. ھېچ بول
مىغاندا، باشقىلار ئۇنى ئاددىي كۆز بىلەن كۆرۈپلا كاپشىلپ
كېتىدىغان «ئۆپكىسى يوق» دېمەيدۇ. ئۇرغۇن ئەمەلىيەتلەردىن
كۆرۈپ تۇرۇپتۇمىزكى، ئىجادىيلىق ھەر قاچان مەغلۇبىيەتكە
ھامىي بولغانلىقتىن، ئۆزگىچىلىكنىڭ مەغلۇپ بولۇپ يەنە ئۇر-
نىدا دەس تۇرۇپ قېلىشى، ئىجادىيلىققا ئۆزگىرىش ئېھتىمالى
كۆپ بولىدۇ. شۇنداق بولغاچقا، باشقىلارنىڭ ئۆزگىچىلىكىدىن
ھۇزۇرلىنىشنى ئۆگەنگۈچىلەر ھەم ئاقىل، ھەم ئەقىللىقلاردۇر.
چۈنكى ئىنسانىيەتتە تازا ماختاشقا ئەرزىيدىغان سۈپەت ئەڭ قىم-
مەتلىك بولغان ئىجادىيەت ئۇسلۇبى ۋە سېھرىي كۈچكە باي
بولغان ھەققانىيەت روھىي ھاللىقتۇر. بۇنداق قىممەت ۋەروھىي ھاللىق
ھەممە ئادەمنىڭ قوينىدىن چىقمايدۇ، ئۇ ئالدى بىلەن ئۆزگە-
چىلىكنىڭ ساغلام خاسلىق تەرىپىگە يۆتكەۋاتقان ئىجادىي ئادەم-
لەردىن چىقىدۇ. مۇشۇ قانۇنىيەت تۈپەيلى بىز باشقىلارنىڭ
ئۆزگىچىلىكىنى ھۆرمەتلەش ئارقىلىق تەرىبىيە ئالغۇچى، ئۆگە-
گۈچى، يۇزلەپ كىشىلەردىكى ئۆزگىچىلىك بىلەن ئۆزىمىزنى
تولۇقلىغۇچى، گويا ھەسەل ھەرىسىدەك گۈل بەرگىلىرىگە قونۇپ
تۇرۇپ گۈل چاڭلىرىدىن ھەسەل يىغقۇچى بىلىمى مول ئادەمگە
ئايلىنىمىز ھەمدە تالانت-بىخلىرىغا سۇ قۇيغان قاتاردا تەرىپ-
لىنىمىز. باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، باشقىلارنىڭ ئۆزگىچىلىك-
لىدىن ھۇزۇرلىنىش ئەخلاقى بىر ئۇلۇش ئۆسسە، بىزدىكى ئەخ-
لاقىي كۈچ ئون ئۇلۇش ئۆسىدۇ. بۇ تولىمۇ ئەپچىل ھەم ئادىل
بولغان ئەڭ قىممەتلىك قايتىلىنىش قانۇنىدۇر.
ئەمما، ھەر بىر تالانتقا ئىنتىلىۋاتقان ئادەمگە نىسبەتەن
ئېيتقاندا، ستېخىيە، يېگانىلىق، ئۆزگىچىلىك ئاللىقانداق بىل-
دۈرمەنلىكنىڭ ۋە ياكى تەرسالىقنىڭ ئىپادىسى بولماستىن،

بەلكى ئوبېيكتىپلىقنىڭ ئاساسىدۇر. كىشىلىك ھايات ھەرقاچان
خۇشلۇق ھەم خاپىلىققا ھامىي بولىدۇ. ئادەمدىكى ھەر خىل
كەيپىيات يېگانە مەيدانغا چىقماستىن، مەلۇم مۇھىت ياكى
شەيئى، ئادەم بىلەن باغلىنىشلىق ھالدا ئوتتۇرىغا چىقىدۇ.
شۇڭا مەيلى مۇسبەت كەيپىيات (ياخشى ئۇنۇم بېرىدىغان ئاك
تىپ كەيپىيات ياكى پاسسىپ كەيپىيات) نىڭ تەسەللىسىدە،
ئوتتۇرا ھال كەيپىيات (بىر ئىشقا پايدىسىمۇ تەگمەيدىغان، زە-
يىنىمۇ تەگمەيدىغان كەيپىيات) نىڭ تەسەللىسىدە، مەنپىي
كەيپىيات (تەھلىكە پەيدا قىلىدىغان كەيپىيات) نىڭ تەسەللى-
سىدە ئۇنداقلا زىيانلىق كەيپىيات (ئېغىر زىيان ياكى ئۆڭۈشسىز-
لىق كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان كەيپىيات) نىڭ تەسەللىسىدە بولسۇن،
ئۆزىنىڭلا پايدا - زىيىنى ۋە ئايرىم تەسىراتلىرىنى ئاساس
قىلىۋېلىپ، ئوبېيكتىپلىقتىن ئايرىلىپ كېتىشكە بولمايدۇ. بۇنە-
داق چاغلاردا، ئۆزىنىڭ ئۆزگىچىلىكىنى باشقىلار ھۆرۈلانغۇدەك
دەرىجىگە يەتكۈزۈش ئۈچۈن، شۇ كەيپىياتلارنى كەلتۈرۈپ
چىقىرىۋاتقان مۇناسىۋەتلىك ئامىللارنىڭ ئومۇمىيىتىگە نەزەر
تاشلاش كېرەك. بۇنداقتا كۆڭۈلنى تەسكىن تاپتۇرۇپ، غەشلىك
نى كۆتۈرۈۋېتىدىغان ۋە باشقىلارنىمۇ ھۆرمەتلىيەلەيدىغان
ئۇنۇم ھاسىل قىلىشقا بولىدۇ. بۇ، بىر خىل پەلسەپىۋى پارا-
سەت نەزەرىدىكى «ئۆزگىچىلىك» بولۇپ، ھەم ئۆزىگە تەسەل
لى بېرەلەيدىغان، ھەم ئۆزگىچىلىكنى ساقلاپ قالالايدىغان
يۇقىرى قىياپەتتۇر. بولۇپمۇ ئىجتىمائىي ئەقىدە، تۈرمۇش ئۇسۇ-
لى، تۈرمۇش ھەۋىسى، تۈرمۇش ئادەتلىرى كۈندىن-كۈنگە تېز-
لىكتە ئۆزگىرىپ كېتىۋاتقان شارائىتتا، ئۇ يۈرەكنى داغلىمايا
تۇرۇپ تالانت كۆرسىتىشكە پايدىلىق بولغان ئىدىيىۋى تەييار-
لىقتۇر. بۇنداق بولمايدىكەن، جاھىلنى بازار ئۇڭلايدۇ دېگەنە-
دەك، بىزنىڭ ئۆزگىچىلىكىمىزنى ھۆرمەتلەيدىغان جامائەت
زېرىكىدۇ - دە، بىزنىڭ گېپىمىز چىققاندا «بىلىمى بولسىمۇ

جاهىل»، «ئىجاد قىلالىغان بىلەن ھاكاۋۇر» دەيىشى بىلەنلا چەكلىنىپ قالماستىن، «يازمىدۇ، ئەمما شەخسىيەتچى»، «ئۆزىنى دەپ باشقىلارغا زامىن بولۇشتىن يانمايدىغان ئۆكتەم» دېگەن دەك سۆزلەر بىلەن بىزنىڭ جامائەت غېمىدە تالانت چوققىسىغا قاراپ ئىلگىرىلەۋاتقان ئۆزگىچىلىكىمىزنى يوققا چىقىرىدۇ. بۇنداق جامائەت پىكرى گەرچە تالانت شاخلىرىمىزنى پۈتۈنلەي ئۇشتۇۋېتەلمىگەن تەقدىردىمۇ، نۇرغۇن قىممەتلىرىمىزنى ئۆلۈپ تۇگەشكەندە كېيىنكى ئەۋلادلار مۇئەييەنلەشتۈرمىسە بولمايدىغان يەرگە ئاپىرىپ قويىدۇ. شۇڭا، ئۆزگىچىلىكنى تۇجۇپىلەپ يېتىش تۇرۇش، ئەمما ئۇنىڭ كەلگۈسىدە مېۋە بېرىدىغان شاخلىرىنى قايرىۋېتىدىغان ئىللەتلەرنىمۇ تۇگىتىپ مېڭىش كېرەك.

§2. تالانت يېتىلىشىنىڭ مۇھىت بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى

تالانتنىڭ شەكىللىنىشى بىز يۇقىرىدا بايان قىلغان تۇغما‌لىق، ئەقلىي ياكى غەيرىي ئەقلىي جەھەتتىكى زىيادىلىك كىلا تايىنامدۇ؟ نۇرغۇنلىغان ئادەملەر تالانتنىڭ فىزىئولوگىيە‌لىك ئۇستۇنلۇك ئاساسىدىكى تىرىشچانلىقتىن ھاسىل بولىدىغانلىقىغا شەك كەلتۈرۈپ، نۇرغۇن كىشىلەرنى ئەمەلىي تىرىشچانلىق بىلەن تالانت باغچىسىغا كىرىش پۈرسىتىدىن مەھرۇم قالدۇردى. شۇڭا، بۇ ھەقتىكى يېڭى بايقاشلارغا نەزەر سېلىش ئىدىيىۋى تەييارلىق بىلەن يېڭىباشتىن يېڭى تالانت باغچىسىغا ئىنتىلىش بىزدىكى تەقەززادۇر.

كۆپلىگەن ئەمەلىي پاكىت ۋە ئىلمىي تەجرىبىلەرگە قارىغاندا، ئەۋزەل فىزىئولوگىيىلىك ئاساس تالانتنىڭ يېتىلىشى ئۈچۈن ناھايىتى مۇھىم بولسىمۇ، لېكىن ئىجادىيەت مۇۋەپپەقىيىتىنىڭ ئاچقۇچى تەربىيىلىنىش ۋە تىرىشچانلىقتا بولۇپ،

ئەۋزەل فىزىئولوگىيىلىك ئاساس ئەۋزەل ۋە ئىجادىي مۇھىتنىڭ سۇپىتى دەرىجىسى، بولۇپمۇ ئالىنىڭ قورسىقىدىكى ۋە تۇغۇلغاندىن كېيىنكى يۇمرانلىق دەۋرىدە ئوراپ تۇرغان مۇھىتنىڭ سۇپىتى تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ. ئەۋزەل فىزىئولوگىيىلىك ئاساسقا ئىگە بالىلارنىڭ كۆپچىلىكى مول ۋە تولۇق تۇغۇنىش پۈرسىتى بار. مۇھىتتا يېتىلىدۇ. چۈنكى بۇۋاقلار ھاياتلىقنىڭ دەسلىپىدە پەۋقۇلئاددە سەزگۈر بولغانلىقتىن، مۇشۇ چاغدا بالا بېقىش ئۇسۇلى ۋە ئوزۇقلۇقنىڭ قايسىبىرىدە سەل - پەل چەكلىمە بولۇپ قالسىلا، بالىنىڭ تەرەققىياتىغا ناھايىتى ئۇزاق تەسىر كۆرسىتىدۇ. ھازىرقى كۈندە بۇ مەسىلىنى ھېس قىلغان بولساقمۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇنى تولۇق ئىجرا قىلالمىغانلىقىمىز ھەممىدە ئىجرا قىلغۇدەك بىلىم - سەۋىيىمىزنىڭ يوقلۇقىمۇ ئارىمىزدىن كۆپلەپ تالانتلىق ئادەمنىڭ مەيدانغا كېلىشىگە توسقۇن بولماقتا. ھاۋا ھەم سۇدىكى بۇلغىنىش، نۇرغۇن شەھەرلەرنى ئىس - ئىتۈتەك قاپلاپ كېتىپ، كۈندۈزدە چىراغ يانىدۇرمىسا ماڭالمايدىغان، ئىشلىيەلمەيدىغان ھالەتلەر، بالىلارنىڭ يېتەرلىك سايە، ھاۋا ۋە مۇۋاپىق تەبىئىي يېمەكلىكلەردىن ئوزۇقلىنىپ تولۇق يېتىلىشىگە قارشى مۇھىت پەيدا قىلىدۇ - دە، ئەقىل تەرەققىياتىنى مەلۇم دەرىجىدە بوغىدۇ. ئومۇمەن، ھاۋا، ئوزۇق، ئۇگىنىش شارائىتى ناچار مۇھىت تۇغما قابىلىيەتنىڭ تەرەققىياتىنى بوغىدۇ. مۇشۇ ئۇچ خىل شارائىت ھازىرلانغان ئەھۋالدا تىرىشچانلىق پەۋقۇلئاددە ئۇنۇم بېرىدۇ. ناۋادا بۇنداق شارائىتلارنىڭ پەزىلىرى تولۇق بولمىغان شارائىتتىمۇ، روھىي دۇشمەنلىكتىن خالى بولغان قىيىن شارائىتلاردىمۇ تالانتلىق ئادەمگە تاپىلىنىش ئىمكانىيىتى بولىدۇ. ئۇگىنىشتىن ئىبارەت ئەمەلىي مۇھىتنى ئالدى بىلەن ئىنسان ئۆزى يارىتىدۇ. كۆپلىگەن جاپالارنىڭ ھاۋاسى تارتا بولىدۇ، نامرات ئادەملەردىمۇ بايلار ھېس قىلالمايدىغان لەززەتلىك ھەم پاكلىقى بىلەن مەم-

مۇن بولىدىغان مەنىۋى خۇشاللىق بولىدۇ. بۇلارنى چۈشىنىش ئۈچۈن، بىز ئىنسانىيەتنىڭ يادىدىن چىقمايدىغان تۆۋەندىكى ئالىملارغا قاراپ باقايلى:

مەشھۇر پەيلاسوپ روسسومۇ نامرات ئائىلىدە تۇغۇلغان، ئۇ نامراتلىق، سەرگەردانلىق كۈنلەردىمۇ كىشىنىڭ ئەقلىي يەتمىگۈدەك دەرىجىدە ئۆگىنىشنى داۋاملاشتۇرۇپ، مەشھۇر ئادەمگە ئايلانغان. مەشھۇر ئىتالىيان فىزىكى فىرمى بالىلىق دەۋردە ئائىلىدە غۇربەتچىلىكتە ئۆتسىمۇ، ئۇ تۇرمۇشنىڭ ھەممە ھەلەكچىلىكلىرىگە بەرداشلىق بەرگەن. قىش - زىمىستاندىمۇ كىچىدە كوچىدىكى چىراغنىڭ يورۇقىدا قېتىرقىنىپ ئۆگىنىپ، ئاخىرىدا ئالىملىق تاجىنى كىيگەن. دۇنياغا مەشھۇر فىزىك، خىمىك، پەيلاسوپ نيۇتون تېخىمۇ شۇنداق بولغان. ئۇنىڭ بالىلىق چاغلىرىدا ئائىلىسى ناھايىتى نامرات بولۇپ، ھەتتا ئائىلىسىنىڭ مەكتەپتە ئوقۇتۇشقا قۇربىتى يەتمىگەچكە، مەكتەپتىن يۇرتىغا قايتىپ كەلگەن. ئەمما، ئۇ ناھايىتى زور تىرىشچانلىق ۋە يۈكسەك تەشنالىق بىلەن قىزغىن ئۆگىنىپ، قوي باققان چاغلىرىدىمۇ دەرەخنىڭ تۈۋىدە ئولتۇرۇۋېلىپ باش كۆتۈرمەي كىتاب ئوقۇغان، بەزىدە قويلىرى خەقنىڭ زىرائەتلىرىگە كىرىپ كەتسىمۇ سەزمەي كىتاب ئوقۇۋەرگەن. ئانىسى خىراجەتنى قىسىش ئۈچۈن نيۇتوننى دېھقانچىلىق قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنى بازارغا ئېلىپ بېرىپ سېتىپ كېلىشكە بۇيرۇغاندا، نيۇتون مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ شەھەردىن كىتاب ئارىيەت ئېلىپ كېلىپ ئوقۇغان. شۇ سەۋەبتىن ئۇ ئانىسىدىن كۆپ قېتىم تىل ئىشتەكەن. ئۇ خىزمەتكە كېيىنرەك قاتناشقان، ئۇنىڭ كېيىنكى ئەھۋالى تېخىمۇ شۇنداق بولغان. ئۇنىڭ يارەمچىسى ئېيتقاندەك، «ئۇنىڭ كەچ ساەت 2 - 3 لەردىن ئىلگىرى ئۇخلايدىغان چاغلىرى ناھايىتى ئاز بولغان، بەزىدە ساەت 5 - 6 لەرگىچىمۇ ئۇخلىمىغان... بولۇپمۇ باھار پەسلى ياكى يۇپۇرماق

چۈشمىدىغان مەزگىللەردە ئالتە ھەپتە داۋاملىق تەجرىبىخانىدا بولغان. ئۇ ئۆزىنىڭ خىمىيە تەجرىبىلىرىنى قىلىپ بولغۇچە ئەچ-چە كېچىلەرنى كىرپىك قاقماي ئۆتكۈزگەن».

بىز بۇ يەردە گەرچە ئائىلە قىممىتىنىڭ ئېغىر نامرات ئالىملارنى مىسالغا ئالغان بولساقمۇ، ئىقتىسادىي ياخشى ئالىملارنىڭ تالانتىمۇ ئاجايىپ تىرىشچانلىقتىن ئايرىلالمىغان.

دېمەك، ئالىملارنىڭ ئىختىرالىرى ئالىملىقاندىق تەلىي ياكى ئاللىقاندىق بىر سەھرىي كۈچنىڭ ئىلتىپاتىدىن ياكى ياكى غۇز فىزىئولوگىيىلىك ئاساس بولغۇچى زېھنىي بۆلۈنىشنىڭ ئۈستۈنلۈكىدىن كەلمەي، بەلكى تىرىشچانلىقتىن، مېھنەتتىن كەلگەن. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇلۇغ ئالىملار ۋە ھەقىقىي بىلىم ئىگىسى بولغان دانا يول باشچىلار ئەقىل ۋە تالانت ئۈستىدە توختالغاندا مېھنەت ۋە تىرىشچانلىقنى ئالاھىدە تەكىتلىگەن. مەسىلەن، لۇشۇن: «ئەمەلىيەتتە تالانت ئىگىسى بولغان ئادەم ئىكىمۇ ئۇغۇلغان چاغدىكى ئۇنچىلا يىغا ئاۋازى ئادەتتىكى بالىلارنىكىدىن ئەخمىشاش بولىدۇ، ئۇ ھەرگىز ياخشى شېئىر بولالمايدۇ» دېسە، ھازىرقى زامان پەن - تېخنىكىسىنىڭ پىشۋاسى ئۇلۇغ تالانت ئىگىسى ئېدىسونمۇ: «تالانت ئىكىكى پىرسەنت چېچەنلىك بىلەن 98 پىرسەنت تىرىشچانلىقنىڭ يىغىندىسىدۇر» دېگەن.

ئالىملارنىڭ ئاشۇنداق جاپالىق ئۆگىنىشى ۋە تالانتنى تىرىشچانلىق بىلەن يېتىلدۈرۈشنى قەتئىي تۇرده شەرت قىلىپ قويۇشى شۇنى چۈشەندۈرىدۇكى، تالانت ئالىملىقاندىق سۈزمەنلىك شۇنىسى بىلەرمەنلىك بولماستىن، بەلكى ئادەمنىڭ تۇغما ئەقلىي قابىلىيىتى ۋە غەيرىي ئەقلىي پەزىلەتلىرى ئاساسىدىكى تۇرلۇك قابىلىيەتلەرنىڭ يۈكسەك دەرىجىدىكى تەرەققىي قىلىشى ۋە ئەقىل قۇرۇلمىسىغا مۇكەممەل دەرىجىدە بىرىكىشى بولۇپ كەشىلەرنى ھەيران قالدۇرىدىغان تالانت يېتىشتۈرۈش، ئۇلۇغ

ئىلىم – پەن مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى يارىتىش ھۆرۈنلارنىڭ تولۇق دىن مەڭگۈ كەلمەيدۇر، تالانت پۈۋسەتپەرەسلىك قىلمىدىغان كىشىلەرنىڭ دەرۋازىسىغا قاراپمۇ قويمايدۇ. تالانت ئەقلىي غەيرىي ئەقلىي زىيادىلىك ئاساسىدىكى ئەمگەكنىڭ جاپالىق تەرىشچانلىقنىڭ ئەمەلىي جۇغلانمىسىدۇر. بۇلار يەمىرىلمەس ھەقىقەتتۇر.

دېمەك، ئەۋزەل فىزىئولوگىيىلىك ئاساس ئىجادىي ئىقتىدار تەرەققىياتىغا تەبىئىي ئاساسلا يەتكۈزۈپ بېرەلەيدۇ. چۈنكى ئىجادىي ئىقتىدار بەلگىلىك فىزىئولوگىيىلىك ئاساستا تەرەققىيات ۋە مۇھىت تەسىرى بىلەن ھەركىمنىڭ تىرىشچانلىقى ئارقىسىدا يېتىلىدۇ. بۇ مەسىلىنىمۇ ھازىرقى زامان پسىخولوگىيىسى ئىسپاتلىغان. بۇ ھەقتە پاكىتلار ناھايىتى كۆپ بولسىمۇ، دۇنيا بويىچە بىردەك ئېتىراپ قىلىنغان تېلمىن كۆزىتىشىگە ئەڭ سالغىنىمىزدا، تېلمىن ۋە ئۇنىڭ شاگىرتلىرى ئىلگىرى – ئاخىر بولۇپ، يېرىم ئەسىر داۋاملاشتۇرغان بۇ تەجرىبە ماتېرىياللىرىدا، ئەقلى زىيادە بولۇشنىڭ ياش – قۇرامىغا يەتكەندىن كېيىن ئالاھىدە ئىقتىدارغا ئېرىشىپ، مەشھۇر تۆھپە يارىتىشقا كېپىللىك قىلالمايدىغانلىقى، بىر ئادەمنىڭ ئىقتىدارىنىڭ چوڭ-كىچىكلىكىنىڭ بالىلىق دەۋرىدىكى ئەقلىي قابىلىيەتنىڭ زىيادە – كەملىكى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنىڭ ئۇنچە چوڭ بولمايدىغانلىقى، ئىقتىدارلىق ۋە نەتىجە يارىتقان كىشىلەر ئوقۇتقۇچىسى بىلەن ئاتا – ئانىسى ئىنتايىن ئەقىللىق دەپ قارىغان كىشىلەردىن بولماستىن، بەلكى دەسلەپكى تەرىبىگە ئېرىشكەن، ئۆزۈن يىل چىداملىق بىلەن ئۆگەنگەن ۋە ئۆز ماھارىتىنى تېخىمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈشكە تىرىشقان كىشىلەر بولىدىغانلىقى ئىسپاتلانغان. بۇ تەتقىقات نەتىجىسى پسىخولوگىيىدە زور ئەھمىيەتكە ئىگە بولىدىغانلىقى ئۈچۈن، ئامېرىكا پسىخولوگىيە جەمئىيىتىنىڭ 1976 – يىللىق مەشھۇر

تۆھپە مۇكاپاتىغا ۋە نوبىل مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن①.

ئەمەلىيەتمۇ ئۇلارنىڭ بۇ تەجرىبىسىنى تولۇق ئىسپاتلايدۇ. مەسىلەن، بىز يۇقىرىدا مىسالغا ئالغان نېمىس شائىرى گىيوتى كىچىكىدىن باشلاپلا ياخشى ئىشلە تەربىيىسىدە بولغان. ئۇنىڭ ئاتىسى ئۇنى ئۇچ ياشقا كىرگەندىن باشلاپ ھەمىشە شەھەرگە ئاپىرىپ سەيلە قىلدۇرغان ۋە سەيلە جەريانىدا شەھەرنىڭ بىنا بولۇش تارىخىنى، ئىمارەتلەردىكى گۈزەللىك ۋە ئۇ گۈزەللىكلەر ئىپادىلىگەن مىللىي سەنئەتنى سۆزلەپ بېرىش ئارقىلىق، ئۇنىڭدا تارىخقا بولغان قىزىقىشنى ھاسىل قىلغان. ئۇنىڭ ئانىسى ئۇنىڭغا ئاجايىپ سىرلىق چۆچەكلەر ۋە تەسەۋۋۇرغا بايرىۋا-يەتلەرنى سۆزلەپ بېرىش ئارقىلىق، ئۇنىڭدا كۈچلۈك بولغان گۈزەللىككە ئىنتىلىش تۇيغۇسى ۋە مول تەسەۋۋۇر قابىلىيىتى يېتىشتۇرگەن. ئۇ تۆت يېرىم ياشقا كىرگەندە، چوڭ ئانىسى ئۇنىڭغا قورچاق تىياتىرخانىسىنى ھەدىيە قىلىش ئارقىلىق، ئۇنىڭدا سەنئەتكە بولغان غايەت زور ئىشتىياق يېتىشتۇرگەن. ئۇ ئالتە يېرىم ياشقا كىرگەندە ئۆز ئالدىغا سەھنىگە چىقىپ ئويۇن قويۇشنى مەشق قىلغان ۋە ئۆزى ئۇچۇن تەييارلانغان كىچىك سەھنىدە رول ئېلىشقا كىرىشكەن. بۇنداق كۆپ تەرەپلىمىلىك دەسلەپكى تەربىيە ئۇ ئون ياشقا كىرگەندە سەھنە ئەسىرى يازالايدىغان تالانتنى بەخش ئەتكەن. بېتخوۋېنمۇ كىچىكىدە ئائىلىسىدە ناھايىتى ياخشى تەربىيىلەنگەن. ئۇنىڭ ئاتىسى شۇ زاماننىڭ ئەڭ مەشھۇر مۇزىكانتلىرىنى ئۇنىڭغا رويال ۋە ئىسكىرىپكا ئۆگىتىشكە تەكلىپ قىلغان. ئۇلۇغ رۇس يازغۇچىسى پوشكىنمۇ رۇسلاردا ئەنئەنىگە ئايلانغان ئائىلە تەربىيەسىگە، بولۇپمۇ ئايال ئائىلە ئوقۇتقۇچىسىنىڭ تەربىيىلىشىگە ئىگە بولۇپ، تەربىيە تەسىردە كىچىك ۋاقىتلاردىلا كىتابخۇمار بولۇپ

① «ئىجادىيەت پسىخولوگىيىسى»، شىنجاڭ ياش – ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، ئۇيغۇرچە نەشرى، 61 — 62 – بەتلەر.

يېتىشكەن ۋە دائىم دادىسىنىڭ كىتابخانىسىدىن كىتابلارنى ئوغرىلىقچە ئېلىپ چىقىپ قانماي ئوقۇغان.

مەشھۇر تارىخچى سى ماچيەن كىچىكىدىن باشلاپلا ئۆز زامانىنىڭ كاتتا ئالىمى، خەن سۇلالىسىنىڭ ئوردا تارىخچىسى بولغان دادىسىنىڭ ئەتراپلىق تەربىيىسىدە بولغان ۋە ئون ياشقا كىرگەندە مۇقەددەم ئەسەرلەرنى ئوقۇپ مۇلاھىزە قىلىشنى ئۆگەنگەن، شۇنداقلا دادىسىنىڭ تارىخ جەھەتتىكى مەخسۇس تەربىيىسى بىلەن ئەدەبىيات ۋە تارىخنى بىرلەشتۈرەلەيدىغان بولغان. يەنە دادىسىنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە بىر قېتىم ئۇزۇن مۇساپىلىق سەپەرگە ئاتلىنىپ، شەنشى، خېنەن، خۇبېي، خۇنەن، جېجياڭ، جياڭسۇ، ئەنخۇي، شەندۇڭ قاتارلىق جايلارغا بېرىپ، تارىخىي ۋەقەلەرگە ئائىت ماتېرىياللارنى توپلىغان، تارىخىي پاكىتلارنى كۆزدىن كەچۈرگەن، ئاسار ئەتىقىلەرنى كۆرگەن ۋە تەبىئەتكە بولغان تونۇشنى يۇقىرى كۆتۈرگەن. تارىخىي ئاسار ئەتىقىلەرنى تەكشۈرگەن. كۆپلىگەن قىممەتلىك ماتېرىياللارنى قولغا چۈشۈرۈپ، كېيىن «تارىخىي خاتىرىلەر» نى يېزىش ئۈچۈن پۈختا ئاساس ياراتقان. ئۇ تىرىشچان، ئۆگىنىشكە ھېرىسمەن بولغاچقا، ئۆزى بىلىپ يەتكەن خەلقنىڭ ئازاب - ئوقۇبەتلىرى، تەبىئەت مەنزىرىلىرى، كىشىلەرنىڭ ئادەتلىرى، تىل، شېۋىلىرىنى ناھايىتى ئۇستىلىق بىلەن تارىخىي ۋەقەلىكلەر بىلەن قۇراشتۇرۇپ چىققان. شۇنىڭ ئۈچۈن، «تارىخىي خاتىرىلەر» دىكى نۇرغۇن شەخسلەرنى جانلىق، تەسىرلىك قىلىپ تەسۋىرلەپ، تارىخ بىلەن ئەدەبىياتنى يۇكسەك دەرىجىدە بىرلەشتۈرۈش مەقسىتىگە يەتكەن.

XIX ئەسىردىكى ئەنگلىيەلىك مەشھۇر پەيلاسوپ ۋە لوگىك مىل ئۆچ يېشىدىن باشلاپ دادىسىنىڭ قېتىرقىنىپ تەربىيىلىشىگە ئىگە بولغان. دادىسى ئۇنى كىتاب ئوقۇغان چېغىدا ئاپتورنىڭ كۆز قارىشىنى تەنقىدلەشكە دىققەت قىلىشقا

يېتەكلەپ، ئۇنىڭدا مۇتەپەككۇرلۇق خىسلىتىنى يېتىلدۈرگەن. مىل دادىسىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ئۆچ يېشىدىن باشلاپ گرېك تىلى ئۆگىنىپ، ئۇزۇن ئۆتمەيلا گرېك تىلىدا نەشىر قىلىنغان شېنوفوننىڭ «يېراق سەپەر خاتىرىسى»، «فاۋتون ئەسەرلىرى» قاتارلىق كىتابلارنى ئوقۇيالايدىغان بولغان. تارىخ كىتابلىرىنى ئوقۇغان چاغدا، دادىسىنىڭ يازغۇچىنىڭ كونسېرۋاتىپلىق كۆز قارىشىنى پەرق ئېتىشكە يېتەكلىشى نەتىجىسىدە، ئۇنىڭدا ئىجادىيەت روھ سىياسىي تارىخى ھەققىدە كىتاب تۈزگەن.

مۇزات مۇزىكا ئىجاد قىلىشتىن باشلاپ، يەتتە يىل تىرىشىپ ئۆگىنىش ۋە جاپالىق مەشق قىلىش ئارقىلىق ئاندىن ناخشا پلاستىنكىسىغا ئېلىنىش قىممىتىگە ئىگە بولغان ئەسەرلەرنى ئىجاد قىلالايدىغان بولغان. لېكىن ئۇنىڭ ئىجادىيەت تۇرمۇشىنىڭ ئالدىنقى ئون يىلدىكى ئەسەرلىرى ۋەكىللىك خاراكتېرىدىكى ئەسەرلەردىن بولالمىغان. بۇ ئەسەرلەر ماھىرلار ئەسەرلىرىنىڭ سەۋىيىسىدە بولالىشى مۇمكىن، لېكىن ھەرگىزمۇ پىر - ئۇستازلارنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ سەۋىيىسىدە بولالمىغان. بۇ ئەسەرلەرنىڭ داڭقى چىقىشىغا ئۇنىڭ بىر ئۆسمۈرنىڭ مېڭىسىدىن چىققانلىقى سەۋەب بولغان.

دېمەك، مەيلى ئىلمىي تەجرىبە نۇقتىسىدىن، مەيلى مەشھۇر شەخسلەرنىڭ ئەقلىي زىيادىلىكىنى يېتىشتۇرۇش تەجرىبە نۇقتىسىدىن قارايلى، ئىجادىي ئىقتىدار ئاساسى يالغۇز زېھنىي بۆلۈنمىسىنىڭ زىيادىلىقىلا ئەمەس، بەلكى ئۇ ئەقلىي نورمالىق ۋە زېھنىي زىيادىلىك ئاساسىدىكى تەربىيە ۋە مۇھىت تەسىرىدىن ئىبارەت. ئەقلى زىيادە بولغان مەشھۇر كىشىلەر ئومۇمەن دېگۈدەك بالىلىق دەۋرىدىكى مۇۋاپىق مۇھىت ۋە تەربىيە ئارقىسىدا ئەقلىي جەھەتتە گەۋدىلىك تەرەققىي قىلغانلىكەن، بۇنىڭدىن كېيىنكى ئەقلىي ۋە غەيرىي ئەقلىي پەزىلەتلەر

زىيادىلىكىمۇ ئەقلىي جەھەتتىكى تۇغما نورمالىلىق ئاساسىدا
مۇۋاپىق مۇھىت ۋە مۇۋاپىق ھالدا ئېلىپ بېرىلغان دەسلەپكى
تەربىيە ئارقىسىدا يېتىلىدۇ.

ئادەمنىڭ تالانتى نەدىن كېلىدۇ؟ ئۇ بىر مەنبەلىكمۇ
ياكى كۆپ مەنبەلىكمۇ؟ ئۇ پۈتۈنلەي تۇغما قابىلىيەتلەرگە
تايىنىپلا شەكىللىنەمدۇ؟ ئۇنىڭ مۇھىت بىلەن بولغان مۇنا-
سىۋىتى زادى قانداق؟ دېگەن سوئاللار بىلەن ھەر خىل
ساھەلەردە باش كۆتۈرگەن 125 تالانتلىق شەخس ئۇستىدە
بەش يىل تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان ئاتاقلىق پېداگوگ
بېنجامىن بۇ ھەقتىكى قاراشلارغا ئېنىق جاۋاب بەرگەن. ئۇ،
ئالاھەزەل بارلىق تالانتلىقلار تۇغما بولمايدۇ، ئۇلارنىڭ ھەممىسى
دېگۈدەك تۇغمىلىق ئاساسدىكى تەربىيىلىنىش جەريانىدا يې-
تىلىدۇ، ئۇلارنىڭ قابىلىيەتلىرىدە تۇرلۇك پەرقلەر بولسىمۇ،
ئۇلارنىڭ بالىلىق دەۋرىدىكى تۇرمۇشىدا نۇرغۇن تەرەپلەردە
ئوخشاقلىق بولىدۇ، دەپ قارىغان. دېمىسىمۇ، يۇقىرىدا بىز
بايان قىلىپ ئۆتكەن تالانتلىق ئادەمنىڭ تولىسى دېگۈدەك
ئەقلىي ۋە غەيرىي ئەقلىي پەزىلەت جەھەتلەردە زىيادە بولۇشتىن
باشقا، ئالاھىدە تەربىيىلەنگەن ۋە ئالاھىدە تىرىشچان بولغان.
ھەتتا تۇغما ئاساسى ئۇنچىۋالا زىيادە بولمىغانلىرىمۇ تىرىشچان-
لىق ۋە ياخشى تەربىيە نەتىجىسىدە تالانت ئىگىسىگە ئايلانغان.

بېنجامىننىڭ قارىشىچە، تالانتنىڭ يېتىلىشىدە مۇۋاپىق
مۇھىت، پۇرسەتنى ئىگىلەش، تالانتنىڭ شەكىللىنىش ۋە يېتە-
لىش باسقۇچلىرىنى بىلىش، ئاتا ـ ئانا ۋە ئۇستازلار يارەمدە
بولۇش، ئەمما ھەممىگە چات كېرىۋالماسلىق قاتارلىق تەدبىرلەر
ئاساسلىق رول ئوينايدۇ. ئادەمدىكى يوشۇرۇن تالانت تەسەۋۋۇ-
رىمىزدىن نۇرغۇن دەرىجىدە كەڭرى ۋە ئومۇمىي بولۇپ،
مۇتلەق كۆپ ساندىكى بالىلار ئۆزىدىكى خاسلىققا ئۇيغۇن
بولغان ھەرقانداق نەرسىنى ئۆگىنىۋېلىش قۇدرىتىگە ئىگە.

بېنجامىن ۋە ئۇنىڭ شاگىرتلىرى «مۇۋاپىق مۇھىت» نىڭ
مۇھىملىقىنى تەخمىنىي ئىلگىرىلەپ ئىسپاتلاش ئۈچۈن، تۇرلۇك
كەسىپلەردە كامالەتكە يەتكەن ئادەملەرنى تەكشۈرگەن ئەھۋاللارنى
ئەھلىل قىلىپ كۆرگەندە، ئۇلارنىڭ يېتىلىشىدە كىشىنى ھەيران
قالدۇرىدىغان دەرىجىدە ئوخشاش ئالامەتلەر كۆرۈلگەن. شۇنىڭ
بىلەن بىر چاغدا، ئائىلە تالانتىنىڭ مەيدانغا كېلىشىگە ناھايىتى
زور تەسىر كۆرسىتىدىغانلىقىنى ئېنىقلىغان. تالانتلىق ئادەملەر-
نىڭ ئاتا ـ ئانىسى ئاللىقانداق چېكىسىدە مۇڭگۈزى بار
خاسىيەتلىك ئادەملەر بولماستىن، بەلكى ئۆز بالىلىرى ئۈچۈن
پايدىلىق دەپ قارىغان تەربىيىنى قېتىرقىنىپ ئېلىپ بارغانلار-
دۇر. بۇنىڭ بىلەن بېنجامىن: «سەن ئۆز خاھىشىڭ بىلەن
ئۇلۇغ بىر تالانت ئىگىسىنى يېتىشتۇرمەكچى بولساڭ، مۇۋەپپە-
قىيەت قازىنالمايسەن، چۈنكى بۇنداق بولغاندا مايسىنى تارتىپ
ئۆستۈرگەن بولسەن» دېگەن يەرگە كەلگەن. ئۇ يەنە بالىلارغا
مۇۋاپىق مۇھىت يارىتىشنىڭ ھەممە ئادەمگە ماس كەلمەيدىغان-
لىقىنى، ئۇنىڭ پەرقى بولمىغانلىقىنىمۇ مۇئەييەنلەشتۈرگەن.
ئەمەلىيەتتىمۇ بالىلار ئاتا ـ ئانىلىرى قىزىققان ھەربىر ئىشلەرنى
ۋە ھۈنەرنى دورايدۇ، بۇنداق دوراش بىلەن ھەممە بالا ئاتا ـ
ئانىسىدەك بولۇپ كەتمەيدۇ، بەزى يازغۇچىلارنىڭ بالىسى
يازغۇچى بولالمايدۇ، ئارتىسلارنىڭ بالىلىرى داڭلىق ئارتىست
بولالمايدۇ، ئۇستا ھۈنەرۋەنلەرنىڭ بالىلىرىمۇ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ
ئۇدۇمىنى بىردەك ئېلىپ كېتەلمەيدۇ. بىراق، ئۇنداق مۇھىت
باشقا بالىلارغا قارىغاندا شۇ بالىلارغا كۆپرەك تەسىر كۆرسە-
تىدۇ. خۇددى بېنجامىن ئېيتقاندەك: «ئائىلىسىدە مۇزىكا بولغان
ئائىلىلەردە يېتىلگەن بالىلار مۇزىكانت بولۇپ يېتىلىشى
ناتايىن، ئەمما، ئائىلىسىدە مۇزىكا بولمىغان بالىلار مۇزىكانت
بولۇپ يېتىلەلمەيدۇ».

بېنجامىن مۇشۇ تەتقىقاتقا كىرىشىشتىن بۇرۇن، ئىزچىل

تۇرده تالانت تۇغما بولىدۇ، تۇغما بولغاچقا كىچىككىنه بالىلاردىمۇ ئاجايىپ ئىقتىدار كۆرۈلىدۇ، دېگەن قاراشتا تۇرۇپ كەلگەنىكەن. لېكىن، ئۇ تەتقىقات جەريانىدا كۆپ ساندىكى بالىلارنىڭ كۆپ يىللار بەل قويۇپ بەرمەي تىرىشىشى ئارقىسىدا ئاندىن تالانتلىقلار قاتارىغا ئۆتكەنلىكىنى بايقىغان. بەزى سۇ ئۆزۈش ماھىرلىرى كىچىك ۋاقتىدىلا سۇ ئۆزۈشته كۆزگە كۆرۈنگەن بولسىمۇ، تالانتلىق دەرىجىسىگه يەتمىگەن. رويال ماھىرلىرىدا تەبىئىي رېتىم تۇيغۇسى، مۇزىكا ئىنكاسى كۈچلۈك بولسىمۇ، ئەمما ئۇلارنىڭ تەڭدىن تولىسىدا مۇكەممەل مۇزىكا تۇيغۇسى بولمىغان. مۇنەۋۋەر ماتېماتىكلارمۇ ئۆگىنىشتىن قېلىشالغان. دېمەك، تالانتلىقلار ئوخشىمىغان دەرىجىده تىرىشىپ ئۆگىنىش ۋە چىنىقىش نەتىجىسىده بارلىققا كەلگەن. يەنه بىر ئالاھىدىلىك شۇكى، تالانتلىقلارنىڭ تەبىئىي مايىللىقى ۋە تۇغما ئالاھىدىلىكى ئۇستۇن بولۇش بىلەن بىرگە، ئۇلارنىڭ ئائىلىسى ئىناق ئائىله بولۇپ، ئاتا ـ ئانىلىرى چېچەنلىك بىلەن بالىلىرىنىڭ تالانتلىق بولۇشىغا كۆڭۈل بۆلگەن. تالانتلىق ئاتا ـ ئانىلار بولسۇن ياكى ئادەتتىكى ئاتا ـ ئانىلار بولسۇن باشتىن ـ ئاخىر بالىلىرىنىڭ ئىلھامچىسى بولغان.

تالانتلىق بالىلار ئادەتته كۆپ يىل تىرىشقاندىن كېيىنلا ئۆزىدىكى تالانتنى ئەمەلىيەتته كۆرسىتەلىگەن. بۇلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئۇچ باسقۇچتىن ئۆتكەن: بىرىنچى باسقۇچتا، ئۇلار ئۇيناپ يۈرۈپ بىرەر پائالىيەتكه بەكرەك قىزىققان. ئىككىنچى باسقۇچتا، بۇ خىل قىزىقىش بارغانسېرى گەۋدىلىنىشكه باشلىغان، شۇ ئاساستا ھەر خىل سىناق ۋە ئىمتىھانلاردا باشقا رىقابەتچىلىرىدىن ھالقىپ كېتىش ئۈچۈن ئاكتىپ ھەم جەڭگىۋار پوزىتسىيىده ئىلگىرىلىگەن. ئۇلارنىڭ ئاتا ـ ئانىلىرى ئۇلاردىكى ئاشۇ ئارتۇقچىلىقلارنى جارى قىلدۇرۇشقا مۇۋاپىق مۇھىت ھازىرلاپ بەرگەن ۋە ئۇستازلارنى تەكلىپ قىلىپ

ئۇلارنى تەربىيىلىگەن. دەسلەپكى ئۇستازلار بالىلارغا ناھايىتى سەۋرچانلىق بىلەن ئۆگەتكەن. بۇنداق ئۇستازلار ناھايىتى بىلىملىك بولىغان تەقدىردىمۇ، قىزغىن، مۇلايىم، بالىلارنى تەقدىرلەش، ئىلھاملاندۇرۇشقا ئېرىنمەيدىغان ئادەملەر بولغان. ئىككىنچى تۈركۈمدىكى ئۇستازلار بالىلارنىڭ ئاتا ـ ئانىسى بىلەن بىرلىكته شۇ بالىدا تالانت چوققىسىغا چىقىشتىكى ئارزۇقچىلىق دەپ قارالغان ھۇنەرنى قاتتىق تەلەپ بىلەن ئۆگىتىدىغان. شۇ ھۇنەر ياكى كەسپىنى مۇكەممەل دەرىجىسىگه يەتكۈزمىگىچه يانمايدىغانلاردىن بولغان. ئۇچىنچى باسقۇچتا ئۇستازلارنىڭ سەۋىيىسى يۇقىرى ھەم ئۆزى ئۇلىغه كۆرىستىپ بېرەلەيدىغان، بالىلارغا بەك قاتتىق تەلەپ قويۇپ تۇرۇۋالماي، تۇرلۇك چارىلار بىلەن ئۇلاردا ئاڭلىلىق، تەبىئىيلىك يېتىشتۈرۈپ، ئۇلاردىكى ئارتۇقچىلىقنى تولۇق جارى قىلدۇرىدىغانلار بولغان.

ئاتا ـ ئانا بىلەن ئۇستازلارنىڭ بالىلارغا بىرلىكته ئىلھام بېرىشىگه كەلسەك، بالىلار تالانتقا ئىنتىلىۋاتقان كەسىپته زېرىكىپ قالسا ياكى بىرەر ئىشتا مەغلۇپ بولسا، ئۇلارنى ئۇستىلىق بىلەن ئىلھاملاندۇرغان. مەسىلەن، ئۇلار مۇسابىقه مەيدانىدا يېڭىلىپ قالسا، ئاتا ـ ئانىسى ياكى ئۇستازى ئۇلارغا خاپا بولماستىن، «يەنه بىر قېتىم ئېلىشىپ، بىر قېتىم ئۇتۇۋالغاندىن كېيىن چىقىپ كەتكىن. بۇ، يېڭىلىپ چېكىنىپ چىققاندىن كۆپ ئەۋزەل» دېگەن.

ئەمەلىيەت ئىسپاتلىنىدىكى، بەزى بالىلار كىچىكىده شۇنداق ئەقىللىق، خاتىرە قابىلىيىتى ۋە تەسەۋۋۇر قابىلىيىتى ئادەمنى چۆچۈتىدىغان دەرىجىده ئۇستۇن بولسىمۇ، ئاخىرىدا نەتىجه قازىنالمىغان. نەتىجه قازانغان تالانتلىقلار بولسا، يۇقىرىقىدەك نازۇك تەربىيىلىنىشىلەردىن باشقا بىر يۇرۇش تاللاشلاردىن ئۆتكەن. ھېچ بولمىغاندا، ۋاقتىنى مەشقه ئىشلىتەمدىمەن ياكى

باشقا پائالىيەتلەرگىمۇ، ئويۇن - تاماشىغىمۇ دېگەندەك مەسىلىردە ئىنچىكە ھېسابات قىلغان. ئۇلار ھەر كۈنلۈكى ئۆزئىنىڭ نېمە قىلىدىغانلىقىنى ئىگىلەپ تۇرغان. ئۇلار ئون ياشتىن ئاشقاندىن كېيىن، ھەر ھەپتىسى كەم دېگەندە 25 سائەت ۋاقتىنى ئۆزلىرىنىڭ ئارتۇقچىلىقىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا ئىشلەتكەن. تەبىئىيكى، ئۇلارنىڭ باشقا ھەرقانداق ئىشقا ئىشلەتكەن ۋاقتىدىن ئارتۇقچىلىقىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا ئىشلەتكەن ۋاقتى كۆپ بولغان. ئويلاپ باقايلى، بۇ ۋاقىت بىر بالىنىڭ بىر ھەپتىدە تېلېۋىزور كۆرگەن ۋاقتىغا يېقىن كېلىدۇ ئەمەسمۇ؟

دېمەك، بارلىق بالىلار ئومۇمەن يوشۇرۇن تالانتلىقلار بولۇپ، ئاتا - ئانا، ئۇستازلار ۋە پۈتكۈل جەمئىيەت ئۇلارنى تەربىيىلەشكە چارە تېپىشى، ئۇلارنىڭ تالانت يېتىشتۈرۈشىگە ياردەم بېرىشى، ئۇلارنى كامالەتكە يەتكۈزۈشى كېرەك. شۇنداق قىلغاندا، بالىلار تالانتلىقلاردىن بولۇپ كېتەلمىگەندىمۇ تەنتەربىيە، مۇزىكا قاتارلىق پائالىيەتلەردە داۋاق چىقىرىدىغان ياكى باشقا ئەقلىي پائالىيەتلەردە كىشىلەرنى ھاڭ - تاڭ قالدۇرىدىغان دەرىجىگە يېتىدۇ ئەمەسمۇ؟ ئەمەلىي تەجرىبىلەردىن قارىغاندا، بالىلىق ۋاقتىدا ئۆگەنگەن نەرسىلەر ياشلىق ۋاقتىغا يارىغاندا ئېقتىدارغا ئايلىنىدۇ. ئۇلار مەيلى قانداق خىزمەتكە قاتناشسۇن، بىرەر ئىشتا ئارتۇقچىلىقى بار بالىلار مۇۋەپپەقىيەت قازىنىش شەرتىنى ھازىرلىغان بولىدۇ. شۇڭا، ئۇلارنىڭ ئۆزىدىكى ئارتۇقچىلىق دېسابلانغان قابىلىيەتنى يېتىشتۈرۈشكە پۈتۈن كۈچ بىلەن ياردەم بېرىش ھەممە ئۇنىڭ ئۈزلۈكسىز مۇكەممەللىشىگە ئىلھام بېرىش بىزنىڭ مەجبۇرىيىتىمىزدۇر. بۇگۈنكى كۈندە بىزنى قىيناۋاتقان پىسخىك ئاجىزلىقلىرىمىزنى ئويلىغىنىمىزدا، ئۇلارنى كىچىك ۋاقتىدىن باشلاپ تالانتلىق بولۇشقا يېتەكلەش، بىزنىڭ تالانتلىق خەلق بولۇشىمىزدىمۇ ھەل قىلغۇچ ئەھمىيەتكە ئىگە.

17 باب تالانت ئاساسىنىڭ تەڭپۇڭسىزلىقى

كىشىلەر ئەقلىنىڭ پەرقلىق بولىدىغانلىقى - ئەقىل تەتقىقاتىدا دۇنيا خاراكتېرلىك ئىسپاتلانغان ھەقىقەت. بۇ ھەقىقەتنىڭ ئېچىلىشى ئىنسانىيەتنىڭ ئەقلىي كامالىتى ئۈستىدە بولۇۋاتقان ئايىغى چىقماس تالاش - تارتىشلاردىكى زور بۆسۈش. ئەمما، ئەقلىي كامالەت ئەقلىي زىيادىلىكىنى بايقاش ۋە ئۇنى يېتىشتۈرۈپ ئادەمنى ۋايىغا يەتكۈزۈش بولۇپ، بۇ پائالىيەت كەمدىن كەم ئۇچرايدىغان بىرنەچچە تالانتلىق ئادەمنى تېپىپ چىقىپ ئىلاھىيلاشتۇرۇش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ئەقلىي زىيادىلىكنىڭ ئاساسىنى ئىلمىي يوسۇندا ئېچىپ تاشلاپ، ئۇنى كەڭ خەلقە ئىگىلىتىپ، ئەقلىي كەملىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش چارىلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، خەلقىمىزنىڭ ساپاسىنى ئۆستۈرۈش بىلەن كۆز ئالدىمىزدىكى سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنىڭ ھەرقانداق مۇرەككەپ ۋەزىپىلىرىنىڭ ئەھدىسىدىن چىقالايدىغان ئەقىل بۇلىقىنى ھاسىل قىلىشتۇر. بىز مۇشۇ مەقسەتتە ئادەم تەبىئىتىدە نېمە بولسا شۇنى ئىلمىي چۈشىنىشىنى، ئۇنىڭدىن ئۇنۇملۇك پايدىلىنىشنى نەزەردە تۇتىمىز.

§1. كىشىلەر ئەقلىنىڭ تەڭپۇڭسىزلىقى ۋە زېھنىي بۆلۈنمىنى ئۆستۈرۈش

1. كىشىلەر ئەقلىنىڭ تەڭپۇڭسىزلىقى

پسىخولوگلار ئەقلىي قابىلىيەتنىڭ ئاھالە ئىچىدىكى تەقسىملىنىش ئەھۋالىنى خۇلاسە قىلغاندا، ئەقلى زىيادە ئۇستۇنلەر ئاز، ئەقلى ئوتتۇراھاللار كۆپ، ئەقلى زىيادە تۆۋەنلەرمۇ ئاز بولىدۇ دەپ قارايدۇ ۋە بۇنداق ھالەتنى تۆۋەندىكى ئەگرى سىزىق بىلەن ئىپادىلەيدۇ:

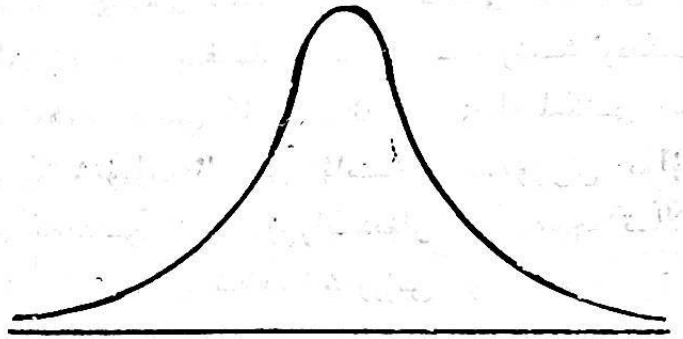

1 – رەسىم. ئەقلىي قابىلىيەتنىڭ تەقسىملىنىشىنى كۆرسىتىدىغان نورمال ئەگرى سىزىق

پسىخولوگلار ئەقلىي قابىلىيەتنىڭ بۇنداق تەقسىملىنىش ئەھۋالىنى ئادەتتە «زېھنىي بۆلۈنمە» ئارقىلىق ئىپادىلەيدۇ. زېھنىي بۆلۈنمە ئەقىل سىناش ئارقىلىق ھېسابلاپ چىقىلىدۇ. ئۇلىمىز پسىخولوگلىرىنىڭ دۇنيا پسىخولوگلىرىنىڭ ئىشۇنداق قائىدىسى بويىچە 200 مىڭدىن ئارتۇق ئادەمنى تەكشۈرۈپ كۆرۈشىگە قارىغاندا، ئەقلىي قابىلىيىتى زىيادە يۇقىرىلار تەخمىنەن 3 پىرسەنتنى، ئەقلىي قابىلىيىتى زىيادە تۆۋەنلەرمۇ

3 پىرسەنتنى تەشكىل قىلغان. ئامېرىكىلىقلاردا ئەقلىي قابىلىيەتنىڭ تەقسىملىنىشى ئومۇمەن مۇنداق ئىكەن:

ئەقلىي قابىلىيەتنىڭ كۆپەيتىسىنتى	تۈرلىرى	%
140 ۋە ئۇنىڭدىن يۇقىرىلار	ئەڭ مۇنەۋۋەرلەر	1.5
139 — 120	مۇنەۋۋەر ياكى ناھايىتى	
	ئوتتۇرلەر	11
119 — 110	ئوتتۇرلەر	18
109 — 90	نورماللار	48
89 — 80	گالۋاڭلار	14
79 — 70	ناھايىتى گالۋاڭلار	5
69 — 0	ئىقتىدارى تۆۋەنلەر (ھاڭ ۋاقتىلار، ئىقتىدارسىزلار، دوتلەر)	2.5

يالغۇز ئامېرىكىدىلا ئەمەس، پۈتكۈل غەرب دۇنياسىدا ھۆكۈم سۈرۈۋاتقان ئەقىل سىناش ھەرىكىتىدە پۈتكۈل ئاھالە تەكشۈرۈلگەن بولۇپ، ئەقىل سىناش ئۇلچەملىرى بويىچە قارىغاندا، ئەقلىي نورماللار ئاھالىنىڭ 50% نى ئىگىلىگەن (زېھنىي بۆلۈنمىسى 90 — 110)؛ ئەقلىي مۇنەۋۋەر بولغانلار 6.7% نى ئىگىلىگەن (زېھنىي بۆلۈنمىسى 120 — 130)؛ ئەقلىي مۇنەۋۋەرلىكتىن ھالقىغانلار 2.2% نى ئىگىلىگەن (زېھنىي بۆلۈنمىسى 130 دىن يۇقىرى)؛ تالانتلىقلار 0.5% نى ئىگىلىگەن (زېھنىي بۆلۈنمىسى 140 تىن يۇقىرى). بۇنداق ئەقلىي سىناشلارنىڭ ئىلمىي بولمىغان جايلىرى خېلى كۆپ بولسىمۇ، لېكىن ئۇ ھازىرقى سەۋىيىدە ئەقلىي پەرقنى ئايرىشتا مۇھىم ئاساس بولغاچقا، غەرب دۇنياسىدا يۇقىرىقى ئۇلچەملەر ئەقىل

بۇلدقىنى ئېچىشتا كەڭ قوللىنىلماقتا.

ئالىملار زېھنىي بۆلۈنمىنىڭ ئۇستۇناۋكىنى تۇغما ئۇسۇل دەپ قاراپ، ئۇنىڭ تالانتلىق ئادەم بولۇشنىڭ ئىرسىيەتلىك ئاساسى ئىكەنلىكىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈش بىلەن بىر چاغدا، تالانتلىق ئادەملەرنىڭ نورمال ئادەملەرنىڭ ئەقلىي قابىلىيەت دائىرىسىدىن ھالقىپ كەتكەن تەرەپلىرىنى چوڭقۇرلاپ تەتقىق قىلماقتا. بولۇپمۇ ئەقلىنىڭ نورمال قابىلىيەت بەلگىلىمىلىرىدە سەل قارالغان خاراكتېر، ئىجادىي قابىلىيەت، بىلىم ئىقتىدارى قاتارلىقلار ئۈستىدىكى تەتقىقاتلارنى چوڭقۇرلاشتۇرۇپ، ئالاھىدە ئىقتىدارنىڭ ئەقلىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئارقىسىدىلا شەكىللىنىدىغانلىقىنى جەزملەشتۈرمەكتە. ئۇلار يەنە: تالانت تۇغما بولمايدۇ، تۇغمىلىقتىكى زىيادىلىك ياكى كەملىكنى ئادەمنىڭ پاراسىتى ئارقىلىق ئۆزگەرتكىلى بولىدۇ. زېھنىي بۆلۈنمىسى ناھايىتى تۆۋەن، ئەقلى كەم بەزى ئادەملەرنى ھەرقانچە تەربىيىلىگەن بىلەنمۇ تالانتلىق بولۇپ چىقالمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئەقلىي كەملىكنى تۇگىتىش شەرت بولىدۇ. ئادەمنىڭ زېھنىي بۆلۈنمىسى ئۈستۈن، ئەقلى زىيادە بولغاندىلا، ئاندىن تاشقى مۇھىت ۋە تەربىيىلىنىش نەتىجىسىدە تالانتلىق بولۇپ يېتىلىدۇ. شۇڭا ئەقلىي زىيادىلىكنى قولغا كەلتۈرۈش ئىنسانىيەت تەرەققىياتىنىڭ شەرتى بولىدۇ. يېتەكچىلىك ئارقىسىدىلا ئەقلىي كەم ئادەملەرمۇ تالانتلىق بولۇپ يېتىلىدىغان بولسا، مۇھىت، تۇرمۇش، تەربىيىلىنىش شارائىتلىرى ياخشى ئادەملەرنىڭ ھەممىسى تالانتلىق بولۇپ كېتەتتى، ئىقتىسادىي تۇرمۇشنى ۋە مائارىپنى تەرەققىي قىلدۇرساقلا، بۇ دۇنيا دانىشمەنلەر دۇنياسى بولۇپ كېتەتتى. شۇڭا، پەرقىنى ئېتىراپ قىلىپ، ئومۇمىي جەلق ئىچىدە ئەقلىي زىيادىلىكنى ئۆستۈرۈش، ئەقلىي كەملىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈستىدە تېخىمۇ چوڭقۇر تەتقىقات ئېلىپ بېرىش كېرەك دەپ قارايدۇ.

ئومۇمەن، ئەقلىي قابىلىيىتى ئوتتۇرا ھالىلار مۇتلەق كۆپچىلىكنى تەشكىل قىلىدۇ، زىيادە يۇقىرىلار بىلەن زىيادە تۆۋەنلەر ئىنتايىن ئازچىلىقنى تەشكىل قىلىدۇ.

پسىخولوگلار ئەقلىي قابىلىيەت تەتقىقاتىنى ئومۇمىي ئاھالىگە ئەمەس. ئالدى بىلەن بالىلارغا قارىتىدۇ. بالىلار ئەقلىي قابىلىيىتىنىڭ تەرەققىيات سەۋىيىسىنى نورمال، نورمالىلىقتىن يۇقىرى، نورمالىلىقتىن تۆۋەن دەپ ئۈچ دەرىجىگە ئايرىيدۇ. ئەقلىي قابىلىيەتتە نورمال بالىلارنىڭ ئەقىل سەۋىيىسىدىن ھالقىپ كەتكەنلەرنى ئەقلى زىيادە بالىلار، ئەقلىي قابىلىيەتتە سەۋىيىسى نورمال بالىلارنىڭ سەۋىيىسىدىن تۆۋەن بولغان بالىلارنى ئەقلى كەم بالىلار دەپ ئاتايدۇ. بىزنىڭ ئادىتىمىز بويىچە «دانىشمەن» نامىنى ئالغان ۋە چەت ئەللەردە «تالانتلىق» ئاتالغان بالىلار ئەنە شۇ ئەقلىي تەرەققىيات سەۋىيىسى ئۈستۈن بولغان ئەقلى زىيادە بالىلاردۇر.

ئەقلىي زىيادىلىكنى تەتقىق قىلىش، ئۇلارنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىش قانۇنىيىتى ۋە ئالاھىدىلىكىنى ئېگىلەش تەتقىقاتى ئالدى بىلەن ئەقلى زىيادە بالىلارنى ۋاقتىدا بايقاش، ئەقلىي زىيادىلىكنى يېتىشتۇرۇش، ئەقلى زىيادە بالىلارنىڭ ئەقلىي قابىلىيىتىنى تولۇق تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن ئۇلارنى كىچىك ۋاقتىدىن تارتىپ نىشانلىق تەربىيىلەپ، دۆلەتنىڭ كەلگۈسى قۇرۇلۇشى ئۈچۈن تالانتلىق ئادەم قىلىپ تەربىيىلەشنى مەقسەت قىلىدۇ. ئاندىن قالسا، ئەقلى زىيادە بالىلارنىڭ يېتىلىش قانۇنىيىتىنى ئادەتتىكى بالىلارغا قارىتىلغان مائارىپ تەربىيىسىگىمۇ تەتبىقلاپ، ئادەتتە بالىلارنىڭ ئەقىل تەرەققىياتىنى تېزلىتىشنى، ئەقلى زىيادە بالىلارنىڭ سانىنى كۆپەيتىشنى، شۇ ئارقىلىق پۈتۈن مىللەتنىڭ پەن ـ مەدەنىيەت سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈشنى مەقسەت قىلىدۇ.

ئەلۋەتتە، ئەمەلىي تۇرمۇشتا ئەقلى زىيادىلىك بىلەن بىللە

ئەقلى كەملىكمۇ مەۋجۇت. بۇنداق ئەقلى كەملىك ئىرسىيەت ئامىللىرىدىن باشقا، ھەتتا كىشى ئويلىمىغان تەرەپلەردىنمۇ پەيدا بولىدۇ. مەسىلەن، ساغلام ئەر - خوتۇندىن بەزىدە تامامەن ئاتا - ئانىسىنىڭ ئەقلىي قابىلىيىتىگە ئوخشىمايدىغان ئەقلى كەم بالىلار تۇغۇلۇپمۇ قالىدۇ. بۇنىڭ بىلەن بەختلىك ئائىلىلەردە بەختسىزلىكنىڭ ئالامىتى پەيدا بولۇپ، شۇ ئائىلىنىڭ ئىستىقبالىدا ئىرخىل قارا كۆلەڭگە ھاسىل بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئەقلى كەم بالىلار كۆپەيمەكتە، دۆلەتكە بولغان بېسىمنى ئېشىپ كېتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، بۇنداق ئەقلى كەملىكنىڭ پەيدا بولۇشىدىكى سەۋەب نېمە؟ ئۇنى قانداق داۋالاش كېرەك؟ دېگەن مەسىلىنى تەتقىق قىلىشمۇ ئاھالىنىڭ سۈپىتىنى ئۆستۈرۈپ، زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنى ئاخىرغىچە ئېلىپ بېرىشتا ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە. ئەقلى كەملىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش تەتقىقاتى ۋە ئەمەلىيىتىنىڭ نىشانى زېھنىي بۆلۈنمىسى 80 دىن تۆۋەن بولغان گالۋاڭلار، زېھنىي بۆلۈنمىسى 50 تىن تۆۋەن بولغان ھاڭۋاقتىلار، زېھنىي بۆلۈنمىسى 25 تىن تۆۋەن بولغان دۆتەلەردۇر.

2. زېھنىي بۆلۈنمىسى ئۆستۈرۈش

پىسخولوگلارنىڭ ئەقلىي زىيادىلىك ۋە ئەقلىي كەملىكنى تەتقىق قىلىشى ئەقلىي زىيادىلىكنى ۋاقتىدا بايقاپ، نىشانلىق تەربىيىلەش ۋە ئەقلىي كەملىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش چارىسىنى قوللىنىش بولۇپلا قالماي، ھەرقايسى مىللەتلەر ۋە دۆلەتلەرنىڭ كەلگۈسى ئۇچۇن ئەۋلادنىڭ ئەقلىي ئاساسىنى پۇختىلاشنى، ئاھالىنىڭ زېھنىي بۆلۈنمىسىنى ئۆستۈرۈش ئامىللىرىنى تېپىشنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

چۈنكى بىر ئادەمنىڭ زېھنىي بۆلۈنمىسى يۇقىرى بولغان-سېرى ئۇنىڭ بىلىم ئىگىلەش قابىلىيىتى ۋە يېڭىلىق يارىتىش قابىلىيىتى شۇنچە كۈچلۈك بولىدۇ. ئەگەر بىر مىللەتنىڭ زېھنىي بۆلۈنمىسى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن بەنە بىر مىللەتتىن ئۈستۈن بولسا، بۇ مىللەتنىڭ تەرەققىياتىغا ھەم جەمئىيەتنىڭ زامانىۋىلىشىشىغا پايدىلىق بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۆز مىللىتىنىڭ زېھنىي بۆلۈنمە سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈش دۇنيادىكى تەرەققىي قىلغان ئەللەر ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان ھەم ئەھمىيەت بېرىۋاتقان مەسىلە بولۇپ قالدى. بۇ ھەقتە بىزدە ئەمەلىي تەجرىبىلەر كەم بولغانلىقتىن، ياپونىيىلىكلەرنىڭ زېھنىي بۆلۈنمىسى ئۈستىدىكى تەكشۈرۈش ئارقىلىق، ئۆزىمىزنىڭ زېھنىي بۆلۈنمىسىگە نەزەر سالايلى.

بۇنىڭدىن تۆت يىل ئىلگىرى ئەنگلىيىنىڭ «تەبىئەت» ژۇرنىلىغا زېھنىي بۆلۈنمە مەسىلىسىگە ئائىت بىر تەكشۈرۈش دوكلاتى بېسىلدى، بۇ دوكلاتنىڭ مەيدانغا كېلىشى بىلەن پۈتكۈل غەرب دۇنياسى ھاڭ - تاڭ قالدى.

بۇ دوكلاتنىڭ ئاپتورى دوكتور ر. لۇننىنىڭ كۆرسىتىشچە: ئۇ ھەممە ئېتىراپ قىلغان ۋە بىر قەدەر ئىشەنچىلىك بولغان داۋىد ۋېكسلېر ئۆسۈلىنى قوللانغان. 1100 نەپەر ياپونىيىلىك (ئەمەلىيەتتە جۇڭگولۇقلارنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) بىلەن 2200 نەپەر ئامېرىكىلىقنى ياش چېكى بويىچە گۇرۇپپا قىلىپ، زېھنىي بۆلۈنمە سىنىقى ئېلىپ بارغان. نەتىجىدە $\frac{3}{4}$ ياپونىيىلىكنىڭ زېھنىي بۆلۈنمىسى ئامېرىكىلىقلار ھەم ياۋروپالىقلارنىڭ ئوتتۇرىچە سەۋىيىسىدىن ئۈستۈن بولۇپ چىققان. ئالدىنقىلىرىنىڭ ئوتتۇرىچە زېھنىي بۆلۈنمىسى 111، كېيىنكىسىنىڭ بەقەت 100 بولغان ھەمدە 10% ياپونىيىلىكنىڭ زېھنىي بۆلۈنمىسى 130 دىن ھالقىپ «تالانتلىقلار قاتارى» غا كىرگەن. ياۋروپا،

ئامېرىكىدا پەقەت 2% كىشىلا بۇ سەۋىيىگە يەتكەن. كىشىنىڭ دىققىتىنى تېخىمۇ قوزغايدىغان يەنە بىرنەتىجە شۇكى، يېقىنقى 70 يىلدىن بۇيان ئەنگلىيە، فرانسىيە، بېلگىيە، سابىق فېدېراتسىپ گېرمانىيە، ئاۋسترالىيە ھەم يېڭى زېلاندىيە قاتارلىق ئەللەردىكى ئاھالىلەرنىڭ زېھنىي بۆلۈنمە سەۋىيىسى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ئامېرىكىلىقلارغا ئوخشاش بولغان ۋە ھېچقانچە ئۆزگىرىش كۆرۈلمىگەن، ياپونىيىلىكلەرنىڭ ئوتتۇرىچە ئەقلىي بۆلۈنمىسى بولسا يەتتە ئۇلۇش يۇقىرى بولغان.

ياپونىيىلىكلەرنىڭ زېھنىي بۆلۈنمىسىنىڭ مۇنداق يۇقىرى بۆلۈشىدىكى سەۋەب نېمە؟ دوكتور ر. لۇنىن: «زېھنىي بۆلۈنمىنىڭ مۇنداق يۇقىرى بولۇشىنى ئاھالىلەرنىڭ ئىرسىيەت ئۆزگىرىشى ئارقىلىق ئەمەس، بەلكىم مۇھىتنىڭ ياخشىلىنىشى ئارقىلىق چۈشەندۈرگىلى بولۇشى مۇمكىن» دەپ قارىغان. بىراق ھەرقايسى ياش گۇرۇپپىسىنى سېلىشتۇرۇشتىن ئېلىنغان نەتىجىلەرگە قارىغاندا، ئالتە ياشلىق بالىلارنىڭ زېھنىي بۆلۈنمىسىمۇ روشەن ھالدا ئاشقان، ئۇنىڭ ئۈستىگە نەچچە ئون يىلدىن بۇيان ياۋروپا ۋە ئامېرىكىلىقلارنىڭمۇ ياپونىيىگە ئوخشاشلا ئىقتىسادى گۈللەنگەن، ئۇلارمۇ ئوخشاشلا ماتارىپ، ئۇزۇقلۇق ھەم سەھىيە جەھەتلەردە ئەۋزەل شارائىتلاردىن بەھرىمەن بولغان. شۇنداق تۇرۇقلۇق نېمىشقا ياپونىيىلىكلەرنىڭلا زېھنىي بۆلۈنمە سەۋىيىسى ئۆسۈپ بارىدۇ؟ «تەبىئەت» ژۇرنىلىنىڭ باش ماقالە يازغۇچىسى ئاندېرسون مۇنداق قارايدۇ: بىر ئەسىردىن بۇيان، ياپونىيە جەمئىيىتىدىكى ئۆزگىرىش زېھنىي بۆلۈنمىنىڭ روشەن ئۆسۈشىنى ئىلگىرى سۈردى. ئۇرۇشتىن كېيىن كۆپلىگەن دېھقانلار شەھەرگە ئېقىپ كەلدى، ئەسلىدە ئالاقە قىلىشمايدىغان دېھقانلارنىڭ ئۆزئارا ئالاقىلىشىشى ئەتىجىسىدە ئىگىلىك تېز راۋاجلاندى. تۇرلۇك ئىجتىمائىي ئىقتىسادىي شارائىتلار ياخشىلاندى. غەرب مەدەنىيىتى سەلدەك

ئېقىپ كىردى... بۇ، زېھنىي بۆلۈنمىنىڭ ئېشىشىغا تۇرلۇك ئامىللار (ئىرسىيەت، ئوزۇقلۇق، ماتارىپ ھەم ئىجتىمائىي مۇھىت) لىك ھەر تەرەپلىمە تەسىر كۆرسەتكەنلىكىنىڭ نەتىجىسى.

غەرب ئەللىرىدىكى زېھنىي بۆلۈنمىنى سىناش پائالىيەتلىرى ھەم دوكلاتلىرى نۇرغۇن تۇرۇقلۇق، ر. لۇنىننىڭ تەكشۈرۈش دوكلاتى نېمە ئۈچۈن غەرب دۇنياسىنى زىلزىلىگە كەلتۈرىدۇ؟ نەزەرىيە جەھەتتىن قارىغاندا، ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي شارائىتتىن ئالغاندا، ياۋروپا، ئامېرىكا ئەللىرىنىڭ شارائىتى ياپونىيىگە ئوخشايدۇ. بىراق، ياۋروپا، ئامېرىكىلىقلارنىڭ زېھنىي بۆلۈنمە سەۋىيىسى ياپونىيىلىكلەردىن روشەن تۆۋەن تۇرىدۇ. بۇنداق ھادىسە مۇھىت تەرەپدارلىرى بىلەن ئىرسىيەت تەرەپدارلىرىنىڭ مۇنازىرىسىنى قايتىدىن جانلاندۇرۇۋەتتى. ئىرسىيەت تەرەپدارلىرى ئەقلىنى تۇغما بولىدۇ، دەپ قارايدۇ. ر. لۇنىننىڭ قارىشىچە: ياپونىيىلىكلەرنىڭ ياۋروپا، ئامېرىكىلىقلاردىن ئەقىللىق بولۇشى ئاساسەن تۇغما چېچەنلىكتىن بولغان، پايدىلىق شارائىت يەنە بۇ خىل تۇغما چېچەنلىكنى تولۇق راۋاجلاندۇرغان. ئىختىساسۇناسلارنىڭ قارىشىچە، ياپونىيە ياشلىرىنىڭ 10% لىك زېھنىي بۆلۈنمىسى 130 غا تەڭ ياكى ئۇنىڭدىن كۆپ بولىدۇ، يەنى ئادەتتىكى ئالىملار، ئىنژېنېرلار، دوختۇرلار، ئادۋوكاتلارنىڭ زېھنىي بۆلۈنمە سەۋىيىسىدىن تۆۋەن بولمايدۇ. ياۋروپا، ئامېرىكىلىقلاردا پەقەت 2% لا كىشى بۇ سەۋىيىگە يېتەلەيدۇ. ئەگەر كىشىلەر زېھنىي بۆلۈنمە بىلەن ئەقلىي قابىلىيەت مۇۋاپىقىيىتى ئوتتۇرىسىدا مەلۇم باغلىنىش بار دەپ قارىسا، ئۇنداقتا كەلگۈسىدە بارغانسېرى تېخنىكا يېڭىلاشقا تايىنىدىغان جەمئىيەت ئىقتىسادىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئۇنىڭ ئىچكى باغلىنىشى بەلكىم تېخىمۇ چوڭقۇر بولۇشى مۇمكىن. دېمەك، زېھنىي بۆلۈنمىنىڭ يۇقىرى ياكى تۆۋەن بولۇشى مىللەتنىڭ كەلگۈسى بىلەن زىچ باغلانغان بولۇپ، ھازىرقى

ماددي بايلىقلىرى ۋە زېھنىي بۆلۈنمىسى بىلەن مەغرۇرلانغان مىللەتلەر كەلگۈسىدە چېكىنىپ كېتىشى مۇمكىن. نۇرغۇن زاتلارنىڭ قارىشىچە، ھەرقانداق ئارقىدا قالغان خەلق ئاخىرقى ھېسابتا قالاقلىق قالپىقىنى چۆرۈپ تاشلاش، ئۆز خەلقىنى ياخشى ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي شارائىت ھازىرلاش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن ئۆزلىرىنىڭ ئەقىل - پاراسىتىنى جارى قىلدۇرۇشى، بولۇپمۇ ئۆزلىرىدىكى ئەقلىي زىيادىلىكىنى جارى قىلدۇرۇشى، ئەقلىي كەملىكىنى تۈگىتىشى، زېھنىي بۆلۈنمىنى ئۆستۈرۈش بويىچە زامانىۋى ئۇسۇل قوللىنىشى كېرەك. ئاھالىسى دۇنيا بويىچە ئەڭ كۆپ بولغان دۆلىتىمىزدە ئەگەر ياپونىيىلىكلەرگە ئوخشاش زېھنىي بۆلۈنمە بالداقىمۇبالداق ئۆرلىسە، بىز بۇنىڭدىنمۇ بەختلىك ياشىغان بولاتتۇق. زامانىۋىلىشىشنىڭ ئاچقۇچى پەن - تېخنىكا. سوتسىيالىستىك ئەخلاق مىزانىنى كۆچەيتىش، قانۇن - تۈزۈمنى مۇكەممەللەشتۈرۈش مەسىلىسىنى ياخشى ھەل قىلغاندىن كېيىن، كالىلىسى پەنگە، تېخنىكىغا، ئىجادىيەت، ئىختىراغا يارايدىغانلار كۆپەيمىسە ۋە بۇنداق ئادەملەر كۆپەيگەن تەقدىردىمۇ ئۇلارنى قەدىرلەپ ئىشلىتىدىغان ياخشى ئىستىل بولمىسا، زامانىۋىلاشتۇرۇشنى تولۇق ئىشقا ئاشۇرغىلى بولمايدۇ، ئىسلاھات قەدىمى ئاستا بولىدۇ. شۇڭا، زېھنىي بۆلۈنمىنى ئۆستۈرۈشنى سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنى تېخىمۇ كۈچلۈك ئىلگىرى سۈرۈشنىڭ مۇھىم تەدبىرلىرىدىن بىرى دەپ قاراش كېرەك.

§2. ئەقلىي زىيادىلىك

ئەقلىي زىيادىلىكنى ئومۇملاشتۇرۇپ، ئەقلىي كەملىكنى ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن ئەقلىي زىيادىلىكنى بايقاشنى بىلىش كېرەك. پىسخولوگلارنىڭ ئۇزاق مۇددەت

تەكشۈرۈپ ئىپادىلىشىچە، ئەقلىي زىيادىلىكنىڭ سېزىۋېلىشقا بولىدىغان ئالاھىدىلىكلىرى بولىدۇ.

1. ئەقلى زىيادە بالىلار بىلەن بالدۇر يېتىلگەن بالىلارنىڭ پەرقى

ئەقلى زىيادە بالىلار ئوبيېكتىپ مەۋجۇت، ئەمما ئەقلى زىيادە بالىلارغا ئوخشاپ كېتىدىغان بەزى ئالامەتلەر بارلىكى بالىلارنىڭ ھەممىسى ئەقلى زىيادە بولۇپ كېتىشى ناتايىن. خەلق ئارىسىدا ئۆزى كىچىك بولسىمۇ، گەپ - سۆز ۋە ئىش - ھەرىكىتىدە چوڭلارنى دورايدىغان، دەرستە ئەلا بولغان بەزى بالىلارنى ئەركىلىتىپ «بېخى سويما» ياكى «كىچىك قېرى» دەيدۇ ۋە ئۇلارنى ئەقلى زىيادە بالىلار قاتارىغا قويىدۇ. لېكىن بۇنداق بالىلارنىڭ بەزىلىرى بالدۇر يېتىلگەن بالىلار بولۇپ، ئۇلارنىڭ زېھنىي بۆلۈنمىسى ياكى ئەقلىي ھەرىكەتلىرىدىكى ئىپادىلىرى ئەقلى زىيادە بالىلارغا ئوخشىمايدۇ. ئەقلى زىيادە بالىلاردىكى زىيادىلىك ئالامەتلىرى ئۇلاردىكى بالدۇر يېتىلىش ياكى ئۆگىنىشتىكى كۈچلۈكلۈك ئەمەس، بەلكى ئەقلىي زىيادىلىكنى مەركەز قىلغان پسىخىك تەرەققىياتلاردۇر. شۇڭا، ئەقلى زىيادە بالىلارنى يۇقىرىدىكى پسىخولوگىيىلىك ئۆلچەملەر بىلەن پەرقلەندۈرۈپلا قالماستىن، يەنە تۆۋەندىكى تەرەپلەردە بالدۇر يېتىلگەن بالىلاردىنمۇ پەرقلەندۈرۈش كېرەك:

بالدۇر يېتىلگەن بالىلار

(1) خۇسۇسىيەت ئىسپاتلىنىشى: كىچىك تۇرۇپ ئۆزىدىن چوڭ بالىلار ياكى چوڭلارنىڭ ھەربىكتى، پوزىتسىيىسى ۋە تەپەككۇر ئۇسۇللىرىنى ئىپادىلەيدۇ. بالىلىق دەۋرىدىن ئۆتكەندىن كېيىن ئەقلىي قابىلىيەت جەھەتتە تەدرىجىي چېكىنىدۇ.

(2) يېتىلىش سەۋەبى: بىر تەرەپتىن ئالاھىدە مۇھىت ياكى ئالاھىدە تەربىيە ئۇنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ؛ يەنە بىر تەرەپتىن ئىچكى سۈيۇقلۇق ئاجرىتىش جەھەتتىكى غەيرىي نورمالىلىق قاتارلىق فىزىئولوگىيىلىك سەۋەبلەر ئۇنىڭ غەيرىي نورمال تەرەققىياتىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

ئەقلى زىيادە بالىلار

(1) ئۆزى كىچىك بولسىمۇ ئۇنىڭداھەيرانلىق، مۇستەقىل ئىجادىيىلىق كۈچلۈك بولىدۇ. بۇنداق بالىلار دەرستە ئىلاچى بولىدۇ ياكى بولمايدۇ. ئالاھىدە بولغان بىرەر ساھەدە (گۈزەل سەنئەت، مۇزىكا...) ئىلا نەتىجىلىك بولىدۇ. 12 — 13 ياشلارغا كىرگەندىن كېيىن، ئەقلىي قابىلىيەت تەرەققىياتى تېزلىشىدۇ.

(2) ئىرسىيەت ئامىلىغا تۇغۇلغاندىن كېيىنكى مۇھىت تەسىرى ۋە سۇبېيېكتىپ تىرىشچانلىقى قوشۇلىدۇ،

2. ئەقلىي زىيادىلىك ئالامەتلىرى

پسىخولوگلارنىڭ ئۇزاق مۇددەت تەكشۈرۈپ ئىسپاتلىشىچە، ئەقلىي زىيادىلىكنىڭ ئالامەتلىرى ئوخشاش بولمىغان ياش باسقۇچلىرىغا قاراپ، ئىپادىلىنىش ئالاھىدىلىكلىرى ھەر خىل بولىدۇ. ئەقلى زىيادە بالىلاردا كۆرۈلىدىغان ئالاھىدىلىكلەرگە نەزەر سالساق، بوۋاق بالىلارنىڭ ئەقلىي زىيادىلىكى خەت تونۇشقا ھەۋەس قىلىش، ئاڭلاش ۋە كۆرۈش سېزىمى كۈچلۈك رەڭ بولۇش قاتارلىق تەرەپلەردە ئىپادىلىنىدۇ. بۇنداق بالىلار ئىككى ياش ئەتراپىدا ئاق، قارا، قىزىل، كۆك قاتارلىق رەڭلەرنى پەرقلەندۈرەلەيدۇ. ماشىنىنىڭ گۈركىرىشىنى ئاڭلاپ پىكاپ ياكى يۈك ماشىنىسى ئىكەنلىكىنى بايقىيالايدۇ. چوك — كىچىك، يۇقىرى — تۆۋەن، ئوڭ — سول تەرەپلەرنى بايقايدۇ. خەت تونۇشقا باشلايدۇ، بىردىن 10 غىچە سانىيالايدۇ. ھازىر دۇنيادا بۇ ھەقتە تۇرلۈك قاراشلار بار. ئادەتتە بالىلارنىڭ مەكتەپكە كىرگەن ۋە مەكتەپكە كىرىشتىن بۇرۇنقى 4 — 6 ياش ۋاقتىدىكى ئەقلىي ئەھۋالى ئۇستىدە بايقاشلار كۆپرەك. مۇشۇ ياشلاردىكى زېھنىي نورمالىلىقتىن ھالقىغان بالىلارنى ۋاقتىدا بايقىۋېلىپ تەربىيىلىگەندە، مۇنەۋۋەر تالانتلىقلارنى يېتىشتۈرۈشكە بولىدۇ. ئەقلى زىيادە بالىلار ھەققىدە ئامېرىكىلىق ئالىم رىس تۆۋەندىكى 10 نەچچە ماددىنى پسىخولوگىيىلىك پرىنسىپ قىلىپ ئوتتۇرىغا قويغان:

1. بىلىم ۋە ماھارەت جەھەتتە: ئاساسىي ماھارەت ۋە ئاساسىي بىلىملەرگە ئىگە بولغان بولۇشى، بۇ ماھارەتلەردىن مۇۋاپىق پايدىلىنىپ، كونكرېت مەسىلىلەرنى ھەل قىلالايدىغان بولۇشى كېرەك؛

2. دىققەتنى مەركەزلەشتۈرۈش جەھەتتە: ئاسانلىقچە دىققىتىنى بۆلمەيدىغان بولۇشى، بىرەر مەسىلىنى ھەل قىلىش

ئۇسۇلىنى تەپسىلىي چۈشەندۈرۈش ۋە ئۇنىڭ دىققەتنى باشتىن - ئاخىر تولۇق مەركەزلەشتۈرەلەيدىغان بولۇشى كېرەك؛

3. ئۆگىنىش قىزغىنلىقى جەھەتتە: مەسىلە ئۈستىدە ئىزدىنىشكە ۋە تاپشۇرۇق ئىشلەشكە ئامراق بولۇشى كېرەك؛

4. چىدامليق جەھەتتە: بەلگىلەنگەن ۋەزىپىنى مۇھىم نىشان قىلىپ، ئۇنى جىددىيلىك بىلەن تىرىشىپ تاماملايدىغان بولۇشى كېرەك؛

5. ئىنكاسچانلىقى جەھەتتە: ئاسان ئىلھاملىنىدىغان، چوڭلارنىڭ تەكلىپى ۋە سوئاللىرىغا ئاكتىپ ھالدا ئىنكاس قايتۇرالايدىغان بولۇشى كېرەك؛

6. ئەقلىي ھەۋىسى جەھەتتە: مەسىلىلەرنى ئۆزى قانائەتلەنگۈدەك يېشەلەيدىغان، يېڭى مەسىلىلەرنى ئوتتۇرىغا قويالايدىغان بولۇشى كېرەك؛

7. بەسلىشىشكە نىسبەتەن ئىنكاسى جەھەتتە: بىرقەدەر قىيىن مەسىلىلەر، مەشغۇلاتلارنى بىر تەرەپ قىلىشقا ۋە بەس - مۇنازىرە قىلىشقا ئامراق بولۇشى كېرەك؛

8. سەزگۈرلۈكى جەھەتتە: ئۆز يېشىدىن ھالقىغان دەرىجىدە زېرەك بولۇشى، ئۆتكۈر كۆزىتىش قابىلىيىتىگە ئىگە بولۇشى كېرەك؛

9. ئاغزاكى بايان قىلىشتىكى پۇختىلىق دەرىجىسى جەھەتتە: سۆز - ئىبارىلەرنى توغرا ئىشلىتىشكە ماھىر بولۇشى كېرەك؛

10. تەپەككۇر راۋانلىقى جەھەتتە: كۆپ ئۇقۇملارنى شەكىللەندۈرەلىگەن بولۇشى، يېڭى ۋە بىرقەدەر چوڭقۇر ئۇقۇملارنى ئۆزلەشتۈرۈشكە ماھىر بولۇشى كېرەك؛

11. تەپەككۇرچانلىقلىقى جەھەتتە: ئۆزىدىكى بىر تەرەپلىمىلىك كۆز قاراشتىن قۇتۇلۇپ، باشقىلارنىڭ كۆز قارىشى ئارقىلىق مەسىلىلەرگە توغرا قارىيالايدىغان بولۇشى كېرەك؛

12. ئىجادچانلىقى جەھەتتە: يېڭىچە ئۇسۇل ياكى پۈتۈلمىدە ئۇسۇللار ئارقىلىق مەسىلە ھەل قىلالايدىغان بولۇشى كېرەك؛

13. تەسەۋۋۇر كۈچى جەھەتتە: مۇستەقىل پىكىر قىلىش ۋە كۈچلۈك تەسەۋۋۇر قىلىش ئىقتىدارىغا ئىگە بولۇشى كېرەك؛

14. ئەقلىي يەكۈن چىقىرىش قابىلىيىتى جەھەتتە: بەلگىلىك ئۇقۇمنى بىرقەدەر كەڭ مۇناسىۋەتلەرگىچە كېڭەيتەلەيدىغان بولۇشى، بەلگىلىك ماتېرىيالنى پۈتۈنلەي مۇناسىۋەتلىرىدىن چىقىش قىلىپ چۈشىنەلەيدىغان بولۇشى كېرەك؛

15. ھەۋەسىنىڭ كەڭرىلىكى جەھەتتە: سەنئەت، تىياتىر، خەتتاتلىق، كىتاب ئوقۇش، تەنتەربىيە، ماتېماتىكا، پەن - تېخنىكا، مۇزىكا ۋە ئىجتىمائىي بىلىم قاتارلىق ھەر خىل پائالىيەتلەر بىلەن پەنلەرگە قىزىقىدىغان بولۇشى كېرەك؛

16. كوللېكتىپقا كۆكۈل بۆلۈش جەھەتتە: ھەر خىل كوللېكتىپ پائالىيەتلەرگە قاتنىشىشنى خالايدىغان بولۇشى، باشقىلارغا ياردەم بېرىشنى ئۆزى ئۈچۈن خۇشاللىق دەپ بىلىدىغان بولۇشى، باشقىلار بىلەن ئىناق ئۆتەلەيدىغان بولۇشى، ھەدىسلا باشقىلاردىن قۇسۇر ئىزدىمەيدىغان بولۇشى كېرەك؛

17. كەيپىياتىنىڭ مۇھىملىقى جەھەتتە: دائىم ئۆز - ئۆزىگە ئىشەنچىسى كامىل بولۇشى، خۇش خۇي ۋە تەمكىن، خۇش چاقچاق بولۇشى، كۈنىدىلىك ئۆزگىرىشلەرگە ماسلىشالايدىغان بولۇشى، تېرىككەك بولماسلىقى كېرەك.

«پۈتۈن ئامېرىكا مائارىپچىلار جەمئىيىتى» نىڭ ئەقلى زىيادە بالىلار توغرىسىدىكى دوكلاتىدا، ئەقلى زىيادە بالىلاردا تۆۋەندىكىدەك 10 تۈرلۈك ئالاھىدىلىك بولىدىغانلىقى ئوتتۇرىغا قويۇلغان:

1. توغرا ھەم راۋان سۆزلەيدۇ؛

2. قېلىپبازلىق بىلەن مەشق ئېلىپ بارمىغان تەقدىر-

دىمۇ، ئەركىن ھەم چاپسانلىق بىلەن ئۆگىنىدۇ؛

3. گۇمانلىق مەسىلىلەرگە ئۇزاققىچە دىققىتىنى بېرىدۇ؛

4. مەنىسى چوڭقۇر مەسىلىلەرنى ئوتتۇرىغا قويالايدۇ؛

5. بىرنەرسىنىڭ ئەھمىيىتىنى چۈشىنىدۇ، چېتىلىشنى بىلدۇ ھەمدە ئېنىق ھالدا ئەقلىي يەكۈن چىقىرالايدۇ؛

6. كەڭ مەنىدىكى سۆزلەرگە ئۇرغۇپ تۇرغان قىزىقىش بولىدۇ؛

7. ئابستراكت ئۇقۇملارنى ئىگىلىۋالالايدۇ؛

8. ئۆزگىچە ئۇسۇل ۋە ئۇقۇم قوللىنالايدۇ؛

9. خاتىرە قابىلىيىتى كۈچلۈك بولىدۇ؛

10. كۆزەتكەن ھادىسىلەر ئۈستىدە ئۇجۇر - بۇجۇرىنى سۈرۈشتۈرىدۇ، ھەمىشە «نېمە ئۈچۈن» دېگەن سوئالنى قويالايدۇ.

يۇقىرىقىلاردىن باشقا يەنە ناھايىتى كۆپ پسىخولوگ ۋە كەشپىياتچى، ئىختىساسشۇناسلار تالانتلىق بالىلار ھەققىدە بايقاش ئېلىپ بارغان. ئامېرىكىلىق پسىخولوگ ۋەيتە بىلەن فرانسىچنىڭ تالانتلىق بالىلار ئۈستىدە ئېلىپ بارغان تەتقىقاتى بىرقەدەر ئەمەلىيەڭ بولسا كېرەك. بۇلارنىڭ تەتقىقات ۋە تەجرىبە نەتىجىسىنى ئېلىمىزدىكى ئالىملاردىن ۋاڭ تۇڭشۇن مۇنداق تونۇشتۇرىدۇ:

ۋەيتە تالانتلىق بالىلاردا 10 تۈرلۈك ئالاھىدىلىك بارلىقىنى بايقىغان:

1. بۇرۇن تىلى چىقىدۇ؛

2. خېلى كۆپ سۆزلەرنى بۇرۇنراق بىلىدۇ ۋە ئايرىم سۆزلەرنى قىلالايدۇ؛

3. كۆرگەن نەرسىلەرنى ئىنچىكە كۆزىتىدۇ ۋە كۆزەتكەن تەسىراتىنى يادىدا تۇتىدۇ؛

4. كىتابقا قىزىقىدۇ ياكى ئامراق بولىدۇ، كېيىنرەك خەرىتە، لۇغەت، قامۇسلارغا خۇشتار بولىدۇ؛

5. كالېندار، ئۇستەل سائىتى قاتارلىقلارغا بۇرۇنراق قىزىقىش تۇغۇلىدۇ؛

6. كۆپ سانىدىكى نورمال بالىلارغا قارىغاندا، دىققىتىنى ئۇزاقراق يىغالايدۇ؛

7. رەسىم سىزىش، مۇزىكا چېلىش ۋە باشقا سەنئەت شەكىللىرىنى ياخشى ئورۇندايدۇ ۋە پۈختا رول ئالىدۇ؛

8. شەيئىلەرنىڭ سەۋەب - نەتىجىسىنى بۇرۇن بايقايدۇ؛

9. ئوقۇش قابىلىيىتى بۇرۇنراق يېتىلىدۇ؛

10. ھەر خىل قىزىقىش بۇرۇنراق يېتىلىدۇ؛

فرانسىچ تالانتلىق بالىلاردا تۆۋەندىكىدەك 21 تۈرلۈك ئالاھىدىلىك بارلىقىنى بايقىغان:

1. تەن قۇرۇلۇشى ئەلا سۈپەتلىك بولىدۇ: مەسىلەن، ئايىغى ۋە تىلى بۇرۇنراق چىقىدۇ، بويى ئېگىزرەك ھەم ئېغىراق بولىدۇ، جىسمانىي ھەرىكەتلىرى راۋۇرۇس، چىداملىق بولىدۇ ۋە ساغلاملىقتا ئوتتۇرا نورمالىلىقتىن ھالقىيدۇ؛

2. دىققەت قابىلىيىتى كۈچلۈكرەك بولىدۇ؛

3. بىلىمنى چاپسان، بىمالال، بەك كۆپ تەكرارلىماي ئىگىلەيدۇ؛

4. ئوقۇشنى ئۆگىنىۋېلىشى بىرقەدەر تېز بولىدۇ ھەمدە سۈرئەت ۋە چوڭقۇرلۇققا قاراپ داۋام قىلىدىغان ئىزچىل ئۆگىنىشنى داۋاملاشتۇرالايدۇ؛

5. سۆز ماھارەتلىرىنى پىششىق تەتبىقلاپ، ئۆزىنىڭ ئىدىيىسى، ھېسسىياتىنى ئىپادىلەش قابىلىيىتى بولىدۇ؛

6. ئۆزىنىڭ مۇھىتىغا خېلى يۇكسەك دەرىجىدە دىققەت قىلىدۇ؛

7. شەيئىلەرگە قارىتا كۆپ سوئال سورايدۇ ھەمدە ئۇنىڭ مەنبەسى ۋە سەۋەبلىرىنى ھەقىقىي تۇردە بىلىۋېلىشنى ئويلايدۇ؛

8. ئۆگىنىش بىلەن ھۇزۇرلىنىدۇ ۋە شۇ تۇپەيلى، مەلۇم

قىيىن مەسىلىلەرنى تەتقىق قىلىدۇ؛

9. ئادەتتىكى تەرتىپتە بەلگىلەنگەندىن تاشقىرى شەيئىلەرگە ياكى مەشغۇلاتتىن تاشقىرى كۆرسىتىپ بېرىلگەن مەسىلىلەرگە قىزىقىپ قالسا، ۋاقىت سەرپ قىلىپ ئۇنى قوغلىشىدۇ؛

10. نورمال بالىلار بىلەلمىگەن بىرمۇنچە ئىشلارنى بىلىدۇ؛

11. ئۆگىنىشنى ھەر خىل ئەھۋاللارغا ئۇيغۇنلاشتۇرۇپ ئېلىپ بارالايدۇ، بۇنداق ئەھۋاللار يۈزلىش جەھەتتە باغلانمايدىغان دەرىجىدە بولسىمۇ شۇنداق قىلىدۇ؛

12. شەيئىلەرنىڭ مۇناسىۋىتىنى بىلىدۇ ۋە ئۇنىڭ ئەھمىيىتىنى چۈشىنىدۇ، شۇ مۇناسىۋەت ئارقىلىق تېخنىكا كۆپ مەسىلىلەرنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ؛

13. قاتمال مەسىلىلەرنى، تېپىشماقلارنى ۋە نەيرەڭ ئۇزلىقلارنى تېزلىكتە تەھلىل قىلالايدۇ؛

14. ئۆزگىچە ئىجادىي قابىلىيەتكە ئىگە بولىدۇ، ئېسىل، ئادەتتە كەم بولغان ئۇسۇل ھەم ئىدىيىلەرنى قوللىنالايدۇ؛

15. بىر خىل ياكى كۆپ خىل ئالاھىدە قابىلىيەتكە ئىگە بولىدۇ؛

16. ئۆزىنىڭ قابىلىيىتى، ئۆزىنىڭ كۈچى يېتىدىغان مەسىلىلىرىنى ئېنىق تەھلىل قىلالايدۇ؛

17. ئىشلارنى بىمالال تۇرۇپ بېجىرەلەيدۇ ھەمدە ئەھۋالىنى تىزگىنلەپ الالايدۇ؛

18. مەغلۇبىيەت ئالدىدا ئاسانلىقچە روھى چۈشۈپ كەتمەيدۇ؛

19. كەيپىياتى مۇقىمراق بولىدۇ؛

20. باشقىلارنىڭ قابىلىيىتىگە ھۆكۈم قىلالايدۇ؛

21. ئۆزگىرىشچان، ستېخىيىلىك ۋە ھەرقاچان ئۆزىگە قوماندانلىق قىلىپ تۇرىدىغان قىزىقىشى بولىدۇ.

ئامېرىكىنىڭ سان ـ فرانسىسكودىكى ھۆكۈمەت باشقۇرغان بىر مەكتەپتە ئەقلىي زىيادە بالىلارنى تاللاش ئۈچۈن بىر ھەرىكەت ھەدۈلى تۈزۈپ چىقىلغان بولۇپ، بۇنى كۆپلىگەن پېداگوگلار مۇڭاپىق كۆرگەن ۋە ئوقۇتقۇچىلار مۇشۇنىڭغا ئاساسەن ئەقلىي زىيادە بالىلارنى مۇناسىۋەتلىك بىلىم، تەتقىقات يۇرتلىرىغا تونۇشتۇرغان. بۇ ماددىلار تولۇقسىز ۋە تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ئارىسىدىكى ئەقلىي زىيادە بالىلارنى تاللاشقا مۇڭاپىق كېلىدۇ.

1. ئۆگىنىپ ھارمايدۇ.
2. پەن، سەنئەت ياكى ئەدەبىياتتا تەقدىرلىنىپ تۇرىدۇ.
3. پەنگە ياكى ئەدەبىياتقا بەك قىزىقىدۇ.
4. مەسىلىلەرگە ئۆتكۈرلۈك بىلەن جاۋاب بېرىدۇ.
5. ماتېماتىكىدا نەتىجىسى گەۋدىلىك بولىدۇ.
6. كەيپىياتى تۇراقلىق بولىدۇ.
7. يۈرەكلىك بولىدۇ، يېڭى ئىش قىلىشقا ئالدىرايدۇ.
8. تەكتۈشلىرىگا تەسىر كۆرسىتەلەيدۇ.
9. مەلۇم ئىشلارنى چەبدەسلىك بىلەن ئورۇنلاشتۇرالايدۇ.
10. ئۆزى يالغۇز ئىشلەشنى ياخشى كۆرىدۇ.
11. ئۆزىنى ئوراپ تۇرغان مۇھىت ۋە باشقىلارنىڭ ھېسسىياتىغا نىسبەتەن تۇيغۇن بولىدۇ.
12. ئۆزىگە ئىشىنىدۇ.
13. ئۆزىنى تىزگىنلىيەلەيدۇ.
14. سەنئەت نومۇرلىرىدىن لەززەتلىنىشنى ياخشى كۆرىدۇ.
15. مەسىلىلەرنى ئىجادىي ئۇسۇل بىلەن ھەل قىلىدۇ.
16. شەيئىلەر ئوتتۇرىسىدىكى باغلىنىشنى تەھلىل قىلىشقا ماھىر بولىدۇ.
17. چىراي ۋە تۇرقىدا ھېسسىيات ئۇرغۇپ تۇرىدۇ.
18. ئالدىرايدۇ ــ ئاسانلا ئاچچىقلايدۇ ياكى مەلۇم بىر

تۇرلۇك خىزمەتنى ئورۇندىتىش ئۈچۈن ئالدىرايدۇ.

19. باشقىلاردىن ئۆتۈنۈپ كېتىشكە تەشنا بولىدۇ.

20. راۋان ھەم مول، مەزمۇنلۇق سۆزلەيدۇ.

21. تەسەۋۋۇر كۈچكە ئاھايىتى باي ھېكايىلەرنى سۆزلەپ بېرەلەيدۇ.

22. سۆھبەتلەشكەندە باشقىلارنىڭ سۆزىگە كۆپ لوقما سالمايدۇ.

23. ئۆزىنىڭ كۆزقاراشلىرىنى ئاق كۆڭۈللۈك بىلەن ئېيتىدۇ.

24. يۇمۇرلۇق ھېسسىياتتا بولىدۇ (ئىككى بىسلىق سۆزلەر، ئۇلارنىما تەسەۋۋۇرلۇق سۆزلەرنى قىلىدۇ).

25. ھە دېسىلا ھەيران بولىدۇ ۋە مەسىلە سورايدۇ.

26. شەيئىلەرنى بەكمۇ ئىنچىكە كۆزىتىدۇ.

27. بايقىغان نەرسىلىرىنى باشقىلارغا ئېيتىشقا ئالدىرايدۇ (دوستى ياكى خىزمەتدىشىغا).

28. زادىلا مۇناسىۋىتى بولمىغان ئۇقۇملار ئوتتۇرىسىدىكى باغلىنىشلىق مۇناسىۋەتلەرنى تاپىدۇ.

29. يېڭى بىر نەرسىنى سەزگەندە ئۇنۇملۇك ھايا‌جاندا بولىدۇ.

30. ۋۇجۇدىدا بىر ئىش ھۆكۈم سۈرگەندە، ۋاقىتنىمۇ ئۇنتۇپ قالىدۇ.

نېمىس فىزىئولوگى گىدمان، ئىنگلىز ئالىمى لىللى، شۇڭا ئالىمى بولتىسمانلار يۇنۇس بېلىقىنىڭ چوڭ مېڭىسىنى ئوخشىمىغان نۇقتىلاردىن تەتقىق قىلىپ، ئۇنىڭ مېڭىسىنىڭ تەرەققىيات دەرىجىسى پەقەت ئادەم بىلەن ئورانگوتاننىكىدىنلا تۆۋەن تۇرىدىغانلىقىنى، لېكىن ئۇنىڭ يۇقىرى زېھنىي ماھارەتنى ئەمەلدە كۆرسىتىشتىن تولىمۇ يىراقتا تۇرىدىغانلىقىنى ئىسپاتلاش ئارقىلىق، ئادەم ئەقلىي قابىلىيىتىنىڭ مۇشۇنداق تەرەققىي قىلغان ھايۋانلارنىڭ ھەرقانداقىغا سېلىشتۇرغىلى

بولمايدىغان دەرىجىدە ئۆسۈپ كېتىشى، ئىنسانىيەتنىڭ ئىجتىمائىي خاراكتېرىدىكى ئەڭ‌تراپتىكى مۇھىتقا پائال تەسىر كۆرسەتكەنلىكىدىن بولغانلىقىنى ئىسپاتلىغان. ئەل مۇشۇنداق پائالىيەتچانلىقنىڭ تەسىرى جەريا‌ن‌دا. ئادەم مېڭىسى ئۆزىگە خاس ئالىي پسىخىكىلىق ئىنكاس شەكلى ئاڭنى ۋۇجۇدقا چىقارغان. ئادەم مېڭىسىنىڭ ئاڭدىن ئىبارەت ئۆزىگە خاس رولى ھەم تەبىئەت مەھسۇلى، ھەم جەمئىيەت مەھسۇلى ھېسابلىنىدۇ.

شۇڭا، ئىنسانىيەتنىڭ ئىجتىمائىي پسىخىكىسى بولسۇن، ياكى شەخسنىڭ پسىخىكىسى بولسۇن، بۇلارنىڭ ھەر ئىككىلىسىنىڭ تەرەققىياتى «ئەڭ‌تراپتىكى مۇھىتقا پائال تەسىر قىلىش ئارقىلىق پەيدا بولغان ئادەم مېڭىسىنىڭ پائال ئىنكاس قىلىش رولى» نى شەرت قىلغان. بۇنىڭدىن كۆرگىلى بولىدۇكى، بالىلارنىڭ ئەقلىي قابىلىيىتىنى ساغلام تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ دەسلەپكى تەربىيىسىنى ياخشى ئېلىپ بېرىش كېرەك. دەسلەپكى يېتىلىش تەربىيىسى بولمايدىكەن، ئەقىل جەمئىيەت ئوچىقىدا تاۋلانمايدۇ – دە، پەقەت تەبىئەت مەھسۇلى سۈپىتىدە تۇرۇپ قالىدۇ. بۇنداقتا ئەقلىي زىيادىلىك، تالانت ئالاھىدىلىكلىرى ئۆسۈپ يېتىلەلمەيلا قالماستىن، ھەتتا چېكىنىپ كېتىدۇ، چېكىنىپ كەتمەيدۇ دېگەندىمۇ، ئەقلىي زىيادە بالىلار، تالانتلىق بالىلارنىڭ جەمئىيەتكە لازىملىق قابىلىيەتلىرى ئېچىلمايلا قالماستىن، نورمال بالىلارنىڭ ئەقلىي زىيادىلىك، تالانتلىق بالىلار قاتارىغا ئۆتۈشىمۇ مۇمكىن بولمايدۇ.

3§. ئەقلىي زىيادىلىكنىڭ ئاساسى

ئەقلىي زىيادىلىكنىڭ ئاساسى توغرىسىدىكى تالاش – تارتىشلارنىڭ ئايىغى چىققىنى يوق. بۇ مۇنازىرىنىڭ تۈگۈنى

ئەقلىي زىيادىلىك تۇغما بولامدۇ ياكى تۇغۇلغاندىن كېيىنكى تەربىيىگە باغلىق بولامدۇ؟ دېگەن مەسىلىدۇر. مۇنازىرە جەرياندا ئالىملار دۇنيانىڭ تۇرلۇك ئىلىم مۇنبەرلىرىدە ئۆز كۆز قاراشلىرىنى داۋاملىق ئوتتۇرىغا قويماقتا. بىزنىڭ قارىشىمىزچە: ئەقلىي زىيادىلىك تۇغما قابىلىيەت بىلەن سۇبيېكتىپ تىرىشچانلىقنىڭ نەتىجىسىدۇر.

ئاھايىتى كۆچلۈك بولغان بىلىش تەشنالىقى، مەلۇم پائالىيەتكە بولغان قىزىقىش ۋە قىزغىنلىق ئۆگىنىش ئەقلىي زىيادە بالىلارنىڭ ئەقىل تەرەققىياتىدىكى سۇبيېكتىپ ئامىل بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئىنچىكىلىك بىلەن ئورۇنلاشتۇرۇلغان دەسلەپكى مائارىپ تەربىيىسى بالىلاردىكى ئەقلىي زىيادىلىكنى ئىلگىرى سۈرىدىغان ئىنتايىن مۇھىم ئوبيېكتىپ ئامىلدۇر. ئەقلىي زىيادە بالىلارنىڭ ئەقلىي تەرەققىياتى ئىرسىيەتلىك ئامىللار بىلەن باغلىنىپ تۇرسىمۇ، ئاساسلىقى تۇغۇلغاندىن كېيىنكى تەربىيىگە باغلىق بولىدۇ. دەسلەپكى مائارىپ تەربىيىسى بولسا، ئۇلارنىڭ ئەقلىي تەرەققىياتىدىكى ئاساسنىڭ ئاساسى بولىدۇ.

بەزى ئالىملار مۇنداق قارايدۇ: «ئىنسانلار ئەقلىي تەرەققىياتىدىكى زىيادىلىك دەسلەپكى مائارىپ تەربىيىسىنىڭ مەھسۇلى ئەمەس. مائارىپ بىلەن ئەقىل ئوتتۇرىسىدا ھېچقانداق مۇقەررەر باغلىنىش يوق. دەسلەپكى مائارىپ ئەقلىنى كۆچەيتەلمەيدۇ، خاتىرە قابىلىيىتىنى ئۆستۈرەلمەيدۇ. دەسلەپكى مائارىپنىڭ ئەقلىنى زىيادە قىلىۋېتىشىنى، خاتىرە قابىلىيىتىنى كىشىنى ھەيران قالدۇرارلىق دەرىجىگە يەتكۈزۈشىنى تېخىمۇ تىلغا ئالغىلى بولمايدۇ».

ئەمەلىيەتتە شۇنداق بولامدۇ؟ ياق. ئەقلىي زىيادىلىك دەسلەپكى تەربىيە بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. دەسلەپكى تەربىيە ياكى مائارىپ تەربىيىسى بارلىق بالىلارنىڭ ئەقلىنى زىيادە قىلىۋېتەلمىگەن تەقدىردىمۇ، ئەقلى زىيادە بولۇش ئالدى

بىلەن دەسلەپكى مائارىپ تەربىيىسىگە باغلىنىدۇ. ئەقلىي زىيادىلىك دەسلەپكى مائارىپ تەربىيىسى بىلەن مۇناسىۋەتسىز دەپ قارىغۇچىلار ئېھتىمال دەسلەپكى مائارىپ تەربىيىسى تۇغرىسىدا ئېنىق چۈشەنچىگە ئىگە ئەمەس بولۇشى مۇمكىن. دەسلەپكى مائارىپ تەربىيىسى ئەنئەنىۋى ئىدىيىلەرگە دەلمۇ دەل قارىشى ئوتتۇرىغا قويۇلغان، يەنى مائارىپ تەربىيىسىنى بۇرۇنقى چاغلاردىكى پەقەت مەكتەپتە ئوقۇتۇش تەربىيىسى ياكى ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ئۆيدە بالىلارغا خەت ئۆگىتىش تەربىيىسى دېگەن چۈشەنچىگە دەللەپ ئوتتۇرىغا قويۇلغان. ئەمەلىيەتتە تەربىيە ھەرگىز ئاشۇ ئىككى تۈر بىلەن چەكلىنىپ قالمايدۇ. ھازىرقى زامانداۋى ئېيتىلىۋاتقان دەسلەپكى تەربىيە ياكى دەسلەپكى مائارىپ تەربىيىسى دېگەنلەر بالا بۇ دۇنياغا كۆز ئاچقاندىن تارتىپلا ئېلىپ بېرىلىدىغان تەربىيىنى، تۇرلۇك چارىلار بىلەن ئەقلىنىڭ بالدۇر يېتىلىشىنى، ئىلگىرى سۈرۈشنى ۋە بالىلارنىڭ كاللىسىنى ئۆتكۈرلەشتۈرۈشنى، ئۇلاردىكى ئىنكاس چاپلىقىنى تېزلىتىشنى... كۆرسىتىدۇ. مۇناسىۋەتلىك ئالىملارنىڭ كۆرسەتمىچە، بالىلارنىڭ فىزىئولوگىيىلىك ۋە پسىخىك تەرەققىياتى كىشىلەرنىڭ تەسەۋۋۇرىدىن نۇرغۇن دەرىجىدە يۇقىرى بولىدۇ. بالىلارنىڭ پسىخىك تەرەققىيات قانۇنىيىتىنى ئىگىلەۋالغاندا ئۇلارنىڭ ئەقىل تەرەققىياتىنى ئۆستۈرگىلى بولىدۇ. بالىلاردا مۇئەييەن ئىجتىمائىي كاتېگورىيە ۋە ھەربىر مىزانلىرى بويىچە مۇئەييەن ئەخلاقىي ئىدىيە ۋە ئىرادە پەزىلىتى يېتىشتۈرگىلى بولىدۇ. بالىلار ئۇچ ياشقا كىرگەندە ئەقلىي جەھەتتە روشەن پەرقلىنىدۇ. ئادەم ھاياتىدىكى دەسلەپكى ئۈچ ياش ۋاقتى ھايات تەرەققىياتىنىڭ نېگىزلىك مەزگىلى، شۇنداقلا ئەڭ مۇھىم تەربىيىلىنىش ۋاقتىدۇر. بۇ ۋاقىت چوڭ مېڭە تەرەققىياتىدىكى ئالتۇن دەۋر بولۇپ، بۇ چاغدا تەربىيە ئېلىپ بارغاندا، مېڭىنىڭ فۇنكسىيىسىنى ئۆستۈرگىلى، ئەقلىنىڭ

تەرەققىياتىنى تېزلەتكىلى بولىدۇ.

بالىلارنىڭ ئۇچ ياشلىق ۋاقتى يەنە ئەقىل تەرەققىياتىدىكى سەزگۈرلۈك ۋاقتىنىڭ ھالقىسى دەپ قارىلىدۇ. ئەگەر مۇشۇ مەزگىلدە تەربىيە مۇۋاپىق ئېلىپ بېرىلسا، ئادەتتىكى بالىلارمۇ بىرەر مىڭ سۆز ئۆگىنەلەيدۇ ۋە خەت تونۇيالايدۇ. 2 — 3 ياشلار ئارىلىقى بالىلارغا خەت تونۇتىدىغان مۇھىم تەربىيە ھالقىسىدۇر. ئەگەر 17 ياشلىق ئادەمنىڭ ئەقلى 100% بولسا، 2 — 3 ياشتا ياخشى تەربىيە ئالغان بالىنىڭ ئەقلى تۆت ياشتا 50% گە يېتىدۇ. ئەقلىي تۇغما كەمتۈك بولغان ياكى ناھايىتى گالۋاڭ بالىلارغا ھەرقانچە تەربىيە ئېلىپ بېرىلغان بىلەنمۇ، ئەقلىي زىيادىلىك دەرىجىسىگە يېتەلمەيدۇ، ئەلۋەتتە. لېكىن، شۇنى جەزملەشتۈرۈشكە بولىدۇكى، دەسلەپكى تەربىيىنى بېرىش - بەرمەسلىك ئوتتۇرىسىدا پەرق بولىدۇ. دەسلەپكى تەربىيە ياكى مائارىپ تەربىيىسى بىلەن ئەقىل تەرەققىياتىنى مۇناسىۋەتسىز دەپ قاراشقا بولمايدۇ.

بەزى ئالىملار بەزى ئۇلۇغ ئەربابلارنىڭ كىچىك ۋاقتىدا مەكتەپتە ئوقۇيدىغان چاغلاردىكى تۆۋەنلىكىنى مىسالغا ئېلىپ، ئەقىل تەرەققىياتىنىڭ دەسلەپكى مائارىپ تەربىيىسى بىلەن مۇناسىۋەتسىزلىكىنى ئىسپاتلىماقچى بولىدۇ. بۇ تېخىمۇ داۋلىسى يوق گەپ. تەربىيە نىشانلىق بولمىغاندا ياكى ئۇ ھەربىر بالىنىڭ كونكرېت ئەھۋالىغا ماس كەلمىگەندە ياخشى ئۇنۇم بەرمەيدۇ. شۇنداقلا دەسلەپكى تەربىيە ھەممە ئادەمنى ئەقلىي زىيادە قىلىۋېتەلمەيدۇ، بەلكى ئوقۇتۇش ئۇسۇلى توغرا بولغان ۋە توغرا تەربىيىگە ئىگە بولغان بىر قىسىم بالىلارنىلا ئەقلىي زىيادە قىلالايدۇ. تۇغما قابىلىيەت ئاساسى ياخشى بولغان ھەمدە دەسلەپكى تەربىيە ئۇسۇلىمۇ توغرا بولغانلارنىڭ ئەقلىنى زىيادە قىلالايدۇ. ئۇلۇغ ئالىم داروۋىن: «ئادەم جىسمىدىكى بارلىق ئەزالار ئىشلىتىلسە تەرەققىي قىلىدۇ، ئىشلىتىلمىسە چېكىنىدۇ»

دېگەندەك، تۇغما قابىلىيەت — تۇغما زېھنىي بۆلۈنمە ھەرقانچە ياخشى بولسىمۇ، دەسلەپكى تەربىيىگە ئىگە بولالمىغان بالىلارنىڭ تالانتلىق بولالىشى ناھايىتى تەس بولىدۇ. بۇ يەردە بىز نۇقتىلىق تەكىتلەۋاتقان دەسلەپكى تەربىيە كىشىلەر چۈشەنچىسىدىكى ئوقۇشقا كىرىشتىن بۇرۇنقى تەربىيىنىلا ئەمەس، سەزگۈرلۈك مەزگىلىدىكى تەربىيىنى نەزەردە تۇتىدۇ. شۇڭا سەزگۈرلۈك مەزگىلى بىھۇدە ئۆتكۈزۈۋېتىلسە، ئۆمۈرلۈك ئەقىل تەرەققىياتى ئۈچۈن تولدۇرغىلى بولمايدىغان زىيانلار بولىدۇ، دەپ قارايمىز.

دەسلەپكى تەربىيىگە گۇمان بىلەن قارايدىغان ئامېرىكىلىق پسىخولوگ دېننىس پاراۋانلىق ئورنىدىن ئەمدى تۇغۇلغان بالىلاردىن بىر تۈركۈمنى تالىلىۋېلىپ چىقىپ ئايرىم ئۆيگە ئورۇنلاشتۇرغان ۋە ئۇلارنى جەمئىيەتنىڭ ھەرقانداق تەسىرىدىن ئايرىۋەتكەن. نەتىجىدە ئايرىم بېقىلغان بۇ بالىلار فىزىئولوگىيىلىك جەھەتتە باشقا بالىلاردەك ئۆسكەن بولسىمۇ، ئەمما، ئۇلارنىڭ ئەقىل مېخانىزمى بارغانسېرى ئاجىزلاپ، ئومۇمىيۈزلۈك ھالدا گالۋاڭلارغا ئايلىنىپ كەتكەن. بۇنى كۆرگەن جامائەت دېننىسنى ئەيىبلەپ، ئۇنى بۇنداق تەجرىبىنى توختىتىشقا مەجبۇرلىغان. بۇ بالىلار كېيىنچە مائارىپ تەربىيىسىگە ئۈيۇشتۇرۇلغان بولسىمۇ، سەزگۈرلۈك مەزگىلىدىكى ئەقلىي تەربىيە پۈرسىتىدىن مەھرۇم بولغانلىقتىن، گالۋاڭ - سارائىلىق تەقدىرىدىن قۇتۇلالمىغان. بۇ ئاچچىق ساۋاق پۈتۈن دۇنيا خەلقىنى دەسلەپكى تەربىيىگە سەل قاراشقا بولمايدىغانلىقىنى ئاگاھلاندۇرغان.

تېھران يېتىم بالىلار قورۇسىدا ئېلىپ بېرىلغان تەكشۈرۈش ماتېرىيالىغا ئاساسلانغاندىمۇ، ۋاقتىدا ۋە مۇۋاپىق تۈردە ئېلىپ بېرىلغان دەسلەپكى ئەقلىي تەربىيىنىڭ ئادەم تالانتىنىڭ يېتىلىشىدە، ئەقلىي زىيادىلىكىنىڭ تۇراقلىشىشىدا ناھايىتى مۇھىم رول ئويناىدىغانلىقى مەلۇم بولدى. تېھران يېتىم بالىلار قورۇسىدىكى بالىلارغا زۆرۈر بولغان غەمخورلۇق ۋە تەربىيە

كەمچىل بولغانلىقتىن، بىر يېرىم ياشتىن ئۆتۈپ بالىلارنىڭ 85% ى ئولتۇرالمىغان، ئۇچ ياشتىن ئاشقان بالىلارنىڭ 85% نىڭ ئايمغى چىقمىغان. ئۇچ ياشقا يېقىنلاشقان بالىلارنىڭ ئاڭلاش ۋە سۆزلەش قابىلىيىتى يېتىلمىگەن. ئۇلارنى تەربىيەلىگەندىن كېيىن، يۇقىرىقى ئەھۋاللاردا ئومۇمىيۈزلۈك ياخشىلىنىش بولغان.

يۇقىرىقى ئىككى مىسال قىسقا مۇددەتلىك تەكشۈرۈش ۋە تەجرىبە قىلىش نەتىجىسى بولۇپ، بۇ، دۇنيادا دەسلەپكى تەربىيىنىڭ ئەقلىي زىيادىلىككە بولغان تەسىرىنى مۇقىملاشتۇرۇدىغان بىنەر، سىمىون، تېلمىن، سېلىسلارنىڭ يېرىم ئەسىر داۋاملاشتۇرغان ئىلمىي تەجرىبىسىدۇر.

مائارىپ تەربىيىسىنى، بولۇپمۇ دەسلەپكى يېتىلىش دەۋرىدىكى مۇھىت ۋە مائارىپ تەربىيىسىنى ئالاھىدە تەكتىلىشىمىزدىكى يەنە بىر سەۋەب شۇكى، نۇرغۇن ئالىملار ئەتراپلىق تەكشۈرۈش ھەم تەتقىق قىلىش ئارقىلىق مۇنداق قاراشنى ئىلگىرى سۈرىدۇ: بالىلارنىڭ ئەقلىي قابىلىيىتى كېمىيىپ بېرىش قانۇنىيىتى بويىچە يېتىلىدۇ. تۇغۇلغاندا قابىلىيىتى 100 لىك بولغان بالا، تۇغۇلغاندىن تارتىپ كۆڭۈلدىكىدەك تەربىيىلەنسە، 100 لىك قابىلىيەتكە ئىگە ئادەم بولۇپ يېتىلىدۇ، بەش يېشىدىن باشلاپ تەربىيىلەنسە، تەربىيە ئىنتايىن ئۇنۇملۇك بولغان تەقدىردىمۇ 80 لىك قابىلىيەتكە ئىگە ئادەم بولۇپ يېتىلىدۇ، ئون يېشىدىن باشلاپ تەربىيىلەنسە، تەربىيە ھەرقانچە ياخشى بولغان بىلەنمۇ، ئاران 60 لىك قابىلىيەتكە ئىگە ئادەم بولۇپ يېتىلىدۇ. روشەنكى، ئالىملارنىڭ بۇ قاراشىدا ئاز - تولا مۇتلەقلەشتۈرۈۋېتىش بار. بۇنداق قاراشنى جامائەت تولۇق قوبۇل قىلالىشى ياكى ئەمەلىيەت تولۇق ئىسپاتلاپ بېرەلىشى ناتايىن. لېكىن بۇ قاراشتا ئالغا سۈرۈلگەن تەربىيىنى بالدۇر باشلىغاندا بالىنىڭ ھەر تەرەپلىمە يوشۇرۇن قابىلىيىتىنى تولۇق يېتىلدۇرۇ-

گىلى بولىدۇ، دېگەن ئىدىيە ئىنتايىن مۇھىم بولۇپ، بۇ ئىدىيە ئادەمنىڭ تەبىئىتى ۋە قابىلىيەت تەرەققىياتىنى بىرقەدەر تولۇق مۆلچەرلەپلا قالماستىن، ئادەمنىڭ تەبىئىتى ھەم قابىلىيەت تەرەققىياتىنىڭ يۆمران ھالىتىدىكى ئۆزۈشى ئۈچۈن مۇھىت ھەم تەربىيە بىلەن تەمىن ئېتىش تەلىپىنىمۇ ئوتتۇرىغا قويغان.

بالىلار تۇغۇلۇشى بىلەنلا پىلتىڭلاپ تۇرىدۇ.ئۇزاق ئۆتمەيلا ئىككى قولىتۇقىدىن تۇتۇپ تۇرغۇزۇپ باقسىڭىز ماڭمەن دېگەندەك قىلىپ ئالدىغا تەلپۈنىدۇ. مېڭە ھەققىدىكى تەتقىقاتتا دۇنياغا داڭلىق بولغان بىدىل روسسل بۇ ھەقتە ئۇگاندانىڭ بالىلىرىنى مىسالغا ئېلىپ مۇنداق دەيدۇ: «ئۇگاندادىكى ئالىملار بوۋاقلارنىڭ مېڭىش تەلىپىگە ئىلھام بېرىدىكەن. شۇڭا، ئۇ يەردىكى بالىلار 7 — 10 ئايدىلا ماڭمىدىكەن. بۇ ھەرگىز ئىرقىي ئۆزگىچىلىك ئەمەس. چۈنكى ئۇگاندادىكى بوۋاقلار ئەنگلىيىدە بېقىلسا 14 ئايلىق بولۇپ ئاندىن ماڭالىغان بولاتتى». بۇنىڭدىن كۆرگىلى بولىدۇكى، بالىلار تۇغۇلۇش بىلەنلا ئاجايىپ بىر دۇنيانى كۆرىدۇ. ئۇلاردا تەبىئىي، ئاسانلىقچە قانمايدىغان ھەيران قېلىش ھېسسىياتى پەيدا بولىدۇ، مۇشۇ ھالەتتە بىلىشكە بولغان تەبىئىي تەلەپ ئۇستۇن ئورۇندا تۇرىدۇ. مۇشۇنداق ھەيرانلىق ئاساسىدىكى تەبىئىي تەلەپ يېتەكلەنسە، بالىلار ھەر جەھەتتىن بۇرۇن ھەم نورمال يېتىلىدۇ، يېتەكلەنمىسە يېتىلەلمەيدۇ ھەتتا چېكىنىدۇ. ئۇگاندادىكى ئالىملار بالىلىرىنىڭ مانا شۇنداق تەبىئىيلىكىنى ئاڭلىق ياكى ئاڭسىز بولسىمۇ ئاساس قىلىپ، بالىلىرى بىرەر ئىشقا تەمىشىلگەن ھامان دەرھال شۇلارنىڭ رايى بويىچە يارەملىشىپ بەرگەن، ئۇلارنىڭ ئوينىشى، ھەر خىل نەرسىلەرنى ئېلىپ كۆرۈپ بېقىشى، سۆزلىشىگە ئىلھام بەرگەن. شۇڭا، ئۇ بالىلار تېخى بىر ياشقا كىرگەندە بىرمۇنچە تېرمىنلارنى ئىشلىتىپ سۆزلىشىدىغانمۇ بولغان. بىراق، ئۇگان-

يدالىق ئانىلار بالا تۆت ياشقا كىرگەن ھامان بالىلىرىغا بۇرۇن-قىسەك ئىگە بولماي، ئۇلارنىڭ نېمە قىلىشى بىلەن كارى بول-مىغان، بۇنىڭ بىلەن ئۇ بالىلارنىڭ دەسلەپكى يېتىلىش ۋاقتى ئىسراپ بولۇپ كەتكەن.

بىز يۇقىرىدا تىلغا ئېلىپ ئۆتكەن بىرمۇنچە ئالىملارنىڭ يېتىلىشىدە كېچىكىدىن باشلاپلا ئۆگاندا ئايالىرىدەك بالىلىر-نىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىدىكى تەبىئىيلىكىگە ئۈيغۇن كېلىدىغان ياردەمدە بولىدىغان، ئاتا ـ ئانىلارنىڭ مەزمۇنىغا باي مۇھىت ھازىرلاپ بېرىشى بىلەن چەمبەرچاس باغلىنىپ كەتكەن بولۇپ، بۇ ئالىملارنىڭ يېتىلىشىدە ئاتا ـ ئانىلار ئۆگاندا ئايالىرىنىڭ قىلغىنىنى قىلىپلا قالماستىن، ئائىلىدە بالىلارغا ئىنتايىن مول شارائىتلارنى يارىتىپ بېرىشكىمۇ دىققەت قىلغان. ئەڭ مۇھىمى، بالىلارنىڭ دەسلەپكى يېتىلىش مەزگىلىنى تاكى مەكتەپكە كىرگۈچە ئۆزمەي داۋاملاشتۇرۇپ، مەكتەپكە كىرگەندىن كېيىنمۇ پەرۋىشنى كۈچەيتكەن. بەزىلەر مۇنداق تەربىيىلەش ئۇسۇلىنى كۆچەت قويۇپ ئورمان ئەھيا قىلىشقا ئوخشىتىپ مۇنداق دەيدۇ: «كۆچەتكە باشتىن تارتىپلا كۈن نۇرى، سۇ، ئوغۇت جەھەتلەر-دىن، زىيانداش ھاشاراتلارنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە يوقىتىش، ھارام شاخلىرىنى چاتاش قاتارلىق جەھەتلەردىن تولۇق قارايدىغان بولساق، ئۇ كۆچەت جەزمەن تۇز ئۆسۈپ، بالدۇرلا چوڭ دەرەخكە ئايلىنىدۇ. باشتىن تارتىپلا ئوغۇت بەرمەي، سۇغارماي، ئۆزىنىڭ تەبىئىي ئۆسۈشىگە قويۇۋەتسەك، ئۇ چوڭ دەرەخكە ئايلىنالمىسۇ، ئالدىنقىسىغا يەتمەيدۇ. ئوغۇتلاپ، سۇغا-رىپ تۇرمىساق، ئۇنىڭ ئۈستىگە كۈن نۇرى يېتەرلىك بولمىسا، ئۇ چوقۇم چوڭ دەرەخ بولۇپ يېتىلەلمەيدۇ، ئۇنى ئۆستۈرىمىز دەپ غولىدىن تارتىپ قويىدىغان بولساق، دەرھال قۇرۇپ قالىدۇ، دەسلەپكى يېتىلىش دەۋرىدىكى ياخشى تەربىيىمۇ دەرەخ-نى ئوغۇتلاپ، سۇغىرىپ، زىيانداش ھاشاراتلارنى يوقىتىپ،

يېتەرلىك كۈن نۇرى چۈشۈرۈپ، ياۋا شاخلارنى چاتاپ تۈز-غانغا ئوخشاش رول ئويناىدۇ①».

ئەقلى زىيادە بالىلارنىڭ كۆپچىلىكىدە يالغۇز بىر تەرەپ-تىلا ئالاھىدە قابىلىيەت بولۇپ قالماستىن، ئۇلاردا ئەتراپلىق قابىلىيەتكە يەنى ئومۇمىي قابىلىيەتكە ئىگە بولۇش ئېھتىمالى كۆپ بولىدۇ. ئۇلارنىڭ بەزى ھاللاردا تالانت دائىرىسىدە تەس-ۋىرلىنىشى ھەم شۇ سەۋەبتىن بولۇپ، ئۇلار ياخشى تەربىيە-لىنىپ چىڭ بولسا، قايسى پەن بىلەن شۇغۇللانسا شۇ پەننى بىلىپ ھەم تەتبىقلاپلا قالماستىن، تەنتەربىيە، سەنئەت، ئەدەبىـ-يات، تەشكىلاتچىلىق ياكى ئۆزلىرى دىققەتنىنى بەرگەن ھەرقان-داق بىر ساھەدە ئەتراپلىق قابىلىيەتكە ئىگە ئىكەنلىكىنى كۆر-سىتىدۇ شۇنداقلا ئىجتىمائىي پائالىيەتلەرگىمۇ مۇئاپىق كېلىدۇ. بىراق، ئەقلىي زىيادە بالىلارغا يۇقىرىدا تەكىتلىگىنىمىزدەك دەسلەپكى تەلىم ـ تەربىيە چىڭ ئېلىپ بېرىلمىسا، ئۇلاردىكى ئەقلىي ئۇستۇنلۇك باشقا بىر ھاجەتسىز تەرەپلەرگە ئىشلەپ كېتىدۇ ـ دە، ئۇلار يەنە ناھايىتى يامان ياكى كەپسىز ئادەم-لەرگە ئايلىنىپ كېتىدۇ.

چۈنكى، كۆچلۈك دەسلەپكى تەربىيە شارائىتىدىن ئايرىلـ-غان بالىلارنى جەمئىيەتتىكى ئادەت كۆچى ئۆز تەرىپىگە تارتىپ كېتىدۇ. ۋۇجۇدىمىزدىكى ئادەتلىرىمىزنىڭ بەزىلىرى پايدىلىق، يەنە بەزىلىرى پايدىسىز بولغانلىقتىن، ئەقلى زىيادە بالىلار پايدىلىق ياكى پايدىسىز ئادەتلىرىمىزنى ناھايىتى تېزلىكتە ئۆز-لەشتۇرۇۋالىدۇ ـ دە، سەل ـ پەللا بىپەرۋالىق قىلساق، ھەتتا بەزى يامان ئادەتلىرىمىزنى يوقتۇرۇۋېلىش خەۋپى كۆرۈلىدۇ.

① شاۋ داشېك: «تېخىمۇ ئەقىللىق بولاي دېسەڭىز...» شىنجاڭ خەلق ئەشرىياتى، ئۇيغۇرچە نەشرى، 110 ـ، 111 ـ بەتلەر.

ئەمەلىيەتكە قارايدىغان بولساقمۇ، ئەگەر بىر بالا مەلۇم ياخشى ئادەتكە ئادەتلىنىپ قالسا، بەلگىلىك ۋاقىت، ئورۇن ۋە شارائىت ئاستىدا مۇنداق ئادەتلىنىپ قالغان پائالىيەت تەبىئىي ھالدا ئۆزىنى كۆرسىتىدۇ ۋە ئورۇندىلىنىدۇ. ئادەت بالىنىڭ ئۆزىنىڭ تېخىمۇ كۆپ زېھنىي قۇۋۋىتىنى، تېخىمۇ كۆپ ۋە تېخىمۇ چوڭ ۋەزىپىلەرنى ئورۇنداش ئۈچۈن سەرپ قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدۇ. مەسىلەن، يۇز يۇيۇش ۋە ئېغىز چايقاش ئادەتلىرى، ئۆگىنىش قورالىرىنى بەلگىلىك ئورۇنغا قويۇش ۋە تاپشۇرۇقلارنى ۋاقتىدا ئىشلەش ئادىتى، ئەڭ مەدەنىي بولغان يېمەك ئاتلىتىكا ۋە ناخشا ئېيتىش، ئۇسسۇل ئويناش، بەيت ۋە تېپىشماق ئېيتىش ئادىتى، ئەتراپىدىكى نەرسىلەرگە ھەيران قېلىپ چوڭلاردىن: «بۇ نېمە؟»، «نېمە ئۈچۈن بۇنداق بولىدۇ»، «نېمىشقا شۇنداق بولغان؟» دېگەندەك سوئاللارنى سوراپ تۇرۇش ئادىتى، ۋاقتىدا ھەرىكەت قىلىش ۋە دەم ئېلىش ئادىتى قاتارلىقلار. مۇنداق ياخشى ئادەتلەرگە قانچە كۆپ ئادەتلەنسە، ئۆگىنىشتە تېخىمۇ كۆپ قولايلىقلارغا ئىگە بولىدۇ. زىيانلىق ئادەتلەر بولسا، تۇرمۇش ۋە ئۆگىنىشتىكى بىر خىل ئوشۇقچە يۈك بولۇپ، مۇنداق ئادەتلەر بالىنىڭ ئۆگىنىشىگە دەخلى قىلىپلا قالماي، ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئەقلىي زىيادىلىكىنى جارى قىلدۇرۇشقا يات تەرەپلەرگە ئېلىپ قاچىدۇ. شۇڭا، دەسلەپكى ېتىلىش دەۋرىدە بالىلارنىڭ بولمىغۇر ئادەتلەرگە ئادەتلىنىپ قېلىشتىن ھەر ۋاقىت ساقلىنىش لازىم. بىر قېتىم تاماكا چېكىپ قويۇش، بىرەر غەيرىي ھەرىكەت، بىرەر جۈملە غەيرىي گەپ — سۆز قىلىپ قويۇش ياكى بىرەر قېتىم ئېرىنچەكلىك قىلىش، ياكى ئىشقا بۇيرۇسا ئۇنىماي قويۇشنىڭ كارايىتى چاغلىق دەپ قارىماسلىق لازىم. چۈنكى بۇ بولمىغۇر ئادەتلەرگە ئادەتلىنىپ قېلىشنىڭ باشلىنىشى بولۇپ قالىدۇ. پسىخولوگلار ئادەم قانچىكى ياش بولسا، ئادەتمۇ شۇنچە ئاسان شەكىللىنىدۇ، دەپ قارايدۇ.

شۇنىڭ ئۈچۈن ئاتا ۋە ئانىلار، ئوقۇتقۇچىلار بالىلار ۋە ئوقۇغۇچىلاردا ياخشى ئادەتلەرنى ئۆز ۋاقتىدا يېتىلدۇرۇشى، بۇ ئارقىلىق ئۇلاردىكى ناچار ئادەتلەرنى توگىتىپ، دەسلەپكى يېتىلىش دەۋرىدە تالانت بىخىنى يۇمران قەلبىدە ئۆستۈرۈشى كېرەك.

دەسلەپكى يېتىلىش دەۋرىدىكى تەربىيىنىڭ رولىنى ناھايىتى تەكىتلەپ كېتىشىمىزدىكى ئۈچىنچى بىر سەۋەب، يەنە شۇ مېڭىنىڭ تەرەققىياتىغا مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، ھازىرقى زامان نېرۋا ئىلمىگە دائىر ئاساسىي بىلىملەردىن قارىغاندا، مېڭىنىڭ تەرەققىياتى تۇغۇلغاندىن تارتىپ ياشلىق دەۋرىگىچە بولغان مەزگىلدە تېز بولىدۇ. يەتتە ياشقىچە ئارىلىقتا، يەنى مەكتەپكە كىرىشتىن بۇرۇنقى ۋە باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ 1 — 2 — سىنىپلىرىدا ئوقۇيدىغان چاغلاردا ئەڭ تېز بولىدۇ. يېڭى تۇغۇلغان بوۋاق مېڭىسىنىڭ ئېغىرلىقى تەخمىنەن 290 گرام بولۇپ، بۇ چوڭ ئادەم مېڭىسىنىڭ ئۈچتىن بىر قىسمى (چوڭ ئادەم مېڭىسىنىڭ ئېغىرلىقى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 1400 گرام) غا باراۋەر، توققۇز ئايلىق بولغاندا 660 گرامغا يېتىدۇ. ئىككى يېرىم ياشتىن ئۈچ ياشقىچە بولغاندا 500 — 1010 گرامغا يېتىپ، چوڭ ئادەم مېڭىسى ئېغىرلىقىنىڭ ئۈچتىن ئىككى قىسمىغا باراۋەر بولىدۇ. يەتتە ياشقا كىرگەندە 1210 گرامغا يېتىپ، چوڭ ئادەم مېڭىسى ئېغىرلىقىنىڭ 90 پىرسەنتىچىسىنى تەشكىل قىلىدۇ. بۇ چاغدىكى چوڭ مېڭە خۇددى قوم سۈنى سۈمۈرگەندەك بىلىمنى تېز ھەم كۆپ قوبۇل قىلالايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە، تەجرىبىلەردە ئىسپاتلىنىشىچە، بۇ چاغدا پىلانلىق تەربىيىلەنگەن بالىلارنىڭ زېھنىي بۆلۈنمىسى ئۆسۈش ئىمكانىيىتى زور بولۇپ، مۇشۇ مەزگىلدىن ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن، زېھنىي بۆلۈنمىنى ئۆستۈرۈش ناھايىتى تەس بولىدۇ، 20 ياشتىن كېيىن زېھنىي بۆلۈنمىنى تولۇقراق ئىشقا سېلىشقا مۇمكىن

بولسمۇ، ئۆستۇرۇش مۇمكىن بولمايدۇ. ئامېرىكىدا 40 ـ ـ ـ

خانىسىغا داۋالىنىشقا ئېلىپ بارغان. ئۇ ساقىيىپ ھارۋارد ئۇنى-
ۋېرسىتېتىنى ئەلا نەتىجە بىلەن پۈتتۈرگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇ
ئاتىسىنىڭ ئۆزىنى تەجرىبە قىلىشىغا ۋە پۈتكۈل دۇنياغا غەزەپ-
لەنگەن ھەمدە ئاددىي كىشىلەردەك ياشاشقا تەشنا بولۇپ،
ئىممىنى ئۆزگەرتىپ، بىر ئاددىي دۇكان خادىمى
بولۇۋالغان.

دېمەك، ئەقلىي زىيادىلىكنى يېتىشتۈرۈش ناھايىتى ئەستا-
يىدىل ھەم ئۇزاققىچە بوشاشماي ئېلىپ بېرىلمىدىغان خىزمەت
بولۇپ، قىسقا مۇددەت ئىچىدە يېتىشتۈرۈشكە ئۇرۇنۇش تەرىبىيە-
لەش قانۇنىيىتىگە ئۇيغۇن كەلمەيدۇ.

ئىجادىيلىقى زىيادە كىشىلەرنى بايقاش ۋە ئۇلارنى كۆ-
كۈل قويۇپ تەربىيىلەش ھازىرقى رىقابەتلىك دۇنيانىڭ جىددىي
ئېھتىياجى بولغاچقا، بۇ جەھەتتىمۇ ئالىملار ناھايىتى كۆپلەپ
ئىزدەندى. ئۇلارنىڭ قارىشىچە، ئىجادىيلىق ئىنسانىيەت پاراسە-
تىنىڭ ئەقلىي زىيادىلىك بىلەن ئوخشىمايدىغان يەنە بىر مۇھىم
تەرىپىنى ئىپادىلەيدۇ. ئەقلىي زىيادىلىك بىلەن ئىجادىيلىق زە-
يادىلىكى بالىلار كىچىك، زېھنىي بۆلۈنمىسى تۆۋەن چاغلاردا
بۆلۈنمىگەن ھالەتتە تۇرىدۇ، ياش چوڭىيىپ بەلگىلىك ئەقلىي
قابىلىيەت سەۋىيىسىگە يەتكەن (زېھنىي بۆلۈنمە 120 گە يەتـ
كەن) دە ئۇلار بىر - بىرىدىن ئايرىلىشقا باشلايدۇ. ئەقلىي زە-
يادىلىك بىلەن ئىجادىي زىيادىلىك مەيلى بىرلىكتە تۇرغان،
مەيلى ئايرىم ھالدا تۇرۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئوخشاشلا ئىنسانىيەتـ
نىڭ گۈزەل كەلگۈسىنى قولغا كەلتۈرۈشنىڭ زاپاس قورالى
سۈپىتىدە تۇرغان ئەڭ قىممەتلىك ئىقتىدارىدۇر. ئىجادىيلىق ئە-
قىللىقلىق بىلەن مۇناسىۋەتسىز تۇرغان ئەھۋالدىمۇ ئۆگىنىش
قابىلىيىتىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ. شۇنداق بولغانلىقتىن، ئەقلىي

قابىلىيەت، ئىجادىيلىق ۋە ئۆگىنىش قابىلىيىتىدىن ئىبارەت ئۈچ
تەرەپنىڭ مۇناسىۋىتىنى داۋاملىق ئىلگىرىلەپ ئېنىقلاش، ئۇلار-
نىڭ گىرەلەشمە ھالەتلىرىدىكى بىباھا بايلىقلارنى قېزىش ئىن-
سانىيەت تەرەققىياتىنىڭ مۇقەررەر ئېھتىياجىدۇر. ئىجادىيلىق ئەق-
لىي قابىلىيەتكە قارىغاندا خاراكتېر تۈسى تېخىمۇ كۈچلۈك بو-
لۇشتەك ئالاھىدىلىككە ئىگە بولغانلىقتىن، ئۇنى يەنە ئادەمنىڭ
خاراكتېرى، مىجەزى جەھەتلەردىن تەتقىق قىلىشمۇ ناھايىتى
زۆرۈردۇر. ھازىرقى كۈندىكى زېھىن سىناش مۇسابىقىلىرىدىكى
رەڭگارەڭ ئۇسۇللارغا ئوخشاش ۋاستە سۈپىتىدىكى ئىجادىيلىقنى
سىناش ئۆلچەملىرىمۇ ئاز ئەمەس. بىراق، ئۇلارنى ئىشلىتىدىغان
سورۇنلاردا ھەر خىل كەسىپنىڭ ئۆزىگە مۇناسىپراق كېلىدىغان
ئۆلچەملەرنى توختىتىشقا، ئەڭ مۇھىمى ئىجادىيەت نەتىجىسى
ئارقىلىق ئىجادكارلارنى ئۆلچەشنى تەكىتلەشكە توغرا كېلىدۇ.

§4. ئەقلىي زىيادە بالىلارنى تەربىيىلەش

ئەقلىي زىيادە بالىلار ئادەتتە ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ. بىر
تۈرى، ئەقلىي قابىلىيىتى ئومۇمىيۈزلۈكرەك زىيادە بولۇپ، بۇ-
داقلار ئازراق بولىدۇ؛ يەنە بىر تۈرى، ئالاھىدە قابىلىيىتى زە-
يادە بولغانلار بولۇپ، بۇنداقلار كۆپرەك بولىدۇ، بولۇپمۇ ئۇن-
داقلار تىل، مۇزىكا، ماتېماتىكا، رەسىم، تەنتەربىيىگە ئوخشاش
ئالاھىدە ساھەلەردە ئالاھىدە قابىلىيەتكە ئىگە بولىدۇ. شۇنداق
بولغانلىقتىن، ئەقلىي زىيادە بالىلارنى تەربىيىلەشتىمۇ (ئائىلە
پېداگوگىسى ئېلىپ بېرىشتىمۇ) ئومۇمىي ھەم ئالاھىدە ئۇسۇللار
قوللىنىلىدۇ. ئومۇمىي ئۇسۇللارمۇ يەنە مەكتەپكە كىرىشتىن بۇ-
رۇنقى دەسلەپكى تەربىيە ۋە مەكتەپكە كىرگەندىن كېيىنكى تەر-
بىيىلەرگە بۆلۈنىدۇ، ئەمما ئومۇمىي تەربىيە ئۇسۇللىرى ئەقلىي

قابىلىيىتى ئومۇميۈزلۈكرەك زىيادە بولغان ۋە ئالاھىدە قابىلىيىتى زىيادە بولغانلارغا ئورتاق تەسىر كۆرسىتىدۇ.

1. ئالاھىدە قابىلىيىتى زىيادە بولغان بالىلارنى تەربىيىلەش

ئالاھىدە قابىلىيىتى زىيادە بولغانلارغا ئادەتتە ھەربىر بالىنىڭ كونكرېت ئەھۋالىغا قاراپ تەربىيە ئېلىپ بېرىشقا توغرا كېلىدۇ. يۇقىرىدا بىز بالىلاردىكى ئەقلىي زىيادىلىكنىڭ ئومۇمىي ئالاھىدىلىكلىرىنى قەيت قىلىغانىدۇق. بىز بۇ يەردە ئالاھىدە قابىلىيەتلەرگە ئىگە بالىلارنى بايقاش بىلەن تەربىيىلەشنى بىرلەشتۈرۈشنى تەكىتلەيمىز ۋە ئالاھىدە قابىلىيىتى زىيادە بولغان بىر نەچچە خىل بالىلارنى بايقاش ۋە تەربىيىلەشنى كۆرسىتىش بىلەن چەكلىنىمىز.

ئامېرىكا پسىخولوگلىرىنىڭ قارىشىچە، تىل قابىلىيىتى ئالاھىدە بولغان بالىلارنىڭ تىلى بالدۇر چىقىدۇ ھەم كۈچلۈكرەك سۆزلەيدۇ. بۇنداق بالىلارنىڭ تىل ئۆگىنىشى ھەتتا چەت ئەل تىلىنى ئۆگىنىشى ئاسانراق بولىدۇ. تېلېۋىزوردىكى بەزى سۆزلەرنى ياكى كىتابتىكى بەزى جۈملىلەرنى ئاسان تۇتۇۋالالايدۇ، شېئىر يېزىشنى، ھېكايە ئېيتىشنى ياخشى كۆرىدۇ. كىتاب ئوقۇشقا قىزىقىدۇ. ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىشكە ماھىر كېلىدۇ. بۇنداق بالىلارنى تەربىيىلەشتە كەچتە ئۇخلاش ئالدىدا ئۇلارغا كىتاب ئوقۇپ بېرىش، ساۋاتى چىققاندىن كېيىن ئۇلارنى كۆپلەپ كىتاب ـ ماتېرىياللار بىلەن تەمىنلەپ تۇرۇش لازىم. شېئىر يادلاتقۇزۇش، يېزىق ئويۇنى ئوينىتىش، لۇغەت ئېلىپ بېرىش، يازغان ـ يادلىغانلىرىغا ئەھمىيەت بېرىش لازىم. قىسقىسى، تىل جەھەتتە ئالاھىدىلىكى بار بالىلار ئادەتتە زور مىقداردىكى تىل ـ يېزىق تەربىيىسىنى ئۆزلۈكسىز قوبۇل قىلىپ تۇرۇشى

كېرەك.

مۇزىكا ئىقتىدارىغا ئىگە بالىلار بىر نەرسىلەردىن ئاھاڭ چىقىرىپ ئويناشنى ياخشى كۆرىدۇ. ھەتتا ئاۋاز چىقىدىغان ئەسۋاب، ماشىنا سىگنالى، خەت بېسىش ماشىنكىسى قاتارلىقلاردىن چىققان ئاۋازلارنىمۇ ئاڭلاشنى ياخشى كۆرىدۇ. ئەمدىلا ئايىغى چىققان چاغلاردا مۇزىكىلارنىڭ تارىلىرىنى چېكىپ قويۇپ، ئۇنىڭدىن چىققان ئاۋازنى پۈتۈن ئىخلاسى بىلەن ئاڭلايدۇ. ئۇلارنىڭ يېڭى ناخشىلارنى ئۆگىنىشى تېز، تەلەپپۇزى توغرا بولىدۇ. بۇنداق بالىلارنىڭ تالانتىنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن، ئۇلارغا ناخشا ئېيتىپ بېرىش، چالغۇ ئەسۋابلىرى ئېلىپ بېرىش، ئىمكان بولسا مۇزىكا مەكتەپلىرىگە بېرىش، ئالىمە پېداگوگىسى بويىچە ئالاھىدە قابىلىيەتلەرنى ۋاقتىدا بايقاپ تەربىيىلەش لازىم.

2. ئەقلى زىيادە بالىلارغا ئومۇمىي تەربىيە بېرىشنىڭ پرىنسىپ ۋە ئۇسۇللىرى.

دەسلەپكى تەربىيە ئادەتتە تەرتىپ بويىچە تەدرىجىي ئىلگىرىلەش، بالىلارنىڭ تەسىرلىنىش قابىلىيىتى، تەپەككۇر قابىلىيىتى، ئويلاش قابىلىيىتى، تەسەۋۋۇر قىلىش قابىلىيىتى ۋە خاتىرە قابىلىيىتى قاتارلىقلارنىڭ تەرەققىيات دەرىجىسىگە دىققەت قىلىش ئارقىلىق، بالىلار ئەقلىنى ياخشى يېتىشتۇرۇشنى باش پرىنسىپ قىلىدۇ. بۇ پرىنسىپنى ئىزچىللاشتۇرۇشتا بالىلارنىڭ ئالاھىدىلىكى ۋە يېشىغا قاراپ تۈرۈپ تۆۋەندىكى ئۇسۇللارنى قوللانسا بولىدۇ:

بىرىنچى، ئەركىلىتىش ياكى ئوينىتىش ئۇسۇلى: بۇ ئۇسۇل ئاساسلىقى بوۋاقلارغا مۇۋاپىق كېلىدۇ. بوۋاقلارنى ئەركىلىتىش ۋە ئوينىتىش ئارقىلىق، ئۇلارنىڭ كۆرۈش سەزگۈسى،

ئاڭلاش سەزگۈسى ۋە چوڭ مېڭىسىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، كېيىنكى ئەقلىي تەرەققىيات ئۈچۈن ئاساس يارىتىلغان بولىدۇ.

ئىككىنچى، ئوبدان ئويلىتىش ياكى تاماشا قىلدۇرۇش ئۈسۈلى. گوركىينىڭ سۆزى بويىچە ئېيتقاندا: «ئويۇن بالىلارنىڭ دۇنياني بىلىش ۋە ئۆزگەرتىشنىڭ يولى». ئويۇن — ناھايىتى ئۇنۇملۇك بولغان تەربىيىلەش ئۇسۇلىدۇر. ئويۇن ئارقىلىق بالىلارنىڭ تەسەۋۋۇر قابىلىيىتى ۋە ئىجادىي قابىلىيىتىنى ئۆستۈرۈش مۇمكىن.

ئۈچىنچى، ئېكسكۇرسىيە ئۇسۇلى. ئېكسكۇرسىيە قىلىش كۆڭۈللۈك بولغان بىر خىل ئۆگىنىشتۇر. ئېكسكۇرسىيە ئارقىلىق بالىلاردا قىزىقىش ۋە بىلىش تەشنالىقىنى ئاسانلا قوزغىغىلى بولىدۇ. بالىلارنىڭ كىچىكىدە قىلغان ئېكسكۇرسىيە تەسىراتلىرى، ھەتتا ئۇلارنى بىرەر ئىلمىي پائالىيەت ياكى تېخنىك پائالىيىتى بىلەن ئۆمۈرلۈك شۇغۇللىنىشقا، ئۇلارنىڭ بىرەر ماھارەت ئىگىسى بولۇپ قېلىشىغا سەۋەبچى بولۇپ قېلىشى مۇمكىن. ئېكسكۇرسىيە ئادەتتە ئوقۇش يېشىغا توشمىغان بالىلارغا تولىمۇ مۇۋاپىق كېلىدۇ. سەھرالىق بالىلارنىڭ شەھەرلىك بالىلارنى سەھرا — قىشلاقلارغا ئالماشتۇرۇپ ئېكسكۇرسىيە قىلدۇرغاندا، ئۇلار ئۆزلىرى ناتونۇش بولغان مەنزىرىلەردىن تەسىرلىنىدۇ. شەھەر تۇرمۇشى بىلەن چوڭ تەبىئەت توغرىسىدا تۇرلۇك تەسەۋۋۇرلاردا بولىدۇ. دېمەك، ئېكسكۇرسىيە بالىلارنىڭ تەسەۋۋۇرلىرىنى قانائەتلەندۈرىدىغان ۋە تەسەۋۋۇر پادىشاھلىقىدا ئەركىن پەرۋاز قىلدۇرىدىغان ياخشى ئۇسۇلدۇر.

تۆتىنچى، ئوقۇتۇش ئۇسۇلى. ئوقۇتۇش — بالىلارغا پىلانلىق، مەقسەتلىك ھالدا بەزى ئاساسىي بىلىملەرنى ئۆگىتىشتۇر. مەسىلەن، خەت تونۇتۇش، سان سانىتىش، رەسىم سىزدۇرۇش، مۇزىكا چالدۇرۇش قاتارلىقلار. بىراق، ھە دېگەندە

لا خەت تونۇشنى بالىلار ئەقلىنى ئۆستۈرۈشنىڭ ئۆلچىمى قىلىش ۋېلىشقا بولمايدۇ. ئۇ پەقەت بىرلا تەرەپنى ئىپادىلەيدۇ، دەسلەپكى تەربىيىنىڭ ياخشى — يامان بولۇشنى ئۆلچەشتە، بالىلاردىكى ئىنكاسچىلىقنىڭ جانلىق بولۇشنى، بىلىمنىڭ كەڭ بولۇشنى، تەسەۋۋۇر قابىلىيىتىنىڭ مول بولۇشنى ئۆلچەم قىلىش كېرەك. كىنو — تىياتىر كۆرسىتىش، ھېكايە سۆزلەپ بېرىش قاتارلىقلارمۇ بالىلارنى ئوقۇتۇشنىڭ ياخشى مەزمۇنلىرىدۇر.

بەشىنچى، ئىلھاملاندۇرۇش ئۇسۇلى. بالىلار بىرەر ئۇتۇق قازانغاندا ياكى ئۆگىنىش پائالىيەتلىرىدە ئىلگىرىلىگەندە دەرھال تەقدىرلەش، خاتا ئىش قىلىپ قويغاندا، تەنقىدلەش كېرەك. ئەمما، تەقدىر — تەنقىدنىڭ ۋەزنىنى بالىلارنىڭ ئەھۋالىغا ئويغۇنلاشتۇرۇش، شۇ ئارقىلىق بالىلارغا چىنلىق بىلەن ساختىلىق، ياخشىلىق بىلەن يامانلىق، گۈزەللىك بىلەن رەزىللىكنى بىلدۈرۈش كېرەك. مۇۋاپىق تەقدىرلىگەندە، بالىلار ئىلھاملىنىپ ئالغا باسىدۇ، تەقدىر ئارتۇق بولۇپ كەتكەندە، بالىلار ئورۇنسىز مەغرۇرلىنىپ ئۆزىنى بىلەلمەي قالىدۇ. تەنقىد مۇۋاپىق بولغاندا، بالىلار تۇزۇلىدۇ، ئۇرۇش، تىللاش ياكى باشقا شەكىللەر بىلەن ئېلىپ بېرىلغان تەنقىدلەر بالىلارنى بۇزىدۇ.

ئالتىنچى، ئۆزى ئۇلگە بولۇش ئۇسۇلى. بالىلار ئاتا — ئانىنى دوراشقا تولىمۇ ئامراق. ئاتا — ئانىلارنىڭ ھەربىر گەپ — سۆزى ئەمەلىيەتتە بالىلار دورايدىغان ۋە ئۆگىنىدىغان مەزمۇندۇر. ئاتا — ئانا بالىلارنى ئالدىرا، بالىلارمۇ كىشىلەرنى ئالداشنى ئۆگىنىدۇ، ئاتا — ئانا راستچىل بولسا، بالىلارمۇ راستچىل بولىدۇ. ئاتا — ئانىنىڭ يامانلىق — ياخشىلىقى بالىنىڭ كۆرۈلىدۇ. شۇڭا، بالىلارنى تەربىيىلەش ئۈچۈن، ئاتا — ئانىلار ئۆزلىرى ياخشى ئادەم بولۇش، ئائىلە پىداگوگىسىنى ئىجرا قىلالايدىغان بولۇپ تەربىيىلىنىش كېرەك.

3. دەسلەپكى ئومۇمىي تەربىيىنىڭ ئاساسى ۋە ۋاقىت تاللىشى

زامانىمىزدىكى مەشھۇر ئالىم ۋە پسىخولوگلاردىن خېلى كۆپ كىشىلەر دەسلەپكى تەربىيىنى بالا تۇغۇلغاندىن كېيىنلا باشلاش-نى تەكىتلەيدۇ. بۇ ھەرگىز بالا بۇگۈن تۇغۇلسا، ئەتىسىدىن باشلاپ خەت ئۆگىتىش دېگەن گەپ ئەمەس. دەسلەپكى تەربىيە مەزمۇنى ياشىنىڭ ئۆزگىرىشىگە قاراپ ئۆزگىرىدۇ، شۇڭا، بۇ تەربىيە ئادەتتە بوۋاق بالىلاردا ئەقىل چىرىغى يورۇغاندىن باش-لاپ ئېلىپ بېرىلىدۇ.

بالىلار ئەقىل قابىلىيىتىنىڭ يېتىلىشىنى ئۇچ باسقۇچقا بۆلىدۇ: (1) 1 — 3 ياشقىچە بولغان ئارىلىق سەزگۈر ھەربىرىدىن باسقۇ-چى دەپ ئاتىلىدۇ؛ (2) 3 — 5 ياشقىچە بولغان ئارىلىق كونكرېت ئوبرازلىق تەپەككۇر باسقۇچى دەپ ئاتىلىدۇ؛ (3) 5 — 8 ياشقىچە بولغان ئارىلىق ئابستراكت مەنتىق تەپەك-كۇر باسقۇچى دەپ ئاتىلىدۇ.

1 — 3 ياشقىچە بولغان ئارىلىق ئاغزاكى تىل تەرەققى-ياتى ئەڭ ياخشى بولىدىغان چاغ ھېسابلىنىدۇ. 3 — 5 ياشقى-چە بولغان ئارىلىق كىتابىي تىل تەرەققىياتى ئەڭ ياخشى بولى-دىغان چاغ ھېسابلىنىدۇ؛ 5 — 8 ياشقىچە بولغان ئارىلىق چەت ئەل تىلىنى ئۆگىنىش قابىلىيىتىنىڭ تەرەققىياتى ئەڭ ياخشى چاغ ھېسابلىنىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بالا تۇغۇلۇپ بەش ياشقا كىرگىچە بولغان ئارىلىقنى ئەقىل تەرەققىياتىدىكى ھالقى-لىق دەۋر — سەزگۈرلۈك دەۋرى دەپ ئاتايمىز. ئۇچ ياشلىق ۋاقتىنى سەزگۈرلۈك دەۋرىنىڭ ئەڭلىي پەرقلەرنى روشەن ئىپادە قىلىدىغان چوققىسى دەپ ئاتايمىز. تالانتلىق ئادەم تەربىيىلەش-تە مۇشۇ سەزگۈرلۈك دەۋرىگە سەل قاراشقا زادى بولمايدۇ.

مۇشۇ چاغدا ئەقىللىق بولغان بالا كەلگۈسىدە ئەخلاقىي پەزىلەت-كە ئىگە بولسىلا، ھەرھەر زوراۋان كۈچىنىڭ ياكى ھەسەت ئوتى-بىلەن كۆيۈپ تۇرىدىغان رەشكىنىڭ قەستلىشىگە ئۇچرىمىسىلا، ئاز - تولا تالانت كۆرسىتەلەيدۇ.

ھازىر دۇنيادا 16 دۆلەت بالىلارنى سەزگۈرلۈك دەۋرىدە ئائىلىدە تەربىيىلەپ، بەش ياشتا مەكتەپكە ئوقۇشقا بېرىدۇ. 51 دۆلەت ئالتە ياشقىچە ئائىلىدە تەربىيىلەپ ئاندىن مەكتەپكە ئو-قۇشقا بېرىدۇ. سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدا بالىلارغا بەش يېشىدا بىر خىل چەت ئەل تىلىنى ئۆگىتىشنى تەشەببۇس قىلغان. ياۋ-روپادىكى بەزى دۆلەتلەردە بالىلارنى تۆت ياشتا مەكتەپكە بە-رىش بەلگىلەنگەن. ھەر بىر مىللەتنىڭ ئورۇنلاشقان جۇغراپىيە-لىك شارائىتى، ئىرسىيەت ئالاھىدىلىكى، مەدەنىيەت سەۋىيىسىدە پەرق بولغانلىقتىن، بۇ مەسىلىنىڭ ھەل قىلىنىشى ھەر خىل بولۇشى تەبىئىي. بىزنىڭ ئەھۋالىمىزدا 5 — 6 ياشقىچە بالىلار مەكتەپكە كىرسە تامامەن بولىدۇ، بولمىسا، بالىلارنىڭ ھالقىلىق پەيتى ئۆتۈپ كېتىدۇ، دەپ قارايمىز.

4. ئەقلى زىيادە بالىلارنى ئوقۇشقا تەشكىللەش ئۇسۇللىرى

بۇ جەھەتتە چەت ئەللەردە قوللىنىلىدىغان ئۇسۇللار ناھا-يىتى كۆپ بولۇپ، بۇلارنىڭ ھەممىسىنى بىزدە ئىجرا قىلىپ كەتكىلى بولمايدۇ. چەت ئەللەرنىڭ ئۇسۇللىرىنى بىزنىڭ ئەھ-ۋالىمىزغا بىرلەشتۈرگەن ھالدا تۆۋەندىكى ئۇسۇللارنى تەكىتلەش مۇۋاپىق بولسا كېرەك:

بىرىنچى، ئەقلىي دەرىجىسى بويىچە گۇرۇپپىلارغا ئايرىش. پىداگوگلارنىڭ قارىشىچە، ئەنئەنىۋى مائارىپتا ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنى تەڭ دەرىجىلىك سىنىپلار بويىچە، بىر خىل

دەرسلىك، بىر خىل سۈرئەتتە ئوقۇتۇش يولغا قويۇلغانلىقتىن، بۇنداق ئوقۇتۇش ئۇسۇلى داۋاملاشتۇرۇلسا، ئەقلىي زىيادە بالىلار «تويۇنماي‌دىغان»، ئەقلىي كەمرەك بالىلار «ھەزىم قىلالمايدىغان» ئەھۋاللاردىن ساقلانغىلى بولمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئوقۇغۇچىلارنى ئەقلىي دەرىجىسى بويىچە گۇرۇپپىلارغا ئايرىپ ئوقۇتۇش ئۇسۇلىنى قوللىنىش كېرەك. بۇنداقتا بارلىق ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئەقلىي تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرگىلى بولۇپلا قالماستىن، ئەقلىي زىيادە بالىلارنى يېتىشتۈرۈشنىمۇ تېزلەتكىلى بولىدۇ. ھازىر ئىنگلىزلار، نېمىسلاردا يولغا قويۇلۇۋاتقان بۇنداق ئوقۇتۇش ئۇسۇلى ئاساسلىقى ئىككى خىلغا بۆلۈنىدۇ. بىرىنچى خىلى، تاشقى جەھەتتىن گۇرۇپپىغا ئايرىش، يەنى ئەنئەنىۋى بولغان يېشىغا قاراپ سىنىپلارغا ئايرىشنى بۇزۇپ تاشلاپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئەقلىي قابىلىيىتى ۋە ئەمەلىي ئۆگىنىش نەتىجىسى بويىچە گۇرۇپپىلارغا ئايرىشتۇر. ئىككىنچى خىلى، ئىچكى جەھەتتىن گۇرۇپپىلارغا ئايرىش، يەنى ئەنئەنىۋى ئۇسۇل بويىچە يېشىغا قاراپ سىنىپلارغا ئايرىشنى ساقلاپ قېلىپ، ئەقلىي قابىلىيىتى ۋە ئوقۇشتىكى ئەمەلىي نەتىجىسى يۇقىرى بولغانلارنى A سىنىپ، ئوتتۇراھاللارنى B سىنىپ، تۆۋەنرەكلەرنى C سىنىپ قىلىپ ئايرىپ، ئوخشىمىغان ئوقۇتۇش پروگراممىسى ۋە دەرسلىك قوللىنىپ پەرقلىق ئوقۇتۇشتۇر.

ئىككىنچى، ئۆگىنىشنى تېزلىتىش. بۇ، ئەقلى زىيادە بالىلارنى يېشى، سىنىپ ئايرىمىسى قاتارلىقلارنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچراتماي تېز ئوقۇتۇش ئۇسۇلىدۇر. بۇ ئۇسۇلغا ئەمەل قىلغاندا، ئەقلى زىيادە بالىلارنى يېشىغا قاتتىق چەك قويماي، بۇ رۇنراق ئوقۇشقا قوبۇل قىلىش، ئەقلى زىيادە بالىلارغا دەسلەپكى تەربىيىنى ئۇنۇملۇك ئېلىپ بېرىش ئۇچۇن ئاساسلىقى ئۇلارنىڭ ياش چېكىنى ئىگىلەپ، تەرتىپ بىلەن تەدرىجىي ئىلگىرىلەش پرىنسىپىغا ئەمەل قىلىش، ئەڭ مۇھىمى بالىلارنىڭ

پسىخىك تەرەققىيات قانۇنىيىتىنى پۇختا ئىگىلەش كېرەك.

5. بالىلار پسىخىك تەرەققىياتىنىڭ قانۇنىيىتى

بۇ، بالىلارنىڭ پسىخىك تەرەققىياتى جەريانىدىكى مۇقەررەر ۋە ماھىيەتلىك بولغان باغلىنىشلارنى كۆرسىتىدۇ. بۇ جەھەتتە ئاساسەن تۆۋەندىكى بىرنەچچە تۈپ مەسىلىلەر بار: (1) ئىرسىيەت، مۇھىت ۋە تەلىم ـ تەربىيىنىڭ بالىلار پسىخىك تەرەققىياتىدىكى رولى مەسىلىسى. ئىرسىيەت ـــ بىر خىل بىئولوگىيىلىك ھادىسە بولۇپ، ئىنسانىيەت ئەجدادلىرىنىڭ نۇرغۇن بىئولوگىيىلىك ئالاھىدىلىكىنى قوبۇل قىلىدۇ، بۇ بىئولوگىيىلىك ئالاھىدىلىكلەر ئورگانىزمنىڭ قۇرۇلۇشى، شەكلى، سەزگۈ ئەزالار ۋە نېرۋا سىستېمىسىنىڭ ئالاھىدىلىكى قاتارلىقلاردۇر. ئىنسانلارنىڭ ئىرسىيەت ساپاسى بالىلار پسىخىك تەرەققىياتىنىڭ بىئولوگىيىلىك ئالدىنقى شەرتى بولۇپ، بۇ ئالدىنقى شەرت بولمايدىكەن، بالىلار پسىخىكىسىنىڭ تەرەققىي قىلىشى مۇمكىن ئەمەس. ئەمما ئىرسىيەت بالىلار پسىخىك تەرەققىياتىنىڭ يۈنىلىشى ۋە سۈرئىتىنى بەلگىلىمەيدۇ، بەلكى بالىلار پسىخىك تەرەققىياتىنى تەبىئىي ئالدىنقى شەرت ۋە ئىمكانىيەت بىلەنلا تەمىن ئېتىدۇ. شارائىت ۋە تەلىم ـ تەربىيە ـــ بالىلار پسىخىك تەرەققىياتىنىڭ ھەل قىلغۇچ شەرتى بولۇپ، تەلىم ـ تەربىيە ھەل قىلغۇچ شەرتتە يېتەكچى رول ئويناىدۇ، بالىلار پسىخىك تەرەققىياتىنىڭ رېئاللىقىنى بەلگىلەيدۇ. شۇڭا، دەسلەپكى تەربىيىگە سەل قاراش زادىلا توغرا ئەمەس. (2) بالىلار پسىخىك تەرەققىياتىنىڭ ھەرىكەتلەندۈرگۈچى كۈچ مەسىلىسى. سۇبېيېكتى بىلەن ئوبىيېكتىنىڭ ئۆزئارا تەسىرى جەريانىدا، بالىلارنىڭ ئاكتىپ پائالىيىتىدە، جەمئىيەت ۋە مائارىپنىڭ بالىلارغا قويغان تەلەپلىرىنى بارلىققا كەلتۈرگەن، يېڭى ئېھتىياج بىلەن بالىلارنىڭ ئەسلىدىكى پسىخىك سەۋىيە ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت ـــ بالىلار پسىخىك

تەرەققىياتىنىڭ ئىچكى زىددىيىتى بولىدۇ ۋە بۇ زىددىيەت بالىلار پسىخىكىسىنىڭ ئۆزلۈكسىز ئالغا قاراپ تەرەققىي قىلىشىدا ھەربىر كەتلەندۈرگۈچى كۈچ بولىدۇ. بالىلاردا ئۆزلۈكسىز پەيدا بولۇپ تۇرىدىغان يېڭى ئېھتىياج ــ بالىلارنىڭ مۇئەييەن جەمئىيەت ۋە مائارىپ شارائىتىنىڭ تەسىرىدە بارلىققا كەلتۈرگەن بىر خىل ئىزدىنىش ۋە خاھىشىنىڭ مەلۇم شەيئىگە بولغان سۈبيېكتىپ چۈشەنچىسى بولۇپ، ئۇ جانلىنىۋاتقان يېڭى تەرەپكە ۋەكىللىك قىلىدۇ. ئەسلىدىكى پسىخىك ھالەت بولسا، سۈبيېكتىپ ئىلگىرى ئەكس ئەتتۈرگەن پائالىيەتنىڭ نەتىجىسى، شۇنداقلا ئاللىقاچان شەكىللەنگەن بىلىش سەۋىيىسى ۋە پسىخىك ئالاھىدىلىك بولۇپ، ئۇ كونا تەرەپكە، نىسبەتەن مۇقىم تەرەپكە ۋەكىللىك قىلىدۇ. بالىلارنىڭ ئاكتىپ پائالىيىتى جەريانىدا، يېڭى ئېھتىياج بىلەن ئەسلىدىكى پسىخىك سەۋىيە ئوتتۇرىدا بەقىنىدىغان، ئوتتۇرىدا كۆرەش قىلىدىغان زىددىيەت بىرلىكىدە تۇرىدۇ، بۇ ئارقىلىق بالىلار پسىخىكىسىنىڭ داۋاملىق ئالغا قاراپ تەرەققىي قىلىشىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. دەسلەپكى ئەقىل تەربىيىسىدە بۇ خىل زىددىيەت پائالىيىتىدىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنىش لازىم.

(3) تەلىم ــ تەربىيە بىلەن تەرەققىياتنىڭ دىئالېكتىك مۇناسىۋىتى. ئەمەلىيەت ئىسپاتلىدىكى، بالىلار پسىخىك تەرەققىياتىنىڭ يوڭىلىشى ۋە سۈرئىتى تاشقى سەۋەب تەرىپىدىن مېخانىك ھالدا ياكى ئىچكى سەۋەب تەرىپىدىن يەككە ــ يېگانە ھالدا بەلگىلەنمەيدۇ، بەلكى بالىلارنىڭ پسىخىك تەرەققىياتىغا مۇۋاپىق بولغان ئىچكى سەۋەب ۋە تەلىم ــ تەربىيە شارائىتى تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ. كونكرېت ئېيتقاندا، تەلىم ــ تەربىيىنىڭ بالىلارغا قويغان تەلىپى ــ ھەم مۇئەييەن دەرىجىدە قىيىن بولغان، ھەم بالىلارنىڭ بەلگىلىك تىرىشچانلىقى ئارقىلىق يېتكىلى بولىدىغان شەرتكە ئۈيغۇن كېلىشى لازىم. شۇنداق بولمىغاندا، بالىلارنىڭ قىزىقىشىنى قوزغىغىلى ھەمدە ھەقىقىي تۇرمۇش تەلەپكە يېتكىلى،

بۇ ئارقىلىق بالىلارنى پسىخىك تەرەققىياتقا ئىگە قىلغىلى بولىدۇ.

دەسلەپكى يېتىلىش دەۋرىدىكى تەربىيىدە قوللىنىلىدىغان ئۇسۇل مەكتەپ تەربىيىسىدە قوللىنىلىدىغان ئۇسۇلغا ئوخشىمايدۇ. ئۇ ئىلمىي تەتقىقات ئاساسىدا بارلىققا كەلگەن بىر خىل «ھۇنەر»، ئۇ پسىخىك تەرەققىيات قانۇنىيەتلىرىگە ئاساسەن، بالىلارغا ئېغىرچىلىق ۋە روھىي بېسىم كەلتۈرۈپ قويماي، بالىلارغا مۇناسىپ قىزىقارلىق بىلىم بېرىدىغان ئۇسۇل. بۇنداق تەربىيە بىلىمنى قوبۇلقىغا قويۇش خاراكتېرىدە ئەمەس، ئېڭىنى ئېچىش خاراكتېرىدە؛ بىلىمنىڭ سىستېمىلىق بولۇشىنى قوغلىشىش خاراكتېرىدە ئەمەس، قىزىقىشى ۋە ھەۋىسىنى ئاساس قىلىش خاراكتېرىدە؛ زورلاش خاراكتېرىدە ئەمەس، يېتەكلەش خاراكتېرىدە؛ كوللېكتىپ بىرلىككە كەلگەن خاراكتېرىدە ئەمەس، سۈرئىتى باشقا ــ باشقا بولۇش خاراكتېرىدە بولۇش كېرەك.

§5. ئەقلى كەملىك ۋە ئۇنىڭ ئالدىنى ئېلىش

1. ئەقلى كەملىك ۋە ئۇنىڭ سەۋەبلىرى

ئەقلى كەملىك بالىنىڭ تۇغۇلۇت ئالدىدىكى ۋە تۇغۇلتتىن كېيىنكى ھەر خىل سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن مەركىزىي نېرۋا سىستېمىسىنىڭ تەرەققىياتىدا پەيدا بولغان توسالغۇلارنى كۆرسىتىدۇ. كىلىنىكىدا ئۇنى ئەقلىي قابىلىيەتنىڭ توسالغۇغا ئۇچرىغانلىقىنى بەلگە قىلغان كېسەللىك دەپ قارايدۇ. ئادەتتىكى كىشىلەر ئەقلىي قابىلىيەت ناچارلىقى، يەنى بالىلارنىڭ ئەقلىي

قابىلىيەتتە ئوخشاش ياشتىكى بالىلارنىڭ ئوتتۇرىچە يېتىلىش سەۋىيىسىدىن روشەن ھالدا تۆۋەنلىكىنى ھەمدە مۇھىتقا ماسلىشىش ھەرىكەت ئىپادىسىدە كۆرۈلىدىغان كەملىك ۋە نۇقسانىنى كەم ئەقىل دەپ ئاتايدۇ. بىز بۇ يەردە قوللىنىۋاتقان «ئەقلى كەملىك» خەلق تىلىدىكى «كەم ئەقىل» دېگەن ئاتالغۇ بىلەن ئوخشاش، ئەمما خەلق تىلىدىكى يامان ئىشلارنى قىلىغانلارغا قارىتىلغان «كەم ئەقىل»، «كۆڭلى قارا» دېگەن ئاتالغۇلار بىلەن ئوخشاش ئەمەس. ئادەتتە ئوتتۇرا ۋە ئېغىر دەرىجىدىكى ئەقلى كەملىكنى پەرقلەندۈرۈش ئاسان. يېنىك ئەقلى كەملىكنى مەلۇم ۋاقىت سىستېمىلىق كۆزىتىپ، سىناپ كۆرۈشكە توغرا كېلىدۇ. چۈنكى كىچىك بالىلارنىڭ ئەقلى قابىلىيىتى ئۆزگىرىشچانلىقتا ئىكە بولۇپ، ئۇ، بىلىش، ئەستە ساقلاش، چۈشىنىش، تەپەككۇر قىلىش، پىكىر قىلىش ۋە ھۆكۈم قىلىش قابىلىيەتلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھالدا ياشىنىڭ چوڭىيىشىغا ئەگىشىپ پەيدىنپەي تەرەققىي قىلىدۇ. ئۇنىڭ پەقەت مەلۇم بىر تەرەپىنىلا كۆرۈپ، ئەقلى كەم دەپ قاراشقا بولمايدۇ. بۇنىڭ دىن باشقا ئېغىر دەرىجىدە سوزۇلۇشچان كېسەل بولۇش، ئۇزاق مەزگىل ياخشى ئوزۇقلانماسلىق، كۆرۈش قۇۋۋىتىنى، ئاڭلاش ئىقتىدارى توسالغۇغا ئۇچراش ياكى تەربىيىلىنىشى يېتەرسىز بولۇش قاتارلىق سەۋەبلەر كەلتۈرۈپ چىقارغان ئەقىلنىڭ ئاستا يېتىلىشىمۇ يېنىك دەرىجىلىك ئەقىل كەملىك ھالىتىگە كىرگۈزۈلمەيدۇ. چۈنكى كىچىك بالا بۇ خىل ئەھۋاللاردىن خالى بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئەقلىي قابىلىيىتى نورمال ھالەتكە كېلىدۇ.

ئېلىمىزدە ئەقلى كەملىك بىلەن ئاغرىغۇچىلارنى ئېغىر، ئوتتۇرا، يېنىك دەپ ئۈچ دەرىجىگە ئايرىيدۇ. يېنىك، ئوتتۇرا، ئېغىر دەرىجىلىك ئەقلىي قابىلىيىتى تۆۋەن بولۇشنىڭ سەۋەبلىرى كۆپ. لېكىن ئومۇمەن ئېيتقاندا بۇنى تۇغۇت ئالدىدىكى،

تۇغۇت ئۇستىدىكى ۋە تۇغۇتتىن كېيىنكى ئۈچ تەرەپلىمە سەۋەب كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. بولۇپمۇ تۇغۇت ئالدىدىكى تامىل كۆپ سانىنى ئىگىلەيدۇ.

تۇغۇت ئالدىدىكى تامىل ئىرسىيەتلىك كېسەل ۋە تۆرەلمىنىڭ يېتىلىش جەريانىدىكى پايدىسىز تامىللارنىڭ مېڭىدە پەيدا بولغان ناچار تەسىرلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھالدا تۇغما كەملىك دەپ ئاتىلىدۇ. دوختۇر، ھەكىملەرنىڭ قارىشىچە، ئىرسىيەت ئەجدادتىكى غەيرىيلىكنىڭ ئەۋلادىدا ئىپادىلىنىش ھادىسىسىدۇر. ئىرسىيەتنىڭ ماددىي ئاساسى خرومۇسوما دەپ ئاتىلىدىغان ماددا بولۇپ، ئۇنىڭدا DNA ئاقسىلىدىن ئىبارەت گېنلىق ئىرسىيەت كۆپەيتكۈچىلەر بار. ئادەم تېنىدىكى ھۈجەيرىلەردە 23 جۈپ خرومۇسوما بولىدۇ. ئۇلارنىڭ بىر جۈپى جىنسىي خرومۇسوما، قالغانلىرى دائىملىق خرومۇسومىدىن ئىبارەت. بىر جۈپ جىنسىي خرومۇسوما جىنسىي ئايرىمىنى بەلگىلەيدۇ. قالغانلىرى ئەر ـ ئايالىلاردا ئوخشاش بولىدۇ. ئەگەر ئاتىنىڭ ئۇرۇقى ياكى ئانىنىڭ تۇخۇم ھۈجەيرىسى ساغلام بولمىسا، تۆرەلمىدە كەمتۈكلۈك پەيدا قىلىدۇ. شۇنىڭدەك ئىرسىي ماددىنىڭ ئاساسلىق توشۇغۇچىسى بولغان خرومۇسوما ئىرسىيەت كېسەللىكىنى توشۇش رولىنى ئويناپ، بەزى كېسەللىكلەرنى ھاسىل قىلغان ئۆتكۈزىدۇ. شۇڭا، قانداش ئۇرۇق ـ تۇغقانلار توي قىلىسا، كۆپلىگەن گېنلار ئوخشاش بولغاچقا، ئىرسىيەتلىك كېسەللىكلەرنى ئېلىپ يۈرۈش مۇمكىنچىلىكى تېخىمۇ ئاشىدۇ ۋە كېيىنكى ئەۋلادلاردا ئوڭايلا ئىرسىيەت كېسىلىنى ۋە تۇغما غەيرىيلىكنى پەيدا قىلىدۇ.

ئىرسىيەتلىك كېسەلنىڭ تۈرى ناھايىتى كۆپ بولۇپ، بالىلارنىڭ ساغلاملىقىغا زىيان يەتكۈزىدۇ ۋە ئۇ ئەمەلىي قابىلىيەتنىڭ تۆۋەن بولۇشىغا ئېلىپ بارىدۇ. شۇڭا، بالىلاردا ئەقلىي كەملىك كۆرۈلگەندە ئالدى بىلەن ئىرسىيەتلىك كېسەل

ئىلگىرى ئېھتىماللىق تۇيۇلمىغان كىشىلەرنىڭ ئىچىدە ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئىشلىرىنى ئۆزى ئويلاپ ئىش قىلىشنى ئادەت قىلغان

يېتىشمەسلىكمۇ مېڭىنى زەخمىلەپ ئەقلىي قابىلىيەتكە تەسىر يەتكۈزىدۇ. ھەر خىل تارتىشىش، جۈملىدىن قىزغىتما، كالتسىي يېتىشمەسلىك پەيدا قىلغان تارتىشىشنىڭ ۋاقتى ئۇزاقسا سوزۇلىدىكەن، ئۇ ھالدا ئوكسىگېن يېتىشمەسلىك تۈپەيلىدىن مېڭە قانايدۇ ياكى زەخمىلىنىدۇ.

شۇنىمۇ ئالاھىدە قەيت قىلىپ ئۆتۈش لازىمكى، تاماكا چەككەن، ھاراق ئىچكەن ئايالالاردىن تۇغۇلغان بالىلاردا ئەقلىي كەملىكنىڭ كۆرۈلۈشى ئادەتتە تاماكا چەكمەيدىغان، ھاراق ئىچمەيدىغان ئايالالاردىن كۆپ بولىدۇ. تاماكا ۋە ھاراقتىن باشقا ئىچىملىك ۋە چېكىملىكلەرمۇ بالىنىڭ نورمال، ئەقلىلىق تۇغۇلۇشىغا تەسىر يەتكۈزىدۇ. بۇنداق بولۇشى تاماكا قاتارلىق چېكىملىكلەر ئادەم بەدىنىدە ھاسىل قىلغان كاربون چالا ئوكسىدى ھامىلىنىڭ ئوكسىگېن بىلەن تەمىنلىنىشىنى ئازايتىپ، ئۇنىڭ مېڭىسىنىڭ تولۇق تەرەققىي قىلىشىغا توسالغۇ بولىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا ۋاقتىدا ئەرگە تەگمەي، كېچىكىپ توي قىلغان قېرى قىزلاردىن، بەك قېرىپ كەتكەن خوتۇنلاردىن تۇغۇلغان بالىلاردىمۇ ئەقلىي كەملىك كۆرۈلىدىغانلىقى مەلۇم. ئىلىمىزدىكى پسىخولوگلارنىڭ تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىشىچە، تۇغما گالۋاڭلارنىڭ 42% تى ئەنە شۇنداقلاردىن تۇغۇلغان. چەت ئەل پسىخولوگلىرىنىڭ تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىشىچە، تۇغما گالۋاڭلارنىڭ 60% تى ئاشۇنداق قېرى قىزلار ۋە قېرى ئايالالاردىن تۇغۇلغان.

قىسقىسى، ئەقلىي كەملىكنىڭ پەيدا بولۇشى تۇرلۈك سەۋەبلەردىن بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ ئورتاق خۇسۇسىيىتى مېڭە قابىلىيىتىنىڭ بىرەر سەۋەب بىلەن زەخمىلىنىشكە ئۇچرىغانلىقىدا ئىپادىلىنىدۇ.

2. ئەقلى كەملىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش

يۇقىرىقىلاردىن مەلۇمكى، ئەقلى كەملىك ئىنسانلار نېرۋا سىستېمىسىدا كۆپ ئۇچرايدىغان بىر خىل كېسەللىك بولۇپ، ھازىر دۇنيا بويىچە 50 بالىنىڭ ئىچىدە بىر بالا مۇشۇ كېسەلگە گىرىپتار بولماقتا. شىمالىي ئامېرىكىدا ھەر يىلى مەكتەپكىچە تۇغما كەملىك كۆرۈلۈۋاتقان بالىلار 130 مىڭغا يېتىدۇ. ئامېرىكىدا ئەقلى كەم بولغان بالىلار ۋە چوڭلاردىن 6 مىليون بولۇپ، بۇلار ئامېرىكا نوپۇسىنىڭ 3% تىنى تەشكىل قىلىدۇ. سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئەقلى كەملىك كېسىلى بىلەن ئاغرىغانلار 1 — 3% كېلەتتى. شۇڭا، ئىنسانلاردىكى ئەقلىي توسالغۇ ۋە ئۇنىڭ ئالدىنى ئېلىش ھازىر دۇنيا مېدىتسىنا ئىلمى ۋە پسىخولوگىيىنىڭ مۇھىم تەتقىقات تېمىسى بولۇپ قالدى. بۇ ھەقتە دۇنياۋى يىغىنلارمۇ ئېچىلدى ۋە ھەرقايسى ئەللەردە ئەقلى كەملىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئورگانلىرى مۇ قۇرۇلدى. ئۇنداق بولسا، قانداق قىلغاندا ئەقلى كەملىكنىڭ ئالدىنى ئالغىلى بولىدۇ؟

ئەقلى كەملىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئالدى بىلەن دۆلەت سىياسىتىگە مۇناسىۋەتلىك ئىش بولۇپ، دۆلەتلەر ۋە رايونلار ئۆزلىرىنىڭ مىللىي ئىزززىتى، ئابرويىنى ۋە مىللىي ئېگىلىكىنى قوغداش، تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن، ئەقلىگە توسالغۇ بولىدىغان كېسەللىكلەرنى تۇغىتىش سىياسىتى ئۇزۇش ۋە تەشۋىق قىلىش كېرەك. بۇ جەھەتتە ئاساسلىقى تۆۋەندىكى نۇقتىلار تەكىتلەنسە بولىدۇ:

بىرىنچى، خەلققە تۇغما گالۋاڭلىقنىڭ ئالدىنى ئېلىشنى تەشۋىق قىلىش كېرەك. ھازىر دۇنيادا بولۇپمۇ ئارقىدا قالغان رايونلاردا بالىلارنىڭ باش سۆڭىكى نورمال بولماسلىق ۋە

ئانا قورسىقىدا زەخىملىنىش تۇپەيلى ئەقىلدە ئاجىزلىق پەيدا قىلىدىغان 300 مىك خىلغا يېقىن ئىرسىيەت خاراكتېرىدىكى كېسەللىك بار. بۇ كېسەللىكلەر شۇ كېسەل بىلەن ئاغرىغۇچىلارنى ۋە شۇ رايوندىكى مىللەتلەرنى باشقىلارغا سەت كۆرسىتىپلا قالماستىن، ئۇلارنىڭ بۇ دۇنيانىڭ ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىدىكى رولىنىمۇ ئاجىزلاشتۇرۇپ، ئادەم خارلىقىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. بۇ كېسەللەر كۆپىيىپ كەتسە، مىللەتنىڭ سۈپىتىنى ھەر جەھەتتىن ئاجىزلاشتۇرىدۇ. شۇڭا، تۇغما گالۋاڭلىقنى پەيدا قىلىدىغان، شەكىل جەھەتتە باش سۆڭەكى نورمال بولمايدىغان تۇرلۇك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئەقلىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا ناھايىتى مۇھىمدۇر.

ئىككىنچى، ئەقلىي ئاجىزلىقلارنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان تۇغما ئامىللارنىڭ ئالدىنى ئېلىشنى تەشۋىق قىلىش كېرەك. ھازىر دۇنيادا بولۇپمۇ ئىقتىسادتا، مەدەنىيەتتە ئارقىدا قالغان جايلاردا بۇنداق ئامىللار خېلى كۆپ. مەسىلەن، يۇقىرىدا بايان قىلىنغاندەك، ئايالالار ھامىلدار ۋاقتىدا زەھەرلىنىش خاراكتېرلىك كېسەللىكلەر بىلەن ئاغرىپ قېلىش، ياخشى ئوزۇقلانماسلىق، يېقىن تۇغقانلار ئوتتۇرىسىدا توي قىلىش، تاماكا چېكىش، ھاراق ئىچىش، يېشى بەك چوڭىيىپ كەتكەندە ھامىلدار بولۇپ بالا تۇغۇش، ھامىلدارلىقنىڭ مۇۋاپىق بولمىغان مەزگىلىدە جىنسىي مۇناسىۋەت قىلىش قاتارلىقلار بالىلارنىڭ ساغلام تۇغۇلۇشىغا تەسىر كۆرسىتىدۇ. بولۇپمۇ ھامىلدارلىق مەزگىلىدە ھاراق ئىچكەن، تاماكا چەككەن ئايالالارنىڭ بالىلىرى گالۋاڭ تۇغۇلىدۇ. شۇڭا، ئەقىل قۇرۇلمىسىنى ياخشىلاپ، ئەقلىي كەملىكنى تۇغمىتىش ئۈچۈن خەلقنى مۇنداق تۇغما ئامىللارنىڭ ئالدىنى ئېلىش ھەققىدە ساۋاتقا ئىگە قىلىش كېرەك.

ئۈچىنچى، بالا تۇغۇلغاندىن كېيىن، ئەقلىي ئاجىزلىقنى

كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان ئامىللارنىڭ ئالدىنى ئېلىشنى چېڭ تۇتۇش كېرەك. مەسىلەن، بالا تۇغۇلغاندىن كېيىن، بالىنىڭ سالامەتلىكىنى تەكشۈرىمەي، مېڭە ۋاسپىلىنىيىسىگە گىرىپتار قىلىش، چوڭلار مېڭە ۋاسپىلىنىيىسى بىلەن ئاغرىغان بالىلارنى بايقاش ۋالالماي، ۋاقتىدا داۋالاپ ساقايتالماسلىق قاتارلىقلار.

تەبىئىي نۇقتىدىن ئالغاندا، بالىلارنىڭ كەم ئەقىل بولۇپ قېلىشىدىكى سەۋەبلەر ئوستىدە ئومۇمىيۈزلۈك تەھلىل ئېلىپ بېرىش ۋە ئۇنىڭ سەۋەبىنى ئېنىقلاپ، ئالدىنى ئالىدىغان داۋالاش كېرەك. دوختۇر، ھەكىملەر بۇ ھەقتە تۆۋەندىكى ئۇچ نۇقتىنى تەكتلەيدۇ:

بىرىنچى، كېسەللىك تارىخىنى ئىگىلەش. بۇ، بالىنىڭ ئائىلە تارىخى، ئانىنىڭ ھامىلدارلىق ئىھۋالى، تۇغۇت تارىخى، بالىنىڭ ئۆسۈپ - يېتىلىش تارىخى، بۈرۈنقى ۋە ھازىرقى كېسەللىك تارىخىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئائىلە تارىخىدا ئاتا بىلەن ئانىنىڭ يېقىن تۇغقان ياكى ئەمەسلىكى، ئائىلىدە ئەما، گاس، تۇتقاق كېسىلى بار، مېڭە مەنبەلىك پالەچ، ھەر خىل تۇغما غەيرىي تەبىئىيلىك، ئەقلىي ئىقتىدارى تۆۋەن ياكى نېرۋا كېسىلى بولغانلارنىڭ بار - يوقلۇقى ئىگىلىنىدۇ. بۇۋاقنىڭ تۇغۇت تارىخىدا تۇغۇلغان چاغدىكى بەدەن ئېغىرلىقى، بالدۇر ياكى يېنىك تۇغۇلۇپ قالغان - قالمىغانلىقى، تۇغۇت ئۇسۇلىنىڭ باشقىچە بولغان - بولمىغانلىقى، تۇغۇتنىڭ ئاسان بولغان - بولمىغانلىقى، تۇغۇتتىن كېيىن زەخىملىنىش، تۇنجۇقۇش، مېڭە قاناش قاتارلىق ئەھۋاللارنىڭ بولغان - بولمىغانلىقى، ئېغىر سېرىق چۈشكەن - چۈشمىگەنلىكى ئىگىلىنىدۇ. ئۇنىڭدىن، يېتىلىش تارىخىدا نېرۋا روھىي سىستېمىسىنىڭ يېتىلىش ئەھۋالى. ئالايلۇق، چوڭ ھەرىكىتى (بېشىنى كۆتۈرۈش، ئولتۇرۇش - قوپۇش ۋە مېڭىش)، كىچىك ھەرىكىتى (قول بارماقلىرىنىڭ ھەرىكىتى)، تىل ۋە باشقا زېھنىي ئىپادىسىنىڭ نورمال ياكى نورمال ئەمەس

لىكىگە دىققەت قىلىنىدۇ. بۇرۇنقى ۋە ھازىرقى كىشىلىك تارىخىدا مېڭە سىرتى زەخمىلىنىش، قاناش، مەركىزىي نېرۋا سىستېمىسى يۇقۇملىنىش، پۈتۈن بەدەن ئېغىر يۇقۇملىنىش، تارتىشىشقا دۇچار بولغان - بولمىغانلىقى، ئېغىر قىزىتما بولغان - بولمىغانلىقى نۇقتىلىق كۆزىتىلىدۇ.

ئىككىنچى، بەدەن تەكشۈرۈش. بۇنىڭدا ئاڭ - ئانا، بالىنىڭ تەققى - تۇرقى، ئالايلۇق، بويىنىڭ ئېگىزلىكى، بېشىنىڭ چوڭ - كىچىكلىكى، بەستىنىڭ تەكشى ياكى تەكشى ئەمەسلىكى، قۇلاق، بۇرۇن، كۆز، ئېغىزنىڭ نورمال ياكى نورمال ئەمەسلىكى، چىرايىدا غەلىتىلىك، قول - پۇتىدا غەيرىي تەبىئىيلىك، ئىكىلاش ئىقتىدارى، كۆرۈش قۇۋۋىتىدە نورمالسىزلىقنىڭ بار - يوقلۇقى، مۇسكۇلنىڭ ئېلاستىكلىق كۈچىدە پەسىيىش - ئۆرلەش، ھەرىكىتىدە ماسلىشىش بار - يوقلۇقىغا دىققەت قىلىپ كۆزىتىش كېرەك.

ئۈچىنچى، كېسەللىك تارىخى. بەدەن تەكشۈرۈش ۋە يېتەلمىش ئەھۋالى ئۈستىدە ئېرىشكەن ماتېرىيالغا ئاساسەن، تەھلىل قىلىپ، بالىنىڭ ئەقلى كەم بولۇپ قېلىشتەكى سەۋەبلەرنى تېپىشقا كىرىشىش. بۇنىڭدا قان، سۈيدۇك، مېڭە يۇلۇن سۈيۇقلۇقى، خروموسوما قاتارلىقلارنى لابوراتورىيىلىك تەكشۈرۈشتىن ئۆتكۈزۈش. باشنى رېنتگېنگە چۈشۈرۈش. قول - پۇتىنى رەسىمگە ئالدۇرۇش ئۈسۈلىنى قوللىنىش كېرەك.

قىسقىسى، ئېغىر ئىرسىيەتلىك كېسەل، تۇغما كېسەللىك ۋە مېڭە زەخمىلىنىشتىن كېلىپ چىققان ئەگەشمە كېسەللىكلەرنى داۋالاپ ئەسلىگە كەلتۈرۈش، دورا ئارقىلىق ساقايتىش تەسكە توختايدۇ. بۇنىڭدا ئاساسلىقى تەربىيىلەش، مەشق قىلدۇرۇش ئۈسۈلىنى قوللىنىپ تىرىشقاندىلا، ئەقلىي قابىلىيەتنى ئۆستۈرگىلى بولىدۇ.

بالىلار كىچىك بولغاچقا، ئۇلار ئۇمۇمەن ئالغاندا، ئاتا -

ئانىنىڭ تەربىيىسىدە بولىدۇ. شۇڭا، دۆلەت ۋە رايونلارنىڭ يۇقىرىقى ئوچ جەھەتتە سىياسەت تۈزۈش ۋە ئۇنى تەشۋىق قىلىش يولى بىلەن ئاھالىنى ئەقلىي كەملىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش قا قوزغىتىش، تىببىي خادىملارنىڭ يۇقىرىقى ئوچ جەھەتتىن ئەستايىدىل تەكشۈرۈش ۋە داۋالاش ئېلىپ بېرىشى ئالدى بىلەن ئاتا - ئانىلار بىلەن باغلىنىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تىرىشچانلىقى ئارقىلىق رېئاللىشىدۇ. شۇڭا، ئاتا - ئانىلارمۇ تۆۋەندىكىدەك ئوچ نۇقتىغا يۈكسەك ئەھمىيەت بېرىش كېرەك:

بىرىنچى، بالىلاردىكى ئەقلىي كەملىكنى بالدۇر بايقاش ۋە بالدۇر داۋالاش. ئاتا - ئانىلار بالىلارنىڭ ئەقلىي تەرەققىياتىدا بالىلارنىڭ ئەھۋالىغا يېقىندىن دىققەت قىلىپ، ئۆز بالىلىرىنىڭ ھەرىكەت، سەزگۈ، خاتىرە، تەپەككۇر قابىلىيەتلىرىنىڭ تەرەققىياتىدا نورمال بالىلاردىن كەملىك كۆرۈلگەن ھامان بالىلارنىڭ روھىي ئالامەتلىرىنى ۋە سالامەتلىك ئەھۋالىنى ۋاقتىدا تەپسىلىي تەكشۈرۈتۈش كېرەك. تەكشۈرۈش نەتىجىسىدە بالىسىدا ئەقلىي كەملىك كۆرۈلگەن ھامان، ئاتا - ئانىلار ئىككى خىل خاھىشتىن ساقلىنىش كېرەك. بۇنىڭ بىرى، بالىنى ھەددىدىن زىيادە ئارزۇلاپ، بالىنىڭ ئەقلىي تەرەققىياتىدا كەملىك تۇرسىمۇ ۋە ياكى تەرەققىياتتا نورمال بالىلاردىن ئاستا تۇرسىمۇ، «بالام ھامان نورمال» دەپ تۇرۇۋېلىپ، ئۆزىنى ۋە بالىسىنى ئالداشتۇر. يەنە بىرى، دەسلەپكى تەربىيە ۋە مەشقنىڭ ئەتراپلىق بولماسلىقى تۈپەيلىدىن بەزى شەيئىلەرنى بىلىپ يېتەلمىگەن بالىلارنى «ئەقلى كەم» دەپ خاتا مەلۇم قىلىشتۇر.

ئاشۇ ئىككى خىل خاھىشتىن ساقلىنىش ئاساسىدا، بەزى كېسەللەرنىڭ ۋاقتىدا ئالدىنى ئېلىش ۋە داۋالاش ئەقلى كەملىكنىڭ ئالدىنى ئېلىشتا ھالقىلىق رول ئويناىدۇ. مەسىلەن، بالىلاردا پىنولكىتون ئالمىشىشنىڭ ئىرسىي كەملىكىدىن پەيدا بولغان كېسەللىكلەرنى ۋاقتىدا بايقىۋالغاندا، بالىلارغا فېنىلالانىن تەركىبى تۆۋەن بولغان يېمەكلىكلەرنى يېگۈزۈش ئارقىلىق، مېڭىنىڭ نورمال تەرەققىي قىلىشىغا كاپالەتلىك

قىلغىلى بولىدۇ. ئەگەر ھۇنداق ئەھۋاللار ۋاقتىدا بايقىۋېلىنماي، بالا ئىككى ياشتىن ئۆتۈپ كەتسە، مېڭىنىڭ زەخىملىنىشىنى ئەسلىگە كەلتۈرگىلى بولمايدۇ. قالقانسىمان بەز ئىششىقىدىن كېلىپ چىقىدىغان كېسەللىكلەرنى بوۋاق ۋاقتىدا بايقاپ داۋالىماغاندا، مېڭە تەرەققىياتىنىڭ نورمالىغا كاپالەتلىك قىلغىلى بولىدۇ. تۇغما خاراكتېرلىك مېڭىگە سۇ يىغىلىش كېسەللىكلىرىنى بىخلىنىش ھالىتىدە ئوپېراتسىيە قىلىش ياكى يېڭىنە ئارقىلىق داۋالىغاندا ئۇنۇملۇك بولىدۇ، ۋاقتى ئۆتۈپ كەتكەندە تازا ئۇنۇمى بولمايدۇ ۋە باشقىلار.

ئىككىنچى، ئاتا ـ ئانىلار بالىلاردىكى بەزى ئەقلى كەملىكىنى داۋالاش ئارقىلىق ساقايتقىلى بولىدىغانلىقىغا ئىشىنىش ھەمدە ئەقلىي كەملىكىنى داۋالاشقا ئائىت ساۋاتلارنى ئىگىلەپ، يەڭگىلىرەك بولغان ئەقلىي كەملىك كېسەللىكلىرىنى ئائىلىدە داۋالاش، تەربىيىلەش ۋە مەشق قىلدۇرۇش ئارقىلىق، بالىلارنىڭ ئەقلىي تەرەققىياتىغا مۇۋاپىق كېلىدىغان ئالاھىدە ئوقۇتۇش ئۇسۇللىرىنى ئىگىلەش كېرەك.

ئۇچىنچى، ئاتا ـ ئانىلار ئەقلىي كەملىك كۆرۈلگەن بالىلىرىغا سەۋرچان، قىزغىن بولۇشى، ئۇلارنى خورلىماسلىقى ۋە ئۇلارغا تىل ـ ئاھانەت قىلماسلىقى كېرەك. ئۇلارنى ئۇزاققىچە تەربىيىلەپ، مۇھىتقا كۆندۈرۈشى، ئۇلارنى ئۆز مۇستەقىللىكىنى ساقلايدىغان ھەرىكەتلەر ۋە مېڭە تەرەققىياتىغا ئويغۇنلاشقان ئاددىي ئەمگەكلەرگە قاتناشتۇرۇشى لازىم.

قىسقىسى، ئەقلىي كەملىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش جەمئىيەت، تىببابەت ۋە ئائىلە تەرەپتىن تەڭ ھەرىكەت قىلىشىنى تەلەپ قىلىدۇ.

ئەۋلادلارنىڭ سۈپىتىنى ئۆستۈرۈش ـــ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىمىزنىڭ ئېھتىياجى، شۇنداقلا ئىنسانىيەتنىڭ كەلگۈسى تەرەققىياتىغا مۇناسىۋەتلىك زور ئىش. ئەۋلادلارنىڭ ساغلام تۇغۇلۇشى ئۇلارنىڭ ئىقتىدارلىق بولۇشىنىڭ ئالدىنقى

شەرتى. شۇڭا، ئەۋلادلار سۈپىتىنىڭ ياخشىلىنىشىغا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، تۇغما ۋە غەيرىي تۇغما ئەقلىي كەملىكنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىشىمىز لازىم. ئاغرىش، مېڭىنى زەھەرلەيدىغان تۇرلۈك زەھەرلىكلەردىن ساقلانماسلىق قاتارلىقلار نەرۋا شاخچىلىرىنى ۋەيران قىلىدۇ. شۇڭا، تۇرلۈك بەتقىلىقلاردىن ساقلىنىپ، سۈپەتلىك بالا تۇغۇش، سۈپەتلىك بوۋاقنى ئۇسۇلدا بېقىش ئارقىلىق، ئەقلىي ئاجىزلىقنىڭ ئالدىنى ئېلىش كېرەك. ئەۋلادلارنىڭ ئەقلىدە، ساغلام ئۆسۈپ يېتىلىشىنىڭ ھەرقايسى دەۋرىدە ۋە خەلقنىڭ كەلگۈسى ئىستىقبالىغا مۇناسىۋەتلىك زور ئىش ئىكەنلىكىنى ئاھالىگە تولۇق ئۇقتۇرۇش، ساغلام، گۈزەل، ئەقىللىق پەرزەنت كۆرۈش ئۈچۈن ئاھالىنى ئىلمىي تۇرمۇشقا ئادەتلەندۈرۈش كېرەك.

3. ئەقلى كەم بالىلارنى ئەقلى نورمالىلىقتا، ھامىلىلەرنى ئەقلىي زىيادىلىككە كۆتۈرۈش

ئەقلى كەم بالىلارنى تەربىيىلەش ئارقىلىق، ئەقلى نورمالىلىقتا، ھامىلىلەرنى ئەقلىي زىيادىلىككە كۆتۈرۈش مۇمكىنمۇ؟ بەختسىزلىكنىڭ ئالامىتى بولۇپ ئائىلىگە مالالچىلىق كەلتۈرۈۋاتقان ئەقلى كەم بالىلارنىڭ ئاتا ـ ئانىلىرى سوئال نەزەرى بىلەن كۆپلەپ ئۇچرىدۇ. ئەمما، خېلى كۆپ ئاتا ـ ئانىلار ئۇلارنى قانداق قىلىپ ئەقلى نورمالىلىق ۋە ئەقلىي زىيادىلىككە كۆتۈرۈشنى بىلمەيدۇ، بۇ جەھەتتە ئىلمىي كەشپىياتلارنىڭ بارلىققا كېلىشىنى كۈتۈپ ئۇزاق زامانلار تەلمۈردى. ئەمما، ھەر نېمىدېگەن بىلەن بۇ دۇنيا سەۋەبسىز ئالمىدى. بەختكە يارىشا مۇشۇ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئىنتالىيىلىك بالىلار نەرۋا كېسەللىكلەر دوختۇرى مۇنتاسسول ئەقلى كەم بالىلارنى تەربىيىلەيدىغان بىر مەكتەپ ئېچىپ، ئەقلى كەم بالىلارغا ئۆزى

ئىجاد قىلغان ئۇسۇل بويىچە تۇرلۇك تەلىم - تەربىيە يۈرگۈزدى. ئۇنىڭ مەكتىپىگە مەخسۇس ئەقىلى كەم بالىلار قوبۇل قىلىنىدى. ئۇ بالىلار مۇنتاسسول ئۇسۇلى بويىچە ئوقۇتۇلغاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ ئەقلىي قابىلىيىتى كۆزگە كۆرۈنەرلىك دەرىجىدە ئېشىپ، نورمال ئىمتىھاندىن ئۆتۈپ كەتتى. ئۇنىڭ بۇ ئۇسۇلى دۇنيادا زىلزىلە پەيدا قىلغاندىن كېيىن، نۇرغۇن دۆلەتلەردىكى ئالىملار ئۇنىڭ ئۇسۇلىنى ئۆز ئەللىرىگە تەتبىقلاشنى تەشەببۇس قىلدى. «مۇنتاسسول ئوقۇتۇش ئۇسۇلى» سەزگۈ ئەزالىرى مەشقىنى ئاساس قىلىپ تۇرۇپ، ھەربىر تۈرلۈك ئەقلى كەم بالىلارنىڭ ئەقلىي تەرەققىيات سەۋىيىسىگە ئويغۇن كېلىدىغان تەربىيىنى قوشۇمچە قىلدى. بۇ ئۇسۇلدا، تۈرلۈك سەزگۈ ئەزالىرىنى كۆرۈش، ئاڭلاش، پۇراش، تېگىش سېزىملىرىنى تېخىمۇ ئۆتكۈرلەشتۈرۈش ئارقىلىق، چوڭ مېڭە فۇنكسىيىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ۋە ئۆستۈرۈلدى. بۇ ئۇسۇلنىڭ ئۇنۇملۈك كۆرگەن ھەرقايسى ئەللەردىكى مۇتەخەسسىسلەر ئۇنىڭغا ئىجادىي مۇئامىلە قىلىپ، ئەقلى كەملىكىنى داۋالاش ۋە ئۆستۈرۈش بويىچە تۈرلۈك مۇۋەپپەقىيەتلەرنى قازانغاندىن كېيىن، بىر دۆلەتتە بىر قېتىملىق ۋەقەدە مېڭىسى زەخىملەنگەن بىر ئاغرىق ئادەمگە دوختۇرلار ئۇزاقتىچە بەل قويۇپ بەرمەي تۈرلۈك سەزگۈ ئەزالىرىغا غىدىقلاش ئېلىپ بارغاندا، ئۇنىڭ مېڭە فۇنكسىيىسى ئەسلىگە كېلىپ، تەربىيە ۋە مەشق ئېلىپ بارغاندا، ھەتتا زەخىملەنگەنلەرنى غىدىقلاش ئارقىلىق پەرۋىش قىلغاندا، ئەقلى كەملىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش ھەمدە ئۇنى نورمالللىققا كۆتۈرۈش مۇمكىنلىكى ئىسپاتلاندى. بۇنىڭ بىلەن ئالىملار ھازىرقى كۈندە ئاتا - ئانىلار «مۇنتاسسول ئوقۇتۇش ئۇسۇلى» ئارقىلىق تەربىيە ۋە مەشق ئېلىپ بېرىپ، ئەقلى كەملىكنى ئەقلى نورمالللىققا كۆتۈرۈش زۆرۈرلۈكىنى جەزملەشتۈردى، بۇنىڭدىن كۆرگىلى بولىدۇكى، ئائىلىلەردە ئاتا -

ئانىلار «مۇنتاسسول ئوقۇتۇش ئۇسۇلى» نى تەقلىد قىلىپ، ئەقلى كەم بالىلارغا تۈرلۈك سەزگۈ ئەزا مەشقلىرىنى يۈرگۈزسە بولىدۇ. ئالايلۇق، كۆرۈش سەزگۈسىنىڭ مەشقىنى ئىشلىگەندە، شەكىل ۋە رەڭ جەھەتلەردىن ئىشنى باشلاپ، چوڭ - كىچىك لىكى پەرقلىنىپ تۇرىدىغان، ئەمما شەكلى يېقىنلىشىپ كېتىدىغان گېئومېتىرىيلىك شەكىللەرنى قويۇپ تۇرۇپ، بالىلارغا چوڭ - كىچىكلىكى ۋە شەكىللىرىنى پەرقلەندۈرگۈزۈشكە بولىدۇ. رەڭ گىنىڭ قېنىق ۋە ئاچلىقى ئوخشىمايدىغان بىرمۇنچە ئاتكىرىتكىلارنى ياساپ، بالىلارغا ئۇلارنىڭ رەڭگىنى پەرق ئەتكۈزۈشكە بولىدۇ. روسىيە ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا ئەللىرىدە بالىلارنىڭ بىر يۈرۈش ئوخشاش زاپچاسلاردىن ئوخشىمىغان شەكىللەرنى ياساش مەشقىمۇ مۇشۇنىڭغا يېقىن كېلىدۇ. ئاڭلاش سەزگۈسىنىڭ مەشقىنى ئىشلىگەندە، مۇزىكا ئاڭلىتىش ۋە ئوخشاشمىغان ئاۋازلارنى ئاڭلىتىپ پەرقلەندۈرۈشكە يېتەكلەشتىن باشقا، شېشە ياكى كوروپكىلارغا قۇم، ئۇششاق تاش، مارجان قاتارلىقلارنى سېلىپ كولدۇرلىتىش بىلەن نېمىنىڭ ئاۋازى ئىكەنلىكىنى پەرقلەندۈرگۈزۈشكە بولىدۇ. پۇراش سەزگۈسىنىڭ مەشقىنى ئىشلىگەندە، بالىلارنى ھەر تۈرلۈك يېمەكلىكلەرنىڭ ھىدىنى، تاتلارنىڭ تۇز تەمىنى پۇرىتىشقا، تېتىشقا، بۇ ئارقىلىق ئۇلارنىڭ پۇراش سەزگۈسى ۋە تەم تېتىش سەزگۈسىنى مەشق قىلدۇرۇشقا بولىدۇ. تېگىش سەزگۈسىنىڭ مەشقىنى ئىشلىگەندە، بالىلارنى تۈرلۈك قاچا - قۇچا، تاۋار - دۇردۈن، ماتا، تېۋىتلىق رەخت قاتارلىق تەركىبىي ئوخشىمايدىغان نەرسىلەرنى بەدىنىگە تەگكۈزۈپ، پەرقلەندۈرۈشنى مەشق قىلىشقا يېتەكلەشكە بولىدۇ. قىسقىسى، ئاتا - ئانىلار ئۇمىدسىزلەنمەستىن، مەشقنى ئاددىي ھەرىكەتلەردىن مۇرەككەپ ھەرىكەتلەرگە قاراپ تەرەققىي قىلدۇرسا بولىدۇ. ئۇلارنى ئارزۇلاش، قەدىرلەش، ھۆرمەتلەش، ئۇمىدلەندۈرۈش يولى بىلەن ئۇزاقتىچە مەشق قىلدۇرسا ئۇنۇم ھاسىل

قىلالايدۇ. بۇنداق تەربىيە ھەم مەشقلەردىن ئۆتكەن بالىلارمۇ ئەقلىي نورمالىققا قاراپ تەرەققىي قىلماي قالمايدۇ. پسىخولوگ لارنىڭ قارىشىچە، ھەربىر مەشقى، چاققان قول ھەربىرى ئۇ تىل مەشقى، ئەقلى كەم بالىلارنىڭ ئەقلىي تەرەققىيات سەۋىيىسىگە ئۈيغۇن كېلىدىغان باشقا ئەقىل تەربىيىلىرى ئەقلى كەم بالىلارنى ئەقلىي نورمالىققا ئۆتكۈزۈشتىكى ياخشى چارىلەردۇر.

مۇنتاسسول ئوقۇتۇش ئۇسۇلى بويىچە ئەقلى كەملىكنى ئەقلىي نورمالىققا كۆتۈرگىلى بولسىمۇ، ئەقلىي زىيادىلىككە كۆتۈرۈش ناھايىتى تەس. ئۇنداق بولسا، بارلىق بالىلارنى، ئەقلىي زىيادىلىككە كۆتۈرۈشنىڭ تېخىمۇ ياخشى چارىسى يوقمۇ؟ بار. ئۇ بولسىمۇ ھامىلىنى تەربىيىلەشتۇر.

ھامىلىنى تەربىيىلەش مۇمكىنمۇ؟ بىز ھازىرقى سەۋىيەمىز بويىچە ھامىلە (قورساقتىكى بالا) نى تەربىيىلەش تىلغا ئېلىنسا، ھەيران قالىمىز. ئەمما بۇ زامانىمىز ئالىملىرى ئىسپاتلاپ چىقىۋاتقان تەجرىبىۋى ھەققىقەت بولۇپ، بۇ تەجرىبە ئاجايىپ ھوشيار ۋە پەۋقۇلئاددە مۇھەببەتلىك ئائىلىلەردىكى ئاجايىپ تەرەققىي قىلغان ۋە پەۋقۇلئاددە بەختلىك ئادەملەرگە مەنسۇپ بولۇۋاتقان ئامەت قۇشى بولغاچقا ۋە بۇ ئامەت قۇشى تېخىچە بىزگە قونمىغاچقا، ئەلۋەتتە ھەيران بولىمىز. بىراق، يارالمىش ئەقلىمىزنىڭ كامالىتى ۋە ئەۋلادىمىزدىكى ئەقلى كەملىكنى يوقىتىشتا، بۇ جەھەتتىكى ھەقىقىي پاكىتلار ۋە ئىلمىي ھەقىقەتلەرنى ئىگىلەش ناھايىتى مۇھىم ھالقىدۇر.

بىز بۇ سىرنى چۈشىنىش ئۈچۈن، گېنىنى ئالدى بىلەن زېھنىي بۆلۈنمىسى نورمال ئاددىي ئادەملەر ئائىلىسىدە تۇغۇلغان تالانتلىق بالىلاردىن باشلايلى. ياپونىيىلىك شىزى سىسۇتكى ياپونىيىدىن ئامېرىكىغا بېرىپ يوسىف دېگەن ئەر بىلەن توي قىلغان. ئۇلاردىن تۆت قىز تۇغۇلغان، ئۇلاردىن تۇغۇلغان تۆت

قىزنىڭ ئۆتىلىسى تالانتلىق بولۇپ بېتىلگەن. بۇ تېخى ھازىرقى كۈندىكى ئىش بولۇپ، بۇ ۋەقە تالانت بابىدا دۇنياغا پاكىتلىق سىگنال بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئامېرىكىدا قۇرۇلغان MENSA دېگەن ئامېرىكا بويىچە ئەڭ ئەقىللىق كىشىلەرنى تەنتەق قىلىدىغان تەشكىلاتتىكى پسىخولوگ ئابىو زارروننى خانىم تەكرار تەكشۈرۈش ئارقىلىق، بۇنىڭدا ئالىلىغانداق بىر سىر يوشۇرۇنغانلىقىنى، بۇ سىرنى ئېچىشنىڭ ئىنسانىيەتكە يېڭى بەخت كەلتۈرىدىغانلىقىنى بېكىتىپ، ھامىلە پسىخىكىسىنى تەكشۈرىدىغان پسىخولوگ توماس بېرىن «ھامىلىلەر سىرلىق دۇنياسى» دېگەن ئەسىرىدە ناھايىتى پاكىتلىق دەلىل ئىسپاتلار بىلەن ھامىلىلەردە پەۋقۇلئاددە بىر يوشۇرۇن قابىلىيەتنىڭ بارلىقىنى، ھامىلىلەرنىڭ ھەتتا ئانىسىنىڭ پىكىر - ھېسسىياتىنى چۈشىنەلەيدىغانلىقىنى كۆرسەتتى.

بۇگۈن يورۇتۇپ بېرىلىۋاتقان بۇ ھەقىقەتتىن گۈمانلىنىدىغان بولساق، قەدىمكى زامانىدىن بۇيان تۇرلۇك دۆلەتلەردە داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ھامىلە تەربىيىسى ھەقىقىدىكى رىۋايەت ۋە ئىلمىي يەكۈنلەر بىزنى ئۆزىمىزگە ھاي بېرىپ، چوڭقۇرلاپ ئويلىنىشقا ئۈندەيدۇ. ئالايلۇق، جۇڭگونىڭ ئەڭ بۇرۇنقى پۈتۈك لىرىدىن «يۈسۈننامە» دە ۋېن ۋاڭنىڭ ئانىسى ھامىلىدار بولغاندا، قورساقتا تۇرغۇزۇپ ئۇنىڭغا تەربىيە ئېلىپ بارغانلىقى، شۇ زامانىدىكى ئېغىرئاياق ئاياللاردىن «ئاچچىقلاپ تۇرماسلىق، يامان سۆزلەرگە قۇلاق سالماسلىق، ئەسكى سۆزلەرنى قىلماسلىق» تەلەپ قىلىنغانلىقى يېزىلغان. پولشانىڭ قەدىمكى ئەسەرلىرىدە ھامىلىدار ئاياللارنىڭ چاقلىق ئورۇندۇقلاردا ئولتۇرۇپ، قورساقىدىكى بالىلىرىغا ناخشا ئېيتىپ بەرگەنلىكى خاتىرىلەنگەن. قەدىمكى يۇنان پەيلاسوپى ئارىستوتېلنىڭ ئەسەرلىرىدە ۋە باشقا قەدىمكى زامان ئالىملىرىنىڭ ئەسەرلىرىدە ھامىلىگە تەربىيە بېرىلگەنلىكى پۈتۈلگەن. ھازىرقى كۈندىكى

فىزىئولوگىيە ۋە پسىخولوگىيە پەنلىرىدىكى تەرەققىيات بىزگە ئانىسىنىڭ قورسىقىدىكى ھامىلىلەرنىڭ تۇرمۇشىدىكى سىرلارنى ئېچىپ بېرىش بىلەن بىرگە، بىزنىڭ ئانىنىڭ فىزىئولوگىيىلىك، پسىخىك ھالەتلىرىنىڭ قانداق بولۇشى ھامىلىنىڭ ھەرقايسى باسقۇچلىرىغا قانداق تەسىر لەرنى بېرىدىغانلىقىنى ئېچىپ بېرىپ، قەدىمكى زاماندا خاتىرىلەنگەن ھامىلە تەربىيىسىنىڭ نېمە ئۈچۈن ھازىر يېڭىباشتىن باش كۆتۈرگەنلىكىنى، بۇ تەربىيە نىڭ ھاياتىي كۈچى نېمە ئۈچۈن شۇنداق كۈچلۈك بولىدىغانلىقىنى چۈشەندۈردى، شۇڭا، بىز بۇ ئىشقا تېخىمۇ قايىل بولغان ھالدا كىرىشىشىمىز كېرەك.

شىزى بىلەن يوسېفتىن تۇغۇلغان تۆت قىزنىڭ چوڭى سوسىسەن بەش يېشىدىلا يەسلىدىن ئاتلاپ تولۇق ئوتتۇرىغا كىرگەن. ئەر - ئايال ئىككىيلەن بۇ ھادىسىنىڭ ئىرسىيەت ياكى بىر تاسادىپىيلىقتىن كېلىپ چىقمىغانلىقىغا ھەمدە بۇ ئەھۋالنىڭ ئۈچ ياشلىق قىزى ستېتستا، بىر ياشلىق قىزى ستېپھېنىدا تەكرارلىنىدىغانلىقىغا ئىشەنگەن. ئارىدىن ئالتە يىل ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ بۇ ئويى ئەمەلىيەتكە ئايلانغان. 11 ياشقا كىرگەن چوڭ قىزى سوسىسەن ماسكىنگو داشۆسىنىڭ تەبىبىي تەييارلىق فاكۇلتېتىغا ئوقۇشقا كىرگەن، توققۇز ياشقا كىرگەن ئىككىنچى قىزى ستېتىس تولۇق ئوتتۇرىنىڭ 1 - يىللىقىغا كىرگەن، يەتتە ياشقا كىرگەن ستېپھېننى تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئىككىنچى يىللىقىغا كىرگەن، تۆت ياشقا كىرگەن تۆتىنچى قىزى گىئانىنا ئائىلىسىدە باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ يۇقىرى سىنىپلىرىدا ئوقۇلىدىغان دەرسلەرنى ئۆگىنىشكە كىرىشكەن. ھەيران قالارلىقى شۇكى، ئالىملارنىڭ تونۇشتۇرۇشىچە، شىزى، يوسېفلار ئالاھىدە تالانت ئىگىسى ئەمەس، ئالاھىدە ئىقتىدارلىقمۇ ئەمەس ئىكەن. ھەر ئىككىلىسى ناھايىتى ئاددىي ئادەملەر بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئاتا - بوۋىلىرى ئىچىدىمۇ مۆجىزىلىك ئۇلۇغ

ئادەملەر مەيدانغا كەلمىگەنىكەن. يەنە كېلىپ بۇ ئەر - ئايال، ياپون ۋە ئامېرىكىلاردا ئادەتتىكى ماتارىپ تەربىيىسى كۆرۈپ، ئىنتايىن ئاددىي تۇرمۇش كەچۈرگەن. شىزى بىر ئالىي مەكتەپتە ئىنگلىز تىلى كەسپىدە ئوقۇپ، ئىنگلىز تىلىدىن ساۋات چىقىرىش دەرسى بېرىدىغان ئوقۇتقۇچى بولغان. يوسېف تولۇق ئوتتۇرىنى پۈتتۈرۈپ ماشىنىسازلىق خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان تېخنىك بولغان. بۇ ئىككىيلەننىڭ زېھنىي بۆلۈنمىسى ئوخشاشلا 120 ئەتراپىدا بولۇپ، بۇلارنىڭ قىزلىرىنىڭ تالانتلىق بولۇپ چىقىشىدىكى سىر ئۇلارنىڭ بالىلارنى ھامىلە ۋاقتىدا تەربىيىلەشنىڭ رولىغا قەتئىي ئىشەنگەنلىكى، بالىلرىنى ھامىلە ۋاقتىدا تەربىيىلەشنى بوشاشماستىن ئېلىپ بارغانلىقى بولغان. بۇ پاكىت بىزگە بالىلارنى ھامىلە ۋاقتىدا تەربىيىلەشنىڭ ھېچبولمىغاندا بىر خىل ئۈسۇل ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بەرمەمدۇ؟ شۇنىڭ بىلەن بىللە، بالا تۇغۇلۇپ بولغاندىن كېيىن ئەقلى كەملىكنىڭ ئالدىنى ئالمىز دەپ كېچىكىپ يۈرمەي، ھامىلە ۋاقتىدىن باشلاپلا تالانتلىق ئادەمنى پەرەز قىلىپ تەربىيىلەشنىڭ ئەۋزەللىكىنى چۈشەندۈرۈپ بەرمەمدۇ؟ ئەگەر بىز ھەقىقەتەن قايىل بولىدىغان بولساق، ئۇنداقتا ھامىلىلەرنى قانداق تەربىيىلىگەندە مۇۋەپپەقىيەت قازانغىلى بولىدۇ، دېگەن يەرگە كېلەيلى.

بىزدە بۇ جەھەتتە تەجرىبە كەم بولغانلىقتىن، يەنىلا ئۆزى ئاددىي بولسىمۇ، مۇۋەپپەقىيەت قازانغان شىزى ۋە يوسېفلارنىڭ تەلىمىگە مۇراجىئەت قىلىمىز. شىزى بۇ ھەقتىكى نۇرغۇن تەرەپلەرنى يورۇتۇپ، بۇ خىل تەربىيىنىڭ مەركىزىنى «مۇھەببەت ۋە سەۋرچانلىق» دەپ تەسۋىرلىگەن. ئۇلارنىڭ بۇ تەسۋىرىنى ئاڭلىغاندا، بىزدە ئەڭ نازۇك مايىسلارنىڭ تاشتەك قاتتىق يەرنى، قىيالار باغرىنى يېرىپ بىخ ئۇرۇپ چىققىنىغا ئوخشاش، تالانتلىق بالىدىن ئىبارەت نازۇك مايىسىنىڭمۇ ئەنە

شۇنداق ئادەم مۇمكىنچىلىكىنى ئەڭ ئاخىرقى سىنىغۇرالمايدىغان يەر-
دىن پەيدا بولىدىغانلىقى تەسەۋۋۇر قىلىنىدۇ. ئۇلار ئاللىقاندا
ئوخشاش تەجرىبىلەرنى ئەمەس، يېڭىچە ئادەم يېتىشتۈرۈشنىڭ
مۇجىزىدەك تەجرىبىسىنى بىزگە ئېيتىۋاتىدۇ، ئۇ بىزگە ئىنسانىدا
نادانلىق ۋە ئەقىلسىزلىقتىن كۆرۈلىدىغان بارلىق بەختسىزلىك
لەرنىڭ ئالدىنى ئېلىشتىن بېشارەت بېرىۋاتىدۇ. ئۇنداق ئىكەن،
بىز ئۇلارنىڭ ھاياتىنى ئۆگىنىشكە قىزىقمىز، ئەلۋەتتە.

ئۇلارنىڭ پۈتكۈل ھاياتى ھەققىدىكى تەكشۈرۈشلەردىن
قارىغاندا، مۇھەببەت بۇ ئەر - ئايالدىكى تەشنالىقنى ھەرقا-
چان قورساقتىكى ھامىلىلەرگە مۇجەسسەم قىلسا، سەۋرچانلىق
ئۇلارنى ھامىلىلەرگە ھەر دەقىقە زادىلا بىمەرۋالىق قىلماستىن
پەرۋىش قىلدۇرغان. ئۇلارنىڭ بۇ جەھەتتىكى ئۇسۇللىرى ناھا-
يىتى مول بولۇپ، قۇچاقلىشىپ تەن سۆزى قىلىش، ھامىلە
لەرگە مۇزىكا قويۇپ بېرىش، ھامىلىلەرگە ئانىسى، ئاتىسىنىڭ
سۆزىنى ئالاھىدە ئۇقتۇرۇش، ھەتتا ھامىلىلەرگە ئىنسانىيەت،
تەبىئەت، جەمئىيەت ھەققىدىكى بىلىملەرنى سۆزلەپ بېرىش
قاتارلىقلار بولۇپ، بۇ خىزمەتلەرنىڭ بەزىلىرىنى ھەتتا قەلەمگە
ئالغىلى بولمايدىغان دەرىجىدە ئىنچىكە ئىشلىگەن.

— ئەر بىلەن ئايال خۇددى ئىككى مۇلايىم ئاۋازكى —
دەيدۇ ئالىم مادزىنى، — ئىنسان قەلبىدىكى تارلار ئۇلارسىز
ھەقىقىي ۋە تولۇق ئاھاڭ چىقىرالمايدۇ.

راست دېگەندەك، نۇرغۇن يازغۇچى، ئالىملار مۇھەببەتنى
تىلغا ئالغاندا، گويا مۇھەببەتكە چوقۇنۇش دەرىجىسىدە باھا
بەرگەن. ئەر - ئايال ئوتتۇرىسىدىكى مۇھەببەتنى ھەتتا ئادەمنى
قايتىدىن يارىتىدىغان ئىلاھ دەرىجىسىگە كۆتۈرۈۋەتكەن. ئالاي-
لۇق، شىكسپىر مۇنداق دېگەن:

— سۆيگۈ مىسلىسىز قۇدرەتكە ئىگە، دۇنيادا ئۇنىڭ غەي-
رىگە ئوچراشتىن ئېغىرراق جازا يوق، ئۇنىڭدىن بەھرىمەن بو-

لۇشتىن ئارتۇقراق بەخت يوق.

ئا. فرانىس مۇنداق دېگەن: ئىنسانىنىڭ قەيسىدا ئەبەدىي
ئۇنى يۇكسەكلىككە كۆتۈرگۈچى سۆيگۈ ئېھتىياجى مەۋجۇت.

شېۋچېنكو مۇنداق دېگەن: سۆيگۈ ئىنسان قەلبىدىكى ھا-
يات بەخش ئوتتۇر. شۇ تۇيغۇ سەۋەبىدىن ئادەم ياراتقان ھەممە
نەرسىلەر ھايات ۋە گۈزەللىك بىلەن يۇغۇرۇلغاندۇر.

ۋولتېر مۇنداق دېگەن: سۆيگۈ ھەممە تۇيغۇلار ئىچىدىكى
ئەڭ قۇدرەتلىك تۇيغۇدۇر. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇ ئەقلىي خىيالىنى،
قەلب ۋە ۋۇجۇدىنى ئىگىلىۋالىدۇ.

تۈنېتسىي مۇنداق دېگەن: مۇھەببەت ئادەمنى تونۇمايدىغان
دەرىجىدە ئۆزگەرتىۋېتىدۇ.

ئالىم ۋە يازغۇچىلارنىڭ مۇھەببەت ھەققىدە ئېيتقانلىرى
ناھايىتى كۆپ بولۇپ، ئۇ كىشىلىك ھاياتنىڭ ھەممە تەرەپلىرىگە
تاقىلىدۇ، ئەمما بۇ ھېكمەتلەرنىڭ تۈگۈنلىرىگە قارىغاندا، ئۇنىڭ
ئادەمنى گۈزەللىككە ئۇراپ يۇكسەكلىككە كۆتۈرىدىغانلىقى، شېرىن
ھېس - تۇيغۇلارنىڭ ئەخمەق ئادەملەرگىمۇ ئەقىل بېرىدىغانلىقى،
مۇھەببەت شارابى يېڭى ئادەملەرنى بەرپا قىلىدىغانلىقى، ئەڭ
بۈيۈك ئىنسانىي بايلىقلارنى يارىتىدىغانلىقى ئېنىق. دېمەك، شىرى
بىلەن يوسېفنىڭ مۇھەببىتى، سەۋرچانلىقىنى تىرەك قىلىپ
تۇرۇپ تالانتلىق بالا تەربىيەلىشى مىكلاپ ئالىملارنىڭ تەتقى-
قاتىنى ئەملىيەتتە كۆرسەتكەن ئۇلۇغ بىر ئىجادىيەت. بۇ
ئىجادىيەتكە ھەتتا ھازىرقى كۈندىكى تەسەۋۋۇرلىرىمىزدىن
نەچچە مىڭ ھەسسە ئارتۇق گۈزەللىك، ئەقلىي كەمىلىك ۋە
پىسخىك ئاجىزلىق كاساپىتى بىلەن غېرىبسىنىۋاتقان نۇرغۇن
كىشىلەرنىڭ بەختى - ئامىتى يوشۇرۇنغان. شۇنداق بولغاچقا،
ھامىلىلەرنى تەربىيەلەشتە ئەر - ئايالنىڭ مۇھەببىتى تۇرمۇش
ئۆيىنىڭ ئەڭ تۆردە ئولتۇرۇشقا تېگىشلىك قەدىرلىك مېھ-
مانكى، ئۇنى قەدىرلەش، ئەزىزلەش ھەربىر ئەر ۋە ئايالنىڭ

بۇرچى. تالانتلىق، بالا تەربىيىلەش ئۇچۇن، ھامىلدار ۋاقتىدا ھامىلىگە دەخلى قىلىدىغان بارلىق كىيىملەر ۋە ناپاك ئىشلار- دىن ساقلىنىش، تولۇق ئوزۇقلىنىش، خۇشال - خۇرام يۇرۇش، ھەرقاچان ۋە ھەر جايدا بولسا ئەرلىرىگە قانات بولىدىغان نازاكەت، شەرمۇ - ھايا، قەلب گۈزەللىكى. تىلى شېرىنلىكى، جەننەتى رىزىۋانلارچە ساداقەتلىكنى ساقلاش، تۇرمۇشتا ئەپچىل، پاكىز، پىداكار بولۇشتەك نازۇك خىسلەتلەر ۋە بۇ دۇنيانىڭ سەبىياھلىرىغا گۈزەللىك باغچىلىرىنى سەيلە قىلدۇرۇش ئۇچۇن يارالغان پەرىشتىلەردەك جانۇ - جاھان بولۇشقا تىرىشش ئارقىلىق، «ئەر كىشىنىڭ قەلب دىتىنى، ئۇنىڭدىكى ئالىيجاناب ھېس - تۇيغۇنى يالقۇنلىتىش، مەجبۇرىيەت تۇيغۇسى ۋە يۇكسەك ھەمدە بۈيۈكلۈككە بولغان قىزىقىشنى قوللاپ قۇۋۋەتلەش، ئايال بولغۇچىنىڭ ئەر ۋە ئائىلە ئالدىدىكى بۇرچى. سۆيگۈنى پەقەت ئىشرەت دەپ ئويلايدىغان ھايۋانىي خىياللاردىن ئادا - جودا بولۇش، ئائىلىسىنى گۈللەتمەشتە بارلىق مۇشەققەت- لەرگە شېرىك بولغان دوستىنى قەدىرلەش، مۇھەببەتنىڭ تۇپ ماھىيىتى بىلەن ئۆز ئوتىدا كۆيىدىغان ئەركىنلىك ئىكەنلىكى ۋە ئۇنىڭ ئۇمىدسىزلىك ياكى قورقۇش ھالىتىگە چۇشكەن ھامان ئۆچۇدىغانلىقىنى بىلىپ يېتمىش، ئۆزىنى پاك لىماي تۇرۇپ ئايالىنى ئۆزىگە ئوخشىتىدىغان، زورلۇق، كۈنلەش، رەشك بىلەن ئاتالمىش «مۇھەببەت» يارىتمىشقا ئۇرۇنىدىغان مۇھەببەت نادانلىقىنى ئاقارتىش، ئايالىنى بەھاجەت ئەندىشە، كۆز يېشىدىن خالاس قىلىش، مۇھەببەتتىن ئىبارەت قالاپ تۇرمىسا ئۆچۇپ كېتىدىغان بۇ ئوتقا ھەر قاچان سۆزىدىمۇ، ئىشىدىمۇ ساداقەتلىك ئىپادىلەش، ئايالى بىلەن مۇھەببەت مەشئىلىنى كۆتۇرۇپ يۇرۇپ، ئىلىم - پەن ئېچىپ بەرگەن ھەقىقەتلەر بويىچە بالىلىرىنى تالانتلىق قىلىپ تەربىيىلەيدىغان بارلىق تەرەپلەردە مەنىۋى مۇناسىۋەتنىڭ ئۇستىسى بولۇش،

ۋەتەن ئالدىدا، خەلق ئالدىدا، ئىنسانىيەت ئالدىدا ئۇلۇغ مەجبۇرىيەت ئاتالغان ئاتالمىقنى ئەمەلىيەتتە كۆرسىتىش ئەنىڭ ئايال ۋە ئائىلە ئالدىدىكى بۇرچى. تەبىئىيكى، ئەر بىلەن ئايال مۇشۇنداق بۇرچىنى ئادا قىلغاندا، ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى سۆيگۈ ئوتى ھامىلىدارلىقتىكى تالانت بىخىنىڭ ئۆسۈش يولىغا مەشئەل بولىدۇ.

ئەلۋەتتە، ئائىلە قۇشلارنىڭ ئۇۋىسى ۋە ھايۋانلارنىڭ قوتانلىرىدىن نەچچە مىڭ ھەسسىلەپ يۇكسەك بولغان، ئەقىللىق ئەر بىلەن ئايال قۇرىدىغان مۇھەببەت ئوردىسى بولۇپ، بۇ ئوردىلارنىڭ بەزىلىرىدە ئادەم بەخت شەربىتى بىلەن تولغان خاسىيەت دەرياسى دولقۇنلاپ، شېرىن چۇشلەردىكىدەك گۈزەل ناخشىلار ئوقۇلۇپ تۇرسا، بەزىلىرىدە مېھىر - شەپقەت بوستانلىرىنى خازان قىلىدىغان شۇنىڭغانلار ھۆركىرەپ، ئادەملىك ئىززىتىنى تۆكۈدىغان نادامەت پىغانلىرى ياڭراپ تۇرىدۇ. بۇنداق شۇنىڭغانلاردىن مەڭگۈلۈك يۇرەك يارىسى پەيدا قىلىدىغان ئاجايىپ - غارايىپ ئاۋازلار ئاڭلىنىپ، بەختلىك ھايات قەنتىنى چاقىدىغان ۋە ھەربىر ئىشنا ئادەمنى زوقلاندۇرىدىغان ئائىلىنى ھاشا - مەدىكار ئورنىدىكى مۇشكۈل ۋەزىپە ئۆتەيدىغان زۇلۇم ئامىرىغا ئايلاندۇرۇپ قويىدۇ. بەخت شەربىتى بىلەن تولغان خاسىيەت دەرياسى ئاققان ئائىلىلەر ھايات يەلكىنىنى كۆز يەتمەس ئۇپۇقتا تۇتاشقان دېڭىز بويىلىرىغا ھەيدەپ چىقىپ، ئۆزىدىن نەچچە ۋە نەچچە مىڭ ھەسسە چەكسىزلىككە ئىنتىلىدىغان پەرزەنتلەر كېمىسىنى تېخىمۇ بۇيۇك پىلانلار بىلەن يولغا سېلىپ قويسا، مېھىر - شەپقەت بوستانلىرىنى خازان قىلىدىغان شۇنىڭغانلار ھۆكۈم سۈرىدىغان ئائىلىلەر ئۆزلىرىنىڭ ھايات كېمىلىرىنى ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ يۇرۇپمۇ دەريادىن دېڭىز قىرغىقىغا ھەيدەپ بارالمايدۇ - دە، ھۇرلۇك چەكسىزلىكنى ئاڭلاشقا قادىر بولسىمۇ، ماغدۇرى ئۇنىڭغا

يەتمەيدىغان مەجرۇھ بالىلىرىنى قورساق باقىدىغان ئاددىي پىلان بىلەنلا ئۆزىنىتالايدۇ. بۇ نەمىدىگەن چوڭ پەرق - ھە! ماھىيەتتىن ئېيتقاندا، ئالدىنقى ئائىلىلەردىكى ئۇلۇغلۇق شۇكى، ئۇلاردا ئۆزىگە تەئەللۇق بىر مەنىۋى دۇنيا بار. ھايات دېگەن ئاخىرى بېرىپ يەنىلا ئۆزىگە تاينىندۇ، تەقدىرنىڭ رولىنى ئاخىرقى ھېسابتا ھەر ئادەم ئۆزى تۇتىدۇ. ھايات سەپىرىدە بوران ۋە دولقۇنلار قەيەرگە ئېتتىرسە، شۇ ياققا يىقىلىپ كەتمەيدىغان بىر دىت بولسا، ئۇنىڭ ھاياتى ھامان بىر كۈنى نۇرلىنىپ، ئىنسان بالىسىدىكى يوشۇرۇن مۆجىزىلەرنى ئاشكارىلاپ، خەلقى ئالەمنىڭ باركالىلىسىغا ئېرىشىدۇ. ئەمما بۇ باركالىلىنىڭ دەرىجىسى ئەر - ئايالدىن ئىبارەت ئىشق - مۇھەببەت ئاشقىلىرىنىڭ ئائىلىدىن ئىبارەت بۇ ئەسەرنى قانداق ئوقۇشقا باغلىق.

سىز ھاياتلىق يەلكىسىنى ھەمكارلىشىپ ھەيدەش ئۈچۈن بىرى بىلەن ئائىلىگە كىرگەن ئىكەنسىز، ئائىلىدىن ئىبارەت بۇ ئەسەرنى ياخشى ئوقۇشىڭىز كېرەك. چۈنكى ئۇنى ياخشى ئوقۇسىڭىزمۇ، ناچار ئوقۇسىڭىزمۇ ھامان ئوقۇيسىز، ھايات سەپىرىڭىز مەيلى ياخشى بولسۇن، مەيلى يامان بولسۇن بۇ ئەسەرگە خاتىرلىنىدۇ. بۇنداق ئىكەن، سىز ئائىلە كېمىسىنى دېڭىزچىلار بوران - چاپقۇنىدىمۇ رولىنى تىرىشىپ تەڭشەپ خاتىرجەم قىرغاققا چىقىپ كېتىۋاتقانىدەك، ئۇنى مۇھەببەتنىڭ مېھىر - شەپقىتى بىلەن تەڭشەپ ئاخىرىغىچە ھەيدەپ كېتىشكە بەل باغلىيالمامسىز؟ ئەگەر مۇشۇنداق بەل باغلىمسىڭىز، ئۆزىڭىزگە ۋە ئائىلىڭىزگە ياخشىلىق تىلەپ ئالغا باسمىسىڭىز، «تىلىگەن تاپىدۇ» دېگەن يەرگە بارمىسىز - دە، جورىڭىز بىلەن مۇھەببەت ئوتىدا كۆيۈۋاتقان ئائىلىڭىز چەكسىز قاراڭغۇلۇقتا يول كۆرسىتىپ تۇرۇۋاتقان ماياكقا ئايلىنىدۇ. سىز ھامان مۇشۇنداق يورۇقلۇق ئىچىدە بارغانسېرى كۆپلەپ نۇر تارقىتىدىغان ئائىلە بولۇپ،

پەرزەنتلەرنىڭ تالانت يوللىرىنى ئاچالايسىز. مۇھەببەت دېگەنىنىڭ بارلىق ئەھمىيىتىمۇ ھەرقانچە مۇشكۈل خەتەرلەر بولغان تەقدىردىمۇ ئەر بىلەن ئايال بىرى - بىرىگە مەدەت بېرىپ ھايات سەپىرىنى تولۇق تۈگىتىشتۇر. سىز ئەر بىلەن ئايالدىن قۇرۇلغان ئائىلىنىڭ مۇھەببەت دەستۇرىنى بېرىلىپ ئوقۇپ، لەززەتلىك تۇرمۇش ۋە ئومۇمىي بالدىن ئىبارەت مۇھەببەتنىڭ مېۋىسىنى ئۈزۈشنى خالىمامسىز؟

V باب ئەقلى زىيادە باللارغا ۋە ھامىلىدار گە تالانت تەربىيىسى ئېلىپ بېرىش

§1. ئاتا ـ ئانىلارنىڭ ئەقلى زىيادە باللار ئالدىدىكى بۇرچى

ئەقلىي زىيادىلىك بىلەن ئەقلى كەملىك ئەقىل تەرەققىيات سەۋىيىسىدە كۆرۈلىدىغان ئىككى قۇتۇپ بولۇپ، بۇ ئىككى قۇتۇپقا ئوخشاشلا دەسلەپكى مائارىپ تەربىيىسى بېرىشكە توغرا كېلىدۇ. ئەمما، بۇ ئىككى قۇتۇپ ئەقىل تەرەققىياتىدىكى ئالاھىدە ئەھۋال بولغانلىقتىن، ئائىلە تەربىيىسىدە بۇ ئىككى قۇتۇپتىكى باللارغا قارىتا ئۆزىگە ئۈيغۇن بولغان ئالاھىدە ئۇسۇللارنى قوللىنىش ئارقىلىق ئەقلى نورمال باللارنىڭ ئەقلىي زىيادىلىككە ئۆتۈشىگە، ئەقلى زىيادە باللارنىڭ بۇرۇنراق تالانتلىق بولۇپ چىقىشىغا، ئەقلى كەم باللارنىڭمۇ ئىمكانىيەتىنىڭ بارىچە نورمال باللاردەك ئۆسۈپ يېتىلىشىگە، ھەتتا ئەقلى زىيادە باللار قاتارىغا كىرىپ كېتىشىگە ياردەم بېرىش كېرەك. بۇ ۋەزىپە كۆپ ھاللاردا ئاتا ـ ئانا تەربىيىدىن ئورۇندىلىنىدۇ.

1. ئەقلى زىيادە باللارنىڭ ئاتا ـ ئانىسى زىيادە ۋەزىپە ئۆتەش كېرەك

ئەقلى زىيادە باللار ئوبيېكتىپ مەۋجۇت، ئىراق، ئۇ تەبىئىي جىسىملار ۋە بىز تىكلەپ قويغان ئابىدىلەردەك مەڭگۈلۈك بولمايدۇ. شۇنداقلا، ئۇنداق باللارنىڭ ھەربىرىنى ھالىتىمۇ ئۆزگىرىشچان بولىدۇ. ئەقلىي زىيادىلىكتىن ئىبارەت پارلاق ئىستىقبالنىڭ ئۈمىد يۇلتۇزى خۇددى ئاقما يۇلتۇزلارغا ئوخشاش توختاۋسىز بولۇپ، ئۇ باللىقتىن بالاغەتكە يەتكۈچە مىللەتنىڭ، ئىنسانىيەتنىڭ مەلۇم ياكى بىر نەچچە ساھەدىكى چولپانلىرىغا ئايلىنىپ كېتىشىمۇ، يامان ئادەتلەر ئىلكىدە نادان قالغان مېھرىبانلىق ئاتا ـ ئانىلارنىڭ مېھىر شەپقىتىگە قارشى ئېغىپ كېتىشىمۇ مۇمكىن. شۇنداق بولغاچقا، ئاتا ـ ئانىلارمۇ ئەقلى زىيادە باللارنى تەربىيىلەشتە زىيادە ۋەزىپە ئۆتەشكە توغرا كېلىدۇ.

ئالايلۇق، ئەقلى زىيادە باللار ئاللىقانداق تەبىئىيلىكتىن ھالقىغان ئەۋلىيا ياكى قاشقىسى بار دانىشمەنلەر بولماستىن، بەلكى ئەقلىي قابىلىيەت جەھەتتە ئومۇميلىقتىن ھالقىغان جايلىرىمۇ بار، ئادەتتىكى باللارغا ئوخشاش جايلىرىمۇ بار باللاردۇر. ئۇلار ئەقلىي ئۇستۇنلۇكى بىلەن نورمال باللاردىن مەلۇم جەھەتلەردە ئۇستۇنلۇككە ئىگە بولسىمۇ، ئادەتتىكى باللاردا بولىدىغان خۇشلۇق، خاپىلىقمۇ ھامىي بولىدۇ. شۇنداق بولغاچقا، ئۇلار زىيادىلىك ئىچىدە بىرمۇنچە زىيادە بولمىغان تەرەپلىرىنىمۇ ئىپادىلەيدۇ. مەسىلەن، مەشھۇر ياپون ئۇسۇلچىسى سىنشىيا ياۋزى ئۇچ يېشىدىن باشلاپ بالىت ئۇسۇلى ئۆگىنىشكە كىرىشىپ، باشقىلاردىن زىيادە بولغان تۇغما سەنئەت تالانتىنى ئىپادىلىگەن بولسىمۇ، ماتېماتىكا

قاتارلىق تەبىئەت پەنلىرىدە ئادەتتىكى بالىلاردەك قىينالمىغان. 10 نەچچە ياشلاردا داشۆگە كىرگەن بەزى ئەقلى زىيادە بالىلار يەنىلا بالىلىق ئادەتلىرىنى تاشلىمىغان. بۇنداق ئىكەن، ئاتا ـ ئانا بولغۇچى چوڭلارنىڭ ئەقلىي زىيادىلىك بىلەن ئەقلىي نورمالىق ئوتتۇرىسىغا زورمۇزور ئاتلاپ ئۆتكىلى بولمايدىغان خەندەك كولاپ قويۇشى ھاجەتسىز.

ئومۇمەن ئېيتقاندا، كىچىكىدە ئەقىللىق بالىلار ئادەتتە چوڭ بولغاندىمۇ ئەقىللىق بولىدۇ. ئەمما، بالىلار ئۆسۈۋاتقان بولغاچقا، بەزى بالىلار كىچىكىدە ئەقلى زىيادە بولسىمۇ، چوڭ بولغاندا ئەقلىي نورمالىققا چۈشۈپ قالىدۇ. بەزى بالىلار كىچىكىدە ئەقلى نورمال بولسىمۇ، چوڭ بولغاندا ئەقلى زىيادە بولۇپ يېتىشىدۇ. ئېينىشتېيىن تۆت ياشقىچە گەپنى جايلاپ قىلالمايدىغان چوڭ بولغاندا جاھاننى زىلزىلىگە كەلتۈرىدىغان ئەقلىي زىيادىلىكنى ئىپادىلىگەن ئەمەسمىدى؟ شۇڭا، چوڭلار ئاتا ـ ئانا بولۇش سۈپىتى بىلەن ئۆز بالىلىرىنى ھەددىدىن زىيادە ماختاپ كۆككە كۆتۈرۈپ، ئۇلارنى داۋاملىق بايقاپ تەربىيىلەشكە بولغان ھوشيارلىقىنى يوقىتىپ قويماسلىق كېرەك. بالىسىنىڭ ئەقلىي زىيادىلىكىنى بايقاپ بىر قەدەم ئىلگىرىلەپ تەربىيىلەش بىلەن بىر چاغدا، بالىسىنىڭ ئەقلىي نورمالىق تەرەپلىرىنىمۇ كۆرۈپ، ئۇلارنىڭ ئادەتتىكى بالىلارغا ئوخشاش ئۆگىنىشىنى، ئويىنىشىنى، تۇرمۇش كەچۈرۈشىنىمۇ كاپالەتكە ئىگە قىلىشى كېرەك.

يۇقىرىدا بايان قىلىنغاندەك، ئامېرىكا ستانفورد داشۆسىنىڭ پروفېسسورى تېلمېن 1400 ئەقلى زىيادە ياش ـ ئۆسمۈر ئۈستىدە 50 يىل ئۇزمەي تەكشۈرۈش، تەتقىق قىلىش ئارقىلىق، ئەقلىي زىيادە بالىلارنىڭ پەقەت 20 پىرسەنتىلا بىرقەدەر زور مۇۋەپپەقىيەت قازانغانلىقىنى، قالغان 30 پىرسەنتىنىڭ كىشىلەر كۈتكەندەك جەمئىيەتكە ئالاھىدە تۆھپە قوشالمىغانلىقىنى بايقىغان.

بۇنداق ئىككى خىل ئاقىۋەتنىڭ دۇچار بولغان بالىلارنىڭ ئەقلىي قابىلىيەت سەۋىيىسىدە ئانچە زور پەرق بولماستىن، ئاساسلىقى ئۇلارنىڭ خاسلىق پەزىلىتى جەھەتتە پەرق بولغان. بۇ ئالىم بۇ تەتقىقاتنى ئارقىلىق ئەقلىي جەھەتتىكى ئۈستۈناۋۇك تىن باشقا، ئالىيجاناب ئەخلاق، كۈچلۈك ئىجتىمائىي مەسئۇلىيەتچانلىق ۋە ئەۋزەل خاسلىق پەزىلىتى قاتارلىق غەيرىي ئەقلىي ئامىللارنىڭ ئەقلىي زىيادە بالىلارنىڭ تالانتلىق بولۇپ يېتىلىشىدە زۆرۈر شەرت ئىكەنلىكىنى جەزملەشتۈرگەن. بۇ پاكىتتىن بىز يەنە ئاتا ـ ئانا بولغۇچىنىڭ بالىلىرىنى ئالىيجاناب ئەخلاق ۋە ئەلا خاسلىق پەزىلىتىگە ئىگە قىلىپ تەربىيىلەشتىمۇ زىيادە ۋەزىپە ئۆتىمىگەنده، ئىنسانىيەتنىڭ كۆپ ساندىكى تالانت چولپانلىرى ئادەم دېگىزىغا غەرق بولۇپ كېتىدىغانلىقىنى بايقىۋالالايمىز، ئەلۋەتتە.

يەنە شۇنىمۇ كۆرۈش كېرەككى، ئاتا ـ ئانىلار بايقىغان ۋە پىسخولوگلار تەكشۈرۈپ بېكىتكەن ئەقلى زىيادە بالىلار ناھايىتى ئاز ساندا بولۇپ، ئەقلى زىيادە بالىلارنىڭ نورغۇنلىرى ئەقلى نورمال بالىلاردەك ئويناپ يۈرگەچكە، ھەتتا چوڭلار ياخشى كۆرمەيدىغان ئادەتلەردە بولغاچقا، بايقالماي قالىدۇ. ئېدىسونىنىڭ ئوچ ئاي ئوقۇغاندىن كېيىن مەكتەپتىن چىقىرىۋېتىلىشى، بەزى ئەقلى زىيادە بالىلارنىڭ پەنىنىڭ مەلۇم بىرىگىلا بېرىلىپ كەتكەنلىكتىن، باشقا پەنلەردە ئىمتىھانىدىن ئۆتەلمەي سىنىپ ئاشالماسلىقى، بەزى ئەقلىي زىيادە بالىلارنىڭ مىجەزىدە ئايرىم بەتخۇيلۇقنىڭ بولۇشى بىلەن ئائىلىسىدىمۇ دەشنام قېپى بولۇپ قېلىشى ئەنە شۇنداق ئەھۋالالار قاتارىغا كىرىدۇ. يەنە شۇنداق ئەھۋالالار بولىدۇكى، ئەقلى زىيادە بولغان بەزى بالىلار ئۆزىگە خاس ئۇسۇل بويىچە تەپەككۇر قىلغانلىقتىن، ئومۇمىي مائارىپ تەربىيىسىگە ئۇيغۇنلىشالمايدۇ. بۇنداق بالىلاردا ھېچكىمگە ئوخشاشمايدىغان كۈچلۈك ئىندىۋى

دۇئال خاسلىق بولىدۇ، مىجەزىدىكى بۇنداق ئوخشىماسلىق
ھەتتا ئۇلارنى بەزى ھالىلاردا ئۆرپ - ئادەت يىراقى مۇنتىزىم
قائىدىلەرگە بويسۇنمايدىغان ھەرىجىگە ئېلىپ بارىدۇ. بۇنىڭ
بىلەن ئۇلار كەمچىل، جەھەلخور نامىغا بىلەن ئەيىبلىنىپ
تۇرىدۇ - دە، كىشىلەر ئۇلارنىڭ ئەقلىي زىيادىلىكىنى تەرىپىنى
يادىغا كەلتۈرمەيدۇ. بۇ ھالدا ئاتا - ئانا بولغۇچى تۇرلۇك
ھادىسىلەردىن ھالقىپ ئۆتۈپ، بۇنداق بالىلاردىكى ئەقلىي
زىيادىلىكتىن ئىبارەت ماھىيەتنى كۆرۈشتىمۇ باشقىلاردىن
زىيادە ۋەزىپە ئۆتەش كېرەك.

رەھمىتى ئاتام شېرىپ ئاخۇن خەلپىتىمنىڭ: «ئاتا - ئانا
بالىلار ئۈچۈن يېرىم دوختۇر» دېگىنى ئېسىمدە. بالىلارنىڭ
مىجەزىنى كۆزىتىشتە زىيادە ئۇستۇن تۇرىدىغان ئاتا - ئانىلار-
نىڭ ناھايىتى ئاددىي ئۇسۇل يىراقى ئاددىي گىياھلار بىلەن
بالىلارنى داۋالاپ كېتەلەيدىغانلىقىغا قارىتىلغان بۇ سۆزنى
ئەقلىي زىيادە بالىلارنى تەربىيىلەشكە قارىتاندا، بالىلىرىنىڭ
خۇيى - پەيلىنى ئەتراپلىق بىلگەن ئاتا - ئانىلارنىڭ بالىلىر-
نى تەربىيىلەشتە ھېچبولمىغاندا يېرىم مۇتەخەسسىس بولالايدە-
غانلىقىنى جەزملەشتۇرۇشكە بولىدۇ. مەيلى قانداق نۇقتىدىن
ئېيتايلى، ئەقلىي زىيادە بالىلارنىڭ ئاتا - ئانىسىنىڭ ئۇلارنى
تەربىيىلەشتىكى رولىنى ھېچكىم ئۆتىيەلمەيدۇ. چۈنكى بالىنى
ياخشىلىقىغا باشلايدىغان ياخشى تەسىر ۋە يامانلىقىغا
باشلايدىغان يامان تەسىر ئالدى بىلەن ئاتا - ئانىسىدىن باشلىنىدۇ.
شۇڭا، ئەقلىي زىيادە بالىلارنىڭ ئاتا - ئانىلىرى ئۇلارنى
بايقاشتا زىيادە ۋەزىپە ئۆتەپلا قالماستىن، تەربىيىلەشتىمۇ
زىيادە ئىستايىدىل بولۇپ، بالىلىرىنىڭ ئەخلاقىي، ئەقلىي، جىسمانىي
ھەم گۈزەللىك تۇيغۇسى جەھەتلەردە ئەتراپلىق تەرەققىي
قىلىشىغا ئەھمىيەت بېرىپلا قالماستىن، ئەقلىي جەھەتتىكى
كۆزىتىش، خاتىرە، تەپەككۇر، دىققەت، تەسەۋۋۇر قابىلىيەتلىرى-

نىڭ ماسلاشقان ھالدا تەرەققىي قىلىشىغا دىققەت قىلىشى،
مەلۇم جەھەتتىكى ئالاھىدە ئىقتىدارىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا
دىققەت قىلىش بىلەن بىر چاغدا، ئاساسىي بىلىملەرنى ئۆگە-
نىشكىمۇ دىققەت قىلىش كېرەك. بۇنداق قىلىماي بالىلار ناھا-
يىتى بۇرۇنلا بىرەر پەن دائىرىسىگىلا چەكلەپ قويۇلسا، خۇددى
بەزى بالىلار بەزى تاماقلارغىلا ئۆزىنى ئۇرۇپ، بەزى تاماقلارنى
يېمىگەنلىكتىن، ئوزۇقلۇق يېتىشمەسلىكى تۈپەيلى ئايرىم
كېسەللەرگە گىرىپتار بولغاندەك، مەنىۋى جەھەتتىمۇ
كەمتۈك بولۇپ قېلىپ، كېيىنكى كۈنلەردە توختىماستىن تەرەققىي
قىلىشىنى توسۇپ قويىدۇ. بۇمۇ ئەقلىي زىيادە بالىلارنىڭ
ئاتا - ئانىسى ئۆتەشكە تېگىشلىك زىيادە ۋەزىپىدۇر.

چۈنكى، ئەقلىي زىيادە بالىلارنىڭ ئەقىللىقلىقىنى داملاشنى
ھەرقانداق ئادەم قىلالايدۇ، ئەمما، ئەقىللىق بالىنىڭ ئۆگىنىش-
دىكى كەم جايلارنى كۆرسىتىشكە ئالاھىدە دىست كېرەك. خېلى
كۆپ ساندىكى ئالىملار ئەنە شۇنداق دىتى بار تۇنجى ئۇستاز-
لىرى - ئاتا - ئانىلىرىنىڭ ئاڭلىق تەربىيىلىشى بىلەن
مەيدانغا چىققان ئەمەسمىدى؟ نېمىدا ئاتا - ئانىلاردا بۇنداق
دىت بولمىسا، ئائىلىلەردە ئائىلە ئەزالىرى ئىتتىپاق، كېلىشىم-
لىك، قائىدە - يوسۇنلۇق بولمىسا، بالىلارغا خاتىرجەملىك
يارىتىپ بېرەلمىسە، بالىلاردىكى ئەقلىي زىيادىلىكنى بايقاش
ۋە بۇنداق زىيادىلىكنى ئۇستۇرۇشكە يېتەرلىك بىلىم بولمىسا،
ھەتتا ئۇ بالىدا بار ئالاھىدە ئىقتىدار ئاتا - ئانا بولغۇچىدا
بولمىسا، ئۇ بالا قانداق قىلىپ تالانتلىقلار قاتارىغا كىرەلەيدۇ؟
يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەن ئىككى خىل پىرسەنت ئەنە شۇنداق
دىتنىڭ بولۇش - بولماسلىقى بىلەنمۇ مۇناسىۋەتلىك، ئەلۋەتتە.
شۇڭا، ئاتا - ئانا ئەقلىي زىيادىلىكنى ھەقىقىي تالانتقا
ئايلاندۇرۇشتا ئۆزى ئۇلارنى بايقاش، تەربىيىلەشكە ئائىت
بىلىملەرنى ئىگىلەش بىلەنلا قالماستىن، بەلكى ئۆزىنىڭ

بىلىمى يەتمىگەن تەرەپلەردە بۇ ھەقتە بىلىمى بار ئۇستازلارغا مۇراجىئەت قىلىدىغان يەنە بىر خىل زىيادە ۋەزىپە ئۆتەش كېرەك.

پىسخولوگلار: بالىلار خېلى كۆپ تەرەپلەردە ئاتا ـ ئانىلىرىنىڭ ئۈدۈمىنى ئالىدۇ، بالىلارغا ياخشى ئۈدۈم قالدۇرۇش ئۈچۈن، شۇنىڭغا لايىق لاياقەت ھازىرلاش كېرەك دەپ قارايدۇ. بۇنداق لاياقەت ئادەتتە غايىە، جاسارەت، بىلىم ۋە ئەخلاقىي پەزىلەتتىن قۇرۇلىدۇ. چوڭكى غايىسى بولمىغان، كۆڭلىگە ئۇلۇغ مەقسەتلەرنى پۈكمىگەن، ئەپلەپ ـ سەپلەپ جان بېقىش ئىشك كويىدا يۈرگەن ئاتا ـ ئانىلارنىڭ ئۇلۇغ مەقسەت بىلەن بالا تەربىيىلىشى مۇمكىن ئەمەس. بىلىم بىلەن جاسارەتكە كەلسەك، بالىلارنى تەربىيىلەشكە بىلىم قانچە كۆپ بولسا، شۇنچە ياخشى. لېكىن ئوبيېكتىپ ئەمەلىيەت ھەممە ئاتا ـ ئانىلارنىڭ ئوخشاش يۇقىرى مەلۇماتلىق بولۇشىغا ئىمكان بەرمەيدۇ. بۇنداق ئىكەن، ئاتا ـ ئانىلار مۇۋاپىق دەرىجىدىكى بىلىم ئاساسىدا بالىلاردا جاسارەت يېتىشتۇرۇشكە توغرا كېلىدۇ. بالىلار ئۈچۈن ئېيتقاندا، تەربىيىلىنىشتىكى بۇنداق جاسارەتنى بىلىمخۇمارلىق ۋە ئىنتىلىش رىغبىتى دەپ چۈشىنىش مۇمكىن. بۇنىڭ ئىككى ھەنسى بار، بىرىنچىسى، كۆچلۈك بىلىم تەشنالىقى بىلەن ئۆگىنىپ ھارماسلىق؛ ئىككىنچىسى، تېخنىمۇ مۇكەممەللىككە ئىنتىلىپ، بىلگەنلىرىگە قانائەت قىلماسلىق. ئەگەر بالىدا مۇشۇنداق جاسارەت يېتىلمىدىكەن، ئۇ بالا تەپەككۇر قىلىشقا، قېتىرقىنىپ ئىزدىنىشكە، ئۇزلۇكسىز يۇقىرى پەللىگە ئۆرلەشكە ئادەتلىنىدۇ. ئالدىغا ئۇچرىغان توسالغۇ، قىيىنچىلىقلارنىمۇ يېڭىپ كېتىدۇ، بۇنداق جاسارەتنى بالىلارغا كىم ئۆگىتىدۇ؟ تەبىئىيكى جەمئىيەت، مەكتەپ، ئائىلە ئۆگىتىدۇ. بىراق بالا ئاتا ـ ئانىنىڭ قۇچىقىدىن چۈشمىگەن، چۈشكەنىمۇ بۇ قۇچاقتىن نېرى كەتمىگەچكە، ئالدى بىلەن بىرىنچى ئۇستازى

بولغۇچى ئاتا ـ ئانا ئۆگىتىدۇ. بىراق، بۇنداق ئۆگىتىشنى يالغۇز گەپ بىلەن ئورۇنداپ كېتەلمىگەچكە، ئاتا ـ ئانا ئۆزىنىڭ ئۇلگىلىك ھەرىكەتلىرى بىلەن بالىدا: «پاھ، مېنىڭ دادام، ئانام نېمىدېگەن جاسارەتلىك. نېمىدېگەن بىلىم خۇمارى» دېگەن تەسىر قالدۇرۇش ئارقىلىق ئۆگىتىدۇ. ئەخلاق تېخنىمۇ شۇنداق، كىچىك بالىلارنىڭ ئەڭ مۇھىم تەپەككۇر شەكلى ئوبرازلىق تەپەككۇر بولغاچقا. ئۇلار كۆزىگە كۆرۈنۈپ تۇرغان مودېللارغا ھەممىدىن بەك قىزىقىدۇ. ئاتا ـ ئانا بۇ مودېللار ئىچىدە ئەڭ يارقىن، سەلتەنەتلىك مودېل بولۇپ، ئاتا ـ ئانا ئەخلاقىي پەزىلەتلىك، ۋەتەننى، خەلقنى، ئەمگەكنى، ئومۇمىيلىقنى سۆيىدىغان شەخسىيەتسىز بولسا، بالا ئاشۇ ئوبراز ئارقىلىق ئىلھاملىنىپ ئۆزىنىڭ ۋىجدانىنى تاۋلايدۇ. يەنى ئەخلاق قارىشىنى شەكىللەندۈرىدۇ. ئاتا ـ ئانا ئەخلاقلىق بولسا بالا ئەخلاقىي ئۈدۈمغا ئادەتلەنسە، ئەخلاقسىز بولسا ئەخلاقسىز ئۈدۈمغا ئادەتلىنىدۇ.

شۇنداق قىلىپ، ئاتا ـ ئانىسىنىڭ مۇشۇ ئۇچ جەھەتتىكى ئۇلگىلىك ھەرىكىتى ۋە ئۇستازلىق ئۇلگىچىلىكى بالىلارنى ئەقلىي زىيادىلىككە يېتەكلەيدىغان لاياقەتنى ھاسىل قىلىدۇ. ئىشىنىش كېرەككى، بۇنداق لاياقەتلىك ئاتا ـ ئانىلارنىڭ قولىدا تەربىيىلەنگەن بالىلار ھەرقاچان مۇۋەپپەقىيەتنىڭ باشلىمى بولغان ئۆزىگە ئىشىنىش، تالانتنىڭ ئۇل تېشى بولغان تىرىشچانلىق، تالانتلىق بولۇشنىڭ يولى بولغان ئىچ ـ ئىچىدىن قاينىاپ ئۆگىنىش، تالانتنىڭ يېتەكچىسى بولغان ساغلام خاسلىق يېتىلدۈرۈشكە قاراپ ئىنتىلىدۇ. بىراق، بۇ ھەرگىز ئاتا ـ ئانىلار خالىغانچە ئورۇنداپ كېتەلەيدىغان ۋەزىپە ئەمەس. شۇڭا، ئاتا ـ ئانىلار بۇنداق لاياقەتنى يېتىشتۇرۇش ئارقىلىق بالىلارنىڭ ئەقلىي زىيادىلىكىنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن زىيادە ۋەزىپە ئۆتەش كېرەك.

2. ئەقلى نورمال بالىلارنى بالدۇر يېتىلدۇرۇش ۋە ئۇلارنى ئەقلىي زىيادىلىككە كۆتۈرۈش

ئەقلى نورمال بولغان كۆپلىگەن بالىلارنى بالدۇر يېتىلدۇرۇش ۋە شۇ ئاساستا ئەقلى زىيادە بالىلارغا يېتىشتۈرۈپ كېتىش مۇمكىنمۇ؟ هازىر نۇرغۇنلىغان ئاتا - ئانىلار هەدىسلا بالىلىرىنىڭ ئوقۇش نەتىجىسىنى ئۆستۈرۈش بىلەن بولۇپ كېتىپ، ئۇلارنىڭ هەقىقىي قابىلىيىتىنى ئۆستۈرۈشكە دىققەت قىلمايدۇ. پسىخولوگلار بۇنداق بىرتەرەپلىمە تەربىيە نەتىجىسىدە بالىلار مەكتەپتە يۇقىرى نومۇر ئېلىپ ئوقۇيدىغان، ئەمما قابىلىيەتتە ئارقىدا قالىدىغان ئاقىۋەتلەرگە گىرىپتار بولىدۇ، دەپ قارايدۇ. پسىخولوگلارنىڭ قارىشىچە، بالىلارنى جەمئىيەتكە كېرەكلىك قابىلىيەتكە ئىگە ئادەملەرگە ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن، ئاتا - ئانىلار بالىلارنى بالدۇر يېتىلدۇرۇشتە تۆۋەندىكى تەرەپلەرگە ئەھمىيەت بېرىش زۆرۈر:

ئالدى بىلەن بالىلارنى ئائىلىۋى مەدەنىيەت كەيپىياتىدا تاۋلاش. ئائىلىۋى مەدەنىيەتنىڭ مەزمۇنى ناهايىتى مول بولۇپ، يۇقىرىدا قەيت قىلىنغان غايە، بىلىم، جاسارەت، ئەخلاقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان هالدا، ئاتا - ئانىنىڭ تۇرمۇش پوزىتسىيىسى، قىممەت يۆزلىنىشى، ئائىلىنى بېزەش ئەهۋالى هەتتا يۈرۈش - تۇرۇش، كىيىنىش جەهەتلەردىكى تەقى - تۇرقىلىرىنمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئەمما بۇنداق مەزمۇنلار ئادەتتە بالىلارغا بېرىلىدىغان تەربىيىگە مۇناسىۋەتسىزدەك تۇيۇلغانلىقتىن، ئاتا - ئانىلار ئۇنچىۋالا دىققەت قىلىپ كەتمەيدۇ هەتتا بەزى ئاتا - ئانىلارنىڭ تۇرمۇشى بايىاشات بولغانلىقتىن، بالىلارغا ئائىلە ئوقۇتقۇچىسى تەيىنلەپ قويۇپلا كارى بولمايدۇ. ئەمما، «تۇرمۇشتا بالىلارغا كېرەكلىك نەرسىلەر

تولۇق، ئائىلە ئوقۇتقۇچىسىمۇ هەم بار» دەپ تەكىنى ئېگىز قويۇپ ئۇخلاۋاتقان ياكى هەر كۈنلۈكى قىلىدىغان ئىش تاپالمايدىغان تۇرمۇش مەنىسىزلىكىدە بېرىلگەن. قارتا ئوينىغان، قۇرۇق پاراڭ سوقىقان، لاغايلاپ يۈرگەن، كەيپ قىلغان، قىلىقسىزلىق قىلغان ئاتا - ئانىلارنىڭ بالىلارغا بېرىدىغان تەسىرى ئائىلە ئوقۇتقۇچىسىنىڭ ئەكسىچە بولۇپ، ئائىلە ئوقۇتقۇچىسى ياكى باشقا قېرىنداشلىرىنىڭ بەرگەن تەلىم - تەربىيە سىنى بىكار قىلىدۇ ياكى ئۇنۇمىنى تۆۋەنلەشتۈرىدۇ. بىز بەزىدە شۇنچە كۆپ پۇلى بار ياكى خىزمەت شارائىتلىرى ياخشى بولغان تۇرمۇشى بايىاشات كىشىلەرنىڭ بالىلىرى شۇنچە ياخشى شارائىتتا ئاتا - ئانىسىچىلىك قابىلىيەت يېتىشتۈرەلمەيلا قالماستىن، بەلكى يارىماس ئەركە - نايىناقلاردىن بولۇپ چىقىپ، پۈتكۈل هاياتىدا ئاتا - ئانىسىنىڭ يانچۇقىنى قۇرۇقدايدىغان، ۋىجدان بىلەن قېرىنداشلىرى ياكى يار - بۇرادەرلىرىنىڭ ئېغىرلىقىنى يەڭگىللەتمەيدىغان يۈزى قېلىنلار- دىن بولۇپ قالغانلىقىنى كۆرىمىز. بۇنداق بالىلارنىڭ كىچىكە- دىكى مادداي تۇرمۇشى بايىاشات بولسىمۇ، مەنىۋى تۇرمۇشى گاداي بولغانلىقتىن، ئۇلاردا كەلگۈسىگە ئىنتىلىدىغان غايە، كىشىلىك هايات قىممەت قارىشى، جەمئىيەتكە بولغان مەسئۇ- لىيەتچانلىق يېتىلمىگەن. بۇنداق ئىكەن، بۇ، ئەۋزەل شارائىتتا ناچار تەربىيىلىنىش بولىماي نېمە؟ تەبىئىيكى، بۇنداق ئاقىۋەت ئاتا - ئانىلارنىڭ ئائىلىۋى مەدەنىيەت جەهەتتە بالىلارنى تەربىيىلىيەلمىگەنلىكى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. بەزى ئائىلىلەردە ئاتا - ئانىلار مەنىۋى يۈكسەكلىككە ئىنتىلىپ تۇرىدۇ، كىشىلەرگە قىلغان مۇئامىلىسىدە ئادىل، قىزغىن، ئەدەبلىك بولىدۇ، كىشى لەرگە مەنىۋى رىغبەت بىلەن خەيرخاهلىق هېسسىياتىدا ياردەم بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا يەنە ئىنسانىيەتنىڭ مەنىۋى بايلىقلىرى بىلەن ئائىلىسىدە قويۇق مەدەنىي هاۋا

هاسل قىلىپ، بالىلارنىڭ ساغلام ئۆسۈپ يېتىلىشىگە يول ئاچىدۇ. مەسىلەن، بەزى ئائىلىلەرگە كىرگىنىمىزدە، كۆز ئالدىمىزغا ئاتا - ئانىلار ئالغان تەقدىرنامىلەر، ئېستېتىك زوق بېغىشلايدىغان سەنئەت - بۇيۇملىرى، قىممەتلىك كىتابلار ھەتتا ئاتا - ئانىلار ئىجاد قىلغان ئەسەرلەر جاھازلارغا رەتلىك تىزىلغان بولۇپلا قالماستىن، ئاتا - ئانىلارنىڭ ئاجايىپ ئىشتىياق بىلەن ئۆگىنىۋاتقان، يېزىۋاتقان، سىزىۋاتقان، ئىجاد قىلىۋاتقان مەنزىرىسى ناماياں بولىدۇ. بۇنداق بولۇپلا قالماي، ئاتا - ئانىلارنىڭ كىيىنىشلىرى، يۈرۈش - تۇرۇشلىرىمۇ پاكىز، رەتلىك، ئاددىي - ساددا بولۇپ، خۇددى ئۆگىنىش ئۇلگىسىگە ئوخشايدۇ. بۇنداق مەنزىرە ۋە نەپىس ھەرىكەتلەر تەبىئىي ھالدا بالىلارنى تۇيدۇرماي تۇرۇپ گۈزەل لىككە، ياخشىلىققا، بىلىم تەشنالىققا ئېلىپ بارىدۇ - دە، بالىلار بۇلار ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ ھەرىكەت ۋە مەنىۋى قوغلىشىشلىرىنى ئۇزلۇكسىز تەكشۈپ، ئىشچانلىق، قېتىرقىنىپ ئۆگىنىش، ساغلام پەزىلەت بىلەن ئالغا ئىنتىلىش، ئەدەب بىلەن ھەرىكىتىنى تىزگىنلەش، جەمئىيەتكە پايدىلىق ئىشلارنى شەرەپ بىلىشتەك ئەخلاقىي يۈزلىنىشتە بولىدۇ. ئالىملارنىڭ قارىشىچە، بالىلارنىڭ مېڭە ھۈجەيرىلىرى ئۆسۈش باسقۇچىدا تۇرىدۇ، ئۇلارنىڭ ئىدراك قابىلىيىتى، ھېسابلاش قابىلىيىتى، مەنتىقىلىق تەپەككۇر قابىلىيىتى ئالاھىدە ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت جەريانىدا فىزىئولوگىيىلىك تەرەققىيات بىلەن ئۆزئارا تەسىر كۆرسىتىش نەتىجىسىدە شەكىللىنىدۇ. ئىجتىمائىي مۇھىت فىزىئولوگىيىلىك يېتىلىش جەريانى ئارقىلىق بالىلارنىڭ خاسلىقى ۋە ھەرىكەت خۇسۇسىيىتىگە چوڭقۇر تەسىر كۆرسىتىدۇ.

ئالايلۇق، 1992 - يىل 11 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ئامېرىكىنىڭ نىۋادا شتاتىدىكى رېنو شەھىرىدە 21 ياشلىق مەشھۇر پىئانىنوچى گاۋ پېڭغا يالغۇز كىشىلىك مەخسۇس

مۇزىكا كېچىلىكى ئۇيۇشتۇرۇپ بېرىلگەن. ئۇ ناھايىتى يۇقىرى ماھارەت كۆرسەتكەنلىكتىن، شۇ كۈننى ئۇلار بۇ شەھەرنىڭ مۇزىكا خاتىرە كۈنى قىلىپ بېكىتكەن. ئۇنىڭ بۇنداق كارامەتنى كۆرسىتەلىشى، ئۇنىڭ مەدەنىيەتنىڭ تېگىشلىك ساھەلىرىدە ئېتراپلىق يېتىلگەن مۇزىكانتلار ئائىلە مۇھىتىدا تاۋلانغانلىقى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. ئۇنىڭ دادىسى گاۋ ۋېيجى ئاتاقلىق كومپوزىتور، مۇزىكا نەزەرىيىچىسى، پېداگوگىك ئىكەن. ئانىسى جۇڭگو مۇزىكا ئىنستىتۇتىنى ئوپېرا فاكۇلتېتىنىڭ دوتسېنتى ئىكەن. بۇلار بالىسى گاۋ پېڭنى ھامىلە چېغىدىن باشلاپ تەربىيىلەشكە كىرىشكەن بولۇپ، ئۇنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدىنى مۇزىكا مۇھىتى بىلەن تاۋلاپ چىققان. بۇنىڭ بىلەن ئۇ كىچىكىدىن باشلاپلا مۇزىكىغا ئادەتتىن تاشقىرى سەزگۈر بولغان. مۇزىكا ئارقىلىق ئۆزىنى ئىپادىلەشكە ئىنتىلىپ تۇرىدىغان ئاجايىپ قاينام بىر ھېسسىياتتا چوڭ بولغان. مۇزىكا ئۇنىڭ كۆندىلىك تۇرمۇشىدىكى مەركىزىي مەزمۇن بولۇپ، ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى چۈلغىۋالغان. شۇنداق بولغانلىقتىن، ئۇ مەكتەپتىكى تاماشۇرۇقلىرىنى ئىشلەشتىن باشقا، دائىم ئۆز ئالدىغا بەزى كۈيلەرنى ئىجاد قىلغان. بۇنى ئاتا - ئانىسىغا ئۇقتۇرمىغان. بىر قېتىم بىر دوستى بىلەن خوشلاشقاندا، ئۇنىڭغا ئاق يول تىلەپ بىر باشلىنىش مۇزىكىسى تەقدىم قىلغان. ئاردىدىن بىرنەچچە يىل ئۆتكەندىن كېيىن گاۋ پېڭنىڭ دادىسى ئۇنىڭ دوستىغا ئۇچراپ قالغاندا، گاۋ پېڭنىڭ ئۇنىڭغا باشلىنىش مۇزىكىسى تەقدىم قىلغانلىقىنى بىلگەن. گاۋ پېڭنىڭ قارىشىچە، بىر مۇزىكانتنىڭ ماھارەت جەھەتتىكى ئۇستۇنلۇكى پەقەت ئۇنى ناھايىتى بىر ئۇستا قىلىپ كۆرسىتەلىشى مۇمكىن ئىكەن، مۇزىكانت ئۇچۇن ئەڭ مۇھىم بولغىنى مۇزىكا جەھەتتىكى مىجەزى ئىكەن. سەنئەت، مۇزىكا، ئەدەبىيات ئۆزئارا باغلىنىپ تۇرىدۇ، بۇ ئۇچ ھىل تالانت ئۇنىڭدا بار بولۇپ، بۇنىڭ

ئىچىدە مۇزىكا ئۇنىڭ دىللىدا ئاجايىپ ھاياجان قوزغايدىغان، ئۆزىنى ئىپادىلەشكە ئەڭ ئەسقاتىدىغان بىردىنبىر مۆجىزە ئىكەن. شۇنداق بولغاچقا، ئۇ مۇزىكا دېسە ھەرقانداق نەرسىدىن ۋاز كېچەلەيدىكەن. بۇ ئائىلىۋى مەدەنىيەت مۇھىتىنىڭ تاۋلىشى يالغۇز مۇزىكا ئىشقىدا يانىدىغان مىجەزىنىلا ئەمەس، باشقا جەھەتلەردە ئالاھىدە بولغان ئائىلىلەردىمۇ شۇ ساھەدىكى تالانت بولۇپ كۆرۈنىدىغان مىجەز ھاسىل قىلىش مۇمكىنلىكى بولماي نېمە؟

يەنە ئالايلۇق، شىن لىن، بىن گىن دېگەن ئىككى ئاپتور جىياڭسۇ ئۆلكىلىك تالانت ئىلمىي جەمئىيىتى تەرىپىدىن چىقىرىلىدىغان «تالانت» ژۇرنىلىنىڭ 1993 - يىللىق 2 - سانىنىڭ 44 - بېتىدە «ئائىلىنىڭ تاۋلىشى ئۇنى ئەقلىي زىيادە قىلدى» دېگەن ماۋزۇدا مافالە ئېلان قىلىپ، 14 ياشتا تەبىئىي پەنلەر بويىچە 596 نومۇر بىلەن نەنجىڭ داشۆسىنىڭ ئېلېكترونلۇق ھېسابلاش ماشىنىسى كەسپىگە ئوقۇشقا كىرگەن شۇي جىشياۋ دېگەن بىر بالىنى تونۇشتۇرغان. ئۇلارنىڭ تونۇشتۇرۇشىچە، بۇ بالا جىيەنخۇ ناھىيەسىنىڭ چىڭپىڭ بازىرىدا خەلق باشقۇرغان بىر باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسىنىڭ ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. بۇ تولىمۇ ئاددىي ئائىلە، ئاتا - ئانىلارمۇ ئاددىي خىزمەتچىلەر، بىراق ئۇلار ئائىلىۋى مەدەنىيەت مۇھىتى بىلەن بالىنى تاۋلاشتا ئۇلگىلىك رول ئوينىغان. شۇڭا، ئۇنىڭ تىلى چىقاي دېگەندىلا دادىسىنىڭ تەربىيىسىگە مۇيەسسەر بولغان. ئۇنىڭ ئەقىل بۇلقىنى بۇرۇنراق ئېچىش ئۈچۈن، ئۇنىڭ ئاتا - ئانىسى ئىككى ياشقا كىرگەن چاغدا ئۇنىڭغا چوڭلارنىڭ شاھمات ئوينىغىنىنى كۆرسىتىشكە باشلىغان. ئۇ كۆرە - كۆرە شاھماتنىڭ ئۇستىدىكى خەتلەرنى تونۇۋالغان ھەمدە ئاتىسىنىڭ ئۈگىتىشى بىلەن 100 گىچە سانىنى ئۆگەنگەن. تۆت

يېشىدىن باشلاپ ئىنگلىزچە ئۆگىنىشكە كىرىشكەن، خەت تونۇغان ھەمدە ئەرخۇ چېلىشقا تەمشەلگەن. بەش ياشتا چوڭ ئانىسى قازا قىلىپ كەتكەنلىكتىن، ئۆيدە قارايدىغان ئادەم يوق، ئانىسى بىلەن سىنىپقا بېرىپ، بالىلار يېنىدا ئوينىۋېتىپ ئاستا - ئاستا سىنىپتا ئۆتۈلگەن دەرسلەرنىڭ خېلى قىسمىنى بىلىۋالغان. ئىمتىھان ئېلىپ كۆرگەنده ئوبدان نەتىجە قازانغان. بەش ياشتىن ئاشقىچە 500 خەت ئۆگىنىپ بولغان ھەمدە ئىنگلىزچە ئېلىپبەنى تۈگەتكەن. ئالتە ياشقا كىرگەندە ئەرخۇ بىلەن يەرلىك ئاددىي ناخشىلارنى چالغان. يەتتە ياشقا كىرگەندە 3 - سىنىپنى تاماملاپ، قىشلىق تەتىلدىن باشلاپ باشلانغۇچ مەكتەپ ھېساب دەرسلىكىنىڭ 6 - 7 - قىسىملىرىنى ئۆگىنىپلا قالماستىن، باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ تىل دەرسلىكىنى 1 — 7 قىسىملىرىنىچە يادىلىۋالغان، ئومۇمىيۈزلۈك ئىمتىھان ئېلىپ كۆرگەندە نەدىن سوراسا شۇ يەرگە جاۋاب بەرگەن. يەتتە ياشقا تولۇق توشقاندا بولسا، تىل بىلەن ھېسابتىن 144 نومۇر ئېلىپ، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ 1 - يىللىقىدىن باشلاپ ئۇنىڭ دادىسى پۈتۈن كۈچى بىلەن ئۇنىڭ ئەقىل بۇلقىنى ئېچىشقا ئاتىلانغان. ئۇ بارلىق دەرسلەردە ئەلا دەرىجىدە ئىمتىھاندىن ئۆتۈشكە باشلىغان. بولۇپمۇ ئۇنىڭ دادىسى ئۇنىڭغا ئەخلاقىي پەزىلەت تەربىيىسىنى كۈچەيتىپ، ئۇ باشقا بالىلارغا ئۈرۈشچىلىق قىلغان، باشقىلار بىلەن جېدەللەشىپ قالغاندا باشقا بالىلارنى تەنقىد قىلماستىن، ئالدى بىلەن شۇي جىشياۋنى تەنقىدلىگەن ۋە ئۇنىڭغا يېڭى تەلەپلەرنى قويغان. بەزىدە ئۇ ئاغزىنى بۇزۇپ قالسا، ئانىسى مىختەك تۇرۇپ ئۇنىڭ يامان گەپلەرنى قىلىشىنى توزەتكەن ھەمدە ئاتا - ئانا ئەخلاقىي پەزىلەت جەھەتتە ھەرقاچان ئۇنىڭغا ئۈلگە بولغان. بۇنىڭ بىلەن ئۇ سەممىي، كەپسىزلىك

قىلمايدىغان، ئۇشچان، ياماق كىيىملەرنىمۇ ئەتۋارلاپ كىيىدىغان ئاددىي - سادداً بالا بولۇپ يېتىشىپ، ساۋاقداشلىرىنىڭ ھۆرمىتىنىمۇ قولغا كەلتۈرگەن. تولۇق ئوتتۇرىنىڭ 1 - يىللىقىغا چىققاندىن باشلاپ ئۇنىڭدا دەرسلەرنى پۈتۈن زېھنىي بىلەن تىڭشايدىغان، ئۆگىنىش ھەۋىسى كەڭرى، تىرىشچان، تەنتەربىيە ۋە سەنئەت تۈرلىرىگىمۇ قىزىقىدىغان، باشقىلارنى ھۆرمەتلەيدىغان، ھەر ئىشنى ئۆز ۋاقتىدا قىلىپ، ئۆزىنىمۇ ھاردۇرۇپ قويمايدىغان خىسلەت يېتىلىپ، كىشىلەرنى ھەيران قالدۇرغان. ئەنە شۇنداق ئۇستۇنلۇكلىرى بىلەن 14 يېشىدا داشۆگە چىققان. بۇ پاكىتمۇ ئەقىل بۇلىقىنى ئېچىش قانچە بۇرۇن باشلانسا، ئۇسۇل قانچە تۇغرا بولسا، تىرىشىپ ئۆگىنىدىغان روھ بولسا، ئاتا - ئانىلار ئۆزلىرى ئۇلگە بولسا، قىسقىسى، ئائىلىۋى مەدەنىيەت بىلەن تاۋلاش مۇۋاپىق دەرىجىدە بولسا، ئەقلىي نورمالليقنى بالدۇر يېتىلىشكە، تېخنىمۇ ئىلگىرىلەپ ئەقلىي زىيادىلىكنى قولغا كەلتۈرۈشكە مۇمكىن بولىدىغانلىقىنى ئىسپاتلاپ بەرمەمدۇ؟

3. ھەيران قېلىش ھېسسىياتى ۋە تەسەۋۋۇر قىلىش قابىلىيىتىنى ئۆستۈرۈش

كۆپلىگەن ئاتا - ئانىلار بالىلىرىنى بىلىم جەھەتتە تەربىيىلەشكە بېرىلىپ كېتىپ، ئۇلاردىكى ھەيران قېلىش ھېسسىياتى، خىيال ياكى تەسەۋۋۇر قىلىش قابىلىيىتىنى ئۆستۈرۈشكە ئەھمىيەت بەرمەيدۇ، ھەقىقىي ئالىمنىڭ ھەيران قېلىش ھېسسىياتىدىن، خىيالىي ھەرىكەتلىكتىن يېتىشىپ چىقىدىغانلىقىنى بىلمەيدىغان بۇنداق بىر تەرەپلىمىلىك بالىلارنىڭ تالانتلىق بولۇپ يېتىلىش قانۇنىيىتىگە خىلاپتۇر. چۈنكى تەربىيىنىڭ مەقسىتى ئۇقۇتۇش يولى بىلەن ئىنسانىيەتنىڭ پەن، مەدەنىيەت بىلىملىرىنى داۋاملاشتۇرۇشلا ئەمەس، بەلكى بالىلاردىكى تۇغما قابىلىيەتنى چېچەكلىتىپ

مېۋە بەرگۈزۈشتۇر. تۇغمىلىقتىكى بۇنداق قابىلىيەتنى چېچەكلىتىش، مېۋە بەرگۈزۈش ئەڭ دەسلىپىدە بالىلارنىڭ ھەيران قېلىش ھېسسىياتىنى قوزغاش، خىيال سۈرۈش قابىلىيىتىنى ئۆستۈرۈش ئارقىلىق بولىدۇ.

ھەيران قېلىش ھېسسىياتى ئىنسان تەبىئىتىدە تۇغما مەۋجۇت بولىدۇ. شۇڭا، ئىنسانلارنىڭ ھايۋانلاردىن ئايرىلىپ چىقىشىدىكى ئەڭ ئىپتىدائىي، ئەڭ ئاددىي ھېسسىيات ھەرقانداق ئىش ۋە شەيئىگە ھەيران قېلىشتىن ئىبارەت بولغان. ئىنسانلار ئەتراپىدىكى سىرلىق دۇنيانى بىلمىگەن چاغلىرىدا ھەيران بولۇپلا يۈرگەن، ھەيرانلىق ئىچىدە خىيال سۈرگەن، بۇگۈن سۈرگەن خىيال ئەتىسى تەن بىلەن قانغا سىڭگەن، بۇنداق ھەيرانلىق بىلەن خىيال سۈرۈشتىن پۈتۈلگەن ئىنسان تەبىئىتىدە ھۆكۈم سۈرگەن خىياللار خۇددى كۆپىنچە ۋاقىتتىن ئىلگىرى ئېيتىپ قويۇلغان ھەقىقەتتەك كىشىلەرنىڭ ئالغا بېسىش يوللىرىنى يورۇتقان، شۇنىڭ بىلەن ھەيران قېلىش ۋە تەسەۋۋۇر ئادەمنىڭ تالانت ئېتىزى بولۇپ قالغان. شۇڭا، ئەقلىي زىيادىلىكنى تەربىيىلەپ ھەقىقىي تالانتنى ئايلاندۇرۇشتا، تالانتنىڭ ھەيران قېلىش ھېسسىياتىدىن ئىبارەت بۇ ئېتىزنىڭ ئوبدان ئىشلەش كېرەك بولىدۇ.

— ھەيران قېلىش، — دەيدۇ ئارىستوتېل، — ئادەمنىڭ پەلسەپىۋى پىكىر قىلىشىنى يۈكسەلدۇرىدىغان ھەرىكەتلەندۈرگۈچى كۈچ، ئادەم ئالدى بىلەن ئۆزى ئۇچراۋاتقان ناتونۇش شەيئىلەردىن ھەيران قالىدۇ، ئاندىن ئاي، قۇياش، سەييارىلەردىكى ئۆزگىرىش ۋە شەيئىلەرنىڭ مەنبەسى ھەققىدە تەدرىجىي ئىزدىنىدۇ. ئارستوتېلنىڭ ئېيتقىنى راست، نۇرغۇن ئالىملار بالا ۋاقتىدا دانىشمەنلەردىن ئەمەس ئىدى، ھەتتا تېخى دەرس ئۆگىنىش جەھەتتە ئارقىدا قالغان ئىدى. ئېدىسون ئوقۇتقۇچىسىنىڭ نەزەرىدە «قاپاق كاللا» ئاتىلىپ، ئۇچ ئايدىن كېيىن

مەكتەپتىن چىقىرىۋېتىلگەندى. ئېينىشتېيىن تاكى داشۆنى پۈتتۈرگىچە ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ نەزىرىدە «ئەيۋاشقا كەلتۈرگىلى بولمايدىغان نەرسە» ئىدى. دارۋىن «ناتوغرا ئىشلارغا بېرىلگۈچى» نامىنى ئالغانىدى. بىراق ئۇلارنىڭ ئەقلىي قابىلىيىتى ياشلىق دەۋرىگە كەلگەندە كىشىلەرنى ھەيران قالدۇرغۇدەك دەرىجىدە ئۆسۈپ كەتكەن. بۇنداق بولۇشىدىكى سەۋەب نېمە؟ ئۇلاردا كىچىكىدىن باشلاپلا ھەيران قېلىش ھېسسىياتى كۈچلۈك بولغان. ھەيران قېلىش ئاساسىدىكى مەلۇم نەرسىگە قىزىقىش، مەلۇم بىلىم ساھەسىگە مەستانە بولۇپ كىرىشىپ كېتىش، شۇ ئاساستا مەڭگۈلۈك ئۇلۇغ ئىستەككە ئۆتۈش، ئۇلارنىڭ خاسىيەتلىك ئادەملەردىن بولۇپ چىقىشىغا سەۋەب بولغان. بىز ئادەتتە ئادەم ئەزالىرىنىڭ قانچىكى كۆپ ئىشلىتىلگەنلىرى شۇنچە تەرەققىي قىلىدىغانلىقىنى، ئىشلىتىلمىگەنلىرى ئاجىزلاپ بارىدىغانلىقىنى بىلىمىز. شۇنىڭغا ئوخشاش، ئۇلار ئەنە شۇنداق كۈچلۈك ھەيران قېلىش ئاساسىدىكى ھېسسىياتى بىلەن خىيال سۈرۈش نەتىجىسىدە ئۇلارنىڭ مېڭىسى بارغانسېرى كۈچىيىپ، ئەقلىي زىيادىلىك تەرىپىگە قاراپ تەرەققىي قىلىپلا قالماستىن، باشقىلاردىن ھالقىغان ھەقىقىي تالانت دەرىجىسىگە بېرىپ يەتكەن.

— داددىل ئېيتىشقا بولىدۇكى، — دەيدۇ پېروگوۋ، — كوپېرنىكمۇ، نيۇتونمۇ پەندە ئىگە بولغان ئۇتۇقلىرىنى خىيالسىز زادى قولغا كەلتۈرەلمىگەن بولاتتى①. بۇ بىز ئۈچۈن نېمىدېگەن جىددىي سىگنال ـ ھەي! ئىلىم ـ پەن يولىدا تۇرلۇك نەرسىلەرگە ھەيران بولۇپ، خىيال سۈرۈشاتقان بۇ چولپانلاردەكى ئۇتۇق بىزنىكىمۇ ئۇلگىمىز. ئېينىشتېيىننى ئالايلۇق، ئۇ 12 ياش ۋاقتىدا ئۆكلىسى گېئومېتريىسىگە

① «تەپەككۇر گۈلشەنى» قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى نەشرى.

ھەيران قالغان. ئۇ مۇنداق دېگەن: «مەندە ھېچقانداق ئالاھىدە ئىقتىدار يوق، پەقەت مەسىلىلەرنى ئۈجۈر ـ بۈجۈرلىغىچە ئاقتۇرۇپ تەكشۈرىدىغان ئىشتىياقلا بار». ئۇ يەنە مۇنداق دېگەن: «مېنىڭ پەن تەتقىقات بىلەن شۇغۇللىنىشىم تەبىئەت سىرلىرىنى ئېچىشتا پۈتۈنلەي تۇيۇق قالغىلى بولمايدىغان بىر خىل ئارزۇنىڭ بولغانلىقىدىن بولۇپ، مەندە بۇنىڭدىن باشقىچە بىر مۇددىئا يوق». بۇنداق كۈچلۈك ھەيران قېلىش ھېسسىياتى ئۇنىڭدا بىلىمگە بولغان كۈچلۈك تەشنالىق ۋە ئىزدىنىش روھىنى ھاسىل قىلغان، شۇ ئاساستا ئۇنىڭدا ناھايىتى مول بولغان ئەزىكا، ماتېماتىكا ھەققىدىكى بىۋاستە تۇيغۇلارنى كەلتۈرۈپ چىقارغان. ئۇنىڭ پىكىر يوللىرىنى مۇددەتتىن بۇرۇن ماكان، زامان مەسىلىلىرى ۋە «مەيدان» جەھەتتىكى ئالاھىدە تەرەپلەرگە كېڭەيتەلىگەن. مانا مۇشۇنداق يېتەكلىگۈچى سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئۇ ئىسپىيلىك نەزەرىيىسىنى ئىجاد قىلىش پۇرسىتىگە ئىگە بولغان. بۇنىڭدىن كېيىنكى بولىدۇكى، ھەيران قېلىش ھېسسىياتى ھەقىقەتەن مۇ تالانت يېتىشتۇرۇشتىكى بىرىنچى ھەرىكەتلەندۈرگۈچى كۈچ. ھەيران قېلىش ئاساسىدىكى قىزىقىش، ھەيرانلىقتىكى سىرنى ئېچىش ئۈچۈن ئۇزاق ـ ئۇزاقلارغىچە ئارقا ـ ئارقىدىن خىيال سۈرۈش تالانتنى ئۆستۈرىدىغان ھايات بۇلىقى. ئۇلار يالغۇز تەبىئەت جەھەتتىلا ئەمەس، بەلكى جەمئىيەت، روھىي ھالەت ھەققىدىكى تۇرلۇك پەن ساھەلىرىدىمۇ شۇنداق رول ئوينايدۇ. ئالىم ۋېينبېرشتىراسىس: «ئازراق شائىرلىقى بولمىغان ئادەم ھەقىقىي ماتېماتىك بولالمايدۇ» دېگەندەك، ھەيران قېلىش ھېسسىياتى ئورمۇش سەنئەتكارلىقىنىڭ ھەممە تەرەپلىرىدە ئۇلۇغ مۆجىزىلەرنى پەيدا قىلىدۇ. چۈنكى بالىلار ئۆزلىرى ھەيران قالغان، ياخشى كۆرگەن ئىشلارغا قىزىقىدۇ. بۇنداق

قىزىقىش بالىلارنىڭ ئەقلىي تەرەققىياتىدىكى ئاساس بولۇپلا قالماستىن، ئاتا - ئانىلارنىڭ ئۇلارنى ئۆگىنىشكە يېتەكلىشىدىكى پايدىلىق شارائىت بولىدۇ. جۈملىگو بويىچە يېشى ئەڭ كىچىك بولغان ئاسپىرانت شى يەنبو ناھايىتى كىچىك ۋاقتىدىلا ماتېماتىكىلىق ھېسابلاشقا ھەيران قالغان. شۇنىڭ بىلەن ماتېماتىكىغا قىزىققان، ئاتىسىنىڭ يېتەكلىشى ۋە ياردىمى بىلەن باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ 3 - يىللىقىدىلا تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ماتېماتىكا دەرسلىرىنى ئۆگىنىپ بولغان. ئىككى يىلدىن كېيىن ئانالىتىك گېئومېتريە ۋە ئىنتېگرال دەرسلىكلىرىنى ئۆگىنىشكە كىرىشكەن. مۇشۇ جەريانىدا، ئۇ ھېساب ئىشلەشنى بىر خىل كۆڭۈل ئېچىش پائالىيىتىگە ئايلاندۇرۇپ، ھەرقاچان شۇ ئويۇن بىلەن كۆڭلىنى خۇش قىلىدىغان ئادەت شەكىللەندۈرگەن. شۇنىڭ بىلەن 11 يېشىدا جۈملىگو پەن - تېخنىكا داشۆسىگە كىرىپ، 15 يېشىدا جۈملىگو پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ قىزىقىشىنى ئىنستىتۇتىغا ئاسپىرانت بولۇپ كىرگەن. ئۇ ئاسپىرانت بولۇشقىچە بولغان جەريانىدا ھەيران قېلىش ۋە شۇ ئاساستىكى قىزىقىشنىڭ ئۈنۈملۈك پەيدا قىلغان مۆجىزىلىرىگە قارىغاندا، بالىلاردىكى ھەيران قېلىش، قىزىقىشنىڭ ھەقىقەتەن مۆجىزە پەيدا قىلىدىغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. شۇڭا، بالىلاردىكى بۇنداق ھېسسىياتنى ئۇزاق تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلغان مەرىپەتچى، مۇتەپپەككۇر پېداگوگىك روسو ھەيران قېلىش ھېسسىياتىغا ئۇلاپ: «بالىلاردا قىزىقىش پەيدا قىلىش كېرەك، بۇنداق قىزىقىش يېتىلگەنده، ئاندىن ئۇلارغا ئۆگىنىش ئۇسۇلىنى ئۆگىتىپ قويۇش كېرەك» دېگەن ھۆكۈمنى چىقىرىپ، ئاتا - ئانىلارنىڭ بالىلاردا ھەيرانلىق ۋە قىزىقىش قوزغىشى ئۈچۈن مايىل ئورنىتىپ بەرگەن.

خىيال ياكى تەسەۋۋۇرمۇ ھەيران قېلىش ھېسسىياتىغا

ئوخشاش ئىنسانلاردىكى يەنە بىر خىل ئۇغۇلۇق بولۇپ، ئۇ تالانت خەزىنىسىنىڭ تۈرىدە تۇرىدۇ. بۇ بىر خىل، ئىنسان تەبىئىتى بولۇش سۈپىتى بىلەن بالىلاردا ئەڭ مول بولىدۇ. خۇددى لۇشۇن ئېيتقاندەك: «بالىلارغا ئاپىرىن، ئۇلار ھەمىشە ئاي ۋە يۇلتۇزلارنىڭ ئەھۋالىنى تەسەۋۋۇر قىلىدۇ، يەر شارىدىكى ئەھۋاللارنى تەسەۋۋۇر قىلىدۇ. گۈل - چېچەكلەرنىڭ لازىمەتلىك يوللىرىنى تەسەۋۋۇر قىلىدۇ، ھاشاراتلارنىڭ تىلىنى تەسەۋۋۇر قىلىدۇ، ئاسمانغا ئۇچۇپ چىقماقچى بولىدۇ، چۈمۈلىلەرنىڭ ئۇۋۇسىغا كىرىپ باقماقچى بولىدۇ...» خىيال سۈرۈش ياكى تەسەۋۋۇر قىلىش قابىلىيىتى ئادەمنىڭ تەبىئىيتى بولۇپلا قالماستىن، ئۇ يەنە ئادەمنىڭ ئىجادىيەت دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلۈشىدىكى پەشتاق. شۇنداق بولغانلىقتىن، ئالىملار بۇ ھەقتە ناھايىتى كۆپ ئىزدىنىشلەردە بولۇپ، خىيال ھەم تەسەۋۋۇرنىڭ مۇھىملىقىنى تەكىتلىگەن.

خىيال بىلىمدىن مۇھىمراق، چۈنكى بىلىم دېگەن چەكلىك نەرسە، تەسەۋۋۇر قابىلىيىتى دۇنيانىڭ ھەممىنى ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ يۈرۈپ تەرەققىياتنى ئىلگىرى سۈرىدۇ ھەمدە بىلىمنى تەدرىجىي تەرەققىي قىلدۇرىدىغان بۇلاق بولىدۇ. جىدىي ئېيتقاندا، تەسەۋۋۇر پەن تەتقىقاتىدىكى ھەقىقىي ئامىلدۇر.

— ئېينىشتېين

خىيال تەسىرچان ئادەمنى سەنئەتكار، يۇرەكلىكنى قەھرىمان قىلىپ يېتىشتۇرىدۇ.

— ئا. فرانس

توغرا تەجرىبە ۋە كۆزىتىش، تەتقىقاتنىڭ ئاساسىي قىلىنسا، تەسەۋۋۇر تەبىئىي پەن نەزەرىيىلىرىنىڭ لايىھىلىگۈچىسىگە ئايلىنىدۇ.

— تەندىل

ئەگەر ئۇستا ۋە ئېچىل تەجرىبە قىلىپ كۆرگۈچىلەر ئۆز تەسەۋۋۇرلىرىغا تولۇق ئەركىنلىك بېرىدۇ ۋە بىر - بىرىدىن مۇتلەق يىراق چۈشەنچىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئالاقىنى ئىزدەپ تاپىدۇ. گەرچە بۇ قىياسلار غەلىتە ۋە ھەقىقەتتىن يىراق بولغان تەقدىردىمۇ، ئۇلار ئاقىل، ۋەزمىن ۋە يۇرەكسىز دانىشمەنلەر ھېچ ۋاقىت ئويلاپ تاپالمىغان بۇيۇك ۋە مۇھىم كەشپىياتلار ئۈچۈن بەختلىك بىر تاسادىپىيلىقنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈپ قويۇشى مۇمكىن.

— ۋ. پىرستېلى

شېئىرىيەتتە خىيال سۈرۈش ئاساسلىق پائالىيەت. ئىجادىيەت جەريانى پەقەت خىيال ھەم تەسەۋۋۇر بىلەن ئورۇندىلىنىدۇ.

— بېلىنسكي

مۇزىكانتتىكى خىيال قانچە مول بولسا... ئۇنىڭ ئەسىرى ئادەمنى شۇنچە ھاياجانغا سالىدۇ. جەلپ قىلىدۇ. قىسقىسى، خىيال ئالاھىدە بىر خىل ماتېرىيال، ئۇ بولمىسا، بىر ئادەم شائىرمۇ بولالمايدۇ، ئالىممۇ بولالمايدۇ، پىكىر قىلىدىغان ئادەم، غايىلىك ئادەم، ھەقىقىي ئادەم بولالمايدۇ.

— دېتىلو

ئالىملارنىڭ سۆزلىرىدىن مەلۇمكى، خىيال سۈرۈش ئادەم تەبىئىتىدىكى زور بايلىق بولۇپ، بىلىمدىنمۇ مۇھىم. بۇ بايلىقنى ئېچىش ئۈچۈن ئەقلىي زىيادىلىكنى پەيدا قىلىشتىكى مۇھىم مەنبە، ھازىرقى تەتقىقات ۋە تەكشۈرۈش نەتىجىلىرىدىن قارىغاندا، پەن - تېخنىكا، ئەدەبىيات - سەنئەت جەھەتتە باش كۆتۈرگەن تالانتلىقلارنىڭ كۆپچىلىكى ھەيران قېلىش ھېسسىياتى بىلەن تەسەۋۋۇر قىلىشتىن ئىبارەت تالانت ئېتىزىدا ئىشلەشتىن ئىش باشلىغان. ھازىرقى بىرمۇنچە بالىلار ئاتا - ئانىسىنىڭ بىلىمىنى گىلا ئەھمىيەت بېرىشتىن ئىبارەت بىر تەرەپلىمە ھەيدەكچىلىكى تۈپەيلى، ئۆگىنىشتە ناھايىتى تىرىشچان بولسىمۇ، ئەقىل تەرەققىياتىدا زور ئىلگىرىلەشكە ئېرىشەلمىگەن. شۇڭا، ئاتا - ئانىلار ۋە ئوقۇتقۇچىلار بالىلارنى ئەقەلىي زىيادىلىككە يېتەكلەشنى ھەيران قېلىش ھېسسىياتى بىلەن خىيال سۈرۈش، تەسەۋۋۇر قىلىش قابىلىيىتىنى ئۆستۈرۈشكە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىش كېرەك. ئالىملار بۇ ھەقتە ئىلمىي فانتازىيىلىك ئەسەرلەر ۋە تۇرلۇك سىرلىق ئاجايىباتلار ئارقىلىق بالىلارغا قوزغىتىش قىلىشتا ئالاھىدە تىرىشچانلىق كۆرسىتىشنى تەكىتلەيدۇ. دېمىسىمۇ، فانتازىيە ۋە ئاجايىباتلار مېكىنىزمنىڭ سىرتىدىكى جەلپ قىلىش كۈچى ئەگەر كۆچلۈك بولغان يېڭى بىر دۇنيا بولۇپ، ئۇ بالىلارنى تاشقى دۇنيا بىلەن ھەسسىلەپ ئۇستۇن سەۋىيىدە ئۆچ راشتۇرىدۇ. پەننى قىزغىن سۆيىسىمۇ قۇلىقىنى يوپۇرۇپ، ئۆيدىن چىقمايدىغان ئادەمنىڭ ئالىم بولۇشىنى، مۇزىكىغا قىزىقسىمۇ ئەدەبىيات ياكى سەنئەتنىڭ باشقا ساھەلىرىدىن تېگىشلىك بىلىمى يوق ئادەمنىڭ ھەقىقىي مۇزىكانت بولۇشىنى، شېئىرىيەتكە ھەۋەس قىلسىمۇ، كەڭ بىلىمى يوق ئادەمنىڭ مەزمۇنى كۆچلۈك مۇنەۋۋەر شېئىرلارنى يازىدىغان شائىر بولۇ-

شىنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمىغاندەك، ئۇزىنىڭ يۈمران ياكى ئۇسمۇر ھالىتىدە فانتازىيىلىك ئىلمىي ئەسەرلەر ۋە ئاجايىباتلار ياكى باشقىچە قىزىقارلىق ئىشلار ئارقىلىق تاشقى دۇنيا ئۇستىدە تەسەۋۋۇر يۈرگۈزمىگەن بالىلارنىمۇ تالانتلىق بولۇپ يېتىلىشىنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدۇ. تەجرىبىلەردىن قارىغاندا، زامانىمىزدىكى خېلى كۆپ ئالىملار ئىلمىي فانتازىيە ئەسەرلىرىنىڭ تەرىبىسىدە ھەيران قېلىش ھېسسىياتىنى قوزغىغان، تەسەۋۋۇر قىلىشقا ئادەتلەنگەن. ئاسسىموۋ توقۇز يېشىدىن باشلاپ فانتازىيە ئەسەرلىرىنى ئوقۇشقا كىرىشكەن، بولۇپمۇ فىرىننانىڭ ئەسەرلىرىنى ئوقۇشقا ئالاھىدە قىزىقىقان. ئىلمىي فانتازىيە ئەسەرلىرى قۇرۇق خىيال سۈرۈشكە ئوخشىمايدۇ، ئۇ ئىلىم - پەن ئاساسىغا تۇرغۇزۇلغان بولۇپ، رېئال تۇرمۇش تەرەققىيات تەلىپىدىكى تەسەۋۋۇرغا ئۇيغۇن كېلىدۇ؛ شۇنداقلا ئادەتتىكى خىيالىلاردىن پەرقلىق ھالدا كەلگۈسى ئۇستىدە ئالاھىدە تەسەۋۋۇر قىلىدۇ - دە، خىيالنىڭ بىر خىل رومانتىك ئىپادىلىنىشى بولىدۇ. ئۇ شەيئىلەرنىڭ ھازىرقى ھالىتىدىن ۋە كۆنۈككەن مەنتىقىلىق تەپەككۇر ئادەتلىرىدىن ئايرىلىپ چىقىپ، تېخىمۇ يۇقىرىغا ۋە يېڭىچە ئاجايىپلىق ئىچىگە كىرگەن ھالدا شەيئىلەرنىڭ كەلگۈسى تەرەققىيات يۈزلىنىشىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. شۇنداق بولغانلىقتىن، ئۇلار بالىلارنىڭ ياشاۋاتقان مۇھىتتا تاۋلىنىشىغا قوشۇلۇپ كېلىپ، مەلۇم قىزىقىش نۇقتىسىنى شەكىللەندۈرىدۇ - دە، شۇنىڭ گويا بالىلارنىڭ كۆزى ئالدىدا لەپىلدە بىر چىراغ يورىغاندەك بولىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ ئاجايىپلىقتىن ھەيران قېلىش ئاساسىدىكى پىكىر يوللىرىنى ۋە تەسەۋۋۇرىنى قوزغايدۇ. ئىدىيىنى يۇقىرىغا ھالدا تېخىمۇ كەڭلىككە ئېلىپ كىرىپ، ئىجادىي تەپەككۇرنىڭ ئۆسۈشىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. ئىلمىي فانتازىيە ئەسەرلىرى يەنە بالىلارنىڭ نەزەر دائىرىسىنى يېتىلدۈرىدۇ.

نەزەر دائىرە ئىدىيىۋى لۇشيەن ۋە ئىلمىي ئالدىن كۆرەرلىك قابىلىيىتىنى ئۆز ئىچىگە ئالغانلىقتىن، بۇنداق ئالدىن كۆرەرلىككە ئىگە بالىلار تەسەۋۋۇر ئارقىلىق كەلگۈسىنىمۇ مۆلچەرلىيەلەيدۇ. چۈنكى، ئىنسانىيەتنىڭ ئالدىن كۆرۈش قابىلىيىتى ئىلمىي فانتازىيىلىك ھېكايە، كىنو قاتارلىق ئەدەبىي ئەسەرلەردە تولۇق ئىپادىلەنگەن. ئالايلۇق، 1949 - يىلى ئەنگلىيىدە نەشىر قىلىنغان «1984 - يىل» ناملىق ئەسەردە كەلگۈسىدە ئىختىرا قىلىنىدىغان 137 تۈرلۈك تېخنىكىدىن ئالدىن مەلۇمات بېرىلگەن. تەكشۈرگۈچىلەرنىڭ ستاتىستىكا قىلىشچە، 1979 - يىلىغا كەلگەندە بۇ تېخنىكىلارنىڭ 80 تۈرلۈكى ئىختىرا قىلىنىپ بولغان. ئىلمىي فانتازىيىنىڭ پىرى فىرىننانىڭ «يېرىم ئەسىرھەتتا بىر ئەسىردىن كېيىن مەيدانغا كېلىدىغان، كىشىلەردە ئەڭ زور زىلزىلە پەيدا قىلىدىغان ئىلىم - پەن مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى تەسەۋۋۇر قىلالايدىغان ئالدىن كۆرگۈچى» دەپ تەرىپلىنىشىمۇ ئاشۇ سەۋەبتىن بولسا كېرەك. سىرلىق ئالامەتلەر بىلەن بالىلاردا ھەيرانلىق ھېسسىياتى ۋە تەسەۋۋۇرنى قوزغاشقا كەلسەك، ئوبيېكتىپ دۇنيا بىزگە سان - ساناقسىز سىرلىق ۋەقەلەرنى قالدۇرۇپ كەتكەن. مەسىلەن، 2 مىليارت يىل بۇرۇنقى يادرو رېئاكتورى، 27000 يىل بۇرۇنقى ئاسمان خەرىتىسى، 30000 يىل بۇرۇنقى دۇربۇن ۋەقەسى، مىسىردىكى ئەلئېھرام ۋە ئامېرىكا قىتئەسىدىكى پىرامىدا سىرلىرى، تۆكگۈس پارتلاش ۋەقەسىنىڭ سىرلىرى، بېرمودا ئۈچ بۇرجەك رايونى ۋەقەسىنىڭ سىرلىرى، شۇنداقلا ھازىرقى كۈندىكى ئۇچار تەخسە ۋە يىراق سەييارىلار-دىكى مەدەنىيەت ئامىللىرى ھەققىدىكى سىرلار، زامانىمىزدىكى كۆچمەنلەشكۈرلۈق بويىچە كىشىلەرنى ھەيران قالدۇرۇۋاتقان گۇمپا سىرلىرى، ئادەمدىكى ئالاھىدە قابىلىيەت سىرلىرى، ئىنسان-نىيەت مەدەنىيىتىدىكى تېخىچە ئېچىلمىغان ئەقىل سىرلىرى، تەپەككۇر سىرلىرى، پەزىلەت سىرلىرى، خاسىلىق سىرلىرى،

چالچىلىق سىرلىرى قاتارلىق ئاجايىپ - غارايىپلار بار. بۇنداق ئاجايىباتلارنى ھازىرقى زامان ئىلىم - پەنى ئېچىپ بەرگەن ئەزەلىيلەر ۋە ياكى مۇنتىزىملاشقان لوگىكىلىق تەپەككۇر يوللىرى بىلەن شەرھلەپ بەرگىلى بولمايدۇ. ياكى تولۇق شەرھلەپ بېرگىلى بولمايدۇ. بۇنداق ئاجايىبات سىرلىرى ئۇستىدە ئىزدىنىش ھازىر يەر شارى خاراكتېرلىك بولۇۋاتىدۇ، بەلكى بارغانسېرى كۆپلىگەن ئاتا - ئانىلارنى ئۆزىگە جەلپ قىلىۋاتىدۇ. روشەنكى، ئاتا - ئانىلارنى، چوڭلارنى ئۆزىگە جەلپ قىلىش قۇدرىتىگە ئىگە بۇ ئاجايىباتلار ھەرقانداق نەرسىنى بىلىشكە تەشنا بولۇپ ھەيران قېلىۋاتقان بالىلارنى تېخىمۇ جەلپ قىلىدۇ. بۇنداق ئىكەن، بۇنداق ئاجايىباتلار ھەققىدىكى تەربىيە بالىلارنىڭ نەزەر دائىرىسىنى تېخىمۇ كېڭەيتىپ، ئۇلارنىڭ تېخىمۇ كۆپ ئاجايىباتلار ھەققىدىكى ھەيران قېلىشلىرىنى ۋە ئۇلار ھەققىدىكى تېخىمۇ كۆچلۈك تەسەۋۋۇرلىرىنى قوزغايدۇ. شۇنداقلا ئۇلارنىڭ مىليارت يىللاپ ئۆتمۈشكە، مىليون يىللاپ كەلگۈسىگە تەلپۈندۇرۇپ، ئۆتمۈشكە يۈزلەنگەندە بالىلارنى ئىنسانىيەتنىڭ ئاپىرىدە بولۇش ھەۋىسى، دۇنيانىڭ تۈزۈلۈشى قاتارلىق چوڭ - چوڭ ئىلمىي ئوردىلارغا ئېلىپ كىرسە، كەلگۈسىگە يۈزلەنگەندە تېخىمۇ گۈزەل كېلەچەككە ئېلىپ بارىدۇ. دېمەك، ئاجايىباتلار بالىلارنىڭ ھەيران بولۇش ھېسسىياتىنى ۋە تەسەۋۋۇر قابىلىيىتىنى ئۆستۈرىدىغان، يەنە بىر غىدىقلاش دورىسى. ھەر بىر ئاتا - ئانا قانداقتۇر بىر ئىش ئۈچۈن دۇنياغا كېلىدۇ. ئۇلارنىڭ بۈيۈك ئىشى تەبىئىيكى، ئالدى بىلەن بالىلىرىنى ئاشۇنداق ئىلمىي ئوردىلارغا ۋە گۈزەل كېلەچەككە ئاتلاندۇرۇش بولىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن ئاتا - ئانىلار بالىلىرىنى مۇشۇنداق ئاجايىباتلارنى كۆرۈش ئارقىلىق تەسەۋۋۇر يۈرگۈزۈشكە يېتەكلەشنى ئاتا - ئانىلىق بۇرچى قىلىشى كېرەك. ئەمما، ھەيرانلىق ھېسسىياتى ۋە تەسەۋۋۇر قابىلىيىتى كۆپ ھاللاردا ئەركىنلىككە

موھتاج بولغانلىقى ۋە ئەركىنلىك يوق يەردە ھەتتا نابۇت بولىدىغانلىقتىن، تىرىشىپ تەربىيەلەش بىلەن بىللە، بالىلارنىڭ ئۆزىدىكى خىيالىلار، ھەيران قېلىشلار ھەتتا ئەقلگە سىغمايدىغان دەرىجىدە بولسىمۇ ئەيىبلەنمەسلىكى، ئۇلارنىڭ ئۆزىدىكى خىيالىلار ئاسرىلىشى، شۇ بويىچە تېخىمۇ كۆپلەپ ئىلھام بېرىلىشى، ئۇلارنىڭ ئۆزىدىكى ئىلھام تەسەۋۋۇرلاردىن پەيدا بولغان قىزىقىشنىڭ نۇقتىلىرى بويىچە يېتەكلىنىشى كېرەك.

2§. ھامىلىلەرگە تالانت تەربىيىسى ئېلىپ بېرىش

بىز كىچىكىمىزدە ياكى چوڭ بولغاندىن كېيىن بەزى بالىلارنىڭ تۇغۇلغاندىلا باشقا بالىلاردىن ئەقىللىق بولۇپ چىققانلىقى ھەققىدىكى رىۋايەت، چۆچەك ۋە ياكى ئاجايىباتلارنى ئاڭلىغانىدۇق. ئەمىلىكتە ئۇ بىر خىل رېئاللىق بولۇپ ئالدىمىزغا كەلمەكتە. بىر مۇخبىر كانادا مونتارىئو ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مېلتون سىمفونىيە ئۆمىكىنىڭ دىرىژورى بولتون بوررىتتىن ئۇنىڭ قانداق قىلىپ مۇزىكىدا تالانتلىق بولۇپ يېتىلگەنلىكىنى سورىغاندا:

— مەن تۇغۇلغان چاغدىلا مۇزىكا ھاياتىمنىڭ بىر قىسمىغا ئايلىنىپ بولغانىكەن، مەن ئاھايىتى ياش ۋاقتىمدىلا ئۆزۈمدە ئادەتتىن تاشقىرى تالانتنىڭ بارلىقىنى سەزگىنىمدە، ئۆزۈممۇ ھەيران قالدىم، يەنى دەسلەپتە سەھنىگە چىقىپ نوتىغا قارىماي دىرىژورلۇق قىلغىنىمدا باس ئىسكىرىپكا مېلودىيىسىنىڭ ئاھاڭ رېتىمى ئۆزۈلمەستىن كاللامغا زاھىر بولغانلىقى، بەلكى نوتىغا قارىمىغاندىمۇ بىرئاھاڭنىڭ كەيتىدىن كېلىدىغان يەنە بىر ئاھاڭنى توپتوغرا بىلىپ تۇرغانلىقىمدىن ھەيران قالدىم. بىر كۈنى ئانام باس ئىسكىرىپكا چېلىۋاتاتتى،

مەن بېرىپ ئۇنىڭغا بۇ ئەھۋالنى سۆزلەپ بەردىم. مەلدە
ھەيرانلىق ھېسسىياتى پەيدا قىلغان بۇ ئەھۋال ئانامدا قىزىقىش
قوزغىدى. ئانام مەندىن كاللاڭدا قايسى كۆيلەر پەيدا بولدى
دەپ سوربغاندا بۇ سىر ئاندىن يېشىلدى. دېمەك، مەن
دەسلەپتە دىرىژورلۇق قىلغان ئاشۇ كۆي مەن تېخى ئانامنىڭ
قورسىقىدىكى چاغدا ئانام دائىم چېلىپ تۇرىدىغان كۆي
ئىكەن — دەپ جاۋاب بەرگەن.

مېلتوندا كۆرۈلگەن بۇ ئەھۋاللارغا ئوخشاش ھامىلە
ھالىتىدە تالانت بىخى سۈرگەن بالىلار ھەققىدە تەتقىقات
ئېلىپ بارغان مەشھۇر پسىخولوگ توماس بېرنىنى «ھامىلىلەر
سىرلىق دۇنياسى» ناملىق كىتاب يېزىپ، ھامىلىلەر ئۈستىدە
ئېلىپ بېرىلغان نۇرغۇن تەجرىبە ۋە تەرىبە نەتىجىلىرى
ئارقىلىق، ھامىلىلەردە پەۋقۇلئاددە يوشۇرۇن قابىلىيەت
بولىدىغانلىقىنى، ھەتتا ھامىلىلەر ئانىسىنىڭ پىكىر، ھېسسىيات
دىنى چۈشىنەلەيدىغانلىقىنى كۆرسەتكەن. ئەنگلىيە پسىخولوگلار
جەمئىيىتىنىڭ باشلىقى مىششىل كىرەيمەن قورسىقىدا ئالتە
ئايلىق ھامىلە بار ئانىنىڭ ناخشا ئاۋازىنى لېنتىغا ئېلىۋېلىپ،
بالا تۇغۇلغاندىن كېيىن ئۇ ناخشىلارنى بالىسىغا قويۇپ
بەرگەندە، بوۋاق ئاجايىپ خۇشال بولۇپ پىلتىڭلاپ كەتكەن.
بۇنىڭدىن ئۇ، ئانىنىڭ ئاۋازى ھامىلىدە ناھايىتى مۇھىم
«خاتىرە ئىزى» قالدۇرىدىغانلىقىنى جەزملەشتۈرگەن. ياپون
ئالىمى جېگشېن مەشھۇر رۇس باسچىسى لىئاندىر كوگانىنىڭ
مۇزىكا ھەققىدىكى مۇنداق كەچۈرمىشىنى ئاڭلىغان:

بىر كۈنى مەن بىر مۇزىكا كېچىلىكىدە رۇس كومپوزىتورى
لىرى ئىجاد قىلغان بىر يېڭى كۈينى ئورۇندىماقچى بولدۇم.
بۇ كۈينى مەن خوتۇنۇمنىڭ تەڭكەش قىلىشى بىلەن قىسقا
مۇددەت رېپېتىتسىيە قىلىۋالغانىدىم. بۇ چاغدا خوتۇنۇمنىڭ
كۆزى يورۇشقا ئاز قالغانىدى. ئۇزاق ئۆتمەيلا خوتۇنۇم بىر

ئوغۇل تۇغىدى. ئوغلۇم تۆت ياشقا كىرگەندىلا ئىسكىرىپكا
چېلىشنى ئۆگىنىۋالدى. بىر كۈنى ئۇ توساتتىن ھېچكىم ئۇنىڭغا
ئۆگەتمىگەن بىر مۇزىكىلىق ئەسەرنىڭ كۈيلىرىنى چېلىۋاتقان
لىقىنى كۆردۇق. ئۇنىڭ چالغان مۇزىكىلىق ئەسىرى دەل
ئاشۇ چاغدا بىز مۇزىكا كېچىلىكىدە ئورۇندىغان ئەسەر ئىدى.
بۇ ئەسەرنى پەقەت ئاشۇ كۈنىدىكى مۇزىكىلىق كېچىلىكىدە
ئورۇندىغاندىن باشقا كېچىلىكلەردە ئورۇندىمىغانىدۇق ھەم مۇزىكا
لېنتىسىگىمۇ ئېلىپ قويمىغانىدۇق، ئوغلۇم تۇغۇلغاندىن بۇيان
بۇ مۇزىكىنى ئاڭلاپمۇ باقمىغانىدى. بۇ ھەقىقەتەنمۇ ھەيران
قالارلىق ئىش بولدى. شۇڭا، مەن بۇ ئەھۋالنى بالىلار ۋە
ھامىلىلەر تەرىبىسىگە قىزىقىدىغان جېگشېن دازىغا سۆزلەپ
بەردىم.

جېگشېن دازىڭ بۇ گەپنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، بۇنداق
ئەھۋالنىڭ بۇنىڭ بىلەن چەكلەنمەيدىغانلىقىنى ۋە شۇنداق
كەچۈرمىشلىرى بار كىشىلەرنىڭ ھامىلىلىرىدىكى يوشۇرۇن
قابىلىيەتنىڭ شۇ دەرىجىدە بولىدىغانلىقىدىن چۆچۈپ كەتكەن
لىكىنى ئېيتقان. يالغۇز بوررىت، كوگىنلار شۇنداق دەپلا
قالماستىن، دۇنيانىڭ ئالدىنقى قاتاردا مېڭىۋاتقان پىئانىنوچى
ئارتور، ئىسكىرىپكىچى جوھىدلارمۇ شۇنداق گەپلەرنى قىلغان.
نۇرغۇن ئالىملار ۋە كاتتا دوختۇرلار بۇنداق ئالامەتلەر ھەققىدە
تەكرار ئىلمىي تەجرىبە ئېلىپ بېرىش، نازۇك ئەسۋابلار بىلەن
ھامىلىنىڭ ھەرىكىتىنى كۆزىتىش ئارقىلىق قورساقتىكى
ھامىلىنىڭ گۈل، گومۇش، سېزىمسىز بولماستىن، بەلكى ئۆتكۈر
سېزىمچانلىققا ئىگە بولىدىغانلىقىنى، بۇنداق سېزىم ئەزالىرىنىڭ
ئۇلاردىكى پاراسەت يول ئىكەنلىكىنى جەزملەشتۈردى. ھازىر
ھامىلە تەرىبىسى ھەققىدە ئىزدىنىۋاتقان بەزى مۇتەخەسسىلەر
ھامىلىنىڭ ئاڭلاش سېزىمى ئارقىلىق ئۇلارنىڭ پاراسەت
بۇلىقىنى ئاچقىلى بولىدىغانلىقىنى ئىسپاتلىدى. مەسىلەن،

ئاۋسترالىيەنىڭ كانبېررا تۇغۇتخانىسىنىڭ دوختۇرلىرى 35 نەپەر ئېغىر ئايال خوتۇنىنى ھەر كۈنى بەلگىلەنگەن ۋاقىتتا دوختۇرخانىغا كېلىپ مۇكۇلۇق، لەززەتلىك مۇزىكىلارنى ئاڭلاشقا ئۈيۈشتۇرغاندا، ھامىلىلەرنىڭ نېرۋا سىستېمىسى ۋە ئاڭلاش ئەزالىرىنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشى ياخشى بولۇپلا قالماي، مۇزىكا سېزىم قابىلىيىتى ئۆسكەن. بۇ ئانىلاردىن تۇغۇلغان بالىلار بىردەك تەندۇرۇس، ئەقلىي قابىلىيىتى ئۇستۇن، مىجەزى ئوبدان، سەزگۈر بولۇپ چىققان. بىر نەچچە يىلدىن كېيىن بۇلار ئېچىدىن يەتتە بالا بالىلار مۇزىكا مۇسابىقىسىدە مۇكاپاتلانغان، ئىككى بالا ئۇسسۇل ئارتىسى بولغان، باشقىلىرىنىڭ ئۆگىنىش نەتىجىسىمۇ بىردەك ئەلا بولۇپ، ھېچقايسىسىدا ناچار قىلمىقلار كۆرۈلمىگەن. دېمەك، ھامىلىگە مۇزىكا ياكى باشقا ۋاستىلەر ئارقىلىق تۇجۇپسىلەپ تەربىيە ئېلىپ بېرىلسا، ئۇلاردىن ياخشى نەتىجىگە ئېرىشكىلى بولىدۇ. بۇ ھەقتە بۇرۇنقى زامانلاردىمۇ ئىزدىنىشلەر بولغان بولۇپ، بۇنداق ئىزدىنىشلەرنىڭ يەكۈنى: تاشقى تەسىر ياخشى بولسا ھامىلە ياخشى ئۆسىدۇ، تاشقى تەسىر يامان بولسا ھامىلە ياخشى ئۆسەلمەيدۇ، دېگەندىن ئىبارەت ئىكەن. ئۆتمۈشتىكى مۇشۇنداق يەكۈننىڭ توغرا - خاتالىقىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن، زامانىمىز ئالىملىرىمۇ كۆپ ئىزدەندى. بۇ ئالىملاردىن ئامېرىكا پسىخولوگى تاپسون بۇنداق ئەھۋالنى ھايۋانلاردا سىناق قىلىپ كۆرگەن. ئۇنىڭ تەجرىبىلىرى ناھايىتى مول بولۇپ، ئۇ ئاتاقلىق چاشقانلار ئۈستىدىكى تەجرىبىسىدۇر. ئۇ قورساق كۆتۈرگەن بەش دانە چاشقان ھەرىلەرنىڭ غۇكۇلدىغان ئاۋازىنى ئاڭلاپ چۆچۈگەنلىكىنى كۆرگەندىن كېيىن، ئىنتېنسىۋىيىلىك تۇك ئارقىلىق شۇنداق ئاۋازلارنى تەكرارلاپ ئاڭلىتىش ئارقىلىق چاشقانلارنى قورقۇتقان. بۇنىڭ بىلەن بۇ چاشقانلار دائىم تەشۋىش ئىچىدە تۇرغان. بۇ بەش دانە چاشقان 30 بالا تۇغقان. تاپسون

ئانىلىرى تەشۋىش ئىچىدە تۇرۇپ تۇغقان بۇ چاشقان بالىلىرىنى ئانىلىرى خاتىرجەم ھالەتتە تۇرۇپ تۇغقان چاشقان بالىلىرى بىلەن سېلىشتۇرۇپ كۆرگەن. بۇنداق ئىككى خىل چاشقان بالىلىرىنى مەيدانغا قويۇپ بەرگەندە، ئانىلىرى خاتىرجەم ھالەتتە تۇغقان چاشقانلار مەيدانغا كەلگەندە ھەرىكەتچان قىلغان، يېمەكلىكلەرنى دادىل تېپىپ يېيىلىگەن، ھەرىكەتى ھالىتىدە چەبدەس بولغان. ئانىلىرى تەشۋىش ئىچىدە تۇرۇپ تۇغقان چاشقانلار بولسا، يېمەكلىكلەرنى ئېلىپ يېيىشتە ئەركىن، جانلىق بولالمىغان، دەم مېڭىپ، دەم توختاپ ئالاقزادە بولۇپ يۈرگەن، تەشۋىش ئىچىدە ئەندىشە قىلىپ يۈرۈشكەن. تەشۋىش ۋە خاتىرجەملىك ئىلكىدىكى ئىككى خىل چاشقانلىقنىڭ بالىلىرىدا كۆرۈنگەن ئىككى خىل ئەھۋال شۇنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇكى، يامان تاشقى تەسىر قورساق كۆتۈرگەن چاشقانلاردا تەشۋىش پەيدا قىلغان، تەشۋىشى ئارقىسىدا ئىچكى ئاجراتمىلاردا يۈز بەرگەن ئۆزگىرىش قان ئارقىلىق ھامىلە بەدىنىگە ئۆتكەن، ھامىلە تۇغۇلغاندىن كېيىن تەشۋىش كېسىلىگە گىرىپتار ئەۋلاد بولۇپ چىققان. بەزى ئالىملارنىڭ قارىشىچە، ھامىلە ئانىسىنىڭ تېنى ۋە ئاۋازى ئارقىلىقمۇ ئىنتېنسىۋىيىلىك توك زەربىسى (توك كۈچى) ۋە غۇرۇغۇن ئاۋاز زەربىسىگە ئۇچراپ، ئېغىر مەنىۋى توسالغۇسى بار پسىخىك ھالىتىگە چۈشۈپ قالىدىكەن.

بۇ تەجرىبىلەر بىزگە شۇنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇكى، ھامىلە تاشقى تەسىرنىڭ غىدىقلىشىغا نىسبەتەن سەزگۈرلۈك بىلەن ئىنكاس قايتۇرۇپلا قالماستىن، بەلكى بۇنداق غىدىقلاشلارنى ئېسىدە مەھكەم ساقلايدۇ. ئالىملار مۇشۇنداق ئەستە قالدۇرۇش قابىلىيىتىنىڭ ھامىلىنى قورساقتا تۇرۇپ ئۆگىنىش ھادىسىگە ئېلىپ بارىدىغانلىقىنى ئىسپاتلىغان. فرانسىيەدە ئودىدىل دېگەن تۆت ياشلىق بىر قىز بالا غېرىبانىلىق كېسىلىگە گىرىپتار بولۇپ، گەپ قىلماس بولۇپ قالغان. ئۇ قىز فرانسۇز

تىلى پسىخولوگى توماتتسىنىڭ داۋالىشى بىلەن ئۇزاق ئۆتمەيلا گەپ قىلىدىغان بولغان. ئەمما ئۇنىڭ كېسىلى پەقەت ئىنگلىزچە گەپ قىلغاندىلا ساقايغان، فرانسۇزچە گەپ قىلغان ھامان يەنە تۇتۇلۇپ قالغان. بۇنداق بولۇشى ئۇنىڭ ئۆيىدىكىلەر ئىنگلىزچە بىلمەيدىغانلىكتىن فرانسۇزچە سۆزلىشىدىكەن. بۇنىڭدىن توماتتسىمۇ ھەيران قالغان. بىر كۈنى ئۇنىڭ ئانىسى ئۇددىلغا ھامىلىدار بولغاندا پارىژدىكى بىر سودا شىركىتىدە خىزمەت قىلغانلىقىنى، بۇچاغدا بۇشىركەتتە ئىنگلىزچەسۆزلەشكىلا رۇخسەت قىلىنمايدىغانلىقىنى ئېيتقان. بۇ سۆزنى ئاڭلاپلا: «ھە، ئىش مۇنداق ئىكەن - دە!» دەپ ئۇددىلىنىڭ ئىنگلىزچە تىلى ئاساسىنىڭ قورساقتا ھامىلە بولۇپ تۇرغاندا شەكىللەنگەنلىكىگە ھۆكۈم قىلغان. قاراڭلار، ھامىلە نەچىدىگەن ھوشيار - ھە! بۇ ھەممىمىز ئۇچۇن ناھايىتى چوڭ سىگنال بولماي نېمە؟ بۇ، تاشقى تەسىرنى ياخشىلاش ئارقىلىق، ھامىلىنى بالدۇر يېتىلدۇرۇشنىڭ مۇمكىنلىكى بولماي نېمە؟

VI باب تالانتنىڭ جانلىق ھالىتى

تالانت مۇئەييەن ئىجتىمائىي شارائىتتا ئىجادىي ئەمگەكنى ئارقىلىق جەمئىيەت، ئىنسانىيەتنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن بەلگىلىك تۆھپە قوشىدىغان جانلىق ئادەمدۇر. شۇنداق بولغانلىقتىن، بىز تالانتنىڭ يېتىلىشىنى پۈتۈنلەي ئىجادىي پىسكىر ۋە ھەرىكەتكە باغلاپ چۈشىنىمىز ۋە ھەرقاچان ئۇنى ئىجادىيەتنىڭ ئاللىقانداق بىر ساھەسىدە ئىجادىي قابىلىيەت شەكىلدە ھەرىكەت قىلىۋاتىدۇ، دەپ پەرەز قىلىمىز. ئىلىمىزدە سوتسىيالىستىك بازار ئىگىلىكى ئۇتتۇرىغا قويۇلغاندىن كېيىن، ئىجادىيەت سۆزى ھەممە جايدا قوللىنىلىدىغان بولۇپ كەتتى. ھازىر ئادىدىي بىر كارخانىچىنىڭ ئۆز كارخانىسىنى يېگىلاش پىلانى تۈزۈلگەن جايدىن ئۇنىڭ مۇنەۋۋەر بىر تۈرلۈك مەھسۇلاتنى ئىلان قىلىدىغان تېلېۋىزىيە خەۋىرىگىچە، ھۆكۈمەتنىڭ ماكرولۇق تەڭشەش ئىلىپ بارىدىغان باش ئورگانلىرىدىن تارتىپ ئۇنى كونكرېت ئىجرا قىلىدىغان ئەڭ تۆۋەن قاتلامدىكى يېزا - كەنتلەرگىچە، ئىجادىيەت سۆزى جارانلاۋاتقان مىڭلاپ سورۇنلارنى ئۇچرىتىش مۇمكىن. ئىجادىي قابىلىيەت كىشىلەرگە بەخت - ئامەتنى ئالدىن كۆرسىتىپ قويىدىغان نەرسە بولغانلىقتىن، ناھايىتى كۆپ كارخانا، ئىدارە، مەكتەپلەردە ئەقىل بۇلىقى - ئىجادىي قابىلىيەتنى ئېچىشنى مەقسەت قىلىپ قۇرغان ئورگانلارنى

ئۇچرىتىش مۇمكىن. ئىجادىيەت سۆزى جاراڭلاۋاتقان سورۇنلار
ۋە ئىجادىيەتنى تەخمۇ ئۇلغايتىش مەقسىتىدە قۇرۇلغان ئىجادىي
قابىلىيەت بۇلىقىنى ئېچىش ئورگانلىرىنىڭ مۇناسىۋەتلىك
كىشىلەرنى ئالدىمىزغا يولۇققان مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش
ھەققىدە بەھۇزۇر سۆزلەپ بېقىشقا ئورۇنلاشتۇرۇشلىرىدا نۇرغۇن
تەسەۋۋۇرلار ئوتتۇرىغا قويۇلىدۇ. بۇنداق تەسەۋۋۇرلاردىن كۆز
ئالدىمىزغا يولۇققان مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشقا تازا مۇۋاپىق
كېلىدىغان بەزى چارىلەرمۇ چىقىپ قالىدۇ. بۇنىڭ سەۋەبى
شۇكى، مۇشۇنداق ئەركىن ئويلاپ كۆرۈشكە يېتەكلەش ئاساسىدا
ھەربىر مىزدە كۈچلۈك غىدىقلىنىش بولىدۇ. بۇنداق غىدىقلا-
نىش ئارقىسىدا بىزدىكى قابىلىيەتنىڭ ئىشقا سېلىنىشىغا توسقۇن
بولىدىغان بېسىم كۆچلەر ئاجىزلاپ، بىزمۇ ئۆزىمىز تۇرۇۋاتقان
جەمئىيەتنى تەسەۋۋۇر قىلالايدىغان بولىمىز. بۇ بىزنىڭ
تەسەۋۋۇر ياكى تەپەككۇر قىلىشتا كەسىپ ئەھلى بولۇپ
قېلىۋاتقانلىقىمىزدۇر. ئۆزى تۇرۇۋاتقان تۇرمۇش ئۇستىدە
ئويلىنىپ كۆرۈش بىزگە ئەڭ ئاۋۋال ھەممىمىزنىڭ تالانت
دائىرىسىگە كىرىپ كېلەلەيدىغان ئىجادىيەتچى بولالايدىغانلىق-
ىمىزدىن دېرەك بەرسە، ئىككىنچىدىن، ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ
ئۆي ياكى ساندۇقنى ئاچىدىغان ئاچقۇچتىن بىرنى ئېلىۋالسىلا
دائىم قۇلۇپنى ئاچقىلى بولىدىغان قورال ياكى بىر ئادەم
ئىگىلىۋالسىلا دائىم ئىشلەتكىلى بولىدىغان خىسلەتلىك دورا
ئەمەس، بەلكى ھەربىر ئادەمنى ئۆزى تۇرۇۋاتقان جەمئىيەتنى،
تۇرمۇشنى تەسەۋۋۇر قىلالايدىغان تەسەۋۋۇر ئۇسۇلىغا ئىگە
قىلىدىغان مەنىۋى ئىستەكتۇر. ئىجادىي قابىلىيەت ھاسىل
قىلىدىغان ئىجادىيەتنىڭ ماھىيىتى ئاللىقانداق جەريانلار ئەمەس،
يەنىلا ئىستەكتۇر. ئىستەك دېگىنىمىز ــ ئىدىيىدىكى تۇرلۇك
ۋاستىلەرنى تەشكىللەپ، ئىجادىيلىق دەرىجىسىگە يەتكۈزىدىغان
روھتۇر. ئىجادىي قابىلىيەت ــ ئىستەك دەپ ئاتىلىدىغان بۇ

روھ كىشىلەرنىڭ ئۆزلىرىنىڭ ئىدىيىسى ۋە ھەرىكىتىگە تولۇق
خوجايىن بولۇشىغا، يېشىلمىگەن مەسىلىلەردىكى سىرلارنى
تېپىشى ئۈچۈن بەلگىلەپ قويۇلغان ئەندىزىلەرنى رەت قىلىشىغا،
مەسىلىلەرنى مۇستەقىل ئوتتۇرىغا قويۇشىغا، ئۇستازلار ھەم ئۆزى
ئوتتۇرىغا قويغان تۈرلۈك تەسەۋۋۇر ۋە تەكلىپلەرنى تەھلىل قىلىپ
كۆرۈشىگە، قىممىتى، ئىجادىي ئەمگىكى بىلەن جەمئىيەت،
ئىنسانىيەت تەرەققىياتىغا بەلگىلىك تۆھپە قوشۇشقا جۈرئەت
قىلىشقا ئىلھام بېرىدۇ. بۇنداق ئىكەن، ئىجادىي قابىلىيەت
سىرلىق نەرسە ئەمەس. بەلكى ھەربىر ئادەم مەشق ئارقىلىق
ئىگىلىۋالىدىغان، ئۆزلۈكسىز تىرىشچانلىق ئارقىلىق ئۆزىنى
تالانت تەۋەلىكىگە ئۆتكۈزۈپ كېتىدىغان ھەرىكەتچان نەرسە.
ئەگەر بىز ئىجادىي قابىلىيەتنى ئەمەلىيەت ئاساسىدا مۇشۇنداق
چۈشىنىۋېلىپ، ئۆزىمىزنىڭ بۇ دۇنياغا خۇددى ئەۋلىيا،
پادىشاھلارغا ئوخشاش كاللا بىلەن تۇرەلگەنلىكىمىزنى ۋە
تۇرۇلۇشىمىزدىكى ئەقىل بايلىقىنى ئەمەلىي مەشق ئارقىلىق
ئۇستۇرۇپ، نەسىپ بولغان مەلۇم ساھەدە ئىنسان كامالىتى
ھاسىل قىلالايدىغانلىقىمىزنى جەزملەشتۇرمەيدىكەنمىز، ئەمە-
لىيەتتە بەزى كىشىلەر دەرھال «تەسەۋۋۇرچىلار گۇرۇھى»،
«تەپەككۇر ماھىرلىرى گۇرۇھى» قاتارلىقلارنى قۇرۇشىدۇ ــ دە،
بىزنىڭمۇ ئۆزىدەك ئادەم ئىكەنلىكىمىزنى، ئىنسانىيەتكە بىزنىڭمۇ
مەدەنىيەت بايلىقى يارىتىش مەجبۇرىيىتى بىلەن تۇرۇۋاتقانلىق-
ىمىزنى ئۇنتۇيدۇ ۋە بىزنىڭ ئۇستىمىزدە تۇرۇپ، بىز ئۈچۈن
تۇرمۇش، ئىدىيە ھەتتا كەلگۈسىنى ئويلاشتى كەسىپ قىلىۋالىدۇ.
ئەگەر بۇ گۇرۇھلار كۆپىيىپ كەتسە، بىزنىڭ پىكىر ۋە ئىجادىي
ھەرىكەتتىكى تۆۋەنلىكىمىز ئۇلارغا ئەۋەب بولۇپ بېرىدۇ ــ دە،
بىز بۇ داۋراڭكەشلەر دەستىدىن تالانت باغچىسىغا كىرەلمەيمىز.
شۇڭا، ئۆزىمىزنى قەدىرلەش، ئۆزىمىزنى كۆچەيتىش، ئۆزلىمىزنى
تالانت بوسۇغىسىدىن ھەقىقىي ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن، بىزمۇ

«تەسەۋۋۇرچىلار گۈرۇھى»، «تەپەككۇرماھىرلىرى گۈرۇھى» بولۇپ تەشكىللىنىپ، تالانتنىڭ ھەربىرتىلىك ھالىتىنى ئىپادىلەشمىز كېرەك. ئۇنداق بولسا تالانتنىڭ كۆرۈنۈش قىلىدىغان مەيدانى- ئىجادىيەت دېگەن نېمە؟ ئۇنى ئىشقا ئاشۇرىدىغان ئىجادىي قابىلىيەت قانداق بولىدۇ؟

§1. ئىجادىيەت ۋە ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ تەركىبى

1. ئىجادىيەت

ئىجادىيەتنى تىلغا ئالغان ھامان كىشىلەر ئىختىيارسىز ھالدا ئۇلۇغ ئىجاتكارلارنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرىدۇ ۋە ئۇلارغا ئاجايىپ زور ھۆرمەت بىلدۈرىدۇ، چۈنكى تارىخ ھەرقاچان ئىجادىيەت بىلەن يېگانىلانغان، تەرەققىي قىلغان. شۇڭا، ئارقىلىق تەبىر بېرىش كېرەك.

تارىختىكى تەرەققىيات جەريانىغا قاراپ باقايلى: زامان ئېتىبارى بىلەن تەڭتۈشلىرىدىن ھالقىپ كەتكەن يۈسۈپ خاس ھاجىپ، مەھمۇد قەشقەرى، ناۋائى، سى ماچيەن، ساۋ شۆچىن، نيۈتون، بابۇر، دارۋىن، ئېينىشتېيىن، ئېدىسونلارغا ئوخشاش چولپانلار كىشىلەرنىڭ نەزىرىدە ئەقىل - پاراسەتنىڭ، دانالىقنىڭ سىمۋولى سۈپىتىدە نامايان بولىدۇ. نېمىشقا شۇنداق بولىدۇ؟ چۈنكى ئۇلار بۈرۈنقى كىتابنامىلەر ۋە كونا ئەندىزىلەرگىلا ئېسىلىۋالماستىن، كىشىلەرنى ھەيرانۇ - ھەس قىلدىغان ئىجادىيەتلىرى بىلەن جەمئىيەت ۋە تەبىئەتنىڭ سىرلىرىنى ئېچىپ، ئىنسانىيەتكە بەخت - سائادەت ئاتا

قىلغان. ئاشۇنداق گىگانت ئادەملەرنىڭ ئەقلىنى ئىشقا سېلىشى بىلەن دۇنيادا غايەت زور ئۆزگىرىشلەر بولغان. بۇ ئۆزگىرىشلەر كۆپ ھاللاردا ئىنسانىيەتكە بەخت كەلتۈرگەن.

يېقىنقى ۋە ھازىرقى زامانداىكى ئۆزگىرىشلەرنى ئالايلۇق، ماركسىزم دۇنياغا كېلىشى بىلەن نۇرغۇن مىللەتلەرنى ئاسارەتتە تۇتۇپ تۇرغان قوللۇق كىشەنلىرى چېقىپ تاشلاندى؛ ياۋۇز ئىرقچىلىق ۋە ئەلا نەسىلچىلىك ئاساسىدىكى چوڭ مىللەتچىلىك ئىنكار قىلىنىپ، سوتسىيالىستىك مىللىي مۇناسىۋەت بارلىققا كەلدى؛ ئېلېكتر ۋە ئېلېكتر چىرىغىنىڭ كەشپ قىلىنىشى بىلەن كىشىلەر قاراڭغۇلۇقتىن ھەتتا نامراتلىقتىن قۇتۇلدى؛ ھەر خىل ماشىنىلارنىڭ كەشپ قىلىنىشى بىلەن كىشىلەر ئېغىر ئەمگەكلەردىن ئازاد بولدى؛ دۇربۇن ۋە مىكروسكوپنىڭ كەشپ قىلىنىشى بىلەن ئاستىرونومىيە، بىئولوگىيە ۋە مېدىتسىنا پەنلىرى تېز تەرەققىي قىلىپ، كىشىلەرنىڭ نەزەر دائىرىسى زور دەرىجىدە كېڭەيدى؛ ئايروپىلان، راكېتا ۋە ئالەم كېمىلىرىنىڭ كەشپ قىلىنىشى بىلەن كىشىلەرنىڭ تارىختىن بۇيانقى قۇشلار كەبى ئۇچۇش ئارزۇسى قانداقۇرۇلۇپلا قالماي، ئالەم بوشلۇقىنى تەكشۈرۈشتىمۇ چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەشلەر بولدى؛ ئېلېكترونلۇق ھېسابلاش ماشىنىسىنىڭ كەشپ قىلىنىشى بىلەن كىشىلەر جىسمانىي ۋە ئەقلىي جەھەتلەردىكى نۇرغۇن ئېغىر خىزمەتلەردىن ئازاد بولدى... ۋەھاكازالار.

مانا مۇشۇ كەشپىيات ۋە ئىجادىيەتلەر ئىنسانىيەتنى ماددىي ۋە مەنىۋى مەدەنىيەتتە بارغانسېرى يۇكسەكلىككە ئېلىپ ماڭدى. ئاشۇ كەشپىياتلارنىڭ ھېچقايسىسى ئاشۇ كەشپىياتلار يارىتىلىشتىن ئىلگىرىكى كىتابلاردا يوق نەرسە بولۇپ، ئۇنى پەقەت ئاشۇ ئىجادكارلار ئۆزلىرىنىڭ ئەقلىنى ئىشقا سېلىش ئارقىلىقلا قولغا كەلتۈرگەن. يەنى ئىنسانلارنىڭ مەدەنىيەت تارىخى ئەقىل - پاراسەت بىلەن دۇنيانى ئۆزگەرتىش ۋە بۇ

جەريانىدا ئۆزىنىمۇ ئۆزگەرتىش تارىخى، ئىجادىي قابىلىيەت ئاساسىدا ئۆزلۇكسىز تۇرده تەرەققىياتقا، ئەركىنلىككە، ئازادلىققا ئېرىشىش تارىخى بولغان. يېقىنقى ئېيتقاندا، يۇقىرىقىسىدەك ئۇلۇغ ئىجادكارلار ھەققىتەن ئىنسانلار ئەقىل - پاراسىتىنىڭ پەخرى، ئىنسانلارنىڭ پەخرى ھېسابلانغان ئۇلۇغ ئالىملار ئەنە شۇ ئىنسانلاردا ئورتاق بولغان ئىجادىي قابىلىيەت چېچەكلىرىنىڭ تۇرلۇك مېۋىلىرىنى تېتىپ كۆرۈپ، مۇجەسسەملەش ئاساسىدا رېكورت يارىتىپ ئۇلۇغلانغان. شۇڭا، ئىجادىيەتنىڭ نېمىلىكىنى بىلىش ۋە ئۇنى ئەملده كۆرسىتىشكە ئىنتىلىش ھەممە كىشىگە ئورتاقتۇر.

لېكىن، ھازىر جەمئىيىتىمىزده بىرمۇنچە كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ ئىجادىيەت قۇدرىتىگە ئىشەنمەيدۇ. ئۇلارچە، ئىجاد قىلىش باشقىچە بىر ئالىي ماتېرىيالدا ياسالغان ئالىي كىشىلەرنىڭ ئىشى ھېسابلىنىدۇ. بەلكى مۇشۇنداق خاتا قاراش بولغاچقا، ئۇلار ئۇششاق ئىشلارغا بېرىلىپ ياكى ئەستايىدىل ئادەملەر قىلغان ئىجادىي ئىشلارغا ھەيران بولۇپ ۋاقىتنى ئۆتكۈزۈۋېرىدۇ. بىراق، ئەمەلىيەت ئۇنداق ئەمەس. بۇنداق ئادەملەر ھەرقاچان ئۆزىنىڭ ئىجادىيەت قۇدرىتىگە ئىشەنسە ۋە بىرەر يېڭى لايىھىنىڭ كويىدا بولسا (چولىسى تەگكەنده ئويلاپ، كۆڭلى باشقا ئىشقا تارتىپ كەتكەنده تاشلاپ قويماي)، ھامان بىر كۈنى نەتىجە قازانماي قالمايدۇ. چۈنكى، ئىجادكارلىقنىڭ دەسلەپكى دۇنيادىكى ئىشلارغا كۆڭۈل بۆلۈش، ئۇلارنى كۆزىتىش ۋە بۇ ھەقتىكى كۆڭلىگە زاھىر بولغان يېڭى پىكىرلەر ئاساسىدا ئۆزىنىڭ لايىھىسىنى ئوتتۇرىغا قويۇش بىلەن باشلىنىدۇ. بىز ئەمەلىي تۇرمۇشىمىزدا زېرىكمەيدىغان توقۇمىچى قىزلارنىڭ تۇرلۇك - تۇرلۇك كۆركەم پوپايكىلارنى ئۆزى توقۇپ كىيىۋالغانلىقىنى ۋە توقۇشنى ئادەت قىلمىغان يىگىتلەرنىڭ شۇنچە قاۋۇل تۇرۇقلۇق بۇ ئىشتا ئاشۇ قىزلارغا يېتەلمەيدىغانلىقىنى

كۆرىمىزمۇ؟ پىيادە ئادەم زېرىكمەي مېڭىپ بىرەمدىلا يېتىپ بارغان يەرگە بەزىلەرنىڭ ئاپتوموبىل كۆتۈپ تۇرۇپ پىيادىلەرنىڭ ئارقىسىدىن يېتىپ بارغانلىقىنىمۇ كۆرىمىزمۇ؟ ئىجادىي پائالىيەتمۇ خۇددى پوپايكىنى ئۆزى توقۇپ كىيىۋالغان قىزلارغا ۋە ئاپتوموبىل بولمىغان شارائىتتا زېرىكمەي ھەم تېرىكمەي ئاپتوموبىل كۈتۈپ تۇرغۇچىلاردىن بۇرۇنراق نىشانغا يېتىپ بارغان ئەزىمەتلەرگە ئوخشايدىغان ئىش. بىز پەقەت ھەرقاچان «ئۆرده‌كنىڭ گۆشىنى يېسەك، غازنىڭ پېيىده بول» دېگەن مەۋقەده تۇرۇپ، بىر مەسىلىنى ياخشى ئويلاپ، ئۇتۇق قازانغاندىن كېيىن يەنه بىر يېڭى لايىھه ئۇستىده ئويلاشنى، مۇشۇ تەرىقىده مەسىلەرنى بىر - بىرىگە ئۇلاپ ئويلاشنى ئادەتكە ئايلاندۇرۇۋېلىپ، ئولتۇرساق - قوپساق شۇ ئىجادىي تېمىنىڭ كويىدا بولساق، مەيلى كارىۋاتتا ئۆكده‌چه ياتقاندا، ئاپتوموبىلدا كېتىۋاتقاندا، سەيلە - سايا‌ھەت قىلىپ سەگدەپ يۈرگەنده... كاللىمىزدا بىرەر يېڭىلىق پەيدا بولغان ھامان خاتىرلىۋېلىپ، بۇ ئويىمىز مەيلى ياخشى ياكى ناچار بولسۇن ئۇنى تەكرار ئويلايدىغان، پىششىقلايدىغان بولساق، نا ئۇستىنىڭ مەشق ئارقىسىدا ئۇستا بولغىنىدەك ياكى دەسلەپته قارىغا تەگكۈزۈشنى بىلمىگەن ئادەمنىڭ مەشق ئارقىلىق يۈگۈرۈك كېيىكنى تۇيدۇرمايدىغانلىقتەك مەرگەنگه ئايلانغىنىدەك نا ئۇستىلىقتىن ئۇستىلىققا ئۆتىسىز.

ئورغۇن كىشىلەرنىڭ خېلى ئەقىللىق تۇرۇپمۇ بىر ئىشنى باشقا ئېلىپ چىقالماسلىقى، ئاساسلىقى ياكى كىتابىي بىلىم بىلەن توختاپ قېلىپ، ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزۈشكە دىققەت قىلمىغانلىقى ياكى ئەقلىنى جارى قىلدۇرىدىغان پەزىلەتته ئاجىز بولغانلىقى ياكى ئۆزىدىكى پىسخىك ئاجىزلىقلارنىڭ كەينىدىن يۈگۈرىدىغان كۆڭلى سۇيۇق بولغانلىقى ۋە ياكى باشقىلار چاينىپ بەرگەن نانىنى يېيىشكە كۆنۈپ قېلىپ،

باشقىلار ئىشارەت قىلمىسا يول يۇرۇشكە جۈرئەت قىلالمايدىغان
دەرىجىدە قاتمالىشىپ قالغانلىقىدىن بولىدۇ. بۇنداق ئادەملەر-
نىڭ ھەممىسى ئاشۇ قىلىقلارنىڭ ئەكس تەرىپىگە ئۆتسىلا، ئاز
بولسىمۇ ھوسۇل ئالالايدۇ. پىچاقنى بىلمىسە داتلىشىپ كەتكەن-
دەك، ئادەم مېڭىسىنى مۇستەقىل ئىشقا سالمىسىمۇ قەيسەر
كېتىدۇ. پىچاقنىڭ دېتىنى بىلەپ چىقىرىۋەتكىلى بولغان بىلەن،
قەيسەر كەتكەن مېڭىنى ئۇنداق ئاسان ياشارتىۋالغىلى بولمايدۇ.
شۇڭا، ھەر كىم ياخشىسى، مېڭىنىڭ بۇرۇن قەيسەر كېتىشىنىڭ
ئالدىنى ئېلىشى لازىم. بۇنداق ئالدىنى ئېلىشتا، ھېچ بولمىغاندا،
ئوقۇپ تەسىرلەنگەن كىتابلىرىدىكى مەزمۇنلار ئارقىلىق رېئال
تۇرمۇشنى ئويلاپ بېقىش، ئىجادىي پائالىيەتكە يېقىنلىشىدىغان
ياكى مېڭىنى ھەربىكەتلەندۈرۈشكە پايدىلىق بولغان پائالىيەتلەرگە
ئاكتىپ قاتنىشىش، ئىجادىيەتنىڭ پرىنسىپ ھەم ئۇسۇللىرىنى
كىتابتىن ئۆگىنىۋالغاندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ بىلىمىگە لايىق
تەرەپلەردە مۇستەقىل لايىھىلەرنى ئويلاپ كۆرۈش قاتارلىق
ئۇسۇللارنى قوللىنىشقا بولىدۇ. دۇنيادا بىردەم ئۆزىنى ئوراپ
تۇرغان نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى ياخشى دەيدىغان، بىردەم
ھەممىنى يامان دەيدىغان، بولۇپمۇ ھاياتنىڭ يۇقىرى پەللىسىگە
ئىنتىلمەيدىغان پالەچلىك نېمىدېگەن زېرىكەرلىك ـ ھە؟
ئارىمىزدا بىرمۇنچە كىشىلەر ئەنە شۇنداق قىلىشىدۇ. بۇنىڭ
تېگىنى سۈرۈشتۈرگەندە، بىلىمسىزلىكنىڭ تولۇق ئاشكارىلىنىشى
بولۇپ، بۇنداق كىشىلەر بىلىم ئاساسى بولمىغاچقا، ئومۇمەن،
ئۆزى بىلگەن نەرسىلەرگىلا چوقۇنىدۇ، ئۆزى بىلمىگەن نەرسىلەر-
نى، ھەتتا ئۇ ھەقىقەت بولسىمۇ ئۆچ كۆرىدۇ. شۇڭا، ئۇلار
ئەسلىدە ئەنئەنىۋى مودىللارنىڭ ھەممىسى تۇغرا دەپ تۇۋلاپ
يۈرگەن بولسا، يەنە بىر خىل پىكىر ھۆكۈمران ئورۇنغا
ئۆتسە، ئەسلىدە ئۆزى ياخشى دېگەن نەرسىلەرنى يامان ئاتلىق
قىلىپ تىللايدۇ. مانا بۇ شەيئىلەرگە تۇرغۇن ھالەتتە مۇئامىلە

قىلمىغانلىق، ياخشى دەپمۇ، يامان دەپمۇ ئاقتۇرالمىغانلىق
كېيىن، ئىجتىمائىي جاۋابكارلىقنى چۆرۈپ تاشلاپ، بىپەرۋالىق
قىلغانلىق. ئارىمىزدا بىلىمسىزلىكتىن شۇنچە بىچارە ھالەتتە
تۇرۇپمۇ بىكارچىلىقتا قارتا ئويناپ، دامكا ئويناپ يۈرىدىغانلار
بار. ئويلاپ بېقىڭا. بىكارچىلىق سىزنى بىردەم نوچىلىق بىلەن
ئويناتقاندەك تۇرغان بىلەن سىزگە نامراتلىق، نادانلىق ئېلىپ
كېلىدۇ ئەمەسمۇ؟ ئەقلىڭىزنىڭ بىرەر نەرسىگە ئىنتىلىشى،
ئەمگەك ۋە ئىجادىي پائالىيەت ئاددىيدەك كۆرۈنگەن بىلەن
سالامەتلىكىڭىزنى ياخشىلاپ، روھىڭىزنى ئۆستۈرىدۇ ئەمەسمۇ؟
ھەرقانچە ئەقىلسىز بولساقمۇ شۇنچە ئۇلۇغ نام ـ شەرەپ ۋە
سالامەتلىككە قۇدرەت كەلتۈرىدىغان ئەقىل ئىشلىتىش، ئىجاد
قىلىشنى ئارزۇ قىلماي يۈرۈشنى خالىمايدىغاندىمىز؟ رۇسلارنىڭ
دۇنياۋى يازغۇچىسى تولستوي: «ئەمگەك ئىجادىيەتكە ئايلانغان
بۇرۇندا، تەبىئىيكى ئۇلۇم دەھشىتى فىزىئولوگىيىلىك جەھەتتىنمۇ
يوقىلىدۇ» دەيدۇ. بۇ، ئىجادىيەتكە بۇزلەنمىگەن ئادەملەر ئۈچۈن
ئىنتايىن ياخشى نەسىھەت. بۇگۈنكى كۈندە، يەر يۈزىدىكى
ھەممە نەجاسەت ئەمگەكنى ئۆچ كۆرگەن، ئەمگەكنى ئىجادىيەتكە
ئايلاندۇرۇشقا ئېرىنچەكلىك قىلغان كىشىلەر تەرەپكە كەلكۈندەك
ئېقىپ كەلمەكتە. مۇشۇنداق شارائىتتا تولستوينىڭ سۆزىنى
ئەمەلىيىتىمىزگە تەتبىقلاپ، ئەمگەك ۋە ئەمگەكنى ئىجادىيەتكە
ئايلاندۇرۇش بىلەن ئۆلۈم دەھشىتىدىن قۇتۇلۇشىمىز كېرەك،
ئەلۋەتتە. ئۇنداق بولسا، ئىجادىيەتنىڭ تەبىرى نېمە؟

ئىجادىيەتكە، تۇرلۇك پەنلەردە چوڭقۇرلاپ كەتكەن ئالىم-
لار ئۆزلىرىنىڭ بېشىدىن كەچۈرگەن ئىسىق ـ سوغۇق
كۈنلىرىگە ۋە تەجرىبە ساۋاقلىرىغا قاراپ تۇرلۇك تەبىر
بېرىپ كەلگەن بولسىمۇ، بۇ ھەقتىكى تەبىر ھازىرغىچە تېخى
تولۇق بىرلىككە كەلمىدى. ئەمما، تارىختىن بۇيان ئىجادىيەت
ئىنسانلارنىڭ ماھىيىتى بولۇش سۈپىتى بىلەن يا ئۇنداق، يا

بۇنداق تەبىرلىنىپ كەلگەن. ئىلىمسىز ئالىملىرى قەدىمكى زاماندا ئىجادىيەتكە «دەسلەپ قىلىپ ياسىماق» ياكى «كۆرۈلمىگەن مۆجىزە ياراتماق» دەپ تەبىر بەرگەن.

ياۋروپالىقلار كۆپ هاللاردا ئىجادىيەتنى تالانت، پاراسەت، ئەقىل جەۋھىرى دېگەندەك بىلەن بىر قاتاردا قويۇپ شەرھ لىگەن. هازىرقى كۈندە، بۇ جەهەتتىكى تەتقىقات ياۋروپادا كۆپرەك سالماقنى ئىگىلەپلا قالماستىن، بەلكى ئۇ ئىجادىي ماتېرىيالنىڭ مۇهىم مەزمۇنى قىلىنىۋاتقاچقا، بىز بۇ يەردە ئالدى بىلەن ئۇلارنىڭ قاراشلىرى بىلەن تونۇشۇپ، ئاندىن ئۆز تونۇشىمىز بويىچە تەبىر بېرىپ ئۆتىمىز. ياۋروپالىقلارنىڭ قاراشلىرى تۆۋەندىكىچە:

بىرىنچى خىل قاراش. بۇنداق قاراشتىكىلەر ئىجادىيەت باشقىلارغا يول باشچىلىق قىلىدىغان ئىقتىدار — ئىستېدات دەپ قارايدۇ. بۇنداق قاراشقا س. ئامېدىنىك، ھ. م. شرودېر، ج. ۋ. هايىپلې ۋە ن. ر. هايمۇۋىتىزلار ۋەكىللىك قىلىدۇ.

ئامېدىنىكنىڭ قارىشىچە، ئىجادىيەت ئۆزئارا مۇناسىۋەتسىز بولغان ئىدىيىلەر ئۈستىدە يېڭىباشتىن قۇراشتۇرۇش ئىلىپ بارىدىغان، ئەقلىي يەكۈن چىقىرىدىغان ئۇنىۋېرسال ئىقتىدار. هايىپلېنىڭ قارىشىچە، ئىجادىيەت كۆڭۈلدىكى ئىككى ياكى ئىككىدىن ئوشۇق ئۇقۇمنى بىرلەشتۈرۈپ، يېڭى ئۇقۇم هاسىل قىلىش ئىقتىدارى. ئىجادىيەتنى ئىقتىدار دەيدىغان تەلىماتلار ئىچىدە هايمۇۋىتىزنىڭ تەبىرى بىرقەدەر مۇكەممەل، ئۇ «ئىجادىيەت يېڭىلاش، ئىختىرا قىلىش ۋە ئىلىمېنتلارنى مەسلى كۆرۈلمىگەن ئۇرتاقلىققا كىرگۈزۈش ئىقتىدارى» دەپ قارايدۇ. ئۇ يەنە ئىجادىيەت تۇغما قابىلىيەتلا ئەمەس، بەلكى جۇغراپىيىلىك، ئىجتىمائىي ۋە مەدەنىيەت شارائىتلىرىدىكى پايدىلىق شارائىتلار ئارقىسىدا شەكىللەنگەن تەجرىبىلەرنىڭ مەھسۇلى، دەپ قارايدۇ.

ئىككىنچى خىل قاراش. بۇنداق قاراشتىكىلەر ئىجادىيەت

پېكىر قىلىشنىڭ مەھسۇلى دەپ قارايدۇ. بۇنداق قاراش ياۋروپادا ئاھايىتى ئىلگىرىلا ئوتتۇرىغا چىققان. 1930 - يىللىرى ج. ھ. روبىنسون: «... بۇنداق پېكىر قىلىش بۇرۇن ئىقىل ئىشلىتىش دەپ قارالدى. چۈنكى، بۇنداق پېكىر قىلىش ئارقىسىدا ھاسىل بولغان بىلىملەر ھەمىشە ئىجادىي بولدى، ئۇ ھەم ئۆزىدىن ئىلگىرىكى پېكىرلەرگە ئوخشىمىدى، ھەم بۇنىڭ بىلەن بىرگە بىلىملەر دۇنياغا كەلدى» دېگەن. ج. پ. گويىلفورد ئاھىللارنى ئانالىز قىلىش ئۇسۇلى ئارقىلىق ئىجادىي ئىقتىدار بىلەن ئەقلىي قابىلىيەت ئوتتۇرىسىدىكى پەرقنى تەتقىق قىلىپ، مەركەزلەشتۈرۈش تەپەككۇرى ئاللىقاچان بىلىنگەن ۋە تەييار بولغان پاكىتلارنى مەنتىقە ۋە تەرتىپ ئىچىگە بىرلەككە كەلتۈرۈپ، بار بولغان بىلىم ۋە ئوغرا ئۇسۇللارغا رىئايە قىلغان هالدا تەرتىپلىك هەم سىستېمىلىق پېكىر قىلىشتىن ئىبارەت تارقاقلاشتۇرۇش تەپەككۇرى بىلىنمىگەن نەرسىلەرنى تېپىش مەقسىتىگە يېتىش يولىدىكى پېكىر قىلىش بولۇپ، بۇنداق پېكىر قىلىش جەريانى تۆرلۈك تۈمەن خىل ۋە تەرتىپسىز بولۇشى مۇمكىن. ئەمما، بۇنداق تەپەككۇر ئارقىلىق ئۆزىگە خاس ۋە يېڭى شەيئىلەرنى ئىجاد قىلغىلى بولىدۇ، دەپ هېسابلىغان. ئۇنىڭ بۇ قارىشى بىرقەدەر ئوغرا بولغانلىقتىن، كېيىنكى كۈنلەردە ئىجادىي تەپەككۇرنى تەتقىق قىلىشنىڭ چىقىش نۇقتىسى بولۇپ قالدى. ئا. ج. كروپلېي بۇ نۇقتىنىزەرگە ئاساسەن، تارقاقلاشتۇرۇش تەپەككۇرى — ئىجادىيەت دېگەن قاراشنىمۇ ئوتتۇرىغا قويغان.

ئۈچىنچى خىل قاراش. بۇنداق قاراشتىكىلەر ئىجادىيەت بىر پىسخىك جەريان دەپ قارايدۇ. پىسخىكا ئانالىزى نۇقتىسىنەزىرىگە ئاساسلانغاندا، ئىجادىيەت جەريانى مىنىمۇم سەزگۈ، ئالدىنقى سەزگۈ، سەزگۈدىن ئىبارەت ئۈچ قاتلامغا بۆلۈنىدۇ. بۇنداق نۇقتىنىزەردىكىلەرنىڭ قارىشىچە، ئىجادىيەتنىڭ

پۈتكۈل جەريانىنى ئېلىپ ئېيتقاندا، ئىجادكار مىنىمۇم سەزگۈنى
هېس قىلمايدۇ. پەقەت ئوبرازلاشتۇرۇش ئارقىسىغلا ئالدىنقى
سەزگۈ باسقۇچىغا يېتىپ بارىدۇ. بۇ باسقۇچقا لوگىكا، پەلسە،
پىلانلار قاتنىشىدۇ، بۇ باسقۇچتىكى سىستېمىلىق ئالماشتۇرۇشلار
ئارقىلىق، سەزگۈ دەرىجىسىگە يېتىپ بارىدۇ، بۇ باسقۇچ
ئىجادىي تەپەككۇر پەيدا بولىدىغان باسقۇچتۇر.

پسىخىكا ئانالىزى نۇقتىسىنەزەرى ئوتتۇرىغا قويۇلغاندىن
كېيىن، گ. ف. كىنەللى ئىجادىيەتنىڭ پسىخىك جەريانىنى بەش
باسقۇچقا يىغىنچاقلىغان، يەنى كۆزىتىش، تەييارلىنىش،
يوشۇرۇن تۇرۇش، يورۇتۇش، ئىسپاتلاشتىن ئىبارەت بۆلەكلەرگە
بۆلگەن. ئۇنىڭ قارىشىچە، يورۇتۇش باسقۇچى ئىجادىيەت
جەريانىنىڭ يۇقىرى پەللىسى — ئىلهام كېلىدىغان دەقىقىدۇر.

تۆتىنچى خىل قاراش. بۇنداق قاراشتىكىلەر ئىجادىيەت —
مۇددىئا، دەپ قارايدۇ. مۇشۇ نۇقتىسىنەزەر بويىچە قارىغاندا،
ئىجادىيەتنىڭ مەيدانغا كېلىشىدە ئۇنىڭ نېگىزلىك مۇددىئاسى
بولىدۇ، ئەمما مۇددىئا ئىجادىيەتنىڭ ھەممە قىسمىغا ۋەكىللىك
قىلالمايدۇ.

ياۋروپادا ئىجادىيەتكە بېرىلىدىغان تەدبىرلەر تەتقىقاتنىڭ
چوڭقۇرلىشىشىغا ئەگىشىپ تېخىمۇ كۆپەيمەكتە. بۇنىڭ سەۋەبى
شۇكى، ئۇلارنىڭ ئىجادىيەتنى كۆزىتىش نۇقتىسىدىكى ئوخشىمايدۇ.

چەت ئەلدە ۋە جۇڭگودا قولغا كەلتۈرۈلگەن تەتقىقات
نەتىجىلىرى بويىچە قارىغاندا، ئىجادىيەت ئادەمنىڭ جىسمانىي
ۋە ئەقلىي جەھەتتىكى بارلىق قابىلىيىتى يۈكسەك دەرىجىدە
مەركەزلەشكەن ھالەتتىكى بىر خىل پائالىيىتى بولۇپ، ئۇ
مىسلى كۆرۈلمىگەن شەيئىلەرنى پەيدا قىلىدۇ. ئىجادىيەت
جەريانىدا ئادەمنىڭ پسىخىك پائالىيىتى يۈكسەك دەرىجىگە
كۆتۈرۈلىدۇ. ئىجادىي پائالىيەت ئېلىپ بارغۇچى ھەرقانداق
ئادەم، جۇملىدىن ئىجادىي قابىلىيەت ئەڭ يۈكسەك بولغان

پسىخىك تالانتلىقلارمۇ ئورتاق ئىجادىي پائالىيەت قانۇنىيەتلىرىگە
رىئايە قىلىش ئاساسىدا ئىجاد قىلىدۇ. ئىجادىي پائالىيەت
ئادەمنىڭ قابىلىيىتى، پاراسىتى، ئىرادىسى، ھېسسىياتى،
ئەخلاقىي پەزىلىتى ۋە خاسلىق ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن زىچ
باغلىنىدۇ. ھالبۇكى، ئىجادىي ئىقتىدارمۇ تۇرلۇك تەرەپلەردە
ئىپادىلىنىدۇ.

ئىنسانلار مەدەنىيىتىنىڭ تەرەققىياتى بىر قاتار ئىجادىي
تۆھپىلەرنىڭ جۇغلىنىشىدىن ھاسىل بولىدۇ. مەدەنىيەت تارىخىدا
ئىجادكارلار ۋە ئۇلارنىڭ تۆھپىلىرىنى مەدھىيىلەش ئەزەلدىن
بولۇپ كېلىۋاتقان ئىش بولسىمۇ، ئىجادىيەتنى نىشان قىلىپ
مەخسۇس تەتقىق قىلىش يېقىنقى 30 — 40 يىلدىن بۇيانقى
ئىش بولدى. مۇشۇ يىللاردىن بۇيانقى ئەھۋالدىن قارىغاندا،
ئىجادىيەت ئىنسانلار تۇرمۇشىنىڭ بارلىق ئاكتىلىق پائالىيەتلىرى
بىلەن زىچ باغلانغان بولۇپ، ئۇ ھاياتنىڭ بارلىق تەرەپلىرىدە
ئېلىپ بېرىلىدۇ.

ئىجادىيەتنىڭ شەكلى ماددىيمۇ، مەنىۋىمۇ بولىدۇ. شەكلى
ماددا بولغان ئىجادىيەتلەر، ئاساسلىقى، مەھسۇلاتلارنىڭ ئىجاد
قىلىنىشىنى كۆرسىتىدۇ. ئىجتىمائىي تۈزۈم، ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت،
مەنىۋى مەھسۇلاتلار مەنىۋى ئىجادىيەتتۇر. ئامېرىكىلىق
مەشھۇر سوتسىيولوگ پاسىنسىنىڭ قۇرۇلما — فۇنكسىيە نەزەرىيىسى
بويىچە قارىغاندا، ئىنسانلارنىڭ بارلىق ئىجادىيەتلىرىنىڭ
ئورتاق ئالاھىدىلىكى بار، ئۇ، ئاساسلىقى تۆۋەندىكىدەك تۆت
تۈرلۈك:

بىرىنچى، ئىجادىيەتنىڭ سۇبېيكتىلىقى. يەنى ئىجادىيەتنىڭ
سۇبېيكتى ئىددىيە ياكى باشقا بىر نەرسە بولماستىن، بەلكى
رىئال ئادەم. تەبىئىي ئۆزگىرىش ئارقىسىدا بارلىققا كەلگەن
نەتىجىلەر بۇ كاتېگورىيىگە كىرمەيدۇ.

ئىككىنچى، ئىجادىيەتنىڭ تىزگىنلەشچانلىقى. ھەرقانداق

بىرخىل ئىجادىيەت سۈبيېكت مەقسەتلىك ھالدا ئوبيېكتنى تىزگىنلەيدىغان، تەڭشەيدىغان بىر خىل پائالىيەت. سۈبيېكت ئۆزىنىڭ نىشانىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن، تەبىئەت ۋە جەمئىيەت ئوبيېكتىغا تەسىر كۆرسىتىش ئارقىلىق ئۈچۈر، ساددا ۋە ئېنېرگىيە ئالماشتۇرىدىغان جەريان‌دۇر.

ئۈچىنچى، ئىجادىيەتنىڭ يېڭىلاشچانلىقى. ھەرقانداق بىر خىل ئىجادىي پائالىيەت مەسلى كۆرۈلمىگەن يېڭى نەتىجىنى ۋۇجۇدقا چىقىرىشى كېرەك.

تۆتىنچى، ئىجادىيەتنىڭ قىممەتچانلىقى. ھەرقانداق ئىجادىي پائالىيەت ئىجتىمائىي قىممەتكە ئىگە بولىدۇ، ئۇ ئىنسانىيەت تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرەلەيدۇ.

ئىجادىيەتشۇناسلىقتا ئىجادىيەت بىلەن ئىجادىي قابىلىيەت يادرولۇق ئۇقۇمدۇر. يىغىنچاقلاپ ئېيتقاندا، ئىجادىي قابىلىيەت سۈبيېكت ئىجادىي پائالىيەتلەر داۋامىدا ئىشقا سالغان ۋە يۇكسەك دەرىجىدە تەرەققىي قىلدۇرغان تۈرلۈك قابىلىيەتلەرنىڭ يىغىندىسى بىلەن ئۇلارنى ئىجادىيلىق دەرىجىسىگە كۆتۈرىدىغان روھ بولۇپ، ئاساسلىقى، يېڭى تەسەۋۋۇرلارنى ئوتتۇرىغا قويىدىغان ئىجادىي تەپەككۇر قابىلىيىتى ۋە يېڭى نەتىجىنى قولغا كەلتۈرىدىغان ماھارەتلەردۇر. بۇنداق ئىجادىي تەپەككۇر قابىلىيىتى بىلەن ئىجادىي ماھارەتلەر ئىجادىي خاسلىق قوماندانلىقىدا ئىجادىي نەتىجىگە ئايلىنىدۇ.

ئىجادىيەتنىڭ ئەھمىيىتىنى ۋە ئۇنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى رولىنى نەزەرگە ئالغاندا، ئىجادىيەتنى مۇنداق تەسۋىرلەش مۇمكىن:

ئىجادىيەت ــ ئىنسانلارنى ھايۋانلاردىن ئايرىپ تۇرىدىغان ئەڭ مۇھىم بەلگە، پاراسەتنىڭ گۈھىرى، ئىنسانلارنىڭ نەسىلىك ماھىيىتى. ئۇ، بۈرۈن تۇرمۇشىمىزدا يوق نەرسىلەرنى پەيدا قىلىش بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ. ئىنسانلار كەشپ قىلىش

ۋە ئىختىرا قىلىشنى بىلمىگەن بولسا، تا بۈگۈنگىچە ئېرىشكەن ئۈنۈملۈك نەتىجىلەرنى چىقالمىغان بولاتتى، ئۇرلۇق ــ تۇغقان مەنىۋىيەتلىلار ۋە ئادەمدىن قانچە ھەسسە كۆچلۈك ۋەھشىي ھايۋانلار تالىشىپ تۇرۇۋاتقان بۇ يەر شارىغا خوجايىن بولالمىغان بولاتتى. ئاسمانغا چىقىپ كائىناتنى سايياھەت قىلالمىغان بولاتتى، ئىنسانلار تارىخى ئەنە شۇنداق ئىجادىيەت ۋە يېڭىلىق يارىتىش بىلەن ئۆزگىرىپ، تەرەققىي قىلىپ كېلىۋاتقان تارىخ بۇنىڭدىن كېيىنمۇ ئىجادىيەت بىلەن تەرەققىي قىلىدۇ. ئىجادىيەتنىڭ بولماسلىقى بىلەن چېكىنىدۇ، مىللەتلەر تەقدىرىمۇ مۇشۇ ئورتاق قانۇنىيەتكە بويسۇنىدۇ. ئىلىم ــ پەننىڭ راۋاجلىنىشىغا ۋە تېخنىكىنىڭ ئۈزلۈكسىز تەرەققىي قىلىشىغا ئىگىشىپ، ئىشىنىش كېرەككى، بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىنسانلارنىڭ ئىجادىيەت ۋە ئىختىرالىرى تېخىمۇ ئۇلۇغ رول ئويناپ، پۈتكۈل مىللىتىمىز بويىچە ھەممە پۇقرالار ھەۋەس بىلەن قاتنىشىدىغان ئىجادىيەت دولقۇنىنى قوزغاپ، بېكىنمە جەمئىيەت كىشىلەرنىڭ كاللىسىدا قالدۇرۇپ كەتكەن غاپىللىقنى رەھىمسىزلىك بىلەن سۈپۈرۈپ تاشلايدۇ، كىشىلەرنىڭ چوڭ تەبىئەتتىن تېخىمۇ كۆپ بايلىق ئېلىشىغا ئىلھام بېرىدۇ. ئۇلار بارغانسېرى سان ــ سانىقسىز ئەقىل غۇنچىلىرىنى ئېچىلدۇرۇپ، دۇنيانى ئەپسانە ۋە رىۋايەتلەردىكى باقىي دۇنيانىڭ بېھىش باغچىلىرىغا ئوخشىتىۋېتىشى مۇمكىن. باشقىچە ئېيتقاندا، ئىختىرا ئاساسىدا بالداقمۇبالداق ئۆرلەپ ماڭىدىغان ئىجادىيەت ئىنسانلارغا مەنىۋى ھەم ماددىي جەھەتلەردىن چەكسىز ئازادلىق ئېلىپ كېلىدۇ. شۇڭا، جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ يۇز يىللىق گۈللىنىش مۇساپىسىدە مىللەتكە تۆھپە قوشۇپ، يېڭى ئىز قالدۇرۇشنى ئويلىغان ھەربىر كىشى، بولۇپمۇ ياشلار زەبەردەست ئىجادلار ئىقتىدارىنىڭ بىزگە كەلتۈرگەن ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتتىكى ئازادلىقىدىن بەھرىمەن بولۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۆزلىرىنىڭ ئىجادىي

پائالىيەتى تارقىلىق تەۋلادلارغا تېخىمۇ كەڭرەك مەنىۋى ئازادلىق يارىتىش ئۈچۈن، ھەربىر ئىشنى ئىقتىدارنى ئۆستۈرۈشتىن باشلىشى ۋە ئوبۇلقاسىم پىرىدەۋىسىنىڭ «ئەقىلسىز باش — جانسىز تەن» دېگەن ھېكمەتلىك سۆزىنى ئەستىن چىقارماسلىقى كېرەك. ئۇنداق بولسا، ئادەم ئۆزىدىكى ئاشۇنداق ئىجادىي پائالىيەتلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ تەركىبىنى قانداق چۈشىنىش كېرەك؟

2. ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ تەركىبى

ئىجادىي قابىلىيەت (creare) سۆزى لاتىن تىلىدىن كېلىپ چىققان ئىجاد قىلماق، قۇرماق، ياساپ چىقماق، ئىشلەپ چىقارماق دېگەن مەنىلەردە ئىشىتىلىپ، ئۆسۈپ يېتىلىش (crescere) دېگەن سۆزنىڭ مەنىسىگە يېقىنراق كېلىدۇ. ھازىرقى كۈندە ئادەم ئۆزىدىكى ئاشۇ ئىجادىي پائالىيەتلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان ئىجادىي قابىلىيەتنى قانداق چۈشىنىش كېرەك؟

ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ چېتىشلىق دائىرىسى ناھايىتى كەڭ بولۇپ، ئۇ ناھايىتى كۆپ قابىلىيەتلەر بىلەن باغلانغان. مەسىلەن، ئىزدىنىش قابىلىيىتى، ئۇخشىتىپ تەپەككۇر قىلىش قابىلىيىتى، تەجرىبىلەرنى ئۆزلەشتۈرۈش قابىلىيىتى، ئوبرازلىق تەپەككۇر قابىلىيىتى، باھالاش قابىلىيىتى، خاتىرە قابىلىيىتى، كۆزىتىش قابىلىيىتى، تەپەككۇر قابىلىيىتى، تەسەۋۋۇر قابىلىيىتى، ئىپادىلەش قابىلىيىتى... قىسقىسى، يۇقىرىدىكى قابىلىيەتلەرنىڭ ھەممىسى ئىجادىي قابىلىيەت بىلەن باغلىنىدۇ. باشقىچە ئېيتقاندا، بىر ئادەمنىڭ ئىجادىي قابىلىيىتىنىڭ قانداق بولۇشى ئاشۇ قابىلىيەتلەرنىڭ قانداق بولۇشى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. شۇڭا، ئىجادىي پائالىيەتنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئېلىپ

بېرىش ئۈچۈن، ئىجادىيەتنىڭ تارىخىي ھەربىر [illegible] يادروسى، خاتىرىسى ۋە ئۇسۇللىرى توغرىسىدا چوڭقۇر [illegible] ئىگە بولۇپلا قالماستىن، ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ ئاساسلىق تۈرلىرىگە بولغان چۈشەنچىنىمۇ ئايدىڭلاشتۇرۇپ، ئۆزلىرى ئۆزىمىزنىڭ ئەمەلىيىتىگە سېلىشتۇرۇپ تەھلىل قىلىش ئۆزىمىزدىكى ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ ئاجىز ھالقىلىرىنى تېپىپ چىقىشىمىز ھەمدە تەدبىر قوللىنىپ مەشقەتنى ئۆتىلەرلىك ئۆزىمىزنى تولۇقلىشىمىز كېرەك. مەسىلەن، ئەگەر مەسىلىنى ئۇستىدە ئىزدىنىش قابىلىيىتىمىز ئاجىز بولسا، مەخسۇس شەيئىلەرنىڭ ھاسىل بولۇش سەۋەبى، ماھىيىتى، باشقا شەيئىلەر بىلەن باغلىنىشى قاتارلىق تەرەپلەردە ئاددىيلىقتىن مۇرەككەپلىك كە قاراپ مەسىلىلەرنى ئىزدەپ تېپىشنى ئۆزلۈكسىزدىن مەشق قىلساق بولىدۇ، خاتىرە قابىلىيىتى ئاجىز بولسا، ئۇنى تولۇقلاش جەھەتتە زامانىمىزدىكى پەن جاۋاب بەرگەن ئىشەنچلىك ھەم ئاددىي چارىلەر بىلەن مەشق قىلىپ بارساق بولىدۇ، قانچىلىك ۋاقىت ئىچىدە مەشق قىلىپ تۇزەش ھەققىدە ئۆزىمىزگە ۋەزىپە بەلگىلەپ، مەشقتىن كېيىن ئىلمىي قائىدىلەر بويىچە تەكشۈرۈپ، ئۆزىمىزنىڭ شۇ مەشق ئارقىلىق قانىي ساھەدە، قانچىلىك دائىرىدە، قانچىلىك ئىزدەنگەنلىكىمىزنى سىناق قىلىپ باقساق بولىدۇ ۋە باشقىلار.

لېكىن، ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ تەركىبى ناھايىتى مۇرەككەپ بولغانلىقتىن، ئۇخشاش بولمىغان پەنلەردە ئىپادىلىنىدىغان ئىجادىي قابىلىيەتلەردە پەرق بولىدۇ. شۇنداق بولغانلىقتىن، ئالىملارنىڭ بەزىلىرى «ئىجادىي قابىلىيەت ساغلام پەزىلەتنىڭ بىر خىل ئىپادىلىنىشى» دېسە، بەزىلىرى «ئىجادىي قابىلىيەت بىر خىل گۈزەللىكنى قوغلىشىش» دەيدۇ، يەنە بەزىلىرى «تارقاقلاشتۇرۇش تەپەككۇر قابىلىيىتىنىڭ ئۆزى ئىجادىي قابىلىيەت» دېسە، بەزىلىرى ئىجادىي قابىلىيەت ئۇرغۇن

«ئۆزگىچە ئىدراكى باغلىنىش» ھاسىل قىلىدىغان قابىلىيەت دەيدۇ. بۇ سۆزلەر ناھايىتى ئابستراكت بولغانلىقتىن، كىشىلەر ئانچە چۈشىنىپ كېتەلمەيدۇ. ئۇنى زاغرا تىلى بىلەن ئىپادىلەندا، كىشىلەرنىڭ بەلگىلىك مەقسەت ھەم ۋەزىپىگە ئاساسەن، ئەسلىدە بار بولغان بىلىم، تەجرىبىلىرىنى ئۆزگەرتىپ ۋە يېڭىدىن قۇراشتۇرۇپ، مەلۇم يېڭى، ئۆزگىچە، جەمئىيەت ياكى شەخسىي ئېھتىياجنى قامدايدىغان ئايلاندۇرۇش قابىلىيىتى دەپ ئاتاش مۇمكىن. تېخىمۇ قىسقا قىلىپ ئىپادىلەندا، ئۇنى ئەقلىي ئىقتىدارنى ئىجادىي نەتىجىگە ئايلاندۇرىدىغان پائالىيەتچان قابىلىيەت دەپ ئاتاشمۇ مۇمكىن. ئەمما، ئىجادىي قابىلىيەتنى ئىگىلىگۈچىلەرگە بۇنداق بىر قائىدىنى يادلاپ بىلىشنىڭ زۆرۈرىيىتى يوق بولغانلىقتىن، ئۇنى ئۇنىڭ تەركىبىدىكى ئامىللار بىلەن بىللە چۈشىنىش ئەقىل تەقەززاسىدۇر. بۇ ھەقتە ئىلىمىز ۋە چەت ئەل ئالىملىرىنىڭ تۈرلۈك تەلىمات ۋە قۇرۇلما مودېللىرى بولۇپ، بىزگە نىسبەتەن ئىلىمىزنىڭ ئالىملىرىدىن جاك تاكسىنىڭ مودېلىنى كۆرۈپ ئۆتۈش ئەھمىيىتىمىزگە يېقىنراق بولۇش مۇمكىن. جاك تاكسىنىڭ ئېيىندىم ئىجادىي قابىلىيەت قۇرۇلمىسىنى مودېللاشتۇرغاندا، ئەھمىيەتتە پۈتكۈل ئەقىل قۇرۇلمىسىنى نەزەردە تۇتقان. لېكىن بىز ئەقىل تەركىبىدىكى قايسىبىر ئامىلنى ئىجادىي پائالىيەت داۋامىدا ئىشلىمەيدۇ، دەپ ھۆكۈم چىقىرالمىغانلىقىمىز ئۈچۈن، ئۇنى بۇ يەردە ئۆرنەك قىلىمىز.

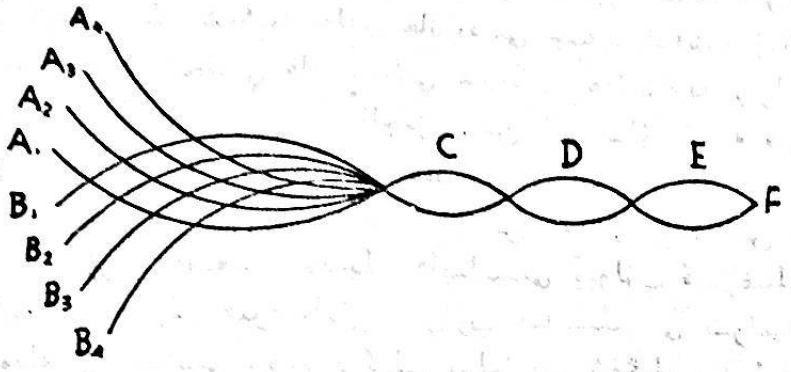

2 - رەسىم

A — ئەقلىي ئىقتىدار ئامىللىرى
- A_1 — خاتىرە قابىلىيىتى
- A_2 — ھۆكۈم قىلىش قابىلىيىتى
- A_3 — تەھلىل قىلىش قابىلىيىتى
- A_4 — ئەقلىي يەكۈن چىقىرىش قابىلىيىتى

B — پەزىلەت ئامىللىرى
- B_1 — كەيپىيات
- B_2 — ئىرادە
- B_3 — قىزىقىش
- B_4 — خاراكتېر

C — ئىجادىي ئامىللارنى بىرلىكتۇرۇپ ئۆزگىچە ئارزۇ ھاسىل قىلىش، بۆسۈش نىشانىنى تۇرغۇزۇش.

D — تەپەككۇرنى تارقاقلاشتۇرۇش ۋە مەركەزلەشتۈرۈش، ئۆزگىچە ئىدراك شەكىللەندۈرۈش

E — ئوبيېكتىپ مۇھىت شارائىتلىرى بىلەن سۇبيېكتىپ يۈرۈشلەشتۈرۈش ۋاستىلىرىنىڭ بىرلىكى

F — ئىجادىي نەتىجە

بۇ مودېلدا ئامىللار بىر - بىرلەپ ئوتتۇرىغا قويۇلغان بولسىمۇ، ئەمما ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ ھەر قانداق بىر تۈرىنى مۇستەقىل بولىدۇ دېيىشتىن، بىرى - بىرىگە باغلىنىپ ۋە تەسىر كۆرسىتىپ تۇرىدىغان بىر يۈرۈش ئەقلىي ۋە غەيرىي ئەقلىي ئامىللار دەپ قارىپ، ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ ئىجادىي ئامىللارنىڭ بىرىكىشى ئىكەنلىكىنى، ئىجادىي

ئامىللارنىڭمۇ پەقەت كۆپ خىل ئامىللارنىڭ ئورگانىك بىرىكمە-
شى ئارقىسىدىلا شەكىللىنىدىغانلىقىنى جەزملەشتۈرگەن
ھەمدە ئاپتور ئىجادىي قابىلىيەتنى ھەرىكەت ھالەتتە تەسۋىرلەپ،
ئۇنى كىچىكتىن چوڭلۇققا، ئاجىزلىقتىن كۈچلۈكلۈككە قاراپ
سەكرەپ ماڭىدىغان كۈچ دەپ كۆرسەتكەن. ئۇنىڭ بۇ
قارىشى دۇنياغا مەشھۇر ئىجادىيەتشۇناس د. ن. پېركىنس بۇ-
رۇن ئوتتۇرىغا قويغان «مەيلى قابىلىيەتى بولۇپ قىزغىنلىقى
بولمىغان، مەيلى قىزغىنلىقى بولۇپ قابىلىيەتى بولمىغان
ئادەملەرنى ئىجادىي ئادەم دېگىلى بولمايدۇ. شۇڭا، بىز ئىجا-
دىي قابىلىيەتنى ۋە پەزىلەتنىڭ بىرىكمىسى دەپ
قارىشىمىز كېرەك». ① «شۇنى ئۇنتۇماسلىقىمىز كېرەككى،
ئىجادىي قابىلىيەت يالغۇز قابىلىيەت مەسىلىسلا ئەمەس، شۇ-
نىڭ بىلەن بىر چاغدا ئىستىل، قىممەت ۋە باشقا ئامىللار مە-
سىلىسى» ② دېگىنىمىزدەك يېقىنلاپ كېلىدۇ. بۇنىڭدىن ئىجادىي
قابىلىيەتنىڭ كۆپ خىل ئامىللارنىڭ ئۆزئارا تەسىر كۆرسىتە-
شى جەريانىدا شەكىللەنگەن ئۇنىۋېرسال قابىلىيەت ئىكەنلىكىنى
كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

كۆپلىگەن ئامىللارنىڭ بۇ ھەقتىكى قاراشلىرىنى ئومۇم-
لاشتۇرۇپ ئېيتقاندا، ئىجادىي قابىلىيەت ئادەمنىڭ قىممىتىنى
ئىپادىلەيدىغان ماھىيەتلىك قابىلىيەت بولۇپ، ئۇ ھەر بىر
ئادەمدە ئۆزگىچە بولىدىغان تەپەككۇر قابىلىيىتى،
خاس ماھارەت ۋاستىلىرى بىلەن جەمئىيەت يەتكۈزۈپ
بەرگەن مەدەنىيەت مەنزىرىسىدە ئېتىراپ قىلىنىدىغان ئومۇمىي
سەۋىيىنىڭ بىرىكىشىدىن ھاسىل بولىدۇ. ئادەمنىڭ ئىجادىي
قابىلىيىتى ھەم ئىنسانىيەتنىڭ ئەۋلادمۇ ئەۋلاد داۋام قىلىپ
كېلىۋاتقان تارىخىي چۆكمە (مەدەنىي مىراس) سىنى مەنبە قە-

① ② د. ن. پېركىنس: «ئىجادىيەت زېھنىمىزنىڭ ئىگە ئەلا پىلا-
ئالىيىتى» خەنزۇچە نەشرى، 285 ـ 286 ـ بەتلەر.

لىدۇ ھەم جەمئىيەتنىڭ مائارىپ ئۇنكىسىيە ئىدىيىلىرىنى
ئىلغار يارىتىش ھاياتىي كۈچى ۋە ئىجادىيەتنى سۇغۇرۇلۇش
ئىلھاملىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا، مەلۇم دەرىجىدە جەم-
ئىيەت يەتكۈزۈپ بەرگەن دائىرىلىك ھايات مۇھىتى جەمئىيەت
كىشىلىرىنىڭ ئىجادىي پائالىيىتىنى ئىلگىرى سۈرۈش
تەسىرى ۋە ئىجاد قىلىش پەزىلىتىنى ئىپادىلەش ھەمدە ئاساسىي
دەرىجىسىگە بېقىنىدۇ. بۇ، ئىجادىي قابىلىيەت ھەمدە ئاساسىي
يوشۇرۇن تۇرىدىغان قابىلىيەتلەرنىڭ سۈپىتى بىلەن ئومۇمەن
ئوخشاش بولىدۇ، لېكىن رېئاللىقتا ھەربىر ئادەمدىكى ئىجادىي
قابىلىيەت بولۇش سۈپىتى بىلەن يېتىپ بارالايدىغان يوشۇرۇن
قابىلىيەتنى ئېچىش قاتلىمى، ئەمەلگە ئاشۇرالايدىغان ئىجتىما-
ئىي ئىجادىي فۇنكسىيە سەۋىيىسى جەھەتلەردە يەنە ناھايىتى
زور دەرىجىدە ئىجادىي مۇھىت تەرىپىدىن ھاسىل قىلىنغان
ئۇيغۇنلىشىش قابىلىيىتى ۋە پەزىلەت قۇدرىتىنىڭ تەسىرىنى
قوبۇل قىلىدۇ. شۇڭا، ھەممە ئادەمنىڭ ئىجادىي قابىلىيىتى
بەھۇزۇر يايرىيالايدىغان جەمئىيەت، ئۇمىدلىك جەمئىيەت
بولىدۇ؛ ئىجادىي قابىلىيەتنى ئەڭ زور دەرىجىدە يېڭى ئىجتى-
مائىي قىممەتكە ۋە شەخسىي قىممەتكە ئايلاندۇرالىغان ئادەمگە
تۇرمۇش پوزىتسىيىسى ۋە خاسلىق پەزىلەتلىرى جەھەتتە دەۋر
ئىلگىمىغا ئۇيغۇنلاشقان ئادەم بولىدۇ. جەم-
ئىيەت ۋە جەمئىيەت ئەزالىرىدىن ئىبارەت ئىككى تەرەپتىكى
مۇشۇنداق ئىجادىيلىقنىڭ بىرلەشتۇرۇلۇشى دۆلەت ياكى مىللەت-
نىڭ شەخسلەرنىڭ ئىجتىمائىيلاشقان ئىجادىي فۇنكسىيىسىنى
ناھايىتى زور مەدەنىي يېڭىلاش قۇدرىتى قىلىپ ئۈيۈشتۇرۇش-
نىڭ بىردىنبىر يولى بولۇپ، قايسى دۆلەت ياكى مىللەت
مۇشۇ قەدەمنى بېسىپ، ئىنسانىيەت ئىجادىي پاراسىتىنىڭ ئەڭ
قىممىتىدا ھەل قىلغۇچ ئەھمىيەتكە ئىگە قەدەمنى باسقان.

لېكىن شۇنى بىلىش كېرەككى، بىر ئادەمنىڭ ئىجادىي
قابىلىيىتى يەنە بىر ئادەمگە ئوخشىمايدۇ. ھەربىر ئادەمنىڭ

ئىجادىي قابىلىيىتى شۇ ئادەمنىڭ مەلۇم ئالاھىدە ياشاش ھالـ
تى، باشقىلارغا ئوخشىمايدىغان جىسمانىيەت ۋە روھىي ھاللىق،
ئۆزگىچە ئەقلىي ئىقتىدار قۇرۇلمىسى، ئالاھىدە بىر نەرسىنى
قوغلىشىدىغان پەزىلىتى، روھىي ھالىتى، يېگىلاش ھايـاتـي
كۈچىگە ئەگە باي بولغان خاسلىقلىرىدىن ھاسىل بولىدۇ. شۇنـ
داق بولغاچقا، كىشىلەردىكى ئىجادىي قابىلىيـەت تـۆۋەنـدىـن
يۇقىرىغا قاراپ بىرمۇنچە دەرىجىلەرگە بۆلۈنىدۇ. ئىجادىيەتشۇـ
ناس تايلورنىڭ قارىشىچە، ئىجادىي قابىلىيـەتنىڭ بـەش دەرـ
جىسى بولۇپ، ئەگە تۆۋەندىن ھېسابلىغاندا، ئىپادىلـەش شەكـ
لىدىكى ئىجادىي قابىلىيەت، ئىشلەپچىقىرىش شەكلىدىكى ئىجا-
دىي قابىلىيەت، ئىختىرا قىلىش شەكلىدىكى ئىجادىي
قابىلىيەت، يېگىلاش شەكلىدىكى ئىجادىي قابىلىيەت ۋە
يۇقىرى دەرىجىدىكى (سىرلىق ئىجادىيەتلەرنى بارلىققا كەلتۈـ
رىدىغان) ئىجادىي قابىلىيەتتىن ئىبارەت بەش دەرىجىگە بۆلۈنىـ
دۇ. يۇقىرى دەرىجىدىكى ئىجادىي قابىلىيەت ئالدىنقى تۆت
دەرىجە ئىجادىي قابىلىيەتتىن تەدرىجىي تەرەققىي قىلىپ چىـ
قىدۇ. خېلى كۆپ ئالىملار تايلورنىڭ بۇ قارىشىنى ياقلاپ،
ئادەملەرنىڭ ئىجادىي قابىلىيەت جەھەتتىن يۇقىرى - تۆۋەن
بولىدىغانلىقىنى جەزملەشتۈرىدۇ. شۇنداق بولغانلىقتىن، ئادەمـ
نىڭ ئىجادىي قابىلىيەت جەھەتتىكى سۈپىـت دەرىجىسى تۇغما
ئۇستۈنلۈك ۋە تەرىشچانلىق ئارقىسىدا تۆۋەندىن يۇقىرىغا ئۆرـ
لەيدىغان ھەرىكەتچان قۇرۇلما بولۇپ، بۇنداق ھايـات مەشىلـ
نى كىمىكى ھەقىقىي تۇرمۇش ئۇزۇنىى بىلـەن ئاساسدا
ئېگىز كۆتۈرسە، ئۇنىڭ قىممىتى ئۆسۈپ بارىدۇ.

ئىجادىي قابىلىيەت بىلەن ئەقلىنىڭ مۇناسىۋىتى ھەققىدە
ئالىملاردا ئوخشىمايدىغان قاراشلار بار. بەزى ئالىملارنىڭ ستا-
تىستىكا قىلىپ كۆرسۈشچە، مەشھۇر پەيلاسوپلارنىڭ زېھنىي
بۆلۈنمىسى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 170 ئىكەن، شائىر، يازغۇ-

چى ۋە دراماتۇرگلارنىڭ 160 ئىكەن، ئالىملارنىڭ 155 ئىكەن.
پەيلاسوپلار، ئالىملار، يازغۇچىلار زېھنىي بۆلۈنمىسىنىڭ نورمال
لىق ھېسابلىنىدىغان 120 دىن ئۇستۇن بولۇشى ئىجادىي قا-
بىلىيەتنىڭ ئەقلىي زىيادىلىككە چېگە باغلىنىدىغانلىقىنى
تىسپاتلايدۇ، ئەلۋەتتە. ئەمما، ئاھايىتى كۆپ تەكشۈرۈشلەردە
زېھنىي بۆلۈنمىسى ئۇستۇن بولمىغان ئادەملەردىمۇ ئىجادىي
قابىلىيەت يەنىلا كۆچلۈك بولغان بەزى سىرلىق ئالامەتلەر كۆ-
رۈلگەن. بۇ ئېھتىمال بۇنداق ئادەملەردىكى ئىجادىي خاسلىقنىڭ
ئۇستۇنلۈكىدىن بولسا كېرەك. بىز ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ ئاساس
لىقى ئىجادىي تەپەككۇر ھەم ئىجادىي خاسلىق ئامىللىرىدىن
تەركىب تاپقانلىقىنى تۆۋەندىكى بابلاردا بايان قىلغانلىقىمىز
ئۈچۈن، بۇ يەردە پەقەت ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ ئەقلىغا باغلـ
نىشىنى قىسقارتىپ ئېيتىمىز. ئومۇمەن قىلغاندا، ئەقلى زىيادە
ئادەملەرنىڭ ئىجادىي قابىلىيىتى ئۇستۇنـرەك بـولـىدۇ ياكى
ئۇلارنىڭ ئىجادىي قابىلىيىتىنى ئىشقا سېلىشى ئاسانراق بولىدۇ.
لېكىن، ئەقلىي زىيادىلىك ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ زىيادىلىكىگە
تەڭ ئەمەس. شۇڭا، ئەقلى زىيادە بولغانلارنىڭ ھەممىسى
ئىجادىي قابىلىيەتتىمۇ زىيادە بولۇۋەرمەيدۇ. زېھنىي بۆلۈنمىسى
تۆۋەنرەك بولغان ئادەملەرنىڭ «ئىجادىي» قابىلىيىتى تۆۋەنـرەك
بولىدۇ. ئەمما، ئىجادىي قابىلىيىتى ئۇستۇن بولغان بىرمۇنچە
ئادەملەر ئەقلى نورمال ئادەملەردۇر. شۇڭا، زېھنىي بۆلۈنمىسى
تۆۋەنرەك ئادەملەرنىڭ ھەممىسىدىلا ئىجادىي قابىلىيەت ئاجىز
بولمايدۇ، بەزىلىرىدە ھەتتا كۈچلۈك بولىدۇ.

ئەقىللىق بىلەن ئىجادىيلىق ئەنە شۇنداق پەرقلىق بول-
غانلىقتىن، ئۇلارمۇ تەڭ تەرەققىي قىلمايدۇ. بەزى چاغلاردا
ئەقلىيلىق تېز ۋە ئۆزۈلمەي تەرەققىي قىلسا، ئىجادىيلىق بىر
توختاپ، بىر ئۇلغۇيۇپ دولقۇنسىمان تەرەققىي قىلىدۇ.
ئىجادىيلىق تەرەققىي قىلغاندا، ئەقلىيلىق ئىچىدىكى ھەققىي

ئىجادىيەت ئېلىمىنتلىرى ئۇنىڭ تەرەققىياتىنى تېزلىتىدۇ. شۇڭ-
داق بولغاچقا، ئىجادىيلىقنىڭ قانداق تەرەققىي قىلىدىغانلىقىنى
ئىگىلەش بوۋاقلىق، بالىلىق، ياشلىق، قىرانلىق، قېرىلىق باس-
قۇچلىرىدىكى ئىجادىيلىق ئالاھىدىلىكلىرىنى تەتقىق قىلىپ ئاي-
دىڭلاشتۇرۇش، ئىرسىيەت، مۇھىت ۋە ئىجادىيلىقنىڭ مۇناسىۋەت-
لىرىنى تەتقىق قىلىپ ئېنىقلاش، ئىجادىيەت بۇلاقلىرىنى ۋاقىت-
دا بايقاپ ۋە ئېچىپ، سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش
ئۇچۇن خىزمەت قىلىدۇرۇشتا ناھايىتى مۇھىم رول ئويناپىدۇ.

ھەربىر خەلق دۇنياسىنىڭ ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدىغان ئالا-
ھىدە تالانتلىقلارنى يېتىشتۇرۇپ، كېلەچەك ئىستىقبالىنى قولغا
كەلتۇرۇشتە ياش - ئۆسمۇرلەرنى تەربىيىلەش ئالدىنقى ئورۇندا
تۇرىدىغانلىقتىن، ئالىملار بالىلاردا كۆرۈلىدىغان ئىجادىي قا-
بىلىيەت زىيادىلىكىنى بايقاشقا ماھىر بولۇشنى ۋە بۇنى بايقاش-
نى تالانتلىقلارنى تەربىيىلەشتىكى مۇھىم ھالقا قىلىشنى
تەكتىلەيدۇ.

خەلقئارادا، بالىلاردىكى ئىجادكارلىقنىڭ زىيادە ياكى
كەملىكىنى بايقاشتا ئادەتتە «تۇررانسە ئۇسۇلى» بىلەن
«دورانس ئۇسۇلى» ئومۇميۈزلۈك قوللىنىلىدۇ.

دورانس ئوتتۇرىغا قويغان بالىلاردىكى ئىجادىيلىقنى
بايقاش ئۇسۇلى 17 مادىدا بولۇپ، ئاشۇ ئالاھىدىلىكلەر بار
ئوقۇغۇچىلار ئىجادىيلىقى زىيادە ئوقۇغۇچىلار ھېسابلىنىدۇ. بۇ
ئالاھىدىلىكلەر تۆۋەندىكىچە:

1. باشقىلارنىڭ سۆز - نۇتۇقلىرىنى زەن قويۇپ
ئاڭلايدۇ.

2. سۆزلىگەندە ياكى يازغاندا دائىم سېلىشتۇرما قىلىدۇ
ۋە مەلۇم خۇلاسىگە كېلىدۇ.

3. ئوقۇش، يېزىش ۋە شەيئىلەرنى تەسۋىرلەش ماھارە-
تىنى ياخشىراق ئىگىلىيەلەيدۇ.

4. لوپۇزلۇق ئوقتىسىنەزەرلەرگە سوئال نەزەرى بىلەن
قاراشنى ياخشى كۆرىدۇ.

5. شەيئىلەرنىڭ ئۆتمۈشىدىن ھازىرغىچە بولغان ئەھۋا-
لىنى يېپ - يېڭىسىدىن تارتىپ ئېنىقلىۋېلىشنى ياخشى
كۆرىدۇ.

6. نەرسىلەرنى ئىنچىكىلىك بىلەن زىيارەت قىلىشقا ئا-
راق بولىدۇ.

7. ئۆزىنىڭ بايقاشلىرىنى باشقىلارغا ئېيتىشقا بەكمۇ
ئالدىرايدۇ.

8. كۆچۈش خاراكتېرى كۈچلۈك بولغان ئەبجەخ مۇھىت-
تىمۇ ئۆز تەتقىقاتىغا باش چۆكۈرۈپ ئىشلەيدۇ. ۋاقىت بىلەن
ھېسابلىشىپ كەتمەيدۇ.

9. شۇنداقلا قارىماققا ھېچقانداق مۇناسىۋەتسىزدەك كۆ-
رۈنگەن شەيئىلەر ئارىسىدىكى ئۆزئارا باغلىنىشنى تاپالايدۇ.

10. يولدا كېتىۋېتىپ ياكى ئۆيگە قايتىپ كېتىپمۇ
دەرسخانىدا ئۆگەنگەن نەرسىلەرنى تەكرار ئويلىنىدۇ.

11. ھەيرانلىق ھېسسىياتى كۈچلۈكرەك بولىدۇ.

12. ھەمىشە ئاڭلىق ياكى ئاڭسىز ھالدا تەجرىبە ۋاسە-
تىلىرىنى تەتبىقلاپ تەتقىقات ئېلىپ بارىدۇ.

13. شەيئىلەرنىڭ ئاقىۋىتى ئۇستىدە مۆلچەر ئېلىپ
بېرىشقا ئامراق بولىدۇ.

14. ئۆزى باغدا، كۆڭلى تاغدا بولىدىغان ۋاقىتلىرى
ناھايىتى ئاز بولىدۇ.

15. ھەمىشە بىلىپ بولغان شەيئىلەر ۋە ئۆگىنىپ بول-
غان نەزەرىيىلەر ئۇستىدە پېكىرباشتىن يېڭىچاقلاش، خۇلاسىلەش
ئېلىپ بارىدۇ.

16. ئۆگىنىش ۋە تەتقىقات تېمىسىنى ئۆزى بەلگىلەشنى ياخشى كۆرىدۇ.

17. بارلىق ئېھتىمالىلىقلارنى ئىزدەپ تېپىشنى ياخشى كۆرىدۇ ۋە ھەمىشە «يەنە قانداق چارىلەر بار؟» دېگەن سوئال نى قويىدۇ.

«تۇررانسە ئۇسۇلى» تۆۋەندىكىچە:

1. باشقىلارنىڭ گەپ - سۆزىنى ئاڭلاشتا، شەيئىلەرنى كۆزىتىشتە، ھەرىكەتتە بەجانىدىل بولىدۇ.

2. نۇتۇق ياكى قەلەم قۇۋۋىتى زىيادە بولىدۇ ھەمدە سۆزلىگەندە ۋە يازغاندا سىلىشتۇرما ئۇسۇلىنى قوللىنالايدۇ.

3. زېھنىنى يىغىپ ئوقۇيدۇ ۋە يازىدۇ.

4. ئوقۇتقۇچى ئورۇنلاشتۇرغان تاپشۇرۇقنى ئىشلەپ بولغان- دا ھاياجانلىنىدۇ.

5. نوپۇزلۇقلارغا مۇسابىقە ئىلان قىلىدۇ.

6. شەيئىلەرنىڭ تۈرلۈك سەۋەبلىرىنى ئىزدەپ تېپىشقا ئادەتلىنىدۇ.

7. شەيئىلەرنى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزىتىدۇ.

8. باشقىلارنىڭ گەپ - سۆزىدىن قۇسۇر تاپىدۇ.

9. ئىجادىي پائالىيەتكە كىرىشكەندە ئۇخلاش ۋە تاماق يېيىشنى ئۇنتۇپ قالىدۇ.

10. مەسىلىلەرنى ۋە مەسىلىلەر بىلەن مۇناسىۋەتلىك تۈرلۈك مۇناسىۋەتلەرنىمۇ بايقىۋالالايدۇ.

11. كۈندىلىك تۇرمۇشنىڭ نېگىزلىك تەرەپلىرىنى بەجا كەلتۈرۈشتىن باشقا چاغلاردا بىلىم، ماھارەت ئۇستىدە ئىزدىنىدۇ.

12. ھەيرانلىق ھېسسىياتىدا بولىدۇ.

13. ئۆزگىچە تەجرىبە ئۇسۇلى ۋە بايقاش ئۇسۇلى بولىدۇ.

14. يېڭى نەرسىنى بايقىغاندا روھىي جەھەتتە قەۋەت ھاياجانلىنىدۇ.

15. ئاقىۋەتنى مۆلچەرلىيەلەيدۇ ۋە بۇ ئاقىۋەتنى تۈغرا تەكشۈرەلەيدۇ.

16. ئىش - ھەرىكەتتە بوشىشىپ كەتمەيدۇ.

17. ھەر دائىم شەيئىلەر توغرىسىدا يېڭى جاۋاب، يېڭى نەتىجە ھاسىل قىلىشنى ئويلايدۇ:

18 ئۆتكۈر كۆزىتىش قابىلىيىتىگە ۋە مەسىلە قويۇش قابىلىيىتىگە ئىگە بولىدۇ.

19. ئۆگىنىشتە ئۆزى كۆڭۈل قويىدىغان تەتقىقات تېمى- سى بولىدۇ

20. بىر نېمىنىڭ مۇمكىنلىكىنى بىرلا تەرەپتىن ئەمەس، كۆپ تەرەپتىن ئويلاپ كۆرىدۇ.

21. ئۆزلۈكسىز تۇردە يېڭى تەسەۋۋۇرلاردا بولىدۇ، ئو- يۇن - تاماشا ئارىلىقلىرىدىمۇ يېڭى تەسەۋۋۇرلارنى يۇرگۈزىدۇ.

ئالىملارنىڭ تەجرىبە قىلىپ تەكشۈرۈپ كۆرۈشىچە، ئەق- لى زىيادە بالىلار بىلەن ئىجادىيلىقى زىيادە بالىلار ئوخشاشلا نورمالىلىقتىن ھالقىغان بولسىمۇ. ئەقلىي قابىلىيەت نۆۋەتلىق ھالدا توغرا بىلىشكە، ئىجادىي قابىلىيەت يېڭىلىق يارىتىپ كەشىپ قىلىشقا خىزمەت قىلغانلىقتىن، ئەقلىي ۋە ئىجادىي قابىلىيەت جەھەتتە زىيادىلىك كۆرۈلگەن بالىلارمۇ ئۆزئارا پەرقلىنىدۇ. يابون ئالىمى ئىنتىيەنىجاك ئەقلىي ۋە ئىجادىي قابىلىيەت جەھەتتە زىيادە بالىلارنىڭ پەرقىنى تۆۋەندىكىدەك چەدۋەللەشتۇرگەن.

ئەقلى زىيادە ئوقۇغۇچىلار بىلەن ئىجادىيلىقى زىيادە ئوقۇغۇچىلارنىڭ سىنىشتۇرمىسى

سىنىشتۇرۇش مەزمۇنى / ئوقۇغۇچىلار تۈرلىرى	ئەقلىي زىيادە ئوقۇغۇچىلار	ئىجادىيلىقى زىيادە ئوقۇغۇچىلار 2
ئوقۇتۇش مەزمۇنىغا قارىتا	ياخشى چوشىنىدۇ ھەمدە ئەستە قالدۇرىدۇ.	ئوقۇتقۇچى ئوتتەن دەرسنىڭ مەزمۇنىنى تولۇق ئۆزلەشتۈرمەيدىن، ئوزۇم بىلمىگەن مەزمۇن ئوستىدە ئىزدەنگىنىم ياخشى دەيدۇ 2
ئوگىنىش پوزىتسىيىسى	قىزىقىپ ئوگىنىدۇ. ئوقۇتقۇچىنىڭ پىكرىنى كوگول قويۇپ ئاڭلايدۇ. ئوقۇتقۇچىلار ھەم ئوقۇغۇچىلار بىلەن مۇناسىۋەتتە كېلىشەلەيدۇ	قىزىقىپ ئوگىنىدۇ، ئوقۇتقۇچىنىڭ پىكرىنى كوگول قويۇپ ئاڭلايدۇ. ئوقۇتقۇچىنىڭ خاھىشىدىن ياخشى بىلەن ئوز خاھىشىدىن يانمايدۇ 4
ۋاقىت ئورۇنلاشتۇرۇشى	بەلگىلەنگەن ۋاقىت ئىچىدە قىلىپ بەلگىلەنگەن ئىشلارنى قىلىدۇ	بەلگىلەنگەن ۋاقىت بويىچە ئوگىنىش ۋە خىزمەت قىلمايدۇ 3

ئىنتىزام	ئىنتىزامغا رىئايە قىلىدۇ	ئىنتىزامغا ھەرقاچان بىردەك رىئايە قىلىپ كېتەلمەيدۇ 1
مۇددىئا	تەبىيار قىممەت قارىشىغا ھورمەت قىلىدۇ	تەبىيار قىممەت قارىشىدىن ئوزىنى ئارتىدۇ 1
نىشان	ئوقۇتقۇچى ئوگەتكەن دەرسلىكتە بىر زىلغان بىلىملەرنى ئالىدۇ	ئوقۇتقۇچى ئوگەتكەن ۋە دەرسلىكتە بىزىلغان بىلىملەرنى تەنقىدىي قوبۇل قىلىدۇ، ئولاردىن بەزى مەسىلەرنى بايقايدۇ 2
	11PC	16.6PC

بولۇپمۇ ئوقۇتقۇچىلارنىڭ كۆپچىلىكى ئوزى سۆزلەپ بەرگەن دەرسلەرنى ئوبدان ئەستە قالدۇرۇپ، ئىگىلەپ ۋە لوگىكىلىق تەپەككۇر يۈرگۈزەلەيدىغان، نورمال پائالىيەتلەردە قولىقى يۇمشاق، ئىنتىزامچان، ئەقلىي زىيادە بالىلارنى ياخشى كۆرىدىغان، ئىمتىھان تاپشۇرۇلمىرىمۇ بەلگىلەنگەن جاۋابلارنى ئىزدەپ تېپىشنى ئاساس قىلغان بولغاچقا، كۆپىنچە مەكتەپلەردە ئەقلى زىيادە بالىلار ئوستۇنلۇكنى ئىگىلەپ، مەسىلىلەرنى ئىگىلەپ، مەسىلىلەرنى ئوزلۇكسىز بايقايدىغان، ئىزدىنىش ئاساسىدا باشقىلارغا ئوخشىمايدىغان كۆز قاراشلارنى ئوتتۇرىغا قويىدىغان، ھەتتا دەرسلىك كىتابى، ئوقۇتقۇچىسىنىڭ ئۆتۈۋاتقان دەرسىدىنمۇ مەسىلە ئىزدەپ باقىدىغان، ئىجادىي ئوقۇغۇچىلارغا سەل قارىلىدۇ. بىراق، ئىجادىيلىقنى كىتابىي بىلىملەرنى قوبۇلقىغا قويۇپ قويۇش ياكى ئۆلۈك يادلاش يولى بىلەن

يېتىشتۇرگىلى بولمايدۇ. دۇنيا تارىخىدا مىسلىسىز مۆجىزە يا-
راتقانلارنىڭ تولىسى كىتاب موللىسى بولماستىن، ئەركىن پە-
كىرلىك جېنىرى بار ئادەملەر ئىكەنلىكىنى ئويلاشمىمىزدا،
ئىجادىيلىقنى يېتىلدۈرۈشكە تېخىمۇ ئەھمىيەت بەرمەي تۇرال-
مايمىز، بۇنىڭدا ئاساسلىقى ئاتا - ئانىلار، ئوقۇتقۇچىلار تارى-
خىدا مەكتەپتە ئەلا بولالمىسىمۇ، ئېلىمىزنىڭ مەدەنىيىتىگە ئۇلۇغ
تۆھپىلەرنى قوشقانلارنى ۋە دۇنيانىڭ مەدەنىيىتى تارىخىدا
پىرامىدا بولۇپ قەد كۆتۈرگەن ئۇلۇغلارنىڭ مۇستەقىل پىكىرگە
ئىگە غايىلىك ھەمدە مەۋجۇت شەيئىلەرنىڭ كەمچىل جايلىرى-
نى تۇزىتىشكە جۈرئەت قىلمىدىغان ئادەملەر ئىكەنلىكىنى نەزەردە
تۇتۇپ، ئادەمنى بىلىش ئۆلچىمىنى ئۆزگەرتىش، ئىجادىيلىقى
زىيادە بالىلار ۋە بالىلىقتىن ئۆتكەندىن كېيىنمۇ ئىجادىيلىقنى
پايراق قىلىپ كېتىۋاتقان ئادەملەرنى قەدىرلەشنى ئۆگىنىش
كېرەك. بولۇپمۇ ئوقۇتقۇچىلار ئىجادىيلىق تەرەققىياتىنىڭ ئەڭ
قېرەققىياتىغا ئوخشاش ئىزچىل بولماستىن، تۆۋەنلەپ ياكى
توختاپ ئىلگىرىلەيدىغان دولقۇنسىمان ھالىتىنى بىلىپ يېتىش
تېخىمۇ مۇھىم. پىسخولوگ تۇررانسە ۋە ئىنتىيەنجاكلارنىڭ تە-
تقىقاتىغا قارىغاندا، بالىلار توققۇز ياشقا كىرگەندە (باشلانغۇچ
مەكتەپنىڭ 4 - سىنىپىغا چىققاندا)، 12 — 13 ياشلار (تو-
لۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ بىرىنچى، ئىككىنچى يىللىقى) دا،
17 ياش (تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئۈچىنچى يىللىقى) تا
ئىجادىيلىق ئۆسۈپ بارماستىن، بەلكىم چېكىنىپ كېتىدۇ، بۇ-
داق بولۇشنىڭ سەۋەبى ھازىرغىچە ئېنىقلانمىدى. بۇنىڭدىن
باشقا، ياشانغانلارنىڭ ئىجادىيلىقىدا چېكىنىش چوڭراق بولىدى-
غان ئەھۋاللارنىمۇ نەزەرگە ئالماي بولمايدۇ. بۇلارنىڭ ھەممىسى
جىددىي تەتقىقات تېمىسىدۇر.

قىسقىسى، ئىجادىيلىق ياكى تالانت خۇددى ئەقلىي زىيا-
دىلىتىكتەك بايقاش، يېتىشتۇرۇشكە موھتاج بولۇپ، ئۇ ھەرگىز

ئالا موزاينىڭ بالىسى چار قۇيرۇق، قارا خېنىمنىڭ بالىسى
قارا قۇمچاق دېگەندەك ئىرسىيەت شەكلى بىلەن تەرەققىي قىل-
مايدۇ، بەلكى ئىرسىيەت ئاساسىدىكى يۇقىرىدا ئوتتۇرىغا قويۇل-
غان جەريان، جەريانلاردىكى باسقۇچلار ۋە دولقۇنسىمان تەرەق-
قىياتتىكى ئالاھىدىلىكلەرگە ئاساسەن بىرلىكتە تەلىم - تەربىيە
ئارقىسىدا يېتىلدۈ.

ئادەمدىكى يوشۇرۇن ئىجادىي ئىقتىدارنى رېئال ئىجادىي
قابىلىيەتكە ئايلاندۇرۇشقا كېلىدىغان بولساق، ئادەمدىكى يوشۇ-
رۇن ئىجادىي ئىقتىدارنىڭ رېئال ئىجادىي قابىلىيەتكە ئايلىنىشى
ئىچكى - تاشقى ئامىللارنىڭ ناھايىتى مۇھىم، مۇرەككەپ ھال-
دىكى ئۆزئارا غىدىقلىشى، ھەمكارلىشىشى، ماسلىشىشى ئارقىسى-
دىكى ھەرىكەتچان جەريانىدۇر.

ئادەم ئۆزىنىڭ ئوبرازىنى ئۆزلۈكسىز يېڭىلاش بىلەن بىر
چاغدا، دۇنيانىڭ مەلۇم دائىرىلىك ئوبرازىنى ئۆزگەرتىدىغان
ئالىيجاناب ئىجادىيەت — نوقۇل ھالدىكى ئۇيغۇنلىشىش ھاياتىدىن
ھالقىپ ئۆتۈپ، ھاياتتا يېڭى بىر قىممەت ھاسىل قىلىدىغان
ماھىيەتلىك قوغلىشىش، ئادەمنىڭ سۇبيېكتىپ پائالىيەتچانلىق-
نىڭ ئەڭ ئىزچىل، ئەڭ مېغىزلىق، ئەڭ ئوبيېكتىپ گەۋدىلە-
نىشى بولغانلىقتىن، ئىجادىي قابىلىيەت مەلۇم بىر خىل ئالاھە-
دە قابىلىيەت ئارقىلىقلا مۇقىم رېئاللىققا ئايلىنالمايدۇ ياكى
تەرەققىي قىلالمايدۇ. ئۇ كۆپ خىل قابىلىيەت ۋە بازلىق ئالاھە-
دە خۇسۇسىيەت (مەنىۋى، پسىخىك، فىزىئولوگىيىلىك) نىڭ
بىرلىكىدۇر. مۇنداق بىرلىكنى ئىشقا ئاشۇرغۇچىلار بىز كۆزلە-
گەن ئىجادىي ئادەمنىڭ ئۆزىدۇر. ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ نۇرغۇن
ئالامەتلىرى ئۇلارنىڭ ھەرىكىتىدە ئاماپان بولىدۇ.

§2. ئىجادىي ئادەم

ئالىملارنىڭ تەتقىقات نەتىجىلىرىدىن، قارىغاندا، ئىجادىي قابىلىيەت ئاممىللىرى شۇنداق مۇرەككەپ ئۇنىۋېرسالىلىققا ئىگە بولسىمۇ، ئۇلارنى ئادەم جانلىق ئىپادىلەپ تۇرغانلىقتىن، ئىجادىي ئادەملەرنىڭ ئىجادىيەت جەريانى ۋە ئىجادىي پائالىيەتلىرىنىڭ قانۇنىيەتلىرىگە ئاساسەن ئادەم ئىگىلىۋالالايدۇ ۋە ئۇنى ئۆزىدە ئۆزلەشتۈرۈپ ئىجادىي قابىلىيەتنى داۋاملىق ئۆستۈرەلەيدۇ. شۇڭا، د. ن. پېركىنس: «بىز خۇددى ئىجادىي ئادەم ھەققىدە سۆزلىگەندە، ھەرىكەت قىلىۋاتقان ئادەمنى سۆزلەشنى ياخشى كۆرىمىز①» دەيدۇ. شۇڭا، biz بۇ يەردە ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ جانلىق ئادەمدىكى تۇيۇنغان كۆرۈنۈشلىرىگە قاراپ ئۆتىمىز.

پەلسەپە پەنلىرىنىڭ دوكتورى ۋە دۇنياغا مەشھۇر ئىجادىيەتشۇناس ج. پ. رىسنىڭ قارىشىچە، ئىجادىي قابىلىيىتى بار ئادەملەردە ئون تۈرلۈك ئۆزگىچىلىك بولىدىكەن:

1. ئەقىللىق بولىدۇ.
2. ئەمەلىيەت بىلەن بىرلىشىشكە ماھىر بولىدۇ.
3. بىلىش پائالىيىتىدە جانلىق بولىدۇ.
4. ئۆزگىچە ئىنكاس قايتۇرالايدۇ ھەمدە ئۇلار قايتۇرغان ئىنكاسنىڭ مىقدارى بىلەن سۈپىتى پائال باغلىنىپ تۇرىدۇ.
5. مۇستەقىل ئويلاش ۋە ھەرىكەت قىلىش قابىلىيىتى بولىدۇ.
6. تاشقى دۇنياغا قارىتا كۆزىتىش پوزىتسىيىسى تۇتىدۇ ھەمدە ئىچكى دۇنياسىدا ھېس قىلغان تەجرىبىلەر ياكى تاشقى

① د. ن. پېركىنس: «ئىجادىيەت زېھنىمىزنىڭ ئەڭ ئەلا پائالىيىتى» ھەنزۇچە نەشرى، 285 - 286 - بەتلەر.

دۇنيانى كۆزىتىش تارقىسىدا ئېرىشكەن تەجرىبىلەرنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلىدۇ، ئىچكى ھېسسىياتى بىلەن تاشقى دۇنيادىن كۆزەتكەن شەيئىلەرنى بىرلەشتۈرەلەيدۇ.

7. بىۋاستە سەزگۈ قابىلىيىتى بولىدۇ.

8. نەزەرىيە ۋە گۈزەللىكنى پەرق ئېتىش جەھەتتە كۈچلۈك قىممەت قارىشى بولىدۇ.

9. تەقدىر تۇيغۇسى بولىدۇ.

10. ئۆزىنى چۈشىنىدۇ، ئىندىۋىدۇئاللىققا ئىگە بولىدۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ قانداق ئومۇمىي جەريانىدا تۇرۇۋاتقانلىقىنى بىلىدۇ.

ئا. ئى. بروۋىن ئۆزىنىڭ تەتقىقات ۋە تەجرىبىسىگە ئاساسەن، ئىجادىي ئىقتىدارى زىيادە كىشىلەردە تۆۋەندىكىدەك ئالاھىدىلىكلەر بولۇشى كېرەك، دەپ قارايدۇ:

1. بىلىش تەشنالىقى بولۇشى، مەسىلىلەرگە قارىتا ھەر قاچان «نېمە ئۈچۈن؟»، «بۇنداق بولمىسا قانداق بولىدۇ؟» دەپ گەن سوئاللارنى قويالىشى كېرەك.

2. يېڭى نەرسىلەرنى قوبۇل قىلىشقا ماھىر بولۇشى، يەنى سەزگۈر بولۇشى. كونىلىققا ئېسىلۋالماسلىقى كېرەك. ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغۇچىلاردا ھەر قانداق چاغدا «بىز سىناق قىلىپ بولغان، ئەمدى بۇ ئىشنى قىلغىلى بولمايدۇ» دېگەن ئىدىيىنىڭ بولۇشىغا يول قويۇلمايدۇ.

3. گۇمانىي مەسىلىلەرنى باشقىلاردىن ئاۋۋال بايقاش ماھارىتى بولۇشى ۋە ئۇ مەسىلىلەرنى ناھايىتى روشەن ھالدا ئىپادىلەپ بېرەلىشى كېرەك.

4. ئېھتىياجىغا قارىتا يۈكسەك سەزگۈر بولۇشى ۋە ئۇنى باشقىلاردىن ئاۋۋال بايقىيالانىشى كېرەك.

5. باشقىلار خىيالىغا كەلتۈرمىگەن ئۇسۇللار ئارقىلىق ئوخشاش بولمىغان تۇرلۈك ئاخباراتلارنى بىرلەشتۈرۈپ يېڭىچاقلىمىيالىشى كېرەك.

6. ئەنئەنىۋى ۋارىسچىلىقتىن چەتنىيەلىشى ۋە نورمۇزغا جەڭ ئېلان قىلىشقا، ئادەتكە ئايلانغان ئۇمۇمىي نۇقتىئىنەزەرلەرگە قارىتا ئوخشىمايدىغان پىكىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇشقا جۈرئەت قىلالىشى كېرەك.

7. كاللا ئىشلىتىشكە ئامراق، ئۇمۇملاشتۇرۇشقا ماھىر، قىلمۇاتقان ئىشىغا مەست بولۇشى كېرەك.

8. مەسىلە ھەل قىلىشقا ئەھمىيەت بېرەلىشى، بېكىتىلگەن نىشانغا قاراپ ئۆزلۈكسىز ئىنتىلىشى، ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتسىز تەتقىقات ئۇسۇلىنى قوللانماسلىقى كېرەك.

9. ھەممە ئىجادكارنىڭ ئەقلى زىيادە بولۇشى ناتايىن، ئەقلى ئوتتۇراھاللاردىمۇ بەزى ھالاردا تېخىمۇ ئىجادكارلىق بولىدۇ.

ج. پ. گىيولفورد ئىجادچانلىقنى مەخسۇس تەتقىق قىلغان پسىخولوگ بولۇپ، ئۇ تۆۋەندىكىدەك ئالاھىدىلىكلەرنى ھازىرلىغانلارنىڭ ئىجادىي قابىلىيىتى دەپ قارايدۇ:

1. يۇكسەك ۋېگېتاتىۋلىق (ئۆزىگە ئۆزى خوجا بولۇش) قاتارىغا ۋە مۇستەقىللىققا ئىگە بولىدۇ، باشقىلارنىڭ پىكرىگە قارىسىغا قوشۇلۇپ كەتمەيدۇ.

2. كۈچاۋۇك بىلىش تەشنالىقى ۋە قېتىرقىنىپ ئىزدىنىش روھى بولىدۇ.

3. كۈچلۈك ھەيرانلىق ھېسسىياتتا بولىدۇ، شەيئىلەرنىڭ ئايلىنىش قانۇنى ۋە سەۋەبلىرى ئۈستىدە ئىجتىھات بىلەن ئىزدىنىدۇ.

4. بىلىمى كەڭ، كۆزىتىشكە ماھىر، خاتىرە قابىلىيىتى ئۇستۇن بولىدۇ، كۈندىلىك تۇرمۇشتىكى ئۇششاق ئىشلارغا پەرۋا قىلمايدۇ.

5. ھەزمەتلەردە رەتلىك، توغرا، جىددىي بولۇشنى قوغلىشىدۇ.

6. تەسەۋۋۇر كۈچى ۋە بىۋاستە سەزگۈ قابىلىيىتى مول بولىدۇ. ئابستراكت تەپەككۇر قىلىشنى ياخشى كۆرىدۇ. ئەقلىي پائالىيەتلەر ۋە تاماشىلارغا كەڭ تۇردە قىزىقىدۇ.

7. گۇمانىي مەسىلەرگە دۇچ كەلگەندە ئەركىن - ئازادە تۇرالايدۇ. قالايمىقانچىلىقلاردىن ئۆزىنى چەتكە ئالغان ھالدا پۈتۈن زېھنىنى قىزىققان مەلۇم مەسىلىگە يىغالايدۇ.

8. يۇمۇرلۇق ھېسسىياتتا بولىدۇ، ئەدەبىيات - سەنئەتنى ياخشى كۆرىدۇ.

ئامېرىكىلىق ماتارىپ پسىخولوگى سوللى بىلەن گىيولفورد بىرلىكتە يازغان «ماتارىپ پسىخولوگىيىسى» دېگەن كىتابتا، ئىجادچانلىقى زىيادە بولغان ياكى يوشۇرۇن ئىجادىي قابىلىيەتى كەم ئىگە بولغان كىشىلەردە تۆۋەندىكىدەك ئالاھىدىلىكلەر بولىدىغانلىقىنى كۆرسەتكەن:

1. ئىدىيىنىڭ جانلىقلىقى: ئىجادكار روھقا باي كىشىلەر يۇگەنسىز خىيال - قىياسلارغا يۇكسەك دەرىجىدە يول قويىدۇ، ئادەتتىكى ئەھۋالدىن ۋە رېئاللىقتىن ھالقىغان ئىستەكنى كېڭەيتىدۇ ۋە ئۇنىڭغا خۇشال بولىدۇ شۇنداقلا بولۇشى ناتايىن بولغان ۋە بولۇشى مۇمكىن بولمايدىغان شەيئىلەرنىمۇ قوبۇل قىلىش خاھىشىدا بولىدۇ.

2. مۇستەقىللىكلىكى: ئىجادچان كىشىلەر باشقىلارغا قارىغاندا، ئادەتنىڭ چەكلىمىسى ۋە تىزگىنلىشىگە ئۇچرىمايدۇ. ئۇ پەرىزلىك (چېكى بار) بولغان بويسۇنمىغۇچىدۇر. ئۇ باشقىلارنىڭ نېمىلەرنى ئويلايدىغانلىقى ۋە نېمىلەرنى دەيدىغانلىقىغا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈپ كەتمەيدۇ.

3. جىنسىيەت رولچىلىقى: ئىجادكار ئەرلەر ئايالارنىڭ مىجەزىگە يۇزلىنىدۇ. بۇ ھال ئۇلارنىڭ ئادەتتىكى ئەرلەرگە قا-

زىغاندا، ئەنئەنىۋى ئەرلىك زولىنى ئۇنچىۋالا قاتتىق ئىگىلىۋ
كەتمىگەنلىكىدىندۇر. ئۇلار ئەرلىك ياكى ئايالىلىقنىڭ ئاقىلانىلىك
ۋە مەدەنىيەت ھەۋىسىنى كۆرسەتمىش ۋە ئىپادىلەشتە دېلىغۇل
بولمايدۇ. ئۇلار ئۆزلىرىنگە ئەرلىك تەمەننالسىنى قويمايدۇ ھەمدە
ئەرلىك سالاھىيىتىنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇنچىۋالا ئۇچراپ
كەتمەيدۇ.

4. ئېنىقسىز شەيئىگە بولغان سەۋرى - تاقىتى: ئىجادكار
كىشىلەر تۇرمۇشتىكى ئېنىقسىز شەيئىلەرگە سەۋرى - تاقىتى
قىلالايدۇ ۋە دېگەندەك ئېنىق بولمىغان مۇرەككەپ نەرسىلەرنى
قوبۇل قىلىشقارازى بولىدۇ. ئۇلار ناھايىتى مۇرەككەپ شەيئىلەر-
نى ئېتىراپ قىلىدۇ ۋە قوبۇل قىلىدۇ ھەتتا قارشى ئالىدۇ.
كۆزگە تاشلىنىپ نۇرغان مالىماتاڭچىلىقلاردىن پەرىشان بول
مايدۇ. ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەيدۇكى، رېئاللىقنى بۇرمە-
لاش ئۇسۇلى بىلەن مالىماتاڭ شەيئىلەرنى بىر تەرەپ قىلمايـ
دۇ. شۇنداقلا قىيىن مەسىلىلەرنى زورىغا ئاددىي ۋە ئالدىراڭغۇ-
لۇق بىلەن «ھەل قىلىش» ئارقىسىدا قانائەت ھاسىل قىلمايدۇ.

5. خاتالىقلارغا بولغان سەۋرى - تاقىتى: بىر مەسىلىگە
قارىتا تاللاۋىلىشقا بولىدىغان بىر مۇنچە ھەل قىلىش ئۇسۇلى-
رىنى كەڭ تۇردە ئوتتۇرىغا قويۇش ۋە ئەركىن - ئازادىلىك
بىلەن چوڭقۇر ئويلاپ كۆرۈش پوزىتسىيىسى ئىجادكارلاردا بو-
لىدىغان يەنە بىر ئالاھىدىلىكتۇر. ئۇلار خاتالاشىپ قېلىشتىن
قورقمايدۇ. ئۇلار بىر تۇرلۇك پەرەز ياكى يەكۈننىڭ خاتا بو-
لۇپ قېلىشىنى بىر تۇرلۇك ئۇچۇر قاتارىدا كۆرىدۇكى، شەخسىيـ
گە نىسبەتەن بىر خىل خورلۇق ياكى مەغلۇبىيەت قاتارىدا
كۆرمەيدۇ. لېكىن، ئىجادىيەت جەريانى ئېھتىماللىقنى ئوتتۇرىغا
قويۇشتىن ئىبارەت بىرىنچى باسقۇچتىن مۇۋاپىق خاراكتېرلىكى
ئىككىنچى باسقۇچقا قەدەم قويۇشنى ئويلاشقاندا، ئۇلاردىكى خا-
تالىققا سەۋرى - تاقەت قىلىش پوزىتسىيىسى خاتالىقنى رەت

قىلىش پوزىتسىيىسىگە ئۆزگىرىدۇ.

6. ئەقلى زىيادە بولىدۇ: زىيادە ئىجادچانلىققا ئىگە كىشـ
لەرنىڭ ئەقلىي قابىلىيىتىمۇ ئادەتتىكى كىشىلەردىن زىيادە
بولىدۇ.

7. ئالاقە قابىلىيىتى ئادەتتىكىچە بولىدۇ: ئۇلارنىڭ كـ
شىلەرگە بېرىدىغان تەسىرى جامائەت بىلەن چېقىشالمايدىغان
ياكى جەمئىيەت بىلەن قارشىلىشىدىغاندەك تۇيۇلىدۇ. ماھىيەت-
تە ئۇلار ئۇنداق ئەمەس. پەقەت ئۇلار ئادەتتىكى ئادەملەر بىلەن
بولغان سېلىشتۇرمىدا شۇنداق كۆرۈنىدۇ، بۇ ھال پەقەت ئۇلار-
نىڭ قۇرداشلار ئالقىشى ئارقىسىدا ئېرىشىدىغان خۇشاللىق ۋە
خاتىرجەملىككە كۆنۈل بۆلمەيدىغانلىقىنىلا بىلدۈرىدۇ. خالاس.
ئۇلار ھەتتا ھېچقانداق ئادەمنىڭ قوللىشىغا ئېرىشەلمىگەن تەق-
دىردىمۇ ئانچە خاۋاتىرلىنىپ كەتمەيدۇ. ئۇلار ئۆزلىرى بېرىلگەن
مەسىلىنىڭ تەلىپىگە نىسبەتەن ئىجتىمائىي مۇھىتنىڭ ئۆزلىرىگە
بەرگەن باھاسىدىنمۇ بەك سەزگۈر بولىدۇ.

8. زىيادە پەرىشانلىق: ئىجادكار كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ
ئورنى ياكى ئىلگىرىلەش سۈرئىتىگە «ئادەتتىن تاشقىرى نارازى»
بولىدۇ. رېئال ھالەتنىڭ ئۆزىنىڭ كۈتكىنى ياكى غايىسىدىن
پەرقلىق تۇرغانلىقىدىن ناھايىتى خاتىرجەمسىزلىنىدۇ.

9. نەزەرىيىگە يۈكسەك دەرىجىدە قىزىقىدۇ: ئىجادكارلار
كەڭ ئۇقۇم خاراكتېرلىك مەناغا ۋە مۇھىم ئارزۇغا ئادەتتىكى
لەردىن زور دەرىجىدە قىزىقىشتا بولىدۇ. ئۇلار ئۇششاق ئىشلارغا
ۋە پاكىتنىڭ ئۆزىگە ئۇنچىۋالا قىزىقىپ كەتمەيدۇ.

ئۇدۇنبورتنىڭ قارىشىچە، تالانتلىق ئادەمدە مۇنداق تۆت
تۇرلۇك ئۆزگىچىلىك بولىدىكەن:

(1) خىزمەت مىقدارى زور، ئۇنۇمى يۇقىرى، مەزمۇنى
مول بولىدۇ.

(2) ئەسەرلىرىدە يادرولۇق مەسىلىلەر ۋە ئۇنىڭغا مۇناسـ

ۆەتلىك كىچىك تەمىلار ئىزچىللىشىپ بارىدۇ، تالاانتلىق ئادەمنىڭ تەتقىقات نەتىجىلىرى ئۆز زامانىدىكى ئادەملەرگە ۋە كەلگۈسى ئەۋلادقا بەلگىلىك تەسىر كۆرسىتىدۇ.

(3) تالانتلىق ئادەملەرنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىرى مەڭگۈلۈك بولىدۇ، شۇنداق بولغانلىقتىن، مەيلى ئىلگىرى، مەيلى كېيىن بولسۇن، ھامان جەمئىيەتنىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا ئىگە بولىدۇ.

(4) نۇرغۇنلىغان ھىمايىچىلىرى ۋە ئەگەشكۈچىلىرى بولىدۇ.

بۇلاردىن باشقا يەنە بىر مۇنچە ئالىملار نۆۋەتتىكى ئىجادىيەت ئىشى پۈتكۈل ئىنسانىيەتنىڭ ھاياتىغا سىڭىپ كېتىۋاتقان چوڭ ياخشى ۆزگىرىشنى نەزەردە تۇتۇپ، ئىجادىي ئادەملەرنى تېزلىكتە كۆپەيتىش مەقسىتىدە، ئىجادىي ئادەملەرنىڭ ئۆلچەملىرىنى ئوتتۇرىغا قويىدى. بۇلارنى ئومۇملاشتۇرۇپ ئوتتۇرىغا قويىساق تۆۋەندىكىچە:

1) كۆز ئالدىمىزدىكى ئەمەلىي مەقسەتلەرنى كۆزلەش دۇنيادىكى ئەڭ لايىق نەرسىلەرنى تاللاش بولىدۇ، باشقىلارنىڭ ئەقلى بىلەن ئەقلىنى بىلگەندە پايدا ئالغىلى بولىدۇ دەپ قارىساق، يېڭى تۇرمۇش تەجرىبىلىرىنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلىدۇ ۋە ھەر قاچان قوبۇل قىلىش تەييارلىقىدا بولىدۇ.

2) ئەقلىنىڭ كۆلىمى غايىنىڭ ئاز - كۆپلۈكىگە ۋە ئۈيغۇنلۇقى بىلەن ئۆلچىنىدۇ، دەپ قارايدۇ، تۇرلۈك پىكىر ۋە پوزىتسىيەلەرنى چۈشىنىدۇ، كاللىسى ئوچۇق ھەم ئىلاستىكلىق خۇسۇسىيەتكە ئىگە بولىدۇ، يېڭى كۆز قاراش ياكى پوزىتسىيە شەكىللەندۈرەلەيدىغان بىلىم ياكى پاكىتلارنى ئاكتىپلىق بىلەن قوبۇل قىلىدۇ. ئىرق، تىل، تەن تۈزۈلۈشى، دىنىي ئېتىقاد تۈپەيلى ئەنئەنىۋى بىر تەرەپلىمىلىك قاراش ياكى ئۆچمەنلىك تە بولمايدۇ. مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۆزلەپ، باشقىلارنىڭ مىللىي غۇرۇرىغا ھۆرمەت قىلىدۇ.

3) خۇشاللىق بىلەن كۆز ئالدىدىكى ئەھۋالغا يۈزلىنىپ، توغرا لىنىيىلىك سىلىشتۇرما قىلالايدۇ ۋە كەلگۈسىگە يۈزلىنىپ، تېخنىكىلىق مۆلچەر قىلالايدۇ. كونىراپ كەتكەن نەرسىلەرگە ئېسىلىۋېلىپ ئۆزىنىسىغا سىلىشتۇرما قىلىپ ئولتۇرمايدۇ، ۋاقىت قارىشى كۆچلۈك بولىدۇ. ۋاقىتقا رىئايە قىلىدۇ ۋە ۋاقىتنى قەدىرلەيدۇ. ھەر قانچە كۆڭۈلسىزلىك بولسىمۇ ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن تۇگەيدۇ دەپ قاراپ، ھەر قاچان كۆز ئالدىدىكى ۋاقىتنى خۇشاللىق بىلەن ئەقىل ئىشلىتىش سورۇنىغا ئايلاندۇرىدۇ.

4) ئىنسان ھاياتى ئۇزلۇكسىز ھەرىكەتتىكى ئۆسۈش ۋە داۋامىي شەكىللىنىش جەريانى دەپ قارايدۇ، ناھايىتى كۆچلۈك ئىجادىي ئېڭى بولىدۇ، يۇقىرى ئۈنۈملۈك ئىجادىي تەپەككۇر قىلىشقا ماھىر بولىدۇ، تەسەۋۋۇر ۋە ئۇلانما تەسەۋۋۇر قابىلىيىتىگە باي بولىدۇ. ئىجادىيەت جەريانىدا باتۇرانە ئىرادە ۋە جەسۇر شىجائەتتە بولىدۇ. چېچى ئاقارغان تەقدىردىمۇ مەكتەپنىڭ سىرتىدا ئوقۇۋاتقاندەك ۋە ئەجداد، ئەۋلادقا مەسئۇل بولغان ھالدا بىرەر ئىجادىي تەۋەررۇك ئۈچۈن ئىلىشۋاتقاندەك مەنىلىك ياشايدۇ.

5) ناھايىتى كۆچلۈك ئۈنۈم ئېڭى بولىدۇ، ئەڭ ئاز سەرپىيات بىلەن ئەڭ زور ئوتۇق ۋە نەتىجىنى قولغا كەلتۈرۈشكە تىرىشىدۇ، ئۆزى ھەرىكەت قىلمىسا ھېچنېمىنى ھېچكىم بەرمەيدۇ، جان پىدالىق بىلەن ئىشلىمىسە ۋە يېڭى تەسەۋۋۇردا بولمىسا تالانتلىقلارمۇ چىقمايدۇ دەپ قاراپ، ئىجادىي پائالىيەتلەر ئالدىدا جاپادىن قورقمايدۇ.

6) پەن - تېخنىكا، بولۇپمۇ بىرەر ساھەنى مەركەز قىلغان پەن - تېخنىكا ئۆگىنىشىگە ۋە تەتقىقاتىغا بېرىلىپ، مۇشۇ جەھەتتىكى تېخنىكا ماھارىتى ۋە جەمئىيەتكە قوشقان تۆھپىسى ئارقىلىق ھەق ئىلىشتىن ئىبارەت پىسخىك يۈزلىنىشى

بولىدۇ. پەننىڭ چوققىسىغا چىقىش ئۇچۇن، پەن ئاساسىنى پۇختا ئىگىلەيدۇ، بىر ئىجادىيەتنى باشلىسا ئۇنى باشقا چىقارماي تۇرۇپ ئۇ شاختىن - بۇ شاخقا قونمايدۇ. ئەڭ ئاددىي تېخنىكا پائالىيىتىنىمۇ كامالەتكە يەتكۈزسە ئۇلۇغلۇقنى تاپقىلى بولىدۇ دەپ قاراپ، نامى ئۇلۇغ، ئەمما ئۆزى قىلالمايدىغان ئىشلارنىڭ كەينىدىن چېپىپ يېرىم يولدا توختاپ قالمايدۇ.

7) شەخسىي تۇرمۇش، جامائە چىلىك ئىشلىرىدا، ئىجتىمائىي تۇرمۇشتا ئۇزاق مۇددەتلىك پىلان تۈزۈش تەرەپدارى بولىدۇ. ئۇلۇغ غايىگە ۋە غايىگە يېتىدىغان نىشان يۆنىلىشىگە ئىگە بولىدۇ. ئۆزىنى ئىنسانىيەت بېشىدىكى كۈلپەت - جاھالەتنى يوقىتىشقا بېغىشلاپ، جاھالەتنىڭ بىلىمگە، ھەقىقەتكە، ئەڭ مۇھىمى ئەقىلغا زىت بولغان بۇلۇتلارغا قارشى كۈرەش قىلىدۇ.

8) تەلىم - تەربىيە، ماتارىپ ئىشلىرىنىڭ ئادەمنىڭ ئىجادىيەت قابىلىيىتىنى ئېچىش يۆنىلىشىگە قاراپ تەرەققىي قىلىشىنى كۆچلۈك تەلەپ قىلىدۇ. ماتارىپ ئورۇنلىرىدا بولغاندا، دەرسلىك ئورۇنلاشتۇرۇش، دەرسلىكلەرنىڭ مەزمۇنىنى تالاش، ئوقۇتۇش ئۇسۇلى ۋە ئۇلارنىڭ سۇپىتىنى باھالاش جەھەتتە ئەنئەنىۋى قاراشلار بىلەن بەند بولۇپ قالماستىن، زامان قارىشىنى ئاساس قىلىدۇ. شاگىرتلارنى پىكىر قىلىشقا، ھەممە ساھەنىڭ چالا ساۋاتسىزى ئەمەس، بىرەر ساھەنىڭ ئىجادكارى بولۇشقا، ئۆزى ياشاۋاتقان بۇ زاماندا تۇرۇپ ئەجدادلارنىڭ روھىنى خۇش قىلىش ھەم ئەۋلادلارغا مېۋە قالدۇرۇشقا يېتەكلەيدۇ.

9) ئۆزى ياشاۋاتقان بۇ دۇنياغا بولغان تەلپۈنۈشى كۈچلۈك بولىدۇ. كىشىلەر ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتلەرنىڭ ئىشەنچلىك بولۇشىنى. كىشىلىك ھۆرمەتنى قەدىرلەيدۇ. بولۇپمۇ يۇرتىكى ھەممە ئۇچۇن تېپىۋاتقان ئادەملەرنى قەدىرلەيدۇ، ئۆزىنىڭ كا-

مالىتىنى دۆلىتى ۋە خەلقىغە قىلغان خىزمىتى بىلەن ئۆلچەيدۇ.

10) ئىشلەپچىقىرىش ۋە ئۇنىڭ جەريانىنى چۈشىنىدۇ. پەن - تېخنىكىغا ۋە باشقۇرۇشقا ئەھمىيەت بېرىدۇ. شۇ تۈپەيلى ئوبيېكتىپ سەۋەبلەرنى كۆپئۇرۇپ ئۆزىنىڭ كەمچىلىكلىرىگە يېپىشىۋالمايدۇ.

11) ئىجاد قىلىش دۇنياسىنىڭ تېخىچە ئېچىلمىغان سىرلىرىنى، ھەقىقەتلىرىنى ئىزدەش جەريانى بولغانلىقتىن، ئىجادىيەت ئالدىدا مەغلۇپ بولمايدىغان ئادەم بولمايدۇ. ھەقىقىي ئۇلۇغ ئادەملەر بىر نەچچە قېتىملىق مەغلۇبىيەت بىلەن توقۇشۇپ كەتمەي، مەغلۇبىيەتتىن پايدىلىنىپ ئۆزىنى تولۇقلىغانلار بولىدۇ، كەلگۈسى دانالار يالغۇز ئىتمىھاندا يۇقىرى نومۇر ئالغانلارلا بولماستىن، بەلكى ئىتمىھاندىكى مەغلۇبىيەتتىگە ئاساسەن توغرا ئۇسۇل تاللاپ چىقالىغانلار شۇنداق خاتالىقلارنى سادىر قىلىپلا قالماستىن، مەغلۇبىيەتنى پەنىڭ يۇقىرى پەللىسىگە چىقىدىغان پەشتاقتا ئايلاندۇرغانلار بولىدۇ، دەپ قارايدۇ. شۇڭا، ئۇلار ئىلمىي ئىجادىيەتتە بىرەر قېتىم مەغلۇپ بولغانلارغا كۈلگۈچى نادان ۋە خۇراپىي ئەخمەقلەر بىلەن مەڭگۈ بىر يولدا ماڭمايدۇ.

12) ئۆزىنىڭ كەمتۇكلۇكىنى بىلىشنى ئىجاد قىلىشنىڭ ھەربىر باسقۇچىدا ئۇرگۈچىسى دەپ قاراپ، ئىستېداتلىقلارنى ھۆرمەتلەپ، ئۇلارنىڭ ئەتراپىغا يىغىلىدۇ. ھەممىگە بىلەرمەنلىك قىلىدىغان بىلىمسىزلەرنى ئەخلاقسىي جەھەتتىكى چاكىنلار قاتارىغا قويىدۇ. ئەقلىي پائالىيەتلەردە ئۆزىدىن ئېشىپ كەتكەنلەرنى «ۋەتىنىمدىن، خەلقىمدىن چىقتى» دەپ پەخىرلىنىپ، ئۆزىنى ۋەتەن ھەم خەلق ئۈچۇن تۆھپە ياراتقۇچىلار بىلەن ئىنقىلابىي مۇساۋىقە مەيدانىغا قويىدۇ، ئۇلارنى يۆكسەك قىزغىنلىق بىلەن قوللايدۇ، بۇ سەپەر ئۇستىدىكى ھەسەت ئالۋاستىلىرىنى قوغلاپ، تۆھپىكارلارغا تېخىمۇ كەڭ يول بېرىشتىن ئىبارەت مەردانىلىك بىلەن

يۇگۈرۈپ، ئاخىرى ئۇلاردىن ئاشىدۇ - دە، «... ئاھ، بەختىم» دەپ مېھنەت تەرىگە كەلگەن ئىجادىيەت مېۋىسىنى قۇچاقلايدۇ.

يۇقىرىقىلاردىن باشقا، ئىجادىيەتشۇناس ئالىملار ھازىر دۇنيادا ئېلېكترونلۇق ھېسابلاش ماشىنىسى، ېئو تېخنىكا قاتارلىقلارنى بەلگە قىلغان، ئۇچۇرنى يادرو قىلغان يېڭى تېخنىكا ئىنقىلابى بولغانلىقتىن، ئىجادىيەت ھەۋەسكارلىرى ھەم ئىجادىيەتچىلەرگە تۆۋەندىكىدەك يېڭى تەلەپلەرنى قويۇش كېرەك دەپ قارايدۇ:

1) ئۇچۇرنىڭ ئەھمىيىتىنى يۇكسەك دەرىجىدە تونۇش، ئۇنىڭغا يۇكسەك دەرىجىدە ئەھمىيەت بېرىش ھەمدە ئۇچۇرغا ناھايىتى سېزىمچان بولۇش شەرت. بولۇپمۇ ئۇچۇرنىڭ بايلىق مەنبەسى، ئەقىلنىڭ پۇل ئىكەنلىكى، ئىقتىدارلىق ئادەمنىڭ ھەممىنىڭ نېگىزى ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر چۈشىنىش شەرت.

2) تۇرلۇك ئۇسۇل، ۋاستە، پۇرسەتلەردىن پايدىلىنىپ ئۇچۇرلارنى قولغا كەلتۈرۈش، ئۇچۇرلارنى كىرگۈزۈپ، چىقىرىپ بېرىپ تۇرىدىغان كىشىلىك مۇناسىۋەت توري ئورنىتىپ، ھۆججەت، ماتېرىياللار ۋە ئېلېكترونلۇق مېڭىدىن پايدىلىنىش جەھەتتە ياخشى مەشىقتىن ئۆتكەن بولۇشى شەرت.

3) ئۇچۇرغا بولغان يۇكسەك ئەكس ئەتتۈرۈش قابىلىيىتى بولۇش، ئۇنۇملۇك ۋە ئۇنۇمسىز ئۇچۇرلارنى ناھايىتى تېزلىكتە تەھلىل قىلىپ پەرقلەندۈرەلەيدىغان، دەرھال كەسكىن ھەم زېرەك ئىنكاس قايتۇرالايدىغان، ھەرىكەت قوللىنالايدىغان بولۇش شەرت.

4) يېڭى ئۇچۇر ئىجاد قىلىش قابىلىيىتى بولۇش، بىر قەدەر يۇقىرى بولغان ئىجادىي تەپەككۇر قابىلىيىتى بولۇش، ئىجادىيەت قورۇلۇشى. يېڭىلىق يارىتىش ئۇسۇلى ۋە تەپەككۇر ماھارەتلىرىنى ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزۈش جەھەتتە تەربىيە كۆرگەن بولۇش، بەلگىلىك سان ۋە سۈپەتكە ئىگە بولغان ئىجادىي

ئەپەككۇر نەتىجىسىنى تېزلىكتە قولغا كەلتۈرەلەيدىغان بولۇش شەرت.

ئالىم روككاز ئىجادىي قابىلىيەتكە باي ئادەملەردىن بولۇش ئۇچۇن ھازىرلاشقا زۆرۈر بولغان شەرتلەرنى ناھايىتى قىسقارتىپ مۇنداق ئوتتۇرىغا قويغان:

1) مۇداپىئەدە تۇرۇش ۋە باشقىلارنى چەتكە قېقىش بويىچە زىتسىيىسىنى چىقىرىپ تاشلاش، تۇرلۇك تەجرىبىلەرنى كەڭ تۇرده قوبۇل قىلىش، ئەركىن ھەم جانلىق پوزىتسىيىدە بولۇش شەرت.

2) ھەيران قېلىش ھېسسىياتى كۈچلۈك بولۇش، ئەمەلىيەتتىن كۆپلەپ ئۆتكۈزۈشكە، كۆپلەپ تەپەككۇر قىلىشقا ئامراق بولۇش شەرت.

3) پائالىيەتنىڭ نەتىجىسى مۇۋاپىق بولۇش - بولماسلىقىدىن قەتئىينەزەر، ناھايىتى تېنىق باھالاش ئۆلچىمى بولۇش شەرت.

تالانتشۇناس جىن‌ما ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ پەيدا بولۇشى، تەرەققىي قىلىشى ۋە ساقلىنىشى ئۇچۇن ئادەمدە تۆۋەندىكىدەك قابىلىيەت ۋە پەزىلەتلەر ھازىرلىنىشى شەرتلىكىنى ئوتتۇرىغا قويغان:

1) يېڭى بىلىملەرنى جۇغلاش ۋە ئۇچۇر قىممەتلىرىنى ئىشقا سېلىش قابىلىيىتى.

2) ئەھمىيەتلىك شەيئىلەرنى روھىي‌ھال سۈرەتلەرگە ئايلاندۇرۇپ ساقلاش قابىلىيىتى.

3) مول ھەم رېئال قىممەت تۇيغۇسىنى قوغلىشىشنى يوقاتمىغان تەسەۋۋۇر قابىلىيىتى.

4) ناھايىتى كۈچلۈك بولغان ئۆزىنى تەزگىنلەش، ئۆزىگە ھەيدەكچىلىك قىلىش، ئۆزىنى مۇئەييەنلەشتۇرۇش، ئۆزىنى يېڭىلاش، ئۆزىنى باھالاش، ئۆزىنىڭ تۇرمۇشى ۋە ئۆزىنى تەڭ

شەش قابىلىيىتى.

5) مۇناسىۋەتلىك ۋەقەلەرگە پائال قاتنىشىش ۋە ئۇنىڭ ماھىيىتىنى ئەستايىدىللاشتا بولغان قىزىقىش ۋە قابىلىيەت.

6) مۇناسىۋەتلىك يوشۇرۇن قابىلىيەتلەرنى ھەر قاچان ئويغىتىدىغان ھەمدە ئۇلارنى ئەمەلىيەتكە ئايلاندۇرىدىغان رىغبەت.

7) مۇستەقىل قاراشلىرىنى ئىپادىلەيدىغان جاسارەت ۋە شىجائەت.

8) فانتازىيىلىك تەسەۋۋۇرلارنى ئەمەلىيەتتە ئەمەلگە ئاشۇرغىلى بولىدىغان لايىھىلەرگە ئايلاندۇرۇش قابىلىيىتى.

9) يۇزەكى قاراشلارنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش، ئۇنىڭ چوڭقۇرلۇقىنى بارغانسېرى ئاشۇرۇش خاراكتېرى.

10) مەسىلىلەرنى بىر تەرەپ قىلىشتىكى جانلىقلىق ۋە يېراقنى كۆرەرلىك.

11) ئادەمنى ھەيران قالدۇرغۇدەك ياكى مۇنەۋۋەر دەرىجىدىكى بىۋاستە سەزگۈ.

جىن ما يۇقىرىدىكى شەرتلەرنى ئوتتۇرىغا قويغاندىن كېيىن، ئەڭ ئاخىرىدىكى شەرتنى ناھايىتى گەۋدىلىك چۈشەندۈرگەن. ئۇنىڭ بۇنداق چۈشەندۈرۈشىدىكى سەۋەب شۇكى، تارىخىتىن بۇيانقى تالانتلىق ئادەملەر ئەنە شۇنداق بىۋاستە سەزگۈ ۋە داھىلىقتىن ئىبارەت تەپەككۇر ۋە خاسلىققا ياتمىغان ئىككى تەرەپتىكى ئارتۇقچىلىقى بىلەن مۇرەككەپ ھەم تەرتىپسىز شەيئىلەرنىڭ قانۇنىيىتە ۋە تەرتىپچانلىقىنى تاپقان. بىۋاستە سەزگۈ تەپەككۇرى ئالاھازەل ھەربىر ئالىمنى، يازغۇچىنى، سەنئەتكارنى ئۆزى تۇرۇۋاتقان كىچىك دائىرىدىن ھالقىتىپ، ئەسىرلەر بويى ھايات تۇرمۇشىغا مۇجىزىلىك ئادەملەرگە ئايلانىدۇرغان. بۇ ھەقىقەتنى بىز ئىجادىي تەپەككۇر بابىدا تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ چۈشىنىمىز.

ئىجادىي ئادەملەرنى يېتىلدۈرۈشكە بولىدىغانلىقى

قىلى ئۇچۇن، بۇ يەردە يەنە ياپونىيە ئالىملىرىدىن گۇچىك يىنمېي شەرھىلىگەن، جىن تىنىڭ لوڭفۇ مۇپەسسەل تەتقىق قىلغان، ئىنتىيەنجاڭ مودېللاشتۇرغان تەسۋىر تولىمۇ مۇۋاپىق كېلىدۇ. ئۇلارنىڭ قارىشىچە، تالانتلىق ئادەملەردىكى ئىجادىيلىق مەھسۇلىتىگە ئالاھىدە تۆھپە قوشۇشنىڭ شەرتلىرىدىن بىرى بولۇپ، بۇنداق ئادەملەرنىڭ خاراكتېرى، قابىلىيىتى، تەبىئىتىدە ئىجادىيلىق بىلەن باغلانغان ئامىللار بولىدۇ. بۇلار ھاياتىي قۇدرەت (روھىي كۈچ، جاسارەت، جەسۇرلۇق، ھەرىكەتچانلىق)، راۋاجى قۇدرەت (ھەرىكەت ۋە تەپەككۇرنى راۋاجلاندۇرغۇچى قۇدرەت) (ئىزدىنىشچانلىق، تەۋەككۇلچىلىك)، بىرىكتۈرگۈچى قۇدرەت (تەييار نەرسىلەرنى يېڭىباشتىن بىرىكتۈرۈش قۇدرىتى) (ئىلھام، سەزگۈرلۈك، ئۇنىۋېرسالىلىق. ئۇلانما تەسەۋۋۇر قابىلىيىتى، قۇراشتۇرۇش قابىلىيىتى) ۋە خاسلىق (مەخسۇسلۇق) لاردىن ئىبارەت. بۇلارنىڭ مودېللىق كۆرۈنۈشى مۇنداق بولىدۇ:

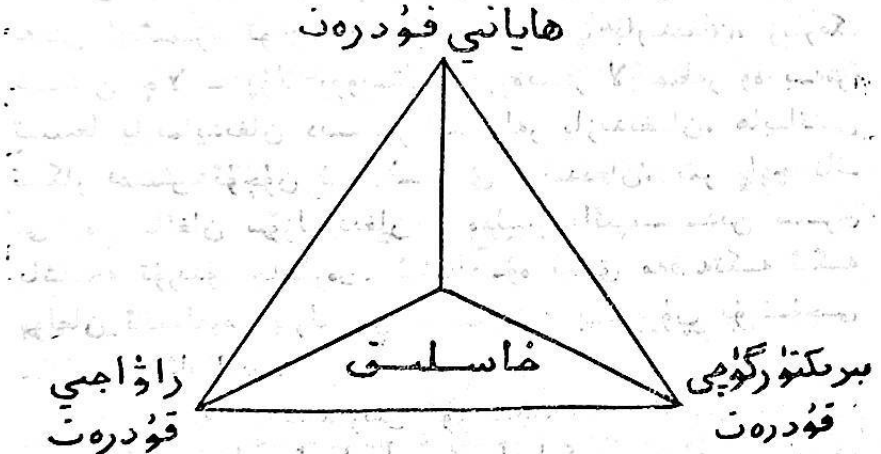

3 - رەسىم. ئىجادىيلىقنىڭ ئالاھىدىلىكى

ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، ئالدى بىلەن ھاياتىي قۇدرەت يەنى جىسمانىي ۋە روھىي قۇدرەت راۋاجىنى قۇدرەتنى رولغا ئىگە قىلىدۇ. راۋاجى قۇدرەت تارقاقلاشتۇرغان نەرسىلەر يەنە بىرىكتۈرگۈچى قۇدرەتنىڭ ياردىمى بىلەن بىرلىشىدۇ. خاسلىق (ئۆزگىچىلىك) تۆت تەرەپلىكنىڭ چوققىسى بولۇش سۈپىتى بىلەن ھاياتىي قۇدرەت، راۋاجى قۇدرەت ۋە بىرىكتۈرگۈچى قۇدرەتلەرنى تىزگىنلەش ئورنىدا تۇرىدۇ.

ئىجادىيلىققا ياردەمچى بارلىق قابىلىيەتلەرنى تىزگىنلەش قۇدرىتىگە ئىگە بۇنداق ئىجادىي خاسلىقنى ئۆزىگە مۇجەسسەم قىلغۇچىلار تەبىئىيكى، ئۆز ۋۇجۇدىدا ئەجدادلارنىڭ ئىجادىي ئەمگىكى مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى ۋە ئەۋلادلارغىمۇ ئۆز ئەقلىدىن نەپ قالدۇرۇشنى بىلىدىغان پىداكار كىشىلەردىن بولالايدۇ.

— پىداكار كىشىلەر قۇياشتەك زۆرۈر، — دەيدۇ مەشھۇر رۇس يازغۇچىسى ئا. پ. چېخوپ — ئۇلار جەمئىيەتنىڭ ئەڭ شائىرانە ۋە ھاياتبەخش ئېلىمېنتى بولۇپ، باشقىلارغا ھاياجان، تەسەللى بېغىشلايدۇ ۋە ئۇلارنى ياشارتىدۇ. ئۇلارنىڭ ئىززەت — نەپسى ئۈپتىمىزم توغرىسىدا مۇنازىرە ئېلىپ بارىدىغان، زېھرىنى كىنىدىن چالا — پۇلا پوۋېستلار، كىنوكىنز لايىھىلەر ۋە بەش تىيىنغا يارىمايدىغان دىسسېرتاتسىيىلەر يازىدىغان، ھاياتنى ئىنكار قىلىش ئۈچۈن ئەخلاقسىزلىق قىلىدىغان، بىر پارچە نان نى دەپ يالغان سۆزلەيدىغان ئادەملەر تائىپىسىدىن سىرت باشقىچە تۇرىدۇ. جاسارەت، ئېتىقاد ۋە ئېنىق مەقسەتكە ئىگە بولغان ئادەملەرمۇ بارلىقىنى جەمئىيەتكە بىلدۈرۈپ تۇرغۇچى جانلىق گۈۋاھلاردۇر.

بىز قالاقلىق تەقدىرىنى ئۆز ئىختىيارىمىزغا بويسۇندۇرۇش يولىدا ئەقلىي ۋە ئىجادىي زىيادىلىكنى ئومۇمىي خەلق ساپاسىغا ئايلاندۇرماقچى بولىدىكەنمىز. ئاشۇنداق پىداكارلاردىن، ھېچ بولمىغاندا ئۆزىمىزنىڭ جەمئىيەتتە بارلىقىنى بىلدۈرەلەيدە-

غان گۈۋاھچىلاردىن بولۇپ، ئاتالمىش ئادەت ۋە ئەنئەنىمىزگە ئايلانغان خۇراپىيلىق، نادانلىق، بىمەنىۋالىق دۇنياسىغا قارشى ئاتلىنىشىمىز كېرەك، ئەلۋەتتە.

روشەنكى، بۇنداق ئاتلىنىش ئىجادىيەتكە ئاتلىنىشتۇر. ئىجادىيەتكە ئاتلانغان ئادەم ئىجادىي قابىلىيەتنى نامايان قىلا غۇچىدۇر. ئادەمنىڭ بارلىق ھەرىكىتى ئۇنىڭ پىسخىك ئىنكاسىنىڭ نەتىجىسى بولغانلىقتىن، ئادەمنىڭ ئىجادىيەت جەريانىدىكى پىسخىك ھالىتىنى — ئىجادىيەتنى بارلىققا كەلتۈرۈۋاتقان قابىلىيىتىنى ئىگىلەۋېلىش ھەم تىزگىنلەش مۇمكىن. كۆپلىگەن ئالىملارنىڭ ئارخىپلىرىنى تەكشۈرۈش ۋە تەھلىل قىلىش ئارقىلىق كەلگەن خۇلاسىدىن قارىغاندا، ئىجادىي ئادەمدىكى ئىجادىي قابىلىيەت ئاساسلىقى ئىجادىي تەپەككۇر بىلەن ئىجادىي خاسلىقتىن ئىبارەت ئىككى چوڭ تەرەپنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. فىزىئولوگىيىلىك شەرتلەر ۋە سىرتىنىڭ تەسىرى پىسخىك پائالىيەتلەرنىڭ ماددىي ئاساسى بولىدۇ. ئادەم مۇشۇ نېگىزلىك مەسىلىلەردە نىشانلىق تەربىيلىنىشنى كۆچەيتىپ، ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ تۆۋەن بالداقلىرىدىن يۇقىرى بالداقلىرىغا يەنى ئادەتتىكى تالانتتىن ئالاھىدە تالانتقا قاراپ تەرەققىي قىلالايدۇ.

§3. تالانتلىق ئادەمدىن ئالاھىدە تالانتلىق ئادەمگىچە

ئىجادىيەت ۋە ئىجادىي ئادەملەر توغرىسىدىكى قىسقىچە چۈشەنچىدىن كۆرگىنىمىز بولىدۇكى، ئىجادىيەت چوڭ تەپەككۇر ئالىپاتى ياكى مەلۇم تالانتلىق شەخسىيلەرنىڭ يۇگەنسىز ئەقلارىدەك خالىغان بىر يەرگە يۇگۈرۈپ بېرىشى ئەمەس، بەلكى ئەمەلىيەت ۋە ئىلمىي ئىجادىيەت داۋامىدا كىشىلەرنىڭ ئىجا-

دېي قابىلىيىتىنى يېتىشتۇرۇش ئارقىلىق مەيدانغا كەلتۈرىدىغان ئەمگەك نەتىجىسىدۇر. ئۇمۇمەن ئېيتقاندا، ئىجادىيەتنى بارلىققا كەلتۈرگەن ئالىملاردا ئىنتايىن كۈچلۈك بولغان ئىجادىيەت مۇددىئاسى ۋە يېڭىلىق يارىتىش قابىلىيىتى بولىدۇ، مول بىلىم، ئىلمىي تەسەۋۋۇر قابىلىيىتى ۋە كۆزىتىش قابىلىيىتى بولىدۇ؛ ئۇلار باشقىلاردىن دادىلراق كېلىدۇ؛ ئۇلار ئۆزىنى ئۆزى چەكلەپ، ئىدىيىلىرىنى چۈشەپ يۈرمەيدۇ، بەلكى مۇستەقىل تەپەككۇر قىلىدۇ، كۆڭلىنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدىكى خىياللارنى ئىنسانىيەتكە بەخت كەلتۈرىدىغان گۈزەللىك ھەرىكىتىگە ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن ئەمەلىيەتكە ئىنتىلىدۇ؛ ئۇلاردا ئىنتايىن كۈچلۈك بولغان ھەيران قېلىش ھېسسىياتى بولۇپ، ئىجاد قىلىنغان نەرسىلەردىن مەڭگۈ قانائەت تاپمايدۇ. بۇ ئالامەتلەر بارلىق ئالىملاردا ئورتاقتۇر. ئەمما، ئالىملاردىكى ئىجادىيەتكە بولغان مۇنداق كۈچلۈك مۇددىئا، مۇستەقىل تەپەككۇر، ھەيران قېلىش ۋە ھەر نېمىدىن قانائەت قىلماي ئىنتىلىشنىڭ دەرىجىسى ئوخشاش بولمىغانلىقتىن، ئىلىم - پەن تارىخىدىكى ئىجادىيەتلەرنىڭ قاتلاملىرىمۇ ئوخشاش بولمايدۇ. ئالايلۇق، مىسلى كۆرۈلمىگەن قائىدىلەرنى ئىجاد قىلىش بىر خىل ئىجادىيەت بولسا، بىرەر پەننى بىر قەدەر تولۇقلانغان ياكى رەسمىي پەن دەپ ئاتىغۇدەك دەرىجىگە يەتكۈزۈش بىر خىل زور ئىجادىيەت بولىدۇ؛ يېڭى بىر نەزەرىيە تۇرغۇزۇش ئارقىلىق بىرەر پەندە ئىسلاھات ھاسىل قىلىش ياكى ئومۇمىيۈزلۈك ئۈيغۇنلىشالايدىغان بىر خىل تەتقىقات ئۇسۇلى تۇرغۇزۇش پەندىكى بىر خىل ئىنقىلاب بولىدۇ؛ ئايرىم بىر پەندىكى ئىسلاھاتنى پۈتكۈل ئىلىم - پەن بىلىملىرى سىستېمىسىدىكى ئىسلاھاتقا ئايلاندۇرۇش - ئىلىم - پەندىكى ئۇلۇغ بىر ئىنقىلاب بولىدۇ. ئالدىنقى بىر خىل ئىجادىيەتنى بۆسۈش دەپ ئاتاش توغرا كەلسە، كېيىنكى بىرنەچچە خىلىنى زور بۆسۈش، زور ئىجادىيەت دەپ ئاتاشقا توغرا كېلىدۇ.

دەپ، ئەمەك، ئىجادىي قابىلىيەتلەر زور مەسىلىلەرنى ھەل قىلىدىغان ھەم ئادەتتىكى تۇرمۇش مەسىلىلىرىنى ھەل قىلىدىغان قابىلىيەت بولۇپ ئىپادىلىنىدۇ؛ بەزىدە ئادەتتىكى تەپەككۇر جەريانىدا ئىپادىلىنىدۇ. مەسىلەن، ئۆگىنىش جەريانىدا كىتابقىلا ئېسىلىۋالماسلىق، كىشىلەر نېمىدەپ يېزىپ قويغان بولسا «ھەق راست» دەپ تۇۋلىماسلىق، ئۇنىڭدىكى كونا، خاتا نەرسىلەرنى تەشەببۇس قىلىدىغان رامكىلارنى بۇزۇش، يېڭىلىق يارىتىشقا جۈرئەت قىلىش قاتارلىقلارمۇ مول ئىجادىيلىققا ئىگە بولغانلىقتىن، مۇشۇنداق نورمال تەپەككۇرلاردىمۇ ئىجادىي قابىلىيەت بولىدۇ. ناھايىتى يۇكسەك زېلزىلە پەيدا قىلىدىغان ئىجادىي تەپەككۇرلاردا يۇكسەك ئىجادىي قابىلىيەتلەر ئىشلەيدۇ. ئىجادىيەتتىكى بۇنداق پەرقلەرنى تېپىش تالانت تەتقىقاتىدىكى مۇھىم ھالقا بولۇپ، بىزنىڭ ھەر خىل ئىجادىيەتلەرنى باھالاش ئىقتىدارىمىزنى ئۆستۈرۈشتە مۇھىم رول ئوينايلا قالماستىن، ئىجادىيەتنىڭ تۆۋەن بالداقلىرىدىن يۇقىرى بالداقلىرىغا ئۆتۈشىمىزگە، تۆۋەن دەرىجىدىكى ئىجادىي قابىلىيەتلىرىمىزنى يۇقىرى دەرىجىلىك ئىجادىي قابىلىيەتلەرگە ئۆستۈرۈشىمىزدە، بىر ئېغىز گەپ بىلەن ئېيتقاندا، ئادەتتىكى تالانتتىن ئالاھىدە تالانتقا قاراپ تەرەققىي قىلىشىمىزدا ناھايىتى مۇھىم رول ئويناپىدۇ. ئۇنداق ئىكەن، ئىجادىيەتنىڭ قاتلاملىرى ۋە شۇ قاتلاملار بويىچە ئايرىلىۋاتقان تالانتلار قانداق بولىدۇ؟

ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ قاتلاملىرى ھەققىدىكى تەتقىقاتلاردا ئوتتۇرىغا قويۇلغان مەزمۇنلار بويىچە قارىغاندا، ئىجادىيەت ئىنقىلاب خاراكتېرلىك، ئىسلاھات خاراكتېرلىك، ئۇيغۇنلىشىش خاراكتېرلىك بولۇپ، تالانت شۇ ئىجادىيەت قاتلاملىرىدا كۆرسەتكەن نەتىجىلىرىگە قاراپ ھەرىكەتچان ھالەتتە تۇرىدۇ. پسىخولوگىيىدە ئىجادىي قابىلىيەتنى تەتقىق قىلىش ئۇزاقتىن بۇيان ناھايىتى ئاز ساندىكى ئالىم ۋە سەنئەتكارلار دائىرىسىدە

توختاپ قالغانلىقتىن، تالانتنىڭ داۋاملىق ئۆسۈپ بېرىشىغا
داغدام يول ئېچىلمىغاندى. هازىرقى تەتقىقات نەتىجىلىرىدە
ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ تەرىبىيىلىنىش ۋە چېنىقىش نەتىجىسىدە
ئۆزۈلمەي داۋاملىشىپ تۇرىدىغان قابىلىيەت ئىكەنلىكى، ئۇنىڭ
هەرگىز بىراۋلاردا تولۇق بولىدىغان، بىراۋلاردا زادىلا بولمايدى
غان نەرسە بولماستىن، بەلكى ئالاهىدە تالانتلىقلاردىن ئادەت
لاردىن باشقا) هەممە ئادەمدە بار بولغان ئومۇمىي نەرسە ئى
كەنلىكى، ئادەملەر ئوتتۇرىسىدا پەقەت كونكرېت ئىجادىي قابى
لىيەت، قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىلەرنىڭ چوڭ - كىچىكلىكى
ۋە ئۇلارنىڭ جەمئىيەتكە كۆرسەتكەن تەسىرىدىلا پەرق بولىدى
غانلىقى ئىسپاتلاندى. شۇنىڭ ئۈچۈن، بىز ئىجادىيەتنىڭ قات
لاملىرىنى تەتقىق قىلىش ئارقىلىق، تالانتىمىزنى نورمالىلەشتۈ
ئالاهىدە دەرىجىگە كۆتۈرۈشنىڭ كويىدا بولۇشىمىز كېرەك.

ئىنقىلاب خاراكتېرلىك ئىجادىيەت دېگىنىمىز — پۈتۈنلەي يېڭى ئەهمىيەتكە ئىگە بولغان ئىجادىيەت بولۇپ، ئۇ پۈتكۈل جەمئىيەتنىڭ سىياسىيىسىدا ياكى ئىقتىساد، مەدەنىيەتلىرىدە كۆزگە كۆرۈنەرلىك، بىۋاستە يۈكسىلىش هاسىل قىلىدۇ. بۇنداق ئىجادىيەتلەر بىرەر ساهە بىلەن چەكلىنىپ قالمايدۇ. قەدىمكى جۇڭگودا بارلىققا كەلگەن قەغەز، كومپاس، مىلتىق دورىسى، مىخ مەتبەئە تېخنىكىسى، دارۇننىڭ تەدرىجىي تەرەققىيات نەزەرىيىسى، ئېينىشتېيىننىڭ نىسپىيلىك نەزەرىيىسى، هور ماشىنىسى تېخنىكىسى، ئېلېكتر ماگنىت نەزەرىيىسى، تېلېفون، ئېلېكترونلۇق هېسابلاش ماشىنىسى، سۇنئىي ئۇقسىل پروتېئىنازىسى قاتارلىقلار ئەنە شۇنداق ئىنسانىيەتكە كەڭ دائىرىلىك تەسىر كۆرسەتكەن ئىجادىيەتلەر بولۇپ، بۇنداق ئىجادىيەتلەرنىڭ خۇسۇسىيىتى مۇنداق بولىدۇ: بىرىنچى، ئىنقىلاب خاراكتېرىدىكى ئىجادىيەتنى بارلىققا كەلتۈرگۈچىلەر مېڭىسى

ناهايىتى سەگەك هالدا ئۆزىنى مۇرەككەپ ئىجتىمائىيەت ياكى ئىلمىي مۇهىت ئىچىگە قويىدۇ. ئىككىنچى، ئۆزىنى يۈكسەك جىددىيلىك بىلەن رىقابەتچىسى بىلەن تاقابىل تۇرۇشقا، ئۇزاق مۇددەت بوشاشماي جاپالىق ئىزدىنىشكە مەجبۇرلايدۇ. ئۈچىنچى، بۇنداق ئىجادىيەتلەردە خېيىم - خەتەر چوڭ بولغانلىقتىن، ئىجادىيەتچى يېتىم قېلىشتىن قورقمايدۇ، تۇرلۇك تەهدىتلەر ئالدىدا جاسارەتلىك بولىدۇ. تۆتىنچى، ئىجادىيەت جەريانىدا بۆسۈپ ئۆتىدىغان يوللار ياكى ئۇسۇل - چارىلەر كۆرسىتىپ قويۇلمىغانلىقتىن، ئىجادىيەتچى تېخىچە مۇنتىزىملاشمىغان يېڭى سەك ئەقلىي ئىقتىدار پائالىيىتى بىلەن ئۆتكەللەرنى بۆسۈپ ئۆتىدۇ.

ئىسلاهات خاراكتېرلىك ئىجادىيەت دېگىنىمىز — ئىجادىيەتچىنىڭ مەلۇم بىلىش ئوبيېكتىغا قارىتا مۇڭاپىق باها بېرىش ياكى مەلۇم بىر شەيئىنى ئۇنۇملۇك ئۆزگەرتىش ۋە يېڭىلاشنى كۆرسىتىدۇ. ئىسلاهات خاراكتېرلىك ئىجادىيەتتە نېگىزلىك قائىدىلەر بۇزۇپ تاشلانمىسىمۇ، ئەمما ئۇ جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ مەلۇم تەرىپىدە بەڭىستە ئۇنۇم بېرىدۇ. ئىككىدىن ئارتۇق مەسۇلات، ئىش قابىلىيىتى، ئۇسۇل ياكى قائىدىلەرنى بىر گەۋدىگە ئايلاندۇرىدىغان بىرىكتۈرۈش ئۇسۇلى، بىرىنى بىلىش ئارقىلىق باشقىلارنىمۇ بىلىۋالىدىغان ئۆزلەشتۈرۈش ئۇسۇلى شۇنداقلا ئىخچاملاش ئۇسۇلى، ئەندىزلەش ئۇسۇلى قاتارلىقلار ئەنە شۇنداق ئىسلاهات خاراكتېرلىك ئىجادىيەتلەردە دائىم قوللىنىلىدىغان ئۇسۇللاردۇر. ئىشلەپچىقىرىشقا قارىتا ئېيتقاندا، ئەسلىدە بار بولغان ئىشلەپچىقىرىش جەريانىدىكى مەلۇم هالقىلارنى يېڭىلاش، هۇنەرنى ئىسلاھ قىلىش، ئۇسكۇنىلەرنى مۇكەممەللەشتۈرۈش، ئۇسۇللارنى ياخشىلاش، مەسۇلاتلارنىڭ چىداملىقىنى ئۆستۈرۈش، مەسۇلات بازىرىنى كېڭەيتىش، باشقۇرۇش تۇزۇمىنى ئەلالاشتۇرۇش، تەننەرخنى تۆۋەنلىتىش، ئىش

لەپچىقىرىش دەۋرلىكىنى قىسقارتىش قاتارلىقلار ئىسلاهات خاراكتېرىدىكى ئىجادىيەتلەردۇر. بۇنداق ئىجادىيەتلەردە ناھايىتى پۇختا، سىستېمىلىق نەزەريە بولۇشى ناتايىن بولۇپ، ھەمىشە بىر چارە ئومۇميۈزلۈك قوللىنىلسا بولىدىغاندەك كۆرۈنىدۇ ـ دە، ئەمەلىيەتتە مەسىلە ھەل بولىدۇ. مۇنداق ئىجادىيەتلەرنىڭ خۇسۇسىيىتى مۇنداق بولىدۇ: بىرىنچى، ئىجادىيەتچى تۇرلۈك لوگىكىلىق تەپەككۇر ئۇسۇللىرى (ئابستراكت يىغىنچاقلاش، دېدۇكسىيەلەش، ئىندۇكسىيەلەش، تەھلىل قىلىش، ئومۇملاشتۇرۇش) نى قوللىنىپ، ئىجادىي ئاڭ پەيدا قىلىشقا ماھىر بولىدۇ. ئىككىنچى، مەخسۇس بىر نەرسىنى ياخشىلايدۇ ۋە مۇكەممەللەشتۈرىدۇ. ئۈچىنچى، ئىجاد قىلغان نەتىجىسى رېئال ئەھمىيەتكە ئىگە بولىدۇ، كىشىلەرنىڭ كۆزىگە ئۇدۇلراق كۆرۈنىدۇ ۋە ئەتراپتىكىلەر ئۇنى قوبۇل قىلىدۇ. تۆتىنچى، ئىجادىيەتچىلەرنىڭ ئەقلىي ئىقتىدارى كىشىدىن كۈچلۈك بولمايدۇ، بىلىمى ئۇنچىۋالا سىستېمىلىق بولمىغان ئادەملەرمۇ بۇنداق ئىجادىيەتلەرنى قىلىپ كېتەلەيدۇ.

ئۇيغۇنلىشىش خاراكتېرىدىكى ئىجادىيەت دېگىنىمىز ـ ئۆزى ـ ئۆزىنىڭ قىممىتىنى يارىتىش، ئۆزى ـ ئۆزىنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىنى ئىسپاتلاپ بېرىدىغان قىممەتنى ئۈزلۈكسىز تۇردە بايقاپ مېڭىشتۇر. روشەنكى، ئادەمنىڭ ئىجادىي پائالىيىتى ئۆزى ياشاۋاتقان تەبىئەت ۋە جەمئىيەتتىن ئايرىلالمايدۇ، ئىجتىمائىيلاشقان ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ رېئاللىشىشى ئاشۇ شارائىتلاردا باھالىنىدۇ. شۇڭا، ئىجادىيەت ساھەسىدە ئېيتىلىدىغان ئۇيغۇنلىشىشنىڭ ماھىيىتى ئادەمنىڭ ئۆزى تۇرۇۋاتقان مۇھىتقا بولغان ئۇيغۇنلىشىشنى كۆرسىتىدۇ. بۇنداق لايىقلىشىش ئادەمدىن ئۆزى تۇرۇۋاتقان شارائىتقا قارىتا ئۆزى ھۆكۈم چىقىرىش، پائالىيەتچانلىق رولىنى جارى قىلدۇرۇش، مەسىلىلەرنى ئاكتىپ ھەل قىلىشنى ۋە شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا يەنە ئوبىيېكتىپ شارائىتلاردىن پايدىلىنىپ ئىجادىي

پائالىيەتلەرگە قاتنىشىشنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇنداق ئۇيغۇنلىشىش ئاساسلىقى شۇ ئادەمنىڭ ئوبىيېكتىپ شارائىتقا قارىتا تۇتقان پوزىتسىيىسى ۋە ئۇنى قوبۇل قىلىش ئۈسۈلىدىن ئىبارەت بولىدۇ. ئوبىيېكتىپ شارائىت بىلەن ئادەم ئوتتۇرىسىدىكى بۇنداق مۇناسىۋەتنىڭ قانۇنىيىتى تەخمىنەن مۇنداق بولىدۇ:

ئادەم مۇستەقىل، رىغبەتچان، ئۆزىگە قارىتا مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن تەپەككۇر قىلغانسېرى شۇنچە يۇقىرى كۆزەللىك، باشقىلاردىن ھالقىغان پاراسەت، ئۇزلۇكسىز تۇردە داۋاملىشىدىغان ئىجادىي ھەرىكەتكە يۈزلىنىدۇ؛ ھامان ياشىغاندىكىن، ئالدىنقى قاتاردا ياشاي دەيدىغان ئاكتىپ پوزىتسىيە ۋە كىشىلەر ئارىسىدىن تۆتىنىك بىرى بولۇپ باش كۆتۈرۈپ چىقىدىغان ئىجادىيەت نىشانىغا ئىگە بولغانسېرى، ئىجادىي پائالىيەتنى ھاياتنىڭ ماھىيىتى دەپ قارىغانسېرى، دەۋر يۈكلىگەن ۋەزىپىلەرنى ئورۇندىپ، ئەۋلادلارغا «بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىز قالتىس ئىدى، جۇمۇ!» دەيدىغان تەسىرات قالدۇرۇشقا ئالدىرىغانسېرى شۇنچە جاسارەتلىك بولۇپ، مۇھىت شارائىتلىرىدىن كەلگەن تۇرلۇك قولايسىزلىقلارنى يېڭىپ، ئۆزىدىكى يوشۇرۇن قابىلىيەت پادىشاھلىقىنىڭ چوڭقۇر ئوردىسىغا كىرەلەيدۇ. ئەگەر ئوبىيېكتىپ شارائىتقا مۇنداق مۇئامىلىدە بولمىغاندا، ئادەمدىكى ئۆزىنىڭ يوشۇرۇن قابىلىيەتلىرىنى ئېچىش جاسارىتى ئاجىزلاپ كېتىدۇ، ئەسلىدە ناھايىتى كۈچلۈك ئىجادىيلىققا ئىگە بولسىمۇ، كېيىنچە مۇنداق ئاكتىپ پوزىتسىيە تاشلۇېتىلگەندە بولسا، ئادەمنىڭ يوشۇرۇن قابىلىيىتىنىڭ چوڭقۇر قاتلاملىرىدىكى ھاياتىي ئوچلەر بوغۇلۇپ كېتىدۇ. بۇ شۇنداق بولغانلىقتىن بولسا كېرەك، ئامېرىكا شائىرى ئىلىست نوبىل مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن چېغىدا مۇنداق دېگەن: «بۇ مۇكاپات ماڭا ناھايىتى بۇرۇن بېرىلىپ قالدى. نوبىل مۇكاپاتى بىر ئادەمنىڭ ئۆز گۈزىنگە كىرىش بىلىتى ئىكەن. مەن نوبىل مۇكاپاتىغا ئېرىشكەنىدىن

كېيىن تۇزۇك بىر ئىش قىلالىغان ئادەمنى كۆرمىدىم». قاراڭ-
لار، نوبەل مۇكاپاتى ئالغانلارنىڭ شۇنچە شۆھرەتلىك تۇرۇپ،
ئۇلۇغ رىغبەتنى يوقاتقان هامان سەپتىن چۈشۈپ قالغىنىنى!
بۇ، «مەن دېگەن مۇنداق ئادەم» دەپ ئۆزىنى دۇنياغا، هېچ
بولمىغاندا ئەتراپىدىكىلەرگە تونۇتۇپ قويماقچى بولغان ئادەمدە
ئۇيغۇنلىشىش ئىجادىيىتىگە، ئۆز هالىتىدىن هالقىپ كېتىشكە
زور ئىشتىياق بولۇش كېرەك، دېگەن گەپ.

ئالىملارنىڭ قارىشىچە، ئۇيغۇنلىشىش خاراكتېرىدىكى ئىجا-
دىيەت كەڭ هەم تار مەنىدە بولۇپ، كەڭ مەنىدىن ئېيتقاندا،
ئۇ ئىنسانىيەتنىڭ ئوبيېكتىپ قانۇنىيەتلەرنى بىلىش ۋە بايقاش
جەريانىدۇر. بۇنداق جەريانىنىڭ هەربىر باسقۇچىدا بۇنداق
خاراكتېر ئىنسانىيەتنى زىددىيەت بىلەن تولغان دۇنياغا تېخىمۇ
ئوبدان ئۇيغۇنلىشىپ، ئۆز تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرىدىغان
قىلىدۇ. جانلىقلىق ۋە ئۇيغۇنچانلىق پەزىلىتى ئالاهىدە تالانت-
لىقلار، تالانتلىقلار ۋە ئىجادىيەتكە ماهىر ئادەملەردە ئالاهىدە
ئۆستۇن بولىدۇ، ئىنسانىيەتنىڭ رىغبىتى ۋە قابىلىيەتلىرىدە
ئومۇميۈزلۈك مەۋجۇت بولىدۇ. شۇڭا، ئۇ ئىنسانىنىڭ ئەڭ ماهىر
يەتلىك خۇسۇسىيىتىدۇر. ئىنسانىيەتنىڭ بۇنداق خۇسۇسىيىتى
بىز يۇقىرىدا بايان قىلىپ ئۆتكەن ئىنقىلاب خاراكتېرىدىكى
ۋە ئىسلاهات خاراكتېرىدىكى ئىجادىيەتلەرنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالى-
دۇ. دېمەك، ئىجادىيەت بىر پارچە شېئىر، بىر ماقالە، بىر
تەتقىقات نەتىجىسى... ئومۇمەن بىلىنمىگەن ساهەلەر دېگىزىدا
مەلۇم ئارال پەيدا قىلالايدىغان هەر قانداق پائالىيەتتىن تاكى
پۈتكۈل دۇنيادا زىلزىلە پەيدا قىلىدىغان ئۇلۇغ كەشپىياتلار-
غىچە داۋاملىشىدۇ. ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ مۇنداق ئىككى ياق-
لىمىلىق رولىدىن شۇنى كۆرگىلى بولىدۇكى، ئۇ يېڭى ساهە-
لەرنى كېڭەيتىپ، دۇنيانى تېخىمۇ گۈزەللەشتۈرىدۇ، شۇنىڭ
بىلەن بىر چاغدا، كىشىلەر قەلبىنى مۇنداق يېڭى ساهەلەرنىڭ

تەسىرى بىلەن بېيىتىپ بارىدۇ. مۇنداق تەرەققىيات جەريانىدا
ھېس كۆرۈپ تۇرغان ۋە ئاگاھلاۋاتقان نەرسىلەر كەلگۈسىدە
ئىجاد بولىدىغان نەرسىلەرنىڭ ئالدىدا ناهايىتى
كىچىك بولىدۇ. بۇ هال بىزنىڭ رېئاللىقىمىز بىلەن
كېلەچىكىمىز ئوتتۇرىسىدا بىر خىل پەرق هاسىل قىلىپ، ئىجا-
دىي قابىلىيەتنىڭ يېڭى بۇلىقىنى مەڭگۈلۈك ئۇلغايتىپ تۇرى-
دۇ. بۇنىڭ بىلەن ئىجادىيەت قاتلىمىدىكى ئۆچ دەرىجە توختى-
ماستىن يۇقىرىغا ئۆرلەپ، بىزنىڭ ئىجادىي قابىلىيەت بۇلىقىنى
تېخىمۇ كۆپلەپ ئېچىشىمىزنى شەرت قىلىدۇ.

تار مەنىدىن ئېيتقاندا، ئۇيغۇنلىشىش خاراكتېرىدىكى
ئىجادىيەت ئىنسانىيەت ئىجادىي پائالىيىتىنىڭ ئەڭ نېگىزلىك
شەكلى بولۇپ، ئۇ كىشىلەرنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشىدىكى ئومۇ-
مىي مەسىلىلەرنى هەل قىلغاندا، جارى قىلدۇرىدىغان ئىجادىي
ئىش قابىلىيىتىنىڭ تەجرىبىلەرگە يۈزلەنگەن ئۆزىنى ئۆزى
ئازاد قىلىشى ئىكەنلىكىنى گەۋدىلەندۈرىدۇ. بۇنداق ئىجادىي
ئىش قابىلىيىتى هەممە ئادەمدە بولىدۇ. ئالايلۇق، بالىلار ئويۇ-
ناۋاتقان توپ كارىۋاتىنىڭ ئاستىغا چۈشۈپ كەتكەندە، توپنى
ئېلىش ئۈچۈن بىر بالا كارىۋاتنى يۆتكىمەكچى، بىر بالا كارى-
ۋات ئاستىغا ئۆمىلەپ كىرمەكچى، بىر بالا تاياقچە بىلەن ئىتە
تىرىپ چىقارماقچى بولسا، بۇ بالىلاردا ئوخشىمىغان دەرىجىدە
ئۇيغۇنچان قابىلىيەت بولغان بولىدۇ. ئەمما، مۇشۇ مەسىلىگە
نىسبەتەن ئېيتقاندا، كۆپ كۈچ سەرپ قىلماستىن توپنى تاياق
چە بىلەن ئىتتىرىپ چىقىرىشنى ئويلىغان بالىنىڭ ئۇيغۇنلىشىش
قابىلىيىتى ئۇستۇن بولىدۇ. شۇنىڭغا ئوخشاش، هەربىر ئادەمدە
هەربىر ئىشقا قارىتا ئۇيغۇنلىشىش قابىلىيىتى بولىدۇ، ئۇ پە-
قەت ئۇيغۇنلىشىش دەرىجىسى جەهەتتە پەرقلىنىدۇ. ئەمما، هەم-
مىزنىڭ تەبىئىتىدە بار بۇنداق ئىجادىيلىقنى ئۇلۇغلارغا
مەنسۇپ قىلىۋېتىدىغان خاتا تەشۋىقات بىزدە ئۆزىمىزنى پەس

گۆرۈش، يانداشكىلەرنى سەل چاغلاش، بىراقتىكىلەرگە چوقۇنۇش، يانداشكىلەردە پاراسەت ئۇرغۇپ تۇرسا دىققەت نەزەرنى سالماسلىققا بەھەنە كەيپىياتنى كەلتۈرۈپ چىقارغان. ناۋادا بىر ئۆزىمىزنى ھۆرمەتلەشنى، ئۆزىمىزنى ئىجادىيلىق بىلەن كۆز ئالدىمىزدىكى شارائىتلارغا ئۇيغۇنلىشىشنى ئادەتكە ئايلاندۇرۇپ، باشقىلارغا تەزلىنىپ تەرىم قىلمىشتىن روھىمىزنى ئازاد قىلساق، بىزمۇ ئىجادىيلىق يولىغا ماڭالايمىز ھەمدە ئىجادىيلىق ئۆتكىلىدىن ئۆتۈپلا قالماستىن، تالانتتىن ئالاھىدە تالانتقا تەرەققىي قىلالايمىز. بىزگە ئىجادىيەت سىرلىق بولۇپ تۇيۇلۇۋاتقان يەردە، ياپونلاردا ئالتە مىليون ئىختىراچى پەيدا بولغانلىقى ۋە ئۇلارنىڭ ئۈچ مىليون 500 مىڭى بىزدە كەمستىلىۋاتقان خوتۇن ـ قىزلار ئىكەنلىكى ئاددىي كىشىلەرنىڭ ئۇلۇغ ئىجادىي كىشىلەرگە ئايلىنىش مۇمكىنلىكى بولماي نېمە؟

كىشىلەرنىڭ قابىلىيەتلىرىدە يۇقىرى ـ تۆۋەنلىك بولىدۇ، خاسلىقلىرىدا پەرق بولىدۇ. ئەمما، ئۇنىڭ مۇھىمى ھەربىر ئادەمنىڭ ئىجادىي قابىلىيەت يادروسى بولغان ئىجادىي تەپەككۇر ۋە ئىجادىيەت خاسلىقى جەھەتتە ئۆزىنى بىلىش، ئۆزىندىكى يوشۇرۇن قابىلىيەت ۋە خاسلىق ئالاھىدىلىكلىرىگە ئاساسەن ئۆزىنى نىشانلىق تەربىيىلەش، شۇ ئارقىلىق ئۆزىنىڭ قابىلىيەت قۇرۇلمىسى ۋە خاسلىق سالپاسىنى بارغانسېرى يۇقىرى دەرىجىلىك ئىجادىيەت ئېھتىياجىغا ئۇيغۇنلاشتۇرۇشقا ماھىر بولۇشتۇر. ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ قانائەتلىرى ھەققىدە تەتقىقات ئېلىپ بېرىپ شۇھرەت قازانغان تايلورنىڭ قارىشىچە، كىشىلەر ئالاھىدە تالانتقا ئايلىنىش ئۈچۈن، ئىجادىي قابىلىيەتلىرىنى ئاساسلىقى ئۇنىڭغا تەسىر كۆرسىتىدىغان ئۈچ خىل ئامىل تەرەپتە ئۆستۈرۈشى كېرەك. بۇلار ئەقلىي ئامىل، ئۇددىيا ئامىلى، خاسلىق ئامىلىدىن ئىبارەت. ئۇنىڭ بۇ قارىشىنى ئاددىيلاشتۇرۇپ ئېيتقاندا، ئىجادىي قابىلىيەتكە كۆپلەپ تەسىر كۆرسە-

ستىدىغان ئەقلىي ئامىل دېگىنىمىز ـ خاتىرە، بىلىش، باھالاش، تەپەككۇر ۋە تارقاقلاشتۇرۇش تەپەككۇرى بىلەن مەركەزلەشتۈرۈش تەپەككۇرىدۇر. ئىجادىي قابىلىيەتكە كۆپلەپ تەسىر كۆرسىتىدىغان مۇددىئا ئامىلى دېگىنىمىز ـ رىغبەت، پىداكارلىق، پەم ـ پاراسەت، ئورتاق قانۇنىيەتلەرگە بولغان قوغلىشىش، قالايمىقانچىلىقنى تۈزەش تەشنالىقى، كەشپىيات يارىتىش تەشنالىقىدۇر. خاسلىق ئامىلى دېگىنىمىز ـ مۇستەقىللىك، زىيادە تولۇق ئىشەنچە، بىر مەسىلىگە بولغان كۆپ خىل چۈشەنچىنى كاللىسىغا سىغدۇرۇش كامالىتى، كەسىپ ئۇستىدىكى ئۆزىگە ئىشىنىش. مۇشۇ ئۈچ تەرەپتە كەم جايلىرىنى تولۇقلاپ، ئارتۇقچىلىقلىرىنى جارى قىلدۇرغاندا، ئالاھىدە تالانتقا يېقىنلىشىش ئىمكانىيىتى ئۆزلۈكسىز ئۆسۈپ بارىدۇ.

بىزنىڭچە، ئىجادىي قابىلىيەت ئىجادىي پائالىيەتلەر داۋامىدا ئىپادىلىنىدىغان يېڭىلىق يارىتىش قابىلىيىتى بولۇپ، يۇقىرىدا بايان قىلىنغاندەك ناھايىتى كۆپ پسخىك ئامىللار-دىن تەركىب تاپىدىغان مۇرەككەپ قۇرۇلما بولغاچقا، ئۇنىڭدا ھەم ئىجادكارنىڭ ئۆزى تاللىغان نىشانىنى قوغلىشىش ئىستىكى، ئىزدىنىش قىزغىنلىقى، مۇستەھكەم مەقسەتچانلىق، باتۇرلۇق روھى، مۇستەقىللىك ۋە جاسارەت قاتارلىق ھەربىكەتلەندۇرۇش ئامىللىرى بولىدۇ، ھەم ئىجادىي تەپەككۇر (ئىجادىي تەسەۋۋۇر، بۇاستە سەزگۈ تەپەككۇرىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە)، كۆزىتىش، خاتىرە قاتارلىق ئەقلىي ئىقتىدار ئامىللىرى بولىدۇ. تاللىۋالغان نىشانغا بولغان قوغلىشىش ئىستىكى كىشىلەرنى ئىجادىي پائالىيەت بىلەن شۇغۇللىنىشقا ئىنتىرىدىغان غايەت زور ئىچكى ھەربىكەتلەندۈرگۈچى كۈچ بولىدۇ. تاللىۋالغان نىشان قانچە چوڭ، ئۇلۇغ، يۇكسەك، ئىجتىمائىي قىممىتى يۇقىرى بولغانسېرى، بۇ نىشانغا بولغان قىزغىنلىق قانچە يۇقىرى بولغانسېرى، ئىجادكارنىڭ ئاكتىپچانلىقىنى ۋە ئىجادىيلىقىنى جارى

قىلدۇرىدىغان يوشۇرۇن ئىقتىدارىنى شۇنچە تولۇق ھەرىكەتلەن-
دۈرىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ تۆۋەن دەرىجە-
سىدىن يۇقىرى دەرىجىسىگە قاراپ ئۆزىنى چىنىقتۇرغۇچىلار،
بولۇپمۇ ئىجادىي تەپەككۇر بىلەن ئىجادىيەت خاسلىقى جەھەت-
تە چىنىقتۇرغۇچىلار ئادەتتىكى ئالاھىدە تالانتتىن ئالاھىدە تالانتقا قاراپ
تەرەققىي قىلىشى مۇمكىن.

بۇنىڭدا تەبىئىي پەن ساھەسىدىن چارلىز داروۋىننى مىسالغا
ئېلىپ ئۆتەيلى:

— پەنگە قىزغىن مۇھەببەت باغلىدىم، — دەيدۇ ئۇ «تەرجە-
مىھالىم» دېگەن كىتابىدا، — ھەرقانداق مەسىلە ئۈستىدە ھار-
ماي - تالماي ئويلاندىم، قىلچىمۇ بوشاڭلىق قىلمىدىم، پاكىتلىق
ماتېرىياللارنى ئىجتىھات بىلەن كۆزەتتىم ۋە توپلىدىم، يەنە
كېلىپ پىكىر دۇنيالىرىمنى ساغلاملاشتۇردۇم. كىشىنى ھەيران
قالدۇرىدىغىنى شۇكى، ئاشۇنداق قىلىش بىلەن مەن ئادەتتىكى
بىر ئىقتىدارغا ئىگە تۇرۇقلۇق، كىشىلەرنىڭ مەلۇم مۇھىم ئىل-
مىي مەسىلە ئۈستىدىكى قاراشلىرىغا ناھايىتى زور دەرىجىدە
تەسىر كۆرسەتتىم.

داروۋىننىڭ سۆزىدىن كۆرۈنۈپ تۇرىدۇكى، ئۇنىڭ قابىلە-
يىتى ئەسلىدە ئادەتتىكى تالانتلاردا بولىدىغان قابىلىيەتلەر
بولۇپ، ئۇنىڭ ئەمەلىيەت ئۈستىدىكى ئاشۇ تىرىشچانلىقلىرى
ئۇنى ئالاھىدە تالانتقا ئېلىپ بارغان. ئۇنىڭدا بەزى خاسىيەت-
لىك تالانت خاسلىقلىرى بولغان. ئەمما، ئۇنى داروۋىن: «مېنىڭ
باشقىلاردىن ھالقىپ كەتكەن جايلىرىم: باشقىلاردا ئاسانلا سەل
قارىلىدىغان شەيئىلەرنى سېزىۋېلىش ھەمدە ئۇلار ئۈستىدە
ئىنچىكە كۆزىتىش ئېلىپ بېرىش»، «زادىلا زېرىكمەستىن يۈك
سەك تەپەككۇر ئەركىنلىكىنى ساقلاش، ناۋادا ئۆزۈم ھەرقانچە
مەپتۇن بولۇپ قالغان قىياسلار بولسىمۇ، قىلچە ئىككىلەنمەس-
تىن ئۇنىڭدىكى ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن كەلمەيدىغان تەرەپلەردىن

ۋاز كېچىشتىن ئىبارەت» دەپ يەكۈنلىگەن. شۇنىڭ بىلەن بىر-
گە ئۆزىنىڭ تىل ۋە باشقا جەھەتلەردىكى ئاجىزلىقلىرىنى
رەھىمسىزلىك بىلەن پاش قىلىپ: «مەن ئۆزۈمنىڭ
ئىدىيىسىنى ناھايىتى ئېنىق ۋە ئىخچام يورۇتۇپ بېرەلمەيمەن....
مېنىڭ ئەقلىي ئىقتىدارىمدا قۇتۇلدۇرغىلى بولمايدىغان بىر
ئاجىزلىق بار، بۇ ئاجىزلىق مېنى ئۆزۈمنىڭ چۈشەنچە قىياس
لىرىمنى دەسلەپتە ئىپادىلىگەندە خاتا بولمىسىمۇ، راۋان بول-
مايدىغان قىلىپ قويغان» دېگەن. دېمەك، داروۋىن ئۆزىنىڭ
ئىجادىي قابىلىيەت قۇرۇلمىسىدىكى ئىجادىي تەپەككۇر قابىلە-
يەتلىرى ۋە خاسلىق پەزىلەتلىرىنى بەش قولدەك بىلىۋېلىپ،
ئۆزىنىڭدىكى ئارتۇقچىلىقنى جارى قىلدۇرسا، ئاجىزلىقنى تولدۇ-
رۇپ ماڭغان. بۇ ئۇنىڭ تەبىئىي پەن ساھەسىدە زۆرۈر بولغان
ئۆتكۈر كۆزىتىش قابىلىيىتى، قەتئىي ئىزدىنىش روھى، جانلىق
تەپەككۇر قىلىش ئۇسلۇبى، يېڭى پىكىر ۋە ئۇلانما تەسەۋۋۇر
پەيدا قىلىش ماھىرلىقى قاتارلىق سۈپەتلەرنى ئۆستۈرۈپ، ئالا-
ھىدە تالانت دەرىجىسىگە يېتەلىشىدىكى مۇھىم بىر سەۋەب.

بەدىئىي ئەدەبىيات ساھەسىدە بالزاكنىڭ قابىلىيەت ۋە
خاسلىق سۈپەتلىرى توغرىسىدا ئېيتقانلىرىنى مىسالغا ئېلىپ
ئۆتەيلى:

— يازغۇچىلار بارلىق ھادىسىلەر، بارلىق ھېسسىياتلار
بىلەن تونۇشۇشى كېرەك، ئۇنىڭ قەلبىدە شەيئىلەرنى بىرلىككە
كەلتۈرەلەيدىغان بىر «ئەينەك» بولۇشى كېرەك، ئۇزلۇكسىز ئۆز-
گىرىپ تۇرىدىغان ئالەم بۇ «ئەينەك» تە ئەكس ئەتتۈرۈلۈشى
كېرەك.... چۈنكى ئۇ كۆز ئالدىدىكى شەيئىلەرنى كۆرۈپلا قال-
ماستىن، بەلكى ئۆتمۈشتىكى شەيئىلەرنىمۇ ئويلىيالىشى كېرەك.
مەلۇم تاللاشتىن ئۆتكەن تىل ئارقىلىق ئۆزىنىڭ تەسىراتلىرىنى
ئىپادىلەپ بېرىشى، شائىرانە ئوبرازلارنىڭ پۈتكۈل سېھرىي
كۈچلىرى ئارقىلىق ئۇلارنى گۈزەللەشتۈرۈشى يېكى ئەڭ دەس-

لەپكى تۈيغۇلاردىكى جانلىقلىقنى ئۇلارغا ئاتا قىلىشى كېرەك...
ناھايىتى نۇرغۇن مەشھۇر شەخسىيلەردە تۇغما بولغان تۆتكۈر كۆزىتىش قابىلىيىتى بار، ئەمما ئۇلار ئۆزىنىڭ پىكرىنى جاڭ-لىق شەكىللەر بىلەن ئىپادىلەپ بېرىشكە ماھىر ئەمەس؛ بەزى يازغۇچىلارنىڭ ئىلى ئاجايىپ كۆزەل. ئەمما، ئۇلاردا ھەممىنى بايقايدىغان ۋە ئەستە قالدۇرىدىغان كۆزىتىش قابىلىيىتى ۋە ئۆگىنىپ ھارمايدىغان روھ كەمچىل. مۇشۇنداق ئىككى خىل ئىقتىدار بىر ئادەمنىڭ بەدىئىي جەھەتتىكى كۆرۈش ۋە تېگىش سەزگۈسىنى ھاسىل قىلىدۇ. بۇ يولدا بىر ئادەمنىڭ ئارتۇقچىلىقى ماھارەت بولسا، يەنە بىرىنىڭ ئارتۇقچىلىقى تەپەككۇر بولىدۇ؛ بىرىنىڭ قولىدا مۇزىكا تۇرسىمۇ كىشىنى جەزبىلىك ھالغا كەلتۈرۈپ ياش ئاققۇزىدىغان ياكى كىشىنى چوڭقۇر خىيالالارغا غەرق قىلىدىغان ئالىيجاناب كۈيلەرنى چالالمايدۇ؛ يەنە بىرىدە مۇزىكا بولمىغانلىقتىن، ئۆزى ناخشا قىلىپ ئوقۇيدىغان داستانلارنى يازىدۇ.

دېمەك، بالزاك ئەدەب ھەم پەيلاسوپ بولۇش سۈپىتى بىلەن بەدىئىيات ساھەسىدىكى ئىجادكارلاردا بولىدىغان ئىجادىي قابىلىيەتنىمۇ ئاساسلىقى ئىجادىي تەپەككۇر بىلەن ئىجادىيەت ھاسىلقى جەھەتتە كۆرسەتكەن.

قىسقىسى، ھەر قانداق ئۇلۇغ ئالىم ياكى يازغۇچىدىمۇ تەپەككۇر ياكى ھاسىلق جەھەتتە ئارتۇقچىلىق ۋە كەمچىلىك بولىدۇ. ئۇلارمۇ ئۆزلىرىنىڭ ئىجادىي تەپەككۇر قۇرۇلمىسى ۋە ھاسىلق سۈپەتلىرىدىكى ئارتۇقچىلىق ۋە كەمچىلىكلەرنى توغرا بىلىپ يېتىپ، ئارتۇقچىلىقلىرىنى جارى قىلدۇرۇپ، ئاجىزلىق-لىرىنى تۈگىتىپ، ئالىم ياكى سەنئەتكار بولىدۇ. ئادەتتىكى تالانتلىقلاردا ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ نۇرغۇن ئامىللىرى بولۇپلا قالماستىن، بەزىلىرىدە ھەتتا شۇ ئالىم ۋە سەنئەتكارلا يوق ئارتۇقچىلىقلارمۇ بولىدۇ. سەنئەتكار، ئالىملاردىكى ئالاھىدە ئار-

ئۇقچىلىقلار كۆپ ھاللاردا ئۇلار ھەل قىلغان ئىجادىيەت ئىممىلە رىنىڭ نېمىلىكى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، قانداق ھەل قىلىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولمايدۇ. ھەر بىر تېمىنى قانداق ھەل قىلىش ھەربىر ئادەمنىڭ ئۆز قولىدا بولۇپ، ئەگەر بىر كىشى ئالىم، سەنئەتكارلاردا يوق بىر چارىگە ئىگە بولغان ھامان شۇ تېما ساھەسىدە ئالىم، سەنئەتكارلاردىن ئۈتۈپ كېتىدۇ. شۇڭا، ھەر كىم ئىجادىي پائالىيەت داۋامىدا ئالىم، سەنئەتكارلاردا بار ئارتۇقچىلىقلارنى شۇ پېتى ئىگىلەيمەن دەپ ۋاقتىنى ئىسراپ قىلماي، ئۆزىدىكى ئارتۇقچىلىقىغا لايىق بىر يول تۇتسا ھەمدە ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ يادروسى بولغان ئىجادىي تەپەككۇر ھەم خاسلىق جەھەتتىكى كېرەكلىك ئاممىلار-نى تاللىۋېلىپ ئۇنى دائىم تولۇقلىسا، چىنىقتۇرسا، بارغانسېرى ئۆزىنىڭ ئىقتىدارىنى تولۇق ئىشقا سالالايدۇ، ئۆزىنىڭ ئۇسلۇبىنى يارىتالايدۇ. ئەگەر ئاخىرىدا ئالاھىدە تالانتلىقلار يولىغىمۇ ماڭالايدۇ. شۇڭا، ھەربىر ئادەم ئىجادىي قابىلىيەتنى «سىرلىق» دەيدىغان قورقۇنچنى تاشلىۋېتىپ، ئۆزىدىكى بۇ بىباھا بايلىقنى ئۆزلەشتۈرۈش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشى كېرەك.

جياڭسۇ ئۆلكىلىك تالانت ئىلمىي جەمئىيىتى تەرىپىدىن چىقىرىلىدىغان «تالانت» ژۇرنىلىنىڭ 1992 - يىلى 2 - سانىدا «ئىشچى - ماگىستىر - دوكتور - پروفېسسور» سەرلەۋھىلىك بىر ماقالە ئېلان قىلىنغان بولۇپ، ئاپتور ماقالىسىدە 1991 - يىلى 1 - ئايدا بېيجىڭدىكى خەلق سارىيىدا ئۆتكۈزۈلگەن «ئالاھىدە تۆھپە كۆرسەتكەن جۇڭگو دوكتورلىرى» نامىلىق ئور-دېن تارقىتىش مۇراسىمىدا شۇ شەرەپكە ئىگە بولغان پروفېسسور كوۋ جىسۇڭنى تونۇشتۇرغان. بۇ ئادەم 1964 - يىلى 5 - ئايدا تېخنىكا ئىنىستىتۇتىغا مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ، ئالىمانە تەرىكىبى ئۇستۇن دېگەن سەۋەب بىلەن ئالىي مەكتەپكە كىرەلمەي ئىشچى بولغان، 1972 - يىلى نىكاھلانغان ۋە شۇنىڭدىن باشلاپ

ھەۋەرلىشىش بۆلۈمىنىڭ بىر ئېغىز زەيكەش ئۆيىدە 13 يىل
تۇرمۇش كەچۈرگەن. ئۇ ئىشچى بولغان كۈنىدىن باشلاپ
ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىشنى قەتئىي داۋاملاشتۇرۇپ، 1979 - يىلى
9 - ئايدا دۆلەتلىك ئىمتىھانغا قاتنىشىپ تېخنىكۇم داشۋىسى
نىڭ سىستېما قۇرۇلۇشى تەتقىقات ئىنستىتۇتىغا ئاسپىرانتلىققا
قوبۇل قىلىنغان. 1981 - يىلى 12 - ئايدا ماگىستىرلىق
ئىلمىي ئۇنۋانىغا ئېرىشكەن ۋە نەتىجىسى ياخشى بولغانلىقتىن
مەكتەپكە ئوقۇتقۇچىلىققا ئېلىپ قېلىنغان. 1982 - يىلى دوكتور
لۇق سىنىپىغا ئىمتىھان بېرىپ ئۆتكەن ۋە ئۇستازى پروفېسسور لیۇ باۋنىڭ كۆڭۈل قويۇپ ئۆگىتىشى بىلەن «دۆلەت ئېنېرگىيىسىنى تەڭپۇڭلاشتۇرۇش ئۇچۇر سىستېمىسى» ناملىق دوكتورلۇق دىسسېرتاتسىيىسىنى ياقلاپ ئەلا نەتىجە قازانغان. ئۇ، بۇ ماقالىسىدە تۇنجى بولۇپ جۇڭگونىڭ ئەھۋالىغا ئاساسەن ئېنېرگىيە ئەندىزىسى ۋە ئۇچۇر سىستېمىسىنى تۇرغۇزۇشنىڭ لايىھىسى ۋە ئۇنى يولغا قويۇشنىڭ ئۇسۇلىنى ئوتتۇرىغا قويغان. بۇنىڭ ئالىملار كۆرۈپ: كۆز قارىشىدا مۇستەقىل ئۆزگىچىلىك بار، نەزەرىيە ھەم ئەمەلىي قوللىنىلىش قىممىتى بار، شۇڭا، دوكتورلۇق ئىلمىي ماقالىلىرىنىڭ ئولگىسى قىلىشقا بولىدۇ، دەپ قارىغان. 1987 - يىلى 6 - ئايدا دوتسېنت كوۋ جىسۇڭ رەھبەرلىكىدىكى دوكتورلۇق ئۇنۋانى ئالغان. 1988 - يىلى مەكتەپ پارتكومىنىڭ ئاساسىي قۇرۇلۇش ۋە تەتقىقات ئاساسىغا پۈتۈنلەي ئۆزى ھۆددە قىلىدىغان ئۇچۇر ۋە تەتقىقات ئورنى قۇرۇشقا دوكلات بېرىپ تەستىقلاتقان. شۇ يىلى ئۇ شاگىرتلىرى بىلەن «دۆلەت ئېنېرگىيىسىنى تەڭپۇڭلاشتۇرۇشنى مۆلچەرلەش، تەھلىل قىلىش ئورى سىستېمىسى» نى ئورۇنداپ، دۆلەت پەن - تېخنىكىسىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش بويىچە ئىككىنچى دەرىجىلىك مۇكاپات ئالغان. بۇنىڭ ئارقىسىدىن 10 ئوخشاش تەتقىقات تېمىسىنى تۈتۈپ، ئالتە تۈردە ئۆلكە ھەم دۆلەت دەرىجىلىك مۇكاپاتقا

ئېرىشىپ، تەتقىقات ئورنىنى يوقىلۇقتىن بارلىققا كەلتۈرگەن
ۋە ئۇنى نەچچە ئون تۈمەن يۈەنلىك سايمان، ئۈسكۈنىلەرگە
ئىگە قىلىپ، پۈتۈن مەكتەپ بويىچە تەتقىقات ئورۇنلىرىنىڭ
ئالدىغا ئۆتۈپ كەتكەن. ئاپتور ئۇنىڭ بىلەن سۆزلەشكەندە
ئۇ ئۆزىنىڭ مۇنداق ئالاھىدە تالانت ئىگىسىگە ئايلىنىشىدىكى
جەريانلارنى بايان قىلىپ بولۇپ مۇنداق دېگەن: «مەن كۆپ
قېتىملاپ مەغلۇپ بولدۇم، ئەمما زادىلا ئېتىراپ قىلمىدىم،
قانچە قېتىم مەغلۇپ بولىمەن، شۇنچە قېتىم ئورنۇمدىن تۇرۇپ
جەڭگە ئاتلاندىم. بۇ جەريانىدا مەن بەل قويۇۋەتمەي تىرىشقان
ئادەمنىڭ ھامان ئۇتۇق قازانماي قالمايدىغانلىقىغا ئىشەندىم».
ئەمما، شۇنىڭغا دىققەت قىلىش لازىمكى، «ھەرقانچە نۇر چېچىپ
تۇرىدىغان شەرەپمۇ مەڭگۈ دەۋران سۈرىدىغان ئالەمگە، ئىنسان
نىيەتنىڭ يېڭىلىق يارىتىش روھىغا سېلىشتۇرغاندا، گويا بىر
تامچە سۇ ياكى ئۇچۇپ كېتىدىغان بۇلۇتتۇر. مانا بۇ زۆرۈر
شەرتلەرنى ھازىرلايدىغانلا بولسا، ئۇ، ئادەتتىكى ئادەمنىڭ
تالانت ئىگىسىگە، تالانت ئىگىسىنىڭ ئالاھىدە تالانت ئىگىسىگە
تەرەققىي قىلالايدىغانلىقىغا بىر مىسال بولالايدۇ.

ھازىر دۇنيادا ئەقلىي نورمالىلىقنىڭ ئەقلىي زىيادىلىككە،
تالانتنىڭ ئالاھىدە تالانتقا كۆتۈرۈلۈش ئىمكانىيىتىگە بولغان
قاراش ئومۇميۈزلۈك جەزملەشكەن بولۇپ، بۇ مەسىلىگە بولغان تەتقىقات ۋە تەتقىقات نەتىجىلىرىنى تەتبىقلاش جۇشقۇنلۇقى راۋاجلانماقتا. ئامېرىكا ۋە ياپونىيىلەردە ئۇ تۈرلۈك شەكىللەر ئارقىلىق قانات يايدۇرۇلماقتا. ئەڭ قىزغىنلىقى، ئەزەربەيجان جۇمھۇرىيىتىدە ئېچىلغان «ئىشتىن سىرتقى ئىختىرا، ئىجادىيەت ئىنستىتۇتى» مەدەنىيەت سەۋىيىسى ۋە يېشى ھەر خىل ئوقۇغۇچىلارنى قوبۇل قىلىپ ئوقۇتقان. ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا ئىنژېنېرلار، ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى، شۇنداقلا ئاددىي ئىشچى ھەم باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى بولۇپ، ئۇلار

بىردەك ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ ئۆستۈرۈپ تالانت بايىدا
ئۆسۈشىنى مەقسەت قىلىپ مەكتەپكە كىرگان. ئۇلارغا پائالىيەت
ئىلمىي، مۇلچەرشۇناسلىق، ئۇچۇرشۇناسلىق، ئىختىراچىلىق
تارىخى ۋە ئىجادىيەت پسىخولوگىيىسى قاتارلىق پەنلەردىن
دەرس ئۆتۈلگەن. ئۇلارنىڭ ئوقۇش پۈتتۈرۈش ئىلمىي
ماقالىسىنى يېزىش ۋە مۇنازىرىدىن ئۆتۈش ئۈسۇلىمۇ باشقىچە
بولۇپ، ئومۇمەن ئوقۇغۇچىلار ئۆگەنگەن بىلىملىرى ئاساسىدا
بىرەر مەسىلىنى ئىجادىي يول بىلەن ھەل قىلغان. مۇشۇ
تەرىقىدە ئىلىپ بېرىلغان ئوقۇشتا ئۇلارنىڭ ئىجادىي
قابىلىيەتتىكى ئۆسۈش دەرىجىسىنى ھېسابلاپ كۆرگەندە،
ئۇلارنىڭ ئىجادىي پائالىيەتلىرىدىكى ئۇنۇم تۇققۇز مەسسە
ئۆسكەن. ئەزەربەيجان خەلقىنىڭ بۇ ئىجادىيىتىنى كۆرگەن
بەزى دۆلەتلەرمۇ ئۇلاردىن ئۆگىنىپ، شۇنداق مەكتەپلەرنى
قۇرغاندا، يەنىلا ياخشى ئۇنۇم قازانغان. بۇ ئۇلگىلەر بىز
ئۈچۈنمۇ بىر كۆرسەتمە ئەمەسمۇ؟

زامانىمىزنىڭ ئالىملىرى تالانت ئۇستىدىكى بۇنداق
دولقۇنلۇق سەپەرنى پۈتكۈل ئاھالىنىچە كېڭەيتىشنىڭ
زۆرۈرلۈكىنى تەكىتلەپلا قالماستىن، ئۇنى تېخىمۇ تىوغرا،
ساغلام راۋاجلاندۇرۇپ، ئارقىدا قىلىۋاتقان مىللەتلەرنى ھۆرمەتكە
ئىگە قىلىش، نامرات خەلقلەرنى باي قىلىش، راۋاج
تاپمايۋاتقان رايونلارنى تەرەققىي تاپقان رايونلارغا يەتكۈزۈش
ئۈچۈن، تالانتلىق دەپ ئاتىلىۋاتقان ئىقتىدارلىقلار بىلەن
ئالاھىدە تالانتلىقلارنى پەرقلەندۇرۇپ، تېخىمۇ كۆپ كىشىلەرنى
ئالاھىدە تالانتلىق دەرىجىسىگە كۆتۈرۈشنى، ئۇلارنىڭ
ئۆزلىرىنىڭ ھەقىقىي ئىنسانىلىق كامالىتى ئۈچۈن ئىجاد
قىلىشقا ئىلھام بېرىشنى تەكىتلەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىرگە
يەنە ئىقتىدارنى تەرىشىپ ئۆستۈرگەنىدىلا ئاندىن ئالاھىدە
تالانتلىقلا، غايەت زور ئىجادىي قابىلىيەتكە ئىگە بولغان

خۇسۇسىيەتكە ئۆزگىرىدىغانلىقىنى جەزملەشتۈرىدۇ. ئالاھىدە
تالانتلىق دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلۈشنىڭ بىرەر تۈرلۈك ھەل
قىلغۇچ يولى ئوستىدە ئىزدىنىشنىڭ ھاجەتسىزلىكىنى، ئۇنى
ھەر كىم ئۆزىدىكى بىرەر تۈرلۈك گەۋدىلىك ئارتۇقچىلىقىغا
ياندىشىقان ياشقا قابىلىيەتلىرىنى بىر پۈتۈن گەۋدە ھالىتىدە
راۋاجلاندۇرۇش ئارقىلىق قولغا كەلتۈرۈش لازىملىقىنى
كۆرسىتىدۇ. ئالىملارنىڭ بۇ ھەقتىكى كۆز قاراشلىرىنى
ئومۇملاشتۇرۇپ ئېيتقاندا، ئىقتىدارلىقلار، تالانتلىقلار بىلەن
ئالاھىدە تالانتلىقلارنىڭ پەرقى تۆۋەندىكىچە بولىدۇ:

ئالاھىدە تالانتلىقلار ئىجاد قىلىدۇ، ئىقتىدارلىقلار
ئۆزگەرتىدۇ؛ ئالاھىدە تالانتلىقلار بۇياستە سەزگۈگە تايىنىدۇ،
ئىقتىدارلىقلار تەھلىل قىلىشقا ۋە ئىزدىنىشكە تايىنىدۇ؛
ئالاھىدە تالانتلىقلار ئاللىقانداق بىر نىشانلارنى قوغلىشىپ
يۇرىدۇ، ئۇلارنىڭ تۇرمۇش نىشانى ئىجادىيەت بولىدۇ؛
ئىقتىدارلىقلار ئاللىقانداق بىر مەقسەتلەرنىڭ ھەيدەكچىلىكىدە
يۇرىدۇ، ئۇلارنىڭ نىشانى ھوقۇق بولىدۇ؛ ئالاھىدە تالانتلىقلار
مەڭگۈگە تاتونۇش بولۇر يەرلەرنى ئاچقۇچى، مەڭگۈگە ئالتونۇش
قىستۇرما كۆيلەردە بىر مەھەل توختاپلا ئۆتۈپ كەتكۈچى
بولىدۇ؛ ئىقتىدارلىقلارچۇ؟ يەر شارى ئۇلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا
شادلىق باغچىسى، تەبىئىي، تۇقۇنۇش يوق بولغان
ئىجتىمائىي تەڭشىگۈچ. ئالاھىدە تالانتلىقلاردىمۇ ئىقتىدار
بولىدۇ، ئۇلاردىكى ئىقتىدار ئۆزلىرىنىڭ ئىجادىي قابىلىيىتىنى
ئەمەلگە ئاشۇرۇش دەرىجىسىگىچە تەرەققىي قىلىپ، مەڭگۈگە
ساقلىنىپ قالمىدۇ (ئادەمدىكى جانلىق ھالىتىدە ئەمەس،
بىرەر ئىجادىيەت مۇجىزىسى بىلەن). ئىقتىدارى بار ئەمما
ئۇستۇن بولمىغان ئالاھىدە تالانتلىقلار خۇددى تىل قابىلىيىتى
(ئېپادىلەش قابىلىيىتى) ناھايىتى ناچار بولغان ئۇلۇغ
دانىشمەنلەرگە ئوخشايدۇ. ئالاھىدە تالانتقا ئىگە بولمىغان

ئىقتىدارلىقلار بولسا، تۆۋەن قابىلىيەتلىك بىر مېڭىگە بېقىنغان سۆزمەن تىلغا ئوخشايدۇ.

ئىقتىدارلىق ئادەملەر باشقىلاردىن تېخىمۇ تېز، تېخىمۇ توغرا تەپەككۇر قىلالايدۇ؛ ئالاھىدە تالانتلىقلار بولسا ئوبيېكتىپ شەيئىلەرنىڭ مۇقەررەرلىكىنى تېخىمۇ ساپ، تېخىمۇ ئېنىق كۆرەلەيدۇ. ئالاھىدە تالانتنىڭ نېگىزلىك خۇسۇسىيىتى ئومۇملۇقتىن ئالاھىدىلىكنى كۆرۈشتۇر. نېيۇتوننىڭ ئالمىنىڭ يەرگە چۈشۈشىنى «تارتىش كۈچىنىڭ تەسىرىدىكى جىسىم» دەپ قارىشى ئەنە شۇنداق ئومۇملۇقتىن ئالاھىدىلىكنى كۆرۈشنىڭ بىر مىسالىدۇر.

پىكىر قىلىشتىكى ئوبيېكتىپلىق ئالاھىدە تالانتلىق ئادەمنىڭ ئۆزگىچە بىلىش ئۇسۇلىدىكى يەنە بىر ئالاھىدىلىكتۇر. ئۇلارنىڭ ئوبيېكتىپ دۇنيانى بىلىشى سۇبيېكتىپ ئارزۇغا بېقىنمايدۇ. ئالاھىدە تالانتلىقلارنىڭ پائالىيىتى بىر خىل ئىچكى قوزغىلىش ياكى «تەبىئىي تۇيغۇدىكى ئېھتىياج» تەرىپىدىن پەيدا بولىدۇ؛ ئالاھىدە تالانتلىقلار ھەرگىز شەخسىي نەپسىنىڭ تەقەززاسى بىلەن ئېھتىياتچان تالاش ئېلىپ بارمايدۇ ھەم ئىستېمالچانلىق ۋە مەنپەئەتپەرەسلىك قىلمايدۇ. ئىقتىدارى بار، ئەمما ئالاھىدە تالانتلىق دەرىجىسىگە يەتمىگەنلەر شەخسىيەتچىگە بېرىلىدۇ، ئالاھىدە تالانتلىقلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئۇنىڭ پائالىيىتىلا مەقسەتنىڭ ئۆزى بولۇپ، شۇ پائالىيىتى ئارقىلىق ئۆزلۈكىدىن قانائەت تېپىپ تۇرىدۇ ۋە ئۇ پائالىيەتكە ئېھتىياجلىق بولۇپ تۇرىدۇ. چۈنكى، ھەقىقىي تالانتلىقلارنىڭ پائالىيىتى خەلق، ۋەتەن، ئىنسانىيەت بەختى ئۈچۈن بولغاچقا، شۇنداقلا ئۆزىمۇ شۇ بەختنىڭ ئىچىدە ئويلىنىلغان بولغاچقا، ئۇ شەخسىي چوڭ سوقۇشقا ھاجەت بولمايدۇ. باشقىلارغا نىسبەتەن ئۇنداق ئەمەس، ئۇلارنىڭ نەزەرىدە پائالىيەت دېگەننىڭ ھەرقاندىقى

ۋاستىدۇر. قىسقىسى، ئالاھىدە تالانتلىقلار ئىنسانىيەت مەدەنىيىتى، ئەجدادى ۋە ئەۋلادى ئالدىدا نومۇسچان كىشىلەر بولۇپ، ئۆتكۈر، سەمىمىي، قىزغىن، دوستلۇقنى قەدىرلەيدىغان، چوڭقۇر تەپەككۇر قىلىدىغان، گېزى كەلگەندە يالغۇزچىلىقتىن يېتىمسىرىمەيدىغان ئادەملەردۇر. ئىككىنچى تۈرلۈك قىلىپ ئېيتقاندا، ئالاھىدە تالانتلىقلار ئائىلە، مەكتەپ، جەمئىيەت، دىن ۋە تۈرلۈك پىسخىك ئامىللارنىڭ ئەلا مۇجەسسەملىرى بولۇپ، بۇنداق مۇجەسسەملىك ئۇچۇن ھازىرقى بار ئىقتىدارىمىزنىڭ تەرەققىياتىنى جەددىي ئىلگىرى سۈرۈش ئىنسانىيەت ئۇچۇن ھەقىقىي تۆھپە قوشۇشنىڭ شەرتىدۇر. بۇنداق ئىدىينى ئىلگىرى سۈرۈش، زامانىۋى مەدەنىيەتنىڭ ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدىغانلارنى تەربىيىلەش مەيلى قايسى خەلق، قايسى يەردە بولسۇن سەييارىمىزنىڭ، ئىنسانىيەتنىڭ كېلەچىكىمىزنىڭ مەسئۇلىيەتچانلىق تۇيغۇسى ۋە پاك ـ دىيانەتلىك ھەرىكەت بولۇپ، ئۇ، زامانىمىز ئەخلاقىنىڭ تۆرىدە تۇرىدۇ.

VII باب ئىجادىي تەپەككۇر

ئىجادىي تەپەككۇر ئىنسانىيەتنىڭ يېڭى بىلىش ساھەلىرىنى ئاچقۇچلۇق تەپەككۇر بولۇپ، ئۇ، ئابستراكت تەپەككۇر، ئوبرازلىق تەپەككۇر قاتارلىق نورمال تەپەككۇر شەكىللىرىنىڭ يۇقىرى سەۋىيىسى ۋە ئۇشتۇمتۇت بۆسۈش ھاسىل قىلىدىغان غەيرىي لوگىكىلىق تەپەككۇر شەكىللىرىنىڭ ئىجادىي كۆرۈنۈشى بولۇپ ئىپادىلىنىدۇ. شۇڭا، ئۇ ئىجادىي قابىلىيەت تەركىبىدە يادرولۇق ئورۇن تۇتىدۇ ۋە بىزنىڭ ئىجادىي قابىلىيىتىمىزنى ئۆستۈرۈشتىكى ئالدىنقى شەرت بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

§1. ئىجادىي تەپەككۇر ۋە ئۇنىڭ ئالاھىدىلىكى

1. ئىجادىي تەپەككۇرنىڭ تەبىرى

تەپەككۇر — ئۇچۇرلارنى ئالماشتۇرۇش ياكى يەتكۈزۈپ بېرىش، ئۇچۇرلارنى پىششىقلاش جەريانىدا ئۇچۇرلاردا سان ئۆزگىرىشى ۋە سۈپەت ئۆزگىرىشىنى پەيدا قىلىش دېمەكتۇر. ئەگەر ئۇچۇرلارنىڭ سان جەھەتتىكى ئۆسۈشى ۋە كېمىيىشىنى

ئادەتتىكىچە تەكرارلىنىدىغان تەپەككۇر دەپ قارىساق، ئۇ ھالدا ئۇچۇرلارنىڭ سۈپىتىدە سەكرەش ئۆزگىرىشى پەيدا قىلىدىغان تەپەككۇر — ئىجادىي تەپەككۇر بولىدۇ. يېڭى ئۇقۇم، يېڭى ھۆكۈم، يېڭى پەرەزلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇدىغان ھەمدە لوگىكىلىق دەللىلەش ۋە سىناش ئېلىپ بارالايدىغان تەپەككۇر شەكىللىرىنىڭ ھەممىسى ئەنە شۇ ئىجادىي تەپەككۇر دائىرىسىگە كىرىدۇ. شۇڭا، ئىجادىي تەپەككۇر دېگىنىمىز — پەقەت ئىجادىي پائالىيەت داۋامىدىلا مەۋجۇت بولىدىغان، تەپەككۇر پائالىيىتى ئىچىدىكى ئەڭ ئالىي، ئەڭ ئىجادىي قىممەتلىك، ئەڭ ئاكتىۋال شەكىل، شۇنداقلا ئىنسانلارنىڭ شەيئىلەرنىڭ ماھىيىتى ۋە قانۇنىيىتىنى ئېچىپ بېرىپ، يېڭى بىلىم ۋە يېڭى ئىقتىدارغا ئىگە بولۇشىدىكى ئۇنۇملۇك ۋاستىدۇر. شۇڭا، ئۇمۇ ئەمەلىيەتتە يەنىلا تەپەككۇردۇر. شۇنداقلا، ئالاھىدە تەپەككۇردۇر. ئىجادىي تەپەككۇرنىڭ يادروسى بولسا ئايرىملىقتىن ئورتاقلىقنى بىلىش، ئورتاقلىقتىن قانۇنىيەتلەرنى بايقاپ ئېلىشتۇر. ئىككىنچى تۈرلۈك قىلىپ ئېيتقاندا دىئالېكتىكىلىق تەپەككۇر قىلىشتۇر.

تەپەككۇرنىڭ ئىجادىي ياكى ئىجادىي ئەمەسلىكىگە ھۆكۈم قىلىشتا، ئاساسلىقى ئۇنىڭ يېڭى ئۇنۇم ھاسىل قىلغان - قىلمىغانلىقىغا، يېڭى ھۆكۈم، يېڭى قىياسلارنى ئوتتۇرىغا قويغان - قويمىغانلىقىغا، مەنتىقىلىق دەلىلنىڭ بار - يوقلۇقىغا، ئەمەلىيەتتىكى سىناقتىن ئۆتكەن - ئۆتمىگەنلىكىگە قارىلىدۇ.

ئىجادىي تەپەككۇرنى ھاسىل قىلىدىغان ئامىللار بىلىم، ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىش قابىلىيىتى، قىزىقىش، ھەيران قېلىش ھېسسىياتى، كۆزىتىش، خاتىرە، ئوبېكتىپلىق، شۇبھىلىنىش، پوزىتسىيىسى، تەسەۋۋۇر قابىلىيىتى، يەكدىللىق ۋە چىدام قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. د. ۋوككا مۇشۇ ئامىللارنى تېخىمۇ

ئىچكىرىلەپ تەكشۈرۈپ، ئۇلارنى: ئىجادىي ئىشكاس قابىلىيىتى، مۇھىتقا بولغان سەزگۈرلۈك، ئۆزلۈكسىز پەيدا بولىدىغان يېڭى ئىدىيە، ئۇسۇللارنى تەتبىقلاشتىكى جانلىقلىق، يەكدىللىق دەرىجىسى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت بەش تۈرلۈك ماھىيەتلىك ئامىلغا بۆلگەن.

ئامېرىكا ئۇنىۋېرسال ئىلىكتر شىركىتىدىن ك. پولىنېپىر ئىجادىي تەپەككۇر يالغۇز يېڭى ئۇقۇم ھاسىل قىلىشقىلا باغلىنىپ قالماستىن، بەلكى يېڭى ئۇقۇم، يېڭى ئىدىيىلەرنىڭ تەتبىقلىشىغىمۇ باغلىنىدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، مۇشۇ ئىككى تەرەپتىكى ئامىللارنىڭ 15 تۈرلۈك بولىدىغانلىقىنى، تالانتلىق بولماقچى بولغان ئادەمنىڭ بۇ شەرتلەرنى ھازىرلىشى شەرت ئىكەنلىكىنى مۇئەييەنلەشتۈرگەن. ئۇنىڭ قارىشىچە، ئىجادىي بولغان قانائەتسىزلىك، ئۆزگىچە ئىجادىي خاسلىق، رىغبەت يۇقىرى جۈرئەت، مەخسۇس بىلىم، ئومۇمىي بىلىم، ماكرولۇق بىلىم، تەھلىل قىلىش قابىلىيىتى، ئۇنىۋېرسالىلاشتۇرۇش قابىلىيىتى، قايىل قىلىش قابىلىيىتى، قىزغىنلىق، جەسۇرلۇق، زېھنىي قابىلىيەت، جاپا - مۇشەققەتتىن قورقمايدىغان روھ، يۇمۇرلۇق ھېسسىيات، ھەمكارلىق خۇسۇسىيىتى قاتارلىقلار ئەنە شۇنداق ئامىل ۋە شەرتلەردۇر. ئۇنىڭ قارىشىچە، بۇنداق قابىلىيەت ياكى ئىقتىدارلار قاتلاملىق قۇرۇلما بولۇپ، تۆۋەندىن يۇقىرىغا قاراپ بەش دەرىجىگە بۆلۈنىدۇ، ئادەم قايسى دەرىجىدە تۇرسا، شۇنچىلىك ئىجادىي تەپەككۇر قىلالايدۇ.

ئىجادىي تەپەككۇر قابىلىيىتى ئۇستىدە تەتقىقات ئېلىپ بېرىۋاتقان پسىخولوگ، پېداگوگ، پەيلاسوپ، ئالىم، تارىخچى، سوتسىيالوگ ۋە ئىجادىيەتشۇناسلارنىڭ قارىشىچە، ئىجادىي تەپەككۇردا رول ئوينايدىغان مۇقىم قابىلىيەتلەر گەۋدىلىك تەپەككۇر قىلىش قابىلىيىتى، ئىلمىي تەسەۋۋۇر قىلىش قابىلىيىتى،

ياتلىشىش تەپەككۇر قابىلىيىتى، ئۆتكۈر كۆزىتىش قابىلىيىتى، ئىلھامنى كەلتۈرۈش قابىلىيىتى، كەينىگە قايتۇرۇپ تەپەككۇر قىلىش قابىلىيىتى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت ئىكەن.

ئىجادىي تەپەككۇر — ئەنە شۇنداق كۆپ خىل ئامىللارنىڭ ھەربىرىنىڭ بىلەن بارلىققا كېلىدىغان ئالىي دەرىجىدىكى تەپەككۇر بولغانلىقتىن، ئۇ خىلمۇخىل ھەم مۇرەككەپ بولىدۇ. ئەگەر ئۇنى كەڭ ھەم تار مەنىدە چۈشەنسەك، تار مەنىدىكى ئىجادىي تەپەككۇرنىڭ تەكىتلەيدىغىنى تەپەككۇر نەتىجىسىنىڭ يېڭىلىقى ۋە ئىجادىيلىقى، شۇنداقلا ئىجتىمائىي ئۇنۇمى بولۇپ، ئۇ ئىجادىي تەسەۋۋۇر، ئىلھام، بۇ ئاستە سەزگۈنىڭ تەپەككۇر پائالىيىتى جەريانىدىكى رولىغا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىدۇ. تار مەنىدىكى بۇنداق ئىجادىي تەپەككۇر كەڭ مەنىدىكى ئىجادىي تەپەككۇر ئاساسىغا قۇرۇلىدۇ ۋە ئۇ كەڭ مەنىدىكى ئىجادىي تەپەككۇر قاتارىغا كىرىدۇ. كەڭ مەنىدىكى ئىجادىي تەپەككۇر دېگىنىمىز، كونكرېت تەپەككۇر سۇبېيكتنىڭ يېڭى ھەم يېگانە تەپەككۇر پائالىيىتىنى كۆرسىتىدۇ. ھەر-قانداق نورمال ئادەم بۇنداق تەپەككۇر پائالىيىتىنى ئېلىپ بارالايدۇ. پايدىلىنىشقا بولىدىغان ئۇنۇملۇك ئۇسۇل بولمىغان، رىئايە قىلىشقا بولىدىغان ئېنىق بەلگىلىمە بولمىغان شارائىتتىكى تەپەككۇر پائالىيەتلىرىنىڭ ھەممىسى ئىجادىي تەپەككۇر قاتارىغا كىرىدۇ. كەڭ مەنىدىكى ئىجادىي تەپەككۇر-نىڭ دائىرىسى كەڭ بولۇپلا قالماي يەنە ئۇ ھەرقاچان يۇز بېرىدىغان، ئومۇمىي ۋە ئۇنۇملۇك بولغان تەپەككۇر پائالىيىتى بولغانلىقتىن، كەڭ مەنىدىكى ئىجادىي تەپەككۇر تېمىلىرىنى ھەل قىلغاندا، تار مەنىدىكى ئىجادىي تەپەككۇردە تەكىتلىنىدىغان تەسەۋۋۇر، ئىلھام ۋە بۇ ئاستە سەزگۈ پائالىيەتلىرىدىن باشقا، سىلىشتۇرۇش (ئوخشىتىش)، ئۆزلەشتۈرۈش، بىرىكتۈرۈش، ئۇلانما تەسەۋۋۇر، رىغبەتلەندۈرۈش،

سىناپ كۆرۈش، ئۆرنەك قىلىش، ۋاستىچى تاللاش، كېڭەيتىش، ئاددىيلاشتۇرۇش، يىغىنچاقلاش، بۆلۈش، تەھلىل قىلىش، ئابستراكتسىيىلەش، ئومۇملاشتۇرۇش، چوڭايتىش، ئەندىزە ئېلىش، ئالماشتۇرۇش، ئورنىغا دەسسىتىش... قاتارلىق ئۇسۇللارنى قوللىنىدۇ. دېمەك، ئىجادىي تەپەككۇردە ئاللىقانداق بىر خىل قېلىپ ياكى ئەندىزە بولمايدۇ، بەلكى ئۇنىڭدا جانلىقلىق، كۆپ خىللىق، خاسلىق، ئالاھىدىلىك ھۆكۈم سۈرىدۇ. شۇنداق بولغانلىقتىن، ئىلىم ساھەسىدە ئىجادىي تەپەككۇر ئۇقۇمى ھەققىدە ئوخشاش بولمىغان چۈشەنچىلەر بولۇسمۇ، ئۇنىڭ باشقا تەرەپلىرىگە قارىتا بىرقەدەر ئورتاقلاشقان قاراشلار بارلىققا كەلگەن. بارلىق تەبرلەر شەرتلىك، نىسپىي بولۇپ، ئۇ تەرەققىي قىلدۇرۇاتقان ھادىسىلەرنىڭ ھەممە تەرەپلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالالمىغانلىقتىن، بىز بۇ قاراشلارنى ئىجادىي تەپەككۇرنىڭ بىكىتكەن تەبىرى دەپ ئاتىيالمىساقمۇ، ئەمما ھازىرقى پىكىرلەرنىڭ توختامى تەرىقىسىدىكى ئىخچام يەكۈن دەپ ئېيتالايمىز.

ئومۇمەن ئېيتقاندا، ئىجادىي تەپەككۇر ئۇنۇمۇبرسالالاشتۇرۇش تەپەككۇرىدۇر. ھازىر، دۇنيا يېڭى تېخنىكا ئىنقىلابىي تەپەككۇر ئىلمىگە جەڭ ئېلان قىلماقتا. يېڭى تېخنىكا ئىنقىلابىنىڭ تېز تەرەققىياتى كىشىلەردىن بىلىم قۇرۇلمىسى ۋە تەپەككۇر قابىلىيىتى جەھەتتە چوڭقۇراق تەرەققىي قىلىشنى تەلەپ قىلماقتا. تەپەككۇر سۈبيېكتى مەخسۇلاشقان بىلىم ئىگىلەشتىن، تۇرلۇك بىلىملەرنى تور شەكلىدە ھەممە تەرەپكە چېتىلىپ تۇرىدىغان گەۋدىلىك بىلىم قۇرۇلمىسى تۇرغۇزۇش زۆرۈر بولماقتا. تەپەككۇر قابىلىيىتىنى ھۈجۇم قىلىش خاراكتېرى، يول ئېچىپ مېڭىش خاراكتېرى، ئىجاد قىلىش خاراكتېرىگە ئىگە قىلىش زۆرۈر بولماقتا. ئىجادىي تەپەككۇر ئادەتتە ئىنسانىيەت بىلىشىدە يېڭى ساھە ئاچقىدىغان تەپەككۇر ھەرىكىتىنى كۆرسىتىدۇ. دۇنيا

يېڭى تېخنىكا ئىنقىلابى ئىنسانىيەتنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى، تۇرمۇش ئۇسۇلى، تەپەككۇر ئۇسۇلى قاتارلىق ھەرقايسى ساھەلەردە يۇز بېرىۋاتقان ئۆزگىرىشلەرگە بېرىپ تاقىلىپ، كىشىلەرنىڭ ئويلىنىشىغا، تەتقىق قىلىشىغا، ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزۈشكە تېگىشلىك ئۇرغۇنلىغان يېڭى بىلىملەرنى يەتكۈزۈپ بەردى، ئۇرغۇنلىغان يېڭى مەسىلىلەرنى ئوتتۇرىغا قويدى. بۇنىڭ بىلەن ئىجادىيەت ھازىرقى دۇنيادا كىشىلەر تەپەككۇرىنىڭ مۇھىم شەكلى بولۇپ قالدى. ئىجادىي تەپەككۇرغا مۇناسىپ ھالدا يېڭى تېخنىكا ئىنقىلابى يەنە تەپەككۇر سۈبيېكتىدىن مۇستەقىلىك، جەسۇرلۇق، چىدام ۋە غەيرەت، ئۆزگە بولغان ئىشەنچ، ئۆتكۈرلۈك، جانلىقلىق ۋە تېتىكلىك قاتارلىق سۈپەتلەرگە ئىگە بولۇشنى تەلەپ قىلدى. ھازىرقى جەمئىيەتتە پول ئېچىپ مېڭىش تېخنىكى، رىقابەت تېخنىكى تالانتلىقلار بارغانسېرى كۆپىيىپ، ئۇلار رىقابەت جەريانىدا ئۇزلۇكسىز تۇرده يېڭى پول ئۆتۈپ مېڭىشقا، يېڭىلىق يارىتىشقا باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن مۇستەقىللىك، بوشىشىپ كەتمەيدىغان جەسۇر ئىرادە ۋە جانلىق تەپەككۇر ئۇسۇلى تېخىمۇ مۇھىم ئورۇنغا ئۆتتى. بۇ يالغۇز زامانىمىزدىكى ئالىم ـ سەنئەتكارلارنىڭ مۇھىم پەزىلىتى بولۇپلا قالماستىن، جەمئىيىتىمىزدىكى بارلىق كىشىلەرنىڭ ئىجادىي تەپەككۇر بىلەن مەشغۇل بولۇشىدىكى مۇھىم شەكلىدۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز ئىجادىي تەپەككۇرنىڭ ئالاھىدىلىكىنى ئىگىلەش ۋە ئۇنىڭ مۇھىم مەزمۇنى بولغان تېخنىكىلىق ئۇسۇللىرىنى ئۆگىنىشنى ئىجادىي قابىلىيىتىمىزنى ئۆستۈرۈشنىڭ شەرتى دەپ بىلىمىز.

2. ئىجادىي تەپەككۇرنىڭ ئاساسلىق ئالاھىدىلىكلىرى

ئىجادىي تەپەككۇرنىڭ ھەرقايسى ساھەلەردە ئېلىپ بېرىلىش دەرىجىسى، ئۇسۇلى ئوخشاش بولمىسىمۇ، ئۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان سۇپەت (پەزىلەت) يا كى ئالاھىدىلىك، شەكىللەر ئوخشاش بولىدۇ. بۇنداق ئالاھىدىلىكنى بىز ئۇچىنچى پاراگرافتا ئىجادىيەتنىڭ ئۇسۇل يا كى تېخنىكىلىق ئۇسۇللىرى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ بىرقەدەر تەپسىلىي ئۆگىنىدىغانلىقىمىز ئۈچۈن، بۇ يەردە پەقەت ھالقىلىق نۇقتىلارنى يىغىنچاقلاپ ئوتتۇرىغا قويىمىز.

مۇكەممەل ۋە قۇرۇلما ھالىتىدە بولۇش — ئىجادىي تەپەككۇرنىڭ بىرىنچى ئالاھىدىلىكى. نۇرغۇن ئالىملار بۇ ھەقتە توختالغان. بۇنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ نوپۇزلۇق ئادەم نېمىس گېستالىت پسىخولوگى ۋايتھام بولۇپ، ئۇ «ئىجادىي تەپەككۇر» دېگەن ئەسىرىدە، ئىجادىي تەپەككۇر «پارچە - پۈرات ھالەتلەر بىلەن ئەمەس، بەلكى بىر پۈتۈن گەۋدە ئالاھىدىلىكى بىلەن زىچ باغلانغان بولۇپ، ئۇ بىر پۈتۈن گەۋدە ئالاھىدىلىكى بىلەن ھېسابلىشىدۇ. ئەھۋال قۇرۇلمىسىدىكى ئەمەلىي ئېھتىياج تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ» دېگەننى تەشەببۇس قىلغان. ئۇ، «پىسخىك ھالەت قۇرۇلمىسىنىڭ ئېھتىياجلىق بولغىنى ئاددىي، پارچە - پۈرات پاكىتلار ھەقىقىتى ئەمەس، بەلكى قۇرۇلمىنىڭ ھەقىقىتى» ئىكەنلىكىنى تەكرار ئىزاھلىغان. ئۇ يەنە: ئىجادىي تەپەككۇر جەريانىدا ئاساسلىق رول ئويناىدىغان ئامىل ۋە ھېسابلاشنىڭ ماھىيىتى «بىرىكتۈرۈش، مەركەزنى بەلگىلەش، يېڭىباشتىن تەشكىللەش قاتارلىقلار ئەھۋالنىڭ قۇرۇلمىسىغا ناھايىتى مۇۋاپىق كېلىدۇ». چۈنكى ئىجادىي تەپەككۇر ئاللىقاچان ئېرىشكەن بىلىش ئاساسىدا بۆسۈش ۋە يېڭىلىق يارىتىش ئېلىپ بارىدۇ.

ئەپەككۇر سۈبيېكتى جەزمەن مۇكەممەل ۋە ئۆزگىچە تەپەككۇر قۇرۇلمىسىغا ئىگە بولۇش كېرەك، دېگەنلەرنى كۆرسەتكەن. ئۇنىڭ مۇكەممەل بىر پۈتۈن گەۋدە دېگىنى تەپەككۇر قۇرۇلمىسىدىكى بىلىم، ئەقلىي قابىلىيەت، تەجرىبە، كۆز قاراش، باھا، ئەنئەنە، ئادەت قاتارلىق ئامىللار ئاساسىي جەھەتتىن ھازىرلىنىشى كېرەك دېگىنى بولۇپ، ئۇ، ھەرگىز بۇ ئامىللارنىڭ ھەممىسىنى تەپتەكشى ھاسىل قىلىشنى كۆرسەتمەيدۇ، بەلكى ئۇلارنى نورمال ھازىرلاش ئاساسىدا ئۆزى تەتقىق قىلىۋاتقان ساھەدە باشقىلاردىن ھالقىپ كېتىشنى كۆرسىتىدۇ، چۈنكى ئىجادىي تەپەككۇر پەقەت ئۆزىنىڭ تەتقىقات نىشانىنى ئاساس قىلىپ تۇرۇپ، مېڭىنىڭ بىر پۈتۈنلۈكتە خىزمەت قىلىش ئالاھىدىلىكى ۋە پىنھان ئاڭ قابىلىيىتىنى جارى قىلدۇرغانلىقى، تەسەۋۋۇر قابىلىيىتى، بىۋاستە سەزگۈ، ئىلھام قاتارلىقلارنىڭ رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرغانلىقى ئۈچۈن باشقىلاردىن ھالقىپ كېتىدۇ.

تارقاقلاشتۇرۇش ۋە مەركەزلەشتۈرۈش ئىجادىي تەپەككۇرنىڭ ئىككىنچى ئالاھىدىلىكى. بۇ نۇقتىنى ئالاھىدە تەكىتلىگەنلەر، دۇنياغا مەشھۇر ئەقلىشۇناسلاردىن ۋودۋورت ۋە گىيولفوردلار بولۇپ، ئۇلار ئىجادىي تەپەككۇرنىڭ يادروسى تارقاقلاشتۇرۇش تەپەككۇرىدىن ئىبارەت دەپ قارىغان. شۇنىڭدىن كېيىن ناھايىتى كۆپ ئالىملار بۇ ھەقتە ئىزدەندى، بەزىلەر بۇ خىل تەپەككۇر شەكلىنى ئىجادىي تەپەككۇرنىڭ ئالاھىدە شەكلى دەپمۇ قارىدى. مەيلى ئۇ قانداق ئېيتىلسۇن، باشتىن - ئاخىر ئىجادىي تەپەككۇرنىڭ مۇھىم شەكلى سۈپىتىدە ئىزاھلاندى. شۇڭا، ئۇ ئىجادىي تەپەككۇرنىڭ مۇھىم ئالاھىدىلىكىدۇر.

ئۇنداق بولسا، تارقاقلاشتۇرۇش ۋە مەركەزلەشتۈرۈش دېگەن نېمە؟

تارقاقلاشتۇرۇش تەپەككۇرى دېگىنىمىز — كۆز ئالدىدىكى

ئۇچۇر ۋە خاتىرىدىكى ئۇچۇرلارنى تۇرلۇك ئوخشاشمىغان تەرەپ
لەردىن ئويلىنىپ كۆرۈپ، يېڭى بىر ئۇچۇر پەيدا قىلىشتۇر. بۇنداق
تەپەككۇر شەكلى ئىجادىي پائالىيەت داۋامىدا ھەم مۇھىم، ھەم
ماھىمىسا بولمايدىغان بىرىنچى قەدەمدۇر. كىشىلەر يېڭى بىر
خىزمەت ياكى يېڭى بىر ئىسلاھات لايىھىسىنى ئويلىغانلىرىدا
نۇرغۇن تەسەۋۋۇرلارنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. ئىجادىيەتچىنىڭ تەسەۋ-
ۋۇر قابىلىيىتى قانچە كۈچلۈك بولسا، ئىجادىي پائالىيەتتە
مۇۋەپپەقىيەت ئامىللىرى بارغانسېرى كۆپىيىپ بارىدۇ. پازىدا
سەگدەشنى مىسالغا ئالساق، تارقاقلاشتۇرۇش تەپەككۇرىنىڭ
تەسىرى بىلەن سەگدەشنىڭ بىرمۇنچە ئۇسۇللىرىنى ئويلاپ
چىققىلى بولىدۇ. تالانى نەزەردە تۇتقاندا، دەرەخنىڭ سايىسىدا،
دەريا - ئۆستەڭ بويلىرىدا، دېڭىز - كۆل بويلىرىدا، تاغ
ئۇستىدىكى يايلاق - ئوتلاقلاردا سەگدەش مۇمكىن. تالاغا
چىقمىغاندا ئۆزىنى يەلپۈش مۇمكىن. يەلپۈشتە ھەر خىل يەل
پۈرگۈچلەردىن پايدىلىنىش مۇمكىن. ئېلېكترلىك شامالدۇرغۇچ،
ھاۋا تەڭشىگۈچ قاتارلىقلاردىن پايدىلىنىشمۇ مۇمكىن. مۇشۇنـ
داق ھەممىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ ئويلۇئالمىغان تارقاقلاش-
تۇرۇش تەپەككۇرىگە ئاساسەن، ئەڭ ئاخىرىدا مەركەزلەشتۈرۈپ
سەگدەشنىڭ ئەڭ مۇۋاپىق بولغان بىر خىل ئۇسۇلىنى تاللـ
ۋېلىش مۇمكىن.

مەركەزلەشتۈرۈش تەپەككۇرى دېگىنىمىز - ئاللىقاچان
ئىرىشكەن ئۇچۇرلارنى پايدىلىنىپ توغرا بىر يەكۈنگە ئىگە
بولۇشتۇر. مەركەزلەشتۈرۈش تەپەككۇرىدا ئەگەر بىر تۈرلۈك
خىزمەت، بىر تۈرلۈك ئىسلاھات ئوبيېكت قىلىنغان بولسا،
ئادەتتە يۇقىرىدا بايان قىلىنغان تارقاقلاشتۇرۇش تەپەككۇرى
بويىچە ئوتتۇرىغا قويۇلغان نۇرغۇن لايىھىلەر ئاساسىدا مەركەز-
لەشتۈرۈش ئارقىلىق، ئەڭ ئاخىرىدا ئۇلارنىڭ تازا لايىق كېلە-
دىغان بىرى تاللىۋېلىنىدۇ.

دېمەك، ئىجادىيەت تارقاقلاشتۇرۇش تەپەككۇرى بىلەن
مەركەزلەشتۈرۈش تەپەككۇرى جەريانىدىن ئۆتكەندىلا، ئاندىن
مۇكەممەل بىر بىلىش جەريانى شەكىللىنىدۇ. ئالدى بىلەن تار-
قاقلاشتۇرۇش تەپەككۇرىنىڭ كۆپ خىل شەكىللىرىدىن ئۆتكۈ-
زۈلۈپ، مۇزاكىرە، تەجرىبە ۋە ئەمەلىيەت ئارقىلىق ئەڭ ئاخىرە-
دا ئىدىيە بىر يەرگە مەركەزلىشىدۇ - دە، ئىجادىي نەتىجە
بارلىققا كېلىدۇ. بۇ ھال بۇنداق ئىككى خىل تەپەككۇر شەك-
لىنىڭ ھەم دىئالېكتىك بىرلىك ئىكەنلىكىنى، ھەم ئىجادىي
تەپەككۇرنىڭ بىر پۈتۈن گەۋدە بولۇش تەلىپىگە تولۇق ئۇيغۇن
لىشالايدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

پائال تۇردە پاكلىشىشقا يۈزلىنىش ئىجادىي تەپەككۇرنىڭ
ئۇچىنچى ئالاھىدىلىكى.

ئۆتكۈر كۆزىتىش قابىلىيىتى بولۇش ئىجادىي تەپەككۇرنىڭ
ئۆتىنچى ئالاھىدىلىكى.

ئۆزگىچە بىلىم قۇرۇلمىسى بولۇش ئىجادىي تەپەككۇرنىڭ
بەشىنچى ئالاھىدىلىكى.

ئىجادىي تەسەۋۋۇر يۈرگۈزۈش ئىجادىي تەپەككۇرنىڭ
ئالتىنچى ئالاھىدىلىكى.

ئىلھامنى قەدىرلەش ئىجادىي تەپەككۇرنىڭ يەتتىنچى
ئالاھىدىلىكى.

ئىجادىي تەپەككۇرنىڭ ئاخىرقى بەش ئالاھىدىلىكى تۆۋەن-
دىكى پاراگرافلاردا سۆزلىنىدىغان بولغاچقا، بۇ يەردە تەكرارلە-
مايمىز. بۇلاردىن باشقا يەنە، ئىجادىي تەپەككۇر سەزگۈرچان
بولۇشنى، خۇددى ناتونۇش بىر مېھمان كەلسە، قىزغىن كۈتۈ-
ۋالغانغا ئوخشاش، يېڭى بىر ئىدىيە پەيدا بولدى دېگەن ھامان
ئۇنى سىزىۋېلىشنى، ئويلىغان ماتېرىياللارغا ئېرىشىشنىلا ئويلاپ
قالماستىن، مەسىلىنى ھەل قىلىشتىكى قىممىتىچىلىقنىڭ
نەدىلىكىنى بىلىۋېلىشنى، خاتالىقلاردىن پايدىلىق ساۋاقلارغا ئىگە

بولىدىغان قابىلىيەت ۋە ئادەتتىن تاشقىرى سەممىي قىزغىنلىق بولۇشنى تەلەپ قىلىدۇ.

§2. ئىجادىي تەپەككۇر ۋە غەيرىي لوگىكىلىق تەپەككۇر شەكىللىرى

ئىجادىي تەپەككۇر جەريانىدا، بىرەر نەرسىنىڭ غىدىقلىشى، قاتتىق تەسىر قىلىشى ۋە مەلۇم مەسىلىگە قارىتا ئالاھىدە بىرىلىش نەتىجىسىدە توساتتىن بىر خىل كەشپىيات، ئىختىرا، بىر خىل ئىجادىيەت ھاسىل بولىدۇ. بۇنداق تەپەككۇر شەكىللىرى لوگىكىلىق تەپەككۇر شەكىللىرى بىلەن باغلىنىپ تۇرسىمۇ، ئەمما ئۇشتۇمتوت يۈز بەرگەنلىكى ۋە ئۇلارنىڭ پىسخىكىلىق ئۆزگىرىش جەريانىنى ناھايىتى ئېنىق ئىپادىلەپ بەرگىلى بولمىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلار غەيرىي لوگىكىلىق تەپەككۇر دەپ ئاتىلىدۇ. بۇلار ئىلھام، بىۋاسىتە سەزگۈ، تەسەۋۋۇرلار بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

1. ئىلھام بىلەن بىۋاسىتە سەزگۈ تەپەككۇرنىڭ پىسخولوگىيىدە ئوتتۇرىغا چىقىشى

ھەر كىمدە بىلىنەر - بىلىنمەس زاھىر بولىدىغان تۇرلۇك پىسخىك پائالىيەتلەر بار بولۇپ، ئۇلار ئادەم دىققەت قىلماي تۇرغاندا تۇيۇقسىز ئادەمنىڭ ئېڭىغا كىرىپ كېلىدۇ. پىسخولوگلار بۇنداق ھادىسىنى پىنھان ئاڭ دەپ ئاتايدۇ. بۇنداق پىنھان ئاڭ ئىجادىي تەپەككۇر تەتقىقاتىدا ناھايىتى گەۋدىلىك ئورۇن ئىگىلەيدۇ. چۈنكى زاھىر ئاڭ بىلەن مۇشۇنداق پىنھان ئاڭ قوشۇلۇپ ھەرىكەت قىلغاندا، ئاندىن ئىجادىي تەپەككۇر پائالى-

يىتى بىر پۈتۈنلۈككە ئىگە بولىدۇ.

ئۇيقۇ كەلتۈرۈش (گىپنوزلۇق) ئۇسۇلىدا ئىسپاتلىنىشىچە، ئېڭىمىزنىڭ پىنھان قاتلىمىدا مول تەبىئىي بايلىقلار بار. بىر ئادەمنى ئاجايىپ - غارايىپ غىدىقلىغۇچىلار بىلەن تولغان بىر ئۆيگە باشلاپ ئەكىرىپ قويۇپ، بىردەمدىن كېيىن ئۇنى ئۆيدىن قايتۇرۇپ چىقىپ، ئۇنىڭدىن قانداق تەسىراتقا ئىگە بولغانلىقىنى سورىغاندا، ئۇ ئادەتتە 20 — 30 خىل مەزمۇننى بايان قىلىپ بېرەلەيدۇ. ھالبۇكى، ئۇيقۇسى كەلگەن ھالەتتە بولسا، كەم دېگەندىمۇ 200 خىلدىن ئارتۇق مەزمۇننى بايان قىلىپ بېرەلەيدۇ. بۇنىڭدىن كۆرگىلى بولىدۇكى، ئىزنىڭ پىنھان ئېڭىمىزدا ناھايىتى كۆچلۈك زاپاس كۈچ يوشۇرۇنۇپ ياتىدۇ. كىشىلەرنىڭ زاھىر ئاڭ ھالىتىدە ئۇچۇرلارنى تەكرارلاش قابىلىيىتى پىنھان ئاڭ ھالىتىدىكىگە قارىغاندا ناھايىتى كەم بولىدۇ. ئالايلۇق، مونتىرىيال داشۆسىدىن دوكتور بىنفورت تۇتقاق كېسەل بىلەن ئاغرىغان بىر ئايالنىڭ رازىلىقىنى ئالغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ چوڭ مېڭىسىنىڭ تۈرلۈك رايونلىرىغا توك بىلەن غىدىقلاش ئېلىپ بارغان. مېڭىسىنىڭ بىر قىسمىغا غىدىقلاش ئېلىپ بارغاندا، ئۆسمۈرلۈك چاغلىرىدىكى دەريا بويلىرىدا ۋە دەرەخزارلىقلاردا ئويناپ يۈرگەن مەنزىرىلەرنى ئېنىق يادىغا كەلتۈرگەن، مېڭىسىنىڭ يەنە بىر قىسمىغا غىدىقلاش ئېلىپ بارغاندا، ئۇنىڭ نەزىرىدە سېرىك ئويۇنى كۆرگەن چاغدىكى مەنزىرىلەر پەيدا بولغان.

بۇ مەسىلىنى ئەڭ بۇرۇن سۈرەتلەپ بەرگەن ئادەم فرويىد بولۇپ، ئۇ مۇنداق دەپ قارىغان: پىنھان ئاڭ پاسسىپ ھالەتتىكى ساقلاش ئامبىرى ئەمەس، بەلكى ئاككۇمۇلياتورلۇق باتارىيىگە ئوخشاش ھەرقاچان تەشەببۇسكارلىق بىلەن توقۇنۇش ئۇسۇلى ئارقىلىق كۈچ تارقىتىپ تۇرىدىغان، ئۆز ھالىتىدىن ئۆزگەرىپ زاھىر ئاڭ دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلۈشكە ئىنتىلىپ تۇرىدىغان

تەبەسسۇم ھەربىرىنى قارىغاندا، پىنھان ئاڭدا پەيدا بولغان ئويلار زاھىر ئاڭ قاتلىمىنىڭ ئاستىدا يۇز بېرىدۇ، ئۇنى زاھىر ئاڭ ھە دېگەندىلا تۇتۇۋالالمايدۇ، ئىجادىي بولغان بۆسۈشلەردە ئەنە شۇنداق پىنھان ئاڭ كۈچ كۆرسىتىدۇ. بۇ يەردىكى پىنھان ئاڭ غەيرىي ئەقلىي، غەيرىي لوگىكىلىق يوسۇندا يۇز بەرگەنلىكتىن، پسىخولوگلار ئۇنى بىۋاستە سەزگۈ، ئىلھام دەپ تەتقىق قىلدى، زاھىر ئاڭ ئەقلىي، لوگىكىلىق يوسۇندا يۇز بەرگەنلىكتىن، ئۇنى قائىدىگە ئۇيغۇن بولغان ئاڭلىق ئىنكاس دەپ تەتقىق قىلدى. ئومۇمەن ئالىغاندا، ئادەمنىڭ چوڭ مېڭىسى ئۇن ۋە سىنئالغۇلارغا ئوخشاش كەچۈرمىش

① «فرويدنىڭ تەرجىمھالى»، خەنزۇچە نەشرى، ٩٩ - بېتىدىن قىسقارتىپ ئېلىندى.

مەزكۇرلەرنى خاتىرىگە ئالمىدۇ. پىنھانلىققا ئۆتكەن بۇ خاتىرىلەرنىڭ بەزىلىرى تەبەسسۇم ھالىتىنى بويىچە ساقلانسا، بەزىلىرى پىشىقەلىنىپ «دەسلەپكى مەھسۇلات» قا ئايلاندۇرۇلىدۇ. پىنھان ئاڭنىڭ ئۇنۇملۇك ئىچىلىشى ئادەمنى چىنلىققا قايتىسى كېلىپ، بالىلارچە خىيال ۋە ئەسلىمە قىلالايدىغان قىلىدۇ؛ ئادەمنى ئۆزى تونۇشلۇق بولسىمۇ ناتونۇش بولۇپ قالغان، ئەمما يەنە تونۇشلۇقتەك كۆرۈنىدىغان شەيئىلەر ئۆتتۈرىسىدا غەيرىي ئەقلىيلىك بىلەن ئەقلىيلىكنى باغلايدىغان ۋە سىمۋول تۇرغۇزىدىغان كۆۋرۈك تۇرغۇزالايدىغان قىلىدۇ. ھە دېسىلا قائىدىلىك بولۇشنى، لوگىكىلىق بولۇشنى، كىتابنامىلەرگە ئويغۇن بولۇشنى تەكتلەپ تۇرۇۋالىدىغان ئادەملەر ئۆزىدىكى مۇنداق پىنھان ئاڭ (ياكى قابىلىيەت) نى ئاچالمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ھەر كىم تالانت ئىگىسىگە ئايلىنىشتا، ئۆزىدىكى ئاشۇنداق پىنھان ئاڭنى ئاشكارا ئاڭغا ئايلاندۇرۇش كېرەك.

پىنھان ئاڭنىڭ زاھىر ئاڭغا ئايلىنىشى ئىجادىي پائالىيەت داۋامىدىلا ناھايىتى ئۇنۇملۇك بولىدۇ ھەم ئوڭاي ئىشقا ئاشىدۇ. شۇڭا، ئىجاد قىلغاندا، پىلانلىق كېتىۋاتقان زاھىر ئاڭ بىلەن ئۇنىڭ ئاستىنقى قاتلىمىدا پىلانسىز تۇرۇۋاتقان پىنھان ئاڭنى بىرلەشتۈرۈپ ئويلاشقا توغرا كېلىدۇ. زاھىر ئاڭ تەپەككۇرى ئادەم تەپەككۇرىنىڭ ئاساسىي گەۋدىسى بولۇپ، ئەگەر زاھىر ئاڭنىڭ ھەربىرىنى ئەندۇرۇشى ۋە يېتەكلىشى بولمىسا پىنھان ئاڭ رېئاللىققا ئايلىنالمايدۇ. ئادەمنىڭ بىلىشىنىڭ پائالىيەتچانلىقى، ھاسىلچانلىقى، ئۆزىڭارا يانداشىپ ئەكس ئەتتۈرۈش قابىلىيىتى ۋە ئوبيېكتىنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدىكى ماھىيەتكە سىڭىپ كىرىش قابىلىيىتى قاتارلىقلار بىلگىش جەريانىدىكى سۇبيېكتىپ تەركىبلەرنىڭ ئىجابىي رولىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. ئادەمدىكى ئۇنداق زاھىر ئاڭنىڭ تەرەققىي قىلىشى ئادەمنىڭ ئەقلىي ئىقتىدارىنى ئۆستۈرىدۇ، ئەقلىي ئىقتىدارنىڭ تەرەققىياتى يەنە ئادەمنىڭ

مەقسەتلىك، تەشەببۇسكارلىق، سىستېمىلىق هالدا پەرق ئېتىش، تەھلىل قىلىش، شۇنداقلا مەسىلىلەرنى بىر تەرەپ قىلىش قابىلىيىتىنى كۆچەيتىدۇ ھەمدە پىنھان ئاڭدىكى ئويلارنى قوزغاپ سۆبىيېكتتىكى چەكلىمىلىك ئۇچۇرلار بىلەن غەيرىي چەكلىمىلىك ئۇچۇرلارنى يېڭىچە قوشۇلۇشقا ئېلىپ بارىدۇ. يەنى كېيىنكى ئىنكاس بىلەن دەسلەپكى ئىنكاس بىر - بىرىدىن بۆلۈنمەي زەنجىرسىمان باغلىنىپ تۇرىدۇ. دەسلەپكى ئىنكاستىكى يېڭى گىن بولمايدىكەن، كېيىنكى ئىنكاستىكى ئىجادىي سەكرەش بولمايدۇ. بۇ يېڭى گىن ھەرقاچان ئادەمدە توساتتىن ئاجايىپ خىيالالارنى پەيدا قىلمىدۇ؛ ئۇ، پىنھان ئاڭدىكى ئۇچۇرلارنىڭ ئىپادىلىنىشىدۇر.

زاھىر ئاڭ بىلەن پىنھان ئاڭنىڭ ئىجادىيلىق ئۇچۇن خىزمەت قىلىش جەريانىدىكى ھەمكارلىشىشى خۇددى قەشقەر يېزىلىرىدا ئېتىزلارغا ئوغۇت ياكى قۇم توشۇغاندا «ئېشەك ھەيدەش» ئۇسۇلىغا ئوخشايدۇ. «ئېشەك ھەيدەش» تە ئادەتتە بىر ئادەم قۇم ياكى قىغ تاغىرى ئارتىلغان بىر ياكى بىرنەچچە ئېشەكنى بۇياقتىن مەلۇم ئارىلىققا ھەيدەپ بارغاندىن كېيىن، ئۇياقتىكى يەنە بىرىگە تاپشۇرۇپ بېرىپ، ئۇياقتىن ھەيدەپ كېلىنگەن ئۇستىدە قۇم ياكى قىغ تاغىرى يوق ئېشەكلەرنى تاپشۇرۇۋېلىپ قايتىدۇ. ئۇياقتىكى ئادەم قىغ ياكى قۇم ئارتىلغان ئېشەكلەرنى تېخىمۇ ئۇياقتىكى يەنە بىرىگە تاپشۇرۇپ بېرىدۇ. ئەنە شۇنداق بىرى يەنە بىرىگە تاپشۇرۇش ئارقىلىق ئاخىرىدا ئېتىزلىققا يېتىپ بارىدۇ ۋە ئېشەك ئۇستىگە ئارتىلغان تاغارلاردىكى قۇم ياكى قىغنى ئېتىزلىققا تۆكۈپ بولۇپ قايتىدۇ. دېھقانلار شۇنداق ئەمگەك بىلەن شۇغۇللانغان كۈنلىرىدە ئېشەكلەرنى مانا مۇشۇنداق ھەمكارلاشتۇرۇپ ھەيدەش كۇن بويى داۋاملىشىۋېرىدۇ. بۇ يەردىكى ئېشەكلەرنى ھەيدەپ ماڭغان ئادەمنى زاھىر ئاڭغا ئوخشاتساق، ئادەم ئېشەكلەرنى

ھەيدەپ نىشانغا بارغاندەك، ئادەم مېڭىسىدىكى زاھىر ئاڭ تەپەككۇرى پىنھان ئاڭ تەپەككۇرىنى ئىجادىيەت نىشانىغا ئېلىپ بارىدۇ. دېمەك، زاھىر ئاڭ مەسىلىلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، پىنھان ئاڭنىڭ ئورۇندىشىغا تاپشۇرۇپ بېرىپ، پىنھان ئاڭ تاپشۇرۇقنى ئىشلەپ بولاي دېگەندە يەنە ئۇنىڭ نەتىجىسىنى تەكشۇرۇپ ئېلىپ قوبۇل قىلىدۇ. باشقىچە ئېيتقاندا، زاھىر ئاڭ دېگىنىمىز - ئىجادىيەت ئۇمىتىدە ئاڭلىق ھالدا ئېلىپ بېرىلىدىغان تەپەككۇر ھەرىكىتى بولۇپ، بۇنداق تەپەككۇر ئادەتتە بىز ھەل قىلماقچى بولغان مەسىلىگە تېكىلىدۇ. ئۇنىڭ مەسىلىگە تېكىلىشى ئاڭسىز ھالدا تۇرغان پىنھان ئاڭغا «سەنمۇ قاراپ تۇرامسەن؟» دېگەن سوئال بولۇپ قويۇلۇپ، قوزغىتىش رولىنى ئويناىدۇ. بۇنىڭ بىلەن پىنھان ئاڭدا خىيال ياكى دەرمەھەللىك ئۇيى قوزغىلىدۇ ۋە بۇنداق خىيال ياكى دەرمەھەللىك ئويىنى زاھىر ئاڭنىڭ رەتلىشى، چوڭقۇرلاشتۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىدۇ. ئىجادىيەتنىڭ پۈتكۈل جەريانىدا زاھىر ئاڭ بىلەن پىنھان ئاڭ ئوتتۇرىسىدا مانا مۇشۇنداق مەسىلە تاپشۇرۇش، مەسىلىنى ئۆز مەيلىچە بىر تەرەپ قىلىپ نەتىجىسىنى مەلۇم قىلىش ھەرىكىتى ئۇزۇلمەي داۋاملىشىدۇ. ئىلھام ئەنە شۇ ئاشكارا ئاڭنىڭ مەسىلە تاپشۇرۇشىنى كۈتۈپ، تۇرىدىغان پىنھان ئاڭ بولۇپ، ئىجادىيەت جەريانىدىكى زاھىر ئاڭنىڭ قانچىلىك سەۋىيە ۋە تىرىشچانلىق بىلەن مەسىلە تاپشۇرۇشىغا قاراپ غەيرىي ئەقلىي سۈپەت بىلەن مەيدانغا چىقىدۇ، ئەمما ئۇ زاھىر ئاڭنىڭ قوزغىتىشى بىلەن مەيدانغا چىقىپ، خۇددى تەنتەربىيىنىڭ مەلۇم بىر تۇرىگە قەۋەتلا سىمۇ، ئۇستا بىر ماھىر چىقىپ باشقىلارنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ كەتكەندەك، ئۇ مەيدانغا چىققاندا زاھىر ئاڭدىكى ئوي - پىكىرلەر ھەل قىلالمىغان مەسىلىلەرنى ھەل قىلىپ، ئىجادىيەتتە كۆكۈل يورۇش ھاسىل قىلىدۇ. شۇڭا، بۇلار ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ يادروسى ھېسابلىنىدۇ. ئاتقان ئىجادىي تەپەككۇردا ناھايىتى مۇھىم

تەتقىقات ھالقىسىدۇر. شۇنداق بولغانلىقتىن بولسا كېرەك، بەزى ئالىملار بىۋاستە سەزگۈ بىلەن ئىلھامنى تەپەككۇر ئىلمىنىڭ مۇھىم مەزمۇنى، شۇنداقلا تەپەككۇر تەتقىقاتىدىكى بۆسۈش ئېغىزى دەپ قارايدۇ. ئۇنداق ئىكەن، بىۋاستە سەزگۈ بىلەن ئىلھام بىر نەرسىمۇ؟

2. ئىلھام تەپەككۇرى بىلەن بىۋاستە سەزگۈ تەپەككۇرنىڭ پەرقى

ئىلھام تەپەككۇرى ھەققىدە ئالدى بىلەن پلاتون، دېموكرىتلار توختالغان بولۇپ، پلاتون ئىلھامنى: «شائىرلار ئىجاد قىلغان چاغدىكى مەستانىلىك» دېسە، دېموكرىت: «بىر شائىرنىڭ قىزغىنلىق ۋە مۇقەددەس ئىلھام ئىلكىدە تۇرۇپ ئىجاد قىلغان شېئىرى گەپ يوق گۈزەل بولىدۇ» دېگەن. دۇنيادا بىلىم ھەققىدە ئەڭ كۆپ ئىزدەنگەن ئالىملاردىن بىكونمۇ ئىلھامنىڭ بارلىقىنى جەزملەشتۇرۇپ، ئۇنى «ئىچكى رىغبەتنى قوبۇل قىلىش» دەپ ئاتىغان. ھازىرقى كۈندىكى پەيلاسوپلار ئۇنى ئالاھىدە تەپەككۇر شەكلى، ئىنسانىيەت تەپەككۇرنىڭ بىلىش جەھەتتە سۈپەت ئۆزگىرىشى، پەيدا قىلىدىغان ئالىي دەرىجىلىك قىسمى، بىر خىل ئىجادىي تەپەككۇر شەكلى دەپ ئاتايدۇ. بۇلارنىڭ ئىچىدە چەين شۆسىننىڭ كۆز قارىشى ئىلھام بىلەن بىۋاستە سەزگۈ تەپەككۇرنىڭ نېمە ئىكەنلىكى ۋە «ئۇلارنىڭ باغلىنىش» پەرقىگە مۇناسىۋەتلىك مەسىلىلەرنى ئەڭ ئىخچام يورۇتقان بولۇپ، ئۇ 1980 - يىلى «ئوبرازلىق تەپەككۇر توغرىسىدا بىر پارچە خەت» دېگەن ئەسىرىدە مۇنداق دېگەن: «ئىجادىي تەپەككۇر داۋامىدىكى ئىلھام ئوبرازلىق تەپەككۇر بىلەن ئابستراكت تەپەككۇرغا ئوخشىمايدىغان، بىر خىل تەپەككۇر شەكلى. ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەردە ئىلھام بار، چەن -

ئېغىنىكا خىزمەتچىلىرىدىمۇ ئىلھام بار، ئۇ ئىجادىيەت جەريانىدا زۇرۇردۇر.... يالغۇز ئوبرازلىق تەپەككۇر ۋە ئابستراكت تەپەككۇرغا تايانغان بىلەن ئىجاد قىلغىلى بولمايدۇ، بۆسۈپ ئۆتكىلى بولمايدۇ، ئىجادىيەتتە بۆسۈپ ئۆتۈش ئۈچۈن ئىلھام بولۇش كېرەك». ئۇ مۇشۇ خەتنى يازغاندىن كېيىن، ئالىملارنىڭ بۇ ھەقتىكى تالاش - تارتىشلىرىغا قارىتا جاۋاب تەرىقىسىدە 1983 - يىلى پروفېسسور ياك چۈندىڭغا خەت يېزىپ يەنە مۇنداق سۆزنى تەكرارلىغان: ئىلھام دەۋاتقانلىرىمىز تېخىمۇ مۇرەككەپ نەرسە بولۇپ، «پىنھان ئاڭغا بېرىپ تاقىلىدۇ، ئادەمنىڭ ئۆز-زىدە ھاسىل بولىدۇ، زاھىر ئاڭ بىلەن چەكلىنىپ قالمايدۇ؛ زاھىر ئاڭ بىر قاتلام بولىدۇ، پىنھان ئاڭ بىر ياكى كۆپ قاتلام بولىدۇ. شۇنداق بولغانلىقتىن، ئىلھام تەپەككۇرى گەۋدىلىك بولىدۇ، تېخىمۇ تەس بولىدۇ.» ئۇ بۇنىڭ بىلەن توختاپ قالماستىن، بىۋاستە سەزگۈ «ئوبرازلىق تەپەككۇرنىڭ ئىلىم - پەن ساھەسىدىكى بىۋاستە سەزگۈسى»، «مۇتەخەسسىسلەرگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، باش - ئايىغى بار، ئويلاپ تاپقىلى بولمىدىغان» ① نەرسە دەپ قاراپ، بىۋاستە سەزگۈ تەپەككۇرنىڭ ئوبرازلىق تەپەككۇر قاتارىغا كىرگۈزگەن. شۇنداقلا «بىۋاستە سەزگۈ زاھىر ئاڭ، ئىلھام بولسا پىنھان ئاڭ» دېگەننى تەكتلەگەن. ئامېرىكىدا تۇرۇشلۇق ئالىم ياك جېكنىك «دەرمەھەللىك كۆڭلى يورۇش ئۇدۇللىمۇ ئۇدۇل ئويلىغاندا پەيدا بولمايدۇ؛ بەلكى ھەمىشە تازا ماھىرلاشقان ئېھۋالدا ھەتتاكى چۈش كۆرگەندەك بىر ئېھۋالدا توساتتىن پەيدا بولۇپ، زادىلا ئويلاپ تاپالمىغان مەسىلىگە جاۋاب بولىدۇ؛ مانا مۇشۇنداق دەرمەھەللىك كۆڭۈل يورۇتۇش ھاسىل قىلىدىغان ئويىنى ئەسلىيەتكە ئايلاندۇرغاندا مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشكىلى بولىدۇ» دېگەن. ئۇ،

① چەن شۆسىن: «تەپەككۇر ئىلمى توغرىسىدا» شاڭخەي خەلق نەشرىياتى، 1986 - يىل نەشرى، 143 - بەت.

بۇنداق دەرمەھەللىك كۆڭلى يورۇشنى ئىلھام كېلىش دەپ ئاتىغان. بۇلاردىن كۆرگىلى بولىدۇكى، ئىلھام بىۋاستە سەزگۈ بىلەن ئوخشىمايدۇ. ئۇ، ئوبرازلىق تەپەككۇر ئەمەس، خىلىق كۆپ كىشىلەر بۇ ئىككى خىل تەپەككۇرنىڭ ئوخشاش دەپ قارايدۇ. ئارىلاشتۇرۇپ قويىدۇ. ئەمەلىيەتتە، بۇلار ئوخشاش بولماي غەيرىي ئەقلىي كاتېگورىيىدە بولىدۇ. ئەمما يەنە پەرقلىنىدۇ. ئىلھام ئاساسلىقى «زاھىر ئاڭ دائىرىسىنىڭ سىرتىدا، پىنھان ئاڭدا بولىدۇ». بىۋاستە سەزگۈ بولسا زاھىر ئاڭنىڭ ئۈچىدە بولۇپ، ئاساسلىقى ئۇزاق مۇددەتلىك بىلىم، تەجرىبە لەۋا بىلەن ئەمەلىيەتنىڭ چىنىقتۇرۇشى ئارقىسىدا بارلىققا كېلىدۇ. ئىلھامنىڭ بىر ئۇچى بەلگىلىك ئوبرازلىق تەپەككۇر ۋە ئابستراكت تەپەككۇرغا مۇناسىۋەتلىك بولغان زاھىر ئاڭ پائالىيىتى بىلەن باغلىنىشلىق بولغاچقا، تەزگىنەشكە بولسىمۇ، يەنە بىر ئۇچى پىنھان ئاڭ بىلەن باغلىنىشلىق بولۇپ، تەزگىنىگىلى بولمايدۇ. ئىلھام بەزىدە ستېخىيىلىك ھالدا قوزغىلىدۇ، بەزىدە تەبىئىي تىپلارنىڭ رىغبىتى بىلەن قوزغىلىدۇ. بىۋاستە سەزگۈ بولسا، ئاساسلىقى سۇبېيېكتنىڭ ئاڭلىق پائالىيەتچانلىقىغا تايىنىدۇ. دېمەك، ئىلھام بىلەن بىۋاستە سەزگۈ باغلىنىدۇ، ھەم پەرقلىنىدۇ. بۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى پەرق ئاساسلىقى بەش تۈرلۈك بولىدۇ: (1) ئىلھام بىۋاستە سەزگۈگە قارىغاندا تېخىمۇ ئۇشتۇمتۇت يۈز بېرىدۇ. ئىلھامنىڭ ئۇشتۇمتۇتلۇقى پۈتۈنلەي بولغانلىقتىن، ئۇنىڭ ئادەمنىڭ كۆڭلىگە زاھىر بولۇش ۋاقتى ناھايىتى قىسقا بولىدۇ، ئەگەر دەمالىلىققا مۇسىتەھكەملەش ئېلىپ بارمىسا ئادەمنىڭ يادىدىن چىقىپ كېتىدۇ. (2) بىۋاستە سەزگۈنىڭ قارىشى ئاستا - ئاستا كۈچىيىپ بارغاچقا، ئۇنىڭدا خېلى ئۇزاققا سوزۇلغان مۇجمەل تۇيغۇسى ئۇنىڭ قىيىن مەسىلىلەرگە قارىتا دەمالىلىققا ئېنىق جاۋاب بېرەلمەسلىكنى كەلتۈرۈپ چىقارغان. بۇنىڭغا قارىغاندا، ئىلھام

تەپەككۇرى سۇپەت ئۆزگىرىشى جەريانىدا جاۋابقا تېز ئېرىشىدۇ، ھەتتا بىراقلا جاۋاب تاپىدۇ، (3) بىۋاستە سەزگۈ مەسىلىگە بولغان قاراشنىڭ مۇجمەللىكى جەريانىدا يول باشلاش رولىغا ئىگە بولىدۇ. ئىلھام بولسا ھازىر جاۋاب بولىدۇ. (4) ئىلھام ئومۇمەن مەلۇم تاسادىپىي ئامىللارنىڭ ئىلھاملاندۇرۇشى ۋە تاشقى نەرسىلەرنىڭ غىدىقلىشى بىلەن كېلىدۇ، بىۋاستە سەزگۈنىڭ پەيدا بولۇشىدا تاسادىپىي ئامىللارنىڭ ۋە تاشقى نەرسىلەرنىڭ غىدىقلىشى شەرت قىلىنمايدۇ. (5) تەپەككۇردىكى ئىجادىيەت جەريانى تەييارلىق باسقۇچى، تۇرەلمە باسقۇچى، يورۇش باسقۇچى، ئىسپاتلاش باسقۇچىدىن تىبارەت تۆت باسقۇچتىن تۇتىدۇ. مۇشۇ جەريانلاردا ئىلھام بىلەن بىۋاستە سەزگۈنىڭ قاتنىشىش دەرىجىسىدە پەرق بولىدۇ. تالايلۇق، تەتقىقات بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئادەملەرنىڭ ئۆز كەسپىنىڭ يۈنىلىشىنى بىلەلمەسمۇ، ئۆزلىرىنىڭ كونكرېت تەتقىقات يۈنىلىشىنى ئايدىڭلاشتۇرۇۋالالمىغان بولۇشى ناتايىن بولىدۇ. بىرەر ئىجادىيەت تۇرنىنى تاللاشتىن بۇرۇن ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ بار بىلىمى ۋە تەجرىبىسىگە تايىنىپ ھۆجۇم يۈنىلىشىنى تاللايدۇ. بۇ جەريانىدا بىۋاستە سەزگۈ تەپەككۇرى ناھايىتى مۇھىم تۇرۇنغا ئۆتىدۇ. ئۇ تەييارلىق باسقۇچىنىڭ تارقاقلاشتۇرۇش تەپەككۇرىغا ماسلىشىپ بېرىشنىڭ ئاساسلىق تەپەككۇر شەكلىدۇر. بۇنداق بولغاندا، تۇرەلمە باسقۇچى ئارقىلىق پىنھان ئاڭ قاتلىمىدىكى تەپەككۇر قوزغىلىشى كۈچىيىپ بارىدۇ، بۇنداق كۈچىيىش بىۋاستە سەزگۈنىڭ يول باشلىشىغا ۋە ئىلھامنىڭ كېلىشىگە پايدىلىق. يورۇش باسقۇچى ئىلھامنىڭ قۇدرىتىنى نامايان قىلىدىغان باسقۇچ بولۇپ، بۇ چاغدا ئىلھامنىڭ رولى ئالاھىدە گەۋدىلىك ئورۇنغا ئۆتىدۇ. ئۇ مەسىلىنىڭ مۇھىم ئۇقتىسىنى، قىيىن ئۇقتىسىنى جاۋابقا ئىگە قىلىدۇ. شۇڭا، بىر ئىلھام بىلەن بىۋاستە سەزگۈنى پەرقلەندۈرۈپ

چۈشىنىشكە مەجبۇرمىز. تالانتلىق ئادەمگە ياكى مىللەتنىڭ ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدىغان ئالاھىدە تالانتلىقلارغا ئايلىنىشىمۇ مۇشۇ تۈگۈنىنى قانچىلىك بىلگەن ۋە ئىجادىيەت ئەمەلىيىتىدە قانچىلىك ئەمەلىيلەشتۈرۈشىگە باغلىق بولغانلىقتىن، بۇ مەسىلىدە بىز ھەتتا كىچىككىنە بىر ئىلگىرىلەش ئۈچۈنمۇ ناھايىتى كۆپ بەدەل بېرىشكە تەييارمىز.

3. ئىلھام ياكى ئىلھام تەپەككۇرى

ئىلھام — بەلگىلىك ئابستراكت تەپەككۇر ۋە ئوبراز-لىق تەپەككۇرنىڭ ئاساس قىلغان ھالدا، زاھىر ۋە پىنھان ئاڭنى گىرەلەشتۈرۈش ئارقىلىق ئىجادىي ئوبراز ياكى پىكىر پەيدا قىلىدىغان دولقۇنلۇق تەپەككۇر شەكلى بولۇپ، ئۇ ئالىم ۋە سەنئەتكارلارنىڭ ئىجادىيەت جەريانىدا يۈقىرى دولقۇنغا كۆ-تۈرۈلگەن چاغدىكى ئىجادىي كۈچكە تولغان پىسخىكىلىق ھالـ-تىنى ئىپادىلەيدۇ. بۇنداق ھالەتتە ئالىملاردا توساتتىن ئىختىرا پەيدا بولىدۇ، ئەدىبلەر ئاجايىپ ۋەقەلەرنى، شائىرلار تەسىرلىك شېئىرلارنى، ئىختىراچىلار يېڭىچە مودېللارنى توساتتىن تۈ-زۈپ چىقالايدۇ. بۇنىڭدىن كۆرگىلى بولىدۇكى، ئىلھام ئادەتتە يېڭى ئوبراز، يېڭى ئۇقۇم، يېڭى ئىدىيىلەرنىڭ پەيدا بولۇشىدە-كى بۆسۈشتە ئىپادىلىنىدۇ.

ئالايلۇق، مېندىلىيېۋنى خىمىيىلىك ئېلېمېنتلارنىڭ دەۋرىي قە-ئىدىسىنى ئىجاد قىلىشتا، مۇشۇنداق بۆسۈش يۈز بەرگەن. ئۇ، ئۇزاق مۇددەتلىك چارچاش دەستىدىن داۋاملىق ئىشلەشكە بەرداشلىق بېرەلمەي، بىر كۈنى خىيال سۈرۈپ ئۇخلاپ قالغان. ئەمما ئۇيقۇمۇ ئۇنىڭ داۋاملىق تەپەككۇر قىلىشىنى توسۇپ قالالـ-مىغان، خاراموش ياتقاندا توساتتىن بىر ئىلھام كېلىپ، ئۇ كې-چە - كۈندۈز ئويلاپ تاپالمايۋاتقان ئېلېمېنتلارنىڭ دەۋرىي قە-

ئىش جەدۋىلى ئۇنىڭ كاللىسىغا زاھىر بولغان، ئۇ شۇنان ئور-نىدىن تۇرۇپ، ئىلھام بەخش ئەتكەن ناشۇ پىكىرلەرنى كاتېپقا بايان قىلىپ بېرىپ، ئۇلۇغ ئىجادىيەتنىڭ تامامىلىغان. يەنە ئا-لايلۇق، قەدىمكى زامانىدا گرېتسىيىلىك بىر پادىشاھ ساپ ئالـ تۇندا ياساتقان پادىشاھلىق تاجىغا زەرگەرنىڭ مىس ياكى كۈ-مۈش قوشۇپ قويغانلىقىدىن گۇمانلىنىپ، ئارخىمىدقا ئۇنى تەك-شۈرۈشكە بەرگەنده، ئارخىمىد شەكلى مۇرەككەپ ھەمدە ھەممە يېرىگە نەقىش چىقىرىلغان پادىشاھلىق تاجنى گېئومېتىرىيىلىك ئۇسۇل بىلەن ھېسابلاپ چىقالماي، ئويلا - ئويلا، بىر كۈنى مۇنچىغا كىرگەنده بىردىنلا ئىلھاملىنىپ، «ۋاننىدىن سىقىپ چى-قىرىلغان سۇنىڭ مىقدارى بەدىنىمنىڭ ۋاننىغا پاتقان قىسمىغا توغرا كېلىدۇ ئەمەسمۇ» دەپ ئويلىغان - دە، كوچىغا يۈگۈرۈپ چىقىپ: «تاپتىم - تاپتىم!»، «پادىشاھلىق تاجىنىڭ ساپ ياكى ساپ ئەمەسلىكىنى سىنايدىغان ئۇسۇلنى تاپتىم!» دەپ ۋارقىراپ كەتكەن. ئۇ شۇنىڭ بىلەن، پادىشاھلىق تاج بىلەن تەڭ ئېغىر-لىقتىكى بىر پارچە ساپ ئالتۇن ۋە پادىشاھلىق تاجىنى سۇ تولدۇرۇلغان داسقا ئايرىم - ئايرىم سالغان. نەتىجىدە ساپ ئالـ تۇن سىقىپ چىقارغان سۇ تاج سىقىپ چىقارغان سۇدىن ئاز بولغان. ئارخىمىد بۇنىڭغا قاراپ، تاجنىڭ ئالتۇنىغا باشقا نەر-سە ئارىلاشتۇرۇپ قويۇلغان. چۈنكى ئالتۇننىڭ سېلىشتۇرما ئېغىر-لىقى چوڭ بولغانلىقتىن، ئېغىرلىقى ئوخشاش بولغان ئەھۋالـدا ھەجمىمۇ كىچىك بولىدۇ، باشقا نەرسىلەر قوشۇلغاچقا ھەجمى چوڭىيىپ، سۇنى كۆپ سىقىپ چىقارغان دەپ ھۆكۈم قىلىپ، بۇ ئارقىلىق سېلىشتۇرما ئېغىرلىق قانۇنىيىتىنى كەشىپ قىلغان. دېمەك، بۇ يەردىمۇ بۆسۈش يۈز بەرگەن. ئادەتتىكى كىشىلەرمۇ بىرەر مەسىلە ئۈستىدە ئويلىنىپ خىيال سۈرگەنده ئاجايىپ پىكىر جەۋھەرلىرىگە ئېرىشىدىغانلىقى ھەممىمىزگە ئايان. مەسىلەن، ئە-دەبىيات - سەنئەت ئىجادىيىتىدە ئىلھام مۇلچەرلىگۈسىز رول

ئويناپدۇ. شائىرلار بەزىدە ھەرقانچە قىلسىمۇ بىرەر نەرسە يازالمايدۇ، ئەمما مەلۇم بىر مەنزىرە ياكى بىرەر ۋەقەنىڭ تەسىرى قىلىشى بىلەن ئۇنىڭدا پىكىر كەپتەرلىرى قانات قاقىدۇ. شائىرلار مۇشۇنداق خىيال كەپتەرلىرىنى ئۇچۇرۇپ، لىرىك دېڭىزدا ئۈزىدۇ، ئىلھام ـ تەپەككۇر چوققىلىرىغا چىقىپ، ئاجايىپ يېراق ۋە گۈزەل مەنزىرىلەرنى كۆرەلەيدۇ. قىسقىسى، ئىلھامدىن ئىبارەت نورمالللىقتىن ھالقىغۇچى ئۇچقۇن بولغاچقا، ئۇ ئەدەبىيات ـ سەنئەت ۋە ئىلىم ـ پەندە يېڭى بۆسۈشلەرنى پەيدا قىلىدۇ.

ھازىرقى زامان پېنسىنىڭ ئىسپاتلاپ بېرىشىچە، ئىلھام كىشىلەرنىڭ ئىجادىي پائالىيىتىدە پەيدا بولىدىغان مۇرەككەپ پىسخىك ھادىسە، ئىجادىي تەپەككۇرنىڭ ئەڭ ئالىي شەكىللىرىدىن بىرى. ئۇ خۇددى ياشقا پىسخىك ھادىسىلەرگە ئوخشاشلا، ئادەم مېڭىسىنىڭ ھەر خىل ئوبيېكتىپ رېئاللىقنى ئەكس ئەتتۈرۈش ھەرىكىتىدۇر. ئۇ تەپەككۇر قابىلىيىتى، ئىجادىي تەسەۋۋۇر قابىلىيىتى ۋە خاتىرە قابىلىيەتلىرىنىڭ خاسىيەتلىك ئۇچرىشىشىدىن ھاسىل بولۇپ، ئىجادىيەت يولىدىكى مەسىلىلەرنى تېز ـ لىكتە ھەل قىلىدۇ. ئىجادىيەت ۋەزىپىسىنىڭ ئۇشتۇمتۇت ھەل بولۇشى، يەنى ئىجادىي تەپەككۇردا بۆسۈشنىڭ ھاسىل بولۇشى، ئىجاد قىلغۇچىنىڭ ئۇزاق مۇددەتلىك ئاڭلىق تەپەككۇر قىلىشىنىڭ نەتىجىسى بولۇپ، ئۇ ئىجادىيەت يولىدا ئېلىشىۋاتقان ھەممە كىشىدە ئوخشىمىغان دەرىجىدە يۈز بېرىدۇ. ئامېرىكا ئالىملىرىنىڭ 232 نەپەر تەتقىقاتچى ئۈستىدە ئېلىپ بارغان تەكشۈرۈش نەتىجىسىدىن قارىغاندا، ئۇلارنىڭ 33 پىرسەنتى دائىم ئىلھاملىنىدىكەن، 50 پىرسەنتى بەزى بەزىدە ئىلھاملىنىدىكەن، ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر كۆپرەك ئىلھاملىنىدىكەن. جۈملىدىن پەنلەر ئاكادېمىيەسىدىن دوتسېنت لېيو ئەرجۇڭنىڭ 3 ـ نۆۋەتلىك ئىختىراچىلار كۆرگەزمىسىگە قاتناشقان 100 نەپەر ئىختىراچىنى ئۈستىدىكى تەكشۈرۈشىگە قارىغاندا، ئۇلاردىن 38 پىرسەنت ئادەم كارىۋاتتا ياتقاندا ئىلھاملانغان، 27 پىرسەنت ئادەم قىرائەتخانىدا ئىلھاملانغان، 21 پىرسەنت ئادەم يولدا كېتىۋېتىپ ئىلھاملانغان، 17 پىرسەنت ئادەم ماشىنىدا كېتىۋېتىپ ياكى باشقا سورۇنلاردا ئىلھاملانغان. قىسقىسى، ئىلھاملىنىش كۆپرەك خىزمەتتىن سىرتقى سورۇنلاردا بولغان. ئىلھام ئالغان ۋاقىتنىڭ تېسىپتىدىن ئالغاندا، جەددىي خىزمەت ئىشلىگەندە 31 پىرسەنت، ئۇزىنى قويۇۋېتىپ كاللىنى سەگىتكەندە 52 پىرسەنت، مۇگدەپ تۇرغاندا 21 پىرسەنت، ھاياجانلانغاندا 25 پىرسەنت بولغان. يەنە كېلىپ، كەسپىي ئىختىراچىلارمۇ كۆپرەك خىزمەتتىن بوشىغىپ ئەركىن ـ ئازادە تۇرغاندا ئىلھاملانغان. قىسقىسى، ئىجادكارلار ئىلھام ھەر قاندىقىدا ئىلھام بولغان. لېكىن، ئىجادكارلار ئىلھامىنىڭ نېمىلىكىنى تولۇق سۆرەتلەپ بېرەلمىگەن، ئىجادكارنىڭ ئىجادىيەت جەريانىدا ئۇزىدە يۈز بەرگەن پىسخىك ھادىسىلەرنى سۆرەتلەپ بېرەلمەسلىكى، ئىجادكارنىڭ پۈتكۈل دىققىتىنى ئىجادىيەت جەريانىدا ئۇزىدە يۈز بەرگەن ھادىسىلەرنى كۆزىتىشكە ئەمەس، ئىجادىيەت ئوبيېكتىغا قاراتقانلىقىدىن بولغان. ئىجادكار ئىجادىيەت جەريانىدا ئۇزىدە يۈز بەرگەن پىسخىك ھادىسىلەرنى سۆرەتلەپ بېرەلمىسىمۇ، ئەمما ئىجادىيەت پائالىيىتىنىڭ مەقسىتىنى، ئىجادىيەت تىرىشچانلىقىنىڭ نېمىگە قارىتىلغانلىقىنى ئېنىق چۈشىنىدۇ. شۇڭا، ئىلھامنى سىرلىق قىلىپ كۆرسىتىش ياكى ئۇنىڭ ئوبيېكتىپ مەۋجۇدىيەت ئىكەنلىكىنى ئىنكار قىلىش ئوبيېكتىپ ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن كەلمەيدۇ.

يەنىمۇ قارىشىچە، ئىلھام ئوبيېكتىپ مەۋجۇدىيەت. ئۇ، ئىجادكارنىڭ مەسىلىلەرنى قىزغىن ۋە قەيسەرلىك بىلەن ئىجادىي ھەل قىلىشىنى ئالدىنقى شەرت قىلىدۇ. ئىجادكار مەلۇم مەسىلىنى ئۇزاق مۇددەت تەتقىق قىلغاندا، ئۇنىڭ كاللىسىدىكى ئىجادىي تەپەككۇر ئۇزۇلمەي داۋاملىشىدۇ. بىر مەسىلىنى ئۇزاق مۇددەت ئويلاۋېرگەندە، چوڭ مېڭىدە بىرمۇنچە ئىلاقە پونكىتلىرى قوزۇ ـ

لىدۇ. چوڭ مېڭە كۆچلۈك بىر غىدىقلاشقا ئۇچرىغاندا بولسا، بۇ ئالاقە پونكىتلىرى تېزدىن گىرەلىشىپ، خۇددى كۆنۈپكىنى باسسا ئېلېكتر چىرىغى يورۇغاندەك كاللىدىكى تەتقىقات تېمىسىنىڭ كۆزى يورۇيدۇ. دېمەك، ئىلھام ئۇزاق مۇددەتلىك ئىجادىيەت پائالىيىتىنىڭ مۇقەررەر نەتىجىسى بولۇپ، ئۇ ئۇزاق مۇددەت جاپالىق ئىزدەنمىگەندە ھەرگىز پەيدا بولمايدۇ. خۇددى رۇس سەنئەتكارى رېپىن ئېيتقاندەك، ئىلھام جاپالىق ئەمگەككە بېرىلگەن مۇكاپاتتۇر. كومپوزىتور چايكوۋسكىي ئېيتقاندەك: «ئىلھام شۇنداق بىر مېھمانكى، ئۇ يالقاۋنى زىيارەت قىلمايدۇ». شۇڭا، جاپالىق تەتقىقات خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانماي، ئىجادىيەتتە مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشنى ئەمگەكسىز ئاللىقانداق ئىلھامغا باغلاپ قويۇش «ئۇجمە پىش، ئاغزىمغا چۈش» دېگەندەك ئەخمىقانە ھەرىكەتتۇر. ئەڭ كاتتا تالانتلىق ئادەم بولغاندىمۇ، بىلىم ئېلىش ۋە تەتقىق قىلىش ئەمەلىيىتىدىن ئايرىلغاندا، مەڭگۈ ئىلھامغا ئېرىشەلمەيدۇ.

ئىلھامنىڭ فىزىئولوگىيىلىك ئاساسىدىن ئېيتقاندا، ئىلھام تەپەككۇرنىڭ تەدرىجىي ئىلگىرىلەش جەريانىدىكى ئۇزۇلۇشى ۋە سەكرىشىدۇر. ئىلمىي تەجرىبىدە ئىسپاتلىنىشىچە: ئادەمنىڭ مېڭىسىدە ئۇچ خىل ئېلېكترونلۇق دولقۇن بولىدۇ. بىرىنچى خىلى، تېز دولقۇن بولۇپ، ھەر دەقىقىدە 14 — 30 دەۋرى بولىدۇ، بۇ بېرىلىپ ئىشلىگەن چاغدىكى مېڭە پائالىيىتىنىڭ رېتىمىدۇر؛ ئىككىنچى خىلى، ئاستا دولقۇن بولۇپ، ھەر دەقىقىدە 8 — 13 دەۋرى بولىدۇ، بۇ نورمال ئادەملەر تەنەپپۇس قىلغان چاغدىكى مېڭە پائالىيىتىنىڭ رېتىمىدۇر؛ ئۈچىنچى خىلى، ستو دولقۇنى بولۇپ، ھەر دەقىقىدە 4 — 8 دەۋرى بولىدۇ، بۇ خىيالپەرەس ھالىتى ياكى خىيالنىڭ غىل - پال يۈرۈش ھالىتىدە تۇرغان چاغدىكى مېڭە پائالىيىتىنىڭ رېتىمىدۇر. ئىلھامنىڭ كېلىشى ھەر قاچان ستو دولقۇنى ئارقىسىدا بولىدۇ. تەجرىبىدە ئىسپاتلىنىشىچە، ئۇنداق دولقۇن دەرمەھەللىك بىلەن خاراكتېرلەنگەن. تەجرىبە قىلغۇچى دەرمەھەللىك خىيال ئارقىلىق ئاستا دولقۇننىڭ ئۇزۇلۇشىدۇر. بۇ چاغدا تەپەككۇر تازا ئازادىلىك ھالىتىدە تۇرىدۇ. بۇ، ئىلھامنىڭ كېلىشى تەپەككۇرنىڭ تەدرىجىي ئىلگىرىلەش جەريانىدىكى ئۇزۇلۇش ئارقىسىدا سەكرەشكە ئۆتۈشىدىن ئىبارەت، دېگەنلىك بولىدۇ.

دېمەك، ئىلھام مېڭىدىكى ئاشۇ دولقۇنلار ئارقىسىدا ئىجتىمائىي يېتىلىدىغان شۇڭە قەدىرلىدۇر. شۇنداق بولغاچقا، ئىجادىي پائالىيەتلەر جەريانىدا مېڭىنىڭ پائالىيەت رېتىملىرىنى ئىگىلەشكە كۆڭۈل قويۇش بىلەن بىر چاغدا، ئىلھام كېلىشنىڭ تاشقى شەرتلىرىنىمۇ بىلىش ۋە ئۇنى رېئاللاشتۇرۇش ئۈچۈن تىرىشىش نى تەكىتلەيدۇ. ئالىملارنىڭ تەشەببۇسىدىكى تاشقى شەرتلەرنى تۆۋەندىكىچە يىغىنچاقلاش مۇمكىن:

بىرىنچى، ئىلھامنىڭ كېلىشى بىلىمنىڭ جۇغلىنىشىغا بېقىنىدۇ. شۇڭا، ئىلھاملىنىش ئۈچۈن بىلىم ئېلىشنى ئالدىنقى شەرت قىلىش كېرەك. ئادەمنىڭ بىلىمى قانچە كۆپ بولسا، ئىلھاملىنىش شۇنچە زور بولىدۇ. بىلىمنىڭ جۇغلىنىش جەريانى سان ئۆزگىرىش جەريانى بولۇپ، ئىلھامنىڭ كېلىشى سۈپەت ئۆزگىرىشىدۇر. ئەمما بىلىمنى جۇغلاش ئۇسۇللىرىنىڭ ئوخشىماسلىقى بىلەن ئىجادىيەتتە ئوخشىمىغان ئۇنۇمگە ئېرىشىدىغانلىقى ئۈچۈن، بىلىم ئادەمنىڭ ئىجادىي مەقسەتلىرىگە خىزمەت قىلىش لازىم. كۆپ تەرەپلىمە بىلىم جۇغلاش بىر تەرەپلىمە بىلىم جۇغلاشتىن ئۈنۈملۈك بولسىمۇ، ئىجادىيەتكە بىلىم ئاشۇرۇشلا كۇپايە قىلمىغاچقا، ئۇلارنى ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە كۆپرەك تەتبىقلاش تەرىپىدە ئىگىلەش كېرەك. ئېنىق ئىجادىيەت نىشانى بويىچە بىلىم جۇغلاشنىڭ ئۇنۇمى قارىغۇلارچە بىلىم جۇغلاشتىن كۆپ ئەۋزەلدۇر.

ئىككىنچى، ئىلھامنىڭ كېلىشى ئەقلىي سەۋىيىنىڭ ئۆستۈ-

روڵۆشىگە بېقىنىدۇ. ئىلھامنىڭ كېلىشى ئەقلىي قابىلىيەت سەۋەبىنىڭ يۇقىرى - تۆۋەنلىكىنى تەقەززا قىلمايدۇ. ئىلھام بىر خىل تەپەككۇر ئىجادىي قابىلىيىتى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئەقلىي قابىلىيەت ئاساسىغا قۇرۇلىدۇ. ئەقلىي قابىلىيەت قانچە تەرەققىي قىلسا، پىكىر يوللىرى قانچە سەزگۈر بولسا، تەسەۋۋۇر قانچە مول بولسا، ئىلھامنىڭ كېلىشى شۇنچە كۆپ بولىدۇ.

ئۇچىنچى، ئىلھامنىڭ كېلىشى جىددىي تەپەككۇر ئەمگىكىگە بېقىنىدۇ. ئىلھاملىنىش ئۇچۇن يالغۇز بىلىم بىلەنلا ئىش تاماق ئاتمايدۇ. جىددىي تەپەككۇر ئارقىلىق چېچىلاڭغۇ ھالەتتە تۇرۇۋاتقان بىلىملەرنىڭ ھەربىرىنى جىددىيلەشتۈرۈپ، ئۇلارنى ئۇچۇر راشتۇرۇش، گىرەلەشتۈرۈش، بىر - بىرىگە سىڭدۈرۈش كېرەك. بۇ يەردە شۇنىمۇ بىلىش لازىمكى، تالانت جىددىي تىرىشچانلىقتىن ۋە تەپەككۇردىن كەلسىمۇ، جىددىي تىرىشچانلىق بىلەنلا تالانتلىق بولالمايدىغان ئەھۋال بولىدۇ. چۇنكى ئوي - پىكىر نىشانلىق بولمىغاندا، تۇتامى يوق ئەرسىلەرنى ئويلاۋەرگەنىدە قۇرۇقتىن - قۇرۇق چارچاشتىن باشقا نەتىجە چىقمايدۇ. شۇڭا، بىلىمنى نىشانلىق ھەربىرتەلەندۇرۇش كېرەك.

تۆتىنچى، ئىلھامنىڭ كېلىشى ناھايىتى ياخشى روھىي ھالەتكە بېقىنىدۇ. ھەسرەت - نادامەت، قايغۇ - ئەلەم ئىلھام ئۇچۇن قارا بالادۇر. تۇرلۇك ناھەق خورلىنىشلار ۋە بۇنىڭ ئارقىسىدا كېلىپ چىققىدىغان زەردىگۆش بولۇشلارمۇ ئىلھامنى يوقىتىدۇ. ئىلھام كۆڭلى ئازادە، ھال - كۇنى ئارامدا تۇرغاندا، ئەڭ ياخشىسى خۇشال - خۇرام تۇرغاندا كېلىدۇ. شۇڭا، روھىي جىددىيلىكنى كۆڭلى ئازادىلىككە يۆتكەش، گېزى كەلگەندە ئەرزىمەس ئىشلارنى چۆرۈۋېتىپ بولۇشغا ئۆيناپ - كۈلۈش، ناھايىتى كەڭ ھەم گۈزەل مەنزىرىلەرنى خىيالدىن كەچۈرۈش ئارقىلىق يوقىلىۋاتقان ئىلھامنى قۇتۇلدۇرۇش كېرەك.

يۇقىرىقىلاردىن مەلۇمكى، ئىلھام ئاسماندىن چۈشمەيدۇ،

ئۇنى بىرەر نەرسە ئاتا قىلمايدۇ. ئۇ پەقەت ئىجادىيەت پائالىيىتى داۋامىدا جەسۇرلۇق بىلەن ئىزدىنىش ئارقىسىدا پەيدا بولىدۇ. بۇنىڭغا گېرمانىيىلىك ئاتاقلىق ئالىم گوممېزنىڭ مۇنۇ سۆزىنى نەقىل كەلتۈرۈش كۆپايە: «مېنىڭ تەجرىبەم دائىرىسىدىن ئېيتقاندا ... ئالدى بىلەن، مەن ئىجاد قىلماقچى بولغان مەسىلىنىڭ بازلىق تەرەپلىرىنى تەكرار ئويلىنىپ، مېڭەمدە بۇ مەسىلىنىڭ بارلىق نۇقتىلىرى ۋە مۇرەككەپ تەرەپلىرىنى يازماي تۇرۇپلا باشتىن - ئاخىر ئەركىن سۆزلەپ بېرەلەيدىغان دەرىجىگە يېتىمەن. ئادەتتە ئۇزاق مۇددەت جاپالىق ئەمگەك قىلماي تۇرۇپ، مۇنداق دەرىجىگە يېتىش مۇمكىن ئەمەس». نۇرغۇنلىغان ئالىم ۋە سەنئەتكارلارنىڭ ئىجادىيەت ئەمەلىيىتى ئىسپاتلىدىكى، ئىلھام ئۇزاق مۇددەتلىك جىددىي ئويلىنىشلاردىن كېيىنكى ۋاقىتلىق ئارامغا چۈشكەندە، خىيال سۈرۈپ مۇگدەپ ياتقاندا، گۈل - چىمەنلەرنى سەيلە قىلىۋاتقاندا، ئىشقا كېتىۋاتقان ياكى ئىشتىن يېنىۋاتقان پەيتلەردە، كىيىم كىيىۋاتقان، مۇنچىدا يۇيۇنۇۋاتقان چاغلاردا، مۇزىكا ئاڭلاۋاتقاندا، ئومۇمەن يەڭگىل بىر خىل ھەربىر ئەت ئۇستىدە ئەركىن يۈرگەندە، گەپلىشىۋاتقان ۋە مۇنازىرىلىشىۋاتقان چاغلاردا توساتتىن زاھىر بولىدۇ. يۇقىرىدا مىسالغا ئالىغان مېندىلىيېۋ ۋە ئارخىمىدلارنىڭ كەشپىياتلىرى ۋە بۇنىڭغا ئوخشاش ئەھۋاللار بۇ نۇقتىنى ئىسپاتلايدۇ. شۇڭا، مۇنداق پۇرسەت ۋە ياخشى مۇھىتتا غىل - پال پەيدا بولغان ئىلھام ئۇچقۇنلىرىنى قەدىرلەش كېرەك. مۇشۇ نۇقتىنىڭزەر بويىچە كىشى ئىلھام ئالىدىغان مەنزىرىلەرنى ۋە ئىلھام كەلتۈرىدىغان ئۇسۇللارنى تۆۋەندىكىچە تەۋسىيە قىلىش مۇمكىن:

بىرىنچى، تەبىئىي تېپلارغا ئەھمىيەت بېرىش. تەبىئىي تېپلارنىڭ رىغبەتلەندۈرۈشى ئىلھام پەيدا قىلىشتا ناھايىتى زور رول ئويناىدۇ. بۇ يەردىكى ئىلھام ئىلىش باشقا بىر شەيئىدىن مەسىلىنى ھەل قىلىشنىڭ يولىنى تېپىش بولۇپ، مۇھىم

تىمىزدىكى رىغبەتلەندۇرۇش رولىنى ئويىنىغۇچى بارلىق شەيئىلەر تەبىئىي تىپ ھېسابلىنىدۇ. نۇرغۇنلىغان شەيئىلەر ئاشۇنداق تەبىئىي تىپلاردىن بولالايدۇ. تەبىئىي ھادىسىلەر، كۈندىلىك بۇيۇملار، ماشىنا - ئۇسكۇنىلەر، ئىشارەتلىك خەرىتىلەر، يازما بايانلار، ئاغزاكى نۇتۇقلارنىڭ ھەممىسى تەبىئىي تىپ بولالايدۇ. بۇنداق تەبىئىي تىپلارنىڭ رىغبەتلەندۇرۇشى بىلەن ئىلھام ئېلىپ، ئىجادىيەتتە غەلىبە قازانغان مىساللار ناھايىتى كۆپ. ئالايلۇق، قۇشلارنىڭ ھاۋادا ئۇچۇشى ئايروپىلانىنىڭ ئىختىرا قىلىنىشىغا ئىلھام بەردى. چاچ تارايدىغان تارغاق شال كۆچۈرۈش ماشىنىسىنىڭ ئىختىرا قىلىنىشىغا ئىلھام بەردى. بىر تال يىپ ئېگىرىشكە بولىدىغان ئاددىي چاق مۇرەككەپ ئېگىرىش ماشىنىسىنىڭ ئىجاد قىلىنىشىغا ئىلھام بەردى ۋە باشقىلار. ئەمما، شۇنى بىلىش لازىمكى، مەلۇم شەيئىنىڭ رىغبەتلەندۇرۇش رولىنى ئويناش - ئويناماسلىقى، ئاشۇ تەبىئىي تىپ بولغۇچى شەيئىنىڭ ئۆز ئالاھىدىلىكلىرىگىلا باغلىق بولماستىن، يەنە ئىجادكارنىڭ تەبىئىي تىپ بىلەن ئۇچراشقان چاغدىكى پىسخىك پائالىيەت ھالىتىگىمۇ باغلىق. تەبىئىي تىپنىڭ رىغبەتلەندۇرۇش رولىغا ئىگە بولۇشىدىكى سەۋەب شۇكى، تەبىئىي تىپ ئىجادكار ئىجاد قىلماقچى بولغان كەلگۈسى مۆجىزاتقا مەلۇم دەرىجىدە ئوخشايدۇ. ئۇ ئاشۇ ئوخشاشلىقنى ئىجادىيەت ئوبيېكتىغا سىلىشتۇرۇپ ئويلىنىش ئارقىلىق مەسىلىنى ھەل قىلىشنىڭ يېڭى لايىھىسىنى تاپىدۇ. شۇڭا، ئالدى بىلەن ئىجاد قىلغۇچىدا شۇنداق تەبىئىي تىپنى بايقىۋالالىغۇدەك ماھارەت بولۇشى لازىم. ئاندىن قالسا، ئىجادىيەتچىنىڭ ئىجاد قىلىش جەريانىنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن، باشقۇرغۇچىلار ھەل قىلماقچى بولغان ھالقىلىق مەسىلىگە ئاساسەن، مەقسەتلىك ھالدا ئىشارەتلىك خەرىتە، مودېل ياكى كۆرگەزمە ئېچىش ياكى نىشانلىق ئېكسكۇرسىيىگە ئويۇشتۇرۇش كېرەك. مۇشۇ تەرىقىدە تەبىئىي تىپلارنىڭ رىغبەت-

لەندۇرۇشىنى ئۇزلۇكسىز قولغا كەلتۈرگەندە، ئىجادىيەتتە بىر مۇنچە يېڭى ئىلھاملارغا ئېرىشىش مۇمكىن.

ئىككىنچى، ئادەتتىلەنگەن تەپەككۇر تەرتىپىنىڭ چىرمىۋېلىشىدىن ئازاد بولۇش. مۇئەييەن بىر خىل پىكىر يولى بىلەن مەسىلىنى ئويلاۋەرگەندە، ئادەتكە ئايلىنىپ قالغان مۇتلەق تەپەككۇر تەرتىپى بەزى ھاللاردا مەسىلىنى ھەل قىلىشنىڭ يېڭى لايىھىسىنى تېپىشقا توسقۇنلۇق پەيدا قىلىپلا قالماستىن، بەلكى پىكىر يولىنى توسۇپ قويۇش، ھەتتا ئىدىيىنى قاتمالاشتۇرۇپ قويۇشى مۇمكىن. بۇ خۇددى تەنقىدە ئۆە ئىجادىيەت مېۋىلىرىنى ئىنكار قىلىشقىلا كۆنۈپ كەتكەن ئادەملەرنىڭ ئەقلى ناھىزاتلىشىپ، قۇرۇپ، تۇگەپ كەتكەنگە ئوخشايدۇ. بۇنداق ئەھۋالدا ھەل قىلماقچى بولغان مەسىلىنى ۋاقىتلىق قايرىپ قويۇش ئادەتتىلەنگەن تەپەككۇر تەرتىپىنىڭ چىرمىۋېلىشىدىن قۇتۇلۇپ، يېڭى ئىلھامغا ئىگە بولۇشقا پايدىلىق. بۇنداق قىلغاندا، بىر نەچچە كۈن، بىرنەچچە ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن بۇنداق قاتمال تەپەككۇر تەرتىپى ئەستىن كۆتۈرۈلۈپ كېتىشى ياكى يېڭى تەپەككۇر يولى ئېچىلىشى مۇمكىن. نۇرغۇن كىشىلەردە مۇنداق تەسىرات بار: ماقالىنى يېزىپ تاشلاپ قويۇپ بىرنەچچە ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن ئېلىپ ئوقۇغاندا، ئۇنىڭ تۈزىتىشكە تېگىشلىك نۇقتىلىرى كۆرۈلىدۇ. فرانسىيىلىك ماتېماتىك لاپلاس: «ناھايىتى مۇرەككەپ بولغان مەسىلىنى بىرنەچچە كۈن تاشلىۋېتىپ تەكشەندىن كېيىن، ئۇنى يېڭىباشتىن ئويلىغاندا، ئىنتايىن ئاسان ھەل قىلغىلى بولىدۇ» دەيدۇ. بۇ، قىيىن بولغان ئىجادىيەت تېمىلىرى ئۈستىدىكى گەپ بولۇپ، ئىجادىيەت خاراكتېرى بولمىغان تەكرار ئىشلەپچىقىرىشتىكى زۆرۈر ئىشلارنىمۇ ھەممىشە كېچىكتۈرۈپ قىلىشنى كۆرسەتمەيدۇ، ئەلۋەتتە.

ئۇچىنچى، خاتىرە يېزىش، مۇزاكىرە، مۇنازىرىلەرگە قاتنىشىش، بولۇپمۇ ئوخشاش بولمىغان پىكىرلەرنى ئاڭلاش ۋە

تەھسل قىلىش كېرەك. بۇ چاغلاردا كاللىغا دەرھال زاھىر بول
غان يېڭى ئىدىيە، يېڭى ئۇقۇم، يېڭى ئوبرازلارنى تەزلىكتە خا-
تىرىلەپ، بالداقىمۇ بالداق چوڭقۇرلىتىش كېرەك. ئېنىنىڭ
تەپسىلى بىر-بىرىگە تەقىقات تېمىسىنى ۋاقىتلىق تاشلاپ قويۇپ، بىر
كۈنى بىلەن دوستىنىڭ ئۆيىگە مېھمان بولۇشقا بېرىپ، دوستى
بىلەن ئۇ تېمىنى مۇزاكىرە قىلغاندا، توساتتىن ئىلھامغا ئىگە
بولۇپ، دوستىنىڭ ئۆيىدە ۋە ئۆزىنىڭ يانچۇقىدا قەغەز بول
مىغاچقا، دەرھال دوستىنىڭ ئاق داستىخىنىغا ئىلھامبەخش ئەت-
كەن فورمۇلالارنى يېزىۋالغانلىكەن. ئەنگلىيىلىك مەشھۇر ئايال
يازغۇچى بىلانت يېزىقچىلىق بىلەن شۇغۇللانغاندىن باشقا،
ئائىلىسىنىڭ بارلىق ئىشلىرىنى ئۆزى قىلىدىكەن. ھەرقانداق
ئىشنى قىلىۋاتقاندا، كۆڭلىگە توساتتىن زاھىر بولغان نەرسىلەر-
نى دەرھال خاتىرىلەپ، ئاندىن ئىشنى داۋاملاشتۇرىدىكەن.
دېمەك، ئادەتلەنگەن تەپەككۇر تەرتىپىدىن ئازاد بولۇش ئۈچۈن،
قىلىنىۋاتقان تېمىنى ۋاقىتلىق تاشلاپ قويۇش، يېڭى تەپەككۇر يولىدا
ئۈچرىغان جەۋھەرلەرنى خاتىرىلەش، تەدرىجىي چوڭقۇرلاپ
مەسىلىنى ھەل قىلىش كېرەك.

تەسەۋۋۇر خۇشال، خاتىرجەم بولۇش. ئەنسىزلىك، پەرەز
سىزلىك، ئۇمىدسىزلىك، خاپىلىق، ئەقلىي قابىلىيەت پائالىيىتىنى
ئەڭ تۆۋەن سەۋىيىگە چۈشۈرىدۇ. چۈنكى، ئاچچىق كەلگەندە
ئەقىل ئارقىدا قالىدۇ، ھەمىشە ئاچچىقلاپ بۇرگەن كىشىنىڭ
ئىلھاملىنىپ ئىجاد قىلىشى تەسكە چۈشىدۇ. ئىجاد قىلغاندىمۇ
ئۈنۈمى ئىجادىيەت يارىتالمايدۇ. بۇنىڭ ئەمەلىيەتتىمۇ نۇرغۇن
ياكىتلىرى بار. يۇقىرىقىدەك چۈشكۈن كەيپىياتلار كىشىنىڭ
روھىي ھالىتىدە بىھۇدە خوراش ھاسىل قىلىپ، ئىلھامنى بو-
غۇپلا قالماستىن، بەلكى سالامەتلىكنىمۇ بۇزۇشى مۇمكىن.
كۆڭلى ئازادە، خۇشال ـ خۇرام تۇرغاندا ئىجادىي تەپەككۇردا
سەكرەش بولۇپ، ئىلھام مەرتىۋىلەپ كېلىشى مۇمكىن (ئىجاد

ئىلھامىدىغان ئادەمنىڭ خۇشال يۇرۇشى باشقا گەپ ـ ئىلۇھىتنە).
بەدەن ساغلام ۋە ئەركىن ـ ئازادە تۇرغاندا، كارىۋاتتا بەخىرات
مان يېتىپ خىيال سۈرگەندە، ئاجايىپ ياخشى تۇيغۇلارنىڭ
پەيدا بولۇشى، مۇۋاپىق مۇزىكىلارنى ئاڭلىغاندا، ئىجادىي تەنە
چەككۈرغا مۇۋاپىق كېلىدىغان شادىمان كەيپىياتنىڭ ئۆرلىشى
خۇشاللىق ئىلھامغا سەۋەبچى بولىدىغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ.

بۇ مەنزىرە ۋە ئۇسۇللاردىن شۇنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ-
دۇكى، ئىلھام ئۆلۈك نەرسە بولماستىن، ئۇ ئادەمنىڭ چۈشەرلە-
كىگە قاراپ كېلىدىغان جانلىق نەرسە. شۇڭا، ئۇنىڭغا ئېرىشىش
تىكى ئاچقۇچنى چىڭ تۇتۇش كېرەك. ئىلھامغا ئېرىشىشتىكى
ئاچقۇچ: بىرىنچىدىن، ئىجادىيەت پاراسىتىنى جانپىدالىق تە-
لەن قوغلىشىش؛ ئىككىنچىدىن، پىنھان ئاڭ پائالىيىتىنىڭ رو-
لىنى تەييارلىقى، مەقسىتى بولغان ھالدا تولۇق جارى قىلدۇ-
رۇشتىن ئىبارەت. مۇشۇ ئىككى خىل نېگىزلىك نەرسىنى چىڭ
تۇتۇپ، باشقا ئۇسۇللارنى ئۇنىڭغا يانداشتۇرغاندا، ئىلھامغا
ئاسانراق ئېرىشكىلى بولىدۇ.

ئىلھام تەۋسىدە شۇنداق بىر نەرسىنى قەيت قىلىپ
ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇكى، ئۇ بولسىمۇ چۈشتۇر ھارىر ئىلىم
ساھەسىدىكى ئۇرغۇنلىغان يېڭى ئىزدىنىشلەر يىتۇنىڭ ئاچقۇچى
توغرىسىدىكى چۈشەنچىسىزنى ئۆزگەرتمەكتە. بولۇپمۇ ئىجادىي
تەپەككۇرنىڭ ئىلھام قىسمىنى ئۇيقۇ ۋە چۈش بىلەن باغلاپ
كۆرمەكتە. پىنھان ئاڭ پائالىيىتىنىڭ ئىلھامنى ئۇتتۇرىغا چىقىل
رىشى، كۆپ ھاللاردا ئۇخلاۋاتقان ياكى چۈش كۆرۈۋاتقان
چاغدا بولۇۋاتقانلىقىدىن ئىبارەت بۇ. پاكىت بىزنى بىر بۆرۈن
قارشى تۇرغان بەزى نەرسىلەرگە يېڭىباشتىن باھا بېرىشىنى
تەلەپ قىلماقتا. بۆرۈن بۇ ھەقتە گەپ قىلغان ئادەم، فرويىنىڭ
ئىدى، ئۇ: ئىلھاملىنىش «كىشىنىڭ تېزگىنلىشىگە ئۇچرىمايدىغان
روھىي پائالىيەت يەنى ئىختىيارسىز پائالىيەتنىڭ نەتىجىسى»

دەپ قارىغانىدى، شۇنىڭدىن كېيىنكى نۇرغۇن ئىلمىي بايان
قاشلار ئويقۇ ۋە چۈش ھالىتىدە ياكى ئادەمنىڭ ئىختىيارسىز
ھالىتىدە بەزى ئىجادىي ئويلارنىڭ غايىبتىن پەيدا بولىدىغانلىق
تەسىراتلىدى. ئاگلاشلارغا قارىغاندا، بۇيۇك ئىنژېنېر بورۇندىل
قېيىن مەسىلىلەرگە يولۇققاندا، شۇ مەسىلە چۈشىگە كىرگۈچە
بىرنەچچە كۈن ئۇدا ئوخلايدىكەن. دېكارت ماتېماتىكا، فىزىكا
جەھەتتىكى بەزى ئوقۇملارنى 1619 - يىلدىكى بىر ئاخشىمى
ئۇچ قېتىم ئايرىم - ئايرىم كۆرگەن چۈشىدە ھەل قىلىۋالغانلىقى
كەن. يېقىندا، ئەقلىشۇناس جىنما: «نۇرغۇن ئىجادىي پىكىر-
لەرنى ئوخلاپ ئۇزاق ئوتمىگەندە ياكى ئويغىنايدەپ قالغاندا
تاپتىم» دەپ يازغان.

ئادەم فىزىئولوگىيىسى ئانالىزى بويىچە قارىغاندا، كىشى
لەرنىڭ چۈش كۆرۈشى كۆپ ھاللاردا «كۆز ھەرىكىتى توختى-
مىغان ئويقۇ» ۋاقتىدا بولىدىكەن. بۇ ۋاقىت پوتۇن ئويقۇ
ۋاقتىنىڭ 24 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدىكەن. بۇ چاغدا ئادەم چوڭ-
قۇر ئويقۇغا پاتسىمۇ، كۆز قارىچۇقى ھەرىكەتتىن توختىمايدى-
كەن. چوڭ مېڭىدە مەلۇم دەرىجىدە پائالىيەت بولۇپ تۇرىدىكەن.
ئەمما، مۇتەخەسسىسلەرنىڭ ئوللىچەپ كۆرۈشىچە، ئادەم كۆز قارى-
چۇقىنىڭ ھەرىكىتى بىلەن مۇناسىۋەتسىز بولغان ئويقۇ باسقۇ-
چىدىمۇ چۈش كۆرىدىكەن، بۇ چاغدا مېڭىدىكى ئېلېكتر دولقۇنى
ئەركىن ھالەتكە كېلىدىكەن. يانۇنىيىلىك مېڭە فىزىئولوگىيىسى
ئالىمى سۇكېمىن جۇنجىنىڭ قارىشىچە، چۈش «چۈش كۆرۈش»
ۋە «ئويلىنىش» دەپ ئىككى باسقۇچقا بۆلۈنىدىكەن. ئالدىنقىسى
چۈش بولسا، كېيىنكىسى ئويلىنىش باسقۇچىغا كىرگەن ھالەت
بولۇپ، ئوخلاپ ئۇزاق ئوتمىگەندە ۋە ئويغىنايدەپ قالغان
ۋاقىت بولسا ئويلىنىش باسقۇچىغا كىرىدىكەن. بۇ چاغدا يېڭى
ئىجادىي پىكىر ياكى بۆسۇش خاراكتېرلىك تەپەككۇر نەتىجىسى
ھاسىل بولۇشىدىكى سەۋەب شۇ ئىكەن. ئەگەر بىز ئالىملار ئىز-

دىنىپ تاپقان مۇشۇ ئىلمىي قاراشلارغا قوشۇلساق، ئۇنداقتا،
بىزنىڭ چۈشتىن ئويغىناي دېگەن ۋاقتىمىز ياكى تاسادىپىي
ئويغىنىپ كەتكەن ۋاقتىمىز ئىلھامنى تۇتۇۋېلىشقا تازا ئەپلىك
ۋاقىت بولۇپ، كىچىك ياكى كۇندۇزدە ئوخلاي دەپ قال-
غاندا ياكى ئويغىناي دەپ قالغاندا كاللىمىزدا زاھىر بولغان
ئويلارنى دەماللىقا تەكرار يادىمىزغا كەلتۈرۈپ ياكى خاتىرە-
لەۋېلىپ، ئۇنى مۇستەھكەملەيدىغان بولساق، ئىجادىيەتتىكى
بىرمۇنچە قىيىن مەسىلىلەرنى ھەل قىلىپ، ئىجادىي پىكىر قە-
لىشتا ھەتتا ئۆزىمىزمۇ ئويلاپ كۆرمىگەن دەرىجىدە ئۆسۈپ
قالمىز. ئەگەر بۇ چاغدا بوشاڭلىق قىلىدىكەنمىز، ئەتىسى قانچە
ئويلىغان بىلەنمۇ ئۇنداق ئويلار يادىمىزغا كەلمەيدۇ.

كۆپچىلىك ئادەملەرنىڭ كۆرگەن چۈشلىرى شۇ ئادەم بە-
شىدىن كەچۈرگەن، كۆرگەن، تەسەۋۋۇر قىلغان، ئۆزىنى قاچۇر-
غان شەيئىلەر بىلەن مەلۇم دەرىجىدە باغلىنىدۇ. بولۇپمۇ شۇ
نەرسىلەر سەۋەبلىك پەيدا بولغان پىنھان ئاڭدىكى بىرمۇنچە
نەرسىلەر بىلەن ئادەم سېزىۋالغىلى بولمايدىغان دەرىجىدە
باغلىنىدۇ. چۈشنىڭ ستېخىيىلىك بولۇشى ۋە مۆلچەرلىگىلى بول-
مايدىغان دەرىجىدە بولۇشى مانا مۇشۇ سەۋەبتىندۇر. لېكىن،
ئىجادىيەت پاراسىتىنى كۈچلۈك قوغلاشقۇچىغا نىسبەتەن ئېيتقان-
دا، ئۇنىڭ كۇندىلىك تۇرمۇشى ئىجادىيەت پۇرسەتلىرىنى قولغا
كەلتۈرۈش، ئىجادىي پىكىرلەر ئۇستىدە ئىزدىنىشتەك ئىجادىي
پائالىيەتنى ئەمەلىيەتكە مەستانە بولۇپ كەتكەنلىكتىن، ئۇ ئىجا-
دىيەتنى مەقسەت، گۈزەللىك، بەخت، قانائەتلىنىش دەپ بىلىدە-
غان پىسخىك دۇنيا بولۇپ شەكىللىنىدۇ - دە، توختۇ داڭگال
چۈشەيدۇ، ئۆچكە جاڭگال دېگەندەك، چۈشىدە ئۆزىنىڭ ئىجا-
دىيەت ئويلىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك نەرسىلەر ۋە پىكىرلەرنى
كۆپرەك كۆرىدۇ. بۇنداق ئىكەن، مېڭىمىزدە تېخىمۇ كۆپ تە-
پەككۇرغا ئىما قىلىدىغان نۇقتىلارنى تۇرغۇزالايدىغان بولساق،

چۇشمىدىگى ئۇلانما تەسەۋۋۇرلارنى ئۆزلىتىز قوغلىشىۋاتقان، مۇناسىۋەتلىك ئىجادىي مەزمۇنلارغا ئېلىپ بېرىشقا بەزى ئىمكانىيەتلەر تۇغۇلۇشى مۇمكىن.

ياپون پسىخولوگى ئىنتىيەنجاك قاتارلىقلار چۇشىنىدە كۆرگەن ئۇلانما تەسەۋۋۇرلارنىڭ ئۇنۇمىنى ئۆستۈرۈشنىڭ يەتتە تۈرلۈك ئۇسۇلىنى ئوتتۇرىغا قويغان:

1. ئىجادىيەت مۇددىئاسىنى تولۇق ئايدىڭلاشتۇرۇش. ئىجادىيەت ئارزۇسىنى كۈچەيتىش. بۇ ئىجادىيەتنىڭ ھەربىرىگە لەندۇرگۈچى كۈچ، مەسىلە ھەل قىلىش نۇقتىسىدىن ئېيتىلغاندا، مەسىلە ئېگىنى كۈچەيتكۈچى، يەنى مەقسەتلىك ئۇلانما تەسەۋۋۇرنىڭ مەيدانغا كېلىشىنى كۈچەيتكۈچىدۇر.

2. مول ماتېرىيال توپلاش. بۇ ئىدىيىۋى قاراشنىڭ ھاسىل بولۇشىدىكى ئاساس بولۇپ، جەزمەن بۇلارنىڭ مەزمۇنىنى تولۇقلاشقا توغرا كېلىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن، ئىشتىن ئاۋۋال ماتېرىياللارنى كەڭ تۈردە توپلاش ھەمدە ئۇلارنى رەتلەپ، تەرتىپلەشتۈرۈش كېرەك. ئەگەر يازما خاتىرە ئىشلەتمەسلىككە مۇمكىنچىلىك بولسا، سۈرەت ياكى جەدۋەل ئارقىلىق ئىپادىلەش كېرەك. چۈنكى، ئوبرازلىق شەيئىلەر، بولۇپمۇ ئىسىدە چىڭ ساقلانغان ئوبرازلىق شەيئىلەر ئادەمنىڭ چۇشىدە ئاسان تەكرارلىنىدۇ.

3. ماتېرىياللارنى ئېلىپ كۆرۈشكە ئەپلىك جايغا قويۇپ، پات - پات ئوقۇپ تۇرۇش ياكى ئۆيىنىڭ كۆزگە تاشلىنىپ تۇرىدىغان يېرىگە چاپلاپ قويۇپ، ئۇنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاپ پىنھان ئاڭغا كىرگۈزۈۋېتىش كېرەك.

4. ئۇخلاشتىن بۇرۇن ئۆزىگە ئۆزى قىلىش. ئۇيقۇ ھەققانچىمۇ شەنكۇ جاڭجۇ مۇنداق ئىما قىلىپا بولىدۇ دەپ قارايدۇ: مەسىلىنى ھەل قىلىشقا كۈرسەتمە بولىدىغان چۇشنى سۈبھى تاڭدا كۆرۈشنى، چۇشنى كۆرۈپ

بولغان ھامان ئويغىنىپ، چۇشنىڭ مەزمۇنىنى ئۇتۇقۇپلاشنى ئارزۇ قىلىش. ئۇخلاشتىن بۇرۇن ئەگەر ئۆزىنى ئۆزى ئۇخلىتىش ئىمكانىيىتى مۇھىم، چۈنكى بۇ يەردە ئېلىپ بېرىلىدىغان ئۆزىنى ئۆزى ئۇخلىتىش ئۇسۇلى ئىمانىك ئىش قابىلىيىتىنى كۈچەيتىش ئۈچۈن قوللىنىلىدۇ. ئىختىيارىي مەشق ئۇسۇلى بولسا، قالايمىقان غەرەزلەرنى چىقىرىپ تاشلاش، «ئىختىيارسىز پائالىيەت» نى «ستېخىيىلىك ھالدا ھەل قىلىشنى ئىبارەت ئىش قابىلىيىتى ئۈچۈن بولىدۇ.

5. بۇنداق ئۇسۇلنىڭ باشتىلا ئۇنۇم بېرىشى ناتايىن، ئۇنى تەكرار مەشق قىلىشقا، تەجرىبىلەرنى يەكۈنلەپ ئۆستۈرۈش كەك توغرا كېلىدۇ.

6. ئەكىنىڭ بېشىغا دەپتەر، قەلەم ئەكىلىپ قويۇپ چۇش كۆرۈپ ئويغانغاندىن كېيىنلا ئۇنى خاتىرىلەۋېلىش ئادىتىنى يېتىلدۇرۇش كېرەك. ياكى ئۇنىڭغۇنى تەييارلاپ قويۇپ، كۆرگەن چۇشلىرىنى دەرھال ئۇنلۇك سۆزلەپ لېنتىگە ئېلىۋېلىش كېرەك.

7. چۇش خاتىرىسى بىلەن ئەتتىق قىلىۋاتقان مەسىلىنى سېلىشتۇرۇپ كۆرۈپ، ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى باغلىنىشنى تېپىش ياكى ھەمراھلىرىغا قويۇپ بېرىپ ئۆگىنىش. شۇنداق قىلىپ چۇشىدە كۆرگەن ئىدىيىۋى كۆرسەتمىنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرۇش، لوگىكىلىق تەپەككۇر ئارقىلىق ئۇلارنى يەغىنچاقلاش، ئەڭ ئاخىرىدا مەسىلىنى ھەل قىلىش كېرەك.

يۇقىرىقىلاردىن كۆرگىلى بولىدۇكى، چۇش چۈتۈنلەي پاپىسىلىق ھالەتتىكى نەرسە بولماستىن، ئۇنىڭدىمۇ بەزىدە مۇرەچچە بايلىق بار. شۇنداق بولغانلىقتىن، ئۇرغۇن ئالىملار ئۆز ئىجادىيەتلىرىنى كېچىدە ئورۇندىغان. بۇ گەرچە ئومۇمىيۈزلۈك

ئەھۋال دېمىگەندىمۇ، خېلى كۆپ ئالىملار بۇنىڭغا قول قويغان. بۇ پاكىتلار شۇنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇكى، ئىلھام تەپەككۇرى ئۇستىدىكى تەتقىقاتنىڭ چوڭقۇرلىشىشىغا ئەگىشىپ، ئەنئەنىۋى ئۇيغۇر نەزمىيىسى ئۆزىنىڭ چەكلىمىلىكىنى ئىشكارىلاپ قويىدى. پاۋلۇپ: «تورموزلىنىش پۈتكۈل چوڭ مېڭە پوستلىقىغا تارقالغان ۋە پوستلاق ئاستىدىكى مەركىزىي نېرۋىغا ئۆتكەندە ئۇيقۇ پەيدا بولىدۇ» دەپ قارىغانىدى. ئۇنىڭ بۇ قارىشى بويىچە ئۇيقۇ بىر خىل پاسسىپ جەريانىدىيەنى قوزغىلىش ئايىغلاشقاندا ئۇيقۇ مەيدانغا كېلەتتى. ھازىرقى زامان تەتقىقاتى پاۋلۇپنىڭ باشقا قاراشلىرىنى ھېلىمۇ ياقىلاپ ماڭسىمۇ، ئۇيقۇ ھەققىدىكى قارىشىغا مۇسابىقە بىلەن قىلىدى. ئۇيقۇ ھالىتىدە ئىلھام پەيدا بولغانلىكەن، ئۇنىڭدىمۇ بىر خىل تەشەببۇسكار جەريان بولۇپ، ئۇنىڭ ئالاھىدە قورۇلما ئاساسى بارلىقىنى، ئۆتكۈزگۈچ نېرۋىلار بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىكىنى جەزملەشتۇردى. شۇڭا، بىزنىڭ ئالدىمىزدا پاۋلۇپنىڭ نەزمىيىسىنى تولۇقلاش ئارقىلىق، ئىلھامنىڭ تېخىچە ئېچىلمىغان سىرلىرىنى ئېچىش ۋەزىپىسىمۇ تۇرماقتا.

4. بۇ ئاستە سەزگۈ

تەتقىقات ئۇستىدە بىز ئومۇمەن لوگىكىلىق يول بىلەن ئىلگىرىلەيمىز. ئەدەبىيات ـ سەنئەت تەتقىقاتىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ھەرقانداق بىر ئىلمىي مەسىلىنى ھەل قىلغاندا مۇنداق ئىككى باسقۇچ بولىدۇ: بىرىنچىسى، تېما شەرتلىرىنى تەھلىل قىلىش ۋە تېمىنى ھەل قىلىش ئىدىيىسى (قىياس) نى ئومۇملاشتۇرۇش باسقۇچى؛ ئىككىنچىسى، ئەك دەسلەپكى قىياس ئۇستىدىكى دەلىللەش، شۇنداقلا دەۋرى تەھلىل، ئومۇملاشتۇرۇش، دەلىللەشتىن ئىبارەت ئۇچ بۆلەك ئارقىلىق

ئەك ئاخىرقى جاۋابنى شەكىللەندۈرۈش باسقۇچى. ھازىر نۇرغۇن ئالىملار تەھلىل قىلىش، ئومۇملاشتۇرۇشتىن ئىبارەت مۇشۇ كۆز قاراشقا قوشۇلىدۇ. يەنى تېما ئوتتۇرىغا قويۇلغاندىن كېيىن، بۇنىڭغا ئۇلاپلا تېما ۋە تېمىغا مۇناسىۋەتلىك ئاخباراتلار ئۇستىدە تەھلىل ئېلىپ بېرىپ، مۇشۇ ئاساستا بۇرۇن ھەل قىلىنغان مەسىلىلەرگە ئوخشىتىش ئېلىپ بېرىپ ھەل قىلىش ئۇسۇلىنى ئوتتۇرىغا قويۇش ھەمدە بۇ خىل ئۇسۇلنى دەلىللەش ھەم تاكامۇللاشتۇرۇشقا قوشۇلىدۇ. لېكىن، كەشپىيات ۋە ئىختىرانى بۇنداق ئەندىزە ئەمەس، بەلكى ئاڭلىق ياكى ئاڭسىز ھالدا بۇنداق ئەندىزىدىن پايدىلىنالىغان ئالىم ياكى ئىختىراچى مەيدانغا كەلتۈرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، قانچىلىك نەتىجىگە ئېگە بولۇش ۋە بۇنداق نەتىجىنىڭ قانچىلىك ئەھمىيەتكە ئېگە بولۇشىنى مەزكۇر ئەندىزىگە بولغان بىلىش دەرىجىسى ئەمەس، بەلكى مەسىلىلەرنى تەھلىل قىلىش ۋە مەسىلىلەرگە ئومۇملاشتۇرۇپ جاۋاب بېرىش (يېقىندىن ئوخشىتىش ۋە يىراقتىن ئوخشىتىش) قابىلىيىتى، بىلىمنىڭ چوڭقۇرلۇقى ۋە كەڭلىكى، شۇنداقلا كەشپىيات، ئىختىراتېمىلىرىنى ھەل قىلىش تەجرىبىسى بەلگىلەيدۇ. شۇنداق بولۇپلا قالماستىن، بۇ شەرتلەرنى ھازىرلىغان بىلەنلا جەزمەن مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشقا كاپالەتلىك قىلغىلى بولمايدۇ. چۈنكى قىيىن، ئۆلچەملىك بولمىغان تېمىلار يىراقتىن ئوخشىتىش ئارقىلىق ھەل قىلىنىدۇ. ھالبۇكى، ئۇ توختىماستىن ئىزدىنىشنى، تۇرلۇك ئەھۋاللارنى ئوڭۇشلۇق تۇردە بىرىكتۈرۈپ، ئادەمگە ئىلھام بېرىدىغان ئۇچۇرغا ئايلاندۇرۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇنىڭدىن شۇنى پەرەز قىلىش مۇمكىنكى، تەتقىقاتچىنىڭ كۆزىتىش قابىلىيىتىنى بەلگىلەيدىغان نەرسە ئوخشاشلىقنى تېپىش بولۇپ، بۇنداق قابىلىيەت كەشپىيات ۋە ئىختىرالارنىڭ يول كۆرسەتكۈچىسىدۇر. بۇنىڭدىن شۇنداق قاراشقا كېلىشكە

بولىدۇكى، بىز تالانتىمىزنى ئۆستۈرۈشنى ئويلىغاندا، ئالدى بىلەن تارىخىي تەجرىبىلەرگە ئەھمىيەت بەرگەن هالدا، تارىختا ئۆتكەن ئالىملارنىڭ تەجرىبىسىنى ئەسلەش ئارقىلىق كەشپىياتلاردىن كەشپىيات يولىنى تېپىشىمىز كېرەك.

هازىرقى زامان ئۇسسۇلشۇناسلىقنىڭ ۋەزىپىسى ئىلمىي ئىزدىنىش جەريانىنىڭ يۇقىرىدىكى باسقۇچلىرىنىڭ قۇرۇلمىسىنى ۋە ئۇسۇلىنى مۇپەسسەل تەتقىق قىلىش بولۇپ، ئۇسسۇلشۇناسلىق تەتقىق قىلىپ چىققان ئۇسۇللار بىزگە پەن - تېخنىكا تېمىلىرىنى هەل قىلىدىغان يولىنى كۆرسىتىپ بېرەلەيدۇ، ئەمما، تېمىلارنى يەككە - يەككە هەل قىلىدىغان ئۇسۇلنى كۆرسىتىپ بېرەلمەيدۇ. ئىجادىي ئىزدىنىشنىڭ ئۇسۇللىرى مەيلى قانچىلىك مۇپەسسەل بولۇپ كەتسۇن، مەيلى بىز مۇناسىۋەتلىك تەكلىپلەرنى قانچىلىك ياخشى ئىگىلىۋالمايلى، بۇلارنىڭ هەممىسى بىزنى پەن - تېخنىكا تېمىلىرىنى ئۇنۇملۇك هەل قىلالايدىغان قىلىشقا قادىر ئەمەس. هەل قىلغۇچ نەرسە يۆنىلىشى، سىستېمىسى بولغان هالدا ئۆزى تاللىۋالغان كەسىپ لىنىردە مەسىلىلەر ۋە تېمىلارنى ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل هەل قىلىش؛ شۇنداقلا قەتئىي تۇردە ئادەتلىق، ئاسانلىقتىن مۇرەككەپ، قىيىنلىققا قاراپ ئەتراپلىق مەشق ئېلىپ بېرىشتۇر.

ئاندىن قالسا، ئىجادىيەت نەزەرىيىسىنىڭ غەيرىي ئورتودوكسال تەرەپلىرىنى تېپىپ چىقىپ، بۇ جەھەتتىكى قابىلىيەتلەرنى ئۆستۈرۈشمىز كېرەك. غەيرىي ئورتودوكساللىق نى ئالىملار لوگىكىلىق ئۇسۇل بىلەن هەل قىلىش قىيىن بولغاندا ئەستاىدىغان غەيرىي لوگىكىلىق ئەندىزە دەپ چۈشىنىدۇ. راست دېگەندەك، پەن - تېخنىكىدىكى لوگىكىلىق يول بىلەن هەل قىلىنىدىغان تېمىلار ئادەتتە ناهايىتى روشەن بولغان ئاڭلىق ئەمگەك ئارقىلىق هەل قىلىنىدۇ. لېكىن، بەزى تېمىلار لوگىكىلىق يول بىلەن قاتتىق

ئويلانغانلىقتىن، ئادەمنىڭ كاللىسىنىڭ قېتىقى چىقىپ كەتكەن تەقدىردىمۇ هەل بولماي، بۇنداق ئاڭلىق خىزمەت ئۇزۇلۈپ قالغاندا، دەم ئالغاندا هەل بولىدۇ. ئالاهىدە قىيىن تېمىلارغا يولۇققاندا تېمىنى هەل قىلىدىغان بۇنداق پىكىر هەمىشە ئۇشتۇمتۇت، ناهايىتى تاسادىپىيلىق بىلەن پەيدا بولىدۇ. بۇنداق پىكىرنى ئالىملار بۇ ۋاستە سەزگۈدەپ ئاتايدۇ. بۇ ۋاستە سەزگۈ كۆڭۈل بىردىنلا يورۇپ، ئىزدەپ تاپالمايۋاتقان جەۋهىرىي پىكىرگە ئىگە بولۇشتۇر. بۇنداق پىكىرگە ئىگە بولۇشنىڭ فورمۇلىسى: زاهىر ئاڭ ئىلكىدىكى خىزمەت — تەنەپپۇس — دەم مەھەللىنىڭ كۆڭۈل يورۇشتۇر.

بۇنداق دەرمەھەللىك كۆڭلى يورۇش بارلىق ئىلمىي پائالىيەتلەردە كۆرۈلىدۇ. ئەمما، ئالىملار، ئاساسلىقى ئىجادىيەت ئۇسۇلشۇناسلىقى بىلەن مەشغۇل بولغۇچى ئالىملار ئىلىم - پەندە تەپەككۇر شەكلىدە رول ئويناىدىغان بۇ ۋاستە سەزگۈنىلا ئاساس قىلىدۇ، ئالىملارنىڭ قارىشىچە، ئىلمىي بولغان بۇ ۋاستە سەزگۈ (ئالىملارنىڭ بۇ ۋاستە سەزگۈسى) ئىلمىي ئىجادىيەت هادىسىسى بولۇپ، ئىلمىي ئىجادىيەت قابىلىيەتلىرىنىڭ يىغىندىسى سۈپىتىدە مەيدانغا چىقىپ، زاهىر ئاڭ ئىلكىدە بولغان لوگىكىلىق تەپەككۇرنىڭ قۇدرىتىدىن هالقىپ كېتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئىجادىي قابىلىيەت — تالانتنى ئۆگىنىشتە بۇ ۋاستە سەزگۈنى ئۆگىنىش يادرولۇق مەسىلىدۇر.

راست دېگەندەك، تەتقىقات ئىشىدا هەرقاچان ئاچالغا هەتتا تۆت كوچىغا كىرىپ قېلىپ قەيەرگە مېڭىشنى بىلەلمەيدىغان ئەهۋاللار بولىدۇ. ئەقىل يەتمەيدىغان مەسىلىگە دۇچ كەلگەن بۇنداق چاغدا يول باشلاشقا ئادەممۇ بولمايدۇ. بۇنداق

چاغدا بۇاستە تۇيغۇغا تايىنىشقا تۇغرا كېلىدۇ. چۈنكى، بۇاستە تۇيغۇ بىزنى ئەنە شۇنداق ئاچا يولدىن تۇغرا يولغا باشلاپ قويىدىغان ياكى توت كوچىدىن تېگىشلىكىگە باشلاپ قويىدىغان پۇرسەت ئەلچىسىدۇر. لېكىن، بىز ئادەتتە لوگىكىلىق تەپەككۇرنىڭ دېدۇكسىيىلەش ۋە ئىندۇكسىيىلەشتەك ئەندىزىلىرى بويىچە مەسىلىگە ھۆكۈم قىلىشقا ئادەتلىنىپ كەتكەنلىكىمىز ئۈچۈن بۇاستە سەزگۈدىن ئىبارەت ئۇنۇملۇك ۋاستىگە سەل قاراپ قالىمىز. ئەگەر ئۇنىمۇ تەھلىل قىلىش ۋە ئومۇملاشتۇرۇش-تىن ئىبارەت لوگىكىلىق تەپەككۇر جەريانىدا قوللىنىلسا، ئۇ بىزنىڭ يوشۇرۇن ئىقتىدارىمىزنى جارى قىلدۇرۇشقا زور دەرىجىدە ياردەم بېرىدۇ - دە، ھەرقانداق دېلىغۇل بولۇپ تۇرغان ئىككى ياكى ئىككىدىن يۇقىرى يول ئالدىدىن بىزنى نىشاندىكى يولغا ئىتتىرىدۇ. بۇنداق ئىكەن، ئادەتتىكى چاغلار-دىمۇ بىز ئۆزىمىزنىڭ بۇاستە سەزگۈ قابىلىيىتىمىزنى چېنىقتۇرساق ھەمدە ئۇنىڭ بۇيرۇقلىرىنى بايقاپ ھەرىكەت قىلىدىغان ھالەتكە كەلسەك، تەبىئىيكى، ئۆز ھالىتىمىزدىن ئۇنۇمى ناھايىتى ئۇستۇن بولغان يېڭى ھايات يولىغا قەدەم تاشلىيالايمىز.

ئەمەلىي تۇرمۇشىمىزغا قاراپ باقايلى: بىز كۆڭلىمىزدە توغرا تۇيغۇلاردا بولغانلىقتىن، قانچە قېتىملاپ «بۇرۇنلا شۇنداق ئويلايتتىم»، «شۇنداق بولارمىكىن دېگەنىدىم»، «پاھ»، «ئىش مەن دېگەندەك بولدى» دەپ كاللىمىزنىڭ ئىشلەيدىغان-لىقىغا قول قويغان. بۇ ھالەت بىزنىڭ ئېچكى دۇنياىمىزدا ھۆكۈم سۈرۈۋاتقان ئىلھام دولقۇنى بولۇپ، پەقەت بىز ئۇنىڭ بۇاستە سەزگۈ دېگەن نامىنىلا بىلەلمىگەنلىكىمىز ئۈچۈن، بۇ ئېھتىمالنىم بىر غايىبلىقتۇر، دېگەن خاتا ئوي بىلەن كېتىۋېرگەنىدۇق.

— توپ مۇسابىقىسى ۋاقتىنى بىرنەچچە مىنۇت ئۇزارتىپ

سىنىشىش باسقۇچىغا كىردى، — دەيدۇ بىر پىسخولوگ، — توپ ماھارىتى ئۇستۇن بىر توپچىنىڭ قولىغا چۈشتى، ئۇ قارشى تەرەپنىڭ توسۇشلىرىدىن بۆسۈپ ئۆتۈپ بىر بوشلۇقنى تاپتى - دە، زېرەكلىك بىلەن توپنى سېتكىغا ئاتتى، توپ سېتكىغا چۈشتى - دە، بىر مەيدان مۇسابىقىنىڭ نەتىجىسى قولغا كەلدى. توپ مەستانىلىرى ئۇنىڭ بۇاستە سەزگۈسىگە تايىنىپ ئۇتۇپ چىققان ماھارىتىگە مەستلىكى كېلىپ تاماقلىرى-نى چېكىشتى.

يەن تارىخىدىمۇ بۇاستە سەزگۈگە تايىنىپ يەنە بۆسۈش خاراكتېرلىك ئىجادىيەتلەرنى بارلىققا كەلتۈرگەنلەر ناھايىتى كۆپ. مەيلى ئارخىمىد، مەندېلىيېۋ بولسۇن ياكى «كۆڭۈل گۈۋاھلىقى ناھايىتى مۇھىم، كۆڭلۈمنىڭ گۈۋاھلىقى مېنى ناھايىتى مۇرەككەپ ئىدىيەلەرنى ئىگىلىۋېلىشىمغا يار-دەم بەردى» دېگەن ئېينىشتېين بولسۇن، ئۇلار بۇاستە سەز-گۈنىڭ نېمىلىكى ۋە قانداق چاغدا يۇز بېرىدىغانلىقىنى بىزگە تۇرلۇك يوللار بىلەن نامايان قىلدى. چۈنكى، بۇاستە سەز-گۈ تېمىغا جاۋاب بېرىدىغان ئومۇمىي قائىدە بولمىغاندا، ئادەم دېدۇكسىيىلەش ئارقىلىقمۇ جاۋاب تاپالمىغان، ئېرىشكەن ئوي - پىكىرلىرىمۇ كىشىنى قايىل قىلارلىق دەرىجىدە ئىندۇكسىيىلەپ بېرەلمىگەن. قىسقىسى، بۇاستە سەزگۈ بارلىق تەجرىبە ۋە بىلىم زاپىسى يېتىشمەيۋاتقان قىيىن ئەھۋالدا مەي-دانغا چىقىپ، تەتقىقاتچىغا خاسىيەتلىك ئامەت بېغىشلايدۇ. كونكرېت ئېيتقاندا، ئۇ تۆۋەندىكىدەك رول ئويناىدۇ:

بىرىنچىدىن، بۇاستە سەزگۈ تېزلىكتە ئەلا تاللاش ئېلىپ بېرىشقا ياردەم بېرەلەيدۇ. كەشپىيات، ئىختىرالارنىڭ كۆپچىلىكى مەسىلىلەرنى بايقاشتىن باشلىنىدۇ. ئەمما ھەربىر مەسىلىنىڭ ھەل قىلىنىشىدا بىرمۇنچە ئېھتىماللىقلار بولىدۇ، ئۇ ئېھتىماللىقلار ئۇستىدە توغرا تاللاش ئېلىپ بېرىش -

بارالماسلىق مەسىلىنى ھەل قىلىشنىڭ ئاچقۇچى بولىدۇ. خۇددى فرانسۇز ماتېماتىكى پوئىنكار ئېيتقانىدەك، «كەشپىيات دېگەن ئەمەلىيەتتە پەرق ئېنىقلىتىن ئىبارەت، تېخنىكىمۇ ئېنىق ئېيتقاندا، تاللاشتىن ئىبارەت»، ھەر خىل ئېھتىمالنىڭ ئاستىدا ئەڭ ئەلا تاللاش ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن قانداق قىلىش كېرەك؟ ھازىرغىچە ئېلىپ بېرىلغان تەجرىبىلەرگە قارىغاندا، بۇ ۋەزىپە ئىنى لوگىكىلىق تەپەككۇر قائىدىلىرى بويىچە ئەقلىي يەكۈن چىقىرىش ئۇسۇلى بىلەن ئورۇندىغىلى بولمايدۇ. شۇڭا، جەزمەن بۇاستە سەزگۈگە تايىنىش كېرەك.

بۇاستە سەزگۈ ئادەتتە بىلىمى كەڭ، تەجرىبىسى مول ئادەملەردە پەيدا بولىدۇ. بۇنداق ئادەملەر ھەر خىل ئېھتىمالنىڭ لارنىڭ ياخشى - ناچارلىقىنى بايقاپ، ناھايىتى قىيىن ئەھۋال ئاستىدىمۇ، ئەڭ ئەلا تاللاش ئېلىپ بارالايدۇ. ئالايلۇق، پىلانك ئېنېرگىيە كۇۋانتى پەرىزىنى ئوتتۇرىغا قويغاندىن كېيىن فىزىكىدا مەسىلە پەيدا بولغان، يەنى كلاسسىك فىزىكا نەزەرىيىسىگە تۇزىتىش كىرگۈزۈش ئارقىلىق ساقلاپ قېلىش كېرەكمۇ ياكى ئېنىقلاش ئارقىلىق يېڭىچە كۇۋانت فىزىكىسىنى ئىجاد قىلىش كېرەكمۇ دېگەن مەسىلە پەيدا بولغان. ئېينىشتېيىن بۇنداق تاللاۋېلىشلاردا ئېنىقلاش يولىنى تۇتقان ھەمدە «فوتو كۇۋانت پەرىزى» ئارقىلىق كۇۋانت نەزەرىيىسىگە زور تۆھپە قوشقان. ئاۋستىرىيىلىك فىزىك پاۋلىر ئېيتقاندەك، ئېينىشتېيىن ئۇنىڭدا ئۆزىنىڭ ئادەتتىن تاشقىرى بۇاستە سەزگۈ قابىلىيىتىگە تايانغان.

ئىككىنچىدىن، ئالىملارنىڭ ئىجادىي ئالدىن كۆرۈشلىرىگە ھۆ يارداەم بېرەلەيدۇ. ئالىملار ئۆزلىرىنىڭ بۇاستە كۆزىتىش تېكى ئاجايىپ قابىلىيەتلىرىگە تايىنىپ، مۇرەككەپ پاكىتلىق ماتېرىيالاردىن مەلۇم ھادىسىلەر بىلەن ئىدىيىلەرنى سەزگۈرلۈك بىلەن سېزىپ، كەلگۈسىدە بۇ جەھەتتە زور ئىلمىي ئىجادىيەت

بىلەن ئىختىتە انىڭ ۋۇجۇدقا كېلىدىغانلىقىنى ئالدىن كۆرەلەيدۇ. ئىنسانىنىڭ بۇنداق بۇاستە سەزگۈ قابىلىيىتى «ستراتېگىيىلىك بۇاستە سەزگۈ قابىلىيىتى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. چۈنكى ئۇ ئىلمىي تەتقىقاتنىڭ راۋاجلىنىش ستراتېگىيىسىنى بەلگىلەيدۇ. ئالايلۇق، ئىلىم - پەن تارىخى ئېنگلىيىلىك فىزىك ئېرنېست روسېر فوردنىڭ ئادەتتىن تاشقىرى «ستراتېگىيىلىك سەزگۈ قابىلىيىتى» گە ئىگە ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىغان. روسېر فورد ئاتوم فىزىكىسى بىلەن ئاتوم يادروسى فىزىكىسى جەھەتتە بىرقاتار زور ئىجادىي تۆھپىلەرنى قوشقان. ئۇ ئاتوم يادروسىنىڭ مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى ئالدى بىلەن ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئاتوم تۈزۈلۈشىنىڭ سەييارە مودېلىنى ئوتتۇرىغا قويغان. مانا بۇ ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ بۇاستە سەزگۈسىدىكى ھۆكۈمگە تايىنىپ بۇجەھەتتىكى تەتقىقات خىزمىتىگە بۇرۇنلا پۈتۈن زېھنى بىلەن ئاتلىنىش ئارقىلىق قولغا كەلتۈرگەن مول نەتىجىسىدىن ئىبارەتتۇر. بول ئېيتقانەدەك: «روسېر فورد ئۆزىنىڭ چۆڭقۇر، بۇاستە سەزگۈسى ئارقىلىق مۇرەككەپ ئاتوم يادروسىنىڭ مەۋجۇتلۇقى ۋە ئۇنىڭ مۇقىمچانلىقى بەزى غەلىتە ۋە يېڭىچە مەسىلىلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغانلىقىنى بۇرۇنلا تونۇغان». ئۇ مانا شۇ يول بويىچە مېڭىپ، بۇ جەھەتتە تولىمۇ قىممەتلىك ۋاقىت ئىچىدە نۇرغۇنلىغان مۇھىم كەشپىياتلارنى بارلىققا كەلتۈرگەن.

ئۇچىنچىدىن، بۇاستە سەزگۈ ئالىملارنىڭ يېڭى ئىلمىي ئىدىيىلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇشىغا ياردەم بېرەلەيدۇ. ئالىملار نۇرغۇن تەجرىبە ماتېرىيالىرىنى ئىگىلەپ، ئۆز ئىدىيىسىنى ئوتتۇرىغا قويغانغا قەدەر، ئۇلاردا ئېينىشتېيىن ئېيتقاندەك: «ھېچقانداق مۇقەررەر لوگىكىلىق مۇناسىۋەت ساقلانمايدۇ، پەقەت مۇقەررەر بولمىغان بۇاستە سەزگۈنىڭ يېتەكلىقى

مۇناسىۋەتتىلا ساقلىنىدۇ، ئۇ مۇقەررەر بولمىغاچقا، ئۆزگىرىدۇ.»

بۇ ئاستە سەزگۈ ئەنە شۇنداق مۇھىم بولسىمۇ، ئۇنىڭغا ھازىرغىچە مۇكەممەل تەبىر بېرىلگىنى يوق.

رۇس ئالىمى دېئرىتۇراننىڭ قارىشىچە: «ئىلمىي كەشىياتىنىڭ ئومۇمىي نەزەرىيىسىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ بولغان چاغدىلا، ئاندىن بۇ ئاستە سەزگۈنىڭ ماھىيىتىنى ئېچىپ بېرگىلى بولىدۇ». بۇ ئالىم كەشپ قىلىشنىڭ ئومۇمىي نەزەرىيىسىنى تەھلىل قىلىش ئومۇملاشتۇرۇشتىن ئىبارەت دېگەن كۆز قاراشنى ئالغا سۈرىدۇ. ئۇ مۇشۇ قارىشى بويىچە، ئىلىم - پەندىكى بۇ ئاستە سەزگۈ ئەقلىي مەسىلىلەرنى تەھلىل قىلىشدىغان ۋە جاۋاب بولىدىغان پىكىرلەرنى ئومۇملاشتۇرىدىغان قابىلىيەتلەرنىڭ يىغىندىسى، بۇ قابىلىيەتلەر ئۆگىنىش ۋە مۇستەقىل خىزمەت قىلىش جەريانىدا شەكىللىنىدۇ ۋە تەرەققىي قىلىدۇ، دەپ قارايدۇ. ئەگەر بىز بۇ ئالىمنىڭ پىكرىگە قوشۇلساق، ئۇنىڭ «تالانتىنىڭ ماھىيىتىنى ئېچىپ بېرىش ئۈچۈن، تەھلىل قىلىش ۋە ئومۇملاشتۇرۇش (تەسەۋۋۇرلار) تىن باشقا ئالاھىدە شەكىلدىكى بۇ ئاستە سەزگۈ زۆرۈر بولمايدۇ. چۈنكى، يۇقىرىدىكى قابىلىيەتلەرمۇ ئىلىم - پەندىكى بۇ ئاستە سەزگۈنىڭ يادروسىنى شەكىللەندۈرەلەيدۇ دېگەن قارىشىمۇ ماقۇل بولۇپ، بۇ ئاستە سەزگۈنى شەكىللەندۈرۈش ئۈچۈن ئىجادىي قابىلىيەتنى يەنە تەجرىبە بىلەن تولۇقلاش كېرەك دېگەن يەرگە كېلىمىز. بۇنداق ئەھۋالدا بىز دەۋاتقان تەجرىبە تەقىقاتچىنىڭ ساپاسى بىلەن سىستېمىلىق ئىلىم - پەن بىلىمىنىڭ بىرلىكى بولۇپ گەۋدىلىنىدۇ. تەتقىقات ساپاسى ئاكتىۋال بولغان مۇستەقىل خىزمەت جەريانىدا شەكىللىنىدۇ ھەمدە مەۋقەنى ئومۇمىي نەزەرىيە ئۇقۇملىرىغا بولغان چوڭقۇر چۈشەنچە ۋە زۆرۈر بولغان كونكرېت تەجرىبىلەر ئاساسىدا تۇرغۇزىدۇ.

بۇنداق ئىكەن، بۇ ئاستە سەزگۈ تەتقىقات بىلەن شۇغۇللانمىغان ئادەملەردە بولمايدۇ. پاسسىپ ھالەتتە تۇرغان بىلىملىك ئادەمدىمۇ بولمايدۇ. چۈنكى ئالاقىنى ئىپادە قىلىۋاتقان بۇ ئاستە سەزگۈ ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ تەتقىقات تەجرىبىلىرى ئاساسىدىكى تەجرىبە ئەملىيىتىدە نۇرلىنىشى بولغانلىقتىن، ئۇ پەقەت ئاكتىۋال ئەملىيەتنىڭ ئۆزى بولىدۇكى، پاسسىپ ھالەتتە قاراپ تۇرغان ۋە مول ئىلىم - پەن بىلىمى بىلەن تەييارلىنىپ، تەجرىبە ئەملىيىتىگە قاتناشمىغان ئاتالمىش بىلىملىك ئادەملەرگە قاراپمۇ قويمايدۇ.

بۇ ئاستە سەزگۈدىن ئىبارەت بۇ ئامەت قىزغىشى بىلىم تەييارلىقى پۈختا، توختىماي ئىزدىنىۋاتقان، يەنى كاللىسىدا تولۇق تەييارلىقى بولغان ئادەمگە كېلىپ قونۇدىغانلىقىنى بىلىش ئۈچۈن، تۆۋەندىكى مىسالنى كۆرسىتىپ ئۆتۈش پېتىرلىك ئىسپاتتۇر.

خەۋەرلىشىش تېخنىكىسى ئومۇمىيۈزلۈك ماگنىت دولقۇنىدىن، يەنى سىمسىز رادىئو، تېلېۋىزور، فوتو تېلېگراف، سۆنئىي ھەمرا ئالاقىسى قاتارلىقلاردىن ئايرىلالمايدۇ. بۇ تېخنىكىنىڭ يارىتىلىشى بىرنەچچە ئالىمنىڭ قولىدىن ئۆتكەن بولۇپ، ئەڭ ئاخىرقى غەلىبىنى ئەنە شۇنداق باشقىلار كەشپ قىلغان شەيئىلەر ئارقىلىق ئۆزىنى چەنلىتۇرۇپ، بارلىق تەرەپلەرنى ئاختۇرۇپ تەتقىق قىلغان ئالىم گېرتىس قولغا كەلتۈرگەن.

1865 - يىلى ئەنگلىيىلىك فىزىك ماكسۋېل جىرىنچى بولۇپ بىر ئىلمىي ماقالىسىدە ئېلېكتر دولقۇنىنىڭ مەۋجۇتلۇقىغا بېشارەت قىلغاندىن كېيىن، 1873 - يىلى كلاسسىك ئەسىرى «ئېلېكتر ماگنىت دولقۇنشۇناسلىقى ھەققىدە ئومۇمىي بايان» نى ئېلان قىلىپ، ئېلېكتر ماگنىت دولقۇنىنىڭ مەۋجۇتلۇقىغا يەنە بىر قېتىم ھۆكۈم قىلىپلا قالماستىن، يەنە ئېلېكتر ماگنىت دولقۇنىنىڭ سۈرئىتى نۇرنىڭ سۈرئىتى بىلەن ئوخ

شائش، نۇرنىڭ ئۆزىدا بىر خىل ئېلېكتر ماگنىت دولقۇنى دېگەن ھۆكۈمنى چىقارغان. لېكىن، ماكسۋېل ئۆز قولى بىلەن تەجرىبە ئېلىپ بېرىپ، ئېلېكتر ماگنىت دولقۇنىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى كىشىلەرگە ئىسپاتلاپ بەرمىگەن. بۇنىڭ بىلەن، كىم شۇنى ئىسپاتلاپ بېرەلىسە، پەن - تېخنىكا تارىخىدا ئۆچمەس ئىز قالدۇرىدىغان پۇرسەت شەكىللەنگەن. ئالاھازەل ماكسۋېل ئېلېكتر ماگنىت دولقۇنىنى تەتقىق قىلىۋاتقان چاغدا، تومسون دېگەن كىشىمۇ «غەلىتە» بىر خىل ھادىسىنى بايقىغان: ئۇ ئېلېكتر مەنبەسىنى ئالاھىدە ياسالغان كاتۇشكىغا ئۇلىغاندىن كېيىن، كاتۇشكىنىڭ يېنىدىكى تۆمۈر شىرەنىڭ بۇرجىكىگە، ئۆيدىكى سۇ تۇرۇبىسىغا، ھەتتا 9 مېتر يىراقلىقتىكى پار ماشىنىسىغا ئۇلاپ، پىچاقنى ئۇرغاندا ئون ئۇچقۇندىغان. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ ئۆزىنىڭ تەۋرىنىش سىم ئورامى (تەۋرىنىش كارتوچكىسى) نى ئۆينىڭ قاپ ئوتتۇرىسىدا قويۇپ، بىر جۈپ كۆمۈر ئېلېكترودتىن ياسالغان «قوبۇل قىلىش ئەسۋابى» ئارقىلىق تەجرىبە ئېشىلگەن. بۇ قوبۇل قىلىش ئەسۋابى ھەتتا يەر ئاستىدىكى ئۆي ۋە ئالتە قەۋەتلىك بىنانىڭ ئۆگزىسىدەك يىراق جايدىمۇ ئېلېكترلىك ئۇچقۇن ھاسىل قىلغان. نېمە ئۈچۈن بۇنداق بولىدۇ؟ تومسون تولا ئويلاپ ھارغان ۋە تالغان، ئەمما زادىلا قانائەتلىنەرلىك جاۋاپ تاپالمايدۇ. بولغان ۋەقەلەرنى خاتىرە قىلىش بىلەن ئىشنى تۈگىتىدى قىلغان. بۇ يەردىكى سىر شۇ بولغانكى، تومسون 1871 - يىلى ئېلىپ بېرىۋاتقان بۇ تەجرىبىسىنى 1865 - يىلدىكى ماكسۋېلنىڭ نەزەرىيىسى بىلەن بىرلەشتۈرەلمىگەن. مۇشۇ بىر ئۇزۇكچىلىك تومسوندا ئېلېكتر ماگنىت دولقۇنىنى بايقايدىغان بۇ ئاسىتە تۇيغۇنىڭ پەيدا بولۇشىغا توسقۇن بولۇپ، ئۇنى ئۇلۇغ كەشپىيات پۈرسىتىدىن مەھرۇم قىلغان.

ماكسۋېل «ئېلېكتر ماگنىتشۇناسلىقى ھەققىدە ئومۇمىي

بايان» نى ئېلان قىلىپ ئىنگلىز يىلنامىدىن كېيىنكى 1875 - يىلى بۇيۇك ئىختىراچى ئېدىسون يەنە بىر زور كەشپىيات يارىتقان. ئۇ مىكروفون ياساش تارىخىدا بىلەن تەڭقاتقا كىرىشكەن ۋە شۇ سەۋەبتىن رېلىنىڭ خىزمەت ئەھۋالىغا دىققەت قىلىپ ماڭغان. رېلىنىڭ ئاساسلىق قورۇلمىسى ئېلېكتر ماگنىتلىق تۆمۈر بولغانلىقتىن، توك بېرىلگەن ھامان تۆلىغۇچىنى تارتىسا، توكنى ئۈزۈۋەتكەن ھامان تۆلىغۇچ پۈرۈنىڭ تەسىرىدە ئورنىغا قايتىدۇ. ئېدىسون مانا مۇشۇنداق رېلىنىڭ خىزمەت ئەھۋالىنى تەتقىق قىلىش بىلەن مىكروفون ئىجاد قىلىشنى تارىخىغا قىلغان. كىم بىلسۇن، ئۇ رېلىنىڭ خىزمەت ئەھۋالىنى بايقاۋاتقاندا تۆلىغۇچ تارىسىدا توساتتىن ئۇچقۇن پەيدا بولغان. بۇنىڭ سەۋەبى نېمە؟ ئېدىسون يەنە ئۆتكۈزگۈچ بىلەن بىر ئۇچىنى تۆلىغۇچقا تۆلاپ، ئۆتكۈزگۈچنىڭ يەنە بىر ئۇچىنى مېتال ئۇچقا توغرىلىغان، «غەلىتە ھادىسە» شۇ بولغانكى، ئۆتكۈزگۈچ بىلەن مېتال ئۇچ ئوتتۇرىسىدا ئېلېكترلىك ئۇچقۇن پەيدا بولغان. ئېدىسون ناھايىتى ئەستايىدىل ئادەم بولغاچقا، بۇنىڭ ئىچىدە چوقۇم تېخىچە بىلىنمىگەن يېڭى بىر قانۇنىيەت بار دەپ ئويلاپ، كۆزنىگە كۆرۈنگەن ئەھۋاللارنى تەپسىلىي خاتىرىلىۋالغان، ئەمما، ئۇلارنى چوڭقۇرلاپ تەتقىق قىلىشاي يەنىلا مىكروفون ئىجاد قىلىشقا بېرىلىپ كەتكەن. ئەمەلىيەتتە ئېدىسون ئېيتقان «بىلىنمىگەن يېڭى قانۇنىيەت» ئۇنىڭدىن ئىككى يىل بۇرۇن ماكسۋېل ئېلان قىلغان ئېلېكتر ماگنىت دولقۇنى قانۇنىيىتى بولۇپ، ئەگەر ئېدىسون مۇشۇ نۇقتىدا ئورۇپ ئېلېكتر ماگنىت دولقۇنى كەشپ قىلغان بولسا ئىدى، ئۇ تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ سىمسىز رادىئوغىمۇ يادىغا كەلتۈرۈشتەك بۇ ئاسىتە سەزگۈگە ئىگە بولاتتى - دە، سىمسىز رادىئومۇ ئۇنىڭ قولىدا ئىختىرا بولۇپ پەن - تېخنىكا ئىختىرا تارىخىمۇ يېڭىچە باشلىنىپ يېزىلغان بولاتتى.

ئەڭ ئاخىرىدا بۇنداق بىۋاستە سەزگۈ گېرمانىيىلىك قىزىك گېرتىسنىڭ كاللىسىدا دولقۇنلىدى. ئۇ ئېلىكتر ماگنىت دولقۇنىنى ھەقىقىي بايقىدى.

گېرتىس تولىمۇ كىتابخۇمار، بىلىمخۇمار ھەم پىكىر يۈرگۈزگۈچى، كىتابىي بىلىملەر ئارقىلىق باشقا نەرسىلەرنى ئوخشىتىپ بېقىشقا ماھىر ئادەم بولغاچقا، ماكسۋېلنىڭ كلاسسىك ئەسىرى «ئېلېكتر ماگنىت دولقۇنىشۇناسلىقى ھەققىدە ئوم-ۇمىي بايان» نى ئېلان قىلغان ھامان ئىنچىكىلىك بىلەن ئوقۇپ چىققان ھەمدە ئۇ ھەقتە بىرمۇنچە خاتىرە يازغانىدى. شۇڭا، ئۇ ئېدىسون «غەلىتە ھادىسە» نى بايقاپ 11 يىل ئۆتكەندىن كېيىنكى 1886 - يىلى فىزىكا تەجرىبىخانىسىدا زەرەتسىزلىنىش كارتۇچكىسى ئارقىلىق تەجرىبە قىلىشنى باشلىغان، تەجرىبە جەريانىدا ئۇ توساتتىن زەرەتسىزلىنىش كارتوچكىسىدا ناھايىتى يېقىن يەنە بىر ئىزولياتسىيە كارتۇچكىسىدا ئېلېكتر ئۇچقۇنىدا- ۋاتقانلىقىنى بايقىغان. گېرتىس شۇ ھامان ماكسۋېلنىڭ ئېلېكتر دولقۇنى نەزەريىسىنى ئىسپاتلاشقا ئالغان ۋە ماكسۋېل ئوتتۇرىغا قويغان ئېلېكتر ماگنىت دولقۇنىنىڭ مەۋجۇت ياكى مەۋجۇت ئەمەسلىكىنى تەجرىبە ئارقىلىق ئىسپاتلىماقچى بولغان. شۇنىڭ بىلەن ئۇ 1886 - يىلى 25 - ئۆكتەبىردىن باشلاپ پىلانلىق تەجرىبىسىنى باشلىغان. ماكسۋېلنىڭ نەزەريىسىگە ئاساسەن بىر يۈرۈش تەجرىبىلەرنى لايىھىلىگەن. ئۇ ئىندۇكسىيىلىك سىم ئورامىنىڭ تەۋرەنمە توك ئېقىمى ئارقىلىق ئېلېكتر ماگنىت دولقۇنى ھاسىل قىلغاندىن كېيىن، تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ ئېلېكتر ئۇچقۇنى ھاسىل قىلىپ، ئېلېكتر ماگنىت دولقۇنىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ئىسپاتلىغان.

گېرتىس يەنە بەزى تەجرىبىلەرنى لايىھىلەش ئارقىلىق ئېلېكتر ماگنىت دولقۇنىدىمۇ نۇر دولقۇنىغا ئوخشاش قايتۇرۇش، سۇندۇرۇش ھادىسىلىرى بولىدىغانلىقىنى، ئېلېكتر ماگنىت دولقۇنى

نىڭ سۇرئىتىنى نۇر سۇرئىتىنى بىلەن ئوخشاش بولىدىغانلىقىنى ئىسپاتلىغان. مۇشۇنداق تەجرىبىۋى ئىسپاتلار ئارقىلىق 1888 - يىلىغا كەلگەندە «ئېلېكتر ئىنېرگىيىسىنىڭ رادىئاتسىيىسى توغرىسىدا» دېگەن ئىلمىي ماقالىسىنى ئېلان قىلىپ، ئۆزى ئېلىپ بارغان تەجرىبىلەرنى تونۇشتۇرغان ۋە ئۇنى بىر مۇنچە شەرتلىك خەرىتىلەر ئارقىلىق كۆرسىتىپ بەرگەن. ئىدىسون ئۇنىڭ ئىلمىي ماقالىسىنى كۆرگەندىن كېيىن ئۆزى خېلى بۇرۇنلا بايقاپ بولغان ھادىسىلەرنى ئېسىگە ئېلىپ: «ھەي ئىست! مېنى قايسى شەيتان ئازدۇرغاندۇ؟ نېمىشقا تەييار نەتىجىلەردىن پايدىلىنىشنى ئويلىمىغاندىمەن!» دەپ ھەسرەت چەككەن. ئېتىراپ قىلىش كەبىرەككى، بىۋاستە تۇيغۇ ئالىملارغا بېرىدىغان پۇرسەتتىن ئىبارەت ئامەت قۇشى ھەرقاچان تولۇق تەييارلىق بىلەن تۇرغان گېرتىسقا كېلىپ قونغان.

بۇ پاكىت بىزگە بىۋاستە سەزگۈنىڭ قۇرۇقتىن - قۇرۇق مەيدانغا كەلمەيدىغانلىقىنى، لوگىكىلىق تەپەككۇر جەريانلىرى، مول بىلىم ۋە توغرا يەكۈن قوغلىشىش قابىلىيىتىنى ئاساس قىلىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپلا بەرمەستىن، يەنە تەتقىقات، يازغۇچىلىق ياكى بىرەر ماددىي ئىجادىيەت پىلانى ئۈستىدە زورۇقۇپ قالغىنىمىزدا ۋە ياكى ناھايىتى جىددىيلىشىپ خاتىرجەم بولالمىغان چېغىمىزدا قارىغۇلارچە زورۇقماي، دەرھال لوگىكىلىق تەپەككۇر، بىلىم ۋە ئىجادىيەت تەجرىبىلىرى جەھەتتە ئۆگىنىش ھەم چىنىقىشنى كۆچەيتىشىمىز شەرتلىكىنىمۇ چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

ئەلۋەتتە، بۇنداق تەييارلىقلار يوق تۇرۇقلۇق بىۋاستە سەزگۈنىڭ كۆڭۈلگە زاھىر بولۇشىنى كۈتۈپ ئولتۇرۇش ئۈچۈنمۇ چىققان ئەخمەقلىق بولىدۇ. «ئۇنداق نېمىنى پۈتۈمىگەنلار ئۈچۈندا يازمەن» دەپ چۆچەر قولى بىلەنمۇ يازالمايدىغانلار ۋە ياكى ئۆمۈرۋايەت شۇنداق ئىشلار ئۈستىدە تۇرۇپ ئىجادىيەت-

نمك يېنىغا يېقىنلاپ كېلەلمىگەنلەر ئەنەشۇنداق تەمەخورلاردۇر.

— ئاشۇنداق، ئالدى بىلەن نىشانلىق ھەربىكەتتىن ئىشنى باشلاش، بۇ ئىش جەريانىدا تېگىشلىك شەرتلەرنى ئورۇندىتىش كېرەك، شۇنداق قىلغاندا بىۋاستە سەزگۈ شۇنداق قىلغۇچىنىڭ ھەربىكىتى كۆرسەتكۈچى بولۇپ قالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە بىۋاستە سەزگۈنى ئىجادىيەت جەريانىدا تەتبىقلاش كېرەك، ئىجادىي پائالىيەت تازا ھەلقۇمغا يەتكەندە، ئادەمنىڭ كۆڭلىدە دائىم بىر خىل بىمالاللىق، تەمكىنلىك ئىلكىدە بولۇشى كېرەك. ئادەتتىن تاشقىرى پاتۇر بولۇپ، ئۆزىنىڭ بىۋاستە سەزگۈسىگە بولغان تولۇق ئىشەنچىدە بولۇشى كېرەك. چۈنكى، شەيئىنىڭ ھەقىقىي قىياپىتىنى سېزىۋالغاندا، ئۇ سېزىم ئادەمنىڭ ئۇ شەيئى ۋە ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك ئىشلار ھەققىدىكى قارىشىنى ئۆزگەرتىۋېتىشى مۇمكىن. ئادەتتىكى قائىدىلەردىن ھالقىپ كەتكەن بۇ مىنۇتتىكى پىكىر ھەتتا ئىجادكارنى «مەغلۇپ بولسام قانداق قىلارمەن»، «كىشىلەر كۈلكە قىلسا قانداق قىلارمەن»، «قۇزغۇنلار ھۇجۇم قىلسا قانداق قىلارمەن» دېگەندەك ئەندىشىلەرگە سېلىپمۇ قويۇشى مۇمكىن. بۇنداق ئەندىشىلەرنىڭ ھاجىتى يوق. ئويلاپ پاقايلى، بىز تالانت ئۇلگىلىرىنى كۆز ئالدىمىزغا كەلتۈرگىنىمىزدە، ئۇلارنىڭ ئۆزگىچە مۇنار بولۇشىدىكى سىر، ئەنە شۇنداق ئەندىشە كۆرۈنگەندە ھېچكىمگە ئوخشىمايدىغان خاسلىقى ۋە ئۇسلۇبىنى ئىككىنچىسىتىن جارى قىلدۇرغانلىقىدا. ئىلىم دۇنياسىغا قارايدىغان بولساق، باشقا — باشقا ساھەلەردىلا ئەمەس، ئېرلا ساھەدىمۇ ئالىم، سەنئەتكارلارنىڭ بىرىگە بىرى ئوخشىمايدىغان ئەھۋاللار يولۇپ تۇرىدۇ. بىزدىكى ئۇلۇغ ماھىرلىرىدىن ئايتىللا قاسىمو مەريەم ناسىر، رەيھان ئابلىز، تۇرسۇنئاي ئىبراھىمجانلار بىرلا ئۇيغۇر ئۇسسۇل سەنئىتىدە باشقا — باشقا ئۇسلۇب ۋە ماھارەت بىلەن تونۇلۇشى ئەنە

شۇنداق ئەمەسمۇ؟ بىر دۇنيادا قانچە ئالىم ۋە سەنئەتكار بولسا، ئۇلاردىكى ماھارەت ۋە ئۇسلۇبنىڭ شۇنچىلىك كۆپلۈكىگە قاراپ «بۇ بىر سېرلىق دۇنيا ئىكەن» دەپ قورقاق ياكى ئىجادىي پىكىرلەر بىلەن تولغان «يۈرەك سىرىنى تۆكەيلى» ئۇنداق بولارمىكىن، بۇنداق بولارمىكىن دەپ تەۋرىنەك بولامدۇ؟

ياق! ناھايىتى بىلىملىك ۋە تالانت كۆرسەتكەنلەر ئادەم بولۇش ئۈچۈن، ئادەم ئالدى بىلەن ئۆزىدىكى قورقۇش پسىخىكىسى ئۈستىدىن غەلبە قىلىش كېرەك. ئادەم ئۆزىدىكى قورقۇش پسىخىكىسى ئۈستىدىن غەلبە قىلغان ھامان ئەركىن — ئازادە ئويلاش جاسارىتىگە ئىگە بولىدۇ. ئۆزىنىڭ ئىستەكلىرىنى چۈشىنىدۇ ۋە ئۇلارنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن ئەمەلىي ھەربىكەتكە ئاتلىنالايدۇ. بىز تىلغا ئېلىۋاتقان تالانتلىقلارمۇ ئالدى بىلەن ئاشۇنداق قورقۇش ئۈستىدىن، جامائەتكە ئاشكارا قىلىشتىن بۇرۇنقى ئەندىشە ئۈستىدىن غەلبە قىلىپ تونۇلغان. ئەگەر ئۇلار ئاشۇنداق غەم — ئەندىشە ۋە قورقۇش بىلەن ئارقىسىغا چېكىنگەن بولسا ئىدى، قورقۇش ۋە ھەممىسى ئۇلارغا چىرمىشىۋېلىپ، ئۇلارنى يۇرەكسىلىك مانېۋر قىلدۇرمىغان ۋە ئىنسانىيەت مەدەنىيىتى تارىخىغا مۇنار بولىدىغان بىۋاستە سەزگۈنى بىزگە كۆرسىتەلمىگەن بولاتتى. شۇڭا، ئەگەر چوڭ ئىجادىيلىققا ھامىلدار بىۋاستە سەزگۈلەر ئىجادكارنىڭ باشقىلارغا قارىغاندا باتۇر، تەمكىن بولۇشىنى ۋە باشقىلارنىڭ ھۇجۇملىرى قوزغالغاندىمۇ «ھامان بىر كۈنى سىلەرنى تەسلىم قىلىمەن» دەيدىغان ئېتىقادتا بولۇشىنى تەلەپ قىلىدۇ. بولۇپمۇ بۈگۈنكى دۇنيادا بولۇۋاتقان ئۆزگىرىشلەرنى ئۇزاق كۆزىتىپ ئولتۇرغىلى بولمايدۇ، بۈگۈن بىر خىل ئىش بولسا، ئەتە يەنە بىر خىل ئىش يۈز بېرىدۇ. بۇنداق ۋەزىيەتتە تېز ھەم يۇقىرى ئۇنۇم بېرىدىغان بىۋاستە سەزگۈ ئارقىلىق غەلبە قىلىشقا

تېخىمۇ ئەتراپلىق تەييارلىق كۆرۈش كېرەك.

بىز يۇقىرىدىكى مىسال ۋە تەھلىل ئارقىلىق بۇ ئاساسىي سەزگۈنىڭ پەيدا بولۇشىغا قارىتا بىرئاز قانائەت ھاسىل قىلغان بولساقمۇ، ئۇنىڭ تەبىرىنى بۇنىڭدىن بىلەن خۇلاسە قىلالمايمىز. ئۇنداق بولسا ئىلىم - پەندىكى بۇ ئاساسىي سەزگۈنىڭ قانداق ئۆزگىچىلىكلىرى بار؟

كۇندىلىك تۇرمۇشىمىزنىڭ تۇرلۇك تەرەپلىرىنى يېڭىلاش تىن تارتىپ دۇنياۋى زىلزىلەپەيدا قىلىشقىچە بېرىپ يېتىدىغان بۇ مەسىلە ھەققىدەتەبىئىكى نۇرغۇن تالاش - تارتىشلار ۋە تېخىچە تولۇق بىلىنىپ بولۇنمىغان تەرەپلەر بار. ئەمما، دائىملىق ئالىملارنىڭ بۇ ھەقتىكى قاراشلىرىنى ئىلىم - پەندىكى بۇ ئاساسىي تۈيغۇنى بىلىۋېلىشنىڭ ئەينىكى قىلىشقا بولىدۇ.

ھازىر بۇ مەسىلە تەتقىق قىلىنىۋاتقان ئوچاقلاردىن ياۋروپاغا نەزەر سالساق، بۇ ئاساسىي سەزگۈنى ياۋروپالىقلار تېكىلىپ قاراش (intuitio) دەپ ئاتايدىكەن. بۇ سۆزنى ئىشلەتكەندە، لوگىكىلىق خۇلاسە چىقىرىش باسقۇچىدىن ئۆتمەيلا بۇ ئاساسىي بىلىش ئېقتىدارىنى كۆزدە تۇتىدىكەن. لېكىن، بۇ سۆز ناھايىتى كەڭ ساھەلەردە قوللىنىلغانلىقتىن، ھەر خىل مەنىلەردە قوللىنىلىپ كەلگەن. بولۇپمۇ پەلسەپىدە ناھايىتى قالايمىقانلاشتۇرۇۋېتىلگەن. بۇ ھەقتە توختالغان ئالىملارمۇ ناھايىتى كۆپ بولغان. ئۇلار ئاساسلىقى بۇ ئاساسىي سەزگۈنى پەۋقۇلئاددە بىلىش ھەرىكىتى دەپ قارىغان. بىز بۇ يەردە ئاساسلىقى ئىلمىي ئىجادىيەت ئۇستىدىكى بۇ ئاساسىي سەزگۈنى ئۆگىنىشنى نىشانلىغانلىقىمىز ئۈچۈن، بۇ ھەقتىكى قاراشلارنى تەپسىلىي تەھلىل قىلماستىن، نوپۇزلۇق تەلىماتلارغىلا كۆز يۈگۈرتۈپ ئۆتىمىز:

دېكارت: بۇ ئاساسىي سەزگۈ بار، ئۇ ئارقىلىق يەشمە خۇلاسىنىڭ باشلىنىشى بولغان. شەك - شۇبھىسىز ۋە ئېنىق

بىلىنىپ تۇرغان ئۇقۇمنى ئاپقىلى بولىدۇ، دەپ قارىغان.

سىپىنوزا: «بۇ ئاساسىي سەزگۈ ئارقىلىق ئېلىنىدىغان بىلىم» ئۈچىنچى خىل بىلىم، بۇ ئاساسىي سەزگۈ ئەقلىي خۇلاسىدىن ئۈستۈن تۇرىدىغان ھەم ئەقلىي بىلىمنى تۈگەللەيدىغان ئەقلىي ئىقتىدارىدۇر. شۇ ئارقىلىق چەكسىز سۈبستانسىيەنى يېكى تەبىئەتنىڭ ماھىيىتىنى بىلىپ يەتكىلى بولىدۇ دەپ قارىغان.

لېيىنىز: بۇ ئاساسىي سەزگۈ ئۆز - ئۆزىدىن مەلۇم ئەقلىي ھەقىقەتنى بىلىش ئىقتىدارىدىن ئىبارەت، دەپ قارىغان.

پىسخولوگىيىدە، بۇ ئاساسىي سەزگۈ ھەقىقەتنى سەزگۈرلۈك بىلەن بۇ ئاساسىي پەرەز قىلىشالالايدىغان بىلىش ئىقتىدارى، ئۇ ھاسىل قىلىنغان بىلىم ۋە تەجرىبىلەرنى ئاساس قىلىدۇ، دەپ قارىلىدۇ. ئالىملار ۋە پىسخولوگىيىدە بايان قىلىنغان قاراشلارنى يىغىنچاقلاپ ئېيتقاندا، بۇ ئاساسىي سەزگۈنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىنى تۆۋەندىكىچە كۆرسەتكىلى بولىدۇ:

(1) دەلمۇ دەل (بۇ ئاساسىي)؛ (2) بۇ ئاساسىي يۈز بېرىدۇ؛ (3) مەلۇم تەرتىپچانلىق يېكى قىيىنچىلىق مەۋجۇت بولمايدۇ؛ (4) جەريانلار گويا ئۆزلا ئورۇندالغاندەك ئورۇندىلىنىدۇ؛ (5) جەريان بۇ ئاساسىي سەزگۈ نەتىجىسىنىڭ توغرىلىشىغا بولغان قەتئىي ئىشەنچىدە بولۇش ھېسسىياتىغا ھامىي بولىدۇ؛ (6) بۇ جەريانىنىڭ ئەقلىيلىكى بۇ ئاساسىي سەزگۈنى ئىسپاتلاش (مەلۇم ھەرىكەتنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان نەرسۇا كۆچى) لىق ھەرىكەتتىمن پەرقلەندۈرۈپ تۇرىدۇ؛ (7) بۇ ئاساسىي سەزگۈ جەريانى يېڭى ۋەزىپىلەرنى ھەل قىلىش بىلەن باغلىنىدۇ، بۇ ئۇنى ئادەت ۋە كۆنۈكۈشتىن پەرقلەندۈرۈپ تۇرىدۇ؛ (8) تېز يېكى دەرمەھەل يۈز بېرىدۇ.

كەشپىيات ۋە ئىختىرا جەريانىنىڭ ئۇسۇلىنى تەتقىق قىلىشتا دۇنياۋى شۆھرەت قازانغان ۋە بۇ ئاساسىي قاراشلارنى

دۇنياغا سىستېمىلىق تونۇشتۇرغان ئالىم دېڭىزانلىقى بۇ ھەقتىكى تەتقىقاتى تېپىك ئەھمىيەتكە ئىگە بولۇپ، بۇ ئالىملىقى قارىشى جۈملىستە سەزگۈنىڭ پەيدا بولۇشىدىكى ئاساسىي ئۆزگىچە چۈشەندۈرگەن. ئۇ مۇنداق دەيدۇ: بىر خىل پىكىرنىڭ دېدۇكتىپلىق يەكۈن چىقىرىش يولىنى يا كى ئىندۇكتىپلىق دەلىللەش يولىنى تاپالمىغاندا، ئۇنداق پىكىر بىۋاستە سەزگۈ يولى بىلەن مەيدانغا چىقىدۇ. مەشھۇر كەشپىياتلار ئادەتتىن تاشقىرى بىۋاستە سەزگۈگە موھتاج بولىدۇ. ئاددىي تېمىلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، نېگىزلىك قابىلىيەت ۋە ساپا بولسىلا كۇپايە قىلىدۇ. بۇنداق قابىلىيەت ۋە ساپانى «ئىلىم - پەندىكى بىۋاستە سەزگۈ» دەپ قەدىرلەش كىشىنى بىئارام قىلىدۇ. بىز بىسىپ ئۆتكەن ئەقلىي يەكۈن چىقىرىش جەريانلىرىدىن شۇنداق خۇلاسە چىقىرىش تەس ئەمەسكى، ئۇمۇمىي جاۋابى يوق ھەرقانداق تېمىدا، جاۋابقا ئېرىشىش ئۈچۈن قىياس زۆرۈر بولىدۇ، شۇ سەۋەبلىك مۇناسىپ دەرىجىدىكى ئەقلىي بىۋاستە سەزگۈمۇ زۆرۈر بولىدۇ... بۇگۈن ئىجادىي تىرىشچانلىق كۆرسىتىش زۆرۈر بولغان نەرسە، ئەتىلىككە ئاددىي، ئۇمۇمىي، ئۆلچەملىك جاۋابى بار نەرسە بولۇپ قېلىشى مۇمكىن... شۇنىڭ ئۈچۈن، بىۋاستە سەزگۈ بىرلىككە كەلگەن ئۇمۇمىي گەۋدە بولىدۇ. ئۇ تېمىنى تەھلىل قىلىش قابىلىيىتى ۋە قىياسەن جاۋابلارنى ئۇمۇملاشتۇرۇش قابىلىيىتى، مۇشۇ قابىلىيەتلەرنى تەتبىقلاش ساپاسى، تەتقىقات ئوبيېكتى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان نەزەرىيە ۋە تەجرىبىۋى بىلىملەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. مۇشۇنداق ئۇمۇمىي گەۋدىنىڭ رولى بىۋاستە سەزگۈ دەۋاتقان پىكىرنى مەيدانغا كەلتۈرىدۇ.

دېمەك، بىۋاستە سەزگۈ گەرچە تاسادىپىي، غايىبلىقتەك مەيدانغا چىققان بىلەن. ئۇنىڭ يەنىلا ئاساسى بار. بۇنداق بىر ئاساسنى قايرىپ قويىدىكەنمىز، بىزدىكى ئىجادىيەت

ئاكتىپلىقىنى ئالىلىقانداق تەلەپكە باغلاپ قويۇش كىلىپ چىقىدۇ. شۇنداق قاراشقا بولىدۇكى، ئەگەر بىۋاستە سەزگۈ ئاشۇنداق ئاساستا چۈشەندۈرۈلسە، ئىجادىيەت ئۇچۇن كېرەك بولغان تارىخىي تەجرىبە ۋە مول بىلىم ئىلىشمۇ چەتكە قېقىلىدۇ - دە، خۇددى بىلىم ۋە تەتقىقات تەجرىبىلىرى يوق بىر ئادەمنىڭ كاللىسىدىمۇ بىۋاستە سەزگۈ ھاسىل بولىدىغان دەك تۇمان پەيدا بولىدۇ. ئىجادىيەتتە بۇنداق يولغا مېڭىشقا بولمايدۇ، ئەلۋەتتە.

ئىجادىيەت ئەھمىيىتىگە قارايدىغان بولساقمۇ ئەھۋال شۇنداققۇ! شۇنچە بىلىملىك، يېزىش تەجرىبىسى شۇنچە كۆپ ئالىم ۋە يازغۇچىلارمۇ بەزى مەسىلىلەرنى توغرا ئىپادىلەپ بېرەلمەي ياكى يازالماي شۇنچە كۆپ ئىزدىنىدۇ. بۇلارنىڭ ئەھمىيىتىدىنمۇ ئالىملار ۋە ئىختىراچىلاردا بولىدىغان بىۋاستە سەزگۈنىڭ خۇددى مۇسابىقىدە ئۇتۇپ چىقىپ كېتىۋاتقان تەنھەرىكەتچىلەر ئىچىدىكى چېمپىيونلاردەك باشقىلاردىن ھالقىپ كەتكەن بىر خىل ئالامەت ئىكەنلىكى كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. بۇنداق ھالقىشنى پەقەت ناھايىتى كۆپ تىرىشچانلىق ئارقىسىدىلا قولغا كەلتۈرۈش مۇمكىن. شۇڭا، بىز بىۋاستە سەزگۈ سۈيىمىزنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن، تېمىنى تەھلىل قىلىش ۋە يېڭى پىكىرلەرنى ئۇمۇملاشتۇرۇشتىن ئىبارەت قابىلىيىتىمىزنى تىرىشىپ تەرەققىي قىلدۇرۇشىمىز، تاللىۋالغان ساھەمىزدە ئاساسىي خاراكتېرلىك ۋە مەخسۇسلاشقان بىلىمنى قولغا كەلتۈرۈشىمىز، تېمىنى ھەل قىلىش، جۈملىدىن بەلگىلەنگەن تېمىلارنى ھەل قىلىش سۈپىتىمىزنى ئۆستۈرۈشكە ئالاھىدە كۈچ سەرپ قىلىشىمىز لازىم. ئەمما، ئۇنى قانداق ئۆستۈرۈش ھەققىدىمۇ زۆرۈر مەلۇمات بولۇشى كېرەك.

ئوقۇتقۇچى ھەرقانداق ئادەمگە ناخشا ئېيتىشنى ئۆگىتىپ قويالايدۇ، - دەيدۇ ئوسۇلشۇناس دېڭىزان، - پەقەت ئۇ

ئۆگىنىدىغان بولسا ھەمدە ئۇنىڭ ئاۋاز پەردىسى ياخشى بولسا، شۇنىڭغا ئوخشاش تىلغا بولغان مەشق ئۇسۇلى، تەلەپپۇز قابىلىيىتىنى زور دەرىجىدە ئۆستۈرەلەيدۇ، پەقەت ئۇنىڭدا تۇغما قابىلىيەت بولمىدىغان بولسا، مۇشۇنداق تۇغما قابىلىيەتنىڭ بولۇشىغا ھۆكۈم قىلىشقا بولمايدۇ، — دەيدۇ ئۇ يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — بولىدۇ ھەمدە بۇنى ئەمەلىيەتتە كۆرسىتىشكىمۇ بولىدۇ. باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئوقۇۋاتقان ھەرقانداق بىر بالا كۆنۈكمە ئىشلەش جەريانىدا يەڭگىل بولمايدىغان قىينىچىلىققا يولۇقۇپ قالسا، ئۇنىڭدا تەتقىقات قابىلىيىتى بولغان بولىدۇ؛ ئەگەر ئۇ كۆنۈكمىنى يېشىش جەريانىدا ناھايىتى ئەركىن - ئازادە بولسا ۋە مەستانىلارچە كىرىشىپ كەتسە، ئۇنىڭدىكى تەتقىقات قابىلىيىتى تېخىمۇ زور بولىدۇ. ئالىم ياكى ئىختىراچى بولۇشتىن ئىبارەت بۇ مۇشكۈلات يولنى تاللىغۇچى ئادەم، ئالدى بىلەن چوڭ تەبىئەتنىڭ سىرلىرى ۋە پەن - تېخنىكا ئىدىيىسىدىن تۆرەلگەن مۇڭەپپەقىيەتلەردىن ھاياجانلانغۇچىدۇر..... نۇرغۇنلىغان ئالىم ۋە سەنئەتكارلارنىڭ ئەسلىمە ۋە تەرجىمھالىلىرىدا ئۇلارنىڭ ھاياتى بۇرۇنلا ئۆزلىرىنىڭ كەلگۈسىنى كۆرگەنلىكى بايان قىلىنىدۇ. بۇ ھەقىقەتەن ھەيران قالارلىق ئىش..... ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەن بالىلارنىڭ كەسىپ تاللىشىدا قىينىچىلىق ئومۇميۈزلۈك بولىدۇ، شۇنداقلا ئالاھىدىلىكىمۇ بولىدۇ. تالالاش ئىڭ مۇھىم نۇقتىسى كەلگۈسى پائالىيەتلەرنىڭ ئرمۇمىي يۆنىلىشىنى بەلگىلەشتە خاتا ئىش قىلماسلىقتۇر. ئەگەر ئوقۇغۇچى مەكتەپتە ئوقۇۋاتقاندا، ماتېماتىكا كۆنۈكمىلىرىدە كۆرۈنەرلىك قىينىلىپ قالسا، ئىجتىمائىي پەنگە ئائىت كەسىپلەرنى تاللايدۇ. شۇبھىسىزكى، ئۇنىڭ قىلغىنى توغرا. ھەم ئەدەبىيات - سەنئەتكە، ھەم ماتېماتىكىغا قىزىققان ئومۇميۈزلۈك ئەلا ئوقۇغۇچىلارنىڭ كەسىپ تاللىشى بىرقەدەر قىيىن

بولىدۇ. بۇنداق بالىلار تەبىئىي پەن، قۇرۇلۇش پەنلىرىنى تاللىسا ياخشى بولىدۇ. چۈنكى ئىجتىمائىي پەنلەردە ئەدەبىيات - سەنئەتكە بولغان قىزىقىش بولۇشىنى تەلەپ قىلمىلا قالماستىن، يۇقىرىقىلاردىن پەرقلىنىدىغان تۇغما قابىلىيەتلەرنىمۇ تەلەپ قىلىدۇ. بۇنداق قابىلىيەتلەر تەبىئىي پەنلەردە تەلەپ قىلىنىدىغان ھېچبولمىغاندا كۆپ پەرقلىنىدۇ.

ئىككى تەرەپتە تەڭ ئەلا سۈپەتلىك بولغان بالىلاردىن باشقا، كىچىكىدىن باشلاپلا ماشىنا - زاپچاسلار ۋە تۈرلۈك ئەسۋابلار بىلەن ھەپلىشىشكە بېرىلىپ كەتكەن، ھەتتا ئۆيدىكى شۇنداق نەرسىلەرنى ئۆيان - بۇيان قىلىپ قويۇپ ياكى سۇندۇرۇۋېتىپ، چوڭلارنى كايىتىپ قويغان بالىلاردا تېخنىكا ۋە ئىختىرا ئىشلىرىغا بولغان يوشۇرۇن قىزغىنلىق بولىدۇ. ئۇلار پەن - تېخنىكا ساھەسىدە ئۇلۇغ كەشپىياتلارنى ياراتقان ئالىملارنىڭ گېپىنى ئاڭلىسا ھاياجانلانغىنىدىن ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي قالىدۇ.

ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ نوقۇل ھالدا نومۇرىغىلا قارىۋالماسلىق كېرەك، ئاشۇنداق ۋە ئۇنىڭدىنمۇ نازۇك بولغان ئىلمىي تەكشۈرۈشلەردىن ئۆتكۈزۈپ ئالىي مەكتەپلەرگە قوبۇل قىلىنغاندىن كېيىن، ئۇلاردا ئالىملار، ئىختىراچىلار ۋە ئىجادىي خىزمەت ئىشلىيەلەيدىغان مۇتەخەسسىسلەردە بولىدىغان بىۋاستە سەزگۈنى قانداق ھاسىل قىلغىلى بولىدۇ؟ شۇنداقلا زۆرۈر بولغان بىلىم، قابىلىيەت ۋە تەتقىقات ساپاسىنىڭ بىرلىككە كەلگەن گەۋدىسىنى قانداق شەكىللەندۈرگىلى ۋە تەرەققىي قىلدۇرغىلى بولىدۇ؟ ھازىرقى كۈندە مەكتەپلىرىمىزدە ھۆكۈم سۈرۈۋاتقان ھەممە دەرسلىكلەرنى قويماي يادقا ئوقۇش، بىلىمنىڭ چوڭقۇرلۇق دەرىجىسىنى ئىگىلەش، ئىرىشكەن بىلىملەرنى چۈشەنمەسلىك جەھەتتە ناھايىتى كەمچىل بولۇشىنى نەزەرگە ئېلىپ، ئوقۇغۇچىلارنى ئوقۇۋاتقان بىلىمنىڭ كېلىپچىقىشى مەنبەسىنى بىلىۋېلىشقا، ئىلمىي ئۇقۇملارنىڭ

ماهىيەتنى چۈشىنىۋېلىشقا يېتەكلەش، پەندە بىرەر ئۆتكەلنى قانداق بۆسۈپ چىقىش ھەققىدە ئوقۇغۇچىلار بىلەن ئەركىن - ئازادە، كەڭرى سۆھبەتلىشىش، ئوقۇغۇچىلارنىڭ دەرسلىك كىتابىنى ئوقۇشىلا ئەمەس، شۇ پەننىڭ روھىي ماھىيىتىنى چۈشىنىشىگە ياردەم بېرىش كېرەك. توغرا، چۈشىنىش ھەر كىمنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ ھەر خىل بولىدۇ. بۇ يەردىكى ئاساسىي مەسىلە يېڭىدىن ئېلىۋاتقان بىلىملەرنى ئوقۇغۇچىنىڭ بۇرۇنقى بىلىملىرى بىلەن بىرلەشتۈرۈش كېرەك. بۇنداق يېڭى مۇناسىۋەت ئوقۇغۇچىدا ئاللىقاچان تۇرغۇزۇلغان مۇناسىۋەت سىستېمىسى ئىچىگە كىرىش كېرەك. كونا ۋە يېڭى بىلىملەرنى ئۇزۇپ قويماي، مۇنداق سىستېما قىلىپ مېڭىش پەقەت مۇستەقىل تەپەككۇر ئارقىلىقلا ئىشقا ئاشۇرۇلىدۇ. چۈنكى ئادەم پاراستىدىكى توختىماستىن ئىنتىلىپ سىستېما تۇرغۇزۇپ ماڭىدىغان بۇنداق بىلىم ئېلىش رولى ئالىم ۋە ئىختىراچى بولۇش ئىستىكىدە ھارماستىن سورىلىدىغان «نېمە ئۈچۈن» دېگەن تەنقىدىي روھ بىلەن بىرلىشىپ، ئادەمنى پەننىڭ چوڭقۇر يەرلىرىگە باشلاپ كىرىدۇ. ئىلىم - پەن نەزەرىيە سىدىكى كۆز قاراشلار ئوتتۇرىسىدا ئېچىپ تاشلانغان باغلىنىشلار قانچە كۆپەيگەنسېرى، ئۇلار ئارىسىدىن ئېرىشىلىدىغان نەتىجىلەرمۇ شۇنچە كۆپ بولىدۇ، تەتقىقات ئوبيېكتىنىڭ ماھىيىتىگە بولغان يېقىنلاشمۇ شۇنچە تېزلىشىدۇ.

شۇنداقلا، تەتقىق قىلىنمۇاتقان ئىلىم - پەن مەسىلىلىرى ھەققىدە دائىملىق تەسىرات ھەم تونۇشلۇق ھاسىل قىلىشمۇ ناھايىتى مۇھىم. گوردون مۇنداق دەيدۇ: «مەسىلىگە يولۇققان چوڭ مېڭىنىڭ فۇنكسىيىسى — تەھلىللىدىن پايدىلىنىپ، ناتونۇش نەرسىلەرنى تونۇش، نەرسىلەرگە ئايلاندۇرۇشتىن ئىبارەت». ئەدەبىيات - سەنئەتتە چوڭقۇر تەسىرات ھاسىل قىلغان نەرسىلەرلا بەدىئىي ئەسەرلەردىكى ئوبرازغا ئايلىنىدىغۇ؟ پەن ۋە تېخنىكىدىكى ئەھۋالمۇ شۇنىڭغا ئوخشاش. توغرا پىكىر تەتقىق

قىلىنمۇاتقان ساھەنى كېزىپ چىقىڭ، ئۇ يەردىكى ھەربىر چوڭ - كىچىك يوللاردا مېڭىپ كۆرۈڭ، ھەربىر جايدىكى تۇساڭلۇ ۋە خەتەرلەرنى ئېنىق، توغرا كۆرسىتىپ بېرەلەيدىغان ئادەملەردىن كېلىپ چىقىدۇ. بۇنداق چىنىشتا ئەڭ مۇھىم بولغىنى پۈتۈنلەي يېڭى بولغان نەزەر بىلەن مەسىلىگە قاراش بولۇپ، چېرىگەن، كونىرىغان، ئادەتكە ئايلىنىپ كەتكەن، مۇقىملىشىپ كەتكەن كۆز قاراش، رامكىلارنى بۇزۇپ تاشلاش، كۆڭلىدە باشقىلارنىڭ «تىنىسقىلاپ يۇرىدىغان ئەخمەق»، «سەۋدا» دەيدىغان مەسخىرىلىرىدىن قورقماي، خىيال، تەسەۋۋۇرلىرىنى ئەركىن قانات قاقتۇرۇپ، «گۇمانلىق»، «مۇمكىن ئەمەس» دېگەن نۇقتىلارغا ھۇجۇم قىلىش كېرەك. ئەمما، شۇنىڭغا دىققەت قىلىش زۆرۈركى، بۇ ئاستە سەزگۈنىڭ مۇجادىي پائالىيەتلەر- دىكى رولى ئەنە شۇنداق چوڭ بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭدىنمۇ چەكلىنىلىك بار.

بىرىنچىدىن، ئاسانلا تار كۆزنىڭ دائىرىسىنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرايدۇ، ھەتتا تەجرىبىسى مول تەتقىقاتچىلارمۇ. ئالايلۇق، پىسخولوگلار، دوختۇرلار ۋە بىئولوگلارمۇ ئۆزلىرىنىڭ دائىم دائىرىسى چەكلىك بولغان ۋە سانى يېتەرلىك بولمىغان كۆزنىتىش پاكىتلىرىغا ئاساسەن پەيدا قىلغان بۇ ئاستە سەزگۈ- سىگە تايىنىپ پەرەزنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ ۋە خۇلاسە چىقىرىدۇ. ئالايلۇق، دوختۇر كېسەلگە ئەتراپلىق تەكشۈرۈش يۈرگۈزمەستىن بۇ ئاستە سەزگۈسى بويىچە ئالدىراپ - سالدىراپ ھۆكۈم چىقارسا، بۇ ھالدا دىئاگنوز خاتا بولۇپ قالىدۇ.

ئىككىنچىدىن، بۇ ئاستە سەزگۈ بىر - بىرىگە ئوخشىمىغان كەلىمەيدىغان ئىككى ھادىسىنى كۆپىنچە بىر - بىرىگە مۇناسىۋەتلىك قىلىپ كۆرسىتىپ، كىشىدە ساختا ھېس پەيدا قىلىدۇ.

شۇڭا، بۇ ئاستە سەزگۈدىن چىقىرىلغان خۇلاسە ۋە قىياس-

لارنىڭ توغرا - خاتالىقىنى ئەھمىيەتتە سىناش كېرەك. بۇ ئىلمىي ئىجادىيەتتىكى ئىنتايىن مۇھىم بىر مەسىلە. ئەمما بۇ ھەقتە سۆزلەش چەكلىمىسىز بار دەپ ئۇنىڭغا سەل قاراشقا بولمايدۇ، ئۇنىڭ ئىلمىي ئىجادىيەتتىكى رولى ناھايىتى چوڭ. ئۇنداق بولسا، بۇ ھەقتە سۆزلەشنى قانداق ئۇسۇلدا ئېلىپ بېرىش كېرەك؟

بىرىنچى، مۇستەھكەم ۋە دائىرىسى كەڭ بولغان بىلىم ئاساسى بولۇش كېرەك. چۈنكى بۇ ھەقتە تەپەككۇر يۈرگۈزۈش ئۈچۈن يالغۇز كىتابىي بىلىم بولسىلا كۇپايە قىلمايدۇ. بۇ ھەقتە تەپەككۇر قىلىش ئالاھىدىلىكى تېزلىك، جانلىق، چۆرىدىگەن بولغانلىقتىن، بۇ خىل ئىجادىي ھەرىكەتنى باشتىن كەچۈرمىگەن، تۇرلۇك مەسىلىلەرنى ھەل قىلىپ كۆرمىگەن، تۇرمۇشتا مۇل تەجرىبىگە ئىگە بولمىغان ئادەملەر بۇ ئالاھىدىلىكلەرنى ئىپادىلىيەلمەيدۇ. تۇرمۇشتا ئەنە شۇنداق تەرەپلەردە چېنىققان ئادەم بولسا، ئەنە شۇ تۇرمۇش ھەلەكچىلىكلىرى ئۇنىڭغا بەرگەن پاراسەت ئۇنى ئىجادىيەت جەريانىغا ئېلىپ كىرىدۇ. ئىجاد قىلماقچى بولغان ھەر قانداق ئادەم بۇنىڭغا سەل قارىماسلىقى، يۈرتىنىڭ، خەلقنىڭ، ۋەتىنىنىڭ بېشىغا كېلىۋاتقان خۇشلۇق ۋە خاپىلىقلارغا يېقىندىن كۆڭۈل بۆلۈشى ۋە مۇشكۈلاتلارنى يېڭىپ، بەخت يارىتىش يولىدا ناۋادا غەل - پال يېنىپ - ئۆچۈپ كېتىدىغان شام يورۇقىچىلىك بولسىمۇ، نۇر تارقىتىش ئۈچۈن تەييار تۇرۇشى كېرەك.

ئۈچىنچى، ئۆتكۈر كۆزىتىش قابىلىيىتى بولۇش كېرەك.

بۇ ھەقتە سۆزگۈ دەرمەھەللىك ئىچىدە بۇ ھەقتە ئورۇندىلىنىدىغان بولغانلىقتىن، پىكىرنىڭ ئەتراپلىق بولۇشى ۋە توغرا بولۇشى ناھايىتى ئەس. ئۇنىڭ ئۈچۈن بۇ ھەقتە سۆزگۈ تەپەككۇرىدا مەسىلەرنى ئومۇمىيۈزلۈك كۆزىتىش، شەيئىلەرنىڭ ئومۇمىي قىياپىتى ۋە ماھىيىتىنى بىرقەدەر تېز كۆرۈۋېلىش قابىلىيىتى بولۇشى كېرەك. شۇنداق بولغاندا بۇ ھەقتە سۆزگۈدىن كېلىپ چىققان خۇلاسە ئېخىمۇ ئىشەنچلىك، ئېخىمۇ ئىلمىي بولىدۇ.

زامانىمىزنىڭ پىسخولوگلىرى كىشىلەرنىڭ ھەر دېسلا مېڭىش يولىدىكى توسالغۇلار ۋە تۇرالغۇ جايلىرىنىڭ تارلىقى ئۇستىدە ۋايسىپ، كۆڭۈلدىكى تارلىق ۋە پىكىرگە توسالغۇ بولىدىغان پسىخىك ئاجىزلىق ئۇستىدە كارى بولمايۋاتقان ئەھۋالنى نەزەردە تۇتۇپ، خەلقتە يوشۇرۇنۇپ ياتقان ئىجادىيەت قۇدرەتىنى ئېچىش نۇقتىسىدىن تەتقىقات ئېلىپ بېرىپ، ھەرقانداق ئىجادىيەتنىڭ تەپەككۇر ۋە ئىجادىيەتنىڭ توسالغۇلىرىنى بۆسۈپ ئۆتكەندىن كېيىن شەكىللىنىدىغانلىقىنى كۆرسەتتى. تەپەككۇر، ئىجادىي تەپەككۇر ۋە ئىجادىي تەپەككۇر ئۇسۇللىرىنى تولۇق ئىشقا سېلىپ، ئىجادىي پائالىيەتلەرنىڭ ئۈنۈمىنى تولۇق قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، پسىخىك ئاجىزلىق شەكلى بىلەن مەيدانغا چىقىپ، بىزنى ئىجادىيەت ئۇسۇللىرىغا ئۆلۈك مۇئامىلە قىلىدىغان ۋە تەپەككۇر ئادەتتىدە قاتمال قىلىپ قويغان تەپەككۇر ۋە ئىجادىيەت توسالغۇلىرىنى چىقىرىپ تاشلاش كېرەك، دەپ قارايدۇ.

ھازىر بىز بۇنداق پسىخىك ئاجىزلىقلارنى ئىدراك، مەنتىقە، ماھارەت، مۇھىت تەرەپلەردىن بىلىپ يېتىۋاتقان بولساقمۇ، ئەمما بۇ جەھەتتىكى بىلىشىمىز تېخى يېتەرلىك ئەمەس. ھازىر بىزدىمۇ پسىخىك جەريانلارنى تەكشۈرىدىغان تەتقىقات راۋاجلانماقتا. پسىخىكا ۋە تەپەككۇر ئۇستىدە پسىخولوگىيە، لوگىكا، ستاتىستىكا، بىئو خىمىيە، مېڭە فىزىئولوگىيىسى، ئىجادىيەتشۇناسلىق، تالانت، ئىجادىيەت پسىخولوگىيىسى، پېدا-

گوگىكا قاتارلىق پەنلەر بويىچە ئوخشاش بولمىغان دۇقمۇلاردىن تەقدىقات ئېلىپ بارماقتا. ئۇشۇنىمىزكى، بىزنىڭ ئىجادىي پائالىيەتلىرىمىزگە توسالغۇ بولۇۋاتقان پىسخىك ئاجىزلىقلار ۋە پىكىر جەھەتتە ئىجادىيلىققا ئۆتۈشنىڭ سىرلىرى ئۇزاققا بارماي ئېچىپ تاشلىنىدۇ. بىراق، بىز داۋاملىق ساقلاپ تۇرالمايمىز. چۈنكى ھازىر ئۇچۇرنىڭ دۇنياۋى خاراكتېر ئېلىشى دۇنيا ئىگىلىكى تەرەققىياتنىڭ ۋە ئىلىم - پەن تەرەققىياتىنىڭ ئېقىمى بولۇپ قالدى. دۆلىتىمىز سىرتقا ئىشىكنى ئېچىۋېتىش سىياسىتىنى يولغا قويۇپ، چەت ئەللىك ئىلغار پەن - تېخنىكىسى ۋە ئىلغار مەدەنىيىتىنى قوبۇل قىلىشىمىز ئەنە شۇنداق ئېھتىياجلىقتىن ئۈيغۇنلىشىشنىڭ بىر خىل تەدبىرى. بۇنداق ئېھتىياجلىق دائىرىدە پىكىر قىلىشقا ماھىر بولۇپ، كەڭ دائىرىدە تەپەككۇر قىلىدىغان پەرقلەرنى پېتىلدۇرۇپ، بىكىنمە تەپەككۇر قىلىشتىن ئۇچۇق تەپەككۇر قىلىشقا ئۆتۈپ، ئىجادىيەت قۇدرىتىمىزنى ئاشۇرۇش ناھايىتى مۇھىمدۇر.

تارىخىي تەجرىبىلەردىن قارىغاندىمۇ، ھەر ئىشتا داڭلىق چىقارغان كىشىلەر ئىجادىيەتتە ئۇلۇغۋار نىشانغا ۋە كەسپىي جەھەتتە ناھايىتى يۇقىرى بىلىمگە ئىگە بولغاندىن باشقا، ۋەتىنگە، خەلقىگە، ئىنسانىيەتكە بەخت پارىتىدىغان ساغلام، غايىۋى پىسخىكىغا ۋە جانلىق تەپەككۇر ئۇسۇلىغا ئىگە بولغان. ئۇلاردا ئەنە شۇنداق ئۇلۇغۋار نىشان ۋە بىلىم بولغاچقا، ئۇلۇغۋار نىشان ئۇلارنىڭ ئۆز نىشانىنى ئىشقا ئاشۇرۇش يولىدا پائال ۋە جانلىق تەپەككۇر يۈرگۈزۈشىگە تۈرتكە بولغان. ئۇلارنىڭ نىشان قوغلىشىشتىكى كۈچلۈك كەسپىچانلىقى ۋە مەسئۇلىيەتچانلىقى، ئۇلارنىڭ تەپەككۇر تەرەققىياتىدىكى كۈچلۈك ھەرىكەتلەندۈرگۈچى كۈچ بولغان. دۇنيا تارىخىنىڭ بىر دەۋرىدە ھەممە مىللەتلەردە مۇھىم تۆھپە ياراتقانلار جەزمەن پىسخىكىسىدىكى ئاجىزلىقلارنى تونۇپ تۇرەتكەن، ۋەتىنگە، خەلقىگە

چەكسىز مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن مۇئامىلە قىلىدىغان، شۇ زامانىنىڭ ئىجادىي تەپەككۇر ئۇسۇللىرىنى جانلىق ئەتىبار قىلالايدىغان ۋە تەپەككۇرنىڭ يېڭى ئۇسۇللىرىنى ئىجاد قىلالايدىغان كىشىلەردۇر. ئۇلاردىكى مانا مۇشۇنداق غايىۋى پىسخىكا، كەسىپچانلىق، مەسئۇلىيەتچانلىق ۋە جانلىق تەپەككۇر ئۇسۇلى، ئۇلارنىڭ تۇرلۈك قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ، مىللەت، دۆلەت سەۋىيىسىنىڭ يۇقىرى پەللىسىگە چىقىپلا قالماي ھەتتا ئۇلارنى دۇنياۋى سەۋىيىگە كۆتۈرۈشكە سەۋەب بولغان. شۇڭا، نۆۋەتتىكى كومپۇتېرلىق غايە، كەسىپچانلىق ئارقىلىق خەلقىغە بولغان جاۋابكارلىقنى بىرلەشتۈرگەن. كاللىسىدىكى پىسخىك ئاجىزلىق ۋە تەپەككۇر، توسالغۇلارنى چىقىرىپ تاشلىغان مۇتەخەسسىلەرنىڭ تەپەككۇر دائىرىسى كەڭ بولىدۇ، ئويلىغانلىرى مول مەزمۇنغا ئىگە بولىدۇ. ئۇلار بىر دائىرىدە بىر نەرسىنى تەكرار ئويلاۋەرمەستىن، ئەگەشمە تەپەككۇرچىلار ئويلاۋاتقاندا، ئىجادىيەت مېۋىسىگە جانلىق تەپەككۇر ئۇسۇلى بىلەن سۇ قۇيۇپ بولىدۇ. شۇنداقلا ئۇلار ئۆتكۈر، سەزگۈر بولۇپ، ساماننىڭ تېگىدىن سۇ قۇيۇپ بېرىدىغانلارنىمۇ بايقۇپلىپ، ئۆزگىرىشلەرگە تېز ماسلىشىدۇ - دە، ئەمگەك سەرپ قىلمايدىغانلار چۆچۈرىنى خام سانىغىچە ئىجادىيەتنى مېۋىسىنى ئۈزۈپ بولىدۇ. قىسقىسى، پىسخىك ئاجىزلىقلار ۋە تەپەككۇر قاتمۇللىقىدىن ئىبارەت ئىچكى ئاجىزلىقلار تەرىپىدىن مەغلۇپ بولماي، تاشقى بېسىملار ئۇستىدىن غەلىبە قىلىپ، ئىنسان ھۆزۈرىنى سۈرىدىغان يېڭى ھاياتقا يېڭى مەزمۇنلارنى قوشىدۇ. زامان تەلىپىدىكى ئىجادىي قابىلىيەتكە ئىگە ئادەملەرگە ئايلىنىش ئۈچۈن، بىز غەيرىي لوگىكىلىق تەپەككۇر ھەققىدىكى بىلىملەرنى تىرىشىپ ئۆگىنىش ۋە تەپەكتىلاش بىلەنلا قالماستىن، ئاشۇنداق چاسالەتلىك كىشىلەرنى ئۇلگە قىلغان ھالدا ئۆزىمىزدىكى پىسخىك ئاجىزلىقلارنى ۋە تەپەككۇرىمىزدىكى توسالغۇلارنى چىقىرىپ تاشلىشىمىز كېرەك، ئەلۋەتتە.

3. ئىجادىي ئەسەۋۋۇر

ئەسەۋۋۇر قابىلىيىتى دۇنيانىڭ مۆكۈمرانىدۇر.

— ناپولېئون

ئەسەۋۋۇر قابىلىيىتى كىشىلەرنىڭ ئامېرىكا قىتئەسىنى بايقىشىغا سەۋەب بولغان.

— ئوسبورن

— ئىنسانىيەتنىڭ بارلىق ئىقتىدارلىرى ئىچىدە ئالالاغا ئەڭ يېقىن بولغىنى ئەسەۋۋۇر قابىلىيىتى.

— كىراك

— روھنىڭ پايانسىزلىقى، ئەسەۋۋۇرنىڭ ئۇرغۇپ تۇرۇشى، قەلبىنىڭ ئىشچانلىقى — ئالاھىدە تالانتتۇر.

— دىدرو

— ئەسەۋۋۇر قابىلىيىتى ئىنسانىيەت پائالىيىتىنىڭ ئەڭ ئۇلۇغ بۇلىقى. ئىنسانىيەت ئەرەقەياتىنىڭ ئاساسلىق ھەربىر قەدەملىرى ئەسەۋۋۇرنىڭ كۈچى. مۇنداق قابىلىيەتنى بۇزۇۋەتكەن ھامان ئىنسانىيەت ياۋايىلىق ھالىتىدە توختاپ قالىدۇ.

— تۇگرىت سىتۇخارت

— ئەسەۋۋۇر قابىلىيىتى بىلىمدىنمۇ مۇھىم. چۈنكى بىلىم چەكلىك، ئەسەۋۋۇر قابىلىيىتى بولسا دۇنيادىكى ھەممىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ، ئەرەققىياتنى ئىلگىرى سۈرىدۇ ھەمدە بىلىمنىڭ ئەرەققىي قىلىشىغا بۇلاق بولالايدۇ. جىددىي ئېيتقاندا، ئەسەۋۋۇر قابىلىيىتى پەن ئەتقىقاتىتىكى ئەملىي ئامىلدۇر ... ئەسەۋۋۇر قابىلىيىتى يوق روھىي دۇنيا تېلىسكوپ يوق رەسەتخانىغا ئوخشايدۇ.

— ئېينىشتېين

— ئەسەۋۋۇر قابىلىيىتى ئىجادىي بولغان بىلىمنىڭ قابىلىيىتىدۇر. ئۇنىڭدا شۇنداق بىر كارامەت بارکى، ھەقىقىي ئەبىئەت يەتكۈزۈپ بەرگەن خام ماتېرىيالدىن ئۆزى ئويلىغان يەنە بىر ئەبىئەت دۇنياسىنى ئىجاد قىلالايدۇ.

— كانت

ئىجادىيەت جەريانىدا ئەسەۋۋۇرنى قەدىرلىمەيدىغان ئالىم ياكى سەنئەتكارىيوق. ئەسەۋۋۇر بىز ئەقىل ئەركىبىدە سۆزلەپ ئۆتكىنىمىزدىن باشقا، ئادەمدىلا ئالاھىدە بولىدىغان پىسخىك جەريان بولۇش سۈپىتى بىلەن، كىشىلەرنىڭ ئاللىقاچان ئېرىشكەن ئەجرىبىلىرى ئاساسىدا بۇرۇن خاتىرە قىلىنغان ئوبرازلارغا ئۆزگەرتىش ۋە يېڭىباشتىن بىرىكتۈرۈش ئېلىپ بېرىپ، مەلۇم يېڭى ئوبراز ئىجاد قىلىدۇ، ئادەم گەرچە ئېخىچە ھېس قىلمىغان ياكى ئەمەلىيەتتە مەۋجۇت بولمىغان شەيئىنى ئەسەۋۋۇر قىلسىمۇ، ئەمما ئەسەۋۋۇرنىڭ مەنبەسى ئوبيېكت ئەمەلىيەتتىن كېلىدۇ. شۇڭا،

ئىجادىي تەسەۋۋۇر ئىجادىي پائالىيەت داۋامىدا ناھايىتى مۇھىم رول ئويناپدۇ.

بارلىق ئىلمىي ۋە بەدىئىي ئىجادىيەتلەر تەسەۋۋۇردىن ئايرىلالمايدۇ. تەسەۋۋۇر ئىجادىي ئەمەلىيەت داۋامىدا تەرەققىي قىلىدىغان، ھېسسىي ئوبرازلار ئارقىسىدا بېيىپ بارىدىغان خۇسۇسىيەتكە ئىگە بولغاچقا، تەسەۋۋۇرنىڭ يارىتىمى بىلەن بىزنىڭ بىلىشىمىز چەكسىز رېئال دۇنيادا پەرۋاز قىلىپلا قالماستىن، بەلكى يەنە سىرلىق خىياللار دېڭىزىدا كېزىپ يۈرىدۇ؛ ئۇنىڭ كەتكەن ناھايىتى ئۇزاق تارىخىي جەريانلارنى ئەسلەپلا قالماي، كىشىنى جەلپ قىلىدىغان يېراق كېلەچەككىمۇ بارالايدۇ؛ دۇنيانى بىلىپلا قالماستىن، يەنە دۇنيانى ئۆزگەرتىدۇ. ئالىملارنىڭ قىياسلىرى، ئىنژېنېرلارنىڭ لايىھىسى، يازغۇچىلارنىڭ ئوبراز يارىتىشى، رەسسام، سەنئەتچىلەرنىڭ بەدىئىي نۇسخىلىرى، ئىشچىلارنىڭ تېخنىك يېڭىلىشى، دېھقانلارنىڭ يېڭى سورتلۇق ئۇرۇقلارنى يېتىشتۇرۇشى قاتارلىقلار، ھەتتاكى ئىنسانىيەتنىڭ بارلىق ئىجادىي ئەمگەكلىرىدە ئىجادىي تەسەۋۋۇرنىڭ كۆرىنىلىش بار. بۇنداق ئىجادىي تەسەۋۋۇر بولمىسا، ئىلىم - پەن تەرەققىي قىلالمايدۇ، ئەدەبىيات - سەنئەت ئۆزىدىكى گۈزەللىكنى يوقىتىدۇ، كىشىلىك ھايات خۇنۇكلىشىپ كېتىدۇ. بۇنداق ئىكەن، پەن تەتقىقاتى ئۇنىڭغا تېخىمۇ موھتاج بولۇپ، ئۇنىڭ سىز ئىلىمدە بۆسۈش بولۇشى، تالانتنىڭ ئۆزىنى تۇتالمىشى مۇمكىن ئەمەس. ئىلىم - پەن تارىخىدا گويا «بىمەنىلىك» كە ئوخشاپ كېتىدىغان بىرمۇنچە تەسەۋۋۇرلار مەيدانغا كېلىپ، نۇرغۇنلىغان كونىلىق ساقلىغۇچىلارنىڭ ھۇجۇملىرى، بۆھتانلىرى، بىلىمسىز كىشىلەرنىڭ مەسخىرە كۈلكىلىرىگە ئۇچرىغان بولسىمۇ، دەل ئەنە شۇ ئەنئەنىۋى ئىدىيىلەر بىلەن چېقىشالمايدىغان تەسەۋۋۇرلار كونا تەلىماتلارنى بەربات قىلىپ، يېڭى تەلىماتلارنى يارىتتى، ئىلىم - پەننىڭ تەرەققىياتىدا ئۆچمەس

ئىز قالدۇردى. دېمەك، تەسەۋۋۇر، تەسەۋۋۇر، ئىجادىيەت ئۇچۇن يەنىلا تەسەۋۋۇر كېرەك. خۇددى بۇ دۇنيادىكى بارلىق شەيئىلەرنىڭ ئارقىسىغا بىر سىر يوشۇرۇنۇپ ياتقاندەك. كىشىلەر زادىلا ئەقىلگە سىغدۇرالمىغان يەردىن، ئويلاشقىمۇ پېتىنالمىغان يەردىن بىر مۆجىزىنىڭ پەيدا بولۇشى، ئىختىرا، كەشپىيات ۋە باشقا تۇرلۇك ئىجادىيەتلەرنىڭ دەل كىشىلەر «مۇمكىن ئەمەس» دېگەن يەردە ھاسىل بولۇشى تەسەۋۋۇرنىڭ مۇھىملىقى بولماي نېمە؟

پەندە ئىسپاتلىنىشچە، پائالىيەت نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا، ئادەمنىڭ ئەقلىي ئىقتىدارىدا بار نۇرغۇن قابىلىيەتلەرنىڭ ئورنىنى ئېلېكترونلۇق مېڭە ئىگىلەپ كېتەلىسىمۇ، ئىجادىي قابىلىيەت (تەسەۋۋۇر قىلىش، ئالدىن كۆرۈش ۋە كۆز قاراشلارنى ئوتتۇرىغا قويۇش) نىڭ ئورنىنى ھېچقانداق ماشىنا ئورۇنداپ كېتەلمەيدۇ. بۇلارنىڭ ئىچىدە ئىجادىي تەسەۋۋۇردىكى يوشۇرۇن قابىلىيەت ئەمەلىيەتتە چەكسىز بولىدۇ. بۇنداق بولۇشىدىكى سەۋەب شۇكى، تەسەۋۋۇردىن ئىبارەت بىلىشنىڭ پىسخىك جەريانى سەزگۈ، خاتىرە، تەپەككۇر قاتارلىق بىلىشلەرنىڭ پىسخىك جەريانىدىن نۇرغۇن دەرىجىدە ئەركىن بولۇپ، ئۇ بەلىش قابىلىيەتلىرى ئىچىدىكى خالىغان ئىشنى قىلالايدىغان ئەركە بالىدۇر. ئۇ شۇنداق ئەركىن بولغانلىقتىن، شەكىللىنىش جەريانىدا گەرچە ئەمەلىي پاكىتلارنى ئاساس قىلمىسىمۇ، شۇ ۋاقىتنىڭ ئىچىدە ئۇشتۇمتۇت ئوتتۇرىغا چىقىپ، بىكىتىلگەن قائىدە، تەرتىپ، نىزام ھەتتا ئەدەبىي قائىدىلەر بىلەن زىتلىشىلەيدۇ. شۇڭا، ئالىم، سەنئەتكارلارنىڭ جانلىق تەسەۋۋۇرلىرى ئۇلارنى دۇنيانىڭ ئۇ چېكىدىن بۇ چېكىگىچە، ھەتتا كائىناتقىچە چەكسىز پەرۋاز قىلدۇرۇپ، ھەتتا ئۆزلىرىمۇ ھېس قىلالمايدىغان نەتىجىلەرگە ئىگە قىلىپ قويىدۇ. ئۇلانما تەسەۋۋۇر بولسا تېخىمۇ شۇنداق، ئۇنىڭ تۇرمۇشىمىزدىكى كۆرۈنۈش

لمرنگه قاراپ باقايلى: بىر كاۋچۇك زاۋۇتىنىڭ خوجايىنى بول-
كىنىڭ خېمىرتۇرۇچ (ئېچىتقۇ) سېلىنغانلىقىنى، ئىچى ئۇششاق
كاۋاكچە بولىدىغانلىقىنى كۆرۈپ: «بۇنداق خۇسۇسىيەتنى كاۋ-
چۇك سانائىتىگە تەتبىقلاش مۇمكىنمۇ؟» دەپ ئۇلانما تەسەۋۋۇر
قىلغان. شۇ ئاساستا ئىزدىنىپ كاۋچۇك بۇلۇتىنى ئىجاد قىلغان.
يەنە بىر زاۋۇت سوپۇنغا گاز پۈركۈپ، ئىچىنى كاۋاكلاشتۇرۇش
بىلەن سۇدا لەيلەيدىغان سوپۇن ئىجاد قىلغان. بىر سېمونت
زاۋۇتى مۇشۇ ئۇسۇلدىن پايدىلىنىپ، ئىچى كاۋاك ئەمما چىدام-
لىق بېتون ئىشلەپ چىقارغان ... مانا مۇشۇنداق بىرمۇنچە ئىجا-
دىيەت بولكىنىڭ ئىچى ھاۋىنەك شەكىللىك كاۋاك بولۇشىدىن
ئىبارەت بىر خۇسۇسىيەتتىن ئۇلانما تەسەۋۋۇر قىلىنغان. بۇلار
تەسەۋۋۇر يېكى ئۇلانما تەسەۋۋۇرنىڭ ئىجادىي تەپەككۇردىكى
ناھايىتى مۇھىم ئالاھىدىلىك بولىدىغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ.
دېمەك، ئىجادىيەتتە باشقىلارنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ كەتكەن ئادەم-
لەر ئەمەلىيەتتە كاللىسى ئەنە شۇنداق ئەركىنلىككە، مول تە-
سەۋۋۇرغا، چەكسىز رومانتىك خىياللارغا بېرىلگەن، ئاللىقانداق
بىر مۆجىزىنى بارلىققا كەلتۈرۈش يولىدا دۇنيانى كېزىپ چە-
قىشقا تەييارلانغان ئادەملەردۇر. ئۇلارنىڭ ئىجادىي تەسەۋۋۇرلىرى
زامان، ماكان چەكلىمىسىدىن ھالقىپ ئۆتۈپ، دۇنياغا يۇزلەن-
گەن ۋە شەيئىلەرنىڭ ئەڭ كىچىك ھۈجەيرىلىرىگىچە كېزىپ
يۇرگەنلىكتىن، ئىدىيىسىنى تار دائىرىگە ئىسكەنجىۋىلىپ، كۆ-
چىكىنە بىلىمى بىلەن قارىغۇلارچە داۋراڭ سېلىپ يۇرگەن
ئادەملەردىن ھالقىپ كەتكەن. ئۇلارنىڭ ئەمەلىيىتى بىزگە شۇنى
چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇكى، دۇنيادا كىشىلەر ھەرقانداق ئىشقا
چەكلىمە قويالمىسۇن، ئادەمنىڭ كاللىسىدىكى تەسەۋۋۇرغا توسۇق
قۇرالمايدۇ. بۇنداق توسۇقنى پەقەت ھەر ئادەم ئۆزىگە ئۆزى
قۇرۇۋالىدۇ، كاللىسىدا بۇنداق توسۇق قۇرۇۋالغان ئادەملەر
پسىخىك پەزىلەتتىكى ئاجىزلىق تۈپەيلى ئاللىقانداق «مۆتىۋەر-

مەخسۇملار»، «ئۆلىما ـ نازىرىنىلار»، «دوپۇزلۇق ئەربابلار» نىڭ
تۇرلۇك خاتا يەكۈنلىرىگە باش ئۇرىدۇ (ۋاقتى كەلگەندە، مەقـ-
قىمى ئەرسەلەرنى قوغداش، تەرەققىي قىلدۇرۇش زۆرۈر، ئەلۋەتـ-
تە). كاللىسى ئازاد تەسەۋۋۇرچىلار بولسا، ھەرقانداق ئىلمىي
مۇۋەپپەقىيەتنىڭ باسقۇچلۇق مەقىقەتلىكىنى ئېتىراپ قىلىدۇ ـ
دە، ئۇنىڭغا ئاخىرىدا تامامىلانغان مەقىقەت دەپ باش ئۇرمايدۇ.
قىسقىسى، تەسەۋۋۇر يولىدا ئاخىرىدا تامامىلىنىش بولمايدىغان-
لىقىنى، ئىنسانىيەت مەدەنىيىتى مانا مۇشۇنداق تامامىلىنىش
بولمىغانلىقى ئۈچۈنلا ئۈزلۈكسىز تەرەققىي قىلىپ بارىدىغانلى-
قىنى ئېنىق بىلىپ تۇرۇپ ئالغا باسىدۇ.

ئويلاپ باقايلى، بەزى ئالىملار غەۋۋاسلىقنى ۋە سۇ ئاست-
تى كېمىسى ياساپ دېڭىز ـ ئوكيانلارنىڭ ئاستىغا چۈشۈشنى،
ھەتتا ئاي شارىغا چىقىپ ئايلىنىشنى تەسەۋۋۇر قىلغاندا، كىشى-
لەر ئۇلارنى شائىخو قىلغانىدى. ئەمما، ئۇ ئالىملار دېگەنلىرىنى
شۇ ھامانلا رېئاللىققا ئايلاندۇرالمىغاچقا، شائىخوچىلارغا: «قاراپ
تۇرۇڭلار، بىر ئادەم تەسەۋۋۇر قىلىدۇ، باشقىلار بولسا ئۇ تە-
سەۋۋۇرلارنى ئەمەلىيەتكە ئايلاندۇرىدۇ» دەپ رەددىيە بەرگەن.
كېيىنكى ئەمەلىيەت ئالىملار دېگەندەك بولدىغۇ؟ بۇنىڭ سەۋەبى
نېمە؟ سەۋەبى شۇكى، ھەر كىم بىلگىنىنى ئېيتار، كۆرگىنىنى
قىلار دېگەندەك، ئىجادىي تەسەۋۋۇر باشقىلارنىڭ دېگىنىدەك
بولمايدۇ، بەلكى تەشەببۇسكار ئىجادىيەتچىنىڭ ئارزۇلىرىدەك
بولىدۇ. چۈنكى تەسەۋۋۇرنىڭ باشقا شەكىللىرىگە قارىمۇ قارشى
ھالدا ھەقىقىي ئىجادىي تەسەۋۋۇر ناھايىتى كۆپ ھاللاردا تە-
بىئىي ھالدا پەيدا بولمايدۇ. شۇ تۈپەيلى ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ
نوقۇل تەسەۋۋۇر قابىلىيىتىدىن تېخىمۇ مول مەزمۇنغا ئىگە بو-
لىدۇ ۋە بىزنىڭ تەرىشچانلىقىمىز ھەم ئىستەكلىرىمىز بىلەن
بىرلىشىپ كەتكەن تەسەۋۋۇر شەكلىنى ھاسىل قىلىدۇ. بىزنىڭ
ھاياتىمىزنى تېخىمۇ قۇدرەتلىك قىلىدۇ، ئەقلىي ئىقتىدارىمىزنى

تەخسىمۇ كۈچەيتىدۇ. مۇشۇ پاكىتلارغا ئاساسەن، بىلىمگەنلەرنىڭ تېرە تاراقشىتىشىدىن ئەندىكمەي، ھەقىقىي بىلگەنلەرنى ئۇستاز تۇتۇپ ئۇزاققىچە تەربىشلىدىغان بولساق، بىزمۇ ئاددىي ئادەملەر كىسىزگە قارىماي ئىجادىي تەسەۋۋۇرنىڭ خاسىيىتى بىلەن توخ- تىماستىن ئالغا باسالايمىز، يەنى ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىنى توختاتماي داۋام ئەتتۈرۈشنى ئىلگىرى سۈرۈشتە ئاشۇنداق يە- راقنى كۆرىدىغان ئالىملارنىڭ شاگىرتى بولۇپ قالىمىز.

ئۇنداق ئىكەن، تەسەۋۋۇرنىڭ ئىجادىيلىقىنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن قانداق قىلىش كېرەك؟ ئەمەلىيەت جەريانىدا كۆپلەپ ماتېرىياللارنى توپلاش، بولۇپمۇ پاكىتلارغا ھۆرمەت قىلىش رو- ھىنى تۇرغۇزۇش كېرەك. پاۋلۇپ شاگىرتلىرىغا: «قۇشلارنىڭ قانىتى قانچە گۈزەل بولغان بىلەن، ئۇنى ھاۋا كۆتۈرۈپ تۇر- مىسا مەڭگۈ ئېگىز ئۇچالمايدۇ. پاكىت ئالىملارنىڭ ھاۋاسىدۇر، ئەگەر سىلەر پاكىتلارغا تايانمايدىكەنسىلەر، مەڭگۈ ئۇچالمايـ سىلەر» دېگەن. بۇ سۆز ماتېرىيال توپلىمىغان، پاكىتلارنى بىلمىگەن، ئۆز جەمئىيىتى، خەلقى ئۈستىدە ئەستايىدىل ئويلان- مىغان ئادەمنىڭ ھەقىقىي ئىجادىي تەسەۋۋۇر ئاسمىنىدا پەرۋاز قىلالمايدىغانلىقىغا گۇۋاھتۇر. بىزمۇنچە، كىشىلەر نىسپىيلىك نەزەرىيىسىنى ساپ نەزەرىيىدىن كېلىپ چىققان دېگەندە، ئېي- نىشتېيىننىڭ بەرگەن جاۋابى بىز ئۈچۈن تېخىمۇ چوڭقۇر تەر- بىلىدۇر. ئۇ مۇنداق دەيدۇ: «مەن جامائەتنىڭ مۇنداق بىر پاكىتقا دىققەت قىلىپ قويۇشىنى تەۋسىيە قىلىمەن: بۇ نەزە- رىيە ساپ نەزەرىيىدىن كېلىپ چىقمىغان، بەلكى فىزىكا نەزە- رىيىلىرىنى ئىمكان قەدەر كۆزىتىلگەن پاكىتقا ئۇيغۇنلاشتۇرۇش تەرىشچانلىقى ئارقىلىق ئىجاد قىلىنغان». بۇ سۆزدىن كۆرۈ- ۋالغىلى بولىدۇكى، ئالىملار، ئىختىراچىلارنىڭ دادىل قىياسلىرى ئەمەلىيەتنى چىقىش قىلىدۇ، ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەرنىڭ ئىجادىيەتلىرىمۇ رېئال تۇرمۇش جەريانىدىن ماتېرىيال ئالىدۇ.

ئوبېيېكتىپ ئەمەلىيەت تەسەۋۋۇرنىڭ بۇلىقى ۋە مەزمۇنىدۇر.

ئىككىنچى، بىلىنمىگەن دۇنيا ئۈستىدە ئىزدىنىشكە جۈرئەت قىلىش كېرەك. ئادەملەر پۈتكۈل دۇنيانى بىلىش ۋە ئۆزگەرتىش يولىدا ئاجايىپ شانلىق مەدەنىيەت تارىخىنى يارىتقان بولسىمۇ، ئەمما ئۇلار ھەممىدىن ھوشيار بولغاچقا، ئېھتىياتچان بول- غان. شۇڭا، ئاتا ـ ئانىلار بالىلىرىنىڭ ئايىغى چىقىپ ئويناش- قا كىرىشكەن ھامان: «سۇ بويىدا ئويناما»، «تونۇمىغان ئادەم- لەر بىلەن گەپلەشمە»، «چوڭلار سۆزلەۋاتقاندا ئاقساقاللىق قىلما» دېگەندەك سۆزلەر بىلەن ئۇلارنى ئەركىن ئويلاشتىن، سۆزلەشتىن، ئىشلەشتىن توسۇپ كەلگەن. ھەتتا كۆڭزىدەك بۇ- يۇك ئالىملارمۇ «ئارزۇلۇق بالاڭنى يانىڭ تۇۋىدە قويما» دې- گەندەك يەكۈنلەر بىلەن كىشىلەرنى بىلىنمىگەن دۇنيا توغرىسىد- ا ئىزدىنىش تۇيغۇسى، قىلىشقا بولىدىغان تەييار ئىشلاردىمۇ ھەددىدىن زىيادە ئېھتىياتچان قىلۋەتكەن. شۇنىڭ بىلەن كىشىلەر مېڭىشقا تېگىشلىك بولدا ماڭالمايدىغان، قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلار ئالدىدا جۈرئەتسىزلىك قىلىدىغان بولۇپ كەتكەن. مەسىلەن، ھازىرمۇ كۆپ ساندىكى ئادەملەر تاغدىكى تار يوللاردا مېڭىشتىن قورقىدۇ. ئەگەر شۇنداق تار يول تۆزلەڭ- لىكتە بولسا، ئۇلار زادىلا قورقماي ماڭالايدۇ. ئۇلاردىكى قور- قۇنچ تاغلىقتىكى تار يوللاردا، بولۇپمۇ بىر تەرىپى تاغ، بىر تەرە- پى دەريا ـ ئېقىن بولغانتار يوللاردا مېڭىپ كۆرمىگەنلىكتىن كەلسە قورقماسلىق، تۆز يەردىكى تار يوللاردىمۇ دائىم مېڭىپ كۆرگەن- لىكتىن كەلگەن. كىنولاردىن ئۇچچى، مەرگەنلەر، چارۋىچىلار «تاغ خەلقىنىڭ يۇرىكى تاغدەك» دېگەندەك، كىشىلەر قورقۇپ يۇرگەن شۇ تاغ يوللىرىدا ئەركىن مېڭىپ يۇرگەنلىكىنى، ھەتـ تا ئاتلىق چېپىپ يۇرگەنلىكىنى كۆرگەن بولغىيتتىڭىز؟ ئۇلار بىلەن سىزنىڭ پەرقىڭىز پەقەت سىزنىڭ شۇ تاغ يوللىرىغا ناتونۇش بولغانلىقىڭىزدۇر. ئەگەر سىزمۇ شۇ تاغ يوللىرىدا

مېڭىپ كۆنسىڭىز، ئۇنىڭدىمۇ خۇددى ئۆزلەڭلىكتىكىدەك مېڭىپ كېتەلەيسىز.

ئىلىم - پەن ساھەسىمۇ شۇنىڭغا ئوخشاش، ئەگەر سىز ئۆزىڭىزنىڭ ئىلىم - پەن ساھەسىدە ھەرقانداق بىر پائالىيەتنى ئورۇندىاپ كېتەلەيدىغانلىقىڭىزغا تولۇق ئىشىنىدىغان بولسىڭىز ۋە دادىللىق بىلەن ئۆزىڭىز ناتونۇش بولغان بىر ساھەگە كىرىپ ئىزدىنىدىغان بولسىڭىز، سىزمۇ بۇ دۇنياىنىڭ ھۆزۈرلىرىنى ھېس قىلالايسىز. ئالاھىدە تالانتلىق ئاتالغان، ئۆز ھاياتىدا نى - نى ئىشلارنى قىلىۋەتكەن ئادەملەرنى كۆز ئالدىڭىزغا كەلتۈرۈپ باقسىڭىز، ئۇلار يالغۇز بىر ئىشنىلا پۈختا بىلىدىغان ئادەملەر ئەمەس، بىلىنمىگەن نەرسىلەردىن ئۆزىنى قاچۇرىدىغان ئادەملەردىنمۇ ئەمەس. فارابىي، مەھمۇد قەشقەرى، ئىبىن سىنا، فرانكلىن، داۋىنچ، گالىلىي، بابۇر، چېرچىل ۋە مۇشۇلارغا ئوخشاش ئۇلۇغ ئادەملەرنىڭ ھەممىسى بىلىنمىگەن دۇنيا ئۈستىدە ئىزدىنىشنىڭ پىشۋالىرىدۇر.

ئۆز بېشىمىزدىن كەچۈرۈش مۇمكىن بولغان ئەڭ گۈزەل شەيئى سىرلىق، بىلىنمىگەن دۇنيادۇر، — دەيدۇ ئېينىشتېين — ئۇ بارلىق سەنئەت ۋە پەننىڭ ھەقىقىي بۇلىقىدۇر. ئەلۋەتتە بارلىق ئۇلۇغ ئادەملەرمۇ ئادەتتىكى ئادەملەردۇر، ئۇلارنىڭ ئۇلۇغلۇقى پەقەت ئۇلارنىڭ ھەرقاچان ئىزدىنىش پەزىلىتىدە شۇنداقلا بىلىنمىگەن دۇنيا ئۈستىدە ئىزدىنىشۋاتقان جاسارەتىدە كۆرۈنىدۇ. شۇڭا، بىز تەسەۋۋۇرىمىزدىكى ئىجادىيەتچى ئۆستۈرۈپ، ئالاھىدە تالانتلىقلارغا ئايلىنىش ئۈچۈن، بىلىنمىگەن نەرسىلەر ئۈستىدە ئىزدىنىشكە جۈرئەت قىلىشىمىز كېرەك. بۇنداق ئىزدىنىش جەريانىدا تەسەۋۋۇردىكى ئىجادىيەتچى ئۆسۈپىلا بارماستىن، بەلكى ئادەمنىڭ باشقا قابىلىيەتلىرىمۇ يۇقىرى تەلەپ بىلەن ئۆسۈپ بارىدۇ.

ئۇچىنچى، تەسەۋۋۇرنى ھۆكۈم قىلىش بىلەن بىرلەشتۈرۈش

كېرەك. تەسەۋۋۇر بىزنى بىلىنمىگەن قاراڭغۇ دۇنياغا باشلاپ كىرگەندىن كېيىن، ئۇ يەردە بىز ئۆزىمىز بار بولغان بىلىمدىن يانىدىغان ئاجىز نۇر بىلەن بەزىدە مەلۇم قىزىقارلىق ۋەقەلەرنى كۆرۈشىمىز مۇمكىن. ئەمما، بىز ئۇ ۋەقەلەرنى ئەستايىدىل دەڭسەپ كۆرگەندە، ئۇلارنىڭ پەقەت بىزنىڭ دەرمەھەللىك دىققىتىمىزنى جەلپ قىلغان كېرەكسىز نەرسە ئىكەنلىكىنى بايقاپ قېلىشىمىزمۇ مۇمكىن. تەسەۋۋۇر خۇددى لەگلەكنىڭ ئېگىزلەپ ئۇچسىمۇ ئادەم تۇتۇپ تۇرغان يىپتىن ئايرىلىپ كېتەلمىگىنىگە ئوخشايدۇ. بۇ يىپ باشقا نەرسە ئەمەس، دەل ئىلىم - پەندۇر. گىيوتى بۇ ھەقتە قىزىقارلىق ھېم ئوبرازلىق بىر سۆزنى قىلغان: «تەسەۋۋۇر سەزگۈدىن ھالقىپ كېتىدۇ. بۇ، يەنە سەزگۈ تەرىپىدىن جەلپ قىلىنىدۇ. لېكىن، تەسەۋۋۇر يۇقىرىغا ھالقىۋاتقاندا يەنە ئەقلىيلىكنىڭ بارلىقىنى ھېس قىلغان ھامان بۇ ئالىي رەھبەرگە مەھكەم ئىتائەت قىلىدۇ... ئۇ ئەقلىيلىك بىلەن قانچە بىرلەشكەنسېرى شۇنچە قىممەتلىك بولىدۇ». بۇنىڭدىن كۆرگىلى بولىدۇكى، ئىجادىي تەسەۋۋۇر پۈتۈنلەي خىيالىيەرسلىك ئەمەس، مەلۇم مەقسەتلەر ئۈچۈن ئىلمىي يوسۇندا قىلىنغان تەپەككۇرنىڭ ئالىي قاتلىمى بولۇپ، ئۇ ھەر قاچان ئەقلىيلىكتىن پۈتۈنلەي ئايرىلىپ كەتمەسلىكى كېرەك. بولۇپمۇ ئۇ توغرا - خاتالىق ئۆلچىمى بويىچە ھۆكۈم قىلىشتىن ئۆتۈشى كېرەك ھەتتا ئالىملار تەجرىبىخانا ئەمەلىيىتى ۋە ئەمەلىي تۇرمۇشتا كۆزەتكەن پاكىتلار ئارقىلىق ئۆز قىياسلىرىنى تەكشۈرۈشى، لايىھىلىگۈچىلەر تەجرىبە ئارقىلىق ئۆز لايىھىلىرىنىڭ ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن ياكى ئەمەسلىكىنى ئىسپاتلىشى كېرەك. يەنىپ ئېيتقاندا، تەپەككۇر ئىمىزدا پەقەت ھۆكۈملا بولسا، پىكرىمىز غۇۋالىشىپ كېتىدۇ، بۇنداق بولماي پەقەت تەسەۋۋۇرلا بولسا، ئىشاندىن ئادىشىپ كېتىمىز.

تۆتىنچى، يەكدىل بولۇش كېرەك. ھەر ئادەمدە بار لەگىز-
لىك قابىلىيەت كۆپ ھاللاردا باراۋەر بولۇپ، بىر ئادەمنىڭ
يەنە بىر ئادەمدىن ئارتۇقچىلىقى ناھايىتى ئاز ھەم گەۋدىلىك
تەرەپلەردىن بولىدۇ. شۇنداق تۇرۇقلۇق ئۇلارنىڭ نەتىجىلىرى
نېمىشقا ئوخشىمايدۇ؟ بۇنىڭ سەۋەبى ئۇلارنىڭ ئىجادىيەت
رىتىمىدا، ئىجادىي قابىلىيەتنى ئېچىشتىكى ئىختىيارىي تىرىش-
چانلىقىدا بولىدۇ. بۇنداق ئىختىيارىي تىرىشچانلىق، بولۇپمۇ
ئىختىيارىي تىرىشچانلىق نىشانى بولغان مەسىلىگە يەكدىل بېرىلىش
بولمايدىكەن، ئادەمنىڭ چەكلىك ھاياتىدا ئۇلۇغ ئىشلارنى قىلىش
مۇمكىن ئەمەس. نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ تەنىدۇرۇس ۋە شارائىتلە-
رى بار تۇرۇپمۇ نەتىجىلەرگە ئېرىشەلمەسلىكى دىققەتنى قىلچە
ئىككىلەنمەستىن ئىجادىيەت تېمىسى ئۈستىگە يىغىنچانلىقى، شۇنىڭ
يەكدىل بولمىغانلىقىدۇر. ئالايلۇق شۆھرەتپەرەسلىك بىر ئادەم
80 ياشلىق ئۆمرىنى ھېسابلاپ 26 يىلنىڭ ئوخلاشقا، 22 يىل-
نىڭ خىزمەتكە، ئالتە يىلنىڭ تاماققا، بەش يىلنىڭ ۋاقتى -
سائىتىدە كەلمىگەنلەرنى ساقلاشقا، 228 كۈنىنىڭ ساقال -
بۇرۇتىنى ئېلىشقا، 26 كۈنىنىڭ بالا - چاقىسىنى تەنبىھ قىلىشقا،
18 كۈنىنىڭ بەلباغ باغلاش ۋە گالستۇك تاقاشقا، 46 سائەت-
نىڭ كۆلۈشكە سەرپ قىلىنىدىغانلىقىنى بىلگەن. ئەمما، ئادەم
ھاياتىدا بىردىنبىر مۇھىم ئادەملىكىنى بالداقمۇ بالداق كۆتۈ-
رۈپ ماڭىدىغان تەپەككۇرغا قانچىلىك ۋاقىت سەرپ قىلغىنىنى
ھېسابلاپ كۆرمىگەن. بۇ ناھايىتى نۇرغۇن ئادەملەرنىڭ مەسە-
لىلەر ئۈستىدە بېرىلىپ ئويلانمايدىغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ. ئىجا-
دىيەتشۇناس ئوسبورن «ئىجادىي تەسەۋۋۇر» دېگەن كىتابىدا
يەنە بىر ئالىمنىڭ سۆزىنى مىسال كەلتۈرۈپ، تەسەۋۋۇرغا يەكە-
دىل بولۇشنىڭ ئۆزىگە تەلەپ قويۇش ئارقىسىدىلا بولىدىغانلى-
قىنى كۆرسەتكەن. بۇ ئالىم مۇنداق دەيدۇ: دۇنيادىكى ئادەملەر
ئۇچ خىل بولىدۇ. بىرىنچىسى، كاللىسىنى ئىشلىتىدىغان ئادەم-

لەر؛ ئىككىنچىسى، ئېغىزىنى ئىشلىتىدىغان ئادەملەر؛ ئۈچىنچىسى،
ھەر ئىككىسىنى قىلمايدىغان ئادەملەر. ئەگەر سەن بىرىنچى
خىلدىكى ئادەملەرگە مەنسۇپ بولمايدىكەنسەن، ئېھتىمالغا ناھا-
يىتى يېقىنكى، سەن زۆرۈر بولغان زېھنىڭنى ئەڭ زور چەكلىمە
دە تەسەۋۋۇر قىلدۇرالايدىغان زۆرۈر پائالىيەتلەرگە مەركەزلەشت
تۈرۈشنى مەڭگۈ بىلەلمەي كېتىسەن.

بۇنىڭدىن كۆرگىلى بولىدۇكى، يەكدىل بولغاندا، ئۆزىڭ
مىزنى مېڭىسىنى ئىشلىتىپ تۇرىدىغان ئادەملەر قاتارىدا
قويۇپ پىلانلىق تەسەۋۋۇر يۈرگۈزگەندە، ئاندىن تەسەۋۋۇرنىڭ
ئىجادىيلىقىنى ئۆستۈرۈشنىڭ ئاچقۇچىنى تۇتالايمىز.

— بىرىنچىچە ئايدىن بېرى مەن شىركىتىمىزنى بىزنىڭ
بارلىق شېرىكلىرىمىزنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان ھەمكارلىق كار-
خانىسىغا ئۆزگەرتىشنىڭ ئۇسۇلىنى ئىزدەپ يۈرەتتىم، — دەيدۇ
ئوسبورن. شۇ كىتابىدا، — بىر كۈنى كەچتە مېتروغا چۈشۈش
ئۈچۈن كېتىۋېتىپ، بىر پارچە گېزىت سېتىۋالماقچى بولدۇم. شۇ
ھامان يەنە توساتتىن: «مۇشۇ 20 مىنۇتتىن پايدىلىنىپ ئۆزۈم
ئىزدىنىۋاتقان ئۇسۇل توغرىسىدا ئويلىنىۋالايچۇ» دېگەن ئويغا
كەلدىم - دە، پويىزنىڭ بىر ئورۇندۇقىغا بېرىپ ئولتۇرۇپلا خا-
تىرە يېزىشقا باشلىدىم. ۋاگوننىڭ ئىچى قىستا - قىستاق،
ۋاراق - چۇرۇق ئىدى. لېكىن، مەن مۇشۇنداق مۇھىتتا ئۆزۈم
ئۈزاقتىن بۇيان ئىزدەپ كەلگەن بىر ئۇسۇلنى تېپىۋالدىم. نا-
ۋادا مەن شۇ گېزىتنى سېتىۋېلىپ ئۇقۇغان بولسام، بۇ ئۇسۇل-
نى ئۆمۈرۋايەت ھەل قىلالماس ئىكەنمەن، بەلكى، مەن خاتىرە
يېزىش ئارقىلىق دىققىتىمنى ئاشۇرۇپ بارمىغان بولسام، ئۆزۈم-
نىڭ ئۇ مەسىلىنى ئاشۇنداق ھەل قىلىپ كېتەلمىگە ئىشەنمەي-
مەن. ئەمەلىيەتتە، مەيلى قايسى يەردە ئولتۇرايلى، ماڭايلى ياكى
ئولتۇرايلى، ئەتراپ جىمجىت ياكى ۋاراق - چۇرۇق بولسۇن،
خاتىرە دەپتەر بىلەن قەلەم ھەر قاچان بىزنىڭ تەسەۋۋۇر-

مىڭغا ئاھايىتى يارىدىم بېرىدۇ. مۇنداق يەكدىللىك جەزمەنكى، تەسەۋۋۇردىكى ئىجادىيلىقنىڭ ھەققىي ئاچقۇچىدۇر.

ئوسبورىندىن باشقا نۇرغۇن ئالىملارمۇ دىققەتنى تەكىتلەيدۇ. بىز بۇنى ئەقىل تەركىبىدە بايان قىلدۇق. مەيلى قانداق بولسۇن، بىر دوقمۇشتا ئولتۇرۇپ خىيال سۈرۈشتۈرسەك، ئىجادىي تەسەۋۋۇر بولمايدۇ، مەسىلىنى كۆڭۈلگە سىغدۇرۇپ، پىكىر خىيالىمىزنى يەكدىللىك بىلەن يىغساق، تەسەۋۋۇرىمىزدا ئىجادىيلىق ئۆسۈپ، بىزنىڭ ئىجادىيەت سەۋىيىمىزنى باشقىلارنىڭ ئالدىغا ئۆتكۈزىدۇ.

§3. ئىجادىي تەپەككۇرنىڭ ئۇسۇللىرى

1. ئىجادىي تەپەككۇر زامانىۋى ئىلمىي ئۇسۇللارغا موھتاج

بىز بۇ مەسىلىنىڭ جاۋابىنى باشقىلاردىن سوراپ كۆرۈشتىن ئاۋۋال ئۆزىمىزگە سوئال قويۇپ باقايلى. تالانتلىق يازغۇچى، ئالىملار قانداق جەريان ۋە ئۇسۇللار ئارقىلىق ئۇلۇغ ئەسەرلەرنى يازغان ۋە ئۇلۇغ كەشپىيات، ئىختىراللارنى ياراتقان؟ ئۇلارنىڭ ئىجادىيەت جەريانى ۋە بۇ جەريانىدىكى ئىجادىيەت ئۇسۇللىرىنى كۆڭۈل قويۇپ تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىپ، كىشىلەرگە بىلدۈرسە، كىشىلەر ئۇلارنى ئىگىلىۋالالمسا، ئادەتتىكى نورمال كىشىلەرمۇ ئۇلۇغ ئىختىرا، كەشپىياتلارنى يارىتالامدۇ — يوق؟ ئەگەر بۇنداق ئىجادىيەت ئۇسۇللىرىنى ئىگىلىۋالسا ۋە ئۇنىڭغا پىسخولوگىيە، چوڭ مېڭە فىزىئولوگىيىسىنى تەتبىقلىيالسا، ھەرقانداق ئادەم ئىجادىيەت قۇدرىتىگە ئىگە بولالامدۇ — يوق؟

بىز مۇشۇنداق سوئاللاردىن بىر قاتارنى ئۆزىمىزگە قويماندا، ئۆزىمىزنىڭ ئاددىي ئادەم بولۇشىمىزغا قارىماي، ھەر قانداق بىر ئىشنىمۇ مەلۇم ئۇسۇل ياكى ماھارەت بىلەن ئورۇنداپ كېلىۋاتقانلىقىمىزنى ئويلايمىز. شۇنداق بولمايچۇ! بىز ئاددىي ئىش قىلىۋاتقان بىلەن، بىز ئۇنى بىلمىگەن چاغدا ئۇمۇ سىرلىق دۇنيا ئىدى، بىراق بۇنىلىرىمىز قەۋەتلىك ئىماھەت ئەمەس. ھەتتا ئاددىي بىر كەپە ياساپ ئولتۇرۇش ئۆچۈنمۇ ناھايىتى ئۇزاق زامانلار ئىجادىي ئىزدىنىشلەردە بولغان. بىز مانا مۇشۇنداق جەريانلارغا ئاساسەن يۇقىرىقى قويغان سوئاللىرىمىزغا ئۆزىمىزلا «تامامەن مۇمكىن» دەپ جاۋاب بېرىمىز ھەمدە ئاددىي ئاملار بۇرۇنقى مۇرەككەپ قارالغان ئىشلارنىڭ ھازىرقى ئىخچام كۆرۈنۈشى بولغانلىكەن، ھازىرقى مۇرەككەپ ئىشلار ۋە شەيئىلەرنىمۇ ئىجادىي يوسۇندا ئاددىيلاشتۇرۇپ، تۇرمۇش ۋە خىزمىتىمىزگە خىزمەت قىلدۇرالايدىغانلىقىمىزغا ئىتىقاد قىلىمىز — دە، ھەممە ئادەم ئىجادىيەت ئۇسۇلىنى ۋە قانۇنىيىتىنى ئىگىلەشكە بولىدىغانلىقىنى جەزملەشتۇرىمىز.

بىراق، ھەممىمىز ئويلايمىز — تەپەككۇر قىلىمىز. ئەمما ئۇنىڭ قانۇنىيەتلىرى ئۇستىدە كۆپ بىلمەيمىز. بەزى ھاللاردا ئۇ بىزگە سىر بولۇپ تۇيۇلىدۇ. تەپەككۇرنىڭ قانۇنىيەتلىرىنى بىلدى دېگەن ئالىملىرىمىزنىڭ ئىجادىيەت ئۇسۇللىرى ھەققىدىكى قاراشلىرىنىڭ يەنە نەچچە ئىلمىي ئېقىم بويىچە ئوتتۇرىغا چىقىشى بىزنى چەكسىز تالاش — تارتىشقا ئېلىپ كېلىۋاتقاندەك قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئىچىمىزدە ئىجادىيەت — ئىجادىي تەپەككۇر قانۇنىيىتى ياكى ئۇسۇلى دېگەن زادى نېمە؟ دەپمۇ قالىمىز. بۇ نېمە ئۈچۈن؟ بۇ بىزنىڭ بىر خىل ئىجادىيەت ئۇسۇلىنى تېپىۋېلىپ، شۇ بويىچە ئىجاد قىلىپ كەتسەكلا ئىش پۈتسە ئىكەن دېگەن تەمەدە بولغانلىقىمىز ياكى ئىجادىيەت يولىنى ۋاللىدە يورۇتۇپ بېرىدىغان مەخپىي رېتسېپنى

ئەزدىگەنلىكىمىز ئۈچۈندۇر. ئۇنداقتا ئەگەر ئىجادىي تەپەككۇر-
نىڭ قانۇنىيىتى بولسا، ئۇنى مەلۇم ئۇسۇل بىلەن ئورۇندىغىلى
بولمامدۇ؟

بۇنداق سوئاللارنىڭ ئوتتۇرىغا قويۇلۇشى بىلەن يەنە
بىر ئويلاپ كۆرسەك، تەپەككۇرنىڭ قانۇنىيىتى ۋە بۇ قانۇنى-
يەتنى ئىپادىلەيدىغان ئۇسۇللار ھەققىدە تالاي - تالاي جا-
ۋابلارغا ئىگە بولىمىز، ئابستراكتلاشتۇرۇش ۋە يىغىنچاقلاش
ئۇسۇلى، ئىندۇكسىيە ئۇسۇلى، دېدۇكسىيە ئۇسۇلى، تىزگىنلەش
ئۇسۇلى، سىستېما ئۇسۇلى، ئوبرازلىق تەپەككۇر، ئىلھام تەپەك-
كۇرى، تۇزلىنىيىلىك تەپەككۇر، جانلىق تەپەككۇر، بىرىكتۈرمە
تەپەككۇر، مەركەزلەشتۈرۈش تەپەككۇرى، تارقاقلاشتۇرۇش
تەپەككۇرى... دېگەنلەر كاللىمىزدىن كىنو لېنتىسىدەك ئۆتۈشكە
باشلايدۇ. بىراق، مەسىلە شۇ يەردىكى، تەپەككۇر ئۇسۇللىرى
كۆپ بولغان بىلەن، بۇنداق ئۇسۇللارنى شۇنداقلا تەتبىقلاپ
ئىجادىيەتتە نەتىجە قازانغىلى بولمايدۇ. چۈنكى ھەممە ئىجاد-
يەت خىمىيىۋى تەجرىبىلەردەك سەۋەبى نەتىجە بولسا، نەتىجىسى
ئوخشاش بولۇۋېرمەيدۇ. ئۇنداق بولسا ئىجادىيەتتىكى سىر نە-
مە؟ بۇ يەردىكى سىر ئىجادىيەت ئەھۋالىغا قارىتا يارىدەمچى
ئۇسۇل تاللاشتۇر. ئالايلۇق، بىر رەسسام بىر مەزگىل تىرىش-
چانلىق كۆرسىتىپ ئۆزى ئىپادىلىمەكچى بولغان ئوبيېكتلارنى
ئىپادىلەيدىغان سىزىش ئۇسۇلى تاپقان بولسا، ئۇنىڭ بۇ ئۇسۇ-
لى ئۇنىڭ ئىپادىلەپ بېرمەكچى بولغان مۇددىئاسىنى ئىپادىلەش-
كە يارىمىغان چاغدا، ئۇ يەنە مەلۇم بىر كۈنى يېڭى بىر
ئۇسۇل تېپىپ مۇددىئاسىغا يېتىشى مۇمكىن. دې-
يەك، يېڭى ئۇسۇلغا ئىگە بولغان رەسسام تېخىمۇ ياخشى نە-
تىجىگە ئىگە بولۇپ، ئىجادىيەتتە سەكرەش ھاسىل قىلىش مۇم-
كىن. بۇ ھال بىزگە ئىجادىيەت ئۇسۇلىنىڭ ئىجادىيەت ئەمە-
لىيىتىدىن كېلىدىغانلىقى ۋە ئىجادىيەتنى ئىلگىرى سۈرىدىغانلى-

قىنى كۆرسىتىدۇ. مۇشۇنداق ئەمەلىيەتكە ئاساسەن بىز ئىجاد-
يەت ئۇسۇلى ئادەمنىڭ پسىخىكىسىدا تەڭشەش، قوزغاش، ئىلھام
ھاسىل قىلىش ئارقىلىق يېڭىلىق يارىتىشنىڭ ۋاستىسى ئىكەن،
دېگەن تۈيغۇغا كېلىمىز.

دېمەك، ئىجادىيەت ئۇسۇلى كىشىلەرنىڭ ئەمگەك قورالى
ياكى ئادەملەرنى ئۆزگەرتىدىغان ئەسۋاب ئەمەس، بەلكى كىشى-
لەرنىڭ پسىخىك ئۇسۇلى ۋە تەپەككۇر ئۇسۇلىدا ئۆزگىرىش
ھاسىل قىلىپ، كىشىلەرنىڭ ئۆز ۋۇجۇدىدىكى يوشۇرۇن قابى-
لىيەتنى ئېچىشنى ئىلگىرى سۈرىدىغان ۋاستە.

بۇنىڭغا ئاددىي بىر سىلىشتۇرمىنى مىسال قىلىپ ئالايلۇق:
فوتوگرافلار ئادەتتە ئىشلىتىدىغان فوتو ئاپپاراتنىڭ كۆزى 50
مىللىمېتر بولىدۇ. ئەگەر بىز ئۇنىڭغا مەنزىرىلەرنى ھەيۋەت
چوڭايتىپ كۆرسىتىدىغان 1000 مىللىمېترلىق كۆزدىن بىرنى
ئالماشتۇرۇپ بېرىدىغان بولساق، فوتو ئاپپاراتنىڭ كۆزىگە
چۈشىدىغان مەنزىرە دەرھال كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان
دەرىجىدە يوغىنايدۇ. بۇ كۆز فوتوگرافنى 50 لىك كۆزدىن
1000 لىق كۆزدە رېئاللىقنى كۆرىدىغان ئىمكانىيەتكە ئىگە
قىلىدۇ. ئاپپاراتقا چۈشۈرۈلگەن مەنزىرىدە ئۆزگىرىش بولغانىكەن،
رېئال جەمئىيەتكە بولغان بىلىشتىمۇ ئۆزگىرىش بولىدۇ.

ئىجادىيەت ئۇسۇلى كىشىلەرنى مەسىلىلەرنى تۇرلۇك تە-
رەپلەردىن بىلىشكە يېتەكلەپ، بىزنىڭ تەپەككۇر ساھەمىزنى
كېڭەيتىدۇ؛ كىشىلەرنى ھەربىكەتلىك، زىددىيەتلىك، قىزغىنلىق
ئىلكەن تولغان چەكسىز مول رېئال جەمئىيەتتە تېخىمۇ كەڭلىك
نى بىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدۇ. ئىككىنچى تۇرلۇك قىم-
لىپ ئېيتقاندا، كىشىلەرنى ئۆزلىرى بىلمەن دەپ يۈرگەن
ئەمما تېخىچە بىلىپ يەتمىگەن ساھەلەرنى بىلىش ئىمكانىيىتى-
گە ئىگە قىلىدۇ. روشەنكى، بۇنىڭ بىلەن بىز ئۆزىمىز ئۇنتۇپ
كەتكەن ۋە تېخىچە ئېچىلمىغان قابىلىيەتنىڭ خەزىنىسىگە كى-

رەلەيمىز. تەپەككۇرسىزلىك ئىجادىيىلىقنى ئۆزلۈكسىز ئۆستۈرۈپ، كىشىلەر ھازىرغىچە كۆز بىلەن كۆرەلمىگەن، قول بىلەن تۇتالمىغان نەرسىلەرگە ئىچكىرىلەپ كىرەلەيمىز.

دېمەك، تەپەككۇر ياخشى ئۇسۇل بىلەن ئىلىپ بېرىلسا، ياخشى ئۇنۇم بېرىدۇ.

2. ئىجادىيەت ئۇسۇلى ۋە ئۇنىڭ ئەھمىيىتى

پەننىڭ مەيدانغا كېلىشى ۋە تەرەققىي قىلىشى ئىنسانلار ئەمەلىيەت پائالىيىتىنىڭ بەلگىلىك كۆلەم ۋە چوڭقۇرلۇق دەرىجىسى تەرىپىدىن بەلگىلىنىش بىلەن بىر چاغدا، مۇشۇنداق ئەمەلىيەت پائالىيىتى سەۋىيىسى تەرىپىدىن بەلگىلىنىدىغان ئىنسانلار تەپەككۇر ئۇسۇلى بىلەنمۇ زىچ باغلىنىدۇ. ئوخشاش بولغان تەپەككۇر ئۇسۇللىرىنىڭ پەننىڭ تەرەققىياتىغا كۆرسىتىدىغان تەسىرى ئوخشاش بولمايدۇ.

ئالايلۇق، ئىلىم - پەن تەرەققىياتىنىڭ دەسلەپكى باسقۇچىدا تەجرىبىنى پەنگە ئايلاندۇرۇش ئاچقۇچ بولدى. قەدىمكى يۇنانلىقلار ساپ تەپەككۇرغا ماھىر خەلق ئىدى. ئۇ يەردىكى پەيلاسوپلارنىڭ كۆپچىلىكى رېئاللىقتىكى كونكرېت ئەمەلىيەتتىن ھالقىپ ئۆتۈپ، ئابستراكت بولغان پىرىنسىپلار ئۈستىدە ئىزدىنەلەيتتى. ئۇلار ئۇقۇم شەكلىدىكى پىكىر قىلىشقا ئامراق بولغاچقا، بىر مۇنچە شەيئىلەردىكى ھادىسىلەرنى ھەتتا پۈتكۈل دۇنيانى چەكلىك بولغان ئاددىي ئۇقۇملار ئىچىگە يىغىنچاقلىيالايتتى. بۇنداق تەپەككۇر ئۇسۇلى ئۇلارنى دېدۇكسىيىلىك ئەقلىي يەكۈن چىقىرىشقا خۇشتار قىلىغانىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، دېدۇكسىيە ئىلمى قەدىمكى يۇنان روھىنىڭ ئەڭ مۇھىم پەقىيەتلىك مەھسۇلى بولۇپ قالدى. ئەمما، يالغۇز ئابستراكت تەپەككۇر ئۇسۇلى بىلەنلا ئىلمىي ئىجادىيەت ئىلىپ بارغاندا،

ئىلىم - پەننىڭ تەرەققىياتىمۇ ناھايىتى چەكلىك بولغاچقا، ياۋروپادا مەيدانغا كەلگەن يېڭىنقى زامان ئىلىم - پېنى ئەنە شۇنداق تەپەككۇر ئۇسۇلىنى زور دەرىجىدە ئىسلاھ قىلىش ئارقىسىدا دۇنياغا كۆز ئاچتى. يېڭىدىن گۈللەنگەن بۇرژۇئازىيە سىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش تەلىپىگە ئۇيغۇنلىشىش، ئىلاھىيەت ۋە مەدرىس پەلسەپىسىنىڭ كىشىلىرىنى چېقىپ تاشلاش، تەبىئەتنى بىلىش يولىنى تېخىمۇ كېڭەيتىپ ئېچىش ئۈچۈن، دىكارت مەمىنى ئەقىل ئارقىلىق يېڭىباشتىن بىلىپ چىقىشنى تەرغىپ قىلدى.

گالىلېي بولسا ئارىستوتېل ئوتتۇرىغا قويغان بىر مۇنچە پىرىنسىپلاردا دەلىللەشكە زۆرۈر بولغان بىر مۇنچە قورالالار كەم، بۇلارنى تولۇقلاش كېرەك، بۇ قورالالار دەل تەجرىبە لەردۇر، دەپ قارىدى. ئۇ گىلبرتنىڭ تەجرىبە ئۇسۇلى بىلەن ئىندۇكسىيە ئۇسۇلى، ماتېماتىكىلىق يېشىم ئۇسۇلىنى بىرلەشتۈرۈپ، فىزىكا ئىلمىنىڭ مەقىقىي ئۇسۇلىنى كەشىپ قىلدى ۋە ئۇنى ئەمەلىيەتتە تۇرغۇزدى.

بىكون يالغۇز ھېسسىي تەجرىبىنىڭ تەبىئەتنى بىلىشكە يېتەرسىزلىك قىلىدىغانلىقىنى، تەجرىبىدىن ھاسىل قىلىنغان ماتېرىيال ئۈستىدە يەنە بەلگىلىك پىششىقلاش ئىلىپ بېرىش لازىملىقىنى، ئىندۇكسىيىلىك ئۇسۇل ئارقىلىق بۇنداق تەجرىبە ماتېرىيالىرىنى ئۆزگەرتىش ۋە ھەزىم قىلىش لازىملىقىنى بەلىپ يەتتى. ئۇ ئىندۇكسىيىلەشنىڭ توغرا بولۇشى ئۈچۈن، تەبىئىي ھادىسىلەرنى شۇنداقلا جۇغلاپ قويۇش كۇپايە قىلمايدۇ، تېخىمۇ مۇھىمى ئۇلارنى تەجرىبىخانا ئارقىلىق سىناپ كۆرۈش كېرەك، دەپ قارىدى.

يۇقىرىقىلاردىن كۆرگىلى بولىدۇكى، بىكون، گالىلېي، دىكارتلار قوللانغان ئىلمىي ئۇسۇللار ئوخشاش بولمىسىمۇ، ئەمما تەپەككۇرنى ئىلمىي تەتقىقاتقا تەتبىقلاش ئۇسۇلى جەھەتتە يەنى ئابستراكتسىيىلەش بىلەن ئەمەلىيەتچانلىقنى بىرلەشتۈرۈش

جەھەتتە ئوخشاش بولغان. ئابستراكتسيەلەش بىلەن ئەمەلىيەت چانلىقنى بىرلەشتۇرۇشتىن ئىبارەت تەپەككۇر ئۇسۇلى يېقىنقى زامان ئىلىم - پېنى پەيدا قىلىدىغان مۇھىم ئامىل بولغان. بۇنىڭغا نىسبەتەن مۇشۇنداق تەپەككۇر ئۇسۇلىنى قوللانماپ، ماقىماتىكىلىق ھادىسىلەر بىلەن فىزىكىلىق ھادىسىلەرنى بىرلەشتۇرۇش شەكلى بىلەن تەتقىقات ئېلىپ بېرىپ، ئىنتېگرال ۋە دىفىفېرېنسىئالنى كەشپ قىلغانلىقى ۋە كلاسسىك مېخانىكىنى ئىجاد قىلغانلىقى قىممىك مىسال بولالايدۇ.

دېمەك، پەن - تېخنىكىنىڭ تەرەققىياتى ھەر قاچان ئۇسۇلنىڭ ئىسلاھ قىلىنىشىغا، يەنى توغرا ئۇسۇلنىڭ تاللىنىشى ۋە ئۇنىڭ تەتبىقلىنىشىغا ئەگىشىپ تەرەققىي قىلىدۇ. ئۇسۇل زامانىۋى بولسا، ئىلىم - پەن ئىجادىيىتىدە ۋە باشقا بارلىق ئىجادىي پائالىيەتلەردە بۆسۈش بولمايدۇ. شۇڭا بىز ئىجادىيەت ئۇسۇلىنى ئىجادىيەتنىڭ مېخانىزمى تەرىقىسىدە تەكىتلەيمىز.

ئىجادىيەت ئۇسۇلىنى تەكىتلىگەندە، بىز يەنە ئىجاد قىلىشنىلا ئەمەس، ئىجاد قىلغان نەرسىلەرنى قوغداشنىمۇ نەزەردە تۇتىمىز. چۈنكى ئىجادىيەت مېۋىسى يېپىشىقى نەرسىلەر بولغاچقا، ئۇنىڭ مەيدانغا كېلىشى تەس بولۇپلا قالماستىن، ئېتىراپ قىلىنىشىمۇ تەس بولىدۇ. خۇددى جېمىس: «ھەر قانداق تەلىمات ئۇچ باسقۇچتىن ئۆتىدۇ، ئاۋۋال ئۇنى ئەقىلغا سىغمايدۇ، دەپ ئېلان قىلىپ، ئۇنىڭغا تەنە قىلىشىدۇ، كېيىن تۇرقىدىن ئاز بولسىمۇ، مەلۇم دەرىجىدە ھەقىقەتكە ئوخشايدۇ، دەپ خۇلاسە چىقىرىشىدۇ، ئاخىرى ئۇنىڭ غايىەت مۇھىملىقىنى تەن ئېلىشىدۇ - يۇ، كېيىن مەن ئىجاد قىلدىم دەپ تالىشىدۇ» دېگەندەك ئەھۋال تەكرار يۈز بېرىپ تۇرىدۇ. ئەگەر ئىجادىيەت ئۇسۇللىرى توغرا بولمايدىكەن، ھەقىقەتكە، دەسلەپكى باسقۇچتا قىلىنىۋاتقان ھۆجۇمغا - بىمەنىلىككە رەددىيە بېرىپ، كەشپىيات مېۋىسىنى خەلق ئاممىسىغا تونۇشتۇرۇش مۇمكىن ئەمەس.

شۇڭا، بىز ھازىرقى كۈندىكى ھەر بىر ئىجادىيىتىمىزدە ئۇنىڭ توغرا ئىجادىيەت ئۇسۇللىرىغا مۇراجىئەت قىلىشىمىز ۋە ئۇلارنى تىماق ئىجادىيىتىمىزگە تازا ئۈيغۇن بولغانلىرىنى ماھىرلىق بىلەن قوللىشىغا ئەھمىيەت بېرىشىمىز كېرەك.

بىزنىڭ ئەڭ توغرا ئىجادىيەت ئۇسۇللىرى دېگىنىمىز ئاساسلىقى پەن - تېخنىكا ئۇسۇلى بولۇپ، بۇلارنىڭ بەزىلىرى يەنە ئىجتىمائىيەتنىڭ تۈرلۈك ساھەلىرىدىكى ئىجادىي پائالىيەتلەرگىمۇ ئۈيغۇن كېلىدۇ. پەن - تېخنىكا ئىجادىيەت ئۇسۇللىرى ئىنسانىيەتنىڭ تەبىئەتنى بىلىش ھەم ئۆزگەرتىش جەريانىدىكى ئىجتىمائىي پائالىيەتلىرىنىڭ جەريانى، ۋاستىسى، ئۇسۇللىرىنى تەتقىق قىلىدىغان نەزەرىيە سىستېمىسىدۇر. باشقىچە ئېيتقاندا، تەبىئەت بىلىملىرىنى تۈرغۇزۇش، تېخنىكا ئىخترائىرىنى بارلىققا كەلتۈرۈشنى تەتقىق قىلىدىغان ئەمەلىيەت ھەم نەزەرىيە سىستېمىسىدۇر. ھەقىقىي بولغان ھەر قانداق ئىلىم - پەن نەزەرىيىسى ھەرىكەتنىڭ قىبلىنامىسى، كېلەچەكنى مۆلچەرلەيدىغان قورال بولۇپ، ئۇلارنىڭ ھەممىسى ھېتودولوگىيىلىك ئۇنكسىيىگە ئىگە. ئەمما، كۆپلىگەن ئىلىم - پەن نەزەرىيىلىرى ۋە تېخنىك پرىنسىپلىرى پەقەت ئۆز دائىرىسىدە، ئۆز ساھەسىدە ئۇسۇلغا ئايلىنالايدۇ. ئەگەر بىر پەن ساھەسىدىكى نەزەرىيىلەر جۈملىدىن ئۇ قوللىنىۋاتقان ئۇسۇللار باشقا بىر مۇنچە پەنلەر ۋە ساھەلەردىمۇ تەتبىقلانسا، بۇنداق پەنلەرنى ھېتودولوگىيىلىك پەن ياكى ھېتودولوگىيە دەپ ئاتايمىز.

ھېتودولوگىيىنىڭ ئومۇمىي ئەھمىيىتىكە ئىگە ئىكەنلىكىنى توغرىسىدا نۇرغۇنلىغان جانلىق پاكىتلار ئۇسۇلدىن ھېتودولوگىيىگە ۋە ھېتودولوگىيىدىن ئۇسۇلغا ئۆتۈشنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ئىسپاتلاپ بەردى. ھازىر، نۇرغۇن ئۇسۇللارنىڭ بىر پەن دائىرىسىدىن ھالقىپ كۆپلىگەن پەنلەردە ئومۇمىي ئەھمىيەتكە ئىگە بولۇۋاتقانلىقىغا ئىجادىيەت ئەمەلىيىتى ئۇستىدىكى ئالىملارنىڭ

كۆپچىلىكى قايىل. ئەمما تەبىئىي ۋە ئىجتىمائىي پەنلەرگە ئور-
تاق بولغان ئۇسۇللار بارمۇ - يوق دېگەن مەسىلە ئۇستىدىكى
مۇنازىرە ھېلىمۇ كۆچلۈك كېتىۋاتىدۇ. بىزنىڭچە بۇ مۇنازىرىدە-
مۇ جاھىللىق قىلىشنىڭ ھاجىتى قالمىدى، ئورتاق ئۇسۇللار
ئاللىقاچان مەيدانغا كېلىشكە باشلىدى.

ئالايلۇق، ئېلېكترونلۇق ھېسابلاش ماشىنىسىنىڭ ئىجتىما-
ئىي ھاياتقا كەڭ تەتبىقلىنىشىغا ۋە تىزگىنلەش نەزەرىيىسى،
سىستېما نەزەرىيىسىنىڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ساھەسىگە سىڭىپ
كىرىشىگە ئەگىشىپ، ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتىدا ماتېماتىكا-
لىق قوراللارنى كۆپلەپ تەتبىقلاش يولى بىلەن مۇرەككەپ
ئىجتىمائىي جەريانلارنىڭ مىقدار تەرەپىنى ئېچىپ بېرىش ئىق-
تىسادىي جەريانلار ۋە ئىجتىمائىي جەريانلارنىڭ مىقدار قانۇنى-
يەتلىرىنى تەتقىق قىلىش باشلىنىپلا قالماستىن، ئىجتىمائىي
پەنلەر ماتېماتىكىلىق ۋاستىلەرنى تەتبىقلاش مۇمكىنچى-
لىكىمۇ تۇغۇلدى. شۇنىڭ بىلەن ئىجتىمائىي
پەنلەردە ماتېماتىكىلىشىش ناھايىتى تېز تەرەققي قىلدى. ئە-
تىبار ماتېماتىكا مودېللىرى بىلەن ئېلېكترونلۇق ھېسابلاش ما-
شىنىلىرى ئىجتىمائىي پەن ساھەسىدە ئۇزلۇكسىز ئۇلغىيىپ بار-
دى، بۇلار ئىقتىساد، نوپۇس، شەھەر قاتنىشى، كارخانا باشقۇ-
رۇشىنى تارتىپ سىياسىي، قانۇنشۇناسلىق، تارىخ، ئارخېئولوگىيە
بەدىئىي ئىجادىيەتكىچە قوللىنىلدى. ئىجتىمائىي پەنلەرنىڭ ما-
تېماتىكىلىشىشىغا ھالدا پەلسەپە پەنلىرى نورمالىلاش-
قان بىلىش مېتودلىرىنى. ھازىرقى زامان لوگىكىسىنى ۋە تىل
پەنلىرىنى تەتقىق قىلىشقا يۇزلىنىپ، يېقىنقى يىللاردا توختە-
ماستىن تەرەققي قىلىپ باردى. ماتېماتىكىلىق ئۇسۇللار مەسە-
لىلەرنى تەتقىق قىلىش ۋە ئانالىز قىلىشنىڭ توغرىلىق، پۈختە-
لىق دەرىجىسىنى ئۆستۈردى، ئېلېكترونلۇق ھېسابلاش ماشىنىسى
ئىجتىمائىي سىستېما جەريانىدا مەۋجۇت بولىدىغان نۇرغۇن ما-

تېماتىكىلىق مۇناسىۋەتلەر ئۇستىدە ھېسابلاش ئېلىپ بېرىشقا
كۈچلۈك قورال بولدى. بۇنىڭ بىلەن ئېلېكترونلۇق ھېسابلاش
ماشىنىسى ۋە تۈرلۈك ماتېماتىكىلىق ئۇسۇللار ئىجتىمائىي پەن-
لەر تەتقىقاتىدا تەتبىقلاندى، بۇ ھال تەتقىقاتنىڭ ئۇنۇمى ۋە
سۈپىتىنى زور دەرىجىدە ئۆستۈرۈپلا قالماستىن، يەلكى ئىجتى-
مائىي پەنلەرنى تەدرىجىي ھالدا تەبىئىي پەنلەرگە ئوخشاش
«قاتتىق» پەنلەرگە ئايلاندۇرۇشقا باشلىدى. ئىجتىمائىي تۈرمۈش،
مەنىۋى تۈرمۈش ھەققىدىكى نەزەرىيىلەر يالغۇز ئىددىيە ۋە خا-
راكتېرى بېكىتىلگەن شەرھچىلىك بىلەنلا چەكلىنىپ قالماس-
تىن، يەنە تەجرىبە قىلىشقا ۋە سىناپ كۆرۈشكە بولىدىغان
تېما بولۇپمۇ ئىپادىلەندى. بەزى ساھە ۋە مەسىلىلەردە ماتېما-
تىكىلىق مودېل بىلەن ئىجتىمائىي تۈرمۈش جەريانىنى مودېللاش-
تۇرۇش، ئېلېكترونلۇق ھېسابلاش ماشىنىسىدا «مودېللاش-
تۇرۇش تەجرىبىسى» ئىشلەش، تەجرىبە نەتىجىسىگە ئاساسەن
يولغا قويۇش لايىھىسىنى تاللاش ئېلىپ بېرىلدى. بۇ ئارقىلىق
ئىجتىمائىي پەن ساھەسىمۇ «تەجرىبە» ۋاستىسىگە ئىگە بولدى.
چەت ئەللەردىكى بەزى ئالىملارنىڭ 1900 - يىلدىن بۇيانقى
ئىجتىمائىي پەنلەردە قولغا كەلگەن زور مۇۋەپپەقىيەتلەر ئۇستە-
دە ئېلىپ بارغان ستاتىستىكىسىغا قارىغاندا، بۇ نەتىجىلەر ئىچە-
دىكى مىقدارلىق تەتقىقات ئۇچتىن ئىككى قىسمىنى ئىگىلىگەن،
1930 - يىلدىن بۇيان مىقدارلىق تەتقىقات زور تەرەققىياتلار-
نىڭ ئالتىدىن بەش قىسمىنى ئىگىلىگەن. ئىجتىمائىي پەنلەرنىڭ
ماتېماتىكىلىشىشى ماتېماتىكا ئىلمىنىڭ تەرەققىياتىنىمۇ ئىلگىرى
سۈرۈپ، مۇرەككەپ ئىجتىمائىي مەسىلىلەرنى ھەل
قىلىشقا كېرەكلىك بولغان بەزى تارماقلار (ماتېماتىكا تارماق-
لىرى) نى بەرپا قىلدى، بۇنىڭ بىلەن بارغانسېرى نۇرغۇن ما-
تېماتىكلار ئىجتىمائىي پەن ساھەسىگە يۇزلىنىپ، خىزمەت ئىش-
لەشكە باشلىدى.

دېمەك، هازىر تەبىئىي پەنلەرنىڭ ئۇنۇمى ۋە ئۇسۇللىرى ئىجتىمائىي پەنلەرنىڭ ھەر قايسى ساھەلىرىگە سىڭىپ كىرمەكتە. ھەر كۇنى كىشىلەرنىڭ كۆزىگە تاشلىنىپ تۇرىدىغىنى شۇكى، تىزگىنلەش نەزەرىيىسى، ئۇچۇر نەزەرىيىسى، سىستېما نەزەرىيىسىنىڭ ئۇقۇم ۋە ئۇسۇللىرى تېخىمۇ تېزلىك بىلەن ھەر قايسى ئىجتىمائىي پەنلەر تەرىپىدىن قوبۇل قىلىنىشقا باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، تەبىئىي پەنلەرنىڭ تەرەققىياتىمۇ ئىجتىمائىي پەنلەرنىڭ بەزى ئۇسۇللىرىنى ئۆز دائىرىسىگە كىرگۈزۈپ، شۇ ئاساستا تەبىئىي پەنلەر تەرەققىياتىنىڭ ستراتېگىيىسىگە تەسىر كۆرسەتمەكتە.

سىياسىي، ئىقتىساد، مەدەنىيەت تەرەققىياتىنىڭ بىرلىككە كەلگەن جەمئىيەت تەرەققىياتى مۇساپىسىنى تەتقىق قىلغاندا، ئىجتىمائىي پەنلەر سانىنىڭ ئېشىپ بېرىشى، كەسىپلەردە چوڭقۇرلىشىشقا ئېلىپ بېرىپلا قالماستىن، بەلكى تۇرلۇك ئىجتىمائىي پەنلەرنىڭ ئەنئەنىۋى چېگرالىرىنىڭ تەدرىجىي يوقىلىشىغا مۇ ئېلىپ بارىدۇ. تۇرلۇك ئىجتىمائىي پەنلەر ئارىسىدىمۇ ئۆزئارا سىڭىشىپ كېتىدىغان ئۇنۇمۇبرساللىق ھادىسىسى يۈز بېرىدى. «يېقىنقى يىللاردىن بۇيان قوزغالغان مەدەنىيەت تەرەققىيات تارىخىنى تەتقىق قىلىش دولقۇنى پەلسەپە، تارىخشۇناسلىق، سوتسىيالوگىيە، ئىقتىسادشۇناسلىق، ھەربىيشۇناسلىق، سىياسەتشۇناسلىق، بەدىئىيات پەنلىرى قاتارلىقلارنىڭ ئۆزئارا سىڭىپ كېتىشى ۋە يېقىندىن ھەمكارلىشىشىدا ئىپادىلەندى. پەنلەردە چېگرا ئاتلاش ۋە كۆپ پەنلەر ھەمكارلىقىنى ئاساس قىلغان ئۇنۇمۇبرسال تەتقىقات ۋە ئۇنىڭ نەتىجىلىرىنىڭ كەڭ تۈردە تەتبىقلىنىشى زامانىمىزدىكى ئىجتىمائىي پەنلەرنىڭ روشەن ئۆزگىچىلىكىدۇر.

يۇقىرىقىلاردىن شۇنى كۆرگىلى بولىدۇكى، ئىجتىمائىي ۋە تەبىئىي پەنلەرنىڭ ئۆز دائىرىسىدە ئورتاق بولغان ئىجادىيەت

ۋە ئەمەلىيەت ئۇسۇللىرى بولۇپلا قالماستىن، ئىككىسى تەرەپ كىرەلەشكەن چاغدىمۇ ئورتاقلىشالايدىغان ئۇسۇللار مەۋجۇت بولۇپ، ھازىرقى دەۋر تەبىئىي، ئىجتىمائىي، تېخنىك پەنلىرىنىڭ ئۆز ئارا يېقىنلىشىش دەۋرى بولۇپ، تەبىئىي پەنلەرنىڭ پەلسەپە ۋە ئىجتىمائىي پەنلەرگە بولغان ھەل قىلغۇچ رولىنى كۆرمىگەندە ۋە بۇنداق رولنى تەكىتلىمىگەندە، پەلسەپە ۋە ئىجتىمائىي پەنلەرنىڭ زامانىۋىلىشىشىغا يامان تەسىر كۆرسىتىدىغان ۋەزىيەت شەكىللەندى.

يەنە شۇنىمۇ كۆرۈش كېرەككى، تەبىئىي پەنلەرنىڭ نېگىزلىك ئالاھىدىلىكى «يېڭىلىق يارىتىش ۋە ھەقىقەت قوغلىشىش» تىن ئىبارەت. ئىجتىمائىي پەنلەر ۋە پەلسەپە پەنلەرنىڭ بىر بۆلىكى، ھەتتا تېخىمۇ يۇقىرى قاتلامدىكى پەن بولغاچقا، مۇقەررەركى مۇنداق ئالاھىدىلىكنى ئەكس ئەتتۈرۈشكە تېخىمۇ موھتاج بولىدۇ. تەبىئىي پەن ۋە تېخنىكا پەنلىرى ئۇسۇللىرى تەبىئەتتىكى ماھىيىتى، قانۇنىيىتى ئۇستىدە ئىزدىنىشنىڭ ۋاستىسى، يولى، فورمىسى ۋە ماھارىتىدىن ئىبارەت بولۇپ، سۇبېيېكتىپ ئامىل بولغان نوپۇزلۇقلارنىڭ گەپ - سۆزلىرى بويىچە چۆگىلەپ يۈرمەيدۇ، بەلكى ئوبېيېكتىپ ئەمەلىيەتنىڭ سىنىقىغا ھۇرمەت قىلىدۇ. يۇكسەك دەرىجىدە توغرا بولۇش، نىسبەتەن تەكەممۇل بولۇش ۋە ئەمەلىيەتتە ئۇنۇم بېرىش جەھەتلەردە ئىجتىمائىي پەنلەرنىڭ تەلىپىدىنمۇ ئۈستۈن بولىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن تەبىئىي ۋە تېخنىك پەنلىرىنىڭ بۇ تەلەپلىرىنى ئىجتىمائىي پەنلەردە تەتبىقلاش يۇقىرى ئۇنۇم بېرىپلا قالماستىن، ئىجتىمائىي پەنلەرنىڭ سۇپىتىنى ئۆستۈرۈشتىمۇ مۇھىم رول ئوينايدۇ. بولۇپمۇ ئىجتىمائىي پەنلەرنىڭ تەرەققىياتى تەبىئىي پەنلەرنىڭ تەرەققىياتىدىن ئارقىدا ماكانلىقتىن، تەبىئىي پەنلەرنىڭ ئۆسۈلىنى ئىجتىمائىي پەنلەردە ئۆزلەشتۈرۈش زۆرۈرىيەت ۋە ئۆتكۈنچىلىككە ئىگە بولىدۇ. تەبىئىي ۋە تېخنىك پەنلىرىنىڭ بۇنى

داق ئۇستۇنلۇكىنى بەزىلەر ۋاقتىدا كۆرۈۋالالمايدىغان، شۇ سەۋەبتىن خۇددى ئىجتىمائىي پەنلەر ھەممىنى بەلگىلەيدىغان دەپ چۈشىنىۋالمىدىغان ئەھۋاللار سادىر بولىدۇ. بۇنداق ئاغمىچىلىق ئىلمىنى كېلىپ چىقىشى، يەنى ئىجتىمائىي پەنلەرنىڭ تەبىئىي پەنلەرنىتەققەززا قىلىشىدىن كۆچلۈك بولۇپ كېتىشى ئادەمنىڭ ئىجتىمائىيلىقى بىلەن بىلىم قۇرۇلمىسىنىڭ ئاجرىلىپ كەتكەلىكىدىن كېلىپ چىقىدۇ. بۇنىڭدىن بىلەن تەبىئىي ۋە تېخنىك پەنلىرىنىڭ ئىجتىمائىي پەن تەرەققىياتىغا كۆرسىتىدىغان تەسىرىنى، بولۇپمۇ تەبىئىي ۋە تېخنىك پەنلىرىدىكى ئىجادىيەت ئۇسۇلىنىڭ ئىجتىمائىي ۋە سەنئەت پەنلىرىگىمۇ ئۇيغۇن كېلىدىغانلىقىنى ئىنكار قىلىشقا بولمايدۇ. ئىجتىمائىي ھەم سەنئەت پەنلىرى جەزمەن تەبىئىي ھەم تېخنىك پەنلىرىنىڭ ئىجادىيەت ئۇسۇلىدىن كۆپلەپ ئوزۇق ئېلىپ، ئۆزىنىڭ تەرەققىياتىنى تېزلىتىش زامانىمىزدىكى جىددىي مەسىلىدۇر. تارىختا بارلىققا كېلىدىغان ئۇلۇغ ئادەملەرنىڭ مۇھىم رولى ئۇلارنىڭ بىر مۇنچە يەكۈنلەرنى ئوتتۇرىغا قويغانلىقى ۋە ئەمەلىيەتلا ئەمەس، تېخىمۇ مۇھىمى ئۇلارنىڭ يېڭى يەكۈن ۋە يېڭى ئەمەلىيەتنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان ئۇسۇل ھەم ئىدىيىنى ئوتتۇرىغا قويغانلىقىدۇر. ھازىرقى كۈندە تەبىئىي ۋە ئىجتىمائىي پەنلەر ئارىسىدىكى ئەنئەنىۋى ئارىلىقلارنىڭ بۇزۇلۇشى، ھەر خىل پەنلەر ھەمكارلاشقان ئۇنىۋېرسال تەتقىقات تېمىلىرىنىڭ ئوتتۇرىغا قويۇلۇشى ۋە زور نەتىجىلەرگە ئېرىشىشى ئىنسانىيەتنى تار كەسىپلەر ۋە ئىش تەقسىماتىنىڭ قۇلى بولۇشتىن قۇتۇلدۇرماقتا. بۈرۈنقى زامانىدا دۇنيادىكى كۆپلىگەن ئالىملار، بولۇپمۇ گىرېتسىيە پەيلاسوپلىرى دۇنيانىڭ ئىلمىي بىرلىكىنى ئىزدىگەن. ھازىرقى كۈندىمۇ ئېينىشتېيىن، ماكسۋېل، بولۇپمۇ دوكتور ئابدۇسالام بارلىق تەبىئىي كۆچلەرنىڭ بىرلىككە كەلتۈرۈلۈشىنى ئارزۇ قىلىپ كۆپلىگەن ئىزدىنىشلەردە بولدى ۋە ئاجىز ئېلېكترنىڭ بىر

پۈتۈنلۈك لەزەرلىيىسىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، زور نەتىجىلەر قازانىدى. بۇلاردىن بىز ئىنسانىيەتنىڭ بىرلىككە كەلگەن ئىلىم - پەن بىلىمى، ئىلىم - پەن نەزەرىيىسى، روھىي پەنلەر، تەبىئەت پەن بىلىمى ۋە ھەربىرىدە پەنلىرىگە موھتاج ئىكەنلىكىنى، بۇنداق موھتاجلىقنى قانداقلارچە ئىجادىيەت ئۇسۇلى ۋە مېتودولوگىيىنىڭ ناھايىتى مۇھىملىقىنى بايقىۋالالايمىز.

بىر ئادەمنىڭ ئەقلىي بۇلىقىنى ئېچىشتا، جەمئىيەت ۋە باشقا ئوبيېكتىپ شارائىتلار ناھايىتى مۇھىم، ئەمما ئۇنىڭ سۇبيېكتىپ ئەھۋالىمۇ ناھايىتى مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ، ئىجادىي پائالىيەتلەردە بىر ئۆمۈر ھەپىلىشىپ بىر ئىشنى باشقا ئېلىپ چىقالمايدىغان ئادەملەرنىڭ سۇبيېكتىپ ئەھۋالىدا ھۇرۇنلۇق، بوشاڭلىق، ئۆزىنى كەم چاغلاش، نەزەر دائىرىسى تار بولۇش، ئىچى تار، ھەسەتخور بولۇش قاتارلىقلار يامان رول ئوينىشتىن باشقا، توغرا ئىجادىيەت ئۇسۇلىنىڭ بولماسلىقىمۇ ناھايىتى يامان رول ئويناپ، خۇددى توپانىنى سەلكىن شامالدا سورىمای، بوراندا سورۇپ بۇغداينى ئۇچۇرۇۋەتكەندەك يامان ئاقىۋەت كېلىپ چىقىدۇ. شۇڭا، ئادەم قەلبىدىكى ئۇمىد ئۇچقۇنلىرىنى لاۋۇلدىتىپ، ئۆزىنىڭ ئىجادىيەت قۇدرىتىنى تولۇق نامايان قىلىش ئۈچۈن ئەڭ ئاۋۋال زامانىمىزدا ئەڭ توغرا دەپ قارىلىدىغان ئىجادىيەت ئۇسۇللىرىنى ئۆگىنىش ۋە ئۇلارنى ئۆزلىرىنىڭ قانۇنىيەت، پرىنسىپ كاتېگورىيىلىرى بويىچە ئۇنىۋېرسال تەتبىقلاشقا ماھىر بولۇش لازىم.

يەنە بىر مۇھىم نۇقتىمۇ بارکى، ھازىر تەرەققىي قىلىۋاتقان يېڭى پەنلەرمۇ ئىجادىيەت ئۇسۇلى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، بۇلار ئىچىدە كەشىپىيات خاراكتېرى ۋە ئاساسىي پەنلەرنىڭ تەرەققىياتىغا تەسىر كۆرسىتىدىغان ئىجادىيەت ئۇسۇللىرى ناھايىتى مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ. نۇرغۇن كىشىلەر تېزلا پايدا كۆرسىتىدىغان بىر خىل تېخنىكىغا ياكى شۇ زامان ھۆزۈر بە-

رندىغان بىر خىل بەدىئىي ئىجادىيەتكە ئەھمىيەت بېرىپ، ئۇ ساسىي پەنلەرگە سەل قارايدۇ. ئۇلارنىڭ نەزەرىدە «پەنسىز تېخنىكا» ياكى بىر قىزىقچىنىڭ كىشىنى ۋاقىتلىق خۇش قىلىشى ئۈستۈن ئورۇندا تۇرىدۇ. بۇنداق قاراش خۇددى ئىنسانلار نەچچە ئەسىردە بىر خىل سايمان ياساپ چىققان قەدىمكى ئاددىي تېخنىكا ئىختىرا قىلىش دەۋرلىرىدىكى تەقلىدچىلىككە يېقىن بولۇپ، خەلقنىڭ ساپاسىنى ئۆستۈرۈش ئاساسىدا بىرىنچى ئىشلەپچىقىرىش كۈچىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا پايدىسىز بولۇپلا قالماي، پەنلەردە ۋە شۇ ئاساستا بارلىق تېخنىكا، زامانىۋى تۈرمۇشنىڭ بارلىق تەرەپلىرىدە تەرەققىياتنى قولغا كەلتۈرۈشكىمۇ پايدىسىز. چۈنكى ھازىرقى مەۋجۇت بولغان ئاساسىي پەنلەر ئىنسانلارنىڭ 500 مىڭ يىللىق مەدەنىيەت تارىخىنى نېگىزلىك ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىپلا قالماستىن، بۇنىڭدىن كېيىن تەرەققىي قىلىپ باردىغان ئاساسىي پەنلەرمۇ بارلىق تېخنىكا ئىختىراچىلىقنىڭ ئاساسى بولىدۇ، شۇنداقلا خەلقنىڭ ساپاسىنى ئۆستۈرۈپ، دۇنيانىڭ بارلىق مەدەنىيەتلىرىنى ھەزىم قىلىش ئاساسىدا ھازىرقى زامان ئىلغار مەدەنىيىتى ھاسىل قىلىشىنىڭمۇ ئاساسى بولىدۇ. ئالىم ئابدۇسالام ئارقىدا قېلىپ ئەمدى تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەر خەلقلىرىگە مەغلۇبىيەت يولىغا قايتا قەدەم قويۇپ قالماسلىقىنى جاكار قىلغاندا، تۈركىيىنىڭ ئېچىنىشلىق ئەھۋالىنى ئەسلەپ ئۆتكەن ۋە بۇنىڭدىن ساۋاق ئېلىشنى تەۋسىيە قىلغان. 1799 - يىلى تۈركىيە پادىشاھى سېلىم III ياۋروپانىڭ مىلىتارىستىك ياساش تېخنىكىسى بىلەن رىقابەتلىشىش ئۈچۈن ماتېماتىكا، تېرىگونومېتىرىيە، مېخانىكا ۋە مېتال تاۋلاش تېخنىكىسى قاتارلىقلارنى كىرگۈزگەن، فرانسىيە ھەم شۆبىتسىيە لەردىن ئوقۇتقۇچى تەكلىپ قىلىپ ماۋارېپنى كۈچەيتكەن. ئەمما، زادىلا ياۋروپاغا يېتىشىۋالالمىغان، بۇنىڭ سەۋەبى تۈركىيە مۇناسىپ پەن ئاساسلىرىنى تەكتلىمىگەن، ئۇنىڭ قارىشىچە، بۇ

نىڭدىن كېيىنمۇ تېخنىكىدا بۆسۈپ ئۆتۈش ئۈچۈن جەزمەن مۇناسىپ پەن ئاساسلىرىنى چىڭ تۇتۇش، يېڭى پەن ئىجادىيىتى ئارقىلىق تېخنىكىغا ئىلھام بېرىش كېرەك. ئەڭ ئاددىي ئەھلىيەتلەرگە قارايدىغان بولساقمۇ، بۇ نۇقتا مانا مەن دەپ چىقىپ تۇرىدۇ. باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى جاۋاب بېرەلمىگەن مەسىلىگە تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى ئاسانلا جاۋاب بېرەلەيدۇ. تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى جاۋاب بېرەلمىگەن بىر مەسىلىگە تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى ئاسانلا جاۋاب بېرىدۇ. بۇ پاكىت مەدەنىيەت ئاساسى ۋە ئاساسىي پەن بىلىملىرى قانچە يۇقىرى، پۇختا بولغان ئەھۋالنى مەسىلە ھەل قىلىشى شۇنچە تېز بولىدىغانلىقىنىمۇ ئىسپاتلايدۇ. شۇڭا، ئىجادىيەت ئۇسۇلى ۋە مېتودولوگىيىسى ئۈستىدە ئىزدىنىش ۋە ئۆگىنىش جەريانىدا ئاساسىي پەن بىلىملىرى، بولۇپمۇ بىز يېڭىدىن قوبۇل قىلىۋاتقان تېخنىكىنى ھەزىم قىلغۇدەك ئاساسىي پەن بىلىملىرى كۆز قارىشى بولۇشىمۇ ناھايىتى مۇھىم.

بىز ھازىرقى كۈندە تەكتلەۋاتقان ئىجادىيەت ئۇسۇللىرى ئىجادىيەتشۇناسلىق يەكۈنلەپ چىققان نەتىجە بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ناھايىتى كەڭ دائىرىدە ئىستېمال قىلىنمىتىگە ئىگە. ئۇ بىزدىكى ئىجادىيەت ۋە ئىختىرانى قانداق ئېلىپ بېرىشىمىزغا يېتەكچىلىك قىلىپلا قالماستىن، بەلكى بىزنىڭ ئىجادىيىتىمىزگە مۇۋاپىقىيەت يولىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. بىز ئۇنى ئىگىلەيدىغان، ئاڭلىق تەتبىقلايدىغان ۋە شۇنداق ئۇسۇللارنى ئۆزىمىزمۇ ئىجاد قىلالايدىغان بولساق، ئاندىن ئاڭلىق ئىجادىيەتچى بولالايمىز.

ئىجادىيەتنىڭ ئۇسۇللىرى يىغىپ ئېيتقاندا، ئىجادىي تەپەككۇرنىڭ ئىجادىي پائالىيەتلەر داۋامىدا كونكرېت تەتبىقلىنىشىدۇر. ئىگىلەيتمەرەك ئېيتقاندا، ئۇ ئىجادىي تەپەككۇرنىڭ تەرەققىيات

قىيات قانۇنىيەتلىرىگە ئاساسەن يەكۈنلەپ چىقىلغان ئىجاد قىلىش ۋە ئىختىرا قىلىشنىڭ بەزى پرىنسىپ، ماھارەت، ئۇسۇللىرىدۇر. ئىجادىيەت ئەمەلىيىتىدىن يەكۈنلەپ چىقىلغان بۇ ئۇسۇللارنى باشقا ئىجادىيەت جەريانلىرىغىمۇ ئەينەك قىلىپ، كىشىلەرنىڭ ئىجادىي ئىقتىدارىنى ۋە ئىجادىيەت مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى ئۆستۈرگىلى بولىدۇ. ئىجادىيەت ئۇسۇلىنىڭ رولى كۆپ تەرەپلىمە بولسىمۇ، ئۇ مەلۇم ئىجادىيەت ساھەسىگە بىۋاستە تەتبىقلىنىدۇ ھەمدە تەتبىقلانغان ساھەسىدە بىۋاستە نەتىجە ھاسىل قىلىدۇ. بۇ ئىجادىيەت ئۇسۇلىنىڭ ئەمەلىيەتچان يېتەكچىلىك قىلىش رولى بولۇپ، ھازىرقى ئىجادىيەتشۇناسلار بۇنداق رولنى «قاتتىق ۋاستىلىك رول» دەپ ئاتايدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن، ئىجادىيەت ئۇسۇللىرىنى ئۆگەنگەندە كىشىلەر ئىجادىيەت جەريانىدا زۆرۈر بولىدىغان ساپا ۋە ئۇسۇلغا ئىگە بولىدۇ، يەنى بۇ ئارقىلىق ئۇلارنىڭ ئىجادىي قابىلىيىتى ئۆسىدۇ. بۇنداق رولنى ئىجادىيەتشۇناسلار «يۇمشاق ۋاستىلىك رول» دەپ ئاتايدۇ.

ئەمما شۇنى سەگەكلىك بىلەن كۆرۈش لازىمكى، ئىجادىيەتنىڭ تېخنىكىلىق ئۇسۇللىرى ھەممىگە قادىر ئۇسۇل ئەمەس. ئۇ پەقەت مۇئەييەن ئىلمىي قانۇنىيەتلەر ئارقىلىق كىشىلەرنىڭ ئىجادىي تەپەككۇرىنى قوزغايدۇ، ئېچىلمىغان ئىجادىي ئىقتىدارلىرىنى ئاچىدۇ. ئەمما، ئۇ شەخسلەر ئىجادىيىتىنىڭ ئورنىنى بالسالمايدۇ. ئەگەر بىز خاتا ھالدا بۇنداق ئۇسۇللارنى بىلىۋالغاندىن كېيىنلا ئىجادىيەت دەرىخىدىن مېۋە ئۈزەلەيمىز دەپ ئويلىساق، بۇ، مېۋە ئۈزۈش تۈگۈل ئىجادىيەت بوستانىنىڭ ئىشىكىدىنمۇ كىرەلمەيدىلىكىمىزنى بىلدۈرىدۇ. شۇڭا ئۇلارنى ھەقىقىي تۇردە ئىجادىيەت ۋە ئىختىرالىرىمىزغا يېتەكچى قىلىش، ئۇلارنى ئىلمىي يوسۇندا ئىگىلەش، تەتبىقلاش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ ئالدى بىلەن چەمئىيەتنىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن مەيدانغا كەلگەنلىكىنى، ئىجادىيەت ئەمەلىيىتىدىن يەكۈنلىنىپ چىقىلغانلىقىنى، ئۇنىڭ بايقىلىشى ھازىرقى زامان ئىلمىنىڭ تەرەققىياتىنەتىجىسىدە يۈز بەرگەنلىكىنى، نەزەرىيە جەھەتتىن ئۇلارنىڭ مەيدانغا كېلىش پرىنسىپلىرى بارلىقىنى بىلىشىمىز، بىزمۇ ھازىرقى ئەمەلىيىتىمىز داۋامىدا يېڭى ئىجادىيەت ئۇسۇللىرىنى يەكۈنلەپ چىقىشقا جۈرئەت قىلىشىمىز، ھەرقاچان جەمئىيەت ۋەتۇرمۇش ئېھتىياجىنى ئاساس قىلىپ يېڭى ئىجادىيەت ئۇسۇللىرىنى ئىجاد قىلىشقا جۈرئەت قىلىشىمىز، ئىلىم - پەن ساھەسىدە يېڭىدىن بايقالغان ئىجادىيەت ئۇسۇللىرى ئارقىلىق، ئىجادىيەت ئەمەلىيىتىمىزنى تېخىمۇ يېڭى باسقۇچقا كۆتۈرۈشىمىز، بۇلۇپمۇ ئىجادىيەتنىڭ قانۇن ۋە پرىنسىپلىرىنى پۈختا ئىگىلەش ھەم تەتبىقلاشقا ماھىر بولۇشىمىز كېرەك. ھازىرقى دۇنيادا قولىنىۋاتقان ئىجادىيەتنىڭ ئۇسۇللىرى 300 خىلدىن ئارتۇق بولۇپ، ھازىرمۇ داۋاملىق ئىجاد قىلىنماقتا. بۇنىڭدىن كېيىن تېخىمۇ چەكسىزلىككە قاراپ راۋاجلىنىدۇ. ئەمما ئۇنىڭ ئاساسىي پرىنسىپلىرى نىسپىي مۇقىملىقتا بولىدۇ. شۇڭا، بىز بۇ يەردە ئۇلارنىڭ ئورتاق پرىنسىپلىرى ۋە نۇقتىلىق تۈرلىرى بىلەنلا تونۇشۇپ ئۆتىمىز.

3. ئىجادىيەت ئۇسۇلىنىڭ پرىنسىپلىرى

ئىجادىيەتنىڭ ئاچقۇچى ئىجادىي يېڭى ئويىنىڭ پەيدا بولۇشىدۇر. چۈنكى، باشقىلار ئويلىمىغان ياكى ئويلاپ يېتەلمىگەن يېڭى نەرسىلەرنى ئويلىغاندىلا، ئىختىرا قىلغىلى، يېڭىلىق يارىتىقىلى، ئىجاد قىلغىلى بولىدۇ. ئىختىرا ۋە ئىجادىيەت يولىدىكى مۇشۇنداق يېڭى ئويلار ئىلھامنىڭ ئۇچقۇنلىرىنى قانداق قىلغاندا پەيدا قىلغىلى ۋە قوزغىغىلى بولىدۇ؟ ياپونىيىلىك ئىجادىيەتشۇناسلار بۇ

هەقتە يەتتە پرىنسىپنى ئوتتۇرىغا قويغان، بۇ پرىنسىپلارنى دۇنيادا خېلى كۆپ ئالىملار توغرا تاپتى. دۇنيادا بۇ هەقتە يەنە يېڭى بايقاشلار بولۇۋاتىدۇ، ئەمما تېخى تولۇق بىرلىككە كېلىپ بولغىنى يوق. شۇڭا، بىز بۇ يەردە ياپونىيەلىكلەر ئوتتۇرىغا قويغان پرىنسىپ بىلەن ئېلىمىزنىڭ ئالىملىرى ئوتتۇرىغا قويغان پرىنسىپلارنى بىرلەشتۈرۈپ تونۇشتۇرۇپ ئۆتىمىز.

1) جانلىق بولۇش پرىنسىپلىرى

ئەخمىرا قېلىش ۋە ئىجاد قىلىش ئۇچۇن، ئالدى بىلەن ئىدىيىدە جانلىق، تېتىك، دادىل، ئازادە بولۇش، ئەنئەنىۋى ئىدىيىلەرنى بۆسۈپ ئۆتۈش كېرەك. هەيرانلىق هېسسىياتى كۈچلۈك. مەسىلە قويۇپ ئىزدىنىش روهى ئۇستۇن بولۇش كېرەك، مەسىلەن، فرانسۇز مىكروبىئولوگى ۋە خېمىكى پاستر بىر قېتىم شىرە ئۇستىدە تۇرغان بىر بوتۇلكا قېتىقنى ئېلىپ: «سۇت قانداق بولۇپ چۇچۇمەل قېتىققا ئايلىنالايدۇ؟ خىمىيىلىك ئۆزگىرىش تۈپەيلىدىنمۇ ياكى مىكروئورگانىزمنىڭ تەسىرىدىنمۇ» دەپ خىيال سۈرگەن. ئۇ چاغدا بۇ سوئالغا هېچكىم جاۋاب بەرمىگەن. ئۇ، بېرىلىپ تەتقىق قىلىش نەتىجىسىدە قېتىقنىڭ هاسىل بولۇشى مىكروئورگانىزمنىڭ تەسىرىدىن ئىكەنلىكىنى تاپقان. ئەگەر پاستردا هەيرانلىق هېسسىياتى كۈچلۈك بولمىغان بولسا، قېتىقنىڭ قانداق ئۈيۈدىغانلىقىنى ئىلمىي ئاساسقا ئىگە قىلالمىغان بولاتتى. شۇنىڭغا ئوخشاش، ئامېرىكا مىكروبىئولوگى فىلېمىن سىر ئالېكساندىر ئادەتتىكى كىشىلەرنىڭ تەپەككۇر شەكىللىرىنى بۆزۇپ تاشلاپ، ئۆزىگە ناهايىتى تونۇشلۇق بولغان شەيئىگە نامونۇش شەيئىي قاتاردا مۇئامىلە قىلمىغان بولسا، پىنسىللىننى ئىجاد قىلالمىغان بولاتتى. شۇڭا ئىجاد قىلىش ئۇچۇن ئەنئەنىنى بۆسۈپ ئۆتۈپ، مەسىلە قويۇپ ئىزدىنىشكە جۇرئەت قى-

لىش كېرەك. بولمىسا ئىجاد قىلىش مۇمكىن ئەمەس. بۇنىڭدا ئېيتىشىمىزدىكى سەۋەب شۇكى، بىزنىڭ تۇرلۇك پەننىي كىتاب-لارنى ئوقۇپ بىلىم ئېلىشىمىز باشقىلارنىڭ پىكىرلىرى ياردەم-دە ئۆزىمىزنىڭ مۇستەقىل پىكىرلىرىمىزنى يارىتىش ئۈچۈن بولۇپ، بىزنىڭ ئىدىيىمىزده جانلىقلىق بولسا، ئوقۇغانلىرى-مىزنى تولۇق هەزىم قىلىپ، قارىغۇلارچە ئەگىشىشتىن ئۆزىمىزنى ئازاد قىلىپ، پىكىرچان يازغۇچىلىق تەرىپىگە قەدەم قويالايمىز. ئىككىنچى تۇرلۇك قىلىپ ئېيتقاندا، تەپەككۇر جەهەتتىكى جانلىقلىق ئىجادچانلىقنىڭ ئالدىنقى شەرتى بولۇپ، ئۇ تۇرلۇك تەپەككۇر خىسلىتىدىكى ئەڭ مۇهىم خىسلەت. ئۇ ئەقلىي ئەمگەك-نىڭ مۇهىم ئالاهىدىلىكى شۇنىڭدەك كىشىلەر ئىجادىي پائالىيىتىنىڭ مۇهىم بىر شەرتىدۇر ئالدىنقى شەرتى. ئىلىم - پەندە يېڭى تەلىماتنى ئوتتۇرىغا قويالمىغان كىشىلەرنىڭ هەممىسى جانلىق ئىجادىي تەپەككۇر قىلىش خىسلىتىگە ئىگە بولىدۇ.

تەپەككۇر جەهەتتىكى جانلىقلىق ئەدەبىي ئەسەرلەرگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، يېڭى بەدىئىي ئىزدىنىش بولۇش، تەبىئىي پەنگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، كەشپىيات يارىتىش، نەزەرىيىگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، تىرىشىپ يېڭى قاراشلارنى ئوتتۇرىغا قويۇش، تېخنىقچىلىق ئىشلىرىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئىلمىي يوسۇندا تېخنىقچىلىق قىلىپ، مەهسۇلات مىقدارىنى ئاشۇرۇش، ئىشچىلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، تېخنىكا يېڭىلاش، ئوقۇغۇچىلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئوقۇشتا تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئىلگىرىلەش روهىغا ۋە ئىلمىي ئۇسۇلغا ئىگە بولۇشنى كۆرسىتىدۇ. ئىككىنچى تۇرلۇك قىلىپ ئېيتقاندا، هەر قانداق ئىشتا ئەسلىدىكى سەۋىيىدە توختاپ قالماستىن، بەلكى شۇ ئاساستا تەسەۋۋۇر قىلىش، پىكىر يۈرگۈزۈش، شۇ ئارقىلىق ئالدىنقىلار هەل قىلالمىغان مەسىلە-لەرنى يېڭىچە ئۇسۇللار بىلەن هەل قىلىش كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئا-لىملار ئىدىيىدە بۇنداق جانلىق بولۇشنى هەتتا بىلىدۇ.

ئۆۋەن بولغاندا كىشىلەرنىڭ پائالىيەت ساھەلىرىگە تولۇق يېتىپ بارالمايدۇ ـ دە، كىشىلەرنىڭ مېڭىسىدىكى يوشۇرۇن قابىلىيەتنى تولۇق ئاچقىلى بولمايدۇ. شۇڭا، ئۇچۇرلارنىڭ يەتكۈزۈلۈش سەۋىيىسىنى توغرىلىقىنى ئۆستۈرۈپ، چوڭ مېڭىنى ھەقىقىي تۇرده غىدىقلاش ئارقىلىق كىشىلەرنىڭ تەبىئەتنى بىلىش ھەم ئۆزگەرتىش مەقسىتىگە يېتىشىگە يارىدەم بېرىش كېرەك. ئۇيغۇرلاردا «شەھەر كۆرگەندىن قورق» دېگەن گەپ بار. ئۇ ئەنە شۇ يۇقىرى سەۋىيىلىك ئۇچۇر مەيدانلىرىدىن كەلگەن ئادەملەرگە قارىتىلغان بولۇپ، بىز بېكىنمە ھالەتتە ياشاۋاتقاندا يات شەھەرلەرنى ئايلىنىپ كەلگەن كىشىلەرنىڭ ھەر جەھەتتە باشقىلاردىن ئۈستۈن پىكىرگە ئىگە بولۇپ كېتىدىغانلىقى ۋە پەم-پاراسەت بىلەن باشقىلارنى مەلۇم ئىشلاردا كونترول قىلىپ كېتەلەيدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. بىز ئەنە شۇنداق بېكىنمە ھالەتتە تۇرغاندا، «شەھەر كۆرگەندىن قورق» دېگەننىڭ ئەكسى بويىچە ئۇچۇرنىڭ سەۋىيىلىك، سۈپەتلىك مەيدانلىرىغا بېرىشنى تەشەببۇس قىلىشىمىز كېرەك. ئۇنداق قىلمىغاندا، ئارقىدا قالغان مەدەنىيەتسىز بىر بېكىنمە جايدىكى تۆۋەن سۈپەتلىك ئۇچۇر بىزنى ھەرگىز زامان سەۋىيىسىدە ئىجاد قىلىشقا يېتەكلىيەلمەيدۇ.

3) ئارزۇ بولۇش پرىنسىپى

ئىجاد قىلىش ئارزۇسى ـ ئىجادىيەتنىڭ ھەرىكەتلەندۈرگۈچىسى. رېئال ئەھۋالنى ئۆزگەرتىشنى، ئەنئەنىۋى نەرسىلەردىن بۆسۈپ ئۆتۈشنى ئويلىمىغاندا، يېڭىلىق يارىتىش ۋە ئىجاد قىلىش مۇمكىن ئەمەس. مەسىلەن، تولستوي ياشلىق ۋاقتىدا قىمار ئويناپ، ھاراق ئىچىپ، ئەيش ـ ئىشرەتكە بېرىلىپ بىر يىلنى ئۆتكۈزگەندىن كېيىن ھوشىنى تاپقان. بولۇپمۇ يۇقىرى قاتلام زاتلارنىڭ تۇرمۇشىدىن بىزار بولۇپ، ئۆز قىلىقلىرىدىن

نومۇس قىلىپ، بۇنداق ياشاشنىڭ بەدىنى ياۋايى ھايۋانلارنىڭ تۇرمۇشىغا ئوخشايدىغانلىقىنى تونۇپ يەتكەن. ئۆزىنىڭ تۇرمۇشتا شاللاقلىشىپ، ئىرادىدە بوشىشىپ كەتكەن تەرەپلىرىنى يەكۈنلەپ توۋا قىلغان ۋە ئەيش ـ ئىشرەتلىك، شاللاقلىق تۇرمۇشتىن ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشقا نىيەت قىلغان. ئەگەر تولستوي ئاشۇ تۇرمۇشقا، يەنى رېئاللىققا رازى بولۇپ، يۇقىرى قاتلام كىشىلىرىنىڭ تۇرمۇش چەمبىرىكىدىن ئۆزىنى تارتمىغان بولسا، ئۇنىڭ دۇنياغا مەشھۇر يازغۇچى بولۇپ چىقالمىشى مۇمكىنمىدى؟ شۇڭا، ئىجاد قىلىش ئۇچۇن كۈچلۈك ئىجادىيەت ئارزۇسى بولۇش كېرەك.

ئالىم پىسخارىۋ: «ئەگەر ئىنسان ئۆزىنى كىچىكچىكىنىڭ يارقىن ۋە مۇكەممەل ئوچىقىدا تەسەۋۋۇر قىلالمىغان بولسا ياكى ئۇنى ئارزۇ قىلمىشنى بىلمىگەن بولسا، ئۇ ھالدا ئاشۇ كىچىكچەكنى دەپ شۇنچە مۇشەققەتلىك قۇرۇلۇشلارنى تىكلەشكە، ئۇزلۇكسىز ئېلىپ بېرىشقا، ھەتتا ئۆز ھاياتىنى قۇربان قىلىشقا ئۇنى ھېچنېمە مەجبۇرلىمىغان بولاتتى» دەيدۇ. ئەمەلىيەتتىمۇ، بىز ئارزۇ ياكى ئارزۇ نىشانىدىكى تەسەۋۋۇرنىڭ ئارقىسىدىن يۈرىمىز. بىر كىشى مەلۇم بىر قىزغىشتا بولسا ياكى بىر نەرسىگە ھەۋەس قىلسا، ئۇنىڭ ئۆگىنىش ۋە تەتقىقات خىزمەتلىرىگە ئاكتىپ تەسىر كۆرسىتىدۇ. چۈنكى ياخشى ئارزۇ ئاساسىدىكى قىزغىش، ھەۋەس ئادەمنىڭ زېھنىنى مەركەزلەشتۈرۈپ، دىققىتىنى يىغىدۇ، ھەتتا كىشىنىڭ بىرەر نەتىجە يارىتىشتىن ئىبارەت ئارزۇسى كىشىنى پۈتۈنلەي شۇ ئىشقا بەند قىلىپ، ئۇنىڭ تاماق-نىمۇ ئۇنتۇغان ھالدا مۇناسىۋەتلىك شەيئىنى چوڭقۇر، ئىنچىكە كۆزىتىشىگە، ئىجادىي ئۇلانما تەسەۋۋۇر ئېلىپ بېرىشقا سەۋەب بولىدۇ. شۇڭا، كاتتا ئالىم فرانس نۇرغۇن ئەمەلىيەت تەجرىبىلىرى ئاساسىدا يەنە: «ئارزۇغا مايىللىقنى ساقلاش بۈيۈك دانىشمەنلىكتۇر. ئارزۇلار دۇنيادا گۈزەللىك ۋە مەنە بەخش ئېتىپ

ھۆ. ئارزۇلار ئەزچىل ۋە ئاساسلىق بولسا، ئۆز ئۆلچىمى ۋە قىياسى بىلەن رېئال دۇنيا يارىتىش يولىدا يەنىمۇ سۈزۈلۈپ بارىدۇ» دېگەن.

ئالايلۇق، ئامېرىكىلىق ۋېتنام 1948 - يىلى تەرگىنىلەش نەزەريىسىنى ئوتتۇرىغا قويغاندا باشقىلارنىڭ پىكرىنى تولۇقلاش ئەمەس، بەلكى سەكرەش خاراكتېرلىك رېكورت يارىتىش ئارزۇسىدا ئىدى. ئۇنىڭ نەزەريىسى دۇنيا قاراش خاراكتېرىگە ئىگە مۇھىم پەن تارمىقى بولسىمۇ، ئەمما بۇ پەن تارمىقىمۇ دەسلەپتە ۋېنېرنىڭ ئۆلچىمى بويىچە ئۆلچىگەنىدىمۇ، ناھايىتى يىرىك يېزىلغانىدى. ۋاقىت ئېتىبارى بىلەن شۇ چاغدا خاتا ماتېماتىكىلىق بايانلار، خاتا فورمۇلىلار، چىرايلىق، ئەمما قورۇق ئۇقۇملار، مەنتىقە جەھەتتىكى بىمەنىلىكلەر ۋە مەنبە جەھەتتىكى نۇرغۇن خاتالىقلار بىلەن تولغان ئەسەر ئىدى. ئەمما ئۇنىڭدىكى يېڭى پىكىر بىرمۇنچە يېتەرسىزلىكلىرى ۋە نۇقسانلىرىنى يېپىپ، ماتېماتىكىنى تەتقىق قىلغۇچى كىتابخانلارنى ئۆزىگە جەلپ قىلدى، ناھايىتى ئاز سانىدىكى تەنقىدچىلەرلا ئۇنى قاتتىق ئەيىبلىدى. مانا مۇشۇنداق پەيتتە، ئۆزىنىڭ ئارزۇسىدىكى ئىشنىڭ ھاسىل بولۇۋاتقانلىقىنى بايقىدى. بۇ ھال دەل يېڭى پەن تارمىقىنىڭ شەكىللىنىشىدىن، تەرگىنىلەش نەزەريىسى دەۋرىنىڭ باشلانغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. ئۇ بىرەر مۇھىم فورمۇلىنىڭ ئوتتۇرىغا قويۇلۇشى، بىرەر يېڭى تېئورىما ۋە يېڭى قانۇنىيەتنىڭ تېپىپ چىقىلىشى، بىرەر كونا نەزەريىنىڭ بۇزۇپ تاشلىنىشى سەۋىيىنىڭ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈش مەسىلىسىگە ياتىدۇ، دەپ ئويلىدى - دە، ئاساسىي زېھنىي كۈچىنى باشقىلارنىڭ نەزەريىسىنى تۇزىتىش ۋە تولۇقلاش ئۇستىگە ئەمەس، سەكرەش خاراكتېرلىك تەرەققىياتنى ئىشقا ئاشۇرغىلى بولىدىغان، ستراتېگىيىلىك ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان يۇقىرى سەۋىيىنى گەۋدىلەندۈرىدىغان مەسىلە ئۈستىگە

قويۇپ ھەمدە ئۆزىنىڭ ئىلمىي كۆز قارىشىنى دادىللىق بىلەن ئوتتۇرىغا قويۇپ، باتۇرلۇق بىلەن ئىزدىنىپ، تەرگىنىلەش نەزەريىسىنىڭ تاكامۇل دەرىجىسىنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ چىقتى، دېمەك، ئىجاد قىلىش ئارزۇسى رېئال ئەھۋالدىكى نامۇۋاپىقلىقنى ئۆزىتىپ، يېڭى رېكورت يارىتىشتا ھەرىكەتلەندۈرگۈچى بولىدۇ. ياخشى ئىجادىيەت ئارزۇسىدا بولغاچقا، تاپا - تەنە ۋە دوق - لەنەتلەرمۇ ۋاقىتلىق، ئانچىكى نەرسە بىلىنىدۇ - دە، بۇلار ئۇنىڭ ئۆزۈپ چىقىشىغا ھەيدەكچى بولىدۇ. يەنە ئىجادىي پائالىيەتتە ياخشى ئارزۇ مەۋجۇت رېئاللىقتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن رەتلىك ۋە ئۇلۇغ بولىدۇ. شۇڭا، ئىجادىيەت قىلىش ئۆچۈن ياخشى ئارزۇ بولۇش زۆرۈر.

4) مۇھىت پرىنسىپى

ئىجاد قىلىش، ئىختىرا قىلىش ئىدىيىسىنىڭ مەيدانىغا كېلىشى ئەۋزەل ئىجتىمائىي ۋە پسىخىك مۇھىتنىڭ بولۇشىغا موھتاج، ئۇ تالانتلىقلار قورۇقتىن - قورۇق ئويلاپ قويغانلىقى ئۈچۈنلا پەيدا بولۇپ قالمايدۇ، بەلكى ئىلىم - پەن تەرەققىياتىدىكى مۇقەررەرلىك بويىچە جەمئىيەتنىڭ تەرەققىياتى ئىنسانىيەتنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ پەيدا بولىدۇ.

ھەرقانداق پەننىڭ ئىجاد بولۇشى جەمئىيەتنىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن بولۇپ، ئەگەر جەمئىيەتتە ئۇ پەنگە ئېھتىياج بولمايدىكەن، ئۇ پەن پۈت تىرەپ تۇرالمايدۇ. ئىجادىيەتنىڭ تېخنىكىلىق ئۇسۇللىرى پەيدا بولۇش بىلەنلا، ئۇ تېزلىكتە دۇنياغا تارقالدى. ئوسبورننىڭ دۇنيادا تۇنجى بولۇپ «ئەقىلغا ئىلھام بېرىش ئۇسۇلى» نى ئىجاد قىلىشى ئەنە شۇنداق بولغان. ئوسبورن 21 ياشقا كىرگەندە ئىشسىز قالغان ۋە بىر گېزىت خانىغا بېرىپ ئىمتىھان بەرگەن، ئۇنىڭ ئىمتىھانىنى تەكشۈر-

گۈچى ئۇنىڭغا: «ماقالىڭىزدىن قارىغاندا، يېزىقچىلىق تەدبىرىڭىز ۋە ماھارىتىڭىز تۆۋەن ئىكەن، جۈملىلەرمۇ راۋان ئەمەس، ئەمما ماقالىڭىزنىڭ مەزمۇنى مول، ئىجادىي ئىكەن، شۇڭا سىزنى گېزىتخانىغا ئالىدىغان بولدۇق» دېگەن. ئوسبورن مۇشۇ سۆزدىن ئىجادچانلىقنىڭ قەدىرلىنىدىغانلىقىنى بىلىپ يەتكەن ۋە خىزمەتكە كىرگەن كۈندىن باشلاپ ئۇزلۇكسىز تۇردە ئىجادىي ئىشلىگەن. ئۇ ئەڭ ئاخىرىدا ناھايىتى كاتتا كارخانىچىغا ئايلانغان. شۇنىڭ بىلەن «پىكىر قىلىش ئۇسۇلى» دېگەن كىتابنى يېزىپ چىقىپ، دۇنياداغا ئەقىلغا ئىلھام بېرىشنىڭ تېخنىكىلىق ئۇسۇلىنى تۇنجى بولۇپ ئوتتۇرىغا قويغان. دېمەك، جەمئىيەتنىڭ ئىجادىيەتكە ئىلھام بېرىش ۋە ئىجادىيەت مېۋىلىرىنى قەدىرلەپ ئىستېمال قىلىشتىن ئىبارەت مۇھىت ئوسبورننىڭ پائال ئىجاد قىلىش پسىخىكىسى ـ ئىجادىيەتنىڭ تېخنىكىلىق ئۇسۇلىنىڭ مەيدانغا كېلىشىگە سەۋەب بولغان. ئىجادىيەتنىڭ تېخنىكىلىق ئۇسۇللىرىنى كۆپلەپ مەيدانغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن ئىجادىيەت بىلەن زىتلاشماستىن، بەلكى ئۇنى قوللاپ ـ قۇۋۋەتلەيدىغان ئىجتىمائىي مۇھىت ۋە ھۇرۇنلۇقتىن خالى بولغان «ھەرقاچان ئىجاد قىلىپ ئالغا باسىمەن» دەيدىغان ئوت يۈرەك ئادەم بولۇش كېرەك.

ئىككىنچى تۈرلۈك قىلىپ ئېيتقاندا، ئىجادىيەت مۇھىتى ئىجتىمائىي مۇھىت ۋە سۇبېيكتنىڭ ئەھۋالىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ ئىككى تەرەپتە يەنە نۇرغۇنلىغان ئامىللار بولىدۇ. ئىجادىيەتتىن تۈزۈكرەك نەتىجە يارىتىش ئۈچۈن، مۇشۇ ئىككى تەرەپتە ئەۋزەللىكىنى قولغا كەلتۈرۈشكە توغرا كېلىدۇ. سوتسىيالىستىك ئىجتىمائىي تۈزۈمىمىز ئاساسەن ئەۋزەل مۇھىت بولغاچقا، بىز كىشىلەرنىڭ كەيپىيات ۋە ھېسسىياتىنى مىسالغا ئالايلۇق:

كەيپىيات بىلەن ھېسسىياتنىڭ ئىجادىيەت جەريانىدىكى

رولى ناھايىتى چوڭ بولىدۇ. خەلقنى قىزغىن سۆيۈش، دۈشمەنگە قاتتىق نەپرەتلىنىش كىشىلەرنىڭ دۈشمەنگە قارشى كۈرەشتە چوڭ تۆھپە يارىتىشىنىڭ كۈچ مەنبەسى بولغانلىقىدۇر. يېڭى تارىخىي دەۋردە ئېلىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىغا نىسبەتەن قايناق ھېسسىياتقا تولۇشمۇ كىشىلەرنى قەيسەر شىجائەت بىلەن تۆتنى زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىغا ئاتلىنىشقا ۋە ئۇنىڭ ئۈچۈن ئىجاد قىلىشقا ئىلھام لاندۇربىدىغان مۇھىم ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچتۇر. شۇڭا لېنىن: «ئادەمدە ھېسسىيات بولمىسا، ئادەم ھەقىقەتكە ئەسلا ئىنتىلمەيدۇ» (لېنىن بولاتتى ۋە ئىنتىلىشىمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى» («لېنىن ئەسەرلىرى»، 20 ـ توم، خەنزۇچە نەشرى، 255 ـ بەت) دېگەن. دېمەك، قايناق ھېسسىيات سۇبېيكتتىكى بىر خىل ئەۋزەل مۇھىت بولۇپ، ئۇ پەيدا قىلغان كەيپىيات تەپەككۇرنىڭ كېڭىيىشىگە تۈرتكە بولىدۇ، ئىلھامۇ مۇشۇنداق ئەھۋالدا ئۇچايى كېلىدۇ. سۇس ھېسسىياتتىن پەيدا بولغان كەيپىيات تەپەككۇر ھەرىكىتىنىڭ قانات يېيىشىغا توسقۇنلۇق قىلىدۇ ۋە پۈتلىكاشاڭ بولىدۇ. بۇنداق ئەھۋالدا ئىجادىي تەپەككۇر ئۇنۇمگە ئىگە بولالمايلا قالماستىن، بەلكى ئىش ئۇنۇمىمۇ ناھايىتى تۆۋەن بولىدۇ. ئۇنىڭ ئەكسىچە، تەپەككۇر ھەرىكىتىمۇ ھېسسىياتقا تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئادەم ئۆزى شۇغۇللىنىۋاتقان خىزمەتتە غەلىبە قازىنىمەن دەپ تەسەۋۋۇر قىلسا، ئۇ ئۇنىڭغا ئىنتايىن زور مەنىۋى كۈچ ـ قۇۋۋەت بېغىشلايدۇ. ئەگەر ئۆزىنىڭ يېقىن كىشىلىرىنىڭ بەختسىزلىكىگە ئۈچراش ئېھتىمالى بارلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلسا، ئۇنىڭ كۆڭلىنى غەشلىك باسىدۇ. مانا بۇ سۇبېيكت مۇھىتتىكى ھېسسىيات بىلەن تەپەككۇرنىڭ بىر ـ بىرىگە تەسىر كۆرسەتكەنلىكىنى نەتىجىسىدۇر.

نۇرغۇن ئالىملار ئەدەبىي ئەسەرلەرنى، تارىخىي بىلىملەرنى ئۆگىنىش، سەنئەتنى ۋە مۇزىكىنى قىزغىن سۆيۈش، داۋاملىق

رەسىملەردىن زوقلىنىش قاتارلىق يوللار بىلەن ئۆزئارا شەرتى تۈيغۇسىنى پەيدا قىلىدۇ. ئۇلار ئېگىز قەد كۆتۈرگەن ھەيۋەتلىك بىنالارنىڭ سەلتەنەتلىك پەيزىدىن، تەبىئەت دۇنياسىدىكى چەكسىز ئورمانزارلىقلارنىڭ گۈزەللىكىدىن زور ئىلھام ئېلىپ، مول ئەقىل - پاراسەت مېۋىلىرىنى بەردى، بۇلاردىن بىز ئەمەلىي پائالىيەت ئىچىدە ئۆزىمىزنىڭ ھېسسىياتىنى ئۇزۇلۇكسىز بېيىتىپ، ئىجادىي تەپەككۇرنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرەلەيدىغانلىقىمىزنى كۆرەلەيمىز. ئېينىشتېيىن پۈتۈن ئۆمرىنىڭ تەڭدىن تولىسىنى سوتسىتا داۋا بىلەن ئۆتكۈزگەن بولسىمۇ، ئۇ شۇنداق بېسىلار ئاستىدا تۇرۇپ 1000 خىلدىن ئارتۇق ئىختىرا ياراتقان. ئەگەر بىزدىمۇ ئاشۇنداق ئۆزگىچە مۇھىت بولسا، نېمىدېگەن ئۇلۇغ مۆجىزىلەر دۇنياغا كېلەتتى - ھە!

5) سېلىشتۇرۇش پرىنسىپى

سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق پەرقنى تېپىش كىشىلەرنىڭ تۇرمۇشىدىكى ئەقەللىي ساۋات. ئىجادىيەت ئىدىيىسىمۇ شۇنىڭغا ئوخشاش سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق مەيدانغا كېلىدۇ. ئەما، سېلىشتۇرۇش ئۇچۇن ئىككى تۈرلۈك پىسخىك ھادىسىنى تۇتىشى كېرەك. ئۇنىڭ بىرى، ئۆز ئەتراپىدىكى تونۇشلۇق نەرسىلەر كۆزگە چېلىقىپ تۇرسىمۇ كۆرمەسلىك، پەرقنى تاپالماسلىق ھادىسىسى؛ يەنە بىرى، ناتونۇش يېڭى شەيئىلەرنى «كۆرسىمۇ تونۇغىلى ئۇنىماسلىق»، پەرقلەرنى تاپالماسلىق، شۇنىڭ بىلەن سېلىشتۇرالماسلىق ھادىسىدۇر. تونۇشلۇق نەرسىلەرنى قەستەن ناتونۇش نەرسىلەر قاتارىغا قويۇپ، يېڭى بىر نەزەريىنىڭ پىتىكچىلىكىدە يېڭى بىر نۇقتىدىن تەتقىق قىلىش ئارقىلىق يېڭى مەسىلىلەرنى بايقاش كۆزگە چېلىقىپ تۇرسىمۇ كۆرمەس-

لىك پىسخىكىسىنى ئۆزگەرتمىنىڭ ئۇنۇملۇك ئۇسۇلىدۇر. ئوخشاشلىق ئۇسۇلى ئارقىلىق ناتونۇش نەرسىلەر ئىچىدىن ئۆزىگە تونۇشلۇق بولغان ئالاھىدىلىك ۋە قىسمىلارنى تېپىپ، راستىنلا ئوخشاش بولمىغان نەرسىلەرنى تېپىپ چىقىش ۋە ئۇلارنى سېلىشتۇرۇپ كۆرۈش «كۆرۈپ تۇرسىمۇ تونۇغىلى ئۇنىماسلىق» نى ئۆگىتىشنىڭ ياخشى ئۇسۇلىدۇر.

پەن تەتقىقاتى كىشىلەرنىڭ تونۇشلۇق بولمىغان ئوبيېكتنى ۋە ئوبيېكتنىڭ تونۇشلۇق بولمىغان تەرەپلىرىنى ئۆزلىرىنىڭ بىلىمى ئارقىلىق بىلىش ھەرىكىتىدۇر. كىشىلەر ئۆزىگە تونۇشلۇق بولمىغان ساھە ئۈستىدە ئىزدەنگەندە كۆپىنچە ئۇنى ئۆزىگە تونۇشلۇق بولغان ساھە بىلەن سېلىشتۇرۇپ، تونۇشلۇق بولمىغان ئوبيېكتنىڭ تونۇشلۇق بولغان ئوبيېكت بىلەن ئورتاقلىق تەرىپىنى تېپىپ چىقىدۇ، ئاندىن بۇ ئورتاقلىقنى كۆۋرۈك قىلىپ تۇرۇپ، ئۆزىگە تونۇشلۇق بولمىغان تەرەپلەرنى قىياس قىلالايدۇ، شۇڭا، سېلىشتۇرۇشنىڭ پەن تەتقىقاتىدىكى رولىمۇ ئىنتايىن مۇھىم.

سېلىشتۇرۇش ئاساسەن مۇنداق ئىككى خىل بولىدۇ: بىر خىلى، ئۆزۈن لىنىيە بويىچە سېلىشتۇرۇش. مەسىلەن، بىر خىل شەيئىنىڭ ئوخشاش بولمىغان تەرەققىيات باسقۇچلىرىدىكى ئۆزگىرىش ئەھۋالىنى سېلىشتۇرۇش؛ بىر ئىجتىمائىي تەبىقىدىكىلەرنىڭ ئوخشاش بولمىغان سىياسىي تارىخىي دەۋرلەردىكى سىياسىي يۆنىلىشىنى سېلىشتۇرۇش قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى مۇشۇ خىلغا كىرىدۇ. يەنە بىر خىلى، توغرا لىنىيە بويىچە سېلىشتۇرۇش، مەسىلەن، ئوخشاش بىر مەسىلىنى ھەل قىلىش ئۇچۇن، ئوخشاش بولمىغان ئۇسۇلنى ئوتتۇرىغا قويۇپ سېلىشتۇرۇش، ئوخشاش بىر خىزمەتنىڭ ئوخشاش بولمىغان ئورۇندا ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالىنى سېلىشتۇرۇش بۇ خىل سېلىشتۇرۇش ئۇسۇلىغا كىرىدۇ. بۇنداق پىكىر قىلىش ئۇسۇلى ئەمەلىيەتتە

بىر خىل بىلىنمىسىزلىك بولۇپ، بىزنى ئەنئەنىۋى مودېللارغا چاپلىشىۋالىدىغان، ئۆزگىرىۋاتقان يېڭى شەيئىلەرگە پاسسىپ قارايدىغان قىلىپ قويغانىدى. ھالبۇكى، تارىخ ھامان تەرەققىي قىلىپ تۇرىدۇ، شۇڭا ئۆزىنىڭ ئالغا ئىلگىرىلىشىنى ۋە ئارتۇقچىلىقىنىلا كۆرۈپ، كەمچىلىكى ۋە يېتەرسىزلىكىنى كۆرمىگەندە، شەيئىلەرنىڭ تۇرغۇن ھالىتىنى بىردىنبىر مالىمان دەپ ھېسابلاپ، ھەممە نەرسىنى ياخشى دەپ قارايدىغان، ئاددىي نەرسىلەر بىلەن خۇشاللىنىدىغان ۋە ئۆزىنىڭ تۆۋەن ھالىتى بىلەن قانائەتلىنىدىغان روھىي ھالەت شەكىللىنىپ قالىدۇ - دە، ئىجادىي ئوي - پىكىر جەھەتتە ئاجىز بولۇپ، ئۆزگىرىش ياساشقا كۈچلۈك ئىنتىلمەيدۇ. ئەمما، تاشقى مۇھىتتا يەنە بىر ئۆزگىرىش بولۇپ، ئۇنىڭغا لايىقلىشىش ھاجەت بولغاندا، بۇنداق ئىدىيىۋى ئاساسى ئاجىز ئادەملەر يەنە ئۆزگىرىشلەر ئىچىدىكى ياخشىلىقلارنىڭمۇ بۇرۇنقى نەرسىلەر ئىچىدىن ئۆسۈپ چىقىقانلىقىنى ئۇنتۇپ، ئۆزى قىلغان ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى يامانغا چىقىرىدۇ، شۇنىڭ بىلەن چاپلىشىۋېلىش ياكى ئىنكار قىلىش بىلەن مۇستەقىل ئىجاد قىلىشتىن مەھرۇم قالىدۇ. ئېلىنمىزدە سىرتقا ئىشىكىنى ئېچىۋېتىش، ئېچىكى جەھەتتە ئىگىلىكىنى جانلاندۇرۇش سىياسىتى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، كىشىلەرنىڭ نەزەر دائىرىسى بىردىنلا كېڭەيدى، شۇنىڭ بىلەن كىشىلەر ئۆزۈن لىنىيە بويىچە سېلىشتۇرۇش بىلەن توغرا لىنىيە بويىچە سېلىشتۇرۇشنى بىرلەشتۇرۇشكە باشلىدى ھەمدە بۇنداق سېلىشتۇرۇش داۋامىدا ئۆزىگە بىر خىل بېسىم چۈشكەنلىكىنى ھېس قىلىپ، ئۇلاردا ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش جەھەتتە كۈچلۈك ئارزۇ ۋە جاسارەت بىلەن ئالغا ئىلگىرىلەيدىغان روھ بارلىققا كەلدى. روشەنكى، بۇنداق روھ پەن تەتقىقاتى ۋە بارلىق پائالىيەتلەردە ئىجادىي ئىشلەشكە ئېلىپ بارىدۇ. شۇڭا، بىز ئىجادىيەت جەر-

يانىدا سېلىشتۇرۇش پرىنسىپىدا چىڭ تۇرىمىز ۋە ئەلىنى لايىھە-

6) قۇرۇلما پرىنسىپى

مەنىۋى ياكى ماددىي جەھەتتىكى ھەرقانداق ئىجادىيەت يېڭى بىر قۇرۇلمىغا ئىگە بولىدۇ. يەنى كىشىلەر ئالدىنقاچان بىلىپ بولغان ماددا ياكى پرىنسىپلار يېڭىباشتىن پارچىلىنىدۇ، قوشۇلىدۇ، قۇراشتۇرۇلىدۇ. زامانىمىزدىكى ئەڭ مۇرەككەپ ئىختىرا ۋە ئىجادىيەتلەردىنمۇ مۇشۇنداق قانۇنىيەتنى تاپقىلى بولىدۇ. مەسىلەن، ئاپوللو ئامىلىق ئالەم كېمىسىگە ئىشلىتىلگەن تېخنىكا تۇرلىرىنىڭ بىرەرسىمۇ بۇرۇن ئىجاد قىلىنغان تەييار تېخنىكا ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ ياسىلىشىدىكى ھەل قىلغۇچ مەسىلە يېڭىدىن ئۇنىۋېرسالاشتۇرۇش ۋە قۇراشتۇرۇش بولدى. يەنە مەسىلەن، پاستېر كۆپ قېتىم تەجرىبە قىلىپ، مىكروبنىڭ ماددىلارنى چىرىتىدىغان باش جىنايەتچى ئىكەنلىكىنى تاپتى. ئەنگلىيەلىك لېستېر دېگەن دوختۇر پاستېرنىڭ نەزەريىسىگە ئاساسەن، كېسەللەرنى ئوپېراتسىيە قىلغاندىن كېيىن يارا ئېغىزىنىڭ يېرىڭلاپ كېتىشىدىكى سەۋەبنى كېسەل مىكروبنىڭ ھەرىكىتىدىن بولىدىغانلىقىنى تاپتى. ئۇ پاستېرنىڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرىدا مىكروبسىزلاندۇرۇش ئۇسۇلىدىن پايدىلىنىپ، كاربون كىسلاتاسى بىلەن ئوپېراتسىيە ئەسۋابلىرىنى، تېڭىق ماتېرىياللىرىنى ۋە دوختۇرنىڭ قوللىرىنى دېزىنفېكسىيە قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ ئوپېراتسىيىسى مىكروب تەسىرىگە ئۇچرىمايدىغان مۇۋاپىق قىممەتلىك بولۇپ چىقتى. دېمەك، لېستېرنىڭ مۇۋاپىق قىممەتتىكى ئۇنىڭ قۇرۇلما نەزەريىسىنى تەتبىق قىلغانلىقىنىڭ، بىئولوگلارنىڭ تەتقىقات نەتىجىسىنى دوختۇرلۇق ئوپېراتسىيىسىگە ماھىرلىق بىلەن تەتبىقلىغانلىقىنىڭ نەتىجىسى بولدى.

7) ئۇمۇمالليقنى ستاتىستىكا قىلىش پرىنسىپى

نۇرغۇنلىغان ئىجادىيەت، ئىختىرا ھادىسىلىرىنى ستاتىستىكا قىلىپ كۆزىتىشتىن كېلىپ چىقىقان سانلىق مەلۇماتلار ئۇستىدىكى تەھلىل ئىسپاتلاپ بېرىدىكى، ئىجادىي تەسەۋۋۇر كۆپ بولغانسېرى ئىجادىيەت مۇۋەپپەقىيىتىنىڭ ئېھتىمالىلىقمۇ زور بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئىجادىيەت تەسەۋۋۇرلىرىنى كۆپ لەپ ھاسىل قىلىش ئىجادىيەتتە مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشنىڭ زۆرۈر شەرتىدۇر. بۇنىڭ سەۋەبى ئۈچ تۈرلۈك: بىرى، پەقەت ئىجادىي تەسەۋۋۇر ھاسىل قىلغاندىن كېيىنلا، ئاندىن ئىجادىيەت ۋە ئىختىرانىڭ نىشانىنى تاپقىلى، ئاڭلىق تۈردە ئىجادىيەتكە كىرىشكىلى بولىدۇ؛ يەنە بىرى، ئىجادىي تەسەۋۋۇر گەرچە كەلگۈسىدە ئىشقا ئاشۇرۇلىدىغان بولسىمۇ، لېكىن كەلگۈسىدىكى ئىجادىيەت ئۈچۈن بەزى تەجرىبىلەرنى توپلاپ بېرەلەيدۇ؛ ئۈچىنچىسى، ئىجادىي تەسەۋۋۇرلارنىڭ كۆپلەپ مەيدانغا كېلىشى كۈچلۈك ئىجادىيەت ئارزۇسىنى يېتىلدۇرىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئىجادىيەتتە مۇۋەپپەقىيەت قازىنىش ئۈچۈن، ئۇزلۇكسىز تۈردە يېڭى ئىجادىي تەسەۋۋۇرلارنى ئوتتۇرىغا قويۇش شەرت.

8) بېسىم پرىنسىپى

ئادەتتە ھېچكىم بېسىم ئاستىدا تۇرۇشنى خالىمايدۇ. ئەمما، ھېچقانداق بېسىم يوق شارائىتتا ھاۋادا ئۇزۇپ يۈرگەن بۇلۇتتەك لەيلەپ يۈرگەن بىلەنمۇ ئادەم ئەركە ھەم ھۇرۇن بولۇپ كېتىدۇ ـ دە، ئىجاد قىلالمايدۇ. ئەمەلىي تۇرمۇشىمىزدا ۋەھىمە ئاستىدا قالغانلارنىڭ قەستەن ھۇرۇنلىشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرگەندە، ئۇستىدە پەقەت بېسىم يوق ئادەملەرنىڭمۇ

ۋەھىمە ئاستىدىكى ھۇرۇنلاردىن قېلىشمايدىغان دەرىجىدە ئىجادىيەتسىز ئىكەنلىكىنىمۇ كۆرىمىز. پسىخولوگلارنىڭ قارىشىچە، ئادەم ئۇستىدىكى بېسىمنى ھەددىدىن ئاشۇرۇۋەتكەندە، ئادەملەردە ھۇرۇنلۇق ھەم ساختىلىق ئۆسۈپ كېتىدۇ. نورمىدىن ھالقىغان مۇنداق بېسىم ئاستىدىكى ھۇرۇنلۇق مەزگىلىدە ئادەم ئىجاد قىلالمايدۇ. بۇنداق ئەھۋال ئۇزاققىچە داۋام قىلسا، ئېغىر بېسىم ئاستىدىكى ئادەملەرنىڭ ئىرادىسى بوشاپ، ئەقىل ـ پاراسىتى خوراپ كېتىدۇ، ئاخىرىدا قابىلىيەتسىز بولۇپ كېتىدۇ. ھەتتا زىيالىيلار ئارىسىدىكى ھەسەتخورلۇق يامان باشقا چىرىك ھەرىكەتلەر تۈپەيلىدىن كېلىپ چىققىدىغان ئېغىر سۇنئىي بېسىملار ئارقىسىدا ھەقىقىي ئىجادكارلار يېتىم قالىدىغان قايغۇلۇق ئەھۋاللارمۇ كېلىپ چىقىدۇ. ئەمما، نورمال بېسىم بولمىسىمۇ ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچ بولمايدۇ. ئەگەر نورمال بېسىم بىلەن ئىدىيە ئازادلىقى ئاستىدا جىددىي ئىشلىگەندە ئادەم بارغانسېرى تېتىكلىشىپ، روھلىنىپ، ئەقلىي جەھەتتىكى يوشۇرۇن كۈچلىرىنى ئىشقا سېلىپ ئىجاد قىلالايدۇ. دېمەك، بېسىم يۇقىرى بولسا ياكى زادىلا بېسىم بولمىسا، ئەقىل بۇلىقى ئېتىلىپ قالىدۇ. بېسىم مۇۋاپىق بولغاندا كىشىنىڭ بىلىم ئېلىش تەشنالىقى، كەسپىي ئىنتىلىشى ۋە ئىزدىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، ئىجادىيەتكە ئۈل ھازىرلايدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن، ئادەم ئوبيېكتىپ ھەم سۇبيېكتىپ جەھەتلەردە نورمال بېسىم بار شارائىتا تا، ئۇنىڭدىن پايدىلىنىپ ئىجاد قىلىش ئۈچۈن، ئادەم ھەرقاچان ئۆزىنى بېسىم بار يەردىن قاچۇرۇشنىڭ كويىدا بولماي ۋە ياكى تۇرمۇشنىڭ بەزى سىناقلىرى ئالدىدا ئۇمىدسىزلەنمەي، بەلكى مۇۋاپىق بېسىم ئاستىغا قويۇش كېرەك. مۇشۇنداق قىلغاندا، بېسىم ئۇستىدىن غەلىبە قىلىش جەريانىدا ئادەمنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتى مۇقەررەر راۋاجلىنىپ بارىدۇ. بۇ ئىجادىي پائالىيەتلەر داۋامىدىكى بىر خىل قانۇنىيەت

بولۇپ، بېسىمدىن قورقماسلىقى كېرەك. ئالايلۇق، ئۆزىمىزنى ئىقتىسادىي بېسىم ئاستىغا قويغاندا بىرمۇنچە پايدا ئالىمىز. ئادەتتىكى تەلەپلىرى ناھايىتى كۆپ بولۇپ، ئىقتىسادىي تەلەپ ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ئەڭ نېگىزلىك تەلەپ ھېسابلىنىدۇ. بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى، ئالدى بىلەن ئادەم ھايۋانلاردەك ئىزئىولوگىيىلىك ئېھتىياجنىڭ قاندۇرۇلۇشى بىلەنلا قانائەتلىنىپ قالماستىن، ئۆز ھالىتىگە مەڭگۈ قانائەت قىلماسلىق ھالىتىدە تۇرىدۇ. ئاندىن قالسا، ئادەمدە نىسپىي ھۇرۇنلۇق پىسخىكىسى بولۇپ، مەلۇم مەقسەتنى قاندۇرۇلغان ھامان ئالغا باسماي تۇرۇپ قالىدۇ. ئادەمنىڭ تەبىئىتىدىكى بۇنداق ئاجىزلىقنى ئىقتىسادىي بېسىمنى ئۆزۈلدۈرمەي داۋاملاشتۇرۇش چارىسى بىلەن داۋاملىق تولۇقلاپ ماڭغاندا، مۇنداق ھۇرۇنلۇق ئۇستىدىن غالىب كېلىپ، ئادەمنى ئۆزلۈكسىز يېڭىلىق يارىتىدىغان، ئىجاد قىلىدىغان قىلغىلى بولىدۇ.

دېمەك، ئىقتىسادىي جەھەتتە بېسىم قوبۇل قىلىش چارىسى «سەن قانچىلىك ئەقىل ئىشلەتسەڭ، ئىقتىسادىي جەھەتتىن شۇنچىلىك تولۇقلاش بولىدۇ» دېگەندىن ئىبارەت بولۇپ، بۇنداق مېخانىزم كىشىنى توختىماي ئالغا باسىدىغان قىلىدۇ. بۇ خۇددى بىر خىزمەتچىنىڭ 10 — 20 يىللىق ماڭاشىنى بىر قېتىمدا بەرمەي، ھەر ئايدا ئاز - ئازدىن بېرىپ، ئۇنى دائىم ئىشلەتكەنگە ئوخشاپ قېتىدۇ. ئەگەر 10 يىللىق توختام بىلەن ئىشقا ئورۇنلاشقان ئادەمگە بىر قېتىمدىلا 10 يىللىق ماڭاش بەرگەندە ئۇنىڭ تەبىئىتىدىكى ھۇرۇنلۇقنى داۋاملىق چەكلەپ تۇرىدىغان تەبىئىي تەڭشەش بولماي قالىدۇ - دە، جەمئىيەتكە ئۇ كىشىنىڭ قوشىدىغان ھەسسىسى ئاز بولىدۇ. ئىجادىيەتمۇ ئەنە شۇنداق ئىش بولغاچقا، قانچىلىك ئىجاد قىلسا، شۇنچىلىك قەلەم ھەققى ياكى مۇكاپات بېرىش چارىسى بىلەن ئىجادىيەتنى گۈللەندۈرگىلى بولىدۇ. ئەگەر يۇقىرى بېسىم بىلەن ھەق

بېرىلمىسە «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» دېگىدەك ئىجادىيەتچىلەر سولىشى خۇسۇسىيەت ياكى ساختا ھۇرۇنلاردىن بولۇپ كېتىدە - دە، جەمئىيەت مەنىۋى ئۇزۇق بىلەن تەمىن ئېتىلمەيدۇ. ئەگەر ئىجادىيەتچىنىڭ ئەسەرلىرىگە ئالدىن ھەق بېرىپ قويۇپ ياكى كۆپ ھەق بېرىپ قويغاندا، ئۇنىڭ ئېھتىياجى قاندۇرۇلۇپ قېلىپ ئەركىنلىشىدۇ ياكى ئۇنىڭ تەبىئىتىدىكى ھۇرۇنلۇق تېخى ئىجاد قىلىنمىغان ئەسەرگە كەلگەن ھەقنى يەپ، يېتىپ كۆچىيىدۇ - دە، جەمئىيەتكە بېرىلىدىغان مەنىۋى ئۇزۇق يەنىلا دېيەرلىك بولمايدۇ.

خىزمەت ئورنىدىكى بېسىمنى ئالساقمۇ ئەھۋال يەنە شۇنداق بولىدۇ. خىزمەت يەڭگىل بولۇپ قالسا، كىشى تاماشىغا بېرىلىپ كېتىشى مۇمكىن. خىزمەت ھەددىدىن زىيادە ئېغىر بولۇپ كەتسە، ئادەم بۇرۇن كاردىن چىقىپ كېتىشىمۇ مۇمكىن. مۇۋاپىق بېسىم بولغاندا بولسا، ئەقىل نىشانلىق جارى قىلدۇرۇلۇشى مۇمكىن. مەسىلەن، ئىدارىمىزدە ھېچقايسى باشلىق خىزمەت تاپشۇرمىسا ياكى بىر كۈنلۈك ئىشنى 10 كۈندە ئورۇندىساقمۇ باشلىقلارنىڭ كارى بولمىسا، بىزنىڭ مەسئۇلىيەتچانلىقىمىز تۆۋەنلەپ كېتىشى مۇمكىن، باشلىقلار بىر كۈندە 10 كۈنلۈك ئىش تاپشۇرۇپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە زەردىمىزنى قاينىتىدىغان گەپلەرنى قىلىپ كۆزىمىزگە كىرىۋالسا، بىز قەستەن ھۇرۇنلىشىپ قېلىشىمىز مۇمكىن. باشلىقلار بىر كۈندە بىر كۈنلۈك ياكى بىر كۈندە ئىككى كۈنلۈك ئىش تاپشۇرۇپ، يۇقىرى تەلەپ قويۇپ، ئۇنى ئورۇنداشقا ئىلمىي مەسلىھەت بېرىپ ئىلھام بەرسە، بىز بىر كۈندە ئىككى كۈنلۈك، ئۈچ كۈنلۈك ھەتتا ئۇنىڭدىنمۇ كۆپ خىزمەت ۋەزىپىسىنى ئورۇنداپ يۇقىرى ئۇنۇم يارىتىشىمىز مۇمكىن. ئىجادىي پائالىيەتلەرمۇ شۇنداق. شۇنىڭ ئۈچۈن، نىسپىي مۇقىم بولغان خىزمەت ئورنى مەسئۇلىيەت تۇزۇمى ۋە ئېنىق بولغان خىزمەت ۋەزىپىسى،

يۇقىرى سەۋىيىلىك خىزمەت تەلىپى، مەسىلىلەرنى ئىجادىي ھەل قىلىش چارىسى قاتارلىقلار بىزنىڭ ئەقلىمىزنى تولۇق ئىشقا سېلىشقا پايدىلىق بولىدۇ.

يەنە شۇنىمۇ بىلىش كېرەككى، بېسىم ئوبيېكتىپ جەھەتتىنمۇ، سۇبيېكتىپ جەھەتتىنمۇ كېلىدۇ. تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئۆزىدە تاشقى بېسىم ھاسىل قىلىش روھى ھازىرقى زامان تۇرمۇشىدىكى تەشەببۇسكار بولۇش، قەيسەرلىك بىلەن ئالغا بېسىش ۋە پول ئېچىپ ئىلگىرىلەش روھىغا ۋەكىللىك قىلغاچقا، غەلىبە قىلىۋاتقان تەقدىردىمۇ ئۆزىگە تەمەننا قويماي، ئەتراپتىكىلەردىن ئىجادىي پائالىيەت جەريانىدا ھالال ئەمگەك بىلەن ئۆتۈپ كېتىش يولىدا ئۆزىگە ئۆزى مۇسابىقە ئېلان قىلىش ھالىتىدە تۇرغاندىلا غايەت زور ئۇنۇم ھاسىل قىلالايدۇ. ئۆزىنى ئۆزى ئەنە شۇنداق كۆزلەشكەن يۇكسەك نىشانغا ھەيدەش ئەنە شۇنداق تاشقى بېسىم ھاسىل قىلىشتۇر. مەسىلەن، بالزاك «ئىنسان كومېدىيىسى» نى يېزىش ئىجادىيەت پىلانىنى تۈزۈپ چىقىپ، تۆت نەشرىيات سودىگەرلىرى بىلەن نەشر قىلىش ئىشىنى شېرىكلىشىپ ھۆددىگە ئېلىش توختامى تۈزگەن. 1842 - يىلى بالزاك «ئىنسان كومېدىيىسىگە كىرىش سۆز» يېزىش ئارقىلىق، ئۆزىنىڭ تارىختا مىسلى كۆرۈلمىگەن كاتتا ئەدەبىي ئەسەر يېزىش مەقسىتى بارلىقىنى شەرھلىگەن. 1845 - يىلى ئۇ يەنە «ئىنسان كومېدىيىسىنىڭ ئومۇمىي مۇندەرىجىسى» نى يېزىپ چىققان. بالزاك ئۆز كۆڭلىدە ھاسىل قىلغان ئىنتايىن چوڭ‌شىنىشلىك تاشقى بېسىمنىڭ تۈرتكىسى بىلەن، ئىرادىسىدىن يانماي، جاپالىق ئىشلەپ، ئۇنىڭ ئىجادىي يۈرۈشلىشىگەن ئەسەردىن 91 نى پۈتتۈرگەن، 20 يىلغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەر يىلى تۆت - بەشتىن ئارتۇق ئەسەر يازغان. ئۇ ھەر كۈنى ئون سائەتلەپ ئۇستەلدىن باش كۆتۈرمىگەن، كۆپىنچە ئۇدا ئىشلىگەن

ۋاقتى 18 سائەتكە يەتكەن. «گورىيو بوۋاي» دېگەن داڭلىق ئەسىرىنى ئۇچ كېچە - كۈندۈزدىلا پۈتتۈرگەن. كىشىنى تېخىمۇ ھەيران قالدۇرىدىغىنى شۇكى، ئۇ ئاخىرقى ئۇچ يىللىق ئىجادىيىتىدە يەنە ئالتە رومان يازغان، ئەمما بۇ ئالتە رومانىنىڭ 1845 - يىلىدىكى «ئىنسان كومېدىيىسىنىڭ ئومۇمىي مۇندەرىجىسى» گە كىرگۈزمىگەن. گەرچە ئۇ ۋاپات بولغۇچە ئىجادىيەت پىلانىنى ئورۇنداپ بولالمىغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان جاسارىتىگە كېيىنكىلەر ئاپىرىن ئوقۇماقتا.

يەنە مەسىلەن، تەقۋادارلىقنى ئىلىم - پەن ئۇستىدە ئىزدىنىشكە سىڭدۈرگەن ئۇلۇغ ئالىم ئابدۇسالام ياش ۋاقتىدىلا «ئالا ياراتقان تەبىئەت دۇنياسى» نى تەتقىق قىلىپ، ئىنسانلار ئوتتۇرىسىدا ساقلىنىپ كېلىۋاتقان ئىلىم - پەن تەرەققىياتىنى كېچىكتىتىش ۋە تەبىئەت دۇنياسىنىڭ بىرلىكىنى تېپىش، ئىنسانلارنىڭ ئىلمىي خىزمەتلىرىنىڭ بىرلىكىنى ئىشقا ئاشۇرۇشنى ئۆزىنىڭ ئۆمۈرلۈك كۈرەش نىشانى قىلىش ئارقىلىق، ئۆزىگە تاشقى بېسىم ھاسىل قىلغان. بۇ بېسىم تۈرتكىسىدە تۇرلۇك يوللار بىلەن ئىزدىنىپ، 1946 - يىلى 10 - ئايدا كېمبىرىج ئۇنىۋېرسىتېتىغا بارغان ۋە 1948 - يىلى كېمبىرىج ئۇنىۋېرسىتېتىنى پىزىكا، ماتېماتىكا پەنلىرى بويىچە بىرىنچى دەرىجىلىك ئىلاچى بولۇپ تاماملاپ ماگىستىرلىق ئۇنۋانى ئالغان. 1952 - يىلى نەزەرىيە فىزىكىسى جەھەتتە پەلسەپە دوكتورى بولغان. 1951 — 1954 - يىللاردا پاكىستاننىڭ لاھۇر ئۇنىۋېرسىتېتىدا پروفېسسور ۋە ماتېماتىكا فاكۇلتېتىنىڭ مۇدىرى بولۇپ ئىشلىگەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ يۇرتىنى ئەنگلىيىنىڭ مۇستەملىكىسىدە نادانلاشتۇرۇش يولىغا ماڭغانلىقتىن، مۇنداق ئالىملار ئاستا خاراكتېرلىك نابۇت قىلىنىش تەھدىتىدە قالغاچقا، ئۇ ئەزىز ۋەتىنىدىن يەنە لوندونىغا قايتىپ، «ئىلىم - پەن ساھەسىدىكى تاپا -

تەنىلەرگە قارشى پىكىرلەرگە ھەممىدىن بەكرەك سەۋەب - تاقەت بىلەن مۇئامىلە قىلىپ، باشقا ئالىملار بىلەن ماسلىشىپ، تۇرلۇك يوللار بىلەن ئۆزىنىڭ نىشانى ئۈچۈن كۈرەش قىلىپ، تەبىئەت دۇنياسىنىڭ قانۇنىيەتىنى، ماسلىقنىڭ گۈزەللىكىنى ئېچىش يولىدا ھارماي - تالماي ئىزدەنگەن. ئۇ: «ئالەمدىكى نەرسىلەرنىڭ بارلىقى ماسلاشقان، ئىخچام بولۇپ، كۆرۈمسىز، سەت، چۈۋالچاق، پارچە - پۇرات نەرسىلەرنىڭ مەۋجۇت بولۇشى مۇمكىن ئەمەس» دەپ ھېسابلاپ، قالايمىقان، پارچە - پۇراتتەك كۆرۈنگەن ھادىسىلەر بىلەن كۆمۈلۈپ ياتقان تەبىئەت دۇنياسىدىكى ماسلىقنىڭ گۈزەللىكىنى تېپىپ ھەمدە ئىنسانلارغا ئۇقتۇرۇش بىلەن، ئارقىدا قالغان ئىنسانلارنى ئىنسانلارنىڭ ئىلمىي خىزمەتلىرىدىكى بىرلىكىگە قاراپ ئىنتىلدۈرۈپ، «تەرەققىي تاپقان خەلقلەر قىلالمىغانىنى قىلالايدىغان قىلىش ــ مەندەك بىر ئەمەلىيەتچى مۇسۇلمانىنىڭ باش تارتىپ بولمايدىغان بۇرچى» دەپ قاراپ، ئەڭ ئاخىرىدا ئاجىز يادرو كۆچى بىلەن ئېلېكتر ماگنىت كۆچىنىڭ بىرلىكىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئاساسىي تەبىئىي كۆچلەرنى تەتقىق قىلىشتا ھەتتا ئەينى چاغدا ئېينىشتېيىن 20 يىل جاپا چېكىپ ھەل قىلالمىغان بەزى مەسىلەرنىمۇ ھەل قىلغان.

مانا بۇلار ئۆزۈ كۆكلىگەن ھاسىل قىلغان تاشقى بېسىمنىڭ كۈچىدۇر. ئۇ ئىچكى ھەربىكەتلەندۈرگۈچ كۈچنى ئالدىنقى شەرت قىلىدۇ، ئۆزۈ نۆۋەتتىكى يەنە ئىچكى ھەربىكەتلەندۈرگۈچ كۈچنىڭ رولىنى زور دەرىجىدە قوزغايدۇ؛ ئۇ بىر ئادەمنىڭ ئەڭ ئاجىز بولغان يوشۇرۇن كۈچىنىمۇ قوزغاپ، ئۆزىنىڭ مۇۋەپپەقىيىتىنى ئۈلۈغ خۇسۇسىيەتكە ئىگە قىلىدۇ. بالزاك ۋە ئابدۇسالاملار ئەنە شۇنداق تىپ ئەمەسمۇ؟ بىز مۇشۇنداق بىر پرىنسىپقا ئاساسەن، ئىجادىي پائالىيەتلەردە ئىشلەيدىغان تۈرلۈك ئاممىلار ئىچىدە، تاشقى ۋە ئىچكى بېسىمدىن ئىبارەت بۇ ئامىلنى چىڭ

تۇتۇپ، ئۆزىمىز شۇغۇللىنىۋاتقان خىزمەتكە زور دەرىجىدە قىزىقىش ئارقىلىق، ئۇ خىزمەتنى ئۆزىمىز قىلمىساق بولمايدىغان بىر خىل بېسىمغا، قىلغانسېرى قىلغۇمىز كېلىدىغان بېسىمغا ئايلاندۇرۇۋېلىپ، ئىچكى دۇنيايىمىزدىن ئىجادىيەتكە قوزغىلىپ تۇرۇشىمىز كېرەك. دۇنيادىكى ھەرقانداق ئالىم ۋە سەنئەتكارنى باشقىلار ھەيدەپ يۈرۈپ ئالىم ياكى سەنئەتكار قىلىپ قويغان ئەمەس، ئۇلار ئەنە شۇنداق ئۆزىگە - ئۆزى بېسىم قىلىش ئارقىلىق بىلىم ھەم ماھارەتلىرىنى ئىشقا سېلىشقا ماھىر بولۇش، تاشقى بېسىملاردىن پايدىلىنىشقا ماھىر بولۇش ئارقىلىق مەيدانغا كەلگەن. شۇڭا، بىز ھاياتىمىزغا خەۋپ سالمايدىغان تۈرلۈك بېسىملارنى بىر خىل ھەربىكەتلەندۈرگۈچى كۈچكە ئايلاندۇرۇپ، پايدىلىنىشنى بىلىشىمىز كېرەك. شۇنداقلا، ھەدىسلا دەۋەيلەپ ئادەمنىڭ ئىجادىي قابىلىيىتىنى خاراب قىلىدىغان يامان بېسىملاردىن مۇداپىئەلىنىشىمىز ھەم ئۇلارنىڭ ئىجادىي قۇدرىتىمىزنى خاراب قىلۇېتىشىدىن ھەزەر قىلىشىمىز كېرەك.

9) ئۇنىۋېرسالالاشتۇرۇش پرىنسىپى

ئۇنىۋېرسالالاشتۇرۇش ئۇسۇلى تۈرلۈك ئۇچۇر ۋە ئاخباراتلارنى توپلاش ۋە بەلگىلىك تەرتىپ بويىچە مەركەزلەشتۈرۈش ئىمكانىيىتىنى تەپەككۇر ئۇسۇلىنىڭ ئىجادىيەتكە تەتبىقلىنىشى بولۇپ، ئۇ ھازىرقى زامان پەن - تېخنىكىسىدىكى زور بىر يۈزلىنىشتۇر. بۇنداق يۈزلىنىشنى يېقىنقى زامان تارىخىدا يۈز بەرگەن ئۇچ قېتىملىق تېخنىكا ئىنقىلابىدىن كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

بىرىنچى قېتىملىق تېخنىكا ئىنقىلابى پار ماشىنىسىنى قول ئەمگىكى (قول سانائىتى) ئورنىغا دەسسەتتى. ئىككىنچى

قېتىملىق تېخنىكا ئىنقىلابى ئىلگىرى قەۋەتتىنى پار ماشىنىسىنىڭ ئورنىغا دەسسەتتى، يەنە بۇ ئىككى قېتىملىق ئىنقىلاب ئالدىنقىلارنىڭ ئورنىنى ئىگىلەش بىلەن خاراكتېرلەندى. ئەمما، ئۇچىنچى قېتىملىق تېخنىكا ئىنقىلابى كۆپ خىل تېخنىكىلارنى ئۇنۇمۇبرسال گەۋدىگە ئايلاندۇردى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئۇ ئۇنۇمۇبرساللاشتۇرۇش تېخنىكا تەرەققىياتىنىڭ مۇھىم يۇزلىنىشى بولۇپ قالدى. جەمئىيەت تەرەققىي قىلىپ بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە تەبىئىي پەنلەرنىڭ ئومۇمىي گەۋدىگە ئايلىنىش يۇزلىنىشى گەۋدىلىنىپ، ئاساسىي پەنلەرنىڭ بىرى يەنە بىرىگە سىڭىپ كېتىش كۈن سانىپ كۈچىيىپلا قالماستىن، ئاساسىي پەنلەرنىڭ تەتبىقلىنىشى جەريانىدا بىرمۇنچە تېخنىكا پەنلىرى كېلىپ چىقماقتا. بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى، ھازىرقى جەمئىيەت ھەل قىلىشقا تېگىشلىك بولغان بىرمۇنچە مەسىلىلەر ئومۇمىلۇق خاراكتېردىكە ئىگە بولۇپلا قالماستىن، بەلكى مۇنداق مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش ناھايىتى قىيىن بولغاچقا، نەزەرىيە ياكى ئەمەلىيەت جەھەتتە ئوتتۇرىغا قويۇلغان زور مەسىلىلەرنى بىرەر ئاساسىي پەن ياكى بىرەر تېخنىكا پەنىنى ئۆز ئالدىغا ھەل قىلىشقا قادىر بولالمىدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇنۇمۇبرسال خاراكتېرلىك تېخنىكىلار كېلىپ چىقتى. مەسىلەن، ھاياتلىققا دائىر پەننى ئالساق، ئۇ بىئولوگىيە بىلەنلا چەكلەنمەي، يەنە خىمىيە، فىزىكا، تىزگىنلەش نەزەرىيىسى جەھەتلەردىكى بىلىملەرگە ئېھتىياج تۇغۇلدۇ. مۇھىمى تەتقىقاتنىڭ ئالساق، ئېكولوگىيە، يەر شارى خىمىيىسىنىڭ قانۇنىيەتلىرىنى ئاساس قىلىپ، فىزىكا، خىمىيە، بىئولوگىيە، گېئولوگىيە، جۇغراپىيە، تىبابەتچىلىك، قۇرۇلۇش ئىلمى جەھەتتىكى بىلىملەرنى ئومۇملاشتۇرۇپ تەتبىقلاشقا موھتاج بولىدۇ. شۇڭا، بۇ ئىككى جەھەتتىكى پەننى ئۇنۇمۇبرسال پەن دېيىش مۇمكىن. بۇلاردىن باشقا، يېڭا ئىگىلىك پەيدا قىلىش، ئېنېرگىيە پەنى، ماتېرىيال

پەنى قاتارلىقلارمۇ ئۇنۇمۇبرساللىقنى ناھايىتى كۈچلۈك بولغان پەنلەردۇر. ئەمەلىي تۇرمۇش ئېھتىياجى بويىچە ئىلگىرىلەۋاتقان ئۇنۇمۇبرسال تېخنىكىلار بىزگە يەتكۈزۈپ بېرىۋاتقان مۇرەككەپ ۋە كاتتا نەرسىلەرنى قويۇپ تۇرۇپ، ئۇنىڭ ئاددىي مەھسۇلاتلارغا نەزەر سالساقمۇ ئۇنۇمۇبرسال لىقنى كۆرىمىز. مەسىلەن، ئۇنىئالغۇغا رادىئو قوبۇلالغۇچ، ئاۋاز كۈچەيتكۈچ، مىكروفون، ئېلېكترونلۇق ۋاقىت ھىسابلاش ئەسۋابنى قوشقاندىن كېيىن، ئۇنىئالغۇ بىرمۇنچە ئىش قابىلىيىتىگە ئىگە بولدى. ئاپتوموبىل بىلەن زەمبىرەكنىڭ بىرىكتۈرۈلۈشى ئارقىسىدا تانكا كېلىپ چىقتى، چىش پاستىسى بىلەن دورىنىڭ بىرىكتۈرۈلۈشى ئارقىسىدا دورىلىق چىش پاستىسى ھاسىل بولدى. ماي قەلەمنىڭ قاپچۇقىغا ئېلېكترونلۇق ھىسابلاش ئەسۋابنى قوشقاندىن كېيىن، ئېلېكترونلۇق ھىسابلىغۇچى ماي قەلەم كېلىپ چىقتى. قېرىنداشنىڭ بىر ئۇچىغا رېزىنكە بېكىتكەندىن كېيىن، ئۆچۈرگۈچلۈك قېرىنداش كېلىپ چىقتى... دېمەك، ئەسلىدە ئالاقىسى يوق نەرسىلەرنى ئۇنۇمۇبرساللاشتۇرۇپ بىر گەۋدە قىلغاندا، يېڭى ئىقتىدار پەيدا بولىدۇ.

ئۇچىنچى قېتىملىق تېخنىكا ئىنقىلابىدىكى مۇشۇنداق ئۇنۇمۇبرساللىق يۇزلىنىشىگە ئاساسەن، سوتسىيالوگلار زامانىمىزدىكى ئىلىم چولپانلىرىنىڭ مۇڭەپپەقىيەت قازىنىش ئەھۋالى ئۇستىدىمۇ تەتقىقات ئېلىپ بېرىپ، ئۇلارنىڭمۇ تار كەسىپ دائىرىسىدە چەكلىنىپ قالمىغان ئۇنۇمۇبرسال بىلىمگە ئىگە ئالىملار ئىكەنلىكىنى بايقىدى. مەسىلەن، ئامېرىكىدا بەزىلەر 11 تەتقىقات ئورنىدىكى 1311 نەپەر تەتقىقاتچى ۋە مۇتەخەسسىس ئۇستىدە ئۇدا بەش يىل تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ، ئۇلارنىڭ تەتقىقات نەتىجىلىرىنى، جۇملىدىن ئۇلارنىڭ ئىلمىي ماقالىسى، پاتېنت ھوقۇقىغا ئېرىشكەن كەشپىياتى، شۇنىڭدەك دەرىجىسىنى ئۆستۈرۈشكە يېزىلغان باھا سۆزى ۋە خۇلاسىسىنى كۆزىتىپ، ئىلىم-

پەن جەھەتتە زور بۆسۇش ھاسىل قىلغان ۋە تېخنىكا جەھەتتە زور كەشپىيات ياراتقانلارنىڭ كۆپچىلىكى كۆپ خىل بىلىمگە ئىگە ئىختىساسلىقلار ئىكەنلىكىنى بايقىغان. ئەمەلىيەتتە، XIX ئەسىردە بىردە مەخسۇسلاشقان، كۆپكە قادىر ئىختىساسلىقلارنىڭ ئىلىم - پەن مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى قولغا كەلتۈرۈش پۈرسىتى ئەڭ كۆپ بولغان. مەسىلەن، ئېنېرگىيىنىڭ ساقلىنىش قانۇنىنى كەشپىي قىلماستىن، بىر دوختۇر كەشپ قىلغان؛ ئۇ ئېنېرگىيىنىڭ ساقلىنىش قانۇنىنى فىزىكا جەھەتتىكى تەتقىقات ئارقىلىق كەشپ قىلماستىن، بەلكى ئادەم بەدىنىدىكى ئېنېرگىيىنىڭ ئالمىشىشىنى تەتقىق قىلىش جەريانىدا ئېنېرگىيىنىڭ ساقلىنىشىدىن ئىبارەت بۇ ئەڭ مۇھىم فىزىكا قانۇنىنى بايقىغان. كىلىتكا تەلىماتى كىلىتكىنىڭ بايقىلىشىغا تايىنىدىغان بولسىمۇ، لېكىن كىلىتكىنى تۇنجى قېتىم بىر فىزىك بايقىغان. دارۋىن بىر بىئولوگ، بۇنىڭدا شۇبھە يوق، ئۇ بىئولوگىيىنىڭ تارماق پەنلىرىدە، بولۇپمۇ زوئولوگىيە ئىلمى ۋە بوتانىكا جەھەتتە تەدرىجىي تەرەققىيات نەزەرىيىسىنى چۈشەندۈرۈشكە ئائىت ئىنتايىن مول ماتېرىياللارنى توپلىغان. لېكىن، شۇنى كۆرسىتىپ ئۆتۈشكە ئەرزىيدۇكى، ئۇ ئېدىنبورگ ئۇنىۋېرسىتېتىدا مېدىتسىنانى ئۆگىنىشنى ئۆزىنىڭ تۇنجى كەسپى قىلغان، كېيىن ئۇ كېمبرىج ئۇنىۋېرسىتېتىغا كېلىپ ئوقۇغاندا بىئولوگىيىگە ئالاھىدە قىزىققان. دارۋىن ئۇ يەردە 1831 - يىلىدىن 1836 - يىلىغىچە ئۆز ھاياتىدىكى مۇۋەپپەقىيەتلىرى ئۈچۈن ئاساس سالغان. ئۇ «بېگىل» ناملىق ھەربىي پاراخوتنىڭ ئارخېئولوگى بولۇش سۈپىتىدە يەر شارىنى تەكشۈرۈش جەريانىدا يەنە لىل چارلېزنىڭ گېئولوگىيە قائىدىلىرىنى ئۇقتۇرۇق تەتقىق قىلغان. شۇنىڭ بىلەن ئۇنى دۇنيادا تۇنجى قېتىم ئالىم نامىغا ئىگە قىلغىنى بىئولوگىيە ھەققىدىكى ئەسىرى بولماستىن، بەلكى 1842 - يىلى نەشر قىلىنغان گېئولوگىيە ھەققىدىكى «مارجان

خادا تاشلىرىنىڭ قۇرۇلمىسى ۋە ئۇنىڭ تارقىلىشى» دېگەن ئەسىرى بولغان ۋە ئۇ لوندوندا گېئولوگىيە ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ كاتىپى بولغان. ئۇنىڭ جانلىقلارنىڭ تەدرىجىي تەرەققىيات نەزەرىيىسى ھەققىدىكى مۇۋەپپەقىيىتى ماھىيەتتە ئۇنىڭ لىل چارلېزنىڭ گېئولوگىيە ھەققىدىكى كۆز قاراشلىرى ۋە ئۇسۇلىنى بىئولوگىيىدە تولۇقلاپ ئۆزلەشتۈرگەنلىكىنىڭ نەتىجىسى، دارۋىن جانلىقلارنىڭ تەدرىجىي تەرەققىياتىدىكى ياشاش ئۇچۇن رىقابەتلىشىش ۋە تەبىئىي يوسۇندا شاللىنىپ كېتىش توغرىسىدىكى يەكۈنىنى چىقىرىشتا، ئالدى بىلەن، بىئولوگىيە ھەققىدىكى ماتېرىياللاردىن ئىلھام ئالغان بولماستىن، بەلكى مالتۇسنىڭ «نوپۇس نەزەرىيىسى» دىن ئىلھام ئالغان. دېمەك، دارۋىننىڭ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشى ئۇنىڭ كەسپىي دائىرىسىدە مەخسۇس تەتقىقات ئېلىپ بارغاندىن تاشقىرى يەنە بىلىملىك ۋە كۆپكە قادىر بولغانلىقى ھەل قىلغۇچ رول ئوينىغان. XIX ئەسىردە ئىلىم - پەن جەھەتتە يەنە ئالاھىدە مۇھىم بىر كەشپىيات بولدى، ئۇ بولسىمۇ مېندېل گېرىگورى يوھاننىڭ «ئىرسىيەت قانۇنى» (يەنى «خاراكتېر ۋە تۇزۇلۇشنىڭ ئايرىلىش قانۇنى» ۋە «ئەركىن جۈپلىشىش قانۇنى») بولۇپ، ئۇ بۇگىن تەلىماتنىڭ باشلامچىسى بولدى. مېندېل گېرىگورى يوھان ئۆزىنىڭ كۆك پۇرچاقنى شالغۇتلاشتۇرۇشتىن ئىبارەت مەشھۇر تەجرىبىسى ئارقىلىق بۇ كەشپىياتنى ياراتقان. ئۇ ئوخشاش بولمىغان خاراكتېر ۋە شەكىلدىكى كۆك پۇرچاقنى شالغۇتلاشتۇرغاندىن كېيىنكى ئەۋلادنى پۈتۈنلەي سانلىق ستاتىستىكا قىلىپ، شۇ ئارقىلىق ئۇنىڭ ئىچىدىكى ئاددىي رەقەملەرنىڭ مۇناسىۋىتىنى بايقىغان. ئەمەلىيەتتە، ئۇنىڭ دەۋر بۆلگۈچ بۇ ئۇلۇغ مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشەلىشىدىكى سەۋەب دەل ئۇنىڭ ماتېماتىكىلىق، فىزىكىلىق مۇقىم مىقدار ئۇسۇلىنى بىئولوگىيە ئىلمىدە قوللانغانلىقىنىڭ نەتىجىسى، ئۇنىڭ بۇنداق قىلغانلىقىنى ئۇنىڭ

ئۇنىۋېرسىتېتتا ئوقۇۋاتقان چاغدا فىزىكىغا ئالاھىدە قىزىقىدىغانلىقى ھەمدە ئاتاقلىق فىزىك توفلېرنىڭ «ئۇلگە كۆرسىتىش يارىدەمچىسى» بولغانلىقىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ.

مۇشۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن تەرەققىي تاپقان دۆلەتلەردە ماتارىپ ئارقىلىق ئادەم تەربىيىلەشتىمۇ ئىسلاھات ئېلىپ بېرىپ، ئوقۇغۇچىلارغا ئۇنىۋېرسال بىلىم بېرىشنى بارغانسېرى كۈچەيتىپ بارغان. مەسىلەن، ئامېرىكىنىڭ ماسسا چۈست شۆيۈەنى تەبىئىي پەنلەر شۆيۈەنىگە تەرەققىي قىلغان؛ ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن، ئۇ يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا ئىنسانلار مەدەنىيىتى ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسىنى قۇرغان؛ ھازىر ئۇ تەبىئىي پەن، سانائەت پەنلىرى، ئىجتىمائىي پەن ئۆزئارا بىرلەشتۈرۈلگەن ئۇنىۋېرسال ئۇنىۋېرسىتېتقا ئايلاندى. ئەسلىدە سانائەت پەنلىرىلا بولغان بۇ مەكتەپتە ھازىر ئىقتىساد ۋە باشقۇرۇش پەنلىرىمۇ بار. ئامېرىكىنىڭ كالىفورنىيە شتاتى بېكساس داشۆسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، پروفېسسور تيەن چاڭلىننىڭ دوكلاتىغا ئاساسلانغاندا، ماسسا چۈست تەبىئىي پەنلەر شۆيۈەنى ئىقتىسادشۇناسلىقتا، تىلشۇناسلىقتا ئامېرىكا بويىچە بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدىكەن. بۇ مەكتەپنىڭ تەبىئىي پەن ئوقۇغۇچىلىرى ئىنسانىيەت مەدەنىيىتى، سەنئەت ۋە ئىجتىمائىي پەننى ئۆز ئىچىگە ئالغان سەككىز خىل دەرسلىكنى تولۇقلاش لازىملىقىنى، جەمئىي 72 ئوقۇتۇش سائىتى ئىچىدە ئاساسىي پەن ئوقۇتۇش سائىتىنىڭ 20 پىرسەنتىنى ئىگىلىشى لازىملىقىنى، ئىجتىمائىي پەن ئوقۇغۇچىلىرى بولسا ئالىي ماتېماتىكا، فىزىكا، بىئولوگىيە، خىمىيە، ئۇچۇر سىستېمىسى، ئاسمان جىسىملىرى فىزىكىسى، يەر شارىنىڭ ئۆزگىرىشى قاتارلىق بىرنەچچە خىل تەبىئىي پەن دەرسىنى تولۇقلىشى لازىملىقىنى، جەمئىي 108 ئوقۇتۇش سائىتىدە مۇشۇ كەسىپنىڭ ئوقۇتۇش سائىتى 27% نى ئىگىلىشى لازىملىقىنى بەلگىلىگەن. ئۇنىۋېرسال داشۆنى ئاساسىي گەۋدە

قىلغان غەربىي گېرمانىيە ئالىي ماتارىپ سىستېمىسىمۇ بارا-بارا تەبىئىي پەن، سانائەت پەنلىرى، ئىجتىمائىي پەننى ئۇنىۋېرسال لاشتۇرۇشقا قاراپ راۋاجلانماقتا، ئادەتتىكى ئۇنىۋېرسال داشۆلەر سانائەت پەنلىرى دەرسلىكى تەسىس قىلغان، سانائەت پەنلىرى داشۆلىرى بولسا ئىجتىمائىي پەن دەرسلىكى تەسىس قىلغان. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ياپونىيەمۇ ئىجتىمائىي پەن، تەبىئىي پەن، سانائەت پەنلىرىنى گىرەلەشتۇرگەن ئوقۇتۇش تۈزۈلمىسىنى راۋاجلاندۇرۇشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بەرمەكتە. ئۇلارنىڭ ماتارىپ چىلىرى «ئۇنىۋېرسالاشتۇرۇش بولمىسا، ئۇلۇغ مەدەنىيەت ۋە ئۇلۇغ كىشىلەرنى يارىتىش مۇمكىن ئەمەس» دېگەننى تەكىتلىمەكتە.

ئۇنىۋېرسالاشتۇرۇش مەيلى قايسى نۇقتىدىن بولمىسۇن دەۋرنىڭ ئالاھىدىلىكى، پەنلەرنىڭ يۇزلىنىشى، تۈرلۈك بىلىملەرنىڭ ئۆزئارا تەسىر كۆرسىتىپ تۇرۇش قانۇنىيىتى بولۇپ، ئۇ تۈرلۈك ئىجادىيەتلەردە رول ئويناىدىغان پرىنسىپتۇر.

4. ئىجادىي تەپەككۇرنىڭ ئۇسۇللىرى

ئىجادىيەت ياكى ئىجادىي تەپەككۇرنىڭ ئۇسۇللىرى ھازىر ناھايىتى كۆپ بولۇپ، چەت ئەللەردە بۇنى 300 خىلغا بۆلۈپ تونۇشتۇرىدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇلارنى تۈرلەرگە ئايرىش ئارقىلىقمۇ تۈرلۈك تەلىماتلار بارلىققا كەلمەكتە. بۇ تەلىماتلار بويىچە قارىغاندا، ئۇلارنى تۈرلەرگە ئايرىشتا يەنە بىرمۇنچە ئوخشاشمىغان پىكىرلەرمۇ بار. شۇڭا، بىز ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى قانۇنىيەتلىكى كۆچلۈكرەك بولغان نۇقتىلىق ئۇسۇللارنى چۆرىدەپ، ھەر قاچان ئىشلىتىلىدىغان ۋە بىز ئۇلارغا ئەمەل قىلىش ئارقىسىدا يېڭى ئۇسۇللارنى ئىجاد قىلىشقا تازا پايدىلىق بولغان ئۇسۇللارنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتىمىز.

1) ئوسبورىن ئۇسۇلى

ئوسبورىن ئۇسۇلى دۇنيادا تۇنجى بولۇپ مەيدانغا كەلگەن تېخنىكىلىق ئۇسۇل بولۇپ، ئۇنىڭ تەتقىقات نىشانى ئادەمدىكى ئىجادىي قابىلىيەت بۇلىقىنى قىسقا مۇددەتتە ئېچىشنى مەقسەت قىلىدۇ. بەزىلەر ئۇنى كۆپچىلىك ئوچچە پىكىر قىلىش ئۇسۇلى دەپمۇ ئاتايدۇ. بۇ ئۇسۇل ئېنگلىز تىلىدا Brainstorming دېگەن نام بىلەن ئاتىلىپ، روھىي كېسەللەرنىڭ ساراڭلىق قىلغاندىكى سۆزلىرىنى سۈپەتلەشكە ئىشلىتىلگەن. كېيىنچە، بۇ ئۇسۇلنى قوبۇل قىلغان مىللەتلەرنىڭ تىلىدا ئۇنىڭ مەزمۇنىغا ئاساسەن ھەر خىل تەرجىمە قىلىنغان. دۆلىتىمىزدە ئۇنىڭ بىر نەچچە خىل نامى بار بولۇپ، ھەممىسى دېگۈدەك ئىقىلغا ئىلھام بېرىشنى ئاساس قىلغاچقا، شۇ نام بىلەنمۇ ئاتىلىدۇ ۋە ئىنگلىز تىلىدىكى ئاتالمىسىغا ھۇرمەت قىلىپ BS ئۇسۇلى دەپ قىسقارتىپ ئاتىلىدۇ.

ئوسبورىننىڭ بۇ ئۇسۇلىدا ئالاھىدە مەجلىس چاقىرىپ، ئىشتىراكچىلارنى بىرى بىرىنىڭ سۆزلىشىشىگە ئىلھام بېرىش ئارقىلىق ئۆزلىرىدىكى بىلىم كەملىكىنى تولۇرۇش ھەمدە شۇ ئارقىلىق زەنجىرسىمان ئىجادىي تەسەۋۋۇرنى شەكىللەندۈرۈپ، بىرمۇنچە ئىجادىي تەسەۋۋۇرلارغا ئىگە بولۇش مەقسەت قىلىنىدۇ.

بۇ ئۇسۇل بويىچە چاقىرىلغان مەجلىس مۇنداق بولىدۇ: ئىشتىراكچىلار ئوندىن ئاشمايدۇ، مەجلىس ۋاقتى 20 — 60 مىنۇت بولىدۇ، مەجلىسكە كىرىشتىن بۇرۇن ئىشتىراكچىلارغا مەجلىسنىڭ تېمىسى ئۇقتۇرۇلىدۇ. مەجلىستە ھەر كىمنىڭ ھەر نېمە دېيىشىگە (ھەر قانداق تەسەۋۋۇرلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشىغا) رۇخسەت قىلىنىدۇ. مەجلىس تەرتىپى مۇنداق بولىدۇ:

1. مەجلىستە ھېچكىم ھېچكىمنى تەنقىدلەشكە ۋە ئەيىب-

لەشكە يول قويۇلمايدۇ.

2. ئەركىن ئويلاش، يېڭى، قىزىقارلىق ئويلارنى ئوتتۇرىغا قويۇش تەشەببۇس قىلىنىدۇ.

3. مەجلىستە ھەر قانداق كىشى ئوتتۇرىغا قويغان ئىجادىي تەسەۋۋۇرغا ھۆكۈم چىقىرىلمايدۇ، مەجلىس ئاياغلاشقاندىن كېيىن ئاندىن باھا بېرىلىدۇ.

4. ئىجادىي تەسەۋۋۇرنى قانچە كۆپ ئوتتۇرىغا قويسا، شۇنچە ياخشى ھېسابلىنىدۇ.

5. ھەر قېتىملىق مەجلىستە مۇھاكىمە قىلىنىدىغان تېما بەك كىچىك، تار ياكى چەكلىمىگە ئۇچرايدىغان بولۇشقا بولمايدۇ، ئەمما مۇھاكىمە قىلىنىدىغان نۇقتا نىشانلىق ئوتتۇرىغا قويۇلىدۇ ۋە دىققەت شۇ نىشانغا مەركەزلەشتۈرۈلىدۇ.

6. مەجلىس ئىشتىراكچىلىرىنىڭ ھەممىسىگە باپبارا-ۋەر مۇئامىلە قىلىنىدۇ، بىر كۆزدە قارىلىدۇ.

7. مەجلىستە باشقىلارنىڭ پىكرىنى چېچىۋەتمەسلىك ئۈچۈن خۇسۇسىي پاراڭ قىلىشقا بولمايدۇ ھەمدە ھەرکىمنىڭ پىكرىنى مەجلىس ئىشتىراكچىلىرى تولۇق بىلىپ ماڭىدۇ.

8. كوللېكتىپ پىكىر باھانىسى بىلەن شەخسنىڭ ئىجادىي تەسەۋۋۇرىغا توسقۇنلۇق قىلىشقا بولمايدۇ.

9. باشقىلارنىڭ ئويلىرىدىن پايدىلىنىپ ئۆزىنىڭ ئىلھامىنى قوزغاش ياكى بىرنەچچە كىشىنىڭ ئويلىرىنى بىرلەشتۈرۈپ باشقا بىر يېڭى ئويغا كېلىشكە رۇخسەت قىلىنىدۇ.

10. مەجلىسكە ئىشتىراك قىلغان ھەر قانداق كىشىنىڭ تەسەۋۋۇرلىرى ياخشى - يامان دەپ ئايرىلماي، بىردەك خاتىرىلىنىدۇ.

بۇ ئۇسۇل ئامېرىكىدا كەڭ يولغا قويۇلغاندىن كېيىن،

باشقا ئەللەرگىمۇ تارقالدى. ھەر قايسى ئەللەرنىڭ ئالىملىرى بۇ ھەقتە تەتقىقات ھەم ئۆزلەشتۈرۈش ئېلىپ باردى. ئالىملارنىڭ تەتقىقاتىغا قارىغاندا، ئەقىلغا ئىلھام بېرىشنىڭ مەجلىس ئۇسۇلى كىشىلەرنىڭ مۇستەقىل پىكىر قىلىشىغا ئەڭ زور ئىمكانىيەت يارىتىدىغانلىقتىن، ئۇنىڭ ئۈنۈمى بىرەر كىشىنىڭ يالغۇز پىكىر قىلىشىدىن نۇرغۇن دەرىجىدە ئەۋزەل بولىدۇ. ئادەتتىكى ئەھۋالدا بىر قېتىملىق ئەقىلغا ئىلھام بېرىش مەجلىسىدە نەچچە ئون خىل، ھەتتا يۈز خىلغا يېقىن تەسەۋۋۇر ئوتتۇرىغا قويۇلىدۇ. ئەقىل ئالماشتۇرۇش ئىشى ماددىي نەرسىلەرنى ئالماشتۇرۇشتىن پەرقلىق بولغاچقا، بۇ شەكىل ئارقىلىق قولغا كەلتۈرۈلىدىغان ھوسۇل ھەقىقەتەن زور بولىدۇ.

ئەڭ مۇھىمى شۇكى، ئۇ بىرەر ساھە ياكى بىرەر كەشپىياتقا قارىتىلغان ئۇسۇل بولماستىن، تۈرلۈك ئىختىرا ۋە كەشپىيات يارىتىشقا. بارلىق ئەقىل ۋە ئىجادىي پائالىيەتلەردە قوللىنىشقا بولىدىغان ئەپلىك ئۇسۇل بولغانلىقتىن، ئۇنىڭ ئەقىلنى قوزغاش دائىرىسى كەڭ، ئۈنۈمى مولدۇر. شۇنداق بولغاچقا، ئۇ دۇنيا مىقياسىدا كەڭ قوللىنىلىپلا قالماي، ئىجادىيەت ماتېرىيالىدا ئوقۇتۇلىدىغان مۇھىم مەزمۇنغا ئايلاندى. شۇنداقلا تۈرلۈك مەللەتلەرنىڭ ئىجادىيەتشۇناسلىرى بۇ ئۇسۇلنى ئۆز مەللەتلىرىنىڭ ئادەتلىرى، تەپەككۇر ئۇسۇلى ۋە ئوخشاش بولمىغان ئېھتىياجلىرى بويىچە تەرەققىي قىلدۇرۇپ، ئەقىلغا ئىلھام بېرىش ئۇسۇلىنىڭ تارماقلىرىنى تەرەققىي قىلدۇردى.

ئالايلۇق، ئىتتىپاق گېرمانىيىسىنىڭ ئىجادىيەتشۇناسى ھالگىن نېمىس مىللىتىنىڭ مەسىلىلەرنى چوڭقۇر ئويلاش ئادىتىگە ئاساسەن، سۇئال بىلەن يېزىش ئۇسۇلىدىن ئىبارەت ئەقىلغا ئىلھام بېرىش ئۇسۇلىنى ئىجاد قىلدى. ياپونىيەنىڭ ئىجادىيەت بۇلىقىنى ئېچىش ئالىمى گاۋچياۋچىڭ ئوسبورنىڭ ئۇسۇلىدىن پايدىلىنىپ، كارتۇچكىغا يېزىشتىن ئىبارەت ئەقىلغا

ئىلھام بېرىش ئۇسۇلىنى ئىجاد قىلدى. بۇنىڭدىن شۇنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇكى، بۇ ئۇسۇل بەلكى بارغانسېرى شاخلاپ دۇنياۋى پىكىر قىلىش شەكىللىرى بولۇپ قېلىشى ۋە كەلگۈسىدە مەكتەپلەرنىڭ دەرسلىكىگە كىرگۈزۈلۈشى مۇمكىن.

ھېچكىمنىڭ يادىغا يەتمىگەن بۇ ئۇسۇلنى ئوتتۇرىغا قويۇشتا، ئوسبورن: «بىراۋ بىر خىل تەسەۋۋۇرنى ئوتتۇرىغا قويغاندا، كىشىلەر ئۇنى قىزغىن قوبۇل قىلمايدۇ ۋە قۇۋۋەتلىمەيدۇ، بەلكى بۇنداق تەسەۋۋۇرنى رەت قىلىدۇ ياكى ئۇنىڭغا تاقابىل تۇرىدۇ». ئۇ بۇ نېمە ئۈچۈن دەپ ئويلىغان ۋە كىشىلەرنىڭ بۇنداق قىلىشىدىكى سەۋەبلەرنى تەھلىل قىلىپ، ئۆزى ئوتتۇرىغا قويغان بۇ ئۇسۇل ئارقىلىق ئۇنى ھەل قىلغان. يىغىنچاقلاپ ئېيتقاندا، ئۇنىڭ قارىشى تۆۋەندىكىچە:

1. يېڭى، مۇستەقىل ئىجادىيلىققا ئىگە تەسەۋۋۇرلار كىشىلەر ئادەتلىنىپ كەتكەن قېلىپلارغا ئۇيغۇن كەلمىگەنلىكتىن، دەمالليققا ئەنسىزلىك ئېلىپ كېلىدۇ. تەسەۋۋۇرنىڭ يېڭىلىقى كىشىلەر ئادەتلىنىپ قالغان ئادەت ۋە تەپەككۇر ئۇسۇلىنى قوزغاپ چۈيدۇ. بۇنىڭ بىلەن نۇرغۇن كىشىلەر يېڭى تەسەۋۋۇرغا قارشى تۇرىدىغان ھەقىقەتكە ئىگە بولمىسمۇ، ستېخىيىلىك ھالدا: «بۇنىڭ يېڭى دېگۈچىلىكى يوق؛ كىشىنى تولۇق قايىل قىلالمايدۇ؛ تولىمۇ غەلىتە ئىكەن، ئەمەلىيەتتە ئىشلەتكىلى بولمايدۇ؛ ئۇنچىۋالا قىممىتى يوق» دېگەندەك باھانىلەر بىلەن قارشى تۇرىدۇ. ئەمما بۇنىڭلىق بىلەن ئوتتۇرىغا قويۇلغان كۆز قاراش ياكى تەلىمات خاتا بولۇپ كەتمەيدۇ. چۈنكى بەزىلەر ئەڭ بىمەنە دەۋاتقان بەزى تەسەۋۋۇرلار ئەڭ ئىجادىي بولۇپ قېلىشمۇ مۇمكىن. بۇنداق تەسەۋۋۇردىكى يېڭىلىق تۈپەيلى كىشىلەر تونۇپ يەتمىگەن ھەقىقەتنى بىلىپ يەتمىگەن ياكى يېڭىلىق تۈپەيلى بۇ تەسەۋۋۇرنى كىشىلەرنىڭ چۈشىنىپ يېتىشىگە دەخلى قىلىۋاتقان كەمىلكەر تولۇقلانمىغان شارائىتتا، غەلىتە

ئەكەن» دېيىش ھەقىقەتنىڭ كۆزىنى يورۇتماستىن كور قىلىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن، بۇنداق چاغدا ھۆكۈم چىقىرىشقا ئالدىراپ كەتمەستىن، بىر تەتقىقات كومىتېتى تەشكىللەپ، بىلىملىك ئادەملەرنى ئەقىللىشىپ ئانالىز قىلىشقا، تەكشۈرۈپ ئىسپاتلاشقا مەسئۇل قىلىش كېرەككى، تەكشۈرمەي، تەكشۈرگەندىمۇ غەرەزلىك كىشىلەرنىڭ گېپىگە كىرىپ ئىنكار قىلماسلىق كېرەك.

2. رىقابەت كەسكىن كېتىۋاتقاندا، بىر كىشىنىڭ ئۆز ئالدىغا بىر يېڭى تەسەۋۋۇر - لايىھىنى ئوتتۇرىغا قويۇشى كىشىلەرنىڭ كۆزىنى قىزارتىدىغان ئىش بولىدۇ. ئەگەر ئۇنىڭ لايىھىسى قوبۇل قىلىنمىدىكەن، ئۇ شۇ زامان باشقىلاردىن ئۈستۈن ئورۇنغا ئۆتۈپ، بۇرۇنقى ئورنىنىڭ قانداق تۆۋەن بولۇشىدىن قەتئىينەزەر مۆتىۋەرلىشىپ ماڭىدۇ. شۇنداق بولغاچقا، رىقابەتچىلەرنىڭ قەستەن چاتاق تۇغدۇرۇشىمۇ تەبىئىي يۈز بېرىدۇ. چۈنكى رىقابەتچىلەر مۇشۇنداق بىر ئىجادىي پىكىرنى رەت قىلماي تۇرۇپ، ئۆزىنىڭ ئۈستۈن مەرتىۋىسىنى ساقلاپ قالالمايدۇ. ئىجادىيەتنى جەمئىيەتكە چىقىرىش ئۈچۈن، ئەڭ ئەسەبىي پىكىر بولسىمۇ، ئەڭ قىزغىنلىق بىلەن ئاڭلاپ بېقىش كېرەككى، بوغۇپ قويماسلىق كېرەك.

3. يېڭى بىر تەسەۋۋۇرنى ئوتتۇرىغا قويغان بىر كوللېكتىپ ئىچىدىمۇ ئۇ تەسەۋۋۇرغا قوشۇلمايدىغانلار بولىدۇ. بۇنداق تەسەۋۋۇر توغرا بولغان تەقدىردىمۇ ئەتراپىدىكىلەر ئىشتىراپ قىلمايدىغان ئەھۋال بولىدۇ. شۇڭا، ئىجادىيەتكە مۇئەييەنلىك ئىنكار ھەم ئېلىپ چىقىش ئۈچۈن ئوتتۇرىغا قويۇلغان تەسەۋۋۇرنىڭ ئەڭ ئاز بولسىمۇ پايدىسى بارلىقىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈشىمىز كېرەك. چۈنكى كۆپلەپ تەسەۋۋۇر قىلىش ھېچ بولمىغاندا قاتماللىقنى ئەۋج ئالدۇرىدىغان بوغۇشقا قارىغاندا، كىشىنى پىسخىك جەھەتتىن چىنىقتۇرىدۇ. ناۋادا كىشىلەر خاتا ھالدا بىرلا تەسەۋۋۇر بىلەن قانائەت قىلىپ قالسا، باشقىچە تەسەۋۋۇر بولالمايدۇ -

دە، ھەقىقەت ئىزدىگەن يەنە بىر تەسەۋۋۇر بوغۇپ تاشلىنىدۇ. بۇ خۇددى ۋېلىسىپىتتىن كۇچاۋك بولغان موتسكلىتنى، ئاپتوموبىلدىن ئەۋزەل بولغان پويىزنى رەت قىلغانغا ئوخشاش ئەخمەقلىق بولىدۇ.

4. بىراۋ دەسلەپتە بىر خىل تەسەۋۋۇرنى ئوتتۇرىغا قويغاندا، بۇنداق تەسەۋۋۇرنى ئىپادىلەش ئۇسۇلى قوپالراق، رەتسىزرەك بولغاچقا، ئۇنى پىششىقلاش، تولۇقلاش توغرا كېلىدۇ، تولۇقلاش ئۇچۇن بىز ئۆز تەسەۋۋۇرلىرىمىزدىكى ياللانمىلىق ۋە چاكىنىلىقنى تۈگىتىپ، ئۇنى تېخىمۇ ئۆزگىچىلىككە ئىگە قىلىشىمىز كېرەككى، ھە دېسىلا ئۆزىمىزنىڭ توغرا تەسەۋۋۇرى تاكامۇللىشىشتىن بۇرۇن بەل قويۇپ بەرمەسلىكىمىز ياكى باشقىلار قارشى تۇردى دەپ ھەقىقەتنى بۆشۈكىدە بوغماسلىقىمىز لازىم.

مانا بۇلار ھاكاۋۇرلۇقنى تۈگىتىپ ئىجادىيلىقنى ئەۋج ئالدۇرۇشقا، گەپ تاكاللىشىپ ۋاقىتنى ئىسراپ قىلماي ھەقىقەتكە بويسۇنۇشقا، ئۆزۈمنىڭ توغرا دەپ جاھىللىق قىلماي باشقىلارنىڭ توغرا پىكىرلىرى ئاساسىدا تېخىمۇ كۆپ بىلىم ئېلىشىمىزغا پايدىلىق بولغان ئۇسۇللاردۇر.

بىراق، ئەقىلغا ئىلھام بېرىش ئۇسۇللىرى ئەڭ ئاخىرىدا تامامىلانغان ھەقىقەت بولماستىن، ئۇ پەقەت باشقا ئۇسۇللارنى قوللىنىشتىن بۇرۇن تەسەۋۋۇرنى ئوتتۇرىغا قويۇشنىڭ ئاساسلىق ئۇسۇلىدۇر. ئوسبورنىنىڭ ئۇسۇلىدىن قالسا، مەجلىس ئىشتىراكچىلىرىنىڭ كۆپلەپ تەسەۋۋۇرلارنى ئوتتۇرىغا قويۇشى ئۇچۇن پايدىلىق بولغىنى «پارچىلاش ئۇسۇلى» دۇر.

2) گوردون ئۇسۇلى

ئامېرىكىدا ئۇزلۇكسىز تەرەققىي قىلىۋاتقان ئىجادىيەت ھاۋارىيىدا ئوسبورىنىدىن قالسا گوردون، كىرىستوپلار ئىجاد قىلغان ئەقىلغا ئىلھام بېرىش ئۇسۇللىرى ۋە ناھايىتى مەشھۇر بولغان مەسىلىمەتچىلەر ئورگىنى روندىر شىركىتى ئىختىرا قىلغان دەلپى ئۇسۇلى ئۇستۇن ئورۇندا تۇرىدۇ ھەمدە ئوسبورىن ئۇسۇلىنىڭ تولۇقلىغۇچىسى دەپ قارىلىدۇ. شۇڭا، بۇ ئۇسۇللارغىمۇ دىققەت قىلىش، ئوسبورىن ئۇسۇلىنى تېخىمۇ پۇختا ھەم تولۇقى بىلەن ئالغا سۈرۈشىمىزگە، ئۆز ئالدىمىزغا باشقىچىرەك ھەم جانلىق بولغان ئەقىلغا ئىلھام بېرىش ئۇسۇللىرىنى ئىجاد قىلىشىمىزغا پايدىلىق.

گوردون ئۇسۇلى ئوسبورىن ئۇسۇلىغا ئاساسەن ئوخشاپ كەتسىمۇ، مەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويۇش ئۇسۇلى جەھەتتە پەرقى بار. ئوسبورىن ئۇسۇلىدا «× × لەرنى ياخشىلاش ھەقىدە» دېگەندەك ئېنىق ئوتتۇرىغا قويۇپ پىكىر ئېلىنسا، گوردون ئۇسۇلىدا ھەل قىلماقچى بولغان مەسىلىنى كەڭ مەنىدىكى مەسىلە لەرگە سىڭدۈرۈپ ئوتتۇرىغا قويۇش بىلەن، ئىشتىراكچىلارنىڭ تەسەۋۋۇرىنى تېخىمۇ كەڭ دائىرىدە قوزغاپ، ئىجادىي قابىلىيەتنى كەلتۈرۈپ چىقىرىش ئىلھام بەرگەندىن كېيىن، ئوتتۇرىغا قويۇلغان مەسىلە تەدرىجىي ھالدا كونكرېتلاشتۇرۇلىدۇ.

گوردون ئۇسۇلىنىڭ مەجلىس چاقىرىش ئۇسۇلى ئوسبورىن ئۇسۇلىغا ئاساسەن ئوخشاپ كېتىدۇ. ناۋادا مەجلىستە پىكىر چۈشمەي توختاپ قالسىدىغان ئەھۋال يۈز بەرسە، رىياسەتچى ئىشتىراكچىلارنى ئىلھاملاندۇرۇش ئۈچۈن ئوتتۇرىغا قويۇلغان مەسىلىنىڭ دائىرىسىنى كېڭەيتىدۇ. مەسىلىنى ھەل قىلىشنىڭ لايىھىسىگە يېقىنلاشقاندا، ھامان ھەل قىلماقچى بولغان مەسىلە

نىڭ ئۆزىنى بىۋاسىتە ئوتتۇرىغا قويىدۇ – دە، ئوتتۇرىغا قويۇلغان كۆز قاراشلار بىلەن بىرلەشتۈرۈپ مەسىلىنى تەتقىق قىلىدۇ. گوردون ئۇسۇلىدا ئېچىلىدىغان مەجلىستە مۇھاكىمە قىلىنىدىغان مەسىلىنى رىياسەتچى بىلىدۇ ياكى ئىشتىراكچىلارنىڭ يېرىمى بىلىدۇ ياكى ئىشتىراكچىلارنىڭ يېرىمى مۇشۇ مەسىلە بىلەن باغلىنىشلىق بولغان مۇتەخەسسىسلەر بولىدۇ.

پروفېسسور گوردون ئۆز ئۇسۇلىنى ئوتتۇرىغا قويۇشتا: ئىختىرا – ئىجادىيەتكە ئوخشاش بىلىنگەن نەرسىلەرنى تەرىپلەيدىغان، شەيئىلەر ئارىسىدىكى بىلىنمىگەن باغلىنىشنى بايقاش بولغانلىقتىن، ئۇنىڭ جەريانى «ناتونۇش نەرسىلەرنى تونۇش نەرسىلەرگە ئايلاندۇرۇش» ۋە «تونۇش نەرسىلەرنى ناتونۇش نەرسىلەرگە ئايلاندۇرۇش» تىن ئىبارەت ئىككى قىسىمدىن تەركىب تاپىدۇ. بىرىنچى قىسىمدا، تەھلىلگە ئەھمىيەت بېرىلمەي، ئىككىنچى قىسىمدا ئۇنۇمۇرسالالاشتۇرۇشقا ئەھمىيەت بېرىلىدۇ. ئىجادىيەت جەريانىدا بۇ ئىككى تەرەپنىڭ ھەر ئىككىسى، بولۇپمۇ ئۇنۇمۇرسالالاشتۇرۇش ناھايىتى مۇھىم بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، غەيرىي ئەقلىي ئاممىلارغا تايىنىپ تۇرۇپ مۇناسىۋەتسىزدەك تۇرغان نەرسىلەرنى باغلاش كېرەك، دەپ قارىغان. بۇ ئۇسۇل گرېك تىلىدىكى «Synectics» دېگەن سۆزدىن كېلىپ چىققان بولۇپ، بۇنىڭ مەنىسى ئوخشاش بولمىغان، مۇناسىۋەتسىز بولغان نەرسىلەرنى چېتىپ قويۇش دېگەن بولىدىكەن. گوردون ئوخشىتىش ياكى ئىشارە قىلىش بۇ مەقسەتكە يېتىشنىڭ ئۇنۇملۇك ئۇسۇلى دەپ قارىغان. شۇڭا، بۇ ئۇسۇلنى ئوخشىتىش ئۇسۇلى (analogy) دەپمۇ ئاتايمىز.

دېمەك، گوردون ئۇسۇلى دېگىنىمىز، ئىككىدىن ئارتۇق شەيئى ئوتتۇرىسىدىكى ئوخشاشلىق ياكى ئوخشىماسلىق مۇناسىۋىتىنى بەلگىلەيدىغان تەپەككۇر جەريانى ۋە ئۇسۇلىدۇر. ئۇ، بەلگىلىك ئۆلچەمگە ئاساسەن مۇناسىۋەتلىك بولغان بىر قانچە

شەيئى (ئوخشايدىغان شەيئى بولۇشىمۇ، ئوخشىمايدىغان شەيئى بولۇشىمۇ مۇمكىن) نى ئۆزئارا سېلىشتۇرۇپ، ئۇ شەيئىلەر ئارىسىدىكى ئېچكى باغلىنىشنى تېپىپ چىقىش ئارقىلىق ئىجادىيەت ئېلىپ بارىدىغان ئۇسۇلدۇر.

ئوخشتىش ئۇسۇلىدىن پايدىلىنىپ ئىجادىيەت ئېلىپ بارغاندا، ناتونۇش ئوبيېكت بىلەن تونۇش ئوبيېكت سېلىشتۇرۇلىدۇ، بىلىنگەن نەرسىلەر بىلەن بىلىنمىگەن نەرسىلەر سېلىشتۇرۇلىدۇ. شۇ ئارقىلىق تەپەككۇرغا ئىلھام بېرىلىپ، بىر ساھەدىكى تېخنىكا يەنە بىر ساھەگە، بىر دۆلەتنىڭ تېخنىكىسى يەنە بىر دۆلەتنىڭ تېخنىكىسىغا ئۆزلەشتۈرۈلىدۇ. شۇڭا، مۇشۇ ئۇسۇل ئارقىلىق چەت ئەل ۋە باشقا جايلارنىڭ ئىلغار تېخنىكىسىنى توغرا ئىگىلەپ، يۇرتىمىزنىڭ ۋە ئۆز ئورۇنلىرىمىزنىڭ ئېھتىياجىغا ماس كېلىدىغان تېخنىكا ۋە مەھسۇلاتلارنى ئۆزلەشتۈرىمىز ۋە ئىشلەپچىقىرىمىز. ياپونىيە ئۆز ئىگىلىكىنى گۈللەندۈرۈش داۋامىدا باشقا ئەللەرنىڭ تېخنىكىسىنى ئۆزلىرىنىڭ مىللىي سانائەت تېخنىكىسىغا ئوخشتىشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىپ، زور ئىقتىسادىي پايدىغا ئىگە بولدى، ياپونىيەنىڭ پولات تاۋلاش تېخنىكىسىنىڭ دۇنياغا مەشھۇر بولۇشىمۇ ئوخشتىش تەتقىقاتىغا ئەھمىيەت بەرگەنلىكىدىن بولغان. ئۇستىدىن ئوكسىگېن پۈركۈپ پولات تاۋلاش تېخنىكىسى 1953 - يىلى ئاۋستىرىيىدە كەشپ قىلىنغانىدى. 1956 - يىلى ياپونىيەنىڭ چوڭ پولات تاۋلاش شىركەتلىرىدىكى تەتقىقاتچىلاردىن تەشكىللەنگەن تەكشۈرۈش ئورنى پولات تاۋلاشنىڭ ئوخشتىش تەتقىقاتىغا كىرىشىپ، ئىككى يىل ئۆتكەندە، چەت ئەلنىڭ ئۇستىدىن ئوكسىگېن پۈركۈپ پولات تاۋلاش تېخنىكىسىنى ئىگىلىدى؛ شۇنىڭ بىلەن بىللە كۆيمىگەن كېرەكسىز گازلارنى قايتۇرۇش ئۇسۇلىنى ئىجاد قىلدى ۋە ئۇستىدىن ئوكسىگېن پۈركۈپ پولات تاۋلاشقا كېرەكلىك مۇكەممەل يېڭى ئۇسكۇنىمۇ ياساپ چىقتى.

ھەرقايسى ئەللەرنىڭ 70 پىرسەنتتىن كۆپرەك تېخنىكىسى چەت ئەللەردىن كىرگۈزۈلگەن. خەلقئارادىكى كەسكىن رىقابەتتە بەزى تېخنىكىلارنى ئىگىلەش، رىقابەتچىنىڭ سەۋىيىسى ۋە يۈزلىنىشىنى چۈشىنىش ھامان ئوخشتىش قۇرۇلۇشى ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئوخشتىش ئۇسۇلى مۇشۇ ئەسىرىمىزدە دۇنيادا ناھايىتى تېز راۋاجلاندى. يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئېغىر سانائەت ساھەسىدىلا ئەمەس، ھەتتا تۇرمۇشنىڭ ئەڭ ئۇششاق تەرەپلىرىدىمۇ ئۆزىنىڭ پەۋقۇلئاددە رولىنى جارى قىلدۇردى. مەسىلەن، ئىتنىڭ پۇراش سېزىمىنىڭ ئۇستۇنلۇكىنى ئوخشتىش ۋە تەقلىد قىلىش ئارقىلىق «ئېلېكترونلۇق ئاپشاركا» كەشپ قىلىندى؛ شەپەرەڭنىڭ ئاۋاز سېزىمىنىڭ ئۆتكۈرلۈكىنى ئوخشتىش ئارقىلىق ئەمالار ئىشلىتىدىغان «دەرىجىدىن تاشقىرى ئۇنلۇك كۆز» كەشپ قىلىندى؛ پاقىنىڭ كۆزىنىڭ ئۆتكۈرلۈكىنى ئوخشتىش ئارقىلىق «ئېلېكترونلۇق كۆز» كەشپ قىلىندى.

تۇرمۇشىمىزغا ئەڭ يېقىن بولغان ئىمارەتچىلىكىنى ئالىدىغان بولساق، ئوخشتىش ئۇسۇلى شەھەر قۇرۇلۇشى ۋە ئولتۇراق ئۆيلەر مەسىلىسىنى ھەل قىلىشتا دۇنيانىڭ جاي - جايلىرىدا شۇنداق نەتىجىلەرنى بەردىكى، نەچچە مىڭ يىل مابەينىدە ھاسىل قىلغان مىللىي ئەنئەنىلەر بىلەن ھەربىر مىللەت شەھەر ۋە ئىمارەتلىرىنى زامانىمىزنىڭ قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرى يار بەرگەن دەرىجىدە بۇرۇنقى سېھرىگەرلەرمۇ ئويلىمىغان دەرىجىدە گۈزەللەشتۈردى. جۈملىدىن مىللەتلىرىنىڭ غۇرۇرى سۈپىتىدە باش كۆتۈرگەن ئېلىمىزنىڭ زامانىۋى شەھەرلىرى ۋە بېيجىڭدەك شەھەرلەردە قۇرۇلغان ئىلىم - پەن شەھىرى، تەنتەربىيە شەھىرى قاتارلىق تارماق شەھەرلەرنىڭ كۆزلەرنى قاماشتۇرىدىغان گۈزەللىكىنى قويۇپ تۇرۇپ، ئارقىدىراق مېڭىۋاتقان شىنجاڭنىڭ ئۇرۇمچىگە كېلىپ قارىساقمۇ، بۇرۇنقى بىر قەۋەتلىك ئۆيلەرنىڭ ئىچىدىكى تۇرمۇخۇنلارنىڭ، نەچچە ۋە ئون نەچچە قەۋەتلىك بىنا-

لارنىڭ دېرىزىلىرى گۈزەل كوچىلارغا قارىتىپ ئېچىلغانلىقىنى، ئۇيغۇرلارنىڭ ئەڭ قايناق شەھەرلىرىدىن خوتەن، قەشقەر، ئاتۇش، ئاقسۇ، كورلا، تۇرپان، غۇلجا، بورتالا قاتارلىق شەھەرلىرىدە ئەجدادلار تەسەۋۋۇرىدىن ھالقىغان ۋە ئەنئەنىمىزنى زامان تەلىپىدە ئەكس ئەتتۈرىدىغان ئىمارەتلەردىن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى ئورۇنلاشقان گۈمبەزلىك بىنالارغىچە گويا شاھلىق لىباس كىيىۋالغان بىر دۇنيانى شەكىللەندۈرۈۋاتقانلىقىنى كۆرىمىز. بۇ ئۇسۇل ئارقىلىق تەرىپلەنگەن كانادالىق بىر ئوقۇغۇچى ھەتتا ئېگىز بىر تال تۇۋرۇك ئۇستىگە ئۆي سېلىپ بىخەتەر ئىشىك بېكىتىش بىلەن ئۆيلەرنى قار بېسىپ كېتىش مەسىلىسىنى ھەل قىلىش؛ ئۆيلەرنىڭ ئىچىگە بىر خىل شوخ رەڭ بېرىش ۋە مۇزاپىق دەرىجىدە يورۇتۇش ئەسۋابى بېكىتىش بىلەن زىمىستان كېچىلىرىنىڭ زېرىكەرلىك غىدىقلاشلىرىنى يورۇتۇش يولى بىلەن ھەل قىلىش، شامال ئېنېرگىيىسىدىن پايدىلىنىپ سوغۇقتىن ساقلىنىش ھەمدە ئېنېرگىيە زاپىسى قىيىنچىلىقىنى ھەل قىلىش لايىھىلىرىنىمۇ ئويلاپ چىققان. بولۇپمۇ بۇ ئۇسۇل قۇرۇلۇشلارنىڭ تاشقى كۆرۈنۈشىنى ئاجايىپ گۈزەل ھەم ھۆزۈرلۇق لايىھىلەشلەردە زور رول ئوينىدى.

كانادالىق موما ئۇستىگە ئىمارەت سالماقچى بولغان ھېلىقى بالا بار مەكتەپنىڭ بىر تەقىقات گۇرۇپپىسىدىكى بىرەيلەن ئوخشىتىش ئۇسۇلىدىن پايدىلىنىپ شارنى قاتناش قورالىغا ئايلاندۇرۇش ھەققىدە تەسەۋۋۇر يۈرگۈزگەن. ئۇ:

شار شەكلى ئارقىلىق بوشلۇقتا يۈك توشۇشقا بولىدۇ؛

ئەينەك تالالىق شار ماتورلۇق كېمىلەرنى ھەرىكەتلەندۈرۈشكە ئىشلىتىلىدۇ؛

گاز ئورۇندۇقلۇق پاراخوتلاردا ئىشلىتىلىدۇ؛

دېگەندەك تۇرلۇك جاۋابلارنى تاپقان.

كەسىپ ئەھلى بولمىغان ۋە بۇنداق ئىجادىيەت ئۇسۇلىدىن خەۋەرسىز بىر ئادەم يۇقىرىقى گەپلەرنى ئاڭلاپ «تازا بىمەنە لىك ئىكەنغۇ، بۇ» دەپ قېلىشى مۇمكىن. بىراق، بۇنداق تەتقىقات بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كىشىلەر ئىلھامىنىڭ يارىسى بىلەن بۇ تەسەۋۋۇرلارنى قىلغان ھەمدە ئەمەلىيەتتە كەلگۈسىدە قوللىنىشقا بولىدىغان ئالاقىلىشىش ئۇسۇلىنىڭ مودېلىنى ئىجاد قىلغان. نۇرغۇن ئالىملار ۋە ئىنژېنېرلار بۇ ئۇسۇلغا ئەھمىيەت بېرىپلا قالماستىن، خىزمەتتە بۇ ئۇسۇلنى قوللانغاندا، مەيلى مەسىلىلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇش، مەيلى مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشقا بولسۇن، گوردون ئۇسۇلى كىشىنىڭ كۆڭلىنى قاندۇرغۇدەك نەتىجە بېرىدىغان ئۇسۇل دەپ قارايدۇ. بۇنداق بولۇشى، ئوخشىتىپ پىكىر يۈرگۈزگەندە، ئوخشىتىلغان شەيئىدىكى تالالىرىنى نۇقتا ئىلھام قوزغىغۇچى بولىدۇ. ئىلھام قوزغىغۇچى ئەسلى شەكىل - ئوبراز ياكى ئەسلى شەكىل ئوبرازنىڭ مەلۇم بىر قىسمى پىكىر قىلغۇچىنىڭ كاللىسىغا كىرىدۇ - دە، كاللىسىغا كىرگەن بۇ شەكىل ياكى ئوبرازنىڭ ئۇنىڭ پىكىر ئوبيېكتىغا ئوخشاپ كېتىدىغان تەرىپى ئۇنىڭ كاللىسىدىكى چىگىش پىكىرلەرنى ھەش - پەش دېگۈچە راۋانلاشتۇرۇپ، پىكىر قىلغۇچىنى بىردىنلا نەتىجىگە ئىگە قىلىدۇ.

يەنە كېلىپ دۇنيادا ئوخشاشلىق ئومۇميۈزلۈك مەۋجۇت بولىدۇ. بۇ خۇددى ئىنسانلار ئاق تەنلىك، سېرىق تەنلىك، قارا تەنلىك ۋە ئۇ مىللەت، بۇ مىللەت دەپ ئىرقلارغا بۆلۈنۈشىدىن ۋە تۇرلۇك ئىقلىملاردا ياشىشىدىن قەتئىينەزەر، ھەممىسى دېگۈدەك تاش قورال دەۋرى، ساپال قورال دەۋرى، مىس قورال

دەۋرىنى باشتىن كەچۈرگەنگە ۋە ئېتىبدائىي جەمئىيەت، قۇللۇق جەمئىيەت، فېئودالللىق جەمئىيەت ... لەرنى بېسىپ ئۆتكەنگە ئوخشايدۇ. پەن ـ تېخنىكا تەرەققىياتىنى ئالىدىغان بولساق، ئېدىسون بىلەن فارادېي ئېنىسكلوپېدىيىنىڭ ئىلھامى بىلەن ئۇلۇغ كەشپىياتچىلاردىن بولۇپ چىققان. دارۋېن بىلەن ۋاللاس جانلىقلارنىڭ تەدرىجىي تەرەققىياتىدىكى تەبىئىي تاللىنىش نەزەريىسىنى بىرلا ۋاقىتتا بايقىغان. نيۇتون بىلەن لېيبنىز ئىككىسى دىففېرېنسىئاللاش ئۇسۇلىنى بىرلا ۋاقىتتا بايقىغان، يۇنان ئەپسانىلىرىدە ئېيتىلىشچە، تېئىل بېلىقنىڭ ئومۇرتقىسى بىلەن يىلاننىڭ تاڭلاي سۆڭىكىنىڭ شەكلىدىن ئىلھام ئېلىپ ھەرىنى ئىجاد قىلغان. ئېلىمىزدىكى ئۇستا ھۇنەرۋەن لۇبەن ئادەمنىڭ كىيىم ـ كېچەكنىگە ۋە ئېتىگە تېگىپ كەتسە تىلىۋېتىدىغان شۇمشىدىن (قىياق ئوت) ئىلھام ئېلىپ ھەرىنى كەشپ قىلغان. بۇلار پەن ـ تېخنىكىنىڭ تەرەققىيات تارىخىدىمۇ ئوخشاشلىق مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

ئەدەبىيات ـ سەنئەت جەھەتتىن قارايدىغان بولساق، ئەدەبىياتتا تەكىتلەنگەن تېمىلار ستىلىستىكىدا تەكىتلەنگەن ئوخشىتىش، تەسۋىرلەش، جۈملەش ئۇسۇلى، كۆچەيتمە، تەكىداش بۆلەك قاتارلىقلار، رەسىمچىلىكتىكى ئەينەن ئوخشىتىش، مۇزىكىدىكى قايتىلاش، تەكرار ئېيادىلەش، شېئىر ۋە دراما‌لاردا تەكىتلەنگەن قاپىيە، ئاھاڭ، شەكىل قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى كىشىلەرنىڭ ئوخشىتىش ئادىتىدىن ئايرىلالمايدۇ.

دېمەك، ئوخشىتىش ئارقىلىق ئىجاد قىلىش ئۇسۇلى ئىجادىيلىققا ناھايىتى باي ئۇسۇل بولۇپ، ئۇ گەرچە تەبىيار بىلىملەرنىڭ يارىدىمىگە تايانغان تەقدىردىمۇ، لېكىن ئىجادىيەت جەريانىدا شۇ بىلىملەرنىڭ مۇتلەق چەكلىمىسىگە ئۇچراپ توختاپ قالمايدۇ. ھەتتا بەزىدە تېخىمۇ مەلۇم ساھەدىكى ئالاھىدە بىلىمگە تايىنىپلا، ئادەمنىڭ تەسەۋۋۇر قابىلىيىتىنى ئۆستۈرىدۇ.

ئومۇمىي دائىرە ئېچىدە بولسا، ئوخشاشمايدىغان شەيئىلەرنى بىرىنى بىرىگە باغلاپ تۇرۇپ سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق ئوخشاش ماسلىق ئېچىدىن ئوخشاشلىقنى تاپىدۇ، ئوخشاشلىق ئېچىدە تۇرۇپمۇ ئوخشاشماسلىقنى كۆرەلەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئىجادىيلىققا باي بولغان ئىلمىي ئىدىيىلەرنى مەيدانغا چىقىرىدۇ. ئەمما، ناتونۇش شەيئىلەردىن تونۇش نەرسىلەرنى تېپىش، تونۇش نەرسىلەردىن ناتونۇش نەرسىلەرنى تېپىشتىن ئىبارەت ئوخشتىش ئۇسۇلىنىڭمۇ كەمچىلىكى بار، بۇ ئۇسۇل ئارقىلىق چىقىرىلغان يەكۈن ياكى تېپىپ چىقىلغان لايىھە مۇۋەپپەقىيەتسىز بولۇپ قالىدىغان چاغلارمۇ بولىدۇ. بۇ ھال مۇئەييەن شارائىتتا تېپىپ چىقىلغان ئوخشاشلىق قانۇنىيىتىنى مۇئەييەن كاتېگورىيىدىلا ئىشلىتىپ، ھەممىلا يەرگە قوللىنىۋەرمەسلىك لازىملىقىنى كۆرسىتىدۇ.

ئوخشتىش ئۇسۇلىنىڭ شەكىل ھەم تۈرلىرى كۆپ بولۇپ، پروفېسسور گوردون ئاساسلىقى تۆت تۈرلۈك ئوخشتىشنى تەكىتلەيدۇ.

بىرىنچى، بۇاستە ئوخشتىش ئۇسۇلى. بۇ ـ ھايۋانلار، ئۆسۈملۈكلەر دۇنياسى ۋە مىنېرال ماددىلار، ئېلېكترونلار ساھەسىدە بىز ھەل قىلماقچى بولغان مەسىلىلەرنى بىز بىلىدىغان نەرسىلەر بىلەن باغلاپ تۇرۇپ ئىجاد قىلىش ئۇسۇلىدۇر. بۇ جەريانىدا ئىككى نەرسىنىڭ فۇنكسىيىسى ۋە تېخنىكىسىنى سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق، ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى ئوخشاشلىق ئورتاق تېپىپ چىقىلىدۇ. مەسىلەن، ئاتاقلىق دوختۇرکەنىنى قان ئايلىنىشقا ئوخشتىپ، ئىقتىسادىي ئوبوروت تەلىماتىنى ئوتتۇرىغا قويغان، تېيەنشيۇڭ چاڭجى ئادەمنىڭ قان ئايلىنىش سىستېمىسىنى پارۋاينىڭ ئايلىنىش سىستېمىسىغا ئوخشتىپ پارۋاينى ياخشىلىغان ۋە ئۇنىڭ ئىختىراسى ياپونىيىدە ئون چوڭ ئىختىرانىڭ بىرى ھېسابلانغان. كولت پاراخوتنىڭ رول تۇتقۇچىغا

ئوخشىتىپ سولخاي تاپانچا ئىجاد قىلغان. بۇ ئۇسۇل ئارقىلىق بىر ساھەدىن يەنە بىر ساھەگە ئۆتۈش بىئونىكا جەھەتتىن باشلانغان بولۇپ، قۇشلارنىڭ ئۇچۇشىغا ئوخشىتىپ ئايروپىلان ئىجاد قىلىش، بېلىقلارنىڭ سۇدا ئۈزۈپ يۈرۈشىگە ئوخشىتىپ سۇ ئاستى پاراخوتلارنى ئىجاد قىلىش، ئادەمنىڭ قولى ۋە قولنىڭ فۇنكسىيىسىگە ئاساسەن مېخانىك قوللارنى ئىجاد قىلىش قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى ئەنە شۇنداق ئوخشىتىشنىڭ نەتىجىسىدۇر.

مانا مۇشۇنداق بولغانلىقتىن، يۇنۇس بېلىقنىڭ تېرىسىنى، مۇشۇكنىڭ ئۇچىسىنى، ئاققۇلارنىڭ پۇتىنى، قۇملۇقلاردا ياشايدىغان توشقانلارنى، توك تارقىتىش ئۇسۇلىنى تەتقىق قىلىش ئارقىلىق رادار قاتارلىقلار ئىجاد قىلىندى ۋە باشقا نەتىجىلەرمۇ قولغا كەلتۈرۈلدى.

بىۋاستە ئوخشىتىشنى تېخنىمۇ ئۇنۇملۇك ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن، شەخسىي ياكى كوللېكتىپنىڭ ئوخشىتىشقا تەتبىقلايدىغان بىلىمى قانچە مول بولسا، شۇنچە ياخشى بولىدۇ. بولۇپمۇ كوللېكتىپ ئىجادىيەت ئېلىپ بارغاندا، ئوخشاشمايدىغان كەسىپلەر بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئادەملەر كۆپرەك بولسا، تېخنىمۇ كەڭرى تەسەۋۋۇر قىلىشقا پايدىلىق. شۇنىڭغا دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدۇكى، ئوخشىتىش ھەرگىز ھەر جەھەتتىن ئوخشاپ قېلىش دېگەن گەپ ئەمەس. مەسىلەن، ئات بىدە، سامان يەيدىغان توغرىغا بىلەن ئات تېزەكلەيدىغان تېزەكدانىنىڭ رولى ئوخشاش بولمىسىمۇ ئوخشىتىش ۋە ئۇلارنىڭ رولىنى باشقا جايلاردا جارى قىلدۇرۇشنى تەسەۋۋۇر قىلىش مۇمكىن.

ئىككىنچى، ئوبرازلىق سېلىشتۇرۇش ئۇسۇلى (symbolicanalogy قىسقارتىلىپ SA دەپ ئاتىلىدۇ). بۇ ئۇسۇل بىز ھەل قىلماقچى بولغان مەسىلە بىلەن ئوبرازلار، خىياللار، شەرتلىك ئالامەتلەر، رەۋايەتلەرنى باغلايدۇ. يەنى بۇ

ئۇسۇل بىزنى ئىختىيارسىزلىققا ئېلىپ بارىدۇ. چۈنكى ئادەتتە بەزى ئىجادىيەتلەرنى ئوخشىتىدىغان ئوخشاش تۈردىكى ئوبيېكتلار بولمايدۇ، بۇنىڭ ئۈچۈن ۋاستىلىك سېلىشتۇرۇش قىلىشقا، بىر خىل ئوبراز شەكلىنى قوللىنىشقا توغرا كېلىدۇ. بۇنداق قىلغاندا، ئوخشىتىش دائىرىسىنى كېڭەيتىشكە، ئوخشاشلىقنى بولمىغان نۇرغۇن نەرسىلەر، كەسىپلەردە بۇ ئارقىلىق ئىلھام قوزغاپ، يېڭى ئىجادىي كۈچنى قوزغاشقا بولىدۇ. مەسىلەن، ھاۋا تەركىبىدىكى مەنپىي ئىئونلار ئادەمنىڭ ئۆمرىنى ئۇزارتىش قا ۋە ھاردۇق چىقىرىشقا پايدىلىق، ئۇنىڭ بىلەن يەنە برونخىت، زىققىنەپەس، يۇقىرى قان بېسىم، يۈرەك قان تومۇرى كېسەللىرىنى داۋالاشقا بولىدۇ. ئەمما مەنپىي ئىئون تاغلاردا، ئورمانلاردا، دېڭىز ساھىللىرىدا ۋە كۆللەرنىڭ بويلىرىدا بولىدۇ. ئىختىراچىلار ئوبرازلىق سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق سۇلاندۇرۇش ئۇسۇلىنى كەشپ قىلىپ مەنپىي ئىئون ئالغان.

ياپونىيىلىك كەشپىيات پادىشاھى جۇكسۇك يىلاڭنىڭ گىلەمگە چۈشكەن نۇردىن ئىلھاملىنىپ «گولف توپى يېنىك كالتەكى» ياسىغانلىقى، تىك ئۇچار ئايروپىلاننىڭ ئۇچۇش-قونۇش ۋاقتىدا ھاسىل بولغان چاڭ-توزانىنى كۆرۈپ «دېھقان چىلىق دورىسىنى پۈركۈگۈچ» نى كەشپ قىلغانلىقى، توك سىمنىڭ كۈچلۈك بوراندا چىقارغان شاۋقۇن ئاۋازىنى كۆزىتىپ، «ھاۋا بوشلۇقىدا توك يوللاش قۇرۇلمىسى» نى لايىھىلىشىمۇ ئەنە شۇنداق ئوبرازلىق باغلانما تەسەۋۋۇرنىڭ نەتىجىسىدۇر.

ئۈچىنچى، ئادەمگە ئوخشىتىش ئۇسۇلى (Personalanalogy قىسقارتىپ PA دەپمۇ ئاتىلىدۇ). بۇ ئۇسۇلنىڭ ئاساسلىق نۇقتىسى، ئادەم ئۆزىنى تەتقىق قىلىنىۋاتقان سىستېمىنىڭ بىر قىسمى دەپ ھېس قىلىشتۇر. يەنى تەتقىق قىلغۇچى تەتقىق قىلىنغۇچى مەسىلە بىلەن بىرىكىپ كېتىشتۇر. شۇڭا، ئادەمنى تەتقىق قىلىش مەيدانىدا تۇرغاندا، شۇ مەيدانىدىلا

تەتقىقاتچى تەتقىقات ئوبيېكتى بولۇش كېرەك. ئەگەر ماشىنا زاپچاسلار ئۈستىدە تەتقىقات بولۇۋاتقان بولسا، ئادەم ئۇ ماشىنىلارنىڭ بىر قىسمى بولسا ھەم بولىدۇ. باشقا تۈرلۈك ئەرسىلەرنى تەتقىق قىلغاندىمۇ تەتقىقاتچى ئادەم شۇ ئەرسىلەرگە ئۆزگىرىپ كېتىشى كېرەك بولىدۇ. ئادەم ماشىنا زاپچاسىنىڭ بىر قىسمى بولۇش ياكى باشقا ئەرسىلەرگە ئايلىنىپ كېتىش كىشىنىڭ ئەقلىگە سىغمايدىغاندەك كۆرۈنگەن بىلەن، ئىجادىيەت جەريانىدا ئەقلىگە سىغمايدىغان بۇنداق ئامىللارنىڭ رولى ناھايىتى مۇھىمدۇر. ئەمەلىيەتتىمۇ مۇنداق ئۇسۇل پىششىق ئىگىلىنىۋالىدىغان بولسا، ئادەمگە ئوخشىتىش ئۇسۇلى تازا جانغا ئەسقاتمىدۇ. چۈنكى دەسلەپتە ئەقىلغا ئۇيغۇن بولمىغان ئەرسىلەر ئاقىۋەتتە ئەقىلغا ئۇيغۇن بولماي قالمىسلا بولۇۋېرىدۇ. سۆزلەك ئوپېراتسىيىلىرىدە تۆمۈرنى ئادەمنىڭ بىر قىسمى دەپ پەرەز قىلىپ، داتلاشماس ئەرسىلەر بىلەن سۆزلەكلەرنى ماخلاپ تۇراقلاندۇرۇش مۇمكىن بولغىنىكەن، ئەكسىچە ئادەمنى ئەرسىلەرنىڭ ۋە ماشىنىلارنىڭ تەركىبىدە ئوخشىتىپ تەسەۋۋۇر قىلىشمۇ مۇمكىن. مۇنداق قىلىش بىزنى تەتقىقات جەريانىدىكى پىسخىك ھەم روھىي توسالغۇلاردىن يەڭگىللىتىپلا قالماستىن، يەنە شۇ مەسىلە ئۈستىدە ئۆزىمىزنىڭ ئەكسىنى كۆرۈش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدۇ.

بۇنداق ئوخشىتىش جەريانىدا بىز ئۆزىمىزنى ئىنتىقا، مۇشۇككە، ئۈستەلگە، ئەخلەتكە... ۋە باشقا ئەرسىلەرگە ئوخشاتقانلىقىمىز ئۈچۈن، چۈشەنمەيدىغان كىشىلەر بىزنى «قاملاشمايدىغان بىر نېمە ئىكەن» دەپ قېلىشى، ھەتتا بىزدىن بىزار بولۇپ كېتىشى مۇمكىن. ئەگەر بىز ئۇنداق ئادەمىلەرنىڭ «ئەجەب نوچى ئىكەن»، «پاھ، نېمىدېگەن گۇزەل» دېگەن باھالىرىنى قوغلىشىدىغان بولساق، ئاشۇنداق پاخپاق گەپلەرنىڭ ھامىيىسى بولۇپ كېتىمىز ـ دە، ھېچنېمىنى ئىجاد قىلالمايمىز.

مەسەل، چۆچەك، ھېكايىلەردىكى ئادەمىدەك سۆزلەيدىغان ۋە شۇنداق ھوشيارلىق بىلەن ھەرىكەت قىلىدىغان ھايۋانلار، قۇشلاردىن زېرىكىپ قالمايمىزغۇ، چۈنكى بۇلار كېلىشتۇرۇپ ئوخشىتىلغان. شۇڭا، بىزمۇ نېمىنى تەتقىق قىلساق شۇنىڭغا ئۆزىمىزنى ئوخشىتىپ. كەك تۇردە تەسەۋۋۇر قىلىشىمىز كېرەككى، سۆلەتۋازلىق قىلىپ كىشىلەر تەرىپىدىن سەل قارىلىپ قالغان ئىختىيارسىزلىق بايلىقلىرىنى قېزىشنى كېچىكتۈرمەسلىكىمىز كېرەك.

شۇنىمۇ بىلىشىمىز كېرەككى، ئوخشىتىش ئىجادىيەتنىڭ ناسلىقتىكى ئالاھىدە ساھە بولۇپ، بۇ ئۇسۇل يالغۇز تېخنىكىلىق مەسىلە بولۇپلا قالماستىن، يەنە بىزنىڭ ئۆزلۈكسىز ئۆگىنىشىمىزدىكى تەپەككۇر ئۇسۇلى مەسىلىسىدۇر. بۇنداق ئۇسۇلنى قوللانغاندا، مۇۋاپىق قوللىنىلماي مەيۇسلىنىپ قالىدىغان، ھەتتا ئەگرى ـ توقاي يولىلارغا كىرىپ قالىدىغان، باشنى قاتۇرىدىغان مەسىلىلەر ئالدىدا تېڭىرقاپ قالىدىغان ئەھۋاللار بولىدۇ. شۇڭا، بۇنداق چاغلاردا تېخىمۇ قىزغىن بولۇش، ئۆگىنىش كېرەككى بەل قويۇپ بەرمەسلىك كېرەك.

3) NM ئۇسۇلى

بۇ ئۇسۇلنى ياپونىيە جىنزى سانائەت داشۆسىنىڭ پروفېسسورى جۇڭشەن جېڭخى ئىجاد قىلغان بولۇپ، NM دېگەن نام جۇڭشەن جېڭخى ئىسمىنىڭ رىمچە قىسقارتىپ يېزىلىشىدۇر. بۇ ئۇسۇل ئاساسلىقى مەھسۇلاتلارنى لايىھىلەش ۋە ئۆزگەرتىشتە قوللىنىلىدۇ. بۇ ئۇسۇل ئاساسلىقى ئەگەر ئادەم مېڭىسىنىڭ فۇنكسىيىسىگە ئوخشاش بىر ئېلېكترلىك ھېسابلاش ماشىنىسى لايىھىلەنسە (Haman Briain computer) ئۇ قانداق بولىدۇ، دېگەن ئارزۇ ئاساسىغا قۇرۇلغان بولۇپ،

ئىجادىي پائالىيەتتە چوڭ مېڭىنى HBC تېپتىكى مودېللاشتۇرۇش قىياسىنى ئاساس قىلىپ، دېدۇكسىيە يۇرگۈزۈش (مەنتىقي يول بىلەن ئومۇمىيلىقتىن جۇزئىيلىككە قارىتا خۇلاسە چىقىرىش، ئومۇمىي ھۆكۈملەردىن جۇزئىي خۇلاسە چىقىرىش) ئۇسۇلىدۇر. دېدۇكسىيلەش ئارقىلىق گوردون ئۇسۇلىنىڭ توغرىلىقىنى ئىسپاتلاشقا بولۇپلا قالماستىن، چۈەنشتېين ئەرلاڭ ئىجاد قىلغان KJ ئۇسۇلنىمۇ چۈشىنىپ كەتكىلى بولىدۇ. بۇ ئۇسۇل كىشىنى مەسىلە ھەل قىلىشقا يارىدىمى تېگىدىغان ئىلھامچىلارغا دىققەت قىلدۇرىدىغان بىر يۇرۇش زۆرۈر تەرتىپلەرنى يەكۈنلەپ چىققان. شۇنداق بولغاچقا، بۇ ئۇسۇلنى بىۋاستە ئىدىيىۋى نۇقتىنىزەر پەيدا قىلىدىغان ئۇسۇل دېگەندىن كۆرە، ئىدىيىۋى نۇقتىنىزەرلەرنى ھاسىل قىلىدىغان مېڭەھاسىل قىلغۇچى ئۇسۇل دېگەنگە يەتمەيدۇ. NM ئۇسۇلى H تېپى ۋە T تېپى دەپ ئىككى تېپقا بۆلۈنىدۇ. بۇ ئىككى تېپ ئايرىم - ئايرىم ھالدا قاتتىق تېخنىك ۋە يۇمشاق تېخنىك مەسىلىلىرىنى ھەل قىلىدۇ.

H تېپى ئادەتتە تېخنىك ئىختىراچىلىقىغا تازىمۇ مۇۋاپىق بولغاچقا، بۇ ئۇسۇلنى بەزىلەر «قورال تېپى» (Hardwar) دەپمۇ ئاتايدۇ. بۇ ئۇسۇلدا مەسىلىنىڭ ماھىيىتىگە ھۆكۈم قىلىشقا قارىتا (ئاچقۇچلۇق سۆز - KW، key - word دەپ ئاتىلىدۇ) بىر ئوخشىتىشنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئاندىن ئۇنىڭ ئارقا كۆرۈنۈشىنى ئۇزۇل - كېسىل ئېنىقلاپ چىقىش بىلەن ئوي پىكىرلەرنى تولۇقى بىلەن مەيدانغا چىقىرىدۇ. ئېلىمىزنىڭ ئىجادىيەتچىلىرىدىن چى چاڭزى، خۇ چۈەنشۇلار بۇ ئۇسۇلنى بەش باسقۇچقا بۆلگەن ۋە بۇ باسقۇچلارنى ئايرىم - ئايرىم ھالدا KW،QA، QB، QC ۋە خۇلاسە دەپ ئاتىغان ھەمدە ھاۋانىڭ نەمۇنىسىنى ئۆلچىگۈچنىڭ خاتىرىلەش ئۇسۇلىنى مىسال قىلىپ، بۇ ئۇسۇلنى چۈشەندۈرگەن.

KW يەنى ئاچقۇچلۇق سۆز باسقۇچى، بۇباسقۇچتا مەسىلە بېكىتىلىدۇ. ئىنتايىن ئاستا مېڭىۋاتقان ئۆلچىگۈچ ستربىلكىسىنىڭ ساناق خاتىرىلىشى بۇنىڭغا مىسال بولىدۇ.

QA يەنى سىلىشتۇرۇش - ئىشارە قىلىش باسقۇچى. بۇ باسقۇچتا تەبىئي شەيئىلەر تەتقىق قىلىۋاتقان مەسىلىگە سىلىشتۇرۇلىدۇ. بۇ يەردە بىز ناھايىتى ئاستا مېڭىۋاتقان ستربىلكىنى قۇلۇلگە ئوخشاتساق بولىدۇ.

QB يەنى ئارقا كۆرۈنۈشنى سىلىشتۇرۇش باسقۇچى. بۇ باسقۇچتا شەيئىلەرنىڭ ئوخشاپ كېتىدىغان فۇنكسىيلىرى ۋە سەۋەبلىرى سىلىشتۇرۇلىدۇ. قۇلۇلە سىيرىلىپ ئۆتۈپ كەتكەن جايدا ئۇنىڭ نەملىگەن ئىزى قالىدۇ ۋە بىردەمدىن كېيىن قۇرۇپ كېتىدۇ. بۇ دەرمەھەللىك ياكى قىسقا مۇددەتلىك خاتىرىدۇر.

QC يەنى ئەپلىك چارە تېپىش باسقۇچى. بۇ باسقۇچتا مەسىلە ھەل قىلىشنىڭ ئۇسۇلى ئىزدىلىدۇ. نەملىك ئۆلچىگۈچ ستربىلكىسىمۇ تېزلىكتە قۇرۇپ كەتكەن بىر ئىزنى سىزىپ بېرىدۇ.

خۇلاسە باسقۇچى يەنى تەسەۋۋۇرنى تاماملاشنى پىلانلاش باسقۇچىدۇر. نەملىكنى ئۆلچىگۈچكە كۈبالىت خلورىد سۈركۈلىدۇ. ئۇ سۇغا تەگكەن ھامان قىزىرىدۇ، قۇرۇغان ھامان يېشىللىنىدۇ. ستربىلكا سۇ ئۆتىدىغان قىلىپ ياسىلىدۇ. قىسقا مۇددەتلىك نەملىكنى ئۆلچەش ئەسۋابى مانا مۇشۇنداق لايىھىلىنىدۇ. مۇشۇنداق قىلغاندا، نەملىكنىڭ ئۆزگىرىشى بىلەن ستربىلكا ئايلىنىدۇ، ستربىلكىنىڭ ئۇچى قالدۇرغان ئىزغا قاراپ نەملىك دەرىجىسىنىڭ ئۆرلەش ياكى چۈشۈش ئەھۋالىنى بىلىۋالغىلى بولىدۇ.

T تېپى مۇشۇ تەرتىپنى ئىختىرا قىلغۇچى ياپونىيىلىك ئالىم گاۋچياۋ فاۋ ئىسمىنىڭ رەمچە يېزىلىشىنىڭ باش ھەرپى

بۇيىچە ئاتالغان. بۇ تېپىنىڭ ئاساسلىق مەقسىتى ئوخشىتىشلارنى كۆپلەپ مەيدانغا كەلتۈرۈپ، شۇ ئارقىلىق كۆپلىگەن ئىلھامچان ئويلارغا ئىگە بولۇشتىن ئىبارەت بولۇپ، تۆت باسقۇچقا بۆلۈنىدۇ. بۇلار تۆۋەندىكىچە:

1. مەسىلىنىڭ ماھىيىتىگە ھۆكۈم قىلىش. بۇ باسقۇچ ئادەتتە «ئاچقۇچلۇق سۆز» (KW — key — worod) دەپ ئاتىلىدۇ.

2. بۇ ئاچقۇچلۇق سۆزگە «... گە ئوخشاش بولسا» دېگەن سوئال نەزەرى قويۇلىدۇ. بۇ سوئال «ئوخشىتىش سوئالى» (QA — Qnestion Analog) دەپ ئاتىلىدۇ.

3. بۇ ئوخشىتىشقا قارىتا «بۇنداق بولغاندا نېمە ھاسىل بولىدۇ؟» دېگەن سوئال نەزەرىيەۋىلىدۇ. بۇنداق سوئال نەزەرى «ئارقا كۆرۈنۈش سوئالى» (QB — Question Backgroumd) دەپ ئاتىلىدۇ.

4. «ئارقا كۆرۈنۈش سوئالى» دىن مەيدانغا كەلگەن ئۇچۇر ماتېرىياللىرىغا قارىتا بىر - بىرلەپ «بۇ ماتېرىيال مەسىلىنىڭ ھەل بولۇشىغا قانداق ئىلھام بېغىشلايدۇ؟» دېگەن سوئال نەزەرى قويۇلىدۇ. بۇ «ئوي - پىكىرلەر سوئالى» (QC — Question conce ption) دەپ ئاتىلىدۇ.

4) KJ ئۇسۇلى

بۇ ئۇسۇلنى ياپونىيىلىك ئالىم چۈەنشىتىيەنئىبر 70 - يىللاردا ئىجاد قىلغان بولۇپ، ئۇ بۇنىڭدا ئۇلانما تەپەككۇرغا ئىلھام بېرىش يولى بىلەن ئىجادىيەت قىلىشنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. بۇ ئۇسۇلنىڭ ئاساسلىق مەزمۇنى مۇنداق: مۇتەخەسسىلەر مەجلىسى چاقىرىلىدۇ. مەجلىستە ھەركىم ئۆزلىرىنىڭ ئويلىغانلىرىنى ئەركىن - ئازادىلىك بىلەن بەھۇزۇر سۆزلەپ تەلەپ

قىلىنىدۇ. سۆزلىگەنلەرنىڭ تەپەككۇر يولى قانچە كەڭرى بولسا، شۇنچە ياخشى بولىدۇ؛ باشقىلارنىڭ پىكىرلىرى ھەرقانچە بىمەنە بولۇپ كەتكەن تەقدىردىمۇ، ھەرگىز قارشى تۇرۇلمايدۇ. مەجلىس ئىشتىراكچىلىرىدىن بىرلىكتە ھەمكارلىشىپ، پىكىرلەرنى مۇكەممەللەشتۈرۈش تەلەپ قىلىنىدۇ. ئەڭ ئاخىرىدا مەجلىس رىياسەتچىسى پىكىرلەرنى رەتلەپ چىقىدۇ ھەمدە قارار چىقىرىدۇ.

مەسىلەن، بىر كىشى بىر ھايۋانات باغچىسى ياسىماقچى بولۇپ، بىرمۇنچە ماتېماتىكلارنى يىغىپ KJ ئۇسۇلى بويىچە بىر مەجلىس ئاچقان. مەجلىسكە يولۇاسنى قانداق تۇتۇش كېرەك دېگەن مەسىلىنى چۆرىدەپ ئىشتىراكچىلار نۇرغۇن پىكىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويغاندىن كېيىن، بىر توپولوگىيە مۇتەخەسسىسى ئورنىدىن تۇرۇپ: «بولدى ئەمدى، گەپنى قويۇڭلار، يولۋاس ئاللىقاچان تۇتۇۋېلىندى! مەن بىر توپولوگىيەلىك ئالماشتۇرۇشنى ئوتتۇرىغا قويماي: قەپەسنىڭ ئىچىنى تېشىغا، تېشىنى ئىچىگە ئالماشتۇرىدىغانلابولساق، يولۋاسنى مەيلى قەيەردە بولسۇن تۇتقىلى بولىدۇ، مانا مۇشۇنداق ئۇسۇل بىلەن ھەممىنى تۇتقىلى بولىدۇ!» دېگەن.

توپولوگىيە ئىلمىنىڭ مۇتەخەسسىسى ئوتتۇرىغا قويغان بۇ مەسىلە، شۇنداقلا ئاڭلىماقىغا ئاجايىپ بىمەنىلىك تۇيۇلىدۇ. ئەمما، ھايۋانات باغچىسى سالماقچى بولغان ئادەم ئۇنىڭ سۆزىدىن ئىلھام ئېلىپ تەبىئىي ھايۋانات باغچىسى قۇرغان. بۇ تەبىئىي ھايۋانات باغچىسىدا يولۋاس ۋە باشقا ھايۋانلار تەبىئىي مۇھىتتا ئەركىن ياشىغان بولسا، ھايۋانلارنى تاماشا قىلغۇچىلار ئەسلىدە ھايۋانلارنى سولاپ قويىدىغان سىم توسۇقلار ئىچىدە يۇرۇپ ئۇلارنى كۆرگەن ياكى پۈختا ئورالغان ماشىنىلاردا يۇرۇپ ئۇلارنى تاماشا قىلغان. مۇشۇ ئۇلگە ئارقىلىق ھازىر دۇنيادا ناھايىتى كۆپ ھايۋانات باغچىسى شۇ تەرىقىدە قۇرۇلدى. ھازىر روشەنكى، بىزمۇ ئاشۇنداق باغچىغا بارساق

هەم تاماشا قىلىمىز، هەم ئۇنىڭ ئىجادىيىتى ئۇسۇلىنى ئېگىلەشكە قىزىقىمىز.

KJ ئۇسۇلىنىڭ قوللىنىش دائىرىسى ناھايىتى كەڭ بولۇپ، ئۇ كونكرېت مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش ئارقىلىق، پۈتكۈل ساھەلەرنى جانلاندۇرالايدۇ. ئۇ كەشپىيات، ئىختىرا قىلىشقا ياراپلا قالماي، يەنە مۇنداق تەرەپلەردىمۇ كارغا كېلىدۇ:

ئالدى بىلەن ئەمەلىي خىزمەتلەرنىڭ ئۇنۇمىنى ئۆستۈرىدۇ. چۈنكى بۇ ئۇسۇلنى قوللانغۇچىنىڭ كالىسى قېلىپباز ياكى ھەممىنى شۇنداق، ياكى شۇنداق ئەمەس دەپ تۇرۇۋالمىدىغان قاتمالليقتىن قۇتۇلۇپ، بارغانسېرى جانلىقلىشىپ بارىدۇ. بولۇپمۇ كىچىككىنە مەسىلىنى ھەل قىلالماي باش قېتىمچىلىق كېسىلىگە گىرىپتار بولغانلارنىڭ روھىي جەھەتتىن داۋالاپمۇ قويىدۇ. بۇ خۇددى جىم يېتىۋالغانلار سەمرىپ كېتىپ ئاغرىپ قالسا، ئەمگەك قىلىپ ھەرىكەت قىلغاندىن كېيىن بارا - بارا ساقىيىپ قالغانغا ئوخشايدۇ.

KJ ئۇسۇلىنىڭ مەسىلىگە ھۆكۈم قىلىش ← باھالاش ← ئەقىللىشىش ← پىلانلاشقا قاتنىشىشتىن ئىبارەت يۇرۇشلەشكەن جەريانى پۈختا مەنتىقىيلىككە ئىگە بولۇپ، بۇلار ئىجتىمائىي ئالاقە ۋە تەشكىلاتچىلىقتىمۇ مۇھىم رول ئويناىدۇ. شۇنداقلا ئادەملەر ئارىسىدا چۈشىنىشنى ئىلگىرى سۈرۈپ، خىزمەتلەر ۋە پائالىيەتلەردە ئۆزئارا ماسلىشىشقا كۆڭرۈك بولىدۇ.

5) ئۇلانما تەسەۋۋۇر ئۇسۇلى

ئۇلانما تەسەۋۋۇر ئۇسۇلى دېگىنىمىز، ئىجادىيەت داۋامىدا ئۇلانما تەسەۋۋۇر قىلىشتىن ئىبارەت تەپەككۇر ئۇسۇلىنى قوللىنىپ مەسىلىنى ھەل قىلىش ئۇسۇلىدۇر. ئۇلانما تەسەۋۋۇر دېگىنىمىز — بىر شەيئىدىن يەنە بىر شەيئىنى ئويلاشتىن

ئىبارەت پىسخىك ھادىسىدۇر. يەنى بىر شەيئى ئۇستىدىكى تەسەۋۋۇر، سۆز ياكى ھەرىكەتتىن يەنە بىر شەيئى ئۇستىدىكى تەسەۋۋۇر، سۆز ياكى ھەرىكەتكە ئۆتۈش ئۇلانما تەسەۋۋۇر دەپ ئاتىلىدۇ. ئالايلۇق، بىز قوش دېگەن سۆزنى قىلغاندا، گەرچە بىز قوشنى قولىمىزدا تۇتۇپ تۇرمىساقمۇ، ئۇنىڭ ئۇچلۇق تۇمشۇقى، ئۇچالايدىغانلىقى، سايرايدىغانلىقى، ئۇۋا ياسايدىغانلىقى، تۇكى ۋە پەيلىرى بارلىقىنى ئۇلاپ تەسەۋۋۇر قىلىپلا قالماي، بۇركۇت، قارچىغا، توز، لاچىن، كەپتەر...لەردىن توخۇ، ئۆردەك، غازلارغىچە بىرمۇنچە قۇشلارنىمۇ ئۇلاپ تەسەۋۋۇر قىلىمىز. ئۆي دېگەن سۆزگە داخىل بولغاندىمۇ، تۇرلۇك ئۆيلەرنى ئۇلاپ تەسەۋۋۇر قىلىپلا قالماستىن، يەنە كىيىك، خىش ياكى بېتونلار بىلەن ئۆيلەرنى ياسىغىلى بولىدىغانلىقىنىمۇ ئۇلاپ تەسەۋۋۇر قىلالايمىز. شۇڭا، ئۇلانما تەسەۋۋۇر ھەممە نەرسە ئۈستىدە پەيدا بولۇۋېرىدۇ. ئەمما، ئۇلانما تەسەۋۋۇردا ھاسىل بولغان نەرسىلەر ئوخشاش بولمايدۇ. شۇڭا، چوڭ مېڭىمىزنى غىدىقلىغۇچى نەرسىگە ئوخشاپراق كېتىدىغان تەجرىبە، ھەرىكەت ياكى شەيئى ھاسىل بولسا، ئوخشىتىش تەسەۋۋۇرى (similarity) دەپ ئاتايمىز. مەسىلەن، ئوتتىن سەرەڭگىنى تەسەۋۋۇر قىلىش ياكى مۇشۇكنى كۆرگەندە شىرنى تەسەۋۋۇر قىلىشقا ئوخشاش تەسەۋۋۇرلار مۇشۇ تىپقا كىرىدۇ. چوڭ مېڭىمىزنى غىدىقلىغۇچى نەرسىگە تامامەن ئوخشىمايدىغان، قارىمۇقارشى بولغان نەرسىلەر تەسەۋۋۇر قىلىنسا، بۇنى سېلىشتۇرما تەسەۋۋۇر (melapher) دەپ ئاتايمىز. مەسىلەن، يەردىن ئاسمانغىچە، ئاسماندىن يەرنى تەسەۋۋۇر قىلىش ياكى پاكار ئادەمدىن ئېگىز ئادەمنى تەسەۋۋۇر قىلىشقا ئوخشاش تەسەۋۋۇرلار مۇشۇ تىپقا كىرىدۇ. چوڭ مېڭىمىزنى زامان ياكى ماكان جەھەتتىن غىدىقلىغۇچى نەرسىگە يېقىنلاپ كېلىدىغان نەرسە ھاسىل بولسا، بۇنى يېقىنلاش تەسەۋۋۇرى دەپ ئاتايمىز.

مەسىلەن، تۇغانسىز دەريادىن قۇرغاق جايلارنى سۇغىرىدىغان سۇ ئامبىرى، سۇ ئامبىرىدىن ئېلېكتر ئىستانسىسى قاتارلىقلارنى تەسەۋۋۇر قىلىش، قىزىلگۈلنى كۆرگەندە قىز بالىنى تەسەۋۋۇر قىلىش، كىچىك بالىنىڭ كىيىمىنى كۆرگەندە، ئوماق بالىنى تەسەۋۋۇر قىلىشقا ئوخشاشلار مۇشۇ تىپقا كىرىدۇ. بۇ ئوچ خىل تەسەۋۋۇرنىڭ مۇناسىۋىتىنى بەزى ئىجادىيەتشۇناسلار مۇنداق بىر مىسال بىلەن چۈشەندۈرگەن: تاغ ← دەريا (سېلىشتۇرما تەسەۋۋۇر) ← بېلىق (يېقىنلاش تەسەۋۋۇرى) ← راك (ئوخشىتىش تەسەۋۋۇرى).

دۇنيادىكى شەيئىلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا مەيلى قانداقلا بولسۇن بىرەر باغلىنىش بولغاچقا، ئۇلانما تەسەۋۋۇرنىڭ يۇقىرىدىكى ئوچ خىلىنىڭ قايسىبىرىنى قوللىنىشتىن قەتئىينەزەر شەيئىلەر ئارىسىدىكى مۇناسىپلىق باغلىنىشنى تېپىش ناھايىتى مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ. بولۇپمۇ ئۇلانما تەسەۋۋۇر قابىلىيىتى ئادەمنىڭ بىلىمنىڭ كۆپىيىشىگە، تەجرىبىلىرىنىڭ موللىشىغا ئەگىشىپ ئېشىپ بارغاچقا، كۆپلەپ بىلىم ئېلىشقا، ئۇلانما تەسەۋۋۇر قىلغاندا ئەتراپىدىكى شەيئىلەرنى كۆپلەپ كۆزىتىشكە، ماتېرىيال ھەم ھۆججەتلەرنى كۆپلەپ كۆرۈشكە، باشقىلار بىلەن شۇ ھەقتە كۆپرەك پىكىر ئالماشتۇرۇشقا، كۆپ تەپەككۇر قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. مەسىلەن، ئامېرىكىلىق بىر كىيىم لايىھىلىگۈچى كىيىم لايىھىلەشتە كىيىملەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىپلىق باغلىنىشنى چىڭ تۇتۇپ، ئۇ ھەقتىكى بىلىملەرنى كۆپلەپ ئۆگىنىش بىلەنلا قالماستىن، ئەتراپىدىكى تۇرلۇك كىيىملەرنى كۆزىتىپ بارغاچقا، ئۇزاقىچە كىشىلەر لايىھىلەپ چىقالمىغان سۇ ئۇزۇش كىيىمىنى لايىھىلەپ چىقىپ پاتېنت ئالغان. ئۇزاق ئىزدىنىپ تاپالمايۋاتقان ئىدىيىنى شۇ ھەقتە كۆزەتكەچ سەيلە قىلىۋاتقاندا، ئۇ ئاسمىسى يوق بىر توي كىيىمى كىيگەن چوكاننىڭ سۈرىتىنى كۆرۈپ قېلىپ،

دەرھال سۇ ئۇزۇش كىيىمىنى ئۇلاپ تەسەۋۋۇر قىلىش بىلەن، ئاسمىسى يوق يېڭى تىپتىكى سۇ ئۇزۇش كىيىمىنى لايىھىلەپ چىققان. بۇ سۇ ئۇزۇش كىيىمى تېزلىكتە ئېتىۋارلىق ھەم كۆپ سېتىلىدىغان تاۋارغا ئايلانغان.

دېمەك، ئۇلانما تەسەۋۋۇر ئۇسۇلىنى ئىگىلىۋېلىپ، ئۇنى ئۆزى ئەتراپىدىكى يېڭىلىش ھەم ئىختىرا قىلىش لازىم بولغان يەرلەردە قوللانغاندا، كىشى ئۆزىمۇ ئويلاپ يېتەلمىگەن نەتىجىلەرگە ئىگە بولىدۇ. مەسىلەن، ھازىر پېنتسىللىننى ئوكۇل قىلغاندا، ئاۋۋال سىناق قىلىدۇ. بۇنىڭغا 20 مىنۇت ۋاقىت كەتكەندىن باشقا يەنە كېسەللەر ئازابلىنىدۇ. شاڭخەي شىنگاك ئۇچاستىكىسى دوختۇرخانىسىنىڭ باشلىقى جۇجۇڭشىك بۇنداق ئوكۇل قىلىش ئۇسۇلىنى ئۆزگەرتىشكە قەسەم ئىچىپ، يېقىنلاش ئۇلانما تەسەۋۋۇر ئۇسۇلى ئارقىلىق ئىجادىيەتكە كىرىشىپ «پېنتسىللىننى ئوكۇل قىلىشتا كۆرۈلىدىغان ئەكس تەسىرنى تېزلىكتە سىناپ كۆرۈش ئۇسۇلى» نى ئىختىرا قىلغان. ئۇ پېنتسىللىنىڭ ئەكس تەسىرىنى سىناق قىلىش داۋامىدا، تېز سۈرئەتلىك پېنتسىللىن قۇرۇلمىسىدا مەنپىي زەرەتلىك كىسلاتا رادىكالى بارلىقىنى بايقىغان. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ ئېلېكتر ئوتكۈزۈش قانۇنىدىن پايدىلىنىپ پېنتسىللىننى تېرە ئاستىغا ئۇرغان. ئۇ، مۇشۇ تەسەۋۋۇر تەجرىبىسىگە ئاساسلىنىپ كۆزگە كۆرۈنەرلىك نەتىجە ھاسىل قىلغان. تۆۋەن بېسىملىق تۇراقلىق توك پېنتسىللىننى تېرە ئاستىغا كىرگۈزۈپلا قالماستىن، بەلكى توك ئېقىمى قان ئايلىنىش، بەدەن سۇيۇقلۇقىنىڭ ئېقىش ھەرىكىتى ۋە نېرۋا سىستېمىسىنىڭ فىزىئولوگىيىلىك، خىمىيىلىك رولى ئارقىلىق تەجرىبىنىڭ سېزىمچانلىقىنى ئۆستۈرگەن. بۇنىڭ بىلەن سىناق پەقەت بەش مىنۇتتىلا ئورۇندالغان. مانا بۇ يېقىنلاپ تەسەۋۋۇر قىلىشنىڭ مۇقەررەر نەتىجىسىدۇر.

ئىجادىي پائالىيەتلەر داۋامىدا قوللىنىلىدىغان ئۇلانما

تەسەۋۋۇرلارنىڭ تۇرلىرى يۇقىرىدىكى ئۇچ تۈرلۈك ئۇسۇل بىلەن چەكلەنمەيدۇ. يۇقىرىدىكى ئۇچ تۈرلۈك ئۇسۇل ئاساسلىقى قەدىمكى يۇنان ئالىملىرى يەكۈنلەپ چىققان قانۇنىيەتلەر بولۇپ، ئۇلارنىڭ يەكۈنى يۇقىرىدىكى ئۇچ تۈرلۈك ئۇسۇل ئاساسىدا بۈگۈنكى كۈندىمۇ رول ئويناشقاندىن باشقا، ئۆزىنى قويۇۋېتىپ ئەركىن تەسەۋۋۇر قىلىش بىلەن زۆرۈر بولغاندا ئۆزىنى تۇتۇۋېلىش (چەكلىك ئۇلانما تەسەۋۋۇر قىلىش) ئۇسۇللىرىمۇ بار.

كۆڭلى ـ كۆكسىنى‌ئەركىن قويۇۋېتىش ئىندۇۋىتنىڭ مۇستەقىل ئىجادىيىلىقىنى جارى قىلدۇرۇشتىكى ئامىللارنىڭ بىرى بولۇپ، ئىجاد قىلغۇچى كىزى كەلگەندە ھەتتا ئۆزىنىڭ مۇھىم ئويلىرىنى چوڭقۇر ھەم تەلتۆكۈس ئويلاش ئۈچۈن باشقىلار بىلەن كۆرۈشمەي ئۆيگە كىرىۋېلىش، دالىلارغا چىقىۋېلىش، دەريا ياكى باغۇ ـ بوستانلاردا خۇددى شېئىرنى چۈشلىرىدە ئۇچۇپ يۈرگەن ھالەتتە ھېچقانداق دىلغەشلىكى يوق ئەركىن نەپەس ئېلىپ، ئەركىن ئويلاشقا توغرا كېلىدۇ. چۈنكى زىددىيەتلىك پىكىر مەيدانلىرى ياكى تەنقىدچىلەر بىلەن تولغان سورۇنلاردا ئىجادىي ئويلار ئۈزۈل ـ كېسىل بولمايلا قالماستىن، بەلكى ئۇ ئىجادىي ئويلار دەپنە قىلىنىپ كېتىشمۇ مۇمكىن. گوللاندىيىلىك مىكرولوگ لېۋۈنخوك ئانتونىۋان مىكرو ئورگانىزمنى بايقاشتا ئەنە شۇنداق ئەركىن ئۇلانما تەسەۋۋۇرغا تايانغان.

بىر كۈنى لېۋۈنخوك ئىشخانىسىدا ئولتۇرۇپ مىكروسكوپ بىلەن تالادا يېغىۋاتقان سىم ـ سىم يامغۇرنى كۆزىتىدۇ. كۆزى تالغاندىن كېيىن ئىشخانىسىدىن پېشايۋانغا چىقىدۇ، پېشايۋاندا ئارام ئالغاچ ئىشخانىدا كۆزەتكەنلىرىنى خۇلاسىلەۋېتىپ، «يېغىۋاتقان يامغۇر تامچىلىرىدا يەنە باشقا نەرسىلەرمۇ بارمىدۇ؟» دېگەننى خىيالىدىن كەچۈرىدۇ ـ دە، بۇ ئوي بىلەن

بىرلەپچىگە بىرنەچچە تامچە يامغۇر سۈيىنى ئېلىپ مىكروسكوپ بىلەن كۆزىتىپ، يامغۇر سۈيىدە بىر مۇنچە «كىچىك جانىۋار»ـلارنىڭ بارلىقىنى بايقايدۇ. ئۇ، بۇ يېڭىلىقتىن ناھايىتى بەك خۇشال بولسىمۇ، بۇ كۆرۈنۈۋاتقىنىغا يەڭگىللىك بىلەن ئىشىنىپ كەتمەستىن، يەنە بىرنەچچە تامچە يامغۇرنى ئېلىپ تەكشۈرىدۇ، بۇنىڭدىن «كىچىك جانىۋار» لار كۆرۈنمەيدۇ. بىرنەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن يەنە كۆزىتىدۇ، يەنە شۇنداق «كىچىك جانىۋار» كۆرۈنىدۇ. مانا مۇشۇنداق تەكرارلاش ئارقىسىدا بۇنداق «كىچىك جانىۋار»لار يەنە ئاسماندا، ھاۋا بوشلۇقىدا، سۇدا... ھەممە يەردە بار، ئەمما بۇلارنىڭ شەكلى ھەرخىل بولىدۇ، دېگەن خۇلاسىگە كېلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن تەبىئەتنىڭ بۇ سىرى يېشىلىپ، ھاياتلىق ھەققىدىكى يېڭى سەھىپە ئېچىلىدۇ. مانا بۇ ئەركىن ئۇلانما تەسەۋۋۇرغا ئۇزلۇكسىز ئىلھام بېرىش ئارقىلىق، زەنجىرسىمان ئىنكاس ھاسىل قىلىش بىلەن ئىجاد قىلىشتۇر.

ئەركىن تەسەۋۋۇر ناھايىتى كۆپ تەسەۋۋۇرلارنىڭ كاللىدا پەرۋاز قىلىشىغا سەۋەب بولسا، چەكلىك ئۇلانما تەسەۋۋۇرمۇ مەقسەتلىك ھالدا بىر كونكرېت مەسىلىنى ھەل قىلىشتا ئالاھىدە ئىشلەيدۇ. ئىجادىيەتشۇناس ئوسبورن بۇ ھەقتە ئېلان ئىجادىيەتچىسى ئا. ۋاتىنى مىسالغا ئېلىپ مۇنداق دەيدۇ: مەن 20 يىلدىن بۇيان ئېلان مۇتەخەسسىسى ئا. ۋاتىنى ھەر كۈنى دېگۈدەك كۆزىتىپ، ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدە مول ئىجادىيلىق بارلىقىنى بايقىدىم، بۇ ئۆزگىچىلىك كىشىنى تازىمۇ ھەيران قالدۇرىدۇ. بۇنىڭ ئىجادىيلىقىنى «ئۆزىنى تۇتۇۋېلىش شەرتى» بىلەن ئورۇندالغان بىر خىزمەت دېسەك، كىتابخانىلىرىمىزدىن بەزىلەر ئىشەنمەسلىكى مۇمكىن. ئەمما، ئۇ ھەقىقەتەن شۇنداق قىلغان. شۇڭا، مەن ئۇنىڭدىن ئۆزىنى قانداق تۇتۇۋېلىش ھەققىدە تەلىم سورىدىم. ئۇ ماڭا مۇنداق دەپ جاۋاب بەردى:

«مەن مۇستەقىل تەپەككۇرنىڭ ئۇسۇللىرىنى تولۇق بىلمىسەممۇ، ئەمما بىر ئىشنى قىلاي دېگىنىمدە ئۆزۈمنى دالدىغا ئالىمەن - دە، قىلىشقا تېگىشلىك ئىشتىن باشقا ئۇشتاق - چۈشەك ئىشلارنى قايرىپ قويىمەن، بۇ مەندىكى ئەڭ نېگىزلىك تېپىش-ماق. مەن مۇشۇنداق ئويلاشقا باشلىغاندىن كېيىن، كاللامغا كەلگەن نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى خاتىرىلەيمەن، بەلكى ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە تېز خاتىرىلەيمەن، قىلچىمۇ قالدۇرمايمەن. مۇشۇنداق قىلغىنىمدا ئۇزاقتىچە ئايلانمىغان كاللامنىڭ چاقى ئايلىنىدۇ، مەلۇم بىر تۇرلۇك نادىر ئىجادىي خىيال خۇددى تېلېگرامما ئارقىلىق يېتىپ كېلىۋاتقاندەك قەغەزگە چۈشۈرۈلىدۇ. بۇ ئۇسۇل ناھايىتى ئاۋارىگەرچىلىك بولسىمۇ، ئەمما بىز ئۇقۇشقان بىردىنبىر ئۇسۇلدۇر.»

ئەركىن تەسەۋۋۇر بىلەن چەكلىك تەسەۋۋۇرنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىنى ئالدىنقى ئۇچ خىل ئۇلانما تەسەۋۋۇرغا قوشۇپ دەڭسەپ كۆرگەندە، ئۇلانما تەسەۋۋۇر ئىجادىيەتكە باي بولغان بىر خىل ئۇسۇلدۇر. ئەمما، دوكتور ئوسبورن ئېيتقاندەك، ئۇلار «فورما» ياكى «ئىلمىي فورما» ئەمەس، بەلكى ئىجادىيەتنىڭ كونكرېت ئەھۋالىغا قارىتا جانلىق تەتبىقلىنىدىغان ئۇسۇللاردۇر.

بىراق، شۇنىڭغا دىققەت قىلىش كېرەككى، نۇرغۇن كىشىلەر ۋە مۇستەقىل، ئىجادىي ئويلىمايدىغان تەتقىقاتچىلار ئۇلانما تەسەۋۋۇرنىڭ كۆپلەپ تەسەۋۋۇر پەيدا قىلىشىغا سەل قاراپ، بىرنەچچە كىشى سۆزلىسە ۋە بىر - ئىككى تەسەۋۋۇر بولسىلا كۆڭۈلدىكىدەك ئىجادىيەتكە ئىگە بولالايمىز، دەپ قارايدۇ. بۇ ئەمەلىيەتتە ئىجادىيەتكە توسقۇنلۇق قىلىش ياكى ئىجادىي پىكىرلەرنى بېسىپ قويۇپ قارىغۇلارچە گەپ يورغىلىتىشتۇر.

6) پىسخىكىلىق تەتقىقات ئۇسۇلى

بىز بازارغا چىققىنىمىزدا، تۇرلۇك تاۋارلارنىڭ ئالاھىدە ئىشلەنگەن ماركىلىرىغا كۆزىمىز چۈشىدۇ. ھەتتا كەمپۇت قۇتىلىرىنىڭ ئۈستىگە ئوماق بالىلارنىڭ سۈرىتى چۈشۈرۈلسە، سوپۇن ۋە قول سومكىلىرىنىڭ ئۈستىگە چىرايلىق قىزلارنىڭ سۈرىتى چۈشۈرۈلگەنلىكىنى كۆرىمىز، بۇ نېمە ئۈچۈن؟

ئۇرۇمچىنىڭ يەل - يېمىش بازارلىرىغا كىرگىنىمىزدە، ياقالالارنىڭ ئانارنى قەشقەرنىڭ، ئەنجۈرنى ئاتۇشنىڭ، بادامنى يېڭىسارنىڭ، قوغۇننى پەيزىۋاتنىڭ، نەشپۈتنى كورلىنىڭ، ئۈزۈمنى تۇرپاننىڭ، ئالمىنى ئىلىنىڭ دەپ ماختاۋاتقان سۆزلىرىنى ئاڭلايمىز، بۇ نېمە ئۈچۈن؟

خوتۇن - قىزلارغا ۋېنېرا، چولپان، يۇلتۇز، قۇياش، ئاي-گۈل دېگەندەك گۈزەللىك سىمۋولىدىكى سەييارىلەرنىڭ ناملىرىنى ئات قىلىپ قويۇش بىلەنلا قالماي، گۈلبوستان، گۈلچېھرە، گۈلباھار، ئالتۇنگۈل دېگەندەك گۈل سىياقى چىرايلىق ناملارنى ئات قىلىپ قويىمىز، بۇ نېمە ئۈچۈن؟

روشەنكى، بۇ كىشىلەرنىڭ تەبىئىتىدىكى گۈزەللىكنى قوغلىشىش، چىرايلىقلارغا ھەۋەس قىلىشتىن ئىبارەت پسىخىك يۈزلىنىشىدىن كېلىپ چىققان يۇمۇرلۇق تۇرمۇش ھادىسىلىرىدۇر. ھۇلار شۇنىڭ ئۈچۈن كىشىلەرنىڭ دۇنيانى بىلىش ۋە ئۆزگەرتىش ھەرىكىتى تۇرلۇك ئەقلىي ۋە جىسمانىي ئەمگەك ھەم خىزمەتلەر بىلەنلا چەكلىنىپ قالماستىن، يەنە سەزگۈ، ئىدراك، ياد ئېتىش، تەپەككۇر، تەسەۋۋۇر، رازىمەنلىك، خۇشاللىق، خاپىلىق، ياخشى كۆرۈش، بىزار بولۇش، مۇھەببەت باغلاش، نەپرەتلىنىش، قورقۇش، باتۇرلۇق قىلىش قاتارلىق ھېسسىيات ھەم ئىرادىگە تاقىلىدىغان مۇرەككەپ پسىخىك جەريانلارغىمۇ

هامي بولىدۇ. بۇنداق پسخىك هادىسىلەر ئادەمنىڭ ئېھتىياجى بىلەن باغلىنىپ كەتكەن بولۇپ، كىشىگە ئېھتىياجلىق بولغان نەرسىلا ئادەمدە مۇددىئا پەيدا قىلىدۇ، ئىرادە شەكىللەندۈرىدۇ ۋە شۇ نەرسىگە ئېرىشىدىغان ھەرىكەتنى پەيدا قىلىدۇ. كىشىلەر بىرەر نەرسىگە موھتاج بولغانلىرىدا روھىي ھالىتىدە جىددىيلىك يۈز بېرىدۇ. موھتاجلىقنى قاندۇرىدىغان نەرسىگە ئىگە بولغانلىرىدا روھىي ھالىتىدە مەمنۇنىيەت ۋە خۇشاللىق يۈز بېرىدۇ. ئىگە بولالمىغانلىرىدا ئىنت - ئىنت بولۇپ، ئېسىت دەپ كېتىدۇ. كىشىلەر يەنە ئۆزى ئېھتىياجلىق نەرسىنى ياخشى كۆرسە، ئېھتىياجلىق بولمىغان نەرسىلەرنى يامان كۆرىدۇ. بۇ خۇددى كىنولاردا پېرسوناژلارنىڭ ياخشى كۆرگەنلىرى كەلگەندە: «پاھ، بارمۇ سەن!» دەپ كەتسە، ياخشى كۆرمەيدىغانلىرىغا يولۇققاندا ئەتەي كۆرمەسلىككە سالىدىغان ئەھۋاللارغا ئوخشايدۇ. بۇنىڭ بىلەنلا قالماي كىشىلەر تېخى ئېھتىياجلىق نەرسىلىرىگە ئېرىشىشكە توسقۇنلۇق قىلغانلارغا ۋە ئېھتىياجلىق بولمىغان نەرسىلەرنى تاڭغۇچىلارنى كۆرگەندە غەزەپلىنىدۇ، ئۇنىڭغا نەپرەت ئۇقۇيدۇ، ھېچ بولمىغاندا، ئېچىدە ئۇنى ئۆچ كۆرىدۇ. مانا بۇ تۇرمۇشنىڭ ھەممە قاتلاملىرىغا ۋە بارلىق تورلىرىغا پسخىكىلىق ھادىسىلەر يامراپ كەتكەنلىكتىن دېرەك بېرىدۇ.

بولۇپمۇ بۇگۈنكى كۈندە كىشىلەرنىڭ گۈزەللىك قارىشى ئۆسۈپ كەتكەچكە، كىشىلەرنىڭ ھېسسىياتىنى ئىپادىلەپ بېرەلەيدىغان ئۇسۇل - چارىلەرمۇ پۈلغا يارايدىغان بولۇپ كەتتى. قىزىلگۈلگە بولغان ئىشتىياق ۋە قويۇق يۇرت ئارزۇسىنى ئىپادىلەيدىغان خوتەن «قىزىلگۈل شارابى» نىڭ بازار تاپقانلىقىنى بىلىدىغانسىز. بۇنىڭغا ئوخشاش گۈل نۇسخىلىرى كېلىشكەن رەختلەر، كېلىشتۇرۇپ تىكىلگەن كىيىملەرنىڭ بازاردىكى چاپچاپلىقىنىمۇ كۆرگەنسىز، يەنە بەزىلەر تېخى بەزى ئېچىلمىكلەرگە «سالامەتلىكىڭىز ئۈچۈن» دېگەن ماركىلارنى چاپلاپ قويۇپمۇ خېلى

ئوقەت قىلمۇالىدۇ. بۇنىڭ ئەكسىچە، قىممىتى بولسىمۇ ھېسسىياتىنى ئىپادىلەپ بېرەلمەيدىغان بىر مۇنچە مالىلار بازاردا كاساتبولۇپ تۇرىدۇ. بۇنداق قارام سودىگەرلەر ھەتتا دەسمايىدىنمۇ ئايرىلىدۇ. بۇنداق ئەھلىي پاكىتلار كىشىلەردە ئورتاق بولغان گۈزەللىككە ئىنتىلىش پسخىكىسىنىڭ تەسىرىدىن بولغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ، ئەگەر ئىجادىي پائالىيەتلەردە بۇنداق پسخىك ھادىسىلەرنىڭ ئورتاق قانۇنىيەتلىرىگە ئەمەل قىلىنسا، كىشىلەرنىڭ پسخىك ھالىتى كۆزدە تۇتۇلسا، كۆزىتىش، تەھلىل قىلىش، تەتقىق قىلىش ئارقىلىق يېڭى نەرسىلەر ئىجاد قىلىنسا، ئىجاد قىلىنغان نەرسە مەيلى ماددىي، مەيلى مەنىۋى جەھەتتە بولسۇن كىشىلەرنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشىدۇ.

مەسىلەن، «جۇڭگو مالىيە - سودا گېزىتى» نىڭ 1982-يىل 4 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىكى سانىدا «سۆيۈش جەھەتتىكى ئەدەپ - قائىدە ۋە سۈتلۇك كەمپۈت ئېلانى» دېگەن ماقالە بېسىلغان، بۇ ماقالىدە كەلتۈرۈلگەن مىسال بۇ مەسىلىنى تازا ئوبدان چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. ئامېرىكا دېڭىز ئارمىيىسىنىڭ ئوفىتسېرى ھوبسون ئىسپانىيە - ئامېرىكا ئۇرۇشىدىكى كۈرەش قەھرىمانىدۇر، چىكاگودا ئۆتكۈزۈلگەن تەبرىكلەش يىغىنىدا، ئالدى بىلەن ئىككى نەپەر ياش ئايال ئالدىغا چىقىپ قىزغىنلىق بىلەن ئۇنى سۆيۈپ قويغان، بۇنىڭدىن باشقا ئايالالارمۇ تەسىرلىنىپ شۇنداق قىلغان. كېيىن ئۇنى بارغانلا يېرىدە مىڭلىغان، ئون مىڭلىغان ئايالالار سۆيۈپ قويغان. گېزىتلەر ئۇنى ئايالالار ئەڭ كۆپ سۆيگەن كىشى دەپ تەشۋىق قىلغان. شۇنىڭ بىلەن، بىر كەمپۈت شىركىتى ئىستېمالچىلارنىڭ مودا قوغلىشىشىغا، نامى چىققان كىشىلەرگە ھەۋەس قىلىدىغان روھىي ھالىتىگە ماسلىشىش ئۈچۈن، بۇ ئۈچۈردىن پايدىلىنىپ «ھوبسوننى سۆيۈش» دەپ ئىسىم قويۇلغان بىر خىل سۈت كەمپۈتىنى ئىشلەپ چىقارغان، بۇ كەمپۈتنىڭ بىر مەزگىل تازا بازىرى چە-

قۇپ، ئۇنىڭدىن ئۈچ ھەسسە پايدا بولغان. سۆيۈش بىلەن سۈت كەمپۈتىنىڭ ئەسلىدە بىر - بىرى بىلەن زادىلا مۇناسىۋىتى يوق، لېكىن قوشۇپ تەپەككۇر قىلىش ئارقىلىق، كەمپۈت مېيىدىشتىن ئىبارەت فىزىئولوگىيىلىك تەلەپ بىلەن ھوبسوننىڭ مەن سويىمەن، ھوبسونمۇ مېنى سۆيىدۇ دېگەن تۈيغۇنى ھاسىل قىلىدىغان پىسخىك تەلەپ بىرلەشتۈرۈلگەن. مانا بۇنىڭ ئۆزى پىسخىكىلىق تەتقىقات ئۇسۇلىدىن پايدىلىنىپ ئىگىلىك باشقۇرۇشنىڭ سەنئىتىدۇر①.

پىسخىكىلىق تەكشۈرۈشنىڭ ئۇسۇلى ناھايىتى كۆپ بولۇپ، نېگىزلىكى كۆزىتىش، تەكشۈرۈش، تەجرىبە قىلىشتىن ئىبارەت كۆزىتىش ئۇسۇلىدا. ئاساسلىقى كىشىلەرنىڭ نېمىگە خۇش بولۇپ، نېمىگە خاپا بولىدىغانلىقىنى كۆزىتىش يولى بىلەن كىشىلەر ئېھتىياجلىق بولغان مەلۇم نەرسە تېپىپ چىقىلىدۇ. مەسىلەن، ماگىزىن ۋە دۇكانلاردا كىشىلەرنىڭ تاۋارلارنى سېتىۋېلىش ئەھۋالىنى كۆزىتىپ، كىشىلەرنىڭ نېمىگە، قايسى رەڭگە، قايسى تۈرگە ئامراقلىقىنى تېپىپ چىقىپ، شۇ تۈردىكى تاۋارلارنى ئىشلەپچىقىرىشقا كۆڭۈل بۆلۈنىدۇ؛ ئەمگەكتىكى پوزىتسىيىسىگە قاراپ، كىشىلەر بىزار بولۇۋاتقان ئېغىر ئەمگەك تۈرلىرى ئىسلاھ قىلىنىدۇ.

تەكشۈرۈش ئۇسۇلىدا ئاساسلىقى، بىۋاسىتە كۆزىتىشكە بولمايدىغان ئەھۋاللارنى تەكشۈرۈش، ماتېرىيال توپلاش، مەسىلەن، ئوخشىمىغان رايون خەلقىنىڭ پىسخىك ئەھۋالىنى ئۇ يەردىكى مال ساتقۇچىلار ۋە باشقا ئەھۋال بىلىدىغان ئادەملەردىن ئىگىلەش ئارقىلىق، شۇ يەردىكى خەلقلەرگە ئېھتىياجلىق تاۋارلارنى ئىشلەپ چىقىرىش ئىلگىرى سۈرۈلىدۇ. مەسىلەن، خاڭجۇدا ئىشلەڭگەن شىپىك تاۋارلىرى كۆپرەك شىنجاڭ مىللەتلىرىگە يا-

① «ياشلارنىڭ تەپەككۇر قىلىشىنى توغرىسىدا قىزىقارلىق پاراڭ» مىللەتلەرنەشرىياتى، 1990 - يىل، ئۇيغۇرچە نەشرى، 201 — 202 - بەتلەر.

رايدۇ، شۇڭا، ئۇنىڭ بازىرى شىنجاڭدا ئىنتىك، خوتەنده ئىشلەنگەن سۇلياۋ ئاپتوۋا ئۇيغۇرلارنىڭ ئالاھىدىلىكىنى ئاساس قىلغان، يەنە فابرىكىلاردا ئىشلىنىۋاتقان ئەتلەسلەر ۋە باشقا مىللىي بۇيۇملارمۇ شۇنداق تەكشۈرۈشلەر نەتىجىسىدە ئىشلەپ چىقىرىلغان. بۇنداق تەكشۈرۈش ناھايىتى كونكرېت بولىدۇ، چۈنكى ھەر يەردىكى كىشىلەرنىڭ گۈزەللىك تۈيغۇسىدا پەرق بولىدۇ. مەسىلەن، ئۇيغۇرلاردا كالا دېگەننى ئادەملەرنىڭ تەلۈە، بۇقىتۇما، مۆرىسىلىرىگە جاۋابەن ئىشلەتسەك، ھىندى خەلقى ئۇنى ئۇلۇغلايدۇ؛ بىز تۆگىنى يوغان، كېلەڭسىز ئادەملەرنىڭ قوپال ھەرىكىتىگە سىمۋول قىلساق، ئەرەبلەر ئۇنى ئۇلۇغلاپ، بالىلىرىنى «بوتلىقىم» دەپ تۆگىنىڭ بالىسىغا ئوخشىتىپ ئەركىلىتىدۇ. بىزدە بالىلارنى «قوزام» دەپ ئاززۇلاش بولسا، بەزى مىللەتلەردە قاۋان كۆچىكىنى ھەتتا ئىت كۆچىكىنى ئاززۇلاپ، شۇلار بىلەن لەززەتلىنىش بولىدۇ. پىسخىكىلىق تەتقىقاتنىڭ تەكشۈرۈش ئۇسۇلىدا ئەنە شۇنداق ئۆزگىچىلىكلەر تولۇق ئېتىبار بىلەن تەكشۈرۈلۈپلا قالماستىن، بەلكى جىنس، ياش - قېرى، قىز - ئوغۇل ... قاتارلىق ئادەم تۈرلىرىمۇ تەكشۈرۈلىدۇ.

تەجرىبە ئۇسۇلىدا ئاساسلىقى تاۋار مودېللىرىنى ياساپ چىقىرىپ قويۇپ، ئۇنى كىرەك قىلىدىغان خېرىدارلارغا قاراپ يېڭى تىپتىكى تاۋارلارنى ئىشلەپ چىقىرىشقا تەييارلىق كۆرۈلىدۇ.

دېمەك، پىسخىكىلىق تەكشۈرۈش ھېسسىياتنى تاۋارلاشتۇرۇشتا مۇھىم ئىجادىيەت ئۇسۇلى بولۇش سۈپىتى بىلەن كىشىلىك تۇرمۇشنىڭ ھەممە تەرەپلىرىگە باغلىنىپ كەتكەن. بۇنداق ئۇسۇلنى مەيلى قايسى پەن بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كىشىلەر بولسۇن ئورتاق تەتبىق قىلالايدۇ. ماددىي ھەم مەنىۋى ئىشلەپچىقارغۇچىلارمۇ ئۆز ئىجادىيەتلىرىدە گەۋدىلەندۈرەلەيدۇ. شۇڭا، بۇ تەبىئىي پەن، ئىجتىمائىي پەن ھەمدە بەدىئىي ئىجادىيەتلەر-

دىمۇ رول ئويناپدۇ.

7) ئارزۇنى گەۋدىلەندۈرۈش ئۇسۇلى

ئارزۇنى گەۋدىلەندۈرۈش ئۇسۇلى دېگىنىمىز ــ كىشىلەرنىڭ «ئارزۇ» نى ئاساس قىلىپ ئىختىرا قىلىنىش ئۇسۇلىنى كۆرسىتىدۇ. بۇ ئۇسۇل نۇقسان ۋە كەمتۈكلۈكنى تېپىش ئۇسۇلىغا ئوخشىمايدۇ. نۇقسان ۋە كەمتۈكلۈكنى تېپىش ئۇسۇلى تەپسىلەرنسىڭ كەمتۈكلۈكىگە ئاساسەن ھەر خىل ياخشىلاش تەسەۋۋۇرلىرىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ ــ دە، شەيئىلەرنىڭ تەبىئىي تېپىدىن ئايرىلمايدۇ. شۇڭا بۇ پاسسىپلىق تېپىدىكى بىر خىل ئۇسۇلدۇر.

ئارزۇنى گەۋدىلەندۈرۈش ئۇسۇلى ئاكتىپ، ئىنسانىيەتنىڭ ماھىيىتىنى ئەكس ئەتتۈرۈشتە ئەشەببۇسكار ئىجادىيەت ئۇسۇلى بولۇپ، بۇ ئۇسۇل بىلەن ئىجاد قىلغۇچى جەزمەن ئۆزىدە نەگىزلىك بولغان ئىجادىي ساپا تۇرغۇزۇشى كېرەك. تېخنىكا ئىنقىنى ئېيتقاندا، ئىجادكاردا رېئال ئەھۋالدىن ھالقىپ چۈشىدىغان پوزىتسىيە ۋە يېڭىلىق يارىتىشقا جۈرئەت قىلىدىغان روھ بولۇشى كېرەك. مەسىلىنى بۇنداق ئوتتۇرىغا قويۇشمىز، دۇنيا يارىلىشىنىڭ ئەسلى ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچى قانۇنىيىتىنى ئاساس قىلغان بولۇپ، ياخشى ــ يامانلىقنىڭ ئەڭ تۈپ بۇلىقىنى ئاساس قىلىپ، ئىجادىي قابىلىيەتنى ئاشۇرۇش ۋە ئۇنى داۋاملىق قوزغاپ تۇرۇشنى مەقسەت قىلىدۇ. مەيلى تەبىئىي خۇشلۇق ياكى ناخۇشلۇقنىڭ تەقەززاسىغا ئۇچرايدىغان ھايۋانات ھەرىكىتى بولسۇن ياكى ئەقلىي بولغان خۇشلۇق ياكى خاپىلىقنىڭ تەقەززاسىغا ئۇچرايدىغان ئىنسانلار ھەرىكىتى بولسۇن، ئومۇمەن بىر خىل نەپس تەلەپ ئاساسىدا بارلىققا كېلىدۇ. بۇنداق نەپس تەلەپ نېگىزلىك بولسۇن، ئەمما قارىغۇلارچە بارلىققا كېلىپ تۇرىدۇ. نەپس تەلەپ يالغۇز ئىنسانىيەتتىلا ئەمەس، بارلىق

مەۋجۇداتلاردا بولىدۇكى، بۇنداق تەبىئىيلىك بولمىسا، ئىنسانىيەت ياكى ھايۋانلار دۇنياغا تۆرەلمىگەن بولاتتى. شۇنداق بولغاچقا، نەپس تەلەپ بارلىق قەبىھلىك ھەم ساۋابلىقنىڭ ئەسلى ھەرىكەتلەندۈرگۈچىسى بولىدۇ. بىز بۇ يەردە ئەنە شۇنداق تەبىئىيلىك ئاساسىدا بارلىققا كەلگەن ئاڭلىق ھەم تەبىئىيلىككە ئوخشاش قوزغىلىپ تۇرىدىغان ياخشى ئارزۇ ئاساسىدىكى قانائەتسىزلىكنى تەشەببۇس قىلىمىز. چۈنكى ئەگەر بىر كىشى رېئال تۇرمۇشقا شۈكرى قىلمىدىغان ياكى رېئاللىققىنى پۈتۈنلەي جەزملەشتۇرىدىغان بولسا، ھەممە نەرسىنى توغرا، ياخشى، گۈزەل، مۇكەممەل دەۋەرسە، ئۇلارنى تېخنىمۇ توغرا، ياخشى، گۈزەل، مۇكەممەل قىلىشقا ئىرادە قىلمىسا، بۇنداق ئادەمدە «ئارزۇ» مۇ بولمايدۇ، ئارزۇنى گەۋدىلەندۈرۈش ئۇچۇن ئىجادىي پائالىيەتكىمۇ كىرىشەلمەيدۇ. پەقەت رېئاللىققىنى ئانائات ھاسىل قىلمايدىغان، تەييار تەجرىبىلەرگە قارىغۇلارچە چوقۇنمايدىغان، شۇبھىلىنىشكە، يېڭىلىق يارىتىشقا جۈرئەت قىلالايدىغان، رامكۇزلىق ۋە رامكىلارنى رەت قىلىپ، ئۆزىنىڭ پىكرىنى دادىل ئوتتۇرىغا قويالايدىغان كىشىلەردىلا ئارزۇ تۇغۇلىدۇ ۋە ئارزۇنى ئىشقا ئاشۇرىدىغان ئىجادىي پائالىيەت بولىدۇ. بۇنداق ئادەملەر ئازغىنا شامالغىمۇ ئايلىنىۋېرىدىغان پىرقىرىغۇچ بولۇپ قالماستىن، دىئالېكتىك ماھىرىيالىزم يېتەكچىلىكىدە كومۇنىزم غايىسىنىڭ تەلەپلىرى بويىچە، بارغانسېرى كۆپرەك ئارزۇ ۋە ئىجادىيەتلەردە بولىدۇ.

ئالايلۇق، خىيالىي سوتسىيالىزمچىلارنىڭ ۋەكىللىرىدىن ئەنگلىيەلىك توماس . مور 1516 ــ يىلى «ئوتوپىيە» دېگەن مەشھۇر ئەسىرىنى يېزىپ، غايىۋى ئارال جەمئىيىتىنىڭ گۈزەل تۇرمۇشىنى تەسۋىرلىگەن؛ 1602 ــ يىلى ئىتالىيەلىك كامپانىللا «قۇياش شەھىرى» دېگەن مەشھۇر ئەسىرىنى يېزىپ، گېنۇيە ساھەتچىسىنىڭ يىراق بىر سەھرادا كۆرگەن گۈزەل ئىجتىمائىي

تۇزۇم ھەققىدىكى كەچۈرمىشىنى ھېكايە قىلغان. ئېنگېلسنىڭ سۆزى بويىچە ئېيتقاندا، ئۇلار «غايىۋى ئىجتىمائىي تۇزۇمنىڭ خىيالىي تەسۋىرى» نى قىياس قىلغان. بۇ ئەسەرلەردە ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئىدىيە مەيلى قانداق خىيال بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، كىشىلەر ئۇلاردىن تۇنجى قېتىم: خۇسۇسىي مۇلۇكنى دۆلەت ئىختىيارىغا ئۆتكۈزۈش، ئىشلىمەي چىشلەيدىغان ھادىسىلەرنى تۇگىتىش، ھەممە كىشى ئەمگەك ۋە پەن – مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىغا قاتنىشىش، سىنىپىي زۇلۇمنى، ئىشچى – دېھقانلار ئوتتۇرىسىدىكى ۋە شەھەر – يېزىلار ئوتتۇرىسىدىكى پەرقنى يوقىتىش، ئەمگىكىگە قاراپ ھەق بېرىش قاتارلىقلار ھەققىدە تەسەۋۋۇرغا ئىگە بولغان. ئۇلار تەتقىق قىلغان ئوبىيېكتتا ئىنتايىن مۇرەككەپ ئىجتىمائىيەت بولغاچقا، ئۇلاردا ئۆز ھاياتىدا رېئاللىقنى ئۆزگەرتىش ئارزۇسى بولغاچقا، ئاشۇ ئىجادىي پىكىرده بولالمغان، گەرچە ئۇنى ھەل قىلالمىغان بولسىمۇ.

پرولېتارىيات ئۇستازلىرى ئاشۇلارنىڭ ۋە XIX ئەسىردىكى ئۇچ خىيالىي سوتسىيالىزمچىلارنىڭ قىياسلىرى ئاساسىدا سوتسىيالىزمنى خىيالدىن پەنگە ئايلاندۇردى. XIX ئەسىردە ئۇلۇغ سەنئەتكار ئالىم داۋىنچ ئادەم كۆچى بىلەن ئۆچۈرۈلىدىغان بىر ئايروپلاننى لايىھىلەپ سىناق قىلغان. داۋىنچىنىڭ ئادەم كۈچى بىلەن ئۇچىدىغان ئايروپلانى ھازىرقى زامان پېنىده مۇمكىن بولمىسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ ئارزۇسىنى كىشىلەر يۈز يىللاپ تىرىشىپ يۈرۈپ XX ئەسىرده ئىشقا ئاشۇردى. بۇلاردىن شۇنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇكى، ئارزۇ بولۇش، بولغاندىمۇ توغرا مەقسەتلىك ئارزۇ بولۇش ئىنسانچىلىقنى ھاسىل قىلىشنىڭ ئېپتىمالىيىسى. ئەمەلىيەتتىمۇ «ئالدىرىماي ماڭىدىغان كىشى، ئەگەر ئۆز مەقسىتىدىن ئايرىلىپلا كەتمەيدىغان بولسا، مەقسەتسىز تەمتىرەپ يۈرگەن كىشىگە قارىغاندا ھامان تېز ماڭىدۇ». ئىجادىيەتمۇ ئارزۇ بولغاندا، ئارزۇسى يوق بولسىمۇ، توغرا غايىسى يوق گەپ-

ئادەملەردىن ئۆتۈپ كەتكىلى بولمىدۇ. بىر مۇنچە ئالىملار، مۇتەپەككۇرلار ئەسلىدە خىيالىي سوتسىيالىستلارغا ئوخشاش رېئاللىقنى ئۆزگەرتىش ئارزۇسىدىكى كىشىلەر ئىدى. شۇڭا ئۇلار ئاشۇ ئارزۇ بىلەن ئۆزلىرى ياشاۋاتقان زامانىدىن ھالقىپ ئۆتۈپ، يىراق كەلگۈسىگە نەزەر تاشلاش بىلەن ئۇلۇغ تەسەۋۋۇرلارنى قىلغان. ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن، ئالىملارنىڭ تەسەۋۋۇرلىرى تەبىئەتتە ياكى جەمئىيەتتە بولىدىغان ئۆزگىرىشلەرنىڭ تالدىن قىلىنغان قىياسلىرى بولۇپ چىقتى. بىز ئاشۇ ئالىملارنىڭ تەسەۋۋۇرلىرى ئارقىلىق تەبىئەتنى بويسۇندۇرۇش ۋە جەمئىيەتنى ئىسلاھ قىلىشنىڭ يوللىرىنى تاپتۇق. ئەمەلىيەتتىمۇ، ئىنسان بولۇش ياخشىلىق، بۈيۈكلۈك، تېخىمۇ گۈزەللىكنى قوغلىشىش بولۇپ، ئۇ، گادايلىق، خورلۇق، ئاجىزلىق، نائىناقلىق، بىغەملىك، چۈشكۈنلۈك، بىخودلۇق، نادانلىق ۋە تۇرلۇك پىسخىك ئاجىزلىقلار تۈرمۈشىمىزغا ئېلىپ كېلىۋاتقان ئېغىرچىلىق ۋە شۇمۇلۇقلار ئۈستىدىن غەلىبە قىلىدىغان ياخشى ئارزۇلاردا بولۇش بىلەن چەمبەرچاس باغلىنىپ كەتكەن. ھەربىر ۋىجدان ئىگىسى مانا مۇشۇنداق ئارزۇغا ئىگە بولىدۇ ۋە شۇنداق ئارزۇنى ئىشقا ئاشۇرۇۋاتقانلارنىڭ غەلىبىسىدىن پەخىرلىنىدۇ. مانا بۇ بىزنىڭ تۇغمىلىقتىن ياكى تەبىئىي نەپىس تەلەپتىن ئۈستۈن بولغان غايىۋى ئادەملىكنى سېزىش ئېكىسىزدۇر. بۇنداق مەنىۋى غايىلەر ئاساسىدىكى ئارزۇنى تۇغما پەزىلەت دېيىش ياكى ئۆزلۇكىدىن قوزغىلىدىغان ھايۋانىي نەپسى تەلەپ دەپ تەسەۋۋۇر قىلىش گويا ئوقۇماي ياكى مەشق قىلماي تۇرۇپمۇ ئىجاد قىلىمەن دېيىشتۇر، ئەلۋەتتە. دېمەك، ئارزۇنى گەۋدىلەندۈرۈشتىن ئىبارەت ئىجادىيەت ئۇسۇلى كىشىلەرنىڭ تەبىئەتنىڭ سىرلىرىنى بىلىشكە يېڭى تەتقىقات ساھەلىرىنى ئېچىشقا، ئىنسان بولۇشنىڭ بارلىق پەزىلەتلىرىنى يېتىلدۈرۈش ۋە جارى قىلدۇرۇشقا يېتەكلەيدىغان پاشلامچىدۇر.

ئارزۇنى گەۋدىلەندۈرۈش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ ئىجاد قىلىش-
نىڭ كونكرېت ئۇسۇلى مۇنداق: ئارزۇنى تەھلىل قىلىش مەجلى-
سى چاقىرىلىدۇ، 5 — 10 كىشى قاتنىشىدۇ، مەجلىس 1 — 2
سائەت داۋاملىشىدۇ، مەجلىستە رىياسەتچى ئىسلاھ قىلىش ئارزۇ-
سىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ، ئىشتراكچىلار ئۇنىڭ ئارزۇسى بويىچە
بىرىدىن كارتۇچكىغا ئۆز پىكرىنى يېزىپ، ئۆزئارا ئالماشتۇرۇپ
كۆرۈشكە باشلايدۇ، بۇلار 50 — 100 گىچە ئارزۇنى ئىشقا ئا-
شۇرىدىغان پىكرىنى هاسىل قىلدۇرىدۇ - دە، مەجلىس توگەيدۇ.
رىياسەتچى ئۇ پىكرلەرنى رەتلەپ، رېئاللاشتۇرۇشقا بولىدىغان-
راق پىكرلەرنى تاللىۋېلىپ تەكرار تەتقىق قىلغاندىن كېيىن،
كونكرېت ئىسلاهات لايىهىسىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، رېئاللىقنى
ئۆزگەرتىشكە باشلايدۇ.

هازىر بۇ ئۇسۇلمۇ دۇنيا مىقياسىدا قوللىنىلىۋاتقان نۇق-
تىلىق ئىجادىيەت ئۇسۇلى بولۇپ، ئەمەلىيەت بۇ ئۇسۇلنى ئىگە-
لىۋالغاندا، ئەقىلنى زور دەرىجىدە تەرەققىي قىلدۇرۇپ، ئىجادى-
يەتنى ئەۋج ئالدۇرغىلى بولىدىغانلىقىنى ئىسپاتلىدى.

8) نۇقسان تېپىش ياكى كەمتۇكلۈكنى تېپىش ئۇسۇلى

نۇقسان تېپىش ياكى كەمتۇكلۈكنى تېپىش ئۇسۇلى شەي-
ئىلەرنىڭ نۇقسان ۋە كەمتۇك جايلىرىنى بىر - بىرلەپ ئوتتۇ-
رىغا قويۇش ئارقىلىق ئۇلارنى ئىسلاھ قىلىشنىڭ لايىهىسىنى
پىلانلاشتىن ئىبارەت ئىجادىيەت ئۇسۇلىدۇر.

بىر نەرسىدىكى نۇقساننى تېپىش مەسىلىنى سېزىۋېلىش
بولۇپ، ئۇنى هەل قىلىش ئىجاد قىلىش بولىدۇ. كۇندىلىك
ئۆگىنىش، تۇرمۇش، خىزمەتتە كەمچىلىكلەرگە جىددىي قارىغان-
دا، مەسىلىدىن ئۆزىنى قاچۇرمىغاندا، زىددىيەتلەرنى هەل قىلىش
ئىرادىسى بويىچە ئىلگىرىلىگەندە، كەمچىلىكنى ئارتۇقچىلىققا

ئايلاندۇرغىلى بولغاندەك، هەر قانداق نەرسىدىكى نۇقساننى بايقىۋېلىپ ئۇنىڭغا جىددىي قارىغاندا ۋە ئۇنى ئوڭشاشقا بەل باغلىغاندا، ئىجاد قىلغىلى بولىدۇ. كىر ئالغۇنىلىك كەشپ قىلىنىشى كىشىلەرنى قول بىلەن كىر يۇيۇشتىن ئازاد قىلغان بولسىمۇ، ئەمما كىر ئالغۇدا يۇغان كېيىملەرگە ئوششاق يىپلار چاپلىشىپ قالاتتى، شۇڭا كىشىلەر كېيىمنى بىراقلا پاكىز يۇيۇش ئوچۇن، كىر ئالغۇدىكى ئاشۇ نۇقسانغا جىددىي قارىدى، شۇنىڭ بىلەن قېلىن توقۇلغان نىلوندا خالتىچاق ياساپ ئىشلىتىش ئارقىلىق، چاپلاشقۇچى يىپلارنى سۇزۇۋېلىپ، كىر ئالغۇدىكى نۇقسانىنى ئوڭشىدى.

ياپونىيىده كىشىلەر بولكا يەيدىغان بولغاندىن كېيىن سېرىق ماي قوتىسى ئەتىۋارلاشتى، شۇنىڭ بىلەن بۇنداق قوتى-
نى ياسىغان كارخانىلار تازا پايدا تاپتى، بىر مەزگىل ئوتكەن-
دىن كېيىن، بىر كىچىك كارخانا بۇنداق قوتىنى ياسىماقچى بولدى، ئەمما يەنە شۇنداق قوتا ياسىغاندا، دېگەندەك پايدا ئالالمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ، ئۇ قوتىلارنىڭ ئەينىنى ئىز-
دەپ يۇرۇپ، كىشىلەردىن «بۇ قوتا تازا ئەپلىك ئىكەن، ئەمما پىچاق قويىدىغان يېرى بولمىغاچقا، پىچاقنى قوتىغا سېلىپ قويسا، ماي چاپلىشىۋالىدىكەن، هەر قېتىم سېرىق ماي يېگەندە پىچاقنىڭ سېپىنى سۇرتۇشكە توغرا كېلىدىكەن» دېگەن ئىنكاسنى ئاڭلىدى. شۇنىڭ بىلەن دەرهال قوتىغا پىچاق قويىدىغان بىر قەۋەت چىقىرىپ ياسىدى - دە، ناهايىتى كۆپ پايدا ئالدى. تۇرمۇشتا مۇنداق مىسالار ناهايىتى كۆپ ئۇچرايدۇ. قاتتىق ئورۇندۇقتىن دىۋانغا، سافاغا تەرەققىي قىلىشىمىز، هارۋىدىن ۋېلىسىپىتكە، ماشىنىغا تەرەققىي قىلىشىمىزمۇ ئەنە شۇنداق ئەنە-
ئەنىۋى نەرسىلەردىن نۇقسان ۋە كەمتۇكلۈك تېپىش ۋە ئۇلارنى ئىسلاھ قىلىپ ئوڭشاش ئارقىلىق ئىشقا ئاشۇرۇلغان. كۇندىلىك تۇرمۇشىمىزدا، مەشغۇل بولۇۋاتقان تۇرلۈك خىزمەتلىرىمىزده ۋە

ئىشلىنىۋاتقان تۇرلۇك بۇيۇملىرىمىزدا كەمتۈكلۈك ۋە نۇقسان بولماي قالمايدۇ. ھەر كىم ئۆزى قىلىۋاتقان ھەربىر ئىشنى ياخشى قىلىشنى ئويلايدۇ، ھەمىمە ھۈنەرۋەن ئۆزى ئىشلەپ چىقارغان مەھسۇلاتنىڭ بازارلىق بولۇشىنى ئۈمىد قىلىدۇ، ئەمما نۇرغۇن كىشىلەر ئۆز خىزمەتلىرىدىكى ۋە ئۆزلىرى ئىشلەپ چىقارغان بۇيۇملاردىكى كەمچىلىك، نۇقسانلارنى تېپىشقا ئېرىنىپەك لىك قىلىدۇ، بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى، خېلى كۆپ ئادەملەر ماختانچاق كېلىدۇ، يەنە خېلى كۆپ ئادەملەر غاپىل بولىدۇ، ئۆزلىرىنىڭ خىزمەتلىرىگە ۋە ئۆزلىرىنىڭ ئىجاد قىلغان نەرسىلىرىگە تەمەننا قويۇپ، ئىلاھ قىلىشنى راۋا كۆرمەيدۇ، ئۆزلىرىنىڭ رېئال ئەھۋالىدىن قانائەت ھاسىل قىلىدىغان بۇنداق پىسخىك ھادىسە كىشىلەرنى تېزلىكتە ئالغا باسقىلى قويمايدۇ، بۇلۇپمۇ بەزى كىشىلەر تەدانلىق قىلىمەن دەپ، ھە دېسىلا ماھىيەتسىز نەرسىلەر بىلەن قانائەت قىلىپلا قالماستىن، كىشىلەر كۆرۈپ تۇرغان ئەيىبلىك تەرەپلىرىنىمۇ يوشۇرىدۇ، ئەمەلىيەتتە زىيان ئۆزىگە بولىدۇ. ئوبيېكتىپ ئەمەلىيەتنىڭ تەرەققىيات تەلىپى بۇنداق قىلىقلارنىڭ ئەكسىچە بولۇپ، رېئاللىقنى ئىلاھ قىلغاندا، ئادەتكە ئايلانغان خاتا نەرسىلەر، ماھىيەتسىز شاكال نەرسىلەرنى چۆرۈپ تاشلىغاندىلا تەرەققىياتقا يۈزلەنگىلى بولىدۇ. ھەرقانداق شەخس ۋە مىللەت ئىلگىرىلەش ئۈچۈن تارىخ تەرەققىياتىنىڭ ئوبيېكتىپ تەلىپىگە ئۇيغۇنلاشمايدىكەن، ئۇنىڭ ئارقىدا قالغىنى قالغان. شۇڭا، نۇقسان ۋە كەمتۈكلۈكنى تېپىش ئۈسۈلىنى ئالغا ئىنتىلگۈچى ھەرقانداق شەخسى ۋە جەلق قولغا ئېلىشى كېرەك. ئۆزىنىڭ كەم يەرلىرىنى كۆرەلىگەن، تولدۇرالمغانلارلا يېڭىلمەستۇر.

9) ئامماباب ئۇسۇللار

40 - يىللاردا ئامېرىكا ۋە ياۋروپادىكى بىر قىسىم ئىلمىي لەردە ئىجادىيەت ئۇسۇللىرى ئۇستىدە تەتقىقات باشلانغاندىن تارتىپ بولغان يېرىم ئەسىر جەريانىدا، ئالىملار مىليونلىغان پۇقرالار ھەم كېلەچەكنىڭ قۇرغۇچىلىرى بولغان بالىلارغا ئۆگۈن ئىجادىيەت ئۇسۇللىرىنى ئىجاد قىلىشتا تالاھىدە تۇرلۇك ئۇسۇللارنى بارلىققا كەلتۈردى.

بۇ ئۇسۇللاردا ئورتاق تەكتلىنىدىغان بىر نۇقتا ئەسلىدە كىگە ئوخشاپ قالماسلىق بولۇپ، ئاساسلىقى قانداق قىلغاندا ئەسلىدىكىدىن ياخشى ۋە ئەسلىدىكىگە ئوخشاپ قالمايدىغانلىقى يەنى ئىجاد قىلىمەن دەپ تالاي ھەرىكەتلەرنى قىلغاندىن كېيىن يەنە ئەسلىدىكى شەكىلگە قايتىپ قالىدىغان تەكرارلىقنىڭ ئالدىنى ئېلىش نىشان قىلىنىدۇ. بۇلارنى تۇرلىرى بويىچە كۆرسىتىپ ئۆتەيلى:

1. قوشۇش: بىر نەرسىنى چوڭايتىش، قېلىنلاتىش، ئېگىزلىتىش، ئۇزارتىش قاتارلىقلار. بىز قوشۇش ئارقىلىق بىر خىل نەرسىنىڭ ئىش ئۈنۈمىنى ئۆستۈرەلەيمىز ياكى بىر خىل ئىشقا ئىشلەيدىغان نەرسىنى كۆپ خىل ئىشلىتەلەيمىز. قېرىنداش بىلەن ئۆچۈرگۈچنى قوشۇپ، ئۆچۈرگۈچلۈك قېرىنداش ياساش، ئۇچ قەلەم بىلەن دۇتنى قوشۇپ، گاڭبى قەلەم ياساش، رادىئو بىلەن ئۇنىڭالغۇنى قوشۇپ، رادىئولۇق ئۇنىڭالغۇ ياساش، چىش پاستىسىغا دورا قوشۇپ دورىلىق چىش پاستىسى ياساش، ئىككى ئەينەك ئارىسىغا بىر خىل ئالاھىدە ماتېرىيال قوشۇپ سۇنمايدىغان ئەينەك ياساش قاتارلىقلار. بۇنداق قوشۇش ياكى ئۆز جىسمىنى جىسمىغا قوشۇشتىلا رول ئويناپ قالماستىن، مەنۇي مەھسۇلاتلار ئىجادىيىتىدىمۇ رول ئويناپدۇ. مەسىلەن، پىسخ

خولوگىيە بىلەن پىداگوگىنىڭ قوشۇلۇشى ئارقىسىدا ماتارىپ پىسخولوگىيىسى بارلىققا كەلدى؛ جۇغراپىيە بىلەن ئىختىسادشۇناسلىقنىڭ قوشۇلۇشى ئارقىسىدا ئىقتىسادىي جۇغراپىيە بارلىققا كەلدى ... بىرىكتۈرۈش، بۇنىڭدىن شۇنى كۆرگىلى بولىدۇكى، بۇ نەرسىنىڭ بىر نەرسىنى قوشۇپ بىر ھەسسە ئېگىزلەتسەم قانداق بولىدۇ، بىر ھەسسە ئۈزارتىپ باقسام قانداق بولىدۇ، بىر ھەسسە قېلىنلىتىپ باقسام قانداق بولىدۇ، ۋاقىتنى ياكى قېتىم سانىنى ئۈزارتسام قانداق بولىدۇ؟ دېگەندەك سوئاللار بىلەن تۇرلۇك ئىجادىيەت لايىھىلىرىنى تاللاش مۇمكىن.

2. ئېلىۋېتىش: بىر نەرسىنى كىچىكلىتىش، يىنىكلىتىش، ئازايتىش، پەسەيتىش، تەبىئىيكى بۇ ئۇسۇل قوشۇش ئۇسۇلىنىڭ ئەكسىچە بولغان قىياس، پەرەزلەر ئاساسىدا ئىجادىيەت يولىنى ئاچىدۇ.

3. كېڭەيتىش: بىر نەرسىنى كېڭەيتىش، يوغىنىتىش، يال پاقلاش، بۇنداق كېڭەيتىشنى بىر نەرسىنىڭ شەكلى، ئېغىرلىقى، باھاسى، ئىشلىتىلىش دائىرىسى جەھەتلەردىن ئويلاشقا بولىدۇ. مەسىلەن، زاپچاس قوشقاندا قانداق بولىدۇ؟ ئېگىزرەك، ئۇزۇنراق بولغاندا قانداق بولىدۇ، دېگەنلەرنى ئويلاپ كۆرۈش.

4. مۇجۇش: بىر نەرسىنى مۇجۇپ ئەسلىدىكىدىن كىچىك لىتىش. مەسىلەن، بۇنى تەقى - تۇرقى، باھاسى، ئىشلىتىلىش دائىرىسى جەھەتلەردىن ئويلاشقا بولىدۇ. بىر نەرسىنىڭ مەلۇم زاپچاسلىرىنى ياكى قىسمىنى ئېلىۋېتىش ياكى ئەسلىدىكى تۇرقىنى مۇجۇپ كىچىك، قىسقا، نېپىز، پاكار، يەڭگىل قىلغاندا قانداق بولىدىغانلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلىش.

5. ئۆزگەرتىش: بىر نەرسىنىڭ شەكلى، ئۇزۇن - قىسقىلىقى، رەڭگى - رۇخسارى، تەمى قاتارلىقلارنى ئۆزگەرتىش. مەسىلەن، يېڭىباشتىن قۇراشتۇرۇپ باقساق قانداق بولىدۇ، ھەرىكەت ھالىتىنى ئۆزگەرتىپ باقساق قانداق بولىدۇ، باشقىچە شەكىلدە ياساپ باقساق قانداق بولىدۇ، دېگەنلەرنى تەسەۋۋۇر قىلىش.

6. ياخشىلاش: بىر نەرسىنى تېخىمۇ ياخشىلاش، تەرتىپىنى ئۆزگەرتىش مۇمكىنمۇ؟ ئامىللىرىنى ئۆزگەرتىش مۇمكىنمۇ؟ ئاساسىي ئۆلچەم ۋە قەدەم باسقۇچنى ئۆزگەرتىش مۇمكىنمۇ دېگەنلەرنى تەسەۋۋۇر قىلىش.

7. جۇپلەش: بىر نەرسىنى يەنە بىر نەرسىگە جۇپلەش.

8. دوراش: باشقا نەرسىلەرنىڭ تەقى - تۇرقى، قۇرۇلمىسى، رەڭگىنى دوراش.

9. ئورنىنى ئىگىلەش: باشقا بىر مەھسۇلات، ماتېرىيال، زاپچاس، ئۇسۇللار ئارقىلىق ئورنىنى ئىگىلەش، بۇنىڭ ئورنىنى ئالىدىغان باشقىچە ماتېرىيال بارمۇ؟ باشقىچە تەركىب بارمۇ؟ باشقىچە ئۇسۇل بىلەن ياساپ چىقىش مۇمكىنمۇ؟ دېگەنلەرنى تەسەۋۋۇر قىلىشقا بولىدۇ. مەسىلەن، ئېنېرگىيىنى ئالىدىغان بولساق، ئۆسۈملۈك ئېنېرگىيىسى، خىمىيىۋى ئېنېرگىيە، ئاتوم ئېنېرگىيىسى، يادرو ئېنېرگىيىسى، ھىدرو ئېنېرگىيىسى قاتارلىقلار ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش نۇرغۇن نەرسىلەر بىرىنىڭ ئورنىنى يەنە بىرى ئىگىلەش خاراكتېرىگە ئىگە.

10. يۆتكەش: ئورنىنى ئالماشتۇرۇش، باشقىچە ياخشى تەجرىبە، تېخنىكا پرىنسىپلارنى يۆتكەپ قوللىنىش.

11. تەتۇرىسىگە ئۆرۈش: بىر نەرسىنىڭ ئوڭى بىلەن تەتۇرىنى، ئۇستى بىلەن ئاستىنى، سولى بىلەن ئوڭىنى، ئالدى بىلەن كەينىنى، توغرىسى بىلەن ئۇزۇنىسىنى، ئىچى بىلەن تېشىنى تەتۇرىسىگە ئۆرۈش، يەنى ئاشۇنداق تەتۇرىسىگە ئۆرۈگەندە ۋە قانداق ئۇسۇلدا ئۆرۈگەندە، ئۇنۇمى قانداق بولىدىغانلىقىنى ئويلاپ كۆرۈش.

12. بېكىتىش: ھەرقايسى مەسىلىلەرگە قائىدە، تۈزۈم بەلگىلەش. مەسىلەن، خىزمەت ۋاقتى ۋە تۇزۇمى، ماشىنىلارنى

ئىشلىتىش، مۇھىتنىڭ تېمپېراتۇرىسى، شەكلى، دائىرىسى قاتارلىقلارنى بېكىتىش.

13. ئۆزلەشتۈرۈش: بۇ نەرسىنىڭ ئۇنۇمسىز ھاسىل قىلىدىغان باشقا بىر نەرسە بارمۇ؟ بۇ نەرسىدىن باشقىچە بىر نەرسىنى ھاسىل قىلغىلى بولامدۇ؟ دېگەن سوئاللارنى قويۇپ ئىجاد قىلىش، ئۆزلەشتۈرۈش پرىنسىپلىرىنى تەتبىقلاشتىن ئىبارەت تەپەككۇر ئۇسۇلىدۇر. مۇنداق ئۆزلەشتۈرۈش مۇۋەپپەقىيەتلىك بولغاندا، تەييار بار بولغان ماتېرىيال، تېخنىكا سەۋىيىسى ئاساسىدا ئويلاپ باقمىغان يېڭى نەتىجىلەرگە ئېرىشكىلى بولىدۇ. زامانىمىزدا تۈرلۈك ھەربىي سانائەت تېخنىكىلىرى خەلق تۇرمۇشىغا ئۆزلەشتۈرۈشكە ئوخشاش مۇرەككەپ تېخنىكىلارمۇ مۇشۇ ئۇسۇل بىلەن مۇۋەپپەقىيەتلىك بولغان.

14. شالغۇتلاشتۇرۇش: بۇ خۇددى زوئولوگىيە ۋە بوتانىكا پەنلىرىدە ئوتتۇرىغا قويۇلغان نۇرغۇن ھايۋانات ھەم زىرائەت، مېۋىلەرنى شالغۇتلاشتۇرۇش نەتىجىسىدە ئەسلىدىكى ئەسلىدىن ئەلا بولغانلىقىغا ئوخشاش ئىش بولۇپ، بۇ پەنلەردە قازىنىلغان مۇۋەپپەقىيەتنى ئىلمىدىمۇ قوللىنىشقا بولىدۇ. سورتلار يېڭى ئۆزلىرىنى گىرەلەشتۈرۈپ يېڭى سورت ۋە تۈرلەرنى ئىشلەپچىقىرىشقا بولىدۇ.

15. يېڭىباشتىن قۇراشتۇرۇش: قۇراشتۇرۇش ئەمەلىيەتتە تەشكىللەش شەكلىدۇر. ماركسنىڭ «كاپىتال» دېگەن ئەسىرىدە بوتسرىن كىلاتاسى بىلەن چۈمۈلە كىلاتاسىنىڭ كاربون، ھىدروگېن، ئوكسىگېنلاردىن تەركىب تاپقانلىقىنى. بىراق قۇرۇلمىسى ئوخشاش بولمىغانلىق ئۈچۈنلا ئايرىم - ئايرىم ماددا بولۇپ شەكىللەنگەنلىكى كۆرسىتىلگەن. ئەمەلىيەتتىمۇ تەركىبى ئوخشاش نەرسىلەرنىڭ قۇراشتۇرۇلۇشى ئوخشاش بولمىغانلىقى ئۈچۈنلا ئۇنۇمى ئۆزگىرىپ كېتىدۇ. مەسىلەن، بردىلياننت بىلەن

سۇرمە تاشنىڭ خىمىيىۋى تەركىبى پۈتۈنلەي ئوخشاش بولسىمۇ، باشقىچە رېئاكسىيىلەشكەنلىكتىن، بىرى قاتتىق، بىرى يۇمشاق نەرسە پەيدا بولغان. مۇشۇ قائىدىگە ئاساسەن، نۇرغۇن نەرسىلەرنى يېڭىباشتىن قۇراشتۇرۇش مۇمكىن.

يۇقىرىقىلاردىن كۆرگىلى بولىدۇكى، ئىجادىيەت ئۇسۇللىرىنىڭ ھەر قانداقى ئەسلىدىكى خىيالىمىزنى ئۆزگەرتىش ۋە باشقىلارغا ئوخشىمايدىغان بىر نۇقتىدىن مەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويۇش ھەم ھەل قىلىشنى شەرت قىلىدۇ. ئالىملارنىڭ ئىجادىيەت ئۇسۇللىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشىمۇ دەل بىزنىڭ ئوخشىمايدىغان نۇقتىلاردىن مەسىلىلەرنى ئويلىشىمىزغا ۋە شۇ ئارقىلىق ئالدىمىزغا يولۇققان مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشقا ئىلھام بېرىشتىن ئىبارەت. ئەمەلىيەتتىمۇ نۇرغۇن نەرسىلەر مەسىلىلەرنى ئوخشىمايدىغان نۇقتىلاردىن ئويلاش ۋە باشقىچە ئۇسۇل بىلەن ئىشلەشتىن كېلىپ چىققان. مەسىلەن، ئۇيغۇرلار ئالدى بىلەن ئىمارەتكە پىشايۋان چىقارغان، ئاندىن پىشايۋاننى قىزىق ئاپتاپ كۈنلىرىدە ۋە يامغۇر ياغقاندا يۆتكەپ ئىشلىتىشنى ئويلاپ سايەۋەن ياسىغان، پىشايۋاننى يۆتكەپ سايەۋەن ياساش مەسىلىسىنى ھەل قىلغاندىن كېيىن، تېخىمۇ يەڭگىل ھەم ھەر كىم ئۆز ئالدىغا كۆتۈرۈپ يۈرىدىغان كۈنلۈك ئىجاد قىلغان. شۇنداقلا قەدىمكى يايلاق تۇرمۇشىدا ئىشلەتكەن ئاق ئۆيلەرنى ئۇزۇلۇكسىز ئۆزگەرتىپ، ئۆلگەندىن كېيىنمۇ شۇنداق ئۆيلەردە ياتمىدىغان قىياس بىلەن گۈمبەزلەرنى ئىجاد قىلىپلا قالماستىن، زامانىمىزدىكى ئەڭ ئالىي ئىمارەتلەرنىڭ ئۇستىگىمۇ شۇ يايلاق ھاياتىمىزنىڭ خاتىرىسى بولغان گۈمبەز شەكلىنى چىقىرىپ ھەم زامانىۋى ھەم ئاددىلىشىپ كەلگەن ئەنئەنىۋى، ئۆيلىرىمىزدىكى مورا ۋە مېھراب شەكىللىرىنى ئۆينىڭ ئىچىدىن بىنالارنىڭ سىرتىغا كۆچۈرۈپ ھەم تارىخىمىزنى ئەسلەيدىغان ھەم زامانىۋى بىناكارلىقنىڭ گۈزەللىكىنى ئىپادە

دىلەيدىغان ئۆزگىچىلىكنى ئىپادىلەپلا قالماستىن، ئوردا ـ ساراي، مەسچىت ـ مەدرىس ۋە ئۆيلىرىمىزنىڭ ئىچىگە چىقىرىدىغان نەقىشلەرنى ئىمارەتنىڭ سىرتىغا كۆچۈرۈپ پۈتكۈل شەھەر ھەم يول ـ كوچىلارغا گۈزەللىك بېغىشلايدىغان بەدىئىي لىكمۇ يارىتىلدى. كۈندىلىك تۇرمۇشىمىزغا قارىساقمۇ ئەنە شۇنداق ئىجادىيەت بىلەن تولغان دۇنيانى كۆرىسىز. مەسىلەن، شىرماندۇق ۋە چامادانلار كۆتۈرۈشكە بىئەپ بولغان كات ۋە ساندۇقلارنىڭ ھازىرقى ئەۋلادى؛

پاتېفون تەخسىسى تىل چوتكىسىنىڭ تەقلىدىي ئەۋلادى؛

چاسا ئۇنىئالغۇ يوغان ھەم يۇمىلاق ئۇنىئالغۇنىڭ ئەۋلادى؛

ساقال قىرغۇچى بېرىتۋالار ئۇستىرىنىڭ بالىسى؛

ھازىرقى تۇرلۇك كۆركەم پىچاقلار قەدىمكى غىلاپلىق ئاددىي پىچاقنىڭ ئەۋلادى؛

ھازىرقى ئاپتوموبىللار ھارۋىدىن تەرەققىي قىلىپ چىققان؛

ھازىرقى تۇرلۇك ئايروپىلانلارنى كىشىلەر لەگلەك ياكى قۇشلارنىڭ ئۇچۇشىغا تەقلىد قىلىپ ئۆزۈن مۇددەت تەتقىقات قىلىپ كېيىن ياساپ چىققان.

.....

جانلىق تۇرمۇشتا ھەركۈنى ئۆزگىرىپ تۇرىدىغان كىيىم ـ كېچەك نۇسخىلىرى ۋە گۈزەللىك قوغلىشىپ ئىجاد بولۇۋاتقان تۇرمۇش بۇيۇملىرىغا قاراپلا، دۇنيانىڭ پەقەت قولايسىز، ئەقىلغا ئۇيغۇن كەلمەيدىغان، ئەپلىك بولمىغان، ئىلمىي بولمىغان نەرسىلەرنى ئادەتكە قارشى ھالدا يېڭىلاش، بار مەھسۇلات ياكى سايمانلارنى ياخشىلاش بىلەن بىر چاغدا يېڭى مەھسۇلاتنىمۇ تەسەۋۋۇر قىلىش ئارقىلىق گۈزەللىك بېرىۋاتقانلىقىنى كۆزەلەيمىز. دېمەك، ھە دېسىلا كونىلىققا ياكى كۆنۈكۈپ كەتكەن قېلىپىلىققا قارشى بولغان بىر ئاددىي تەسەۋۋۇر رېئال تۇرمۇ-

شىمىزغا ۋە كونكرېت خىزمەتلىرىمىزگە ئۆزلەشتۈرۈلگەندىن كېيىن، تۇرمۇش ۋە خىزمەت ئەھمىيىتىمىزدە چوڭقۇر ئىنقىلابىي كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

بىراق، خىياللار بۇيۇك بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئىنشائىلىق ئورۇنلىشىلا بەرىكەتلىك ھەرىكەت پەيدا قىلغاچقا، بىز كاللىمىزدا ئويلىغان تۇرلۇك خىياللارنى يۇقىرىدىكى 15 تۈرلۈك ياكى يېڭى ئىجاد بولغان بەزى ئامما بىاب ئۇسۇللار بىلەن يۇگۇرتۇپ ماڭساق، تەكرارلىنىق ۋە بۇرۇن باشقىلار ھەم بىز ئۆزىمىز ئويلاپ بولغان قېلىپلارغا كىرىپ قالماي يېڭى پىكىرلەرگە كىرەلەيمىز. چۈنكى بىز ئويلىغان ئىجادىي تەسەۋۋۇرلارنىڭ ئىختىيارسىز ئوتتۇرىغا قويۇلۇشى كىشىلەرنىڭ ئىدىيىسىگە ۋە تۇرمۇش پوزىتسىيىسىگە زور تەسىر كۆرسىتىدۇ. بۇ ئۇسۇللارنى بىز ئېلىمىزنىڭ ئىجادىيەتشۇناسلىرى ئاتىغان تىل بىلەن بالىباب ئەقىلدار ئۇسۇللار دەپ ئاتىساقمۇ، ئەمما ئۇلار ئىشلەپ چىقىرىش تەرتىپى، مەمۇرىي باشقۇرۇش ئورگانلىرى، ماتېرىيال قەدەم باسقۇچلىرىدا ھەمدە تۇرلۇك ھۇنەرۋەنچىلىكلەردە قوللىنىلسا يۇقىرى ئۈنۈم بېرىدۇ. بۇ يەردە فىيگى ئوتتۇرىغا قويغان: «ئاددىي بىر تەسەۋۋۇرنىڭ كونكرېتلىشىشى چوڭقۇر بىر ھەيدان ئىنقىلابىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ» دېگەن سۆزنى ئۇنتۇپ قالمايلى.

10) ئۆزلەشتۈرۈش ئۇسۇلى

ئۆزلەشتۈرۈش ئۇسۇلى ـ باشقا نەرسىلەرنىڭ ئارتۇقچىلىقى ۋە فۇنكسىيىسىنى ئۆزلەشتۈرۈش ئارقىلىق، ئىجادىيەت ھەقىقىتىگە يېتىشكە ئېيتىلىدۇ، يەنى مەلۇم بىر ساھەنىڭ پەن ـ تېخنىكا پرىنسىپلىرىنى ۋە ئۇسۇللىرىنى يەنە بىر ساھەگە تەتبىقلاشتىن ئىبارەت ئىجادىيەت ئۇسۇلى ـ ئۆزلەشتۈرۈش ئۇسۇ-

لى دەپ ئاتىلىدۇ. مۇۋەپپەقىيەتلىك بولغان ئۆزلەشتۈرۈش ئىجادىيىتى كىشىلەرنى تەييار بار بولغان ئىدىيە، ماتېرىيال ۋە تېخنىك سەۋىيىسى جەھەتتە ئويلاپ باقمىغان يېڭى مۇۋەپپەقىيەتلەرگە ئېرىشتۈرىدۇ. مەسىلەن، ھازىرقى زامان ھەربىي تېخنىكىسى پىلانلىق تۈردە خەلق ئىشلىرى تېخنىكىسىغا ئايلاندۇرۇلغاندىن كېيىن، غايەت زور يېڭى قىممەتلەر يارىتىلدى. ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن، ھاۋا قاتنىشى ئىشلىرىدا گاز پۈركۈش تېپىدىكى ماتورلار ناھايىتى تېزلىك بىلەن بۇرمىسىمان پالاقلىق ماتورلارنىڭ ئورنىنى ئالدى. پۈرژىنلىق ماتورلار يەنە يۇقىرى سۈرئەتلىك كېمىلەرگە ئۆزلەشتۈرۈلگەندىن كېيىن، يەنە ئاجايىپ زور تەرەققىياتلار بارلىققا كەلدى.

باشقا جەھەتلەردىكى تېخنىكا ئۆزلەشتۈرۈش جەريانلىرىغا نەزەر سالساقمۇ، يۇقىرىقىلارغا ئوخشاش ئەھۋاللارنى كۆپلەپ كۆرەلىشكە بولىدۇ. مەسىلەن، پولات چۈشىلىق بېتون قۇرۇلمىسى ئۆسۈملۈكلەر يىلتىزىنىڭ تۈپراقتا تېپىنى قاماپ تۇرغان قۇرۇلمىسىنى ئۆزلەشتۈرۈش ئارقىسىدا ئىجاد قىلىنغان. سۈرەت تارتىش تېخنىكىسى مەتبەئىچىلىككە ئۆزلەشتۈرۈلگەندىن كېيىن، ناھايىتى ئىلغار بولغان سۈرەتكە ئېلىش بەت ياساش تېخنىكىسى ئىجاد قىلىنغان. ئۇنىڭدىن باشقا، ئىلىم ـ پەن تەتقىقاتىدا قوللىنىلىدىغان كۆزىتىش ئۇسۇلى دېدۇكسىيە ئۇسۇلى، بۇ ئاستە سەزگۈ ئۇسۇلى قاتارلىق ئۇسۇللارنى تېخنىكا يېڭىلاش ساھەسىگە ئۆزلەشتۈرۈشكە بولىدۇ. پسىخولوگىيە پرىنسىپلىرىنى باشقۇرۇش ئۇسۇلىغا ئۆزلەشتۈرۈشكە بولىدۇ. نۇرغۇن كەشپىيات ھەم ئىختىرالارنىڭ كەسىپ ئەھلى بولمىغانلار ياكى باشقا ساھەدىكىلەر تەرىپىدىن مەيدانغا كېلىشىمۇ، ئۇلارنىڭ ئاڭلىق ياكى ئاڭسىز ھالدا ئۆزلەشتۈرۈش ئارقىلىق ئىجادىيەت مەقسىتىگە يەتكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ. ھازىرقى كۈندە بىز قوللىنىۋاتقان نۇسخا ئىلىش تېخنىكىسىنىمۇ پاتېنت ئالغان بىر ئادۇوكات

ئىجاد قىلغانلىكەن. سىرتتىمنى بىر مېخانىكا تېخنىكىسى ئىجاد قىلغانلىكەن، ماي قەلەمنى رەسسام بىلەن خىمىك ئىجاد قىلغانلىكەن، ۋېلىسىپىتنى بىر دوختۇر ئىجاد قىلغانلىكەن.

ئىجادىيەتشۇناسلارنىڭ پەردىچە، زامانىمىزدا پەنلەرنىڭ ئۆزئارا گىرەلىشىش، سىڭىشىش تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، ئوخشاش بولمىغان ساھەلەرنىڭ گىرەلىشىپ كېتىش ۋە گىرەلىشىش جەريانىدا يېڭى تېخنىكا ھەم يېڭى ساھەلەرنىڭ ئىچىلىشى كۆپىيىپ مېڭىۋاتقانلىقى ئۈچۈن، ئۆزلەشتۈرۈشتىن ئىبارەت ئىجادىيەت ئۇسۇلىنىڭ رولى بارغانسېرى كۈچەيىپ بارىدىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار (تۇرلۇك تېخنىكا ساھەسىدە) مۇشۇنداق چوڭ يۇزلىنىشنىڭ مەزمۇنىنى چوڭقۇر بىلىشى، ساھەلەر ئارا تېخنىك ئۆزلەشتۈرۈشنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى كۈنلەردە ناھايىتى زور يۇزلىنىش بولۇپ قېلىشىنى مۆلچەرلىشى، تار كەسىپىي دائىرىدىن ئىدىيىنى ئازاد قىلىپ، تۇرلۇك ساھەلەردىكى پەن ـ تېخنىكىنى ئۆزلەشتۈرۈشكە جۇرئەت قىلىشى كېرەك.

11) تەڭ قىممەتتە ئۆزگەرتىش ئۇسۇلى

بۇ ئۇسۇلنى ياپونىيىلىك پروفېسسور شىچۈەن گۇيجيۇمېي ئىجاد قىلغان. ئۇ، بۇ ئۇسۇلنى تەبىئىي نەرسىلەردە بولىدىغان قۇرۇلما ئالمىشىشىغا ئاساسەن ئوتتۇرىغا قويغان. ئۇ ئوتتۇرىغا قويغان ئۇسۇل تەبىئىي شەيئىلەرگە ئوخشىتىش جەھەتتە پروفېسسور گوردىن ئىجاد قىلغان ئوخشىتىش ئۇسۇلىغا ئوخشاپ كەتسىمۇ، ئىجاد قىلىش ئۇسۇلى جەھەتتە ئۇنىڭغا زادىلا ئوخشىمايدۇ. شىچۈەن گۇيجيۇمېي بۇ ئىجادىيەت ئۇسۇلىنى پىلە قۇرتىنىڭ پەرۋانىگە ئۆزگىرىپ كېتىشىگە، ئۇجمە خازىنىڭ مەشۇتقا ئۆزگىرىپ كېتىشىگە قاراپ تۇرۇپ ئوتتۇرىغا قويغان.

ئۇ، پىلە قۇرتى پەرۋانىگە ئوخشىپ كەتتى، ئۇجمە خازىكى مەشئەلتقا ئوخشاپ كەتتى، ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ بۇ ئىككى شەكىل ۋە سۈپەت ئوزگەردى. ئەمما، بۇ ئوزگىرىش پىلىدىن ئىمارەت بىر شەيئىنىڭ ۋۇجۇدىدا يۈز بەردى، بۇ پىلىنىڭ بۆلۈنۈش ۋە يېگىباشتىن بىرىكىشىنىڭ نەتىجىسى. ئىلىم يەن ئۇستىدىكى ئىجادىيەتنىمۇ مۇشۇنداق ئەھۋاللار بولىدۇ. ھەر قانداق بىر خىل ئىجادىيەت مەۋجۇت بولغان شەيئىلەردىن ئوزگىرىپ مەيدانغا كېلىدۇ. كىشىلەر شەيئىلەر ئۇستىدە «پارچىلاش» ياكى «ئابستراكتسىيىلەش» ئارقىلىق، مەۋجۇت شەيئى بىلەن كەلگۈسى شەيئى ئوتتۇرىسىدىكى باغلىنىشلىق بولغان تەڭ قىممەتلىك مۇناسىپلىق مۇناسىۋەتنى ئىزدىسە، يېگى بىر شەيئىنى ئىجاد قىلالايدۇ، دەپ قارىغان. ئۇ يەنە ئەمەلىيەتتە مۇ مۇشۇنداق ئىجادىيەتلەرنىڭ ناھايىتى كۆپلۈكىنى پاپونىيە دىكى ئىجادىيەتلەر ئازقىلىق مىسالغا ئېلىپ، تىيەنشيۇك چاڭچىنىڭ ئوقۇغۇچىلىق دەۋرىدە ئۆگەنگەن «قان ئايلىنىش» توغرىسىدىكى بىئولوگىيىلىك بىلىمگە ئاساسەن، تىيەنشيۇك تېپىدىكى پار قازىنىنى ئىجاد قىلغانلىقى قاتارلىقلارنى كۆرسەتكەن.

پروفېسسور شىچۈەن گۇيجيۇمېي تەبىئەتتىكى تۇرلۇك ئۆزگىرىپ ئالمىشىش شەكىللىرىنى ئۆچ چوڭ تۈرگە بۆلۈپ كۆرسەتكەن.

بىرىنچى تۈرى، ئۆزلۇكىدىن ئۆسۈش تېپىدىكى ئۆزگىرىش بولۇپ، بۇنداق ئۆزگىرىشلەر پىلىنىڭ ئۇرۇق ھالىتىدىن قۇرتقا ئۆزگىرىشىگە، ئالەمنىڭ ئاستا - ئاستا ئۆزگىرىپ بېرىشىغا، جانلىقلارنىڭ تەدرىجىي تەرەققىياتىغا ئوخشايدۇ. بۇ خىل ئۆزگىرىشنىڭ ئالاھىدىلىكى شۇكى، تەبىئىي تېپلارنىڭ ئۆزگىچىلىكى تەدرىجىي يوسۇندا ئۆزگىرىپ بېرىشقا ئەگىشىپ، يېگى بىر ئۆزگىچىلىك شەكىللىنىدۇ. مەسىلەن، پىلىنىڭ يۇمران قۇرتى قورچاققا ئۆزگەرگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ كۆپ ساندىكى

ئەزالىرى ئامىنو كىسلاتالىرىغا پارچىلىنىپ كېتىدۇ، ئامىنو كىسلاتالىرى يەنە يېگىباشتىن بىرىكىپ قۇرت ئۆزگىچىلىكى بولغان ئەزالارغا، مەسىلەن، قانات، يېگى پۇت، كۆپمېيىش ئەزالىرى قاتارلىقلارغا ئۆزگىرىدۇ، ئاخىرى بېرىپ قۇرت بولۇپ يېتىلىدۇ.

ئىككىنچى تۈرى، ئىش قوشۇش تېپىدىكى تەڭ قىممەتتە ئۆزگەرتىش بولۇپ، بۇ ئۇجمە خازىكىنىڭ مەشئەلتقا ئوزگىرىش جەريانىغا ئوخشايدۇ. بۇ يەردىكى تەڭ قىممەتتە ئۆزگەرتىشنىڭ ئالاھىدىلىكى شۇكى، پىلە بىر تۈرلۈك يېپەك پىشىقلاش ئۇسكۇنىسى، ئۇجمە يوپۇرمىقى خام ئەشيا، يېپەك بولسا مەھسۇلات دەپ قارىلىدۇ. ئۇجمە يوپۇرمىقى پىلىنىڭ ھەزىم قىلىش ئەزالىرى ئارقىلىق تالقان بولۇپ، پارچىلىنىپ، ئاندىن يېپەك بەزلىرى ئەزالىرىنىڭ بىئوخىمىيىلىك بىرىكتۇرۇشىدىن ئۆتۈپ، ئەڭ ئاخىردا مەشئەت بولۇپ قۇسۇلىدۇ.

ئۇچىنچى تۈرى، ئۇنىۋېرسالالاشتۇرۇش تېپىدىكى تەڭ قىممەتلىك ئۆزگىرىش بولۇپ، ئۇنىڭدا يۇقىرىدىكى ئىككى خىل ئۆزگىرىشنىڭ ئالاھىدىلىكلىرى ئومۇملاشتۇرۇلىدۇ.

12) ئالاھىدىلىكىنى گەۋدىلەندۈرۈش ئۇسۇلى

بۇ ئۇسۇلنى ئامېرىكىدىكى بۇراسكا داشۆسىنىڭ پروفېسسورى كوفخار ئىجاد قىلغان بولۇپ، بۇ ئۇسۇل ئاساسلىقى ئىخترا ئوبېكتىنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى ئۇستىدە تەھلىل يۈرگۈزۈپ، شۇ خۇسۇسىيەتلەر ئىچىدىن ئىسلاھ قىلىش، ياخشىلاش، ئۆزگەرتىشنىڭ ئۇنۇملۇك ئۇسۇلىنى تېپىپ چىقىدۇ. بۇ ئۇسۇل كۆپ ھاللاردا بۇيۇم ياكى تاۋارلارنى ياخشىلاش، يېگى تاۋار ئىشلەپ چىقىرىشتا قوللىنىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇنى بەزىلەر تەھلىل قىلىپ ئىجاد قىلىش ئۇسۇلى دەپمۇ ئاتايدۇ. ھەممىزگە مەلۇم،

ئىسلاھ قىلىنىدىغان ياكى ھەل قىلىنىدىغان مەسىلە قانچە كۆپ بولسا، شۇنچە ئاسان مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشىدۇ. مەسىلەن، بىر ماشىنىنى ئىسلاھ قىلىشتا ئەڭلىغا ئىلھام بېرىش ئۈسۈلىنى قوللىنىدىغان بولساق، يېڭى تەسەۋۋۇرلارغا ئىگە بولۇشىمۇ تەسىرەك بولىدۇ. چۈنكى ئۇنىڭ ئالاقىدارلىق دائىرىسى ناھايىتى كەڭرى بولغانلىقتىن، بىر مەۋقەگە كېلىش تەس بولىدۇ. ئەگەر ماشىنىنى بۆلەكلەرگە بۆلۈپ ئويلاشقىنىمىزدا، مەسىلەن، چاق، ئاغدا-ما، ماتور... قاتارلىقلارنى ئىسلاھ قىلىشنى ئويلاشقىنىمىزدا، ئاسانراق نەتىجە ھاسىل بولىدۇ. ئالاھىدىلىكىنى گەۋدىلەندۈرۈش ئۈسۈلى ئەنە شۇنداق كونكرېت بۆلەكلەرنى ئاساس قىلىپ ئىز تېرا قىلىش ۋە ئىسلاھ قىلىشنى تەكتىلەيدۇ.

پروفېسسور كوفخار بۇ ئۈسۈلنى چۈشەندۈرۈپ، تۆۋەندىكىدەك تەرتىپ بىلەن تەسەۋۋۇر قىلغاندا، ياخشى تەسەۋۋۇرلارغا ئىگە بولغىلى بولىدۇ، دەپ قارايدۇ.

بىرىنچىدىن، ئالدى بىلەن ئىسلاھ قىلىنىدىغان ئوبيېكتنى بېكىتىش، نېمىنى ياخشىلاش ۋە ياخشىلاشقا تېگىشلىك مەسىلىنىڭ نەدىلىكىنى بېكىتىش كېرەك. بولۇپمۇ چوڭ مەسىلە ياكى چوڭ بىر تەشۋىقات تېمىسىنى بۆلەكلەرگە، ئەڭ ياخشىسى كىچىك بۆلەكلەرگە بۆلۈپ، ئاندىن ئىسلاھ قىلىنىدىغان ئوبيېكتنىڭ تۈرلۈك ئالاھىدىلىكىنى كۆرسىتىش كېرەك. ھەرقانداق شەيئىنىڭ ئالاھىدىلىكى ئادەتتە ئىسىم، سۈپەت ۋە پېئىل جەھەتلەردە بولىدۇ.

ئىككىنچىدىن، ياخشىلىماقچى بولغان مۇشۇ قىسىم يېكى زاپچاسنىڭ تەپسىلىي جەدۋىلىنى تۈزۈپ چىقىش، يەنى سوئال قويۇش ئارقىلىق ئىسلاھات تەسەۋۋۇرلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇش كېرەك، ئاندىن بۇ تەسەۋۋۇرلار ئىچىدىكى ئىقتىسادىي ئۈنۈمى يۇقىرى، يولغا قويغىلى بولىدىغان تەسەۋۋۇرنى تاللاش كېرەك.

ئۈچىنچىدىن، ھەر قايسى قىسىملار بىلەن بىر پۈتۈنلۈك

نىڭ خۇسۇسىيىتى جەدۋىلىنى تۈزۈپ چىقىش، شۇنداقلا بۇ تەرىپنىڭ قىممىتى ۋە ئۇنىڭ قولايلىق تەرەپلىرىنى جەدۋەللەشتۈرۈش.

تۆتىنچىدىن، مۇشۇ تاللىغان تەرىپنىڭ ئىستىكى مەقسەتكە، ئىشلىتىلىش تەرەپلىرىگە، فۇنكسىيە قۇرۇلمىسىغا ئۇيغۇن كېلىش - كەلمەسلىكىنى، يېڭى تەلەپلەرنى قاندۇرۇش ئۈچۈن، شۇ بۆلەكنىڭ خۇسۇسىيىتى ۋە شۇ يەرگە قويۇلىدىغان شەرتلەرنى ئۆزگەرتەلەمدۇ - يوق، تەتقىق قىلىپ كۆرۈش.

ئالاھىدىلىكىنى گەۋدىلەندۈرۈش ئۈسۈلىنى تېخنىۋ ياخشى چۈشىنىش ئۈچۈن، ئامېرىكىدىكى بىر داشۆنىڭ پروفېسسورى كوفخارنىڭ بۇ ئۈسۈلىنى تەتبىقلاش ئەھۋالىغا قاراپ ئۆتەيلى. ئۇلار ئالاھىدىلىكىنى گەۋدىلەندۈرۈش ئۈسۈلىدىكى ئىككىنچى ۋە تۆتىنچى نۇقتىلارنى تېخنىۋ كونكرېتلاشتۇرغان.

بىرىنچىدىن، ياخشىلايدىغان ئوبيېكتنىڭ ئىسىم ئالاھىدىلىكىنى گەۋدىلەندۈرگەن. مەسىلەن، ئەگەر ئىشخانا ئەسلىھەلىرىنى ياخشىلاش توغرا كەلسە، شىرەنى مىسالغا ئالساق، شىرەنىڭ بىر پۈتۈنلۈكى، قىسىملارغا بۆلۈنۈشى، ماتېرىيالى، ياساش ئۈسۈلى قاتارلىقلارنى ئالدى بىلەن ئىسىم ئالاھىدىلىكى بويىچە بىر - بىرلەپ ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئاندىن ئۇلارنى قانداق ياخشىلاش مەسىلىسىنى ئويلانغان.

شىرەنىڭ تەركىبىي قىسمى «تارتما»، «پۈت»، «يۈز»، «قۇلۇپ» ۋەھاكازالار دەپ كۆرسىتىلگەن؛ شىرەنىڭ ماتېرىيالى «ياغاچ»، «تۆمۈر» قاتارلىقلار دەپ كۆرسىتىلگەن؛ ياساش ئۈسۈلى «ئولاش»، «سۇۋاركىلاش»، «پرېسلاش» قاتارلىقلار دەپ كۆرسىتىلگەن.

ئىككىنچىدىن، يۇقىرىدىكىلەرگە ئولاپلا سۈپەت ئالاھىدىلىكىنى گەۋدىلەندۈرگەن. مەسىلەن، شىرەگە مۇناسىۋەتلىك بول-

غان سۈپەت سۆزلىرى چوڭ، كىچىك، كەڭ، تار، ئېگىز، پەس، ئېغىر، يەڭگىل قاتارلىقلار گەۋدىلەندۈرۈلگەن.

ئۇچىنچىدىن، پېئىل جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكىگە ئەھمىيەت بەرگەن. مەسىلەن، «يۆتكەش»، «مىدىرلىتىش»، «كىتاب قويۇش»، «خەت يېزىش»، «خىزمەت بېجىرىش» قاتارلىق شەرھگە مۇناسىۋەتلىك بولغان پېئىل سۆزلەر گەۋدىلەندۈرۈلگەن.

يۇقىرىقىلاردىن كۆرگىلى بولىدۇكى، ئالاھىدىلىكنى گەۋدىلەندۈرۈش ئۈسۇلى ئارقىلىق ئىجادىيەت ئېلىپ بارغاندا، شەيئىلەرنىڭ ئالاھىدىلىكى قانچە تەپسىلىي گەۋدىلەندۈرۈلسە، شۇنچە ياخشى تەسەۋۋۇرغا ئىگە بولغىلى بولىدۇ. سايرايدىغان چەينەك مانا مۇشۇنداق تەپەككۇر ئۈسۇلى بىلەن ئىجاد قىلىنغان. بۇ چەينەكنىڭ ھور چىقىدىغان تۆشۈكى چەينەكنىڭ ئاغزىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان بولۇپ، چاي قاينىغان ھامان ئۆزلۈكىدىن ئىسقىرىتقاندەك ئاۋاز چىقىرىدۇ؛ ئەمما چەينەك ئېغىزىنىڭ ئۈستىدە كامار يوق بولۇپ، ھور چىقىش بىلەن قولنى كۆيدۈرمەيدۇ؛ بۇ چەينەكنىڭ تاشقى كۆرۈنۈشى پرېسلاش ئارقىلىق چىقىرىلغان ۋە چەمچەك كەپشەرلەنگەنلىكى ئۈچۈن، كۆرۈنۈشىمۇ ناھايىتى چىرايلىق بولۇپلا قالماستىن، ئاز ئوتتا قاينايدىغان، ئېنېرگىيىنى تېجەيدىغان، ئاغزىنى ئېچىپ تەكشۈرىدىغان ئاۋارىچىلىقمۇ يوق، قولايلىق بولۇپ چىققان. ھازىرقى كۈندە ئىشلىتىلۈاتقان بىر مۇنچە تۇرمۇش بۇيۇملىرىنىڭ ھەم سايمان، ھەم زىننەت بۇيۇملىرى قاتاردا ئىشلىتىلىشى ئەنە شۇنداق ئالاھىدىلىكنى گەۋدىلەندۈرۈش ئۈسۇلىنى قوللىنىش بىلەن مۇناسىۋەتلىك.

13) قىياس لايىھىلەش ئۇسۇلى

بۇ ئۇسۇلنى ئامېرىكا ماساچۇست تېخنولوگىيە ئىنستىتۇتىنىڭ پروفېسسورى ئارنولت ئوتتۇرىغا قويغان بولۇپ، كىشىلەرنىڭ ئادەتتىكەنگەن تەپەككۇر ئۇسۇلىنى بۆسۈپ ئۆتۈپ، يېڭىچە ئۇسۇل، دادىل تەسەۋۋۇر يۈرگۈزۈش ئارقىلىق زور ئىجادىي نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرۈشنى كۆزلەيدۇ.

— ئالىم بىرىنچى نۆۋەتتە ئىجادىي خىيال سۇرۇش قابىلىيىتىگە ئىگە بولۇشى كېرەك، خىيال خۇددى سەنئەتتىكىدەك پەندىمۇ غايەت مۇھىم رول ئويناپىدۇ، — دەپىدۇ ئا. ئى. فېرسمان، راست دېگەندەك مەيلى قايسى خىل ئىجادىي پائالىيەتتە بولسۇن، فېرسمان ئېيتقان خىيال ۋە قىياسنىڭ مۇھىم رول ئويناۋاتقانلىقىنى ۋە تەييار نەرسىلەرگە چوقۇنۇش ھەمدە ئاللىقاچان ئىجاد قىلىنغان نەرسىلەرنى شۇ خىلدىكى نەرسىلەرنىڭ يۇقىرى پەللىسى دەپ ھېسابلاشنىڭ تەرەققىياتىمىزغا ئېلىپ كېلىۋاتقان توسالغۇلىرىنى كۆزىمىز بىلەن كۆرۈپ تۇرىمىز. شۇڭا، قىياس ـ خىيالالارنىڭ ئالغا سۇرۇش رولى بىلەن تەييار نەرسىلەرگە چوقۇنۇشنىڭ تەرەققىياتىنى بوغۇش ھالىتى بىزنى خىيال سۇرۇشكە، ئويلاشقا، قىياسلار ھامىسى بولۇشقا ئۈندەيدۇ.

نېمىس گىئوگرافى ۋېرنىگنا خەرىتە كۆرۈۋېتىپ، ئاجايىپ بىر ھادىسىدىن تەسىرلەنمىگەن ۋە شۇ بويىچە قىياس قىلىغان بولسا «چوڭ قۇرۇقلۇقلارنىڭ كۆچۈشى ھەققىدە تەلىمات» مەيدانغا كەلمىگەن بولاتتى. ئۇ بىر كۈنى خەرىتە كۆرۈۋېتىپ جەنۇبىي ئامېرىكىدىكى برازىلىيىنىڭ چوققىسىپ چىقىپ تۇرغان بىر بۆلىكى بىلەن ئافرىقىنىڭ كامېرون قىرغىقىدىكى ئېچكىرىلەپ كىرىپ كەتكەن بىر بۆلىكىنىڭ شەكلى ناھايىتى ئوخشاش

شەپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، دېڭىز - ئوكيانلار ئايرىپ تۇرغان مۇشۇ ئىككى بۆلەك زېمىننى قوشۇش مۇمكىن بولسا، خۇددى ئەسلىدە بىر پۈتۈن يەردەكلا گىرەلىشىپ كېتىدىكەنغۇ؟ مۇشۇنىڭغا قارىغاندا، ناھايىتى يىراق قەدىمكى زاماندا، بۇ ئىككى پارچە چوڭ قۇرۇقلۇق بىر بولغىيدىمۇ - يا؟ دېگەن ئويغا كېلىدۇ - ده، ۋېرىنگا كىشىلەرنىڭ قوبۇل قىلىشى ناھايىتى تەس بولغان بۇ قىياسنى كىشىلەرنىڭ نېمە دېيىشىدىن قەتئىينەزەر ئىسپاتلاشقا ئاتلىنىدۇ.

— ئىنسانىيەت تەرەققىياتىدا يېڭى دەۋر ئاچقان، ئۆز ئەسىرىگە شان - شۆھرەت كەلتۈرگەن بۈيۈك پىكىرلەر، كەشپىياتلار، ئىختىرالار ۋە غايىلەر پەمسىزلىك، ئەخمەقلىق ۋە ئىشەنچسىز ئوتتۇرىمىيە دەپ ئاتالغان، — دەيدۇ ئە. ۋىرادىن.

ۋېرىنگا مەيلى كىشىلەر پەمسىز، ئەخمەق، ساراڭ دېسۇن ياكى باشقا بىر نېمىلەرنى دەپ خاپا قىلسۇن، ئىنسانلار ئارىسىدىكى ئۆزىنى چوڭ چاغلاپ، ئۆزىنىڭ پۈتىغا پالتا چاپقان ياكى ئۆزىنى ھەددىدىن زىيادە كەم چاغلاپ ئىجادىيەت قۇدرىتىنى بوغىدىغان پىكىرلەرگە توغرا مۇئامىلە قىلىپ، ئۇزاق مۇددەت باش چۆكۈرۈپ ماتېرىيال توپلاپ تەتقىق قىلىدۇ. ئەڭ ئاخىرىدا ئۇ، بۇ ئىككى قۇرۇقلۇق شەكلىنىڭ ئوخشىشىپ كەتكەنلىكىنىلا ئەمەس، بۇ ئىككى قۇرۇقلۇقتا ياشايدىغان ھايۋانلارنىڭمۇ ئوخشىشىپ كېتىدىغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ. ئۇ يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ مۇنداق ئەھۋالنىڭ جەنۇبىي ئامېرىكا قىتئەسى بىلەن ئافرىقا قىتئەسى ئوتتۇرىسىدىلا ئەمەس، بەلكى ئاسىيا ۋە ياۋروپا، ئاۋستىرالىيە، ئانتاراكتىكالار ئوتتۇرىسىدىمۇ مەۋجۇتلۇقىنى بايقىۋېلىپ، «چوڭ قۇرۇقلۇقلارنىڭ كۆچۈشى ھەققىدە تەلىماتى»نى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. ئۇ گەرچە بۇ تەلىماتنى تولۇق ئىسپاتلاپ بولالمىغان ئۆلۈپ كەتكەن بولسىمۇ، يەنە بىر مۇنچە ئالىملار ئۇ ئوتتۇرىغا قويغان تەلىماتنىڭ ھەقىقەتلىكىنى ئىسپاتلايدۇ،

بۇنىڭدىن كۆرگىلى بولىدۇكى، بىز قىياس لايىھىلەش ئۇسۇلىنى ئاڭلىق قوللىنالايدىغان بولساق، ۋاقىتتىن ئاۋۋال ئېيتىپ قويۇلىدىغان ھەقىقەتلەردىن ئىبارەت - ئوتتۇپىيەلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، يۈقىرى دەرىجىلىك ئىجادىيەتلەردە بولالايمىز.

پروفېسسور ئارنوت بۇ ئۇسۇلنى ئوتتۇرىغا قويغاندىمۇ شاگىرتلىرىنى ئەنە شۇنداق ئىجادكارلىققا يۈزلەندۈرۈش مەقسىتىدە ئوتتۇرىغا قويغان. مەسىلەن، ئۇ شاگىرتلىرىغا مۇنداق دېگەن: ئەگەر سەن باشقا بىر پلانېتتا تۇرىدىغان بولساڭ، ئەگەر سەن تۇرغان ئۇپلانېتنىڭ ئېغىرلىق تېزلىكى يەر شارىدىن 11 ھەسسە چوڭ بولسا، ئۇ يەردە قۇش... قاتارلىق جانىۋارلار بولسا قانداق بولىدۇ؟... ئۇ ئەنە شۇنداق قىياس بىلەن باشقا بىر پلانېتنى ھەر تەرەپلىمە سۈرەتلەپ بولغاندىن كېيىن، شاگىرتلىرىغا ئۇ پلانېتنى رېئال مەۋجۇدىيەت دەپ بىلدۈرگەن ۋە شۇ ئارقىلىق مۇنداق پىلانېتتا ئىشلىتىدىغان قاتناش قوراللىرىنى، تۇرمۇش بۇيۇملىرىنى لايىھىلەتكۈزگەن ھەمدە مۇشۇنىڭغا ئوخشاش تۇرلۇك قىياسلارنى لايىھىلەشكە ئۇيۇشتۇرغان. بۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ شاگىرتلىرى كونا ئىدىيىلەرنىڭ ئاسارەتلىرىدىن قۇتۇلۇشقا قاراپ ماڭغان، كېيىنچە، پروفېسسور ئارنوت ئوتتۇرىغا قويغان بۇ ئۇسۇلنىڭ مۇۋاپىقلىقى جەمئىيەتكە تونۇلۇپ، بىرمۇنچە مەكتەپلەردە قوللىنىلىپ قالماستىن، بارا - بارا كارخانىلاردىمۇ قوللىنىلىپ زور ئۇنۇم بەرگەن. ھازىر بۇ ئۇسۇلنىڭ قوللىنىلىشى ئىككى قەدەمگە بۆلۈنىدۇ:

بىرىنچى قەدەمدە، ئۆزى ھەل قىلماقچى بولغان مەسىلە ئېھتىياجغا ئاساسەن قىياس قىلىنىدۇ (چەكسىز ھەم خالىغانچە ئەمەس، ئېھتىياجغا ئاساسەن)، بولۇپمۇ ئوخشاشمايدىغان مەقسەتلەرنىڭ تەلىپى بويىچە قاراتمىلىقى بار بولغان قىياس لايىھىلىنىدۇ. مەسىلەن، مەكتەپلەردە ئوقۇغۇچىلارغا «باشقا بىر

پلانېتتا ياشايدىغان بولساق» دېگەندەك قىياسلارنى مەشق قىلدۇرۇشقا بولىدۇ. زاۋۇتلاردا بولسا، پەن - تېخنىكا خادىملىرىنىڭ ئىجادىي قابىلىيىتىنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن، مۇنداق قىياسلارنى لايىھىلەشنى مەشق قىلدۇرۇشقا بولىدۇ: كەلگۈسىدە ئاپتوموبىللارغا ئورنىتىلىدىغان كۆرسەتكۈچلەر كۆپەيمەپ كەتسە، يالغۇز كۆزگە تايىنىپ ماشىنا ھەيدەشكىلا بولمايدۇ؛ كەلگۈسىدە ئېلېكترون سانائىتىنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، ئېلېكترون زاپچاسلارنىڭ تەننەرخى زور دەرىجىدە چۈشۈپ كېتىشى مۇمكىن...

ئىككىنچى قەدەمدە، قىياس لايىھىلىنىپ بولغاندىن كېيىن، ئۇنى ھەل قىلىشنىڭ چارىسى ئۇستىدە تەسەۋۋۇر يۈرگۈزۈلىدۇ. مەسىلەن، يۇقىرىدىكى ئىككى مەسىلىگە مۇنداق تەسەۋۋۇرلاردا بولۇشقا بولىدۇ: (1) ئاپتوموبىللاردا ئاۋاز ئارقىلىق سىگنال قىلىش ئۇسۇلى بىلەن ھازىرقى كۆرسەتكۈچنىڭ رولىنى ئۆتەشكە بولىدۇ. (2) رىقابەت نۇقتىسىدىن ئويلانغاندا، ئېلېكترونلۇق زاپچاسلار تەننەرخىنىڭ تۆۋەنلىشىگە ئەگىشىپ، ۋاقىتنى قولدىن بەرمەي ھازىرقى تۇرلۇك تاۋارلارنى ئېلېكترونلاشتۇرۇش كېرەك.

دېمەك، قىياس پىلانلاش ئۇسۇلى كىشىلەرنىڭ كۈنا تەپەككۇر ئۇسۇلىنى ئۆزگەرتىپ، يېڭى مەسىلىلەرنى بايقاش ۋە ھەل قىلىشقا ياردەم بېرىدۇ. شۇڭا ئۇنى ئىجادىيلىقنى قوزغاشتا، باشقۇرۇش دائىرىسىدە كۆپلەپ ئاخبارات توپلاشتا، پەنلەرنىڭ كەلگۈسى يۈزلىنىشىنى بايقاشتا، تۇرلۇك يېڭى تاۋارلارنى ئىشلەپچىقىرىش ۋە مۇلازىمەت قىلىشنى ياخشىلاشتا مېتود قىلىپ ئىشلىتىشكە بولىدۇ.

VIII باب خاسلىق ۋە ئىجادىي خاسلىق

§1. خاسلىق ۋە ئۇنىڭ ساغلاملىقلىقى

1. خاسلىقنىڭ ئىجادىي قابىلىيەتتىكى ئورنى

تالانت بەزى ھېسابلانغان ئەقلىي ۋە غەيرىي ئەقلىي ئىقتىدار ھەممە ئادەمدە بار تۇرسا، يەنە كېلىپ ئادەمدە بۇ جەھەتتىكى يوشۇرۇن قابىلىيەت ھەرقانداق ئۇلۇغ مۆجىزىلەرنى يارىتىشقا قادىر تۇرسا، نېمىشقا ئاز سانىدىكى ئادەملەر تالانتلىق بولۇپ يېتىلىپ، باشقىلار يېتىلەلمەيدۇ؟

ھەممە ئىشقا ھەيران قالىدىغان، سوراپ ھارمايدىغان، ھاياتقا بولغان قىزغىن ۋە شېرىن ھېس تۇيغۇلار كۆڭلىگە تولۇپ تاشقان بىر بالا ھېچكىشىگە ئوخشىمايدىغان گەپلەرنى قىلالايدۇ - يۇ، جىددىي، كونىلىق تەرەپتارى بولغان، بىر مۇنچە مەسىلىلەردە بىر تەرەپلىمە قاراشلارغا مەپتۇن بولغان ئوتتۇرا ياشلىق بىر قېران ئادەم نېمىشقا ئۇ بالىچىلىك ئەركىن ئويلاپ كۆرمەيدۇ؟

ھازىرقى زامان مائارىيىدا ئەتراپلىق تەزبىيىلەنگەن ۋە ئىجادىي تەپەككۇر ئۇسۇللىرى ھەققىدە مەلۇماتلىق بىر ئەقىل ئىگىسى ئۆز ئىجادىيىتىگە ئۇيغۇن مۇھىت ھەم پۇرسەتكە ئىگە بولسىلا، ئىنسانىيەت ئۈچۈن بىرەر تېخنىكا ئېختىرا قىلىپ يا كى بىرەر كەشپىيات يارىتىپ بېرەلەمدۇ؟ بىز ئۆزىمىزگە مۇنا

داق سوئاللارنى قويۇپ تۇرۇپ ئەتراپلىق ئويلىنىپ كۆرىدىغان بولساق، تالانت تەربىيەسىدە ئىجادىي بولغان تەپەككۇر قابىلىيىتى ۋە ئىجادىيلىقنى رېئاللىققا ئايلاندۇرىدىغان باشقا قابىلىيەتلەر ئۇستىدىلا ئويلىنىپ، ئادەمنىڭ تالانتنى رېئاللاشتۇرۇشقا تۇتقان پوزىتسىيەسىنى ئايدىڭلاشتۇرمىسا بولمايدىغانلىقىنى هېس قىلىمىز. چۈنكى بىز پوزىتسىيەمىزنىڭ پاسسىپ بولۇشى بىلەن داهىي، ئالىم، هەتتا ئەۋلىيا بولۇپ كېتىۋاتقان ئادەملەرنىڭ يېنىدا تۇرۇپ مۇشۇ هالغا كېلىپ قالدۇق، ئەركىن ئويلاپ هەتتا ئاساندىكى يۇلتۇزلار، يەر ئاستىدىكى قېزىلمىلار هەققىدە سوئال سوراپ بىزنى دۇدۇقلىتىۋېتىۋاتقان بالىلىرىمىز ئالدىدا چېنىپ قالدۇق، ئوقۇغان هەتتا ئالىي مەكتەپتە ئوقۇغان بولساق مۇ، كەشپىيات، ئىختىرالارنىڭ يېنىغا بارالمىدۇق. دېمەك پوزىتسىيە ناھايىتى مۇهىم نەرسە. ئۇنىڭ ئاكتىپ هالدا ئۆز غۇرۇرى بىلەن ئېتىلىپ ئۇرۇشى ۋە غۇرۇرىنى تاشلىۋېتىپ پاسسىپ هالدا سالپىيىپ تۇرۇشى تالانت هەربىتىدە تامامەن ئوخشىمايدىغان نەتىجە بېرىدۇ. ئويلاپ باقايلى: يۇەن سۇلالىسى دەۋرىدە ئۆتكەن پادىشاھ ناۋخۇەن تۆمۇر 36 يىل پادىشاھلىق تەختىدە ئولتۇرۇپ، دەسلەپكى چاغلىرىدا مەككار ۋەزىرلەرنىڭ ئالقىنىدىكى قورچاققا ئايلىنىپ قالغان بولسا، كېيىنكى كۈنلەردە ئەيش-ئىشرەتكە بېرىلىپ، كۆڭلى خالىغان ئىشلارنى قىلىپ رەسۋالىق-شىپ، دۆلەتنى ۋە ئۆزىنى هالاك قىلغانلىقى ئەنە شۇنداق ئۆزىدىكى ئىجادىيەت قۇدرىتىنى ئاچالمىغانلاردۇر. پادىشاھلىق ئورىدىسىدا بولسىمۇ، چىرىكلىككە قارشى سەپتە تۇرۇپ ئىنسانىيەتكە ئۈلۈغ «تارىخىي خاتىرىلەر» نى قالدۇرغان سى ماچيەن، «قۇتادغۇ بىلىك» نى قالدۇرغان يۈسۈپ خاس هاجىپ ۋە ئەڭ ئاددىي بىر كەپىدە تۇرۇپ ئىنسانىيەتكە مەڭگۈلۈك يادىكارلىق قالدۇرغان مىڭلىغان ئىجادكارلار ئۆزىدىكى ئىجادىيەت قۇدرىتىنى ئاچالمىغانلاردۇر.

بۇنىڭدىن كۆرۈنۈپ تۇرىدۇكى، ئادەمنىڭ تالانتلىق بولۇشى بىلەن بولالماسلىقىنىڭ پەرقى تۇغما ئالاهىدىلىكتىن قالماسلىقىدا، مۇهىمى ۋە ئۆزىدىكى يوشۇرۇن قابىلىيەتنى ئېچىشقا ماهىر بولۇش - بولالماسلىقىدا. بۇنداق ماهىرلىق نەدىن كېلىدۇ؟ ئالىملارنىڭ تەكرار تەكشۈرۈپ بېكىتكىنىچە، ئادەمنىڭ خاسلىق تەربىيىلىنىشىدىن كېلىدۇ. چۈنكى، هازىرقى زامان ئىجادىيەت قۇرۇلۇشى نەزەرىيىسى بويىچە قارىغاندا، هەممىمىزدە يوشۇرۇن ئىجادىي قابىلىيەت بولىدۇ هەمدە ئىجادىيەتكە كىرىشكەن ساهەلىرىمىزنىڭ ئوخشىماسلىقىغا قارىماي دىلىمىزدا ئوخشاش بىر پىسخىك جەريان هۆكۈم سۈرىدۇ. بۇنداق پىسخىك جەريانىنى مۇۋاپىق ئۇسۇل بىلەن مەشق قىلدۇرۇپ ئۆستۈرۈشكىمۇ بولىدۇ. شۇنداق بولغانلىقتىن، بىز مېڭىمىز ساق بولغان شارائىتتا هەممىمىز تۇغما ئالاهىدىلىكىمىزنى نەزەردە تۇتقان هالدا ئىجادىيەتنى بايراق قىلغان تالانت ئالدىدا ئۆزىمىزنى تەڭ هېس قىلىمىز، هەمدە ئۆزىمىزگە: هەممىمىز يوشۇرۇن قابىلىيىتى ناھايىتى قۇدرەتلىك بىلەن ئېلېكترونلۇق مېڭىگە ئوخشايمىز، ئەما بىزدە هەر قاچان كەمچىل بولغىنى ئېلېكترونلۇق مېڭىنىڭ مەخپىي نومۇرىغا ئوخشاپ كېتىدىغان مەشغۇلات شەرهىسى، بۇنداق مەشغۇلات شەرهىسىنى بىلىۋېلىش ئۇستازلىرىمىز، رەهبەرلىرىمىز، ئاتا - ئانىلىرىمىزنىڭ نىشانىسى بولۇيلا قالماستىن، تېخىمۇ مۇهىمى ئۆزىمىزنىڭ مۇهىم مەجبۇرىيىتى دېگەن يەرگە كېلىدۇ. ئالىملارنىڭ بۇ هەقتىكى تەتقىقاتى بويىچە قارىغاندا، بۇنداق بىلىۋېلىش دەل ئۆزىنى بايقاش ۋە ئۆزىدە يوشۇرۇنغان تالانت ئۇستۇنلۇكىنى ئۇزلۇكسىز ئېچىشتۇر. مۇشۇنداق بولغاندا، تالانت بۇلىقىنى ئېچىش بىز قەيت قىلىپ ئۆتكەن يۇقىرىدىكى ئىككى خىل ئادەمدىن باشقا، ئۆزىنى ئېچىشقا ئىنتىلىشىمۇ تولۇق ئىنتىلەلمىگەن ئادەملەرنىمۇ ئوزغۇلۇچان خاهىشقا ۋە هەر ئىشنى ئاخىرىغا چىقىرىش ئۈچۈن غۇرۇر

بىلەن ئىنتىلىدىغان ئادەمگە ئايلاندۇرۇشقا بەرىپ تاقىلىدۇ.

— تالانت ئۇزلۇكسىز تىرىشىشتىن ھاسىل بولغان كۈچ-تۇر، — دەيدۇ ئېلىبېرت ھۇببارد، — مەغلۇبىيەت بىلەن مۇڭدەش-سىزە — سەزمەس ئۆتۈپ كېتىپ قالىمىز. ئۇ شۇ قەدەر ئىنچىكىكى، بىز ھەمىشە ئۇنىڭغا دەسسەپ تۇرۇپمۇ سەزمەي قالىمىز. ئۇر-غۇن كىشىلەر بۇ خىل ئازراق تىرىشسىلا، يەنە بىرئاز چىدى-سىلا مۇڭدەش قازىنىدىغان چاغدا، ئۇنى قولدىن بەرىپ قويىدۇ. بۇ خۇددى دېڭىز سۈيى پۈتۈنلەي پەسلەپ، يەنە يە-كىنباشتىن كۆتۈرۈلگەنگە ئوخشايدۇ. ئىشلاردا بەزىدە ئىستىقبال ئىنتايىن تۇتۇق كۆرۈنسىمۇ، ئەمەلىيەتتە بۇ دەل بۇرۇلۇش بولغان ۋاقىتتۇر. يەنە بىرئاز چىڭ تۇرسىلا، يەنە بىرئاز تىرىشسىلا، ئۈمىد قالمىغان ئۇمىدسىزلىك شانلىق مۇڭدەش-يەتكە ئايلىنىدۇ. قايتا سىناپ كۆرمىگۈچە، ئۇنى مەغلۇبىيەت ھېسابلىغىلى بولمايدۇ. ئىچكى سەۋەب بولمىسلا، ئۇنى ئوكۇش-سىزلىق دېگىلى بولمايدۇ. ئۆزىمىزنىڭ ئاجىزلىقى تۇيۇلمىدىن مەقسەتكە يېتەلمىگەندىن باشقا، ئاتالاپ ئۆتكىلى بولمايدىغان مەقىقىي توسۇق يوق.

دېمەك، تالانت ئۇچۇن كېتىۋاتقان ھايات سەپىرىنى پەقەت خاسلىق چېنىقىشلا ئاخىرقى نىشانغا ئېلىپ بېرىپ، ئادەمنى سېزە — سەزمەي دومىلاپ كېتىدىغان مەغلۇبىيەت تە-رەپتىن قۇتۇلدۇرۇۋالالايدۇ. ئەقىل، تەپەككۇر ئۇسۇلى، مۇھىت پۇرسەتلىرى بار ئادەملەرنىڭ ھەممىسلا تالانتلىق بولۇپ كەت-مەيدۇ، بەلكى ئىجادىيەتتىكى شەرتلەرنى رېئاللاشتۇرغۇچى پىسخىك پەزىلەتكە ئىگە ئادەملەر تالانتلىق بولالايدۇ. ياخشى ئادەم ياماڭ ئادەمگە، ياماڭ ئادەم ياخشى ئادەمگە ئۆزگەرگەن-دەك، بۇنداق پسىخىك پەزىلەتنى داۋاملىق تەرەققىي قىلدۇرما-غانلار ئىجادكارلىقتىن كونىلىقنى ساقلاشقا تەرەققىي قىلسا، كۆ-

كۈل قويۇپ يېتىشتۇرگەن ۋە ئۇنى داۋاملىق تەرەققىي قىلدۇر-غانلار ئاددىيلىقتىن ئۇلۇغلۇققا قاراپ ماڭىدۇ.

بىز ھازىر مۇستەقىل تەپەككۇرنىڭ مەسۇلى بولغان مەدەنىيەت بىزدىن تېخىمۇ دادىل ئىجادىي تەپەككۇرغا ئۆتۈشنى تەلەپ قىلىۋاتقان بىر زاماندا تۇرۇۋاتىمىز. بۇ زاماندا قەدىم-دىن بۇيان ئىنسانلار پاتالمايتىنىڭ تەبىئىي ھەرىكەتلەندۈرگۈ-چىسى بولۇپ كېلىۋاتقان ئىجادىي تەسەۋۋۇرغا تېخىمۇ موھتاج بولۇۋاتىمىز. كىشىلەر ھازىر ئۆز جىسمانىيىتىنىڭ تولۇقسىز نەرسە ئىكەنلىكىنى، ئۆز يۇرىكىنىڭ چوقۇنغۇچىلىكى يوقلۇقى-نى، پەقەت چوڭ مېڭىدە ھۆكۈم سۈرىدىغان ئىجا-دىي پىكىرنىڭ ئۆتمۈشتىكى بىلىمدىن قىممەت، بارلىق قىممەت نەرسىدىن قىممەت ئىكەنلىكىنى، دۇنيادا چەكسىز زىلزىلە پەيدا قىلى-دىغان ئۇلۇغ ھەرىكەتلەرنى كەلتۈرۈپ چىقارغۇچى كۈچ ئىكەنلىك-نى تولۇق تونۇدى. بىراق بىزدىكى ئىجادىيەت خاسلىقىنى قوزغايدىغان ۋە بوغىدىغان پسىخىك ئالاھىدىلىكلەر، بولۇپمۇ ئىجادىيەت خاسلىقىنىڭ پۈتكۈل ئىنسانلار ھاياتىنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى ۋە گۈللەپ ـ ياشنىشىدىكى جەۋھەر ۋە ئىنسانلاردىكى بارلىق ئېسىل پەزىلەتلەرنىڭ يادروسى ئىكەنلىكىگە، ئۇنىڭ ئادەمدىكى ئىنسانلار تارىخىنى ئۆزلۈكسىز يېڭىلاپ ماڭىدىغان ئىجادىي قابىلىيەتكە يول باشلايدىغان ۋە بۇنداق ئىجادىي قابىلىيەتنى ئۇزلۇكسىز تۇرده تولۇقلاپ، ئۇنىڭ ياشلىق باھارىنى ساقلايدىغان رولىغا بولغان تونۇش يېتەرلىك ئەمەس.

يۇقىرىدىكى سېلىشتۇرمىلاردىن مەلۇمكى، خاسلىقنى ساغلاملاشتۇرۇش ھايات شارائىتلىرىنى ياخشىلاش ئۈچۈن قوزغىلىپ تۇرىدىغان ئاكتىپ تۇرمۇش پوزىتسىيىسى بولۇپ، ئادەمدىكى پوزىتسىيە ئاكتىپ بولسا، يېڭىلىق يارىتىش، ئىجاد قىلىش، ياخشىلىق قىلىش تەرىپىدە تۇرىدۇ. شۇنداقلا

بولىدۇ، دېگەندىن ئىبارەت. يەنى خاسلىقنىڭ ساغلاملىقى بىلەن ئاشكارىلىنىپ تۇرىدىغان، ساغلامسىزلىقى بىلەن يوشۇرۇنۇپ تۇرىدىغان ئىككى تەرەپى بار. تالانت ئۇنىڭ ئاشكارىلىنىپ تۇرىدىغان ساغلاملىق تەرەپىگە، ئىجادىيلىق تەرەپىگە موھتاج.

زور كۈچ سەرپ قىلىنىپ تەھلىل قىلىنىۋاتقان خاسلىقنى قىسقارتىپ ئېيتقاندا، ئۇ ئادەمنىڭ مۇھىم پىسخىك ئۆزگىچىلىكىنى ئىپادىلەيدىغان بىرخىل قۇرۇلمىدىن ئىبارەت. ئادەتتە ئادەمنىڭ تالاغا كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان، باشقىلارغا تەسىر كۆرسىتىدىغان خۇسۇسىيىتى بولىدۇ. ئاشكارىلانمايدىغان، ۋاستىلىك ھالدا سىناپ كۆرگىلى ۋە دەللىلەپ چىققىلى بولىدىغان خۇسۇسىيىتىمۇ بولىدۇ. مۇقىم ھەم باشقىلارغا ئوخشىمايدىغان مۇنداق ئالاھىدە خۇسۇسىيەت ئەندىزىسى ئادەمنىڭ ھەرىكىتىدە بەلگىلىك خاھىشچانلىقنى شەكىللەندۈرىدۇ، مۇشۇنداق خاھىشچانلىق ئادەمدىكى خاسلىقنىڭ كۆرۈنۈشى بولۇپ، ئۇ ئىندىۋىدنىڭ پوزىتسىيە سىستېمىسى ۋە ئۇنىڭ ئىپادىلىنىش ئۇسۇلىنى ئىپادىلەپ، بۇنىڭ بىلەن ئادەمنى بىرى - بىرىدىن پەرقلىنىپ تۇرىدۇ. بۇ پەرق ھەرقاچان ئىندىۋىدنىڭ ئۆزگىچىلىكلىرىنىڭ ئومۇملىشىشىنىڭ نەتىجىسى بولۇش سۈپىتى بىلەن، ئىندىۋىدنىڭ ئوبيېكت بىلەن ئۇزاق مۇددەت ئۆزئارا تەسىر كۆرسىتىشى نەتىجىسىدە شەكىللىنىدۇ. شۇڭا، خاسلىقتا سۇبيېكتنىڭ ئاڭ خاھىشچانلىقى ۋە ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت تەسىرى يېتەكچىلىك رول ئويناىدۇ. شۇنداق بولغانلىقتىن، ئۇ ئادەمنىڭ تېشىدىن ئىچىگە قاراپ ئىلگىرىلەپ،

ئادەمنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدىنى تولۇق ئىپادىلەيدىغان ھەقىقىي شەخسىيەت — پەزىلەتنى ئىپادىلەيدۇ.

خاسلىق ئادەمنىڭ ۋۇجۇدىنى تولۇق ئىپادىلەيدىغان ۋە يېكى ئۇنى باشقا ئادەملەرگە زادىلا ئوخشىمايدىغان مۇستەقىل شەخسىيگە ئايلاندۇرىدىغان نەرسە بولغانلىقتىن، ئۇ ئادەمنىڭ روھىي دۇنياسىغا ۋەكىل بولغان ھالدا بىر قەدەر مۇرەككەپلىك بىلەن مەيدانغا چىقىدۇ. ئۇ ھەربىر ئادەمدە ھەممە ئادەم بىلىدىغان تەرەپ، ياخشى - يامان تەرەپ ۋە ھېچكىم بىلمەيدىغان سىرلىق تەرەپ بولۇپ ئىپادىلىنىپ، ئادەمنىڭ ئىچىدىكى بىلمەكنىڭ بۇ دۇنيادىكى ئەڭ تەس ئىشلار ئىكەنلىكىگە گۇۋاھلىق بېرىدۇ. ئۇيغۇرلاردا ھەرقانچە دوللەتمەن، پىچىقى كېسىۋاتقان ئادەملەرمۇ كېلەچەك تۇغرىسىدا كېگەش قىلغانلىرىدا «ياخشى كۈنىڭ يامىنى كېلىپ قالسا» دېگەن ئىبھتىيات سۆزىنى تاشلىمايدۇ. بۇ گەپ يەنى خاسلىقتىكى بىز تىلغا ئالغان ئۇچ تەرەپ بولۇپلا قالماستىن، ئۇنىڭدا ياخشى بىلەن يامانلىقنىڭ بىللە مەۋجۇت بولىدىغانلىقى ۋە بۇ ئىككى تەرەپنىڭ ئالمىشىپ تۇرىدىغانلىقىنىمۇ چۈشەندۈرىدۇ. يەنى بىز بىر ئادەمنى ياخشى دېگەندىمۇ ئۇنىڭ بىزگە ئۇقتۇرمايدىغان يامان تەرىپى بولىدۇ، بىز بىر ئادەمنى يامان دېگەندىمۇ ئۇنىڭ بىز تېخى كۆرۈپ يېتەلمەيۋاتقان ياخشى تەرىپى بولىدۇ. كىشىلەر يوشۇرۇۋالىدىغان بۇنداق يامان تەرەپ پەقەت ئاز - كۆپلۈك دەرىجىسى بىلەن پەرقلىنىدۇ. ناۋادا، بىر ئادەمنىڭ پەزىلەت تەرىبىلىنىشى ئاجىزلىشىپ كەتسە، ئۇنىڭدىكى يامان تەرەپ ئۆسۈپ كېتىشى، ئاغزىدا ئۆزىنى ماختاپ تۇرسىمۇ، ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىكى

يوشۇرۇن يامانلىق كىشىگە، جەمئىيەتكە نىسبەتەن تەھدىت بولۇپ شەكىللىنىشى مۇمكىن. شۇڭا، ئادەمنىڭ تەبىئىتىدىكى يوشۇرۇن تەرەپلەرنى تەپپىش، ئادەم روھىدىكى ئەڭ رەزىل ھەم ئەڭ پاك نەرسىلەرنى ئايرىپ خەلقىگە ئۇقتۇرۇش، خەلقنى رەزىللىككە قارشى تۇرۇپ پاكلىقنى قوغداش، بىكىنمىلىككە قارشى تۇرۇپ پەن - مەدەنىيەتكە يۇزلىنىشكە دەۋەت قىلىش يازغۇچىلىق ۋە پسىخىكا تەتقىقاتىدىكى بۇيۇك ۋەزىپە بولۇپ شەكىللىنىدۇ.

دېمەك، خاسلىق ھەربىر ئادەم ئۈچۈن ياخشى يېتىشتۇرمىسە بولمايدىغان ئەڭ تىپىك ھەرىكەت پەزىلىتى بولسا، ئىجادىيەتچى ئۈچۈن چىنىقىش ئارقىلىق ئۆزىدە يېتىشتۇرمىسە بولمايدىغان پسىخىك ئاساس. كىمىكى مۇشۇنداق ئاساسنى ياخشى قورسا، ئۇنىڭدا ئاكتىپ تۇرمۇش پوزىتسىيىسى ھەم ئاكتىپ تۇرمۇش ھەرىكىتى ھاسىل بولىدۇ. بۇنداق ئادەم رىغبەت بىلەن ئالغا ئىنتىلىپ تۇرىدۇ - دە، بىلىمسىز كونسېرۋاتىپلار ۋە جاھىللىقلارغا تەسلىم بولماي ئىجادىيلىققا ئۆتىلەيدۇ. شۇڭا، بىز ئىجادىي خاسلىقنى تالانتنىڭ قانىتى، بۇپىتىدە ئۆگىنىشنى شەرت قىلىمىز. خاسلىق ھەققىدە تەبىر بەرگەن ئالىملار ناھايىتى كۆپ بولۇپ، بۇلارنىڭ ئىچىدە زامانىمىز قوبۇل قىلىۋاتقان قاراشلار تۆۋەندىكىچە:

ھازىرقى زامان خاسلىقنىڭ تەبىر لىرى

تەبىر	ۋاقىت (يىل)	ئالىم	ئامېرىكا
خاسلىق — ئىندۇد ھەرىكىتىنىڭ پۈتكۈل پەزىلىتى.	1947	ئوئودوورت	
خاسلىق — ئۆزۈلۈا بىر نەرسىگە ھەرىكەت سىستېمىسىنىڭ ھەرىكەتلەندۈرگۈچ قورۇل مىسى، ئۇ باشقىلار ۋە مەدەنىيەت مەھسۇلاتلىرىنىڭ مۇھتىدا ئۆگىنىش تارىخىدىن تەرەققىي قىلىپ چىققان.	1947	كامېرون	
خاسلىق — شەخسىي ئىجتىمائىلىشىش ئارقىلىق ئېرىشكەن بىر پۈتۈن كەيپىيات.	1949	لاپىيېرې	
خاسلىق — بىر ئادەمنىڭ بارلىق ھەرىكەتلىرىدىن ئابستراكتسىيىلەنگەن نەزەرىيىۋى شەرھى.	1951	مىكلېلاند	
خاسلىق — ئىندۇىدنىڭ ئېرىسىيەت ۋە مۇھىت تەرىپىدىن بەلگىلەنگەن ئەمەلىي ۋە يوشۇرۇن ھەرىكەت ئەندىزىسىنىڭ يىغىندىسى.	1955	ئۇئوسىكى	
خاسلىق — بىر ئادەمنىڭ باشقىلارغا ئوخشىمايدىغان بارلىق ئاساسلىق پىسخىك مۇناپىسى.	1955	كارتېن	
خاسلىق — ئادەمنىڭ ئالاھىدە خۇسۇسىيەتلىرىنىڭ ئۆزگىچە ئەندىزىسى.	1959	گىلفوورد	
خاسلىق — ئىندۇىدنىڭ ئۆزىنىڭ يېتىلىشىدىكى ئالاھىدە ئەۋزالدا ئېرىشكەن ئۆزىگە كۆچە ھەرىكەت ئوسكۇلىسى.	1961	لوندىن	

كاتېلل	1965	خاسلىق — بىر خىل خامىتچالىق بولۇپ، بۇ ئارقىلىق بىر ئادەمنىڭ بىر نەرسىنى ۋەزىيەتنىڭ قالماسلىقىنى سۆيلەپ رەشكە بولىدۇ، ئۇ ئىندۇسىنىڭ ئاشكارا ۋە يوشۇرۇن ھەرىكىتى بىلەن باغلىنىپ تۇرىدۇ.
لەيرد	1968	خاسلىق — بىر ئادەمنىڭ تۇرمۇش ئۇسۇلى.
يانسن	1969	خاسلىق — ئالاھىدە خۇسۇسىيەت، ئادەتتە ھەرىكەت ئەندىزىسى ياكى ھەرىكەت خاھىتچالىقى. خاسلىق ئالاھىدە خۇسۇسىيەتنىڭ ئەندىزىسى.
باۋوكمان	1972	خاسلىق — شەخسنىڭ ھەرىكىتىنى كۆزىتىشتىن ئېرىشىلگەن قىياس سىتېمىسى.
لىندېزېي	1975	خاسلىق — ئۆزگىچىلىكنىڭ بىر خىل قۇرۇلمىسى، بۇ شۇ ئادەمدە مەۋجۇت بولۇپ باشقىلاردىن پەرقلىنىپ تۇرىدۇ.
ھىبل	1979	خاسلىق — زېھنىڭ ۋە تۇرالغانغا بىنائەن قۇرۇلما ۋە جەريان. ئۇلار ئادەمنىڭ تەجرىبىسىنى تەشكىل قىلىدۇ ھەمدە ئادەمنىڭ ھەرىكىتىنى ۋە مۇھىتقا بولغان ئىنكاسىنى شەكىللەندۈرىدۇ.
مىشل	1980	بىر قەدەر كۆپرەك پسىخولوگلار قوشۇلغان قائىدە بويىچە ئېيتقاندا، خاسلىق — شەخسنىڭ پىسخىك ئۆزگىچىلىكلىرىنىڭ بىر لىككە كەلتۈرۈشىدۇر. بۇ ئۆزگىچىلىكلەر ئادەمنىڭ ئاشكارا ھەرىكىتى ۋە يوشۇرۇن ھەرىكىتىنى بىلگىلەيدۇ ھەمدە ئولارنى باشقىلارنىڭ ھەرىكىتىدىن تۇراقلىق پەرقە ئېگە قىلىدۇ.

تالانت مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان ئىجادىيەت پاراسىتىنى نەزەردە تۇتىماندا، ئادەمدە ھازىرلىنىشقا تېگىشلىك خاسلىق قۇرۇلمىسى ئۆزىنى رېئاللاشتۇرۇشقا پايدىلىق بولغان پەزىلەتلەر بولۇشى كېرەك، ئىككىنچى تۈرلۈك قىلىپ ئېيتقاندا، ئادەمنىڭ ئۆزىدىكى يوشۇرۇن ئىقتىدارنى قەتئىيلىك بىلەن ئېچىشتىكى ئىزچىللىق، ئىلمىيلىك بىلەن ئىجادىيلىك ئىرادىسى ئۆز ئىچىگە ئالغان تەشكىلچانلىق، ئۇزۇل ـ كېسەللىك بىر ئادەمنىڭ خاسلىقىنى شەكىللەندۈرۈشتىكى ئۇل تاش بولۇش كېرەك. بۇنداق بولغاندا، ئۇ ئادەمنى ھاياتىي كۈچى ئۇرغۇپ تۇرىدىغان، ھەرىكەتچان، ئۆزىگە ـ ئۆزى خوجايىن، ئۆزىنى يېڭىلاپ تۇرىدىغان، بۇرۇنقى ھالىشىدىن ھالقىيدىغان، ئۆزىدىن ھالقىيدىغان قىلالايدۇ ـ دە، ئادەم ھەر قاچان ئۆزىنىڭ ئىجادىي ھاياتىنىڭ ئۆرلەش ھالىتىدە تۇرىدۇ. شۇنداق بولغانلىقتىن، بىز خاسلىق ھەققىدىكى بارلىق تەبىرلەرنى بىر ـ بىرلەپ ئۆگىنىشنى شۇ پەننىڭ ئۆزىگە قالدۇرۇپ، بۇ يەردە ئۇنىڭ ساغلاملىق، ئىجادىيلىك تەرەپىنى ئۆگىنىشنى ئاساس قىلىمىز. ھازىرقى كۈندە بۇ ھەقتىكى تەتقىقاتتا كۆپرەك پسىخولوگلار ياقلاۋاتقان ئالىملار ئاللىپورت، روجىس ۋە ماسلوۋ بولۇپ، ئىلمىزنىڭ ئالىملىرىدىن چىن جۇڭيى، جاك يۇشىنلەر تۇزگەن «پەزىلەت پسىخولوگىيىسى» دە ئاللىپورتنىڭ ساغلام خاسلىق ھەققىدىكى تەلىماتىنى ياقلىغان. ئاللىپورتنىڭ قارىشىچە، خاسلىق ئالدى بىلەن ھەقىقىي ئادەمدۇر. ئۇ ئادەمنىڭ ئەملىي ھەرىكىتىنىڭ كەينىدە، ئادەمنىڭ ئىچكى دۇنياسىدا تۇرۇپ رول ئويناىدۇ. يەنە كېلىپ ئۇ جانلىق، مۇكەممەل ھالدا رول ئويناىدۇ. شۇڭا، ئۇ ئادەمنىڭ ئىچكى دۇنياسىدىكى پسىخىكىلىق فىزىك سىستېمىسىنىڭ ھەرىكەتلەندۈرگۈچ قۇرۇلمىسى بولۇپ، بىر ئادەمنىڭ ھەرىكىتى ۋە ئىدىيىسىدىكى ئۆزگىچىلىكنى ئىپادىلەيدۇ. ئاللىپورتنىڭ قارىشىچە، ھەرىكەتلەندۈرگۈچ قۇرۇلما

(dynamic organizatiou) خاسلىقنىڭ ئۇزلۇكسىز ئۆزگىرىپ تۇرىدىغان تەشكىلىي قۇرۇلما ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ. خاسلىق ئاللىقاچان شەكىللىنىپ بولغان نەرسە سۈپىتىدە ئەمەس، بەلكى شۇ زاماندا ئۆزگىرىۋاتقان (becoming) نەرسىدۇر. بىر ئادەم گەرچە بىر خىل تەجرىبىدىن يەنە بىر خىل تەجرىبىگە ئۆتۈشتە بەلگىلىك ئوخشاپ كېتىدىغان خۇسۇسىيەتكە ئىگە بولۇپ ئوخشاشلىقنى ساقلىغاندەك (identity) تۇرسىمۇ، ئەمما مەلۇم ئالاھىدە تەجرىبە ئالدىدا باشقا بىر ئادەمگە ئامامەن ئوخشاپ كەتمەيدۇ. ئاللىپورت بۇ ئىدىيىنى قەدىمكى يۇنانلىق ئۆتكەن پەيلاسوپ ھىراكلىتنىڭ «بىر كىشىنىڭ كەتكەن نەرسە بولمايدۇ، ھەممە ئۆزگىرىش ئىچىدە تۇرىدۇ» دېگەن ھېكمەتلىك سۆزىدىن قوبۇل قىلغان. خاسلىق دەل ئەنە شۇنداق بولۇپ، ئۇ قۇرۇلما شەكلىدە بولىدۇ، داۋاملىشىپ بولىدۇ، ئەمما ئۆزگىرىپ ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ ياكى ئوخشىمايدىغان تەرەپكە ئاغىدۇ.

پسىخىك فىزىك سىستېمىسى (psychophsicalsystems) دېگىنىمىز - پسىخىكىلىك ۋە فىزىئولوگىيىلىك سىستېما دېگەن بولۇپ، خاسلىقنىڭ تامامەن پسىخىك بولۇپ كەتمەيدىغانلىقىنى تامامەن نېرۋولوگىيىلىك بولۇپمۇ كەتمەيدىغانلىقىنى ئىپادىلەپ بېرىدۇ. دېمەك، بۇ قۇرۇلما جىسمانىيەت ۋە پسىخىكىلىق مېخانىزمغا ئىگە بولۇپ، ئىككى تەرەپ بىر - بىرىدىن ئايرىلالمايدىغان دەرىجىدە بىرىكىپ، بىر ئادەمدە بىر پۈتۈنلۈكنى ئايلىنىدۇ.

ئاللىپورت ۋە باشقا ئالىملارنىڭ تەتقىقاتلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇپ تەھلىل قىلغاندا، خاسلىقنىڭ ئاساسى ئالاھىدە خۇسۇسىيەت (farit) بولۇپ، خاسلىق كاتېگورىيىسىدە ئېيتىلىدىغان ئالاھىدە خۇسۇسىيەت ھۆكەمەل پەزىلەت ياكى خاسلىقنى ھاسىل قىلىدىغان ئايرىمچە پسىخىك ئۆزگىچىلىك ياكى ئالاھىدىلىكلەرنى كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن، مۇلايىم، قوپال، بىپەرۋا

ياكى باتۇر قاتارلىق ئىبارىلەر بىلەن بىر ئادەمنىڭ پسىخىكىسىنى، ھەرىكەت خاھىشچانلىقىنى سۈرەتلىگەندە، بۇ ئىبارىلەر بۇ ئادەمنىڭ ھەرىكىتىدە تەكرارلىنىپ تۇرىدىغان ئىزچىللىق ۋە باشقىلاردىن پەرقلىنىدىغان ئالاھىدىلىكىنى يورۇتۇپ بېرىدۇ. دۇنيادىكى ئادەملەر خىلمۇ خىل بولغانلىقتىن، ئادەم خاسلىقىدىكى ئالاھىدە خۇسۇسىيەتلەرنى ئىپادىلەپ بېرىدىغان ئىبارىلەرمۇ ناھايىتى كۆپ بولىدۇ. ئالاھىدە خۇسۇسىيەت تەلىماتنىڭ ئىجادچىسى ئاللىپورت ئادەمنىڭ ھەرىكەت، ئىدراك، تەپەككۇر ۋە چۈشەنچىلىرىنى 18000 خىل ئىبارە بىلەن سۈپەتلەپ، ئۇلارنى توپلاش ۋە رەتلەش ئارقىلىق ئادەمنىڭ ئالاھىدە خۇسۇسىيىتىنى مەركەزلىك ئىپادىلەپ بېرەلەيدىغان پەزىلەت ئالاھىدىلىكلىرىنى يەكۈنلەپ چىققان. شۇڭا، بىر ئادەمنىڭ ھەرىكىتىدە دائىم، مۇقىم ھالدا ئىپادىلىنىپ تۇرىدىغان مەلۇم خۇسۇسىيەتلەرلا ئالاھىدە خۇسۇسىيەت دائىرىسىگە كىرەلەيدۇ ھەمدە بىر ئادەمنىڭ مۇكەممەل خاسلىقىنى ئىپادىلەپ بېرەلەيدۇ. دېمەك، ئالاھىدە خۇسۇسىيەت دېگىنىمىز - خاسلىقنىڭ پسىخىكىلىق قۇرۇلۇش ماتېرىيالى بولۇپ، ئۇنىڭ مەۋجۇتلۇقىغا ھەرىكەت ئارقىلىق ھۆكۈم قىلىشقا بولىدۇ. بىرمۇنچە ئالاھىدە خۇسۇسىيەتنىڭ بىر ئادەمنىڭ خاسلىقىدا بىرىكىشى بۇ ئادەمنىڭ باشقا ئادەملەردىن پەرقىنى ھاسىل قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئادەملەر شۇنچە كۆپ بولسىمۇ، بىرى يەنە بىرىگە ئوخشىمىغان ھالدا ئۆزىنىڭ ئاۋازىنى تاشقى دۇنياغا مۇستەقىل ئاڭلىتىشقا ئىنتىلىپ تۇرىدۇ. ئەمما، پسىخىك جەريانلىرىنى مەشق قىلدۇرۇپ، پەزىلەت يىلتىزلىرىنى تېخىمۇ كەڭ دائىرىلىك مەنىۋى دۇنيادا ئۆستۈرۈشكە ئولگۇرەلمىگەنلەر ئۆز ئاۋازىنى تولۇق، قىزغىن، توغرا ئاڭلىتالمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، پسىخىك تەرىبىلىنىش ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى تونۇتۇش، ئۆزىنىڭ روھىي دۇنياسىدىكى نۇر بىلەن ئۆزىنى ھەم باشقىلارنى يورۇتۇش شەرت بولىدۇ.

بىزنىڭ خاسلىق تەربىيىلىنىشىمىزدىكى مەقسەت ئۇنە شۇلداق ئۆزىمىزنى ھەم باشقىلارنى يوقىتالايدىغان بولۇشتۇر.

ئومۇمەن قىلغاندا، خاسلىق ئىنسانىيەتتە يوشۇرۇن تۇرىدىغان ناھايىتى زور بايلىق بولۇپ، ئۇنى چىنىققتۇرۇش ئارقىلىق ئىجادىيلىق دەرىجىسىگە كۆتۈرۈش جەمئىيەتنى گۈللەندۇرۇشنىڭ مۇھىم ھالقىسىدۇر. چۈنكى خاسلىقنىڭ رولى ئۇنىڭ ئىچكى ماھىيىتىدە ھازىرلانغان ئۆزگىچىلىك تەرىپىدىنلا بەلگىلىنىپ قالماستىن، ئىجادىيەت جەريانى، ئىجادىيەت نەتىجىسىدە ئىپادىلىنىدىغان ئۆزگىچىلىك تەرىپىدىن بەلگىلەنگىلىكتىن، ھەر قانداق دەۋردە پەقەت ساغلام ۋە ئىجادىي خاسلىققا ئىگە ئادەملەر شۇ دەۋرنىڭ مەدەنىيىتىدە مۇبارەك ئىز بولىدىغان مودا تۈرغۇزالايدۇ. تازا زەن قويۇپ تەكشۈرىدىغان بولساق، بارلىق ئۇلۇغۋار پىلانلار، ئىلمىي كەشپىياتلار، ئىختىرالار، بەدىئىي ئەسەرلەر ھەر دەۋردىكى خاسلىقنىڭ خاسىيىتى بىلەن مەيدانغا كەلگەنلىكىنى كۆرىمىز. بۇ نېمە ئۈچۈن؟ بۇ شۇنىڭ ئۈچۈنكى، خاسلىق ئادەمنىڭ ئۇسلۇبىدا ئىپادىلىنىپلا قالماستىن، تەپەككۇر ئۇسۇلى، ئېتىقادى، جۈملىدىن ئىدراك، كەيپىيات، قىزىقىش، ئىرادە قاتارلىق تۈزۈلۈك پىسخىك پەزىلەتلەردىمۇ ئىپادىلىنىدىغان خاھىشچانلىق بولغاچقا، ئۇ ئادەمنىڭ ئەقلىي ۋە غەيرىي ئەقلىي ئىقتىدارلىرىنىڭ ھەممىسىگە قوماندانلىق قىلىپ، ئادەمنى ھەممە تەرەپتىن باشقۇرۇپ بىر نىشانغا يېتەكلەيدۇ. خاسلىق ساغلام يېتىلگەندە ئادەمنى مۇشۇنداق يېتەكلەش بويىچە ئەنە شۇنداق بۇيۇك لايىھە، كەشپىيات، ئىختىرا، بەدىئىي ئەسەرلەرگە ئېلىپ بارىدۇ. بۇلارغا ئېلىپ بارمىغاندىمۇ ئادەمنى تىرىشچانلىق ئارقىلىق ھەر قانداق تالانتلىق كىشىلەر قىلغان ئىشلارنى قىلىپ كېتەلەيدىغان ئىمكانىيەتكە ئىگە قىلىدۇ. تالانتلىق ئادەملەر قىلغان ئىشلارنى قىلىش ئىمكانىيىتىنى تولۇق بەرمىدى دېگەندىمۇ، ئادەمنى بىر ئىشقا پايپېتەك

قىلىش ئارقىلىق غەم ـ قايغۇ ياكى بەختسىزلىكتىن خالاس قىلىدۇ. خاسلىق ساغلام يېتىلمىگەندە، ئادەم ئۆزىدىكى بوشىشىپ كېتىشلەرگە يول قويۇپ، ئازراقلا تىرىشسا يېتىدىغان نىشانغا ئۇلىشالمايدۇ، ئۆتمۈش ئەزرائىلغا، كەلگۈسى ئۆزىگە مەنسۇپ تۇرسىمۇ، كېچىككىنە زەربىدىن كەينىگە داجىپ، قىلۇاتقان ئىشىنى تاشلايدۇ..... قىسقىسى تالانت بوسۇغىسىدىن ئۆتەلمەيدۇ. ھەتتا ئەڭ رەسۋا ئىشلارغا يۇرۇش قىلىدۇ.

3. خاسلىقنىڭ ساغلاملىق ئالامەتلىرى

خاسلىقنىڭ ساغلام يېتىلىشى بىلەن ساغلامسىزلىقى ئوتتۇرىسىدا چوڭ پەرق بولغانلىقتىن، ئالىملار ئىجادىي قابىلىيەتنى ئۆستۈرۈشته ساغلام خاسلىق يېتىلدۇرۇشنى تەكتىلەيدۇ. ساغلام خاسلىق ئاساسلىقى ئەمەلىيەتكە، رېئال دۇنياغا نېچۇبىتىلگەن پىسخىك ھالەتنى، مەۋجۇتلۇقنى ئېتىراپ قىلىپ تۇرۇپ ئۆزىنى رېئاللاشتۇرۇشنى نىشان قىلغان ئاكتىپ پوزىتسىيە بولۇپ، ئۇ ھەرقاچان يېڭىلىق يارىتىش، ئىجاد قىلىش، باشقىلارغا كۆيۈنۈش، مۇھەببەت قىلىش ۋە ئۆزىنى قەدىرلەش قاتارلىق ياخشىلىقلارغا ھامىي بولىدۇ. بۇلارغا قارشى كونسېرۋاتىپلىق، قېلىپبازلىق، ۋەھىمىلىك، رەھىمسىزلىك... قاتارلىق ناچارلىقلارغا قارشى تۇرىدۇ. ئالىملار بۇنداق پوزىتسىيە تۇرغۇزۇشنى ئىنسانلىق كامالىتىنى ئىزدەشتىكى ھەل قىلغۇچ ئامىل دەپ قارايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇنىڭ ھازىرلىنىشى ئىجادىيلىقنىڭ باشلىنىشىغا ئۇل تاش بولۇپلا قالماي، ساغلام خاسلىققا ئىگە ئادەملەرنى جاسارەتلىك ھەم پاراسەتلىك قىلىدۇ. پاراسەت (ئىجادىي تەپەككۇر) بىلەن جاسارەت دەل تالانتنىڭ ئىككى قانىتىدۇر.

ساغلام خاسلىق ھەققىدە دۇنياۋى تالاش ـ تارتىشلار ناھايىتى كۆپ بولسىمۇ، ئالىملار كۆپرەك ئالليسپورت، روجىس،

ماسلوۋلارنىڭ قارىشىغا ھۆرمەت قىلىدۇ ۋە ئاللىپورتنىڭ قارىشىنى ئالدىنقى ئورۇنغا قويىدۇ. ئاللىپورت بولسا ساغلام بالاغەتكە يەتكەن ئادەمنىڭ خاسلىقىنى ئۆلچەم قىلىپ سۆزلەيدۇ. ئۇنىڭ بۇ ھەقتىكى قاراشلىرىنىڭ مېغىزلىق مەزمۇنى ساغلام بالاغەتكە يەتكەن خاسلىقتۇر.

ئاللىپورت ساغلام بالاغەتكە يەتكەن خاسلىقنى تەكىتلەپ كۆرسەتكەن. بۇ ئېھتىمال كىشىلەر قەدىرلەيدىغان پاكلىق، ئۇلۇغلۇق، ئىجادىيلىق ئۆرنەكلىرىنىڭ تازا توشۇق ئادەملەردە كۆپرەك كۆرۈلىدىغانلىقىدىن بولسا كېرەك، نېمۇزا كىشىلەر بىلەن ساغلاملار مۇددىئاسىنىڭ ئوخشىمايدىغان يېرىنى كۆرسەتكەنىدە، نېمۇزا كىشىلەرنىڭ مۇددىئاسى ئۆتمۈشتە بولىدۇ، ساغلاملارنىڭ مۇددىئاسى كەلگۈسىدە بولىدۇ، دېگەنىنى ئالغا سۈرگەن. ئىجادىيلىق ياكى تالانت كەلگۈسىگە قاراپ تەرەققىي قىلغاچقا، بۇ يەردە ئاللىپورت ساغلام بالاغەتكە يەتكەن ئادەملەرنىڭ خاسلىقىنى ئۆگىنىشنى تەكىتلىگەن بولسا كېرەك. ئۇنىڭ قارىشى بويىچە ساغلام خاسلىق مۇنداق ئالتە تۈرلۈك ئالاھىدىلىككە ئىگە بولىدۇ:

1) ئۆزىنى كېڭەيتىش قابىلىيىتى بولىدۇ. ساغلام بالاغەتكە يەتكەن ئادەمنىڭ پائالىيەتلەرگە قاتنىشىش دائىرىسى كەڭ بولىدۇ. ئۇلارنىڭ نۇرغۇن يار - بۇرادەرلىرى، ھەۋەس - قىزىقىشلىرى بولىدۇ ھەمدە سىياسىي، ئىجتىمائىي ۋە دىنىي پائالىيەتلەردە خېلى ئاكتىپ بولىدۇ.

2) باشقىلار بىلەن قىزغىن ئالاقە قىلىش قابىلىيىتى بولىدۇ. ساغلام بالاغەتكە يەتكەن ئادەمنىڭ باشقىلار بىلەن مۇناسىۋىتى سەمىمىي بولىدۇ، ئەمما تەمەخورلۇق، ھەسەتخورلۇق قىلمايدۇ. بۇنداق ئادەملەردە يەنە ھېسداشلىق كۆچلۈك بولۇپ،

ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ باشقىلار بىلەن قىممەت قارىشى ۋە ئېتىقادى جەھەتتىكى ئاساسلىق پەرقلىرىگە چىداپ تۇرالايدۇ.

3) كەيپىيات جەھەتتە بىخەتەرلىك ھېسسىياتى ۋە ئۆزىنى ئېتىراپ قىلىش پوزىتسىيىسىدە بولىدۇ. ساغلام بالاغەتكە يەتكەن ئادەم تۇرمۇشتا ساقلانغىلى بولمايدىغان توقۇنۇش ۋە ئوگۇشسىزلىقلارغا چىدايدۇ، بارلىق بەختسىز كەچۈرمىشلەرگە بەرداشلىق بېرىدۇ، ئۇلاردا ئۆزلىرىگە نىسبەتەنمۇ ئاكتىپ پەرەز ياكى قاراش بولىدۇ.

4) ئىپادىلىرى رېئاللىق خاراكتېرلىدىكى ئىدراكقا ئىگە بولىدۇ. ساغلام بالاغەتكە يەتكەن ئادەم شەيئىلەرگە قارىغاندا، شەيئىلەرنىڭ ھەقىقىي ئەھۋالىغا ئاساسلىنىدۇكى، شەيئىلەرنىڭ ئۆزىنىڭ ئۆمىدىدىكىدەك بولۇشىغا ئاساسلانمايدۇ. بۇنداق ئادەملەر ۋەزىيەتكە قاراش ۋە زىددىيەتكە ماسلىشىش جەھەتتە ناھايىتى زېرەك بولىدۇ. «زېرەك ئادەم» بولىدۇكى، «دۆت ئادەم» بولمايدۇ.

5) ئۆزىنى ئوبيېكتلاشتۇرغان ئىپادىلىرى بولىدۇ. ساغلام بالاغەتكە يەتكەن ئادەم ئۆزىدىكى بارلىق كەمتۈكلۈكلەرنى ناھايىتى ئېنىق ۋە توغرا بىلىدۇ. ئۇلار ھەقىقىي «مەن» بىلەن غايىۋى «مەن» ئوتتۇرىسىدىكى پەرقنى چۈشىنىدۇ. ئۇلار ئۆزىنى ئۆزىگە قانداق قاراش بىلەن باشقىلارنىڭ ئۆزىگە قانداق قارىشى ئوتتۇرىسىدىكى پەرقلەرنىمۇ بىلىدۇ.

6) ئىزچىللىققا ئىگە كىشىلىك ھايات پەلسەپىسى بولىدۇ. ساغلام بالاغەتكە يەتكەن ئادەملەر ئىزچىللاشقان نىشان بولۇشقا، بەلگىلىك مەقسەت ئۈچۈن ياشاشقا، بىر خىل ئاساسلىق ئارزۇ بولۇشقا موھتاج بولىدۇ. ئاللىپورتنىڭ قارىشىچە، بۇنداق نىشان خاراكتېرى جەھەتتە دىنىي خاراكتېرلىك بولۇشى ناتايىن. ئىدېئولوگىيە، پەلسەپە، ئەقىدە، تۇرمۇشتىكى ئالدىن سېزىم ياكى ئىستىقبالالارنىڭ ھەممىسى ئادەمنىڭ بارلىق ھەرىكەتلىرىگە

ئىجادىي يۇكسەلدۇرۇش كۇچى ھاسىل قىلالايدۇ.

روجىس خاسلىق مەسىلىسىدە ئاكتىپ، پائالىيەتچان «مەن» نى ۋە ئادەمنىڭ «ئۆزىنى رېئاللاشتۇرۇش» نى قۇۋۋەتلىگەن ھەمدە ئادەمنىڭ تەبىئىتىدىكى «ئۆزىنى - ئۆزى يېتەكلەش قابىلىيىتى» نى جارى قىلدۇرۇشنى خاسلىقتىكى ساغلاملىقا ئىنتىلىش دەپ قارىغان. ئۇ: ئادەم پەقەت «ئۆزىنى رېئاللاشتۇرۇش» پوزىتسىيىسىدە تۇرغاندىلا، ئاندىن ئۆزىنى بىلىۋالالايدۇ، ئاچالايدۇ. شۇڭا، ئادەمنىڭ ھەرىكىتىنى مۇھىت ياكى ئۆتمۇش بەلگىلەيدۇ، دەپ قارىماسلىق كېرەك. ئادەمنى ئوراپ تۇرغان ماددىي، ئىجتىمائىي، مەدەنىي شارائىتلار پەقەت ئادەمنىڭ يوشۇرۇن قابىلىيىتىنى ئېچىش دائىرىسىنى كېڭەيتەلەيدۇ، چوڭايتالايدۇ. ئىرسىيەت ۋە مۇھىت ئامىلىدىن باشقا يەنە ئادەمنىڭ ئۆزىنى رېئاللاشتۇرۇش ۋە ئۆزىنى رېئاللاشتۇرۇشقا تايىنىپ قوزغىغان ئىجادىي قابىلىيىتى ئادەمنىڭ ھەرىكىتىنى بەلگىلەيدىغان ئاچقۇچلۇق ئامىل بولىدۇ، دېگەن ئىدىيىنى ئىلگىرى سۈرگەن ھەمدە مۇشۇ ئىدىيە قارىشى بويىچە يەنە: ئىندىۋىد ئىجادىي قابىلىيىتىنىڭ ئاساسلىق مۇددىئاسى ئۆزىنى رېئاللاشتۇرۇش بولىدۇ، بۇنداق ئارزۇ ئاز ياكى كۆپ دەرىجىدە بېسىمغا ئۇچراپ تۇرسىمۇ، ھەربىر ئادەمدە بولۇۋېرىدۇ، شۇڭا يېڭىچە ئىجادىي تەجرىبىلەرنى قوبۇل قىلىشقا مايىل ئادەملەر ئۆزىنى ئاسانراق رېئاللاشتۇرالايدۇ، دەپ قارىغان. ئۇنىڭ قارىشىچە، ئادەم تەجرىبىلەرگە چوڭراق قۇچاق ئاچىدىغان، تېخىمۇ ئېچىكى بولغان ياخشى ئىكەن، ئامىللار ۋە ئۇقۇملارنى بىر تەرەپ قىلىش قابىلىيىتى بار بولسا ئىجادىيلىقى جەھەتتە ئاسانراق ئۆسۈپ بارىدۇ. ئۇنىڭ قارىشىچە، بۇلار ئادەمنىڭ ئېچىكى جەھەتتە ئۆزىدىكى ئىجادىي قابىلىيەتلەرنى ئاچىدىغان شەرتلەردۇر. ئۇنىڭ تەجرىبىلەرگە قارىتا قۇچاق ئېچىش ياكى ئېچىۋېتىلگەن بولۇش دېگىنى كۆز قاراش، ئېتىقاد،

ئىدراك ۋە قىياسلار ئالدىدا جەسۇر بولۇش، پەلىپەتمش ئىشلار ئالدىدا سەۋرچان بولۇش ۋە توقۇنۇشۇۋاتقان ئۈچۈرلارغا تاقابىل تۇرالايدىغان قابىلىيەتكە ئىگە بولۇش دېگەنلىك بولۇپ، بىكىنمە ھالەتكە كىرىپ قېلىشقا قارشىدۇر. تېخىمۇ ئېچكى بولغان ياخلاش ئېڭى دېگىنى ئادەمنىڭ ئۆزىدە ئۆزى ئىشلەپ چىقارغان ئىجادىي مەھسۇلاتنىڭ قىممىتىنى باھالىيالايدىغان دىت بولۇش، باشقىلارنىڭ كەمسۇندۇرۇشىنىڭ تەسىرى بىلەن ئۆزگىرىپ كەتمەسلىك دېگەنلىكتۇر. ئامىللار ۋە ئۇقۇملارنى بىر تەرەپ قىلىش قابىلىيىتى يۇقىرىدىكى ئىككى تۈرلۈك شەرتتىن تۆۋەنرەك تۇرسىمۇ، بۇ تەرەپ كەم بولسا، ئادەمنىڭ ئېچكى دۇنياسى كۇچلۇك بولمايدۇ.

روجىسنىڭ قارىشىچە، ئادەمنىڭ ئىجادىي قابىلىيىتىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا پايدىلىق تاشقى شەرتلەر: ئادەمنىڭ تېخىمۇ چوڭ پىسخىك خاتىرجەملىك ھېس قىلىشى بىلەن ئادەمنىڭ تېخىمۇ چوڭ پىسخىك ھالقىشىدىن ئىبارەت. خاتىرجەملىك ئادەمنىڭ ئىزدىنىش ھەرىكىتىگە بولغان ئېتىراپ، تاشقى جەھەتتىكى باھالاشتىن خالى تۇرۇش، ھېسسىيات جەھەتتىن ئېتىراپ قىلىشتىن كېلىدۇ. پىسخىك ھالقىش دېگىنىمىز - ئادەمنىڭ ئۆز ئىدىيە ۋە ھېسسىيات خاسلىقىنى سىمۋول خاراكتېرلىك ئىپادىلەش بولۇپ، خالىغانچە ئىش قىلىش دېگەن مەنىنى بەرمەيدۇ. ھالقىش — ھەربىر ئادەمگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، تېخىمۇ ئېچۈېتىلگەن ھالدا تۇرلۇك ئىمكانىيەتلەر ئۈستىدە ئىزدىنىشتۇر. چۈنكى ئىجادىيلىقى كۇچلۇك ئادەملەر مۇرەككەپ، تەكشى بولمىغان تەسەۋۋۇرلارغا بەك قىزىقىدۇ. بۇنداق ئەھۋال تېخىمۇ ئېچۈېتىلگەن، تۇتۇقراق بولغان ئەقىل كۆزى بىلەن يېڭىلىقنى كۆرۈشكە موھتاج بولىدۇ. ئىجادىي قابىلىيىتى تۆۋەن ئادەملەر سىممېتريك، قاتمال مەنزىرىلەرگە بەك قىزىقىدۇ. شۇڭا، ئىجادىي قابىلىيەتنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا مۇنداق مۇھىم بىر خاھىشچانلىقنى ئويدان

ئاللىبۇرت ۋە روجىسلارنىڭ قاراشلىرىدا بەزى يېتەرسىز-لىكلەر بولۇپ، ئالىملار ئۇلارنىڭ پىكرىدىكى كەملىكىنى داۋام-لىق تولۇقلايدۇ - يۇ، ئەمما ئۇلارنىڭ قارىشىدىكى ئۆزىنى رېئاللاشتۇرۇشنى، ئادەمنىڭ ئۆز قىممىتىنى ئۆزى يارىتىشنى ئالاھىدە ياقىلايدۇ. بۇنداق ياقىلاشتىكى سەۋەب شۇكى، ئالىملار-نىڭ قارىشىچە، ئىجادىيلىقى ئۇستۇن ئادەملەر ئېچىۋېتىلگەن ساغلام خاسلىق بولۇپ ئىپادىلەنسە، ئىجادىي قابىلىيىتى تۆۋەن ئادەملەر دوراميچى، كۆزى كۆرمىگەننى ئويلىيالمايدىغان قېلىپباز بولۇپ ئىپادىلىنىدۇ. ئىجادىي قابىلىيىتى ئۇستۇن ئادەملەر يەنە باشقا نوپۇزلۇقلاردىن قورقۇپ كەتمەيدىغان، ئۇلاردىن ھالقىپ كېتىشكە تەمشىلمەيدىغان كىشىلەردۇر. شۇنداق بولغاچقا، ھەرقانداق ئادەم ئۆزىنى توغرا بىلىپ، ساغلام خاسلىق تۇرغۇزۇپ ئۆزىدىكى ئاجىزلىقلارنى تولۇقلاپ بىر نىشانغا ئىنتىلسە، مۆجىزە يارىتىد-غان تالانتلىقلار تەرەپكە قاراپ ماڭىدۇ. بۇنداق قاراشنى زامانىمىزدىكى ئەڭ داڭلىق مائارىپشۇناسلاردىن ئامېرىكىلىق كارىنگمۇ ياقلىغان.

— ياراتقان ئىگەم كىشىلەرنى پۈتكۈل يەر شارىغا خوجا-يىن قىلىپ قويدى، — دەيدۇ كارىنگ - بۇ ئىنتايىن زور بىر سوۋغا. ئەمما، مەن ھەر قانداق دەرىجىدىن تاشقىرى ئىمتىياز-لارغا قىزىقمايمەن، مەن پەقەت ئۆزۈمگە ئۆزۈم خوجايىن بولۇشقا، ئۆزۈمنىڭ پىكىر قىلىشىغا، ئۆزۈمنىڭ قەلبىگە ۋە ئۆزۈمنىڭ روھىي دۇنياسىغا خوجايىن بولۇشقا قىزىقىمەن. بۇنىڭدىكى ھېكمەت شۇ يەردىكى، مەن ئۆزۈمنىڭ ھەرىكىتىمنى تىزگىنلىسەملا، بۇ يەنە مېنى ئۆزۈمنىڭ ئىنكاسىنى تىزگىنلىيە-لەيدىغان قىلىدىغانلىقىنى، مەن بۇنىڭ بىلەن ئۆزۈم خالىغان ھەرقانداق چاغدا بۇنداق تىزگىنلەش ۋە خوجايىنلىقنى كىشە-لەرنى چۆچۈتىدىغان دەرىجىگە يەتكۈزەلەيدىغانلىقىنى بىلىمەن.

مەن، ئىز ۋە مەن تاقابىل تۇرۇش شەرت بولغان ئەڭ زور مەسىلە - ئەمەلىيەتتە ئۇ ئالاھازەل بىز تاقابىل تۇرۇش شەرت بولغان بىردىنبىر مەسىلە - توغرا پىكىر قىلىشنى تالىلىۋالىش ئىكەنلىكىگە قەتئىي ئىشىنىمەن. ئەگەر شۇنداق قىلالايدىغان بولساق، بىزدىكى بارى - يوقى مەسىلىلەرنىڭ ھەم-مىسى بىراقلا ھەل بولۇپ كېتىدۇ①.

ئەگەر ئىزدە ئۆزگىز ئېتىقاد قىلىدىغان بىر پىكىر بولـ-دىكەن، باشقىلارنىڭ گېپى بىلەن كارىگىز بولمىسۇن، ئۆزگىز-نىڭ يۇرىكىنىڭ ئىزگە دېگىنىنى ئاڭلاڭ.

راست، بىزدە ئېتىقاد قىلىدىغان بۇنداق بىر خىل پىكىر-نىڭ بولۇشى بىر خىل ئىشەنچە. بۇنداق ئىشەنچە ناھايىتى قۇدرەتلىك ئىزگە قۇدرەت. ئۇ، بىزدىكى ئىزگە ئىشەنچە ئاملىلارنىڭ بىر نىشان ئۈچۈن ئۇنۇملۇك كۈرەش قىلىشىغا ئىلھام بېرىدۇ. ئۆزگە ئىشىنىشتىن ئىبارەت بۇنداق ئەڭ ئەلا ئىزگە ھالىتى يەنە بىزدە ئىزگىلوگىيىلىك ئۆزگىرىش پەيدا قىلىپ، چوڭ مىكە نېرۋا ھۈجەيرىلىرىمىزدىكى گورمونلارنى جانلاندۇرۇپ، تەپەككۇرىمىزنى ئۇرغۇپ تۇرىدىغان شوخ ھالەتكە كەلتۈرىدۇ. شۇنداق قىلىپ، ئۇ بىزدە كىشىلىك ھاياتقا، ئۆزىمىزگە، باشقىلارغا نىسبەتەن بىر خىل ھالقىپ ئۆتۈپ كېتىش ھادىسىسى بولۇپ ئىپادىلىنىدۇ.

ئىجادىيەت ئۇستىدىكى مۇۋەپپەقىيەت تەرتىپلىك بولغان بىر خىل سەپەر بولغانلىقتىن، مانا مۇشۇنداق ئىسىل پىكىر ھالەتكە، قاتلاملارغا قاتلام ئېچىرىلىپ كىرەلەيدىغان تەرتىپكە ۋە ئۆزگە ئۆزى جاۋابكار بولۇش روھىغا موھتاج بولىدۇ. تالانت ئۆز ئىدىيىسىگە خوجايىنلىق قىلالمايدىغان ئەگىلا قىزىقىپ كەتكەن گادىرماچ كاللىدا چېقىش يولى تاپالمايدىغان تېكىرقاپ قالىدۇ - دە، خۇددى بىر ئادەم ئىككى ئاتقا تەڭ

① «كارىنگ ھېكمەتلىرى» دىن ئېلىندى.

مىنىمەن دېسە، بىرىگىمۇ مىنەلمەي قالغاندەك ئېگىزدىن پەسكە دومىلاپ كېتىدۇ. بىزدىكى ساغلام خاسلىق ئەنە شۇنداق ئۆزىمىزنىڭ قەلبىمىزگە ئۆزىمىزنى خوجايىن قىلىدىغان تىزگىنىدۇر.

ئەمەلىيەتتىمۇ ئادەم ئۆمۈرۈۋايەت تىرىشىپ ئېينىشتېيىن ياكى ئېدىسوندەك ئالىم، كەشپىياتچى بولۇپ كېتەلىشى ناتايىن. لېكىن، مېڭىسى جايىدا بولسىلا بىرەر تەرەپتە ئۇلاردىن ئۆتۈپ كېتەلىشى مۇمكىن. بۇ تامامەن خاسلىق تەربىيىلىنىشىگە باغلىق. ئەگەر مەسىلىنى مۇنداق ئويلىمايلا ئۆزىنى ئىلىم - پەننىڭ چوققىسىغا پات - يېقىندا چىقالايدىغانىدەك ياكى ھەممىگە قادىرەك ھېسابلىغان بىلەن، ئاقۇۋەتتە نەتىجىسىز خىيالىلارنىڭ قۇلى بولۇپ، ھاياتىنى ھەسرەت بىلەن داغلايدىغان ئەھۋاللاردىن ساقلانغىلى بولمايدۇ. ساغلام خاسلىق تەربىيىسى كۆرمىگەن بەزىلەرنىڭ ئۆزىنى بىلىش جەھەتتە ئىلمىي بولماي، ئۆزى ئىشلەۋاتقان كەسىپ نېمە بولسا شۇنىڭدا چوققىغا چىقىشنىڭ كويىدا بولۇشى ياكى بۇ كەسىپتىن ھالقىغان يەنە بىر كەسىپتىمۇ ئۆزىنى مۇۋەپپەقىيەت قازانغۇچى قاتارىغا قويۇشى، شۇنىڭ بىلەن ئىشنى باشتىلا ئۆزىدە بار تالانت خاسلىقىغا ئۈيغۇن كەلمەيدىغان ساھەلەردە باشلاپ مەغلۇپ بولۇشى، ئەنە شۇنداق ئەھۋاللاردۇر. ئالايلۇق، بەزىلەر ئارتىس لىققىنى رېژىسسورلۇقنى ياخشى كۆرۈپلا ئۆزىنىڭ سەھنىدە كۆرسىتەلەيدىغان قىممەتلىك ماھارىتى ۋە بۇ ماھارەت بىلەن شاگىرت تەربىيىلەيدىغان تۈستازلىق ئورنىنى يوقىتىپ قويىدۇ؛ ئۆزى تەنتەربىيىگە لايىق تۇرۇپ، ئاۋاز پەردىسىدىن ئىبارەت تۇغمىلىق ئاساسى يوق تەرەپتىكى ناخشىچى بولۇشنىڭ كويىدا پالاقلايدۇ، ئۆزىنىڭ تالانت خاسلىقىغا ئۈيغۇن بولمىغان بۇ كەسىپلەردە مۇۋەپپەقىيەت قازىنالمىغاندىن كېيىن، ئاخىرى بېرىپ چۈشكۈنلىشىدۇ ھەتتا ئاتا - بوۋىسىنىڭ نەسەبنامىسىنى

كۆز - كۆز قىلىشقا ئوخشاش تېتىقسىز ئىشلار بىلەن ئۆزلىرىنى ساقلاپ قالماقچى بولىدۇ، مۇشۇنداق ئەھۋاللار ئاشۇنداق ھەسرەتلىك ئاقىۋەت بولماي نېمە؟ بۇنىڭ ئەكسىچە، ئادەمدە ئالاھىدە زامان ۋە ماكاندا، ئالاھىدە بىر ساھەدە، ئالاھىدە شارائىتتا چېنىقىش ئارقىلىق كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان دەرىجىدە كامالەت كۆرسەتمىشكە بولىدىغان ئالاھىدە ئەقلىي ئىقتىدار ياكى ماھارەت بولغانلىقتىن، بۇنداق ئەقلىي ئىقتىدار دادىن پايدىلىنىپ داڭقى چىققان ئالىملاردىن باشقىچە بىر ساھەدە يۈكسەك ئوبراز تۇرغۇزۇشقا ئىنتىلمەسلىكىمۇ ئادەمنى داغلايدىغان ھەسرەتلەرگە قويىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ھەر شاپىغا خوجايىن بولۇشنى دورىماي ئۆزىگە ئۆزى خوجايىن بولۇش يولى بىلەن ئەجدادلارنىڭ روھىنى خۇشال قىلىدىغان بىرەر رېكورت يارىتىشمۇ يازغۇچى، سەنئەتكار، ئالىم ۋە ئىختىراچىلارنى تىلغا ئالغاندا ھاياجانلىنىپ ئۆزىنى باسالمىغان چاغدىكى گۈزەل ھېس - تۇيغۇلارنىڭ ھۇرمىتىگە ئەڭ ياخشى جاۋاب بېرىدىغان ساغلام خاسلىقتۇر.

ماسلوۋ ساغلام خاسلىق دەپ ئۆزىنى رېئاللاشتۇرۇشقا ئىنتىلىپ تۇرىدىغان ئاكتىپ پوزىتسىيىنى كۆرسەتكەن. ئۇ دۇنيا بويىچە ناھايىتى كۆپ ئۆزىنى رېئاللاشتۇرغۇچىلارنىڭ ماتېرىيالىرىنى توپلاپ ۋە ئۇلار ئۈستىدە تەھلىل، تەتقىقات ئېلىپ بېرىپ، ئۆزىنى رېئاللاشتۇرغۇچى ساغلام خاسلىقنى ئىگە ئادەملەردە تۆۋەندىكىدەك 15 تۈرلۈك ئۆزگىچىلىك بولىدىغانلىقىنى، بۇ ئۆزگىچىلىكلەرنىڭ ئادەمنىڭ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشىدا مۇھىم شەرت ئىكەنلىكىنى كۆرسەتكەن.

1. رېئاللىقنى توغرا، تولۇق بىلەلىگەلايدۇ. يەنى ئۆزىنىڭ سۇبيېكتىپ ئېھتىياجى بويىچە ئۆزىنىڭ چىن تۇيغۇلىرىنى بۇرمىلىمايدۇ.

2. ئۆزىنى، باشقىلارنى ۋە پۈتكۈل تەبىئەتنى ئەڭ زور

دەرىجىدە ئېتىراپ قىلىدۇ. ئۇلار ھەم ئاكتىپ شەيئىلەرنى قوبۇل قىلالايدۇ، ھەم پاسسىپ شەيئىلەرنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىدىنمۇ ھەددىدىن زىيادە ھولۇقۇپ كەتمەيدۇ.

3. تەبىئىي، ساددا ۋە چىن بولغان گۈزەل ئەخلاققا ئىگە بولىدۇ. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ھەقىقىي ھېسسىياتىنى پەردازلىمايدۇ، ئۆزىنى ئالدىمايدۇ، بەلكى ئۆزىگە تولۇپ تاشقان ئىشەنچىدە بولىدۇ.

4. ئۆزىنىلا چۆرىدەيدىغان خىيالىلاردىن ئۆزىنى تارتىۋېلىپ، جەمئىيەتتىكى تۈرلۈك شەيئىلەرگە قارىتا بىرقەدەر كۆچلۈك ئىزدىنىش ئېڭىدا بولىدۇ، ئۆزىنىڭ جەمئىيەتكە پىدائىلىق كۆرسىتىش پۇرسەتلىرىنى ئىگىلەشكە ماھىر بولىدۇ.

5. ۋەقەلەر ئالدىدا ھودۇقمايدىغان، كاللىسىنى سەگەك تۇتالايدىغان، يېگانە ۋە پىنھان تۇرۇشنى ياخشى كۆرىدىغان پەزىلەتلەرگە ئىگە بولىدۇ.

6. تاشقى كۆچكە يۆلىنىۋېلىش ئىدىيىسى بولمايدۇ، ئارزۇلىرىنى ئۆز تىرىشچانلىقىغا تايىنىپ ئىشقا ئاشۇرالايدىغانقابىلىيىتى بولىدۇ. مەۋجۇت مەدەنىيەت ۋە بار بولغان شارائىتلارنىڭ چىرمىۋېلىشىغا ئۇچراشنى خالىمايدۇ.

7. تۈرلۈك شەيئىلەرگە قارىتا يېڭىچە، خۇشاللىنارلىق پىسخىك تۈيغۇلاردا بولىدۇ ھەمدە پاك زوقلىنىش قابىلىيىتى بولىدۇ.

8. يېڭى قىممەت ئىجادىيىتى جەريانىدا سىرلىق ۋە يۇقىرى پەللىگە چىققان مەزمۇنلارنى ھېس قىلالايدۇ، پىداكارلىق بىلەن ئىزدىنىش روھى بولىدۇ.

9. جەمئىيەتنى ئېچىگە سىغدۇرالايدىغان كەڭ قورساق بولىدۇ، جاھاندارچىلىق ۋە كىشىلىك مۇناسىۋەتتە مەدەنىيەت پەرقلىرىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىمايدۇ، پۈتكۈل ئىنسانىيەت بىلەن بولغان ئورتاقلىققا تېخىمۇ بەك يۆزلىنىدۇ.

10. كۆڭۈلچەكلىك قىلىپ ناھايىتى كۆپ ئادەملەر بىلەن مۇناسىۋەت قىلىشنى تەشەببۇس قىلمايدۇ، بىر نەيەت، بىر مەقسەتنىكى سانى كۆپ بولمىغان ئادەملەر بىلەن چوڭقۇر ھەم ئۇزاق داۋام قىلىدىغان دوستانىلىقنى ساقلايدۇ.

11. دېموكراتىك بولغان قىممەت قارىشىنى باشقىلاردىن ئاسان قوبۇل قىلىدۇ.

12. ناھايىتى كۆچلۈك بولغان ئەخلاقىي مەنتىقە ئېڭى بولىدۇ. ئۇلار جەمئىيەتنىڭ ئەخلاقىي ئىدىيىسى بويىچە ئۆزلىرىنىڭ ھەرىكىتىنى قېلىپلاشتۇرۇش سەۋەبلىك ئۆزلىرىنىڭ ھەق - ناھەق، ياخشى - يامانلىق توغرىسىدىكى كۆزقاراشلىرىدىن ۋاز كەچمەيدۇ.

13. ئاق كۆڭۈل، ئۆزىنى - ئۆزى رىغبەتلەندۈرۈپ تۇرىدىغان يۇمۇرلۇق ھېسسىياتتا بولىدۇ. ئۇلار كەڭ قورساق ھەم يۇمۇرلۇق، چاقچاقچى كېلىدۇ، ئەمما يۇمۇر ئېيتىش ئۇسۇلى بىلەن باشقىلارنىڭ زىتىغا تېگىدىغان ياكى باشقىلارنىڭ دىلىغا ئازار بېرىدىغان ئىشلارنى قىلمايدۇ. يۇمۇر ئوبيېكتلىرى ھەرقاچان ئومۇمىي ئەھمىيەتكە ئىگە بولىدۇ.

14. بىرقەدەر كۆچلۈك ئىجادىيلىققا ئىگە بولىدۇ. بۇنداق ئىجادىيلىق ئۆزىنى رېئاللاشتۇرغۇچىلارنىڭ تەجرىبىلەرگە قارىتا تېخىمۇ ئېچۇۋېتىلگەن ھالەتتە تۇرۇشى ۋە ھېسسىياتنىڭ تېخىمۇ تەبىئىي بولغان پاكىتلىرىدىن كېلىدۇ.

15. مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋاتقان پاسسىپ مەدەنىيەتكە جەڭ ئېلان قىلىشقا جۇرئەت قىلىدۇ. شەخسنىڭ قىممەت قارىشى بىلەن مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋاتقان مەدەنىيەت توقۇنۇشۇپ قالغاندا، ئۇلار مۇنداق مەدەنىيەتكە تىز پۈكمەيدۇ.

§2. ئىجاددىي خاسلىق

1. ئىجاددىي خاسلىقنى ئىگىلەشنىڭ ئىجاددىي قابىلىيەت يېتىشتۈرۈشتىكى ئورنى

تالانت تەربىيىسىنىڭ باش ۋەزىپىسى — ئىجادىيەت مۇددىئاسىغا يېتىش بولغانلىقتىن، ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ بىر قانىتى، ھەتتا قانىتى ئەمەس يول باشچىسى ئىجادىي خاسلىق تەبىئىيكى بىزنىڭ دىققەت مەركىزىمىز بولىدۇ. ئىجادىيەت پاراسىتىدە رول ئويناۋاتقان ئاممىلار ئۇستىدە ئويلانغاندا، بىر مۇنچە كىشىلەر ئىجادىي تەپەككۇر قابىلىيىتى بىلەن ئىجادىيەتتە رېئاللاشتۇرىدىغان باشقا قابىلىيەتلەرگە دىققەت قىلىپ، ئىجاد قىلىش پوزىتسىيىسىگە سەل قارايدۇ. ئەمما، بىز ھەرقانداق ئىشقا پىكىر ئالغاندا «پوزىتسىيە بىلدۇرگەن» دەك، ئىجادىي خاسلىق ئىجادىيەتكە، بارلىق ياخشىلىقلارغا بىلدۇرۇلدىغان پوزىتسىيە بولۇپ، ئۇ ساغلام خاسلىق ئاساسىدا يېتىلىدۇ. ساغلام خاسلىق ئادەتتە بىر ئادەمنىڭ پەزىلەتلىرىدە ناچارلىقلار، ئاجىزلىقلار ھالاكەتنىڭ بەلگىسى بولۇپ، ساغلام خاسلىققا ئىگە ئادەملەر ئومۇمەن ئەقىل بىلەن ئۆزىنى بىلىش، ئۆزىنى گۈزەللەشتۈرۈش ۋە شۇ ئاساستا ئىلغارلىق، ئىجتىمائىلىق، ئىجادىيلىققا يۈزلىنىپ تۇرۇپ ئۆزىنى ئېچىش، ئۆزىنى رېئاللاشتۇرۇش بىلەن بىر چاغدا دۇنيانى گۈزەللەشتۈرۈش ھەرىكىتىنىڭ ئاكتىپ ئەمەلىيەتچىلىرى، ئىنسان بەختىنى خاراب قىلىدىغان ناكەس، رەزىل ھەرىكەتلەرگە قارشى تۇرۇپ، ئىنسان تەبىئىتىدىكى گۈزەللىكنى قوغداپ، ئاجىزلىقلارنى يوقىتىدىغان ئاكتىپ ھاياتنى ئىلگىرى سۈرگۈچىلەردىن بولۇپ قالىدۇ. ئىجادىي خاسلىق دېگىنىمىز — مانا مۇشۇنداق ساغلام خاسلىق

ئاساسىدىكى ئۆزىنىڭ شۇ تۇرقىدىن ھالقىپ ئۆتۈش بولۇپ، ئۇ ئادەمدە ئىجادىي پائالىيەتلەر بىلەن شۇغۇللىنىشقا پايدىلىق، ئىجادىي قابىلىيەتنى جارى قىلدۇرۇشقا پايدىلىق خاھىشچانلىق بولۇپ ئىپادىلىنىدۇ. ئادەملەرنىڭ تۇغما بولغان مىجەز تىپلىرى ئوخشاش بولمىسىمۇ، ئەمما بۇ مىجەز تىپلىرى قانداق مىجەز تىپىنىڭ ئىجادىي قابىلىيەتكە ئەڭ باي ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرەلمەيدۇ؛ لېكىن، ئوخشاش بولمىغان خاسلىقتا ئىجادىي قابىلىيەت ئوخشاش بولمايدۇ، شۇنداق بولغانلىقتىن، ئىجادىي خاسلىق دېگەن گەپ مەيدانغا كەلگەن.

ھەرقانداق ھالقىش ئىجادىي ئەمگەك ۋە ئىجادىي ئەمگەكنى كەلتۈرۈپ چىقارغۇچى ئالىيجاناب پەزىلەت كۆچى بىلەن ئەمەلگە ئاشۇرۇلغانلىقتىن، ئىجادىي خاسلىقنىڭ يادروسى ئىلغار ۋە تەرەققىيپەرۋەر تۇرمۇش پوزىتسىيىسى بولۇپ، ئىدىيە جەھەتتە ئۇ ئىنسانىيەتنىڭ تەرەققىياتى، بەخت — سائادىتى، مەدەنىيەت تەرەققىياتىغا بولغان كۆيۈنۈش ئىشقى بولۇپ يانسا، ھەرىكەت جەھەتتە ئۇنىڭغا پىداكارلىق كۆرسىتىش، ئۇنىڭ ھەقىقەتلىرىنى قوغداش يولىدا ھەتتا قۇربان بېرىشتىن قورقماسلىق بولۇپ ئىپادىلىنىدۇ. تارىختا ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىگە زور تۆھپىلەرنى قوشقان سىياسىيونلار، ئالىملار، ھەربىي سەركەردىلەر، سەنئەتكارلار، ئىختىراچىلارنىڭ دۇنيا قارىشى ۋە جاھاندارچىلىق پرىنسىپلىرىغا نەزەر تاشلايدىغان بولساق، ئۇلار بىردەك ئىلغار، تەرەققىيپەرۋەر بولغان. شۇنداق بولغاچقا، ئىجادىيەت خاسلىقى باشقا تىپتىكى ئىندىۋىدۇئال خۇسۇسىيەتلەردىن ئىجادىي پائالىيەتلەرگە زۆرۈر بولغان نورمال، ساغلام، پىسخىك ھالەتنى دائىمى ساقلاش بىلەن ئايرىلىپ تۇرىدۇ. يەنى ئىجاد قىلىدىغان ئادەم باشقىلاردىن پىسخىك تۇرمۇشىدىكى ئاكتىپلىق، مۇقىملىق بىلەن ئايرىلىپ تۇرىدۇ. بىز ئىنسانىيەتكە ۋە ئادەمى تۇرمۇشقا بولغان قىزىقىش ۋە قىزغىن مۇھەببەتكە ئىگە ئادەمدىلا ھەقىقانىيەتنى ياقلايدىغان غۇرۇر

ئۆرلەپ تۇرىدىغانلىقىنى ئويلىساق ، ئۆزىنىڭمۇ مۇشۇنداق ئاكا-
تىپ هەم مۇقىم بولغان پوزىتسىيە تۇرغۇزغاندىلا، ئىجادىي پائا-
لىيەتنىڭ نېگىزلىك شەرتىنى هازىرلاپ، ئۆزىمىزدىكى يوشۇرۇن
قۇدرەتنى باشقىلارنىڭ يۇرىكىگە ئوت يېقىدىغان ئىجادىي
پىكىرلەرگە ئايلاندۇرالايدىغانلىقىمىزنى، دېمەك، ئىجادىي خاس-
لىققا ئىگە بولۇش ئۈچۈن ئالدى بىلەن روهىي هالىتىمىزنى
ئەلالاشتۇرغۇچىلاردىن بولۇشىمىز لازىملىقىنى كۆز ئالدىمىزغا
كەلتۈرەلەيمىز.

ئەمەلىيەتتىمۇ شۇنداقمۇ؟ بىز ئىجادىيەت پاراسىتىنى قوغ-
لاشقاندا، ئىنسانىيەتنى توسالغۇلارنى يېرىپ ئۆتۈپ ئالغا باسا-
لايدىغان، تېخىمۇ گۈزەل ۋە بەختلىك هايات مەنزىلىگە يېتەلەي-
دىغان قىلىشنى ئويلايمىزغۇ؟ بۇنداق ئالىيجاناب هەربىر قا-
داقمۇ ئالىيجاناب روھ. پۈتكۈل ئىنسانىيەتنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا
پايدىلىق ئىدىيىنىڭ باشلامچىلىقىدىن، نورمال، ساغلام، تۇراقلانغان
پىسخىك پەزىلەتلەرنىڭ يېتەكلىشىدىن ئايرىلالمىسۇن! روشەنكى،
ئادەمدىكى ئىجادىيەت پاراسىتىنى ئالدى بىلەن ئادەمدىكى
ستېخىيە، ئۆزگىچىلىك، يېگانىلىقنىڭ ئاشكارىلىنىشى، ئىجادىيەت
نەتىجىسىنى ئادەمنىڭ ئۆزىنى رېئاللاشتۇرۇش، ئۆزىنىڭ قىممەت
قىممىتى يارىتىش، ئۆزىنىڭ ئوبرازىنى كامالەتكە يەتكۈزۈش يولى-
دىكى ئالاهىدە تالانت كۆرسىتىش دېگەندىمۇ ئۇنىڭ ياراتقان
قىممىتى ئىندىۋىت بىلەن چەكلىنىپ قالماستىن، بەلكى جەمئى-
يەتكە قارىتا ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىنى ئىلگىرى سۈرۈش، مەدە-
نىيەتتە چېكىنىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋەزىپىسىنى ئۆتەيدۇ.

— ئىنسانىيەت ۋە ئىنسانىيەتنىڭ تۇرمۇشىنىڭ يۇقىرى كۆتۈ-
رۈلۈشىگە ئەڭ كۆپ تۆھپە قوشقانلار، — دەيدۇ ئىلمىنىڭ گىگانت
چولپانلىرىدىن بولغان ئېينىشتېين، — ئەڭ قەدىرلىنىشكە تېگىشلىك،
بۇنداق ئېيتىش پرىنسىپ جەهەتتىن توغرا. ئەمما، كىشىلەر بۇ
ئادەملەرنىڭ كىملىكىنى سورىغاندا ئاز بولمىغان قىيىنچىلىقلارغا

يولۇقىدۇ... شۇنىڭ ئۈچۈن مەن ئالاهىدىلىكى سەمىمىيەت بىلەن
شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، بىر ئادەمنىڭ خەلق ئۈچۈن قىلىپ
بېرىدىغان ئەڭ ياخشى خىزمىتى ئۇلارنى مەنئىلىكنى ئۆستۈرىدە-
غان خىزمەتلەرگە ئىشتىراك قىلدۇرۇش هەمدە شۇ ئارقىلىق
ۋاستىلىك هالدا ئۇلارنىڭ مەنئىۋى دۇنياسىنى ئۆستۈرۈش بو-
لۇشى كېرەك. بۇنداق قىلىش خۇسۇسەن بۈيۈك سەنئەتكارلارغا
ئۈيغۇن كېلىدۇ، ئازراق دەرىجىدە بولسا ئالىملارغىمۇ ئۈيغۇن كې-
لىدۇ. دۇرۇس، بىر ئادەمنىڭ مەنئىۋى دۇنياسىنى ئۆستۈرىدىغان
هەمدە ئۇنىڭ تەبىئىتىنى بېيىتمىدىغان نەرسە ئىلىم - پەن تە-
قىقاتىنىڭ نەتىجىسى ئەمەس، بەلكى چۈشىنىش قىزغىنلىقى،
ياكى يورۇتۇش خاراكتېرىدىكى ئەقلىي ئەمگەك①.

بۇنىڭدىن كۆرۈنۈپ تۇرىدۇكى، بىر ئادەم ئىلمىي نەتىجە
ياراتقاندا ئالدى بىلەن گۈزەللىككە ئىنتىلگۈچى مەنئىۋى دۇنياغا
تايىنىدۇ. ئەگەر بىز نەتىجە بىلەن قانائەت هاسىل قىلىپ، مە-
نئىۋى ئۇستۇنلۇك، پاكلىقنى قوغلاشمىساق، ئۆزىمىزنىڭ ياراتقان
نەتىجىلىرىمىزنى قوغدىيالمايلا قالماستىن، كېيىنكىلەرنىڭ ئىجا-
دىيلىقىغا يول ئاچىدىغان مەنئىۋى ئوزۇقمۇ قالدۇرالمايمىز. بۇنـ
داق ئىكەن، مەنئىۋى دۇنيانى ئۆستۇرۇش، ئالىيجانابلىقنى، باتۇر
ئىجادىيەت جاسارىتىنى يېتىلدۇرۇش، مەدەنىيەت جەهەتتە ئىلگە-
رىلەش روهىدا تۇرۇپ، چېكىنىشكە قارشى نۇر تارقىتىش خاس-
لىق يېتىلدۇرۇشتىكى ئاساسلىق ۋەزىپە بولىدۇ. بىر - ئىككى
خىل نەتىجە بىلەن توختاپ قالماي، ئەنە شۇنداق ئالىيجاناب
مەنئىۋىلىكنى قوغلىشىش ئېينىشتېيىننى دەرىجىمۇ دەرىجە ئاتلىنىپ
دەۋر بۆلگۈچ ئىلمىي مۇۋەپپەقىيەتلەرگە ئېلىپ بارغان، ئۇنىڭ
ئادەمنىڭ قەلبىنى هاياجانغا سالىدىغان يېگانە مىجەزى ۋە هال-
قىش پاراسىتىنى مەيدانغا كەلتۈرگەن. ئۇنىڭ نام - مەنپەئەت

① «ئېينىشتېين ئەسەرلىرىدىن تەرجىمە» خەلق نەشرىياتى، خەنزۇچە
نەشرى، 86 - بەت.

قوغلاشماي تۆھپه قوشۇشنىلا ئويلايدىغان قىممەتلىك پەزىلىتى ۋە ھەرىكەت مىزانلىرىنى شەكىللەندۇرگەن. مانا بۇ خاسلىق تەرىبىسىدە ھەممىسىنى ئېسىمىزدە ساقلاشقا تېگىشلىك ئۇلگىدۇر.

تەجرىبىلەرنىڭ كۆپىيىشى ۋە فىزىئولوگىيىلىك ئامىللارنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ، ئادەمنىڭ خاراكتېرى شەكىللىنىش مەزگىلى، تۇراقلىنىش مەزگىلى، پىشىپ يېتىلىش مەزگىلى ۋە ئالمىشىش باسقۇچىنى بېشىدىن كەچۈرىدىغانلىقىنى، ئوخشىمىغان مەزگىللەردە خاسلىقىنىڭ يادروسى بولۇپ تۇرغۇچى جاھاندارچىلىق پرىنسىپلىرى ۋە ئۇلار تەرىپىدىن بەلگىلىنىدىغان ئىندۇۋىدۇئاللىق ئىپادىسىدە ئۆزگىرىش يۈز بېرىدىغانلىقىنى، ئىجادىي خاسلىقنىڭ تۇغما، ئۆزگەرمەس بولماستىن، بەلكى بەلگىلىك شارائىتتا شەكىللىنىدىغان، يېتىشتۇرۇلىدىغان، تەرەققىي قىلدۇرۇلىدىغان، شۇنداقلا غەيرىي ئىجادىي بولغان خاسلىقنى ئۆزگىرىپمۇ كېتىدىغانلىقىنى ئويلىغاندا، ئېينىشتېيىنىدەك ئالىملارنى ئۇلۇغ قىلىپ، مەنىۋى دۇنيانى ئۆستۇرۇش تېخىمۇ مۇھىمدۇر.

يەنە كېلىپ، خاسلىق ئادەمنىڭ غەيرىي ئەقلىي بولغان پىسخىك پەزىلىتى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئادەمدىكى غەيرىي ئەقلىي ئامىللار ئادەمنىڭ سالامەتلىك ئەھۋالى، روھىي ئەھۋالى، پىسخىك ئەھۋالى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئېلىپ، ئادەمنىڭ پائالىيەتلىرىدە باشقا ھېچنېمە ئورنىنى باسالمايدىغان يېتەكلەش (يول باشلاش) ۋەزىپىسىنى ئۆتەپ، بىر ئادەمنىڭ ئەمەلىيەتتىكى قىممىتىنى بەلگىلەيدۇ. ياخشى پەزىلەت ئامىللىرى ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ كاتالىزاتورى، قۇۋۋەت مەنبەسى بولسا، ناچار پەزىلەت ئامىللىرى ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ يۈرىكىگە قادالغان تىغ، كۆزىگە قادالغان مىخ بولۇپ، ئىجادىي قابىلىيەتنى ۋەيران قىلىدۇ.

شۇڭا، ئۇنى داۋاملىق توغرا بىلىۋېلىپ ئۇنىڭدىكى پايدىلىق ئامىللارنى ئۆستۈرۈش بىر ئادەمنىڭ ئىجادىي تەپەككۇر ۋە ئىجادىي خاسلىقىنى ئۆستۈرۈشتىكى ئەلا تەدبىر بولسا، ئۇنىڭغا سەل قاراش ۋە ئۇنى پەرۋىش قىلماسلىق كىشىنى غەيرىي ئىجادىي خاسلىققا ئېلىپ بارىدىغان ئاساسلىق خەۋپ بولىدۇ. شۇڭا، ئىجادىي خاسلىقتا بىزنىڭ ئاساسلىق كۆزدە تۇتىدىغىنىمىز، ئەمەلىيەت جەريانىدا ئالغا ئىنتىلىدىغان ئىزدىنىش روھىدا ۋە يېڭىلىنىپ تۇرىدىغان تۇرمۇش پوزىتسىيىسىدە بولۇپ، ئۆزىنى بىلىش ۋە شۇ ئاساستا ئۆزىنى يوشۇرۇن قابىلىيەتنى ئېچىشتا چىڭ تۇرۇپ، ئىنسانىيەتنىڭ تەرەققىياتىنى كۈچلۈك قوغلىشىدىغان باتۇرلۇقنى ئىشقا ئاشۇرۇش ھەمدە بۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئىچكى دۇنيادا تۇراقلانغان خاسلىق پەزىلىتىگە، ئىجادىي بولغان كىشىلىك تۇرمۇش پوزىتسىيىسىگە، ئىجادىي قابىلىيەتنى كۈچلۈك قوزغايدىغان ئىچكى ستىخىيىگە ئايلاندۇرۇش بولۇشى كېرەك. ئەگەر ئادەم ئۆزىنى چېنىقتۇرۇپ مۇشۇ دەرىجىگە يەتسە، مەيلى ئۆز ئىجادىيىتى جەريانىدا قانداق شەكىللەرنى قوللانسۇن، مەيلى چوڭقۇر خىيالىلارغا بېرىلىپ مەستانە بولۇپ كەتسۇن ۋە ياكى شۇ ئىش ئۇنىڭ پۈتۈن روھىي دۇنياسىنى چۇلغىۋالسۇن، ئۇ يەنىلا ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىنىڭ چەمبىرىكىدىن چىقىپ كەتمەيدۇ. بۇنداق ئىكەن، ئىجادىي خاسلىقنىڭ ئاساسلىق مەزمۇنى نېمە؟

2. ئىجادىي خاسلىقنىڭ مەزمۇنى

ئىجادىيەت خاسلىقى كىشىلەرنىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇش جەريانىدا شەكىللەندۇرگەن ۋە شۇ ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ئىدىيە ۋە

هەرىكىتىنى تەكشۈپ ئوبيېكتىپ دۇنيانى ئۆزگەرتمىگە لايىقلاشتۇ-
رىدىغان ئىندىۋىدۇئال پسىخىك پەزىلەتلىرى بولۇش سۈپىتى بى-
لەن ئېھتىياج، خاراكتېر، ھېسسىيات، ئىرادە، ئاقىلانىلىك.....
قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئېھتىياج بىلەن خاراكتېر خاس
لىقتا ھالقىلىق رول ئويناىدۇ.

مەيلى ئىلمىي ئىجادىيەت بولسۇن ياكى بەدىئىي ئىجاد-
يەت بولسۇن، ئۇنىڭ ھەر ئىككىلىسى ئاساسەن ئالىملار بىلەن
سەنئەتكارلاردىن ئىبارەت شەخسلەر تەرىپىدىن بېجىرىلىدۇ. بۇنى-
داق ئىجادىيەتلەر گەرچە كوللېكتىپنىڭ ئىجادىيىتى بولغان تەق-
دىردىمۇ، ئۇ يەنىلا شەخسلەرنىڭ پائالىيىتى ئاساسىدا بەرپا
بولىدۇ. شۇڭا، ئىجادىي خاسلىق مەسىلىسى — ئىجادىيەتنىڭ
مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشىدىكى يادرولۇق مەسىلە، شۇنداقلا پسى-
خىكا تەرىبىيىسىدىكى نۇقتىدۇر.

ئىجادىيەت خاسلىقى ئىجتىمائىي تۇرمۇش جەريانىدا شەكىل-
لىنىدىغان ۋە تەرەققىي قىلغان بولغاچقا، ئادەم ياشاۋاتقان ئىج-
تىمائىي مۇھىت ئۇنىڭ شەكىللىنىشى ۋە تەرەققىياتىدا ھەل
قىلغۇچ رول ئويناىدۇ. شۇڭا، ئىجادىيەت خاسلىقىغا سىنىپىي
تامغا بېسىلىدۇ. يەنە ھەربىر ئادەم مەلۇم مىللەت تەۋەلىكىدە
بولغاچقا، ئۇنىڭغا مىللىي ھېسسىيات تامغىسىمۇ بېسى-
لىدۇ. ئەمما، بۇ يەردىكى مىللەتلىك ئابستراكت ئىرقىي خۇسۇ-
سىيەتنى كۆرسەتمەيدۇ، بەلكى ئۇزاق مۇددەتلىك مەدەنىيەت
تارىخى كىشىلەرنىڭ خاسلىقىغا ئېلىپ كەلگەن پەزىلەت ئورتاق
لىقىنى كۆرسىتىدۇ. ئېلىمىزدىكى بەزى پسىخولوگلار ئېلىمىزنىڭ
سوتسىيالىستىك تۇزۇمى شارائىتىدا دىئالېكتىك ماتېرىيالىزم
ئېلىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىجادىيەت روھىنى ناھايىتى
زور دەرىجىدە بېيىتقان بولسىمۇ، دوگماتىزم بىلەن فېئودالىق-
نىڭ تەسىرى بەزى ئادەملەرنىڭ كاللىسىنى چىرمىۋالغاچقا،

يېڭىلىق يارىتىدىغان ۋە ئىجاد قىلىدىغان ئادەملەر ئوخشىمىغان
دەرىجىدە زەربىگە ئۇچراپ كەلدى. دۇنياغا يۇزلىنىپ، دۇنيادىكى
ئەڭ ئىلغار مىللەتلەر بىلەن مۇسابىقە ۋە رىقابەت قىلىش
ئۇچۇن مىللەتلىرىمىزنىڭ مىللىيەتلىكىدە جەزمەن يېڭىلىنىش
بولۇشى كېرەك، دەپ قارايدۇ.

ئومۇمەن ئېيتقاندا، ھەرقانداق مىللەتتە ۋە ھەر خىل مە-
دەنىيەت مۇھىتىدا ئوخشىمىغان دەرىجىدە ئىجادكارلىق بولىدۇ.
لېكىن ھەربىر مىللەتنىڭ مۇھىتى پەرقلىق بولغانلىقتىن،
ئۇلارنىڭ ئىجادىي پەزىلەتنى چۇشىنىشى ئوخشاش بولمايدۇ. بۇ
ھەقتە ئاتاقلىق پسىخولوگ تورراىنسە ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىجادىيلىق
قىلىشىنى تەكشۈرۈش جەدۋىلىنى تەتقىق قىلىپ تۇزۇپ چىقىپ،
ھەر خىل دۆلەتلەردىكى خەلقلەرنىڭ ئەڭ ئەلا پەزىلەتكە بولغان
قاراشلىرىدىكى ئورتاقلىق ۋە پەرقلەرنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا
تېپىپ چىققان.

تۆۋەندىكى بەش دۆلەتتىكى نۇرغۇن ئوقۇتقۇچىلار ئارقى-
لىق ئوقۇغۇچىلار ئوستىدە ئېلىپ بېرىلغان تەجرىبىدە بۇنداق
ھالەت ناھايىتى روشەن ئىپادىلىنىدۇ. بۇ تەجرىبە جەدۋىلىنىڭ
ھەربىرىدە تۇرلۇك ئالاھىدىلىك كۆرسىتىلگەن بولۇپ، بۇلارنىڭ
ئىچىدىكى 60 تۇرلۇكنىڭ 50 نەچچە تۇرلۇكى تەجرىبە تەتقى-
قاتىدا ئىجادىيلىق بىلەن ئوك ياكى تەتۇر باغلىنىشتا بولىدىغان-
لىقى بېكىتىلگەن. تورراىنسە ئالدىنقى بەش دۆلەت ئوقۇتقۇچىلە-
رى جەدۋەللەشتۈرگەن 10 دەرىجە ئىچىدىكى پەزىلەت دەرىجە-
لىرىنى تۆۋەندىكىدەك جەدۋەللەشتۈرگەن:

ئوقۇغۇچىلاردىكى ئىجادىيەت بىلەن باغلىنىدىغان پەزىلەتلەرنىڭ دەرىجىگە ئايرىلىشى

فىلىپپين	گىرېتسىيە	ھىندىستان	گېرمانىيە	ئامېرىكا
تىرىشچان	زېھنى توغرا لۇق	ھەيران بولىدىغان	سەممىي	مۇستەقىل ئويلايدىغان
ئىتائەتچان	ئۇلۇغ كەڑەش نىشانى بار	ئىتائەتچان	يۇمۇرلۇق	ھەيران بولىدىغان
ئەدەبلىك	ئۇزۇل كېسىل	ۋاقتىدا ئىشلەيدىغان	تىرىشچان	يۇمۇرلۇق
ساغلام	سەممىي	ئەدەبلىك	مۇستەقىل ئويلايدىغان	ئەپچان
ئەپچان	قارىغۇلارچە ئەگەشمەيدىغان	ساغلام	قىيىنچىلىقتىن قورقمايدىغان	تىرىشچان
ۋاقتىدا ئىشلەيدىغان	خاتىرە قابىلىيىتى ئالا	ئۇزۇنگە ئىشىنىدىغان	مۇستەقىل ھۆكۈم قىلىدىغان	كەمستەرلىك بىلەن دەرس ئالمايدىغان

ئۇزۇنگە ئىشىنىدىغان	ساغلام	تەشەببۇسكار	ھەيران بولىدىغان	قەتئىي
خاتىرە قابىلىيىتى ئالا	شەخسىيەتچى ئەمەس	تىرىشچان	ئۇزۇنگە ئىشىنىدىغان	تەشەببۇسكار
نوپۇزغا ھورمەت قىلىدىغان	ئۇزۇنگە ئىشىنىدىغان	دىلخۇمار	ساغلام	سەممىي
دىلخۇمار	ئەدەبلىك	قەتئىي	تەۋەككۇلچى	ئۇزۇل - كېسىل

ئوقۇتقۇچىلار پەزىلەت دەرىجىلىرىنى ئايرىپ چىققاندىن كېيىن، تورراندىسە يەنە 10 نەپەر ئىجادىيەت پسىخىكىسىنى تەتقىق قىلىدىغان ئالىمنى Q — sort تېخنىكىسىنى قوللىنىپ 62 تۈرلۈك پەزىلەتنى دەرىجىگە ئايرىتقان. بۇ چاغدىمۇ ئىجادىيلىق بىلەن باغلىنىدىغان پەزىلەتلەرنىڭ ھەرقايسى مىللەتلەردە ئىپادىلىنىشى پەرقلىق بولغان. دېمەك، ئىجادىيەت خاسلىقىنى يېتىشتۈرۈشتە ھەممە مىللەتلەردىكى ئورتاق تەرەپلەرنى نەزەرگە ئېلىش بىلەن بىر چاغدا پەرقلىق تەرەپلەرگىمۇ قارىشىقا، ھەر بىر مىللەت ئۆزىنىڭ ئوبيېكتىپ ھەم سۇبيېكتىپ مۇھىتلىرىدىكى ئىجادىي خاسلىقنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا ئۈيغۇن بولمىغان تەرەپلەرنى تۈگىتىش ئۈچۈن تەربىيىلىنىشكە توغرا كېلىدۇ. بولۇپمۇ ئىجادىي خاسلىقنىڭ بەزى ئالامەتلىرى مالىمانچىلىق ۋە تۈرلۈك پسىخىك ئاجىزلىقلار تۈپەيلى ھالاكەتكە يۈزلەنگەچكە، مۇھىتنى ئەلالاشتۇرۇشنى چىڭ تۇتۇش كېرەك بولىدۇ. چۈنكى، خاسلىق

مۇزلۇكىدىن پەيدا بولمايدۇ، بەلكى جەمئىيەت تەرىبىسى نەتى-
جىسىدە ئۆسۈپ باردۇ. ناۋادا بىر مىللەت ھەممە خۇراپىلىق
ۋە زەئىپ، بېكىنمە پىسخىك خۇسۇسىيەتلەرگە يېقىن بولسا، ئۇ-
نىڭ ئىجادىي خاسلىق يېتىشتۇرۇشى قىيىن بولىدۇ.

لېكىن، خاسلىققا بېسىلغان مىللىيەتلىك تامغىسى تېگى -
تەكتىدىن ئېيتقاندا، سىنىپىي تامغىغا تەۋە بولغاچقا، مىللىيەتـ
لىك خاسلىقنىڭ ئاساسىي تەرىپى بولالمايدۇ. ئىجادىي خاسلىق-
نىڭ سىنىپىيلىقى شەخسنىڭ دۇنيا قارىشىدا مەركەزلىك ھالدا
ئەكس ئېتىدۇ. شەخسنىڭ ئېتىقادى ۋە غايىسى ئۇنىڭ دۇنيا
قارىشى ئاساسىدا تىكلىنىدۇ. شۇڭا، دۇنيا قاراش خاراكتېرىنىڭ
ئومۇمىي خاھىشىنى، يەنە رېئاللىققا بولغان پوزىتسىيەسىنى ،مەقسـ
تىنى ۋە خاسلىقتىكى پىسخىكىلىق پەزىلەتنى بەلگىلەيدۇ.

ئەمما، خاسلىق ئادەمنىڭ ئىدىيە ۋە ھەرىكىتىدىنمۇ چوڭ-
قۇر، يوشۇرۇن بولىدۇ ھەمدە مۇقىملىق ۋە خاھىشچانلىققا ئىگە
بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇ شەكىللەنگەن ھامان ئۆزىنىڭ خا-
ھىشچانلىقى بىلەن ئىدىيە ۋە ھەرىكەتنى تەڭشەيدۇ. تاشقى مۇ-
ھىت ئىجادىيەت خاسلىقىنى ئىنكار قىلىدىغان ۋە باسىدىغان
دەرىجىگە يەتكەندە، ئۆزىنى بەرپا قىلغان ئاشۇ مۇھىتقا قارىتا
قوغدىنىش پوزىتسىيىسىدە تۇرىدۇ. تېخى بۇنىڭدىنمۇ تەرەققىي
قىلىپ، خۇددى ئىجتىمائىي مۇھىت پىسخىك خاسلىقىنى پەيدا
قىلغاندەك، ئۆز نۆۋىتىدە يەنە ئىجتىمائىي مۇھىتنى يېڭىباشتىن
ئۆزگەرتىدۇ. شۇ سەۋەبتىن ئىجادىيەت خاسلىقى ئادەملەرنىڭ
ئىجادىي پائالىيەتلىرىگە نىسبەتەن ھەل قىلغۇچ رول ئويناىدۇ.
ئىجادىيەت خاسلىقى تەركىبىدىكى ھەربىر مەزمۇن ئىجادىيەتـ
نىڭ غەلىبە قىلىش ياكى مەغلۇپ بولۇشىغا مۇھىم تەسىر
كۆرسىتىدۇ. شۇڭا ئىجادىيەت خاسلىقىنى تەشكىل قىلىۋاتقان
ئامىللارنىڭ رولىنى تولۇق مۆلچەرلەش كېرەك.

ئىجادىيەتنىڭ ئۆزىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ئىجادىيەت ئاھا-

يىتى مۇرەككەپ بولغان پىسخىك جەريان بولغانلىقتىن، خاس-
لىقنىڭ ئىككى سىستېمىسىنى تولۇق ئىشقا سالىدىغان خاسلىققا
ئىگە بولغاندا، ئاندىن چوڭ - كىچىك ئىجادىيەت جەريانلىرىنى
ئورۇندىاپ نىشانغا يەتكىلى بولىدۇ. شۇڭا، بىز ئىجادىي پائالـ
يەتنى بىر ئادەمنىڭ كۆچلۈك ئىجادىيەت مۇددىئاسى (ئېھتىياج)
تۇرتكىلىكىدە، ئۆزىنىڭ تۇرلۇك بىلىش قابىلىيەتلىرى (پارا-
سەت قابىلىيەتلىرى دەپمۇ ئاتىلىدۇ) نى ئېچىكى ۋە تاشقى ماتې-
رىيالغا تەتبىقلاش ئارقىلىق بەلگىلىك ئىجتىمائىي ئەھمىيەتكە
ئىگە مەھسۇلات ئىشلەپ چىقىرىدىغان جەريان دەپ چۈشىنىمىز.

مۇنداق ئىكەن، مۇكەممەل بولغان خاسلىق سىستېمىسى نۇق-
تىئىنەزەرىنى ئاساس قىلغاندا، خاسلىقنىڭ ئىجادىيلىقنىڭ ئەڭ مۇ-
ھىم ئىككى تەرەپنى، يەنى ئىجادىيەت ئېھتىياجى بىلەن ئىجا-
دىيەت ئىقتىدارىنى ھەمدە بۇ ئىككى تەرەپ بىلەن مۇناسىۋەتلىك
بولغان نۇرغۇن ئامىللارنىڭ يۇكسەك دەرىجىدە ماسلاشقان تەڭ-
پۇڭلۇق بىرىكىشىنى نەزەردە تۇتىمىز.

ئېھتىياجنىڭ ئىجادىيەتتە تۇتقان ئورنىدىن ئېلىپ ئېيتقان-
دا: (1) ئىجادىيەت ئېھتىياجى بىئولوگىيىلىك دائىرىدە ئەمەس،
ئىنسانىيەتنىڭ ئىجتىمائىي ھايات دائىرىسىدە بولىدۇ؛ (2) ئىجا-
دىيەت ئېھتىياجى ئىنسانىيەتتە تۇغما بولغان «تەبئىي ماھىللىق»
ئەمەس، بەلكى ئەمەلىيەت ئارقىسىدا ئېرىشىلگەن ھەرىكەت ئەن-
دىزىسى بولىدۇ؛ (3) ئىجادىيەت ئېھتىياجى يالغۇز بىر تۇرلۇك
ھەرىكەتلەندۈرگۈچى كۈچنىڭ تەقەززاسىدا ئەمەس، بەلكى بىر-
مۇنچە ئېھتىياجلاردىن تەركىب تاپقان «بىرىكمە» بولىدۇ. پاتېنتقا
ئىگە بولغان بىر ئىختىراچنىڭ ئىجادىيەت ئېھتىياجىدىن ئىبا-
رەت مۇرەككەپ قۇرۇلمىنى مىسالغا ئالىدىغان بولساق، ئۇنىڭدا
بىرمۇنچە مۇددىئا بولىدۇ: ۋەتەن ھەم خەلقى ئۈچۈن تۆھپە
قوشۇش، ئابرويىنى ئۆستۈرۈش، پۇل تېپىش، تارىختا ئۇنتۇلمايـ
دىغان ئورۇنغا ئۆتۈش، ئۆز ئىجادىيىتىدىن زوقلىنىش ۋە باشـ

قىلار. شۇنداق بولغانلىقتىن، داڭلىق ئالىملار ۋە باشقا كارامەت كۆرسەتكەنلەر بىر - بىرىدىن ئەقلىي ئۈستۈنلۈك جەھەتتە پەرقلىنىپ تۇرسىمۇ، لېكىن ھەممىسىدە كۈچلۈك ئىجادىيەت مۇدداسى بولغانلىقتىن، ئوخشىمىغان ساھەلەردە باش كۆتۈرىدۇ. بىر ئۆمۈر پايپاسلاپ يۈرۈپ نەتىجە چىقىرالمايدىغانلار تالانت ياكى تۇغما ساپاسىنىڭ كەملىكىدىنلا ئەمەس، بەلكى زۆرۈر بولغان ئىجادىيەت مۇددىئاسىنىڭ كەملىكىدىن ئۆمرىنى بىكارغا ئۆتكۈزۈۋېتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئىجادىي پائالىيەت داۋامىدا ئىجادىيەت ئېھتىياجى بىلەن ئىجادىيەت قابىلىيىتىنى بىرلىككە كەلتۈرۈشتە، ئىجادىيەت ئېھتىياجى ئىجادىي خاسلىقنىڭ يادروسى بولىدۇ. شۇ تۈپەيلى، ئىجادىيەت ئېھتىياجى ئىجادىي پائالىيەتلەردە يېتەكچىلىك ئورۇندا تۇرىدۇ. شۇڭا بۇ يەردە ئېھتىياجنى ئالدىنقى ۋە گەۋدىلىك ئورۇنغا قويۇپ چۈشىنىمىز.

دەرۋەقە، مەشھۇر ئادەملەرنىڭ ياكى تالانتلىق ئادەملەرنىڭ ئىجادىيەت نەتىجىلىرى كۈچلۈك ئىجادىيەت مۇددىئاسى ۋە ئەلا ئىجادىي ئىقتىدارنىڭ تەقەززاسىدا بولىدۇ، يەنى ئىككى تەرەپ تەڭ مەۋجۇت بولماي بولمايدۇ. بىراق، ئىجادىيەت ئېھتىياجىنىڭ بولماسلىقى تۇغما شەرتلەر ۋە قابىلىيەتلەرنىڭ ئاجىزراق بولۇشىغا قارىغاندا، ئىجادىي پائالىيەتكە تېخىمۇ كۆپ تەسىر يەتكۈزىدۇ. تۇغما شەرتلەر ۋە قابىلىيەتلەر سەل تۆۋەنرەك بولغان تەقدىردىمۇ ئىجادىيەت ئېھتىياجى ساغلام (ئىنسانىيەت ئىستىقبالىغا كۆڭۈل بۆلىدىغان ئالىيجاناب ۋىجدان) بولغاندا، مەلۇم ئىجادىي قابىلىيەتلەرنىڭ كەملىكىنى پەزىلەت ياكى بىلىم، ماھارەت جەھەتتىكى تولۇقلاشلار بىلەن ئۆستۈرۈپ، ئىجادىيەتنى باشقا چىقارغىلى بولىدۇ. دېمەك، ساغلام خاسلىقتا مۇددىئا — ئېھتىياج سىستېمىسى ھەل قىلغۇچ ئەھمىيەتكە ئىگە بولۇپ، يادرولۇق رول ئوينايدۇ. بۇنىڭغا يانداشقان ھالدا خاسلىقنىڭ

شەكىللىنىشىگە مىجەز، خاراكتېر قاتارلىقلار مۇھىم تەسىر كۆرسىتىدۇ.

ئېھتىياج - خاسلىق ئاكتىپچانلىقى ۋە شەخسىي پائالىيەتنىڭ تۈپ ھەرىكەتلەندۈرگۈچى كۈچى بولۇپ، ئىجادىيەت خاسلىقى قۇرۇلمىسىدا يېتەكچى ئورۇندا تۇرىدۇ. ئېھتىياج ئادەم ئورگانىزمىنىڭ بەلگىلىك تۇرمۇش شارائىتىغا بولغان تۈپ تەلىپى بولۇپ، بۇنداق تۇرمۇش شارائىتلىرى بولمىغاندا، ئادەم ھايات كەچۈرەلمەيدۇ. ماددا ئالمىشىش بارلىق ئورگانىزملارنىڭ ئەڭ ئاددىي ھەم ئەڭ نېگىزلىك ئېھتىياجى بولغانلىقتىن، ھاۋا ياكى ئوزۇقلۇق ئۈزۈلۈپ قالغان ھامان ئورگانىزم ئۆلىدۇ. ئورگانىزمدىكى بارلىق پائالىيەتلەرنىڭ مەقسىتى ھاياتلىقنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى ۋە تەرەققىي قىلىشىغا مۇتلەق شەرت قىلىنغان نەرسىلەرگە بولغان تەلەپنى قاندۇرۇشتۇر. بارلىق مەۋجۇدات‌لاردا مۇنداق تەلەپ بولغانىكەن، ئادەممۇ بۇنىڭ سىرتىدا بولمايدۇ. بىراق ئادەمنىڭ ئېھتىياجى ھايۋانات ئېھتىياجىغا پۈتۈنلەي ئوخشىمايدۇ، خالاس. شۇنداق بولغاچقا، خاسلىق ۋە ئىجادىي پائالىيەتلەر ئادەمنىڭ ئېھتىياجىدىن پەيدا بولىدۇ. ئېھتىياج كىشىلەر تۇرمۇش ۋە ئەمەلىيىتىدە موھتاج بولغان شەيئىلەرنىڭ مېڭىدىكى ئىنكاسى بولغانلىقتىن، ئۇنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى خاسلىق پىسخىك پائالىيىتىنىڭ خاھىشچانلىقىنى نامايان قىلىدۇ ھەمدە ئادەمنىڭ رېئاللىققا بولغان تۈپ پوزىتسىيىسىنى بەلگىلەيدۇ. ئىنسانىيەتنىڭ بىر ئەزاسى بولغان ئىنسان ۋىجدانقا نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئېھتىياج ئادەمنىڭ ھەرىكەت ۋە تەرەققىياتىدىكى تۈپ ھەرىكەتلەندۈرگۈچى كۈچ بولۇپ، ئادەم ئېھتىياجىنىڭ خاراكتېرى خاسلىقنىڭ شەكىللىنىش ۋە تەرەققىي قىلىشىدا ھەل قىلغۇچ ئەھمىيەتكە ئىگە. ئېھتىياجدىن باشقا خاسلىق پىسخىك ئامىللىرى بولغان مىجەز، ھېسسىيات، ئىرادە، قابىلىيەت، قىزىقىش، خاراكتېر... قاتارلىقلار پەقەت مۇددىئا - ئېھتى-

ياج سستېمىسى بىلەن ئورگانىمك هالىدا بىرلىشىشى كېرەك، ئاندىن مۇكەممەل خاسلىق قۇرۇلمىسى شەكىللىنىدۇ. مۇكەممەل خاسلىق قۇرۇلمىسى هاسىل بولغاندىلا، ئاندىن ئۇنى ئىجادىي خاسلىق دېگىلى بولىدۇ. مەسىلەن، خاسلىق تەركىبىدىكى هېسسىيات ئامىلى ناهايىتى مۇهىم، ئەمما بىر ئادەمدە يالغۇز قىزغىنلىق بولغان بىلەنلا كۇپايە قىلمايدۇ، ئۇ يەنە مۇستەهكەم ئىرادە پەزىلىتى ۋە مۇۋاپىق مىجەز تەبىئىتىگە ماسلىشىپ بېرىش شەرت بولىدۇ. تۇرمۇش ۋە ئىجادىيەت تەجرىبىلىرى ئىسپاتلاپ بەردىكى، ئۆتۈپ كەتكەن قىزغىنلىقلا بولۇپ، ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشنى بىلمىگەندە ئىش ئۆز ئەكسىگە قايتىپ كېتىدۇ. بۇنىڭ ئەكسىچە، مەقسىتى ئېنىق هەم سۇباتلىق بىر ئادەمنىڭ هەر دېسىلا توغرا قىلىشىمۇ كىشىنى يىرگىنىدۈرىدۇ.

هازىرقى زامان پسىخولوگىيە تەتقىقاتى ئىسپاتلاپ بەردىكى، ئادەم ئېهتىياجىنىڭ ئۆزگىرىشچانلىقى بىلەن تۇراقلىقلىقى ئادەمنىڭ خاسلىقىنىڭ ئۆزگىرىشچانلىقى ۋە تۇراقلىق بولۇشىنىڭ ئاساسى بولىدۇ. ئادەمنىڭ ئېهتىياجى خىلمۇ خىل بولىدۇ هەمدە ئۇزلۇكسىز ئۆزگىرىدۇ ۋە تەرەققىي قىلىدۇ. ئۇ مەڭگۈ بىر سەۋىيىدە قانائەتچانلىق بىلەن توختاپ قالمايدۇ، بۇ- نىڭغا ئەگىشىپ ئادەمنىڭ خاسلىقىمۇ ئۆزگىرىپ بارىدۇ. ئادەم ئېهتىياجىنىڭ يېڭىچاقلىنىشى ۋە تۇراقلىنىشى ئادەمنىڭ پەز- لىتى، خاراكتېرىنىڭ شەكىللىنىشىگە ئېلىپ بارىدۇ. ئادەمنىڭ پەزىلىتى تېگى - تەكتىدىن ئېيتقاندا، ئادەمنىڭ ئىجتىمائىي خاهىشچانلىقىدىن ئىبارەت بولىدۇ. ئادەم ئۆز ئېهتىياجىنى قامداش جەريانىدا سان - ساناقسىز يېڭى ئېهتىياجلارنى شەكىللەندۈرىدۇ، بۇنداق يېڭى ئېهتىياجلارنىڭ ئۇزلۇكسىز تۇراقلىنىپ تۇرۇشى ئادەمنىڭ ئىجتىمائىي خاهىشنى بارلىققا كەلتۈرىدۇ. مانا مۇشۇنداق بىر خىل تەبىئىلىك كىشىلەرنى ئاگلىق تۇردە توختىماي يېڭىلىق يارىتىشقا ئۇندەيدۇ. ئىجتىمائىي تۇرمۇش ۋە

شەخسلەرنىڭ تۇرمۇشىدا ئۇزلۇكسىز پەيدا بولۇپ تۇرىدىغان ۋە ئايىغى ئۇزۇلمەيدىغان ئاشۇنداق ئېهتىياجلارنىڭ ئۇنۇمۇبرسال رولى جۇشقۇن راۋاجلانغان ئىجادىيەت تارىخىنى شەكىللەندۈر- گەن. شۇڭا، بىر خىل نەرسىگىلا تىكىلگەن ۋە باشقا نەرسىلەرگە ئىنتىلمىگەن ئادەملەردە ئىجادىي ئىقتىدار قۇرۇيدۇ.

خاسلىق ئىككى سستېما تەرەپتىكى ئۇچ خىل سەۋىيىگە ئىگە قاتلاملىق قۇرۇلما بولغانلىقتىن، ئېهتىياجمۇ ئۇچ قاتلاملىق بولىدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە ئىجادىيەت پاراسىتى ۋە ئىجادىيەت ئەمە- لىيىتى ئادەمنىڭ مەنىۋى ئېهتىياجىنىڭ ئەڭ يۇقىرى قاتلىمى بولۇپ، ئۇ ئادەم هاياتىنىڭ يۇقىرى ئۇنۇملۇك، ئەلا سۇپەتلىك بولۇشىدىكى مۇهىم ئالغا سۈرگۈچىدۇر. بۇنداق مەنىۋى ئېهتە- ياج يۇقىرى - تۆۋەن دەرىجىلەرگە بۆلۈنىدۇ. تۆۋەن قاتلاملىق ئېهتىياج ئادەمنىڭ مەۋجۇت بولۇش ئېهتىياجى ۋە تەرەققىيات ئېهتىياجىدىن ئىبارەتتۇر.

مەنىۋى تۇرمۇش ئېهتىياجى ئىنسانىيەتتە ئالاهىدە بولىدە- غان ئېهتىياج بولۇپ، بۇ ئىجتىمائىي ئېهتىياجدۇر. ئىجتىمائىي ئېهتىياج ئەخلاقىي خۇسۇسىيەت ۋە ئاخلاقىي مەزمۇنغا ئىگە بولىدۇ. ئادەمنىڭ مەنىۋى ئېهتىياجى ئەنە شۇنداق ئالاهىدىلىكى بىلەن فىزىئولوگىيىلىك، پسىخىك ئېهتىياجلارنى تەقەززا قىلىدۇ هەمدە مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا، بۇ ئېهتىياجلارنى بەلگىلەيدۇ هەم ئۇلارنىڭ تەرەققىياتىنىمۇ تەقەززا قىلىدۇ. خاسلىقنىڭ ئۇزلۇكسىز پىشىپ يېتىلىشىگە ئەگىشىپ، ئادەمنىڭ قىممەت قارىشى، ئەخلاقىي خىسلەت، غايە قاتارلىق مەنىۋى ئېهتىياجلارغا بولغان قوغلىشىشى تېخىمۇ كۈچلۈك بولىدۇ. مۇنداق يۇزلە- نىش ئادەمنىڭ خاسلىقىنى كۇندىن - كۇنگە ئەلغا مۇۋاپىق قىلىپلا قالماستىن، خاسلىقنىڭ مەزمۇنىنىمۇ بېيىتىپ بارىدۇ. پەن - تېخنىكىنىڭ تەرەققىياتى پەيدا قىلىدىغان يېڭى مەدەنە- يەت كىشىلەرنىڭ روهىي، مەدەنىيەت ۋە تۇرمۇش تەرەپلەردىن

ئۆسۈشىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. بۇ ھال كىشىلەرنىڭ مەنىۋى ئېھتىياجىنىڭ تېخىمۇ يۇقىرى قاتلاملىرىغا بولغان قوغلىشىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ، بۇنىڭ بىلەن كەلگۈسى ئادەملەر پۈتۈنلەي يېڭىلانغان خاسلىق ئالاھىدىلىكىنى گەۋدىلەندۈرۈپ ماڭىدۇ. شۇڭا بىز خاسلىققا تۈپلۈك تەسىر كۆرسىتىۋاتقان ئېھتىياجنى بىر پۈتۈن باغلىنىش ھالىتىدە چۈشىنىش ئۈچۈن تۆۋەندىكى ئېھتىياج قۇرۇلمىسىغا نەزەر تاشلايمىز:

ئېھتىياجنىڭ قاتلاملىق قۇرۇلمىسىدىن مەلۇمكى، ئېھتىياج خۇددى ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەرنىڭ مۇجەسسەملىنىشى بولغان ئادەمنىڭ ئۆزىدە مۇرەككەپ بولۇپ، ئۇنى پەقەت ئەڭ تۆۋەن ھەم ئەڭ ئالىي ئېھتىياجغا ئايرىپ تۇرۇپ چۈشىنىش كېرەك. ئەڭ تۆۋەن دەرىجىلىك ئېھتىياج بىئولوگىيىلىك تەركىبلەرنى كۆپرەك ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. لېكىن، ئۇمۇ ماھىيەت جەھەتتىن ئىجتىمائىيلىققا ئىگە بولىدۇ. ئۇ ماددىي نەرسىلەرگە بولغان ئېھتىياج شەكلى بىلەن ئىپادىلىنىدۇ ۋە ماددىي نەرسىلەرنى ئىگىلەشنى نېگىزلىك ئالاھىدىلىك قىلىدۇ. فېئودالىق ۋە كاپىتالىستىك ئىگىلىك ھۆكۈم سۈرگەن جەمئىيەتلەردە ھوقۇق ھەم پۇلغا چوقۇنۇش ۋە ئۇلارنى قوغلىشىش بولۇپ ئىپادىلىنىدۇ. ئادەمنىڭ ئالىي دەرىجىلىك ئېھتىياجى تېخىمۇ مول ئىجتىمائىي ۋە مەنىۋى ئامىللارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئەمما، بۇمۇ ماددىي ئېھتىياج ئاساسىدا شەكىللىنىپ، مەنىۋى ئېھتىياجنى قاندۇرۇشنى ئاساسىي بەلگە قىلىش بىلەن غايە قوغلىشىش بولۇپ ئىپادىلىنىدۇ - دە، شۇنىڭ بىلەن ئەڭ تۆۋەن دەرىجىلىك بولغان بىئولوگىيىلىك ئېھتىياجنى تەڭشەش رولىنى ئويناپىدۇ. شۇڭا، بىز مۇشۇ ئىككى خىل ئېھتىياجنىڭ دىئالېكتىك مۇناسىۋىتىنى توغرا چۈشىنىشىنى، ئەڭ تۆۋەن دەپ ئاتالسىمۇ ئادەمنىڭ نېگىزلىك ئېھتىياجى بولغان بىئولوگىيىلىك ئېھتىياجنى قاندۇرۇش ئاساسىدا ئەڭ ئالىي بولغان

مەنىۋى ئېھتىياجنى قاندۇرۇشنى تەكتىلەيمىز. ئەڭ ئالىي مەنىۋى ئېھتىياج ئادەتتە ئىجتىمائىي خاھىشچانلىق بولۇپ ئىپادىلىنىدۇ.

ئادەمنىڭ ئىجتىمائىي خاھىشچانلىقى جەمئىيەت ۋە باشقىلارغا مۇئامىلىدە بولغاندا، باشقىلارغا پايدا يەتكۈزۈش، ھېسداشلىق قىلىش، ئوچۇق كۆڭۈل بولۇش بىلەن شەخسىيەتچىلىك قىلىش، باشقىلارنى بوزەك قىلىش، قارا نىيەتلىك قىلىش ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت بولۇپ ئىپادىلىنىدۇ. ئەگەككە مۇئامىلە قىلغاندا، ئەمگەكچانلىق، ئىجادچانلىق ئەستايىدىللىق بىلەن ھۆرۈنلۇق، بىپەرۋالىق، كونسېرۋاتىپلىق ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت بولۇپ ئىپادىلىنىدۇ. ماددىي بۇيۇملارغا مۇئامىلە قىلغاندا، تېجەشلىك بولۇش، ئومۇمنىڭ مۈلكىنى ئاسراش بىلەن ئىسراپچىلىق قىلىش، ئومۇمنىڭ مۈلكىنى بۇزۇش ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت بولۇپ ئىپادىلىنىدۇ، ئۆزىگە بولغان مۇئامىلىدە پرىنسىپاللىق، ئىنتىزامچانلىق، ئىززەت - ھۆرمەتنى ساقلاش، پايدىلىق ئىشلارغا باتۇرلۇق قىلىش بىلەن پرىنسىپسىزلىق، ئىنتىزامسىزلىق، ئۆز مەيلىچە ئىش كۆرۈش، جاھىللىق، قورقۇنچاقلىق ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت بولۇپ ئىپادىلىنىدۇ. بىز خاسلىق تەرىپىسىدە مۇشۇنداق تۆت جۈپ زىددىيەتنىڭ ئاكتىپ تەرىپىنى تەرىشىپ يېتىشتۇرۇپ، پاسسىپ تەرىپىنى چەكلەشنى ۋە تەرىشىپ ئۆزگەرتىشنى نەزەردە تۇتىمىز. خاسلىقتىكى ئاكتىپ ياكى پاسسىپ تەرەپلەر ھەرگىز ئۆزلۇكىدىن يېتىلمەيدۇ، بەلكى تەرىشىپ ئۆگىنىش، تەربىيىلىنىش ۋە تەربىيىلەش جەريانىدا يېتىلىدۇ. مەسىلەن، كوللېكتىپ پائالىيەتلەرگە ئاكتىپ قاتناشقاندىلا كوللېكتىپنى قىزغىن سۆيىدىغان خىسلەتنى يېتىشتۇرگىلى بولىدۇ. كوللېكتىپنى ھەم ۋەتەننى كۆزلەيدىغان نىشان شەخسىنىڭ ئېھتىياجى بولۇپ شەكىللەنگەندىلا، كوللېكتىۋىزملىق ھەم ۋەتەنپەرۋەرلىك شەخسىيىتىنىڭ ئېتىقادىغا ئايلىنىدۇ.

قىسقىسى، ئىجادىيەت تەرەققىيات ئېھتىياجىدىن تۇغۇلىدۇ.

ئەچكى ئېھتىياج (مۇددىئا) يۇقىرى سەۋىيىلىك بولغاندا، پارلاق ئىجادىيەتلەرنىڭ پارلىقىغا كېلىشىگە سەۋەب بولىدۇ. ئىنسانىيەتكە خىزمەت قىلىش، خەلق ھەم ۋەتەنگە بەخت يارىتىشتىن ئىبارەت كىشىلىك ھايات غايىسى تۇرغۇزۇلغاندىن كېيىن، تاشقى كاشىلىلاردىن ساقلىنىپ ئالغا بېسىش ئادەمنىڭ ئىجادىيەت سەۋىيىسىگە تەسىر كۆرسىتىدىغان مۇھىم ئىشتۇر. بولۇپمۇ بىر ئادەمنىڭ ئىلىم - پەن، ئەدەبىيات - سەنئەت جەھەتتىكى تالانتى تاشقى كۈچ بىلەن توقۇنۇشۇپ قالغاندا، تالانت بىلەن تاشقى توقۇنۇش ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنى توغرا ھەل قىلىش، مەنىۋى دۇنياسىدا شوخشۇپ تۇرۇۋاتقان ئىجادىيەت مۇددىئاسىنى ئاسراپ قېلىش ۋە ئۇنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا ماھىر بولۇش پارلاق ئىجادىيەت مۇۋەپپەقىيىتىنى قولغا كەلتۈرۈشتە كەم بولسا بولمايدىغان قوغدىنىش قابىلىيىتىدۇر. بىراق ھازىرقى دۇنيادا، خاسلىققا باي بولغان ئىجادىيەت پاراسىتى، ئىجادىيەت ئىقتىدارى، ئىجادىيەت ھەرىكىتىنى تولۇق، ئەركىن راۋاجلاندۇرۇش، ئەچكى مۇددىئا ناھايىتى دۇرۇس بولغاندىمۇ ناھايىتى تەسكە چۈشىدۇ. دۇنيادا يېڭىلىق يارىتىش بىلەن كونسېرۋاتىپلىق، پۇل ۋە مەنسەپكە چوقۇنۇش بىلەن ئىنسانىيەتكە بەخت يارىتىدىغان ئىجادىي ئەمگەككە ئىخلاس قىلىش، ئەقلىي رىغبەت بىلەن تەبىئىي مەئىللىك ئوتتۇرىسىدىكى تېڭىرقاش يەنىلا مەۋجۇت. بەزى جايلاردا ھەتتا ئىجادىيلىقنىڭ دۈشمەنلىرى، نادان دۈشمەنلىرى بار. شۇنداق بولغاچقا، ئۆزىدە ناھايىتى ئۇلۇغ ئىجادىي قۇدرەت يوشۇرۇنۇپ ياتقان ئادەمۇ بەخىرامان يۈرۈپ ئىجاد قىلىشنى ئويلاش تولمۇ رومانتىك خىيال بولىدۇ. شۇڭا، ئىجادىيەت مۇددىئاسى جەھەتتە يۈكسەك بولۇپ، بىر ئاماللار بىلەن تاشقى توسقۇنلۇقنىڭ يۈرەك يارىسى قىلىدىغان جەبىرلىرىدىن قۇتۇلۇپ كېتىشكە، قىيىنچىلىق ۋە دۈشمەنلىكنى ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە

ئادەمنىڭ ئاساسلىق ئېھتىياجلىرىنىڭ قانداملىق قۇرۇلمىسى

- ئادەمنىڭ ئېھتىياجى
  - ئالىي دەرىجىلىك ئېھتىياج (مەنىۋى جەھەتتىكى قانائەتلىنىشنى بەلگە قىلىپ، غايىگە بولغان قوغلىشىشنى كۆزدىلەيدۇ)
    - باشقىلارغا پايدا يەتكۈزۈش ئېھتىياجى
      - پىداكارلىق ئېھتىياجى
      - تۆھپە قوشۇش ئېھتىياجى
      - خىزمەت قىلىش ئېھتىياجى
      - باشقىلارغا ياردەم بېرىش ئېھتىياجى
    - پائالىيەت ئېھتىياجى
      - ئەمگەك ئېھتىياجى، ئىجادىيەت ئېھتىياجى، ئىزدىنىش ئېھتىياجى، گۈزەل لىكتىن بەھرىمان بولۇش ئېھتىياجى، ماھارەت كۆرسىتىش ئېھتىياجى، ئويۇن - تاماشا ئېھتىياجى، ئۆگىنىش ئېھتىياجى. ئالاقە ئېھتىياجى
        - جەمئىيەت ئوچۇن مەنپەئەت ئىزدەش ئېھتىياجى، ئەقتىدار-لى ئىشقا سېلىش ئېھتىياجى
    - مۇناسىۋەت ئېھتىياجى
      - كوللېكتىپ ۋە ۋەتەننىڭ ئېھتىياجى
      - تەۋەلىك ئېھتىياجى
        - ئوچۇر ئالماشتۇرۇش ئېھتىياجى
        - ھېسسىياتنى ئوچراشتۇرۇش ئېھتىياجى
      - ئەۋزەللىك ۋە ھوقۇق ئېھتىياجى
      - ئىززەت ۋە ئىشەنچە ئېھتىياجى
  - تۆۋەن دەرىجىلىك ئېھتىياج (ماددىي جەھەتتىكى ئېگىلەشنى بەلگە قىلىپ، پۈل، مالغا بولغان قوغلىشىشنى كۆزدىلەيدۇ)
    - تەرەققىيات ئېھتىياجى
      - ئائىلە ئېھتىياجى
        - نىكاھلىنىش ئېھتىياجى
        - تەبىئىي كۆپىيىش ئېھتىياجى
      - ساغلاملىق ئېھتىياجى
    - ھايات تىرىك ئېھتىياجى
      - بىخەتەرلىك ئېھتىياجى
        - مال - مۈلۈكنىڭ بىخەتەرلىك ئېھتىياجى
        - ھايات‌لىقنىڭ بىخەتەرلىك ئېھتىياجى
      - ئاسسىملاتسىيە ئېھتىياجى، يېمەك - ئىچمەك، كىيىم - كېچەك، تۇرالغۇ جاي، كۆن ئۇرى، ھاۋا، سۇ قاتارلىقلارغا بولغان ئېھتىياج

پەسەيتىشكە تىرىشىش كېرەك. يۇقىرى سەۋىيىلىك ئۇچكى مۇددىئا (ئېھتىياج) دېگىنىمىز ئۇ ئاساسلىقى دائىملىق ئىنتىلىش پىسخىكىسى بىلەن دائىملىق قىزىقىش پىسخىكىسىدۇر. ئۇزاق - ئۇزاقلاردىن كۆزلۈككەن بۇنداق دائىملىق پىسخىكا بىلەن قىزىقىش تەبىئىيكى ئۆزگىرىپ تۇرىدىغان تاشقى توسۇقلاردىن مۇقىم، تۇراقلىق بولغان ھەرىكەتلەندۇرۇش كۈچىگە ئىگە بولىدۇ. ھەدىسلا ماختانغان ياكى ماختالغان، ئەمما چىن يۇرەكتىن يۇقىرى سەۋىيىلىك ئۇجادىيەت مۇددىئاسىغا ئايلانمىغان نەرسىلەرنىڭ ئەل قاتارى بولۇپ قېلىپ، كۈچەپ يوققا چىقىرىلغان، ئەيىبلەنگەن، ھەتتا ۋەيران قىلىنغان نەرسىلەرنىڭ ئاخىرقى ھېسابتا يۇقىرى سەۋىيىگە كۆتۈرۈلۈپ كەتكەنلىكى ئەنە شۇنداق ئۇچكى دۇنيادىكى ئۇجادىيەت مۇددىئاسىنىڭ يۇقىرى سەۋىيىلىك بولغانلىقىدۇر. بۇنداق ئادەملەرنىڭ ئۇجادىيەت مۇددىئاسى پۈل، ئابروي، مەرتىۋە ئەمەس، بەلكى ئۆزىنىڭ ئىنسانلىق قىممىتىنى رېئاللاشتۇرۇش، ئۆزىدىكى يوشۇرۇن قابىلىيەتنى ئىنسانىيەتنىڭ، خەلقنىڭ بەختى ئۈچۈن تەقدىم قىلىشتىن ئىبارەت. بۇنداق ئادەملەرنىڭ ئۇجادىيەت مۇددىئاسى كۈندىلىك تۇرمۇشنىڭ بىر تەرىپىمى قىسمىغا ئايلىنىپ كەتكەنلىكتىن، ئۇلار كىشىلەرنىڭ ماختاپ قويۇشى، يارەدەم قىلىشى ياكى تىللاپ قويۇشى، توسۇپ قويۇشى بىلەن كېرىلىپ كەتمەيدۇ ياكى چۈشكۈنلىشىپ كەتمەيدۇ. ئۇلارنىڭ يۈرىكىدە خەلقتىن ئىبارەت ھۇرمەت دەرياسى مەڭگۈلۈك ئېقىپ تۇرغانلىقتىن، خەلقنىڭ ئەڭ كىچىك ئۇجادىيەت قەدەملىرىنى ئىشقا ئاشۇرغاندا، ئۆزىدىكى ساغلام خاسلىقنىڭ يۇرەكنى ئويىنتىپ تۇرغان ھەربىر ئۇرغۇسىنى توغرا ئىپادىلەپ بېرەلىگەندە باشقىلار ھېس قىلالمايدىغان خۇشاللىقنى چۆمىدۇ. ئۆمەر ھەييام قاتارلىق ئۇلۇغ ئالىم ۋە يازغۇچىلار تىلىدىكى

مەي ئىچىپ مەستخۇش بولۇش مانا مۇشۇنداق خۇشاللىقنى كۆرسىتىدۇ. شۇڭا، مەنىۋى دۇنيادا ئىجادىيەت مۇددىئاسىنىڭ سەۋىيىسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ، تاشقى بېسىمنى پەسەيتىشكىمۇ ماھىر بولۇش كېرەك.

بىز، دىئالېكتىك ماتېرىيالىزملىق ئېھتىياج قانۇنىيىتى ئابستراكت بولغان ئىنسان تەبىئىتىنى ئەمەس، بەلكى رېئال، جانلىق ھەربىر ئادەمنى چىقىش نۇقتىسى قىلىدۇ، ئادەمنىڭ ئىجتىمائىي ئېھتىياجلا ئادەمنىڭ خاسلىقىنى يۇكسەك پائالىيەتچانلىق ۋە ئىجادچانلىققا ئىگە قىلىدۇ. ئالىي دەرىجىلىك ئېھتىياج ياكى ئىجتىمائىي ئالاقە خاھىشچانلىقى ـ ئېتىقاد، غايە، پوزىتسىيە، مەيدان قاتارلىقلار ھاسىل قىلغان باشقىلارغا پايدا يەتكۈزۈش ئېھتىياجى ـ پۈتكۈل ئېھتىياج سىستېمىسىدا يادرولۇق رول ئويناپىدۇ. مۇشۇنداق تەرىپىلەنگەن ئادەملەرنىڭ خاسلىقىدا ئىجادىيلىق بارغانسېرى يۇقىرى ئورۇنغا ئۆتۈپ، خەلقە، ۋەتەنگە، ئىنسانىيەتكە پايدىلىق پائالىيەتلەر ئۈچۈن ئۆزىنى تەقدىم قىلىدىغان روھ ئۇرغۇپلا قالماي، جاننى تىكىپ قويۇپ ۋەتەننىڭ تەرەققىياتى ھەم خەلقنىڭ بەختـ سائادىتى ئۈچۈن ئىجاد قىلىدىغان ساغلام خاسلىق شەكىللىنىدۇ، دەپ قارايمىز.

خاراكتېر، ئادەمنىڭ خاراكتېرىدە ئىككى تەرەپ بولۇپ، بىرى ئۇنىڭ رېئاللىقتىكى ئادەم ۋە شەيئىگە تۇتقان ئاساسىي پوزىتسىيىسى بولسا، يەنە بىرى، ئۆزىنى ـ ئۆزى تەكشۈپ ماڭىدىغان ئۇسۇل ۋە ئالاھىدىلىكىدۇر. بۇ سۆزدىن كۆرۈنۈپ تۇرىدۇكى، خاراكتېر ـ بىر ئادەمنىڭ رېئاللىققا تۇتقان پوزىتسىيىسى ۋە ئۇنىڭغا مۇناسىپ بولغان ھەربىر ئۇسۇلىدىكى بىرقەدەر تۇراقلانغان پسىخىك خۇسۇسىيەتتىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇنىڭ ئېپادىلەپ بېرىدىغىنى ئادەمنىڭ ئىجتىمائىي ھەربىر ئالاھىدىلىكىدۇر. ئادەمنىڭ خاراكتېرى بىلەن خاسلىق ئالاھىدە زىچ

مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، ئوخشاش بولمىغان خاراكتېر ئوخشاش بولمىغان ئەخلاقىي قىياپەت كۆرسىتىش بىلەن خاسلىققا تەسىر كۆرسىتىدۇ، لېكىن بىر ئادەمنىڭ خاسلىقى ئۇنىڭ خاراكتېرىنىڭ ئاساسى بولىدۇ. ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، ئاق كۆڭۈل، قىزغىن، خەيرىيەتلىك، باشقىلارغا ھېسداشلىق قىلىدىغان ئادەملەر كىشىلىك مۇناسىۋەتنى بىر تەرەپ قىلغاندا ئەخلاقلىق بولىدۇ ۋە شۇ تۈپەيلى ساغلام خاراكتېر كاتېگورىيىسىدە ھەربىرىت قىلىدۇ. بۇنىڭ ئەكسىچە، تەرسا، بەتخۇي، تەكەببۇر، ھارامزادە، ئىچى يامان، چېقىمچى ئادەملەر دېگەندەك ئەخلاقلىق بولالمايدۇ ۋە شۇ تۈپەيلى ساغلام بولمىغان خاراكتېر كاتېگورىيىسىدە ھەربىرىت قىلىدۇ. بۇلار ئىجتىمائىي پائالىيەتلەردە ئوخشاش بولمىغان قىياپەت بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىپ، ئوخشاش بولمىغان ئىجتىمائىي قىممەتكە ئىگە بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، خاراكتېر ھەركىمدە پەرقلىق بولۇش بىلەن بىر ئادەمنى يەنە بىر ئادەمدىن ئايرىشنىڭ مۇھىم پسىخىك ئاساسى بولىدۇ. مۇستەقىللىك خاراكتېرى كۇچلۇك ئادەملەرنىڭ ئىجادىيەتتە مۇۋەپپەقىيەت قازىنىش ئىمكانىيىتى چوڭراق بولىدۇ، چۈنكى بۇنداق ئادەملەر باشقىلارنىڭ پىكرىنى تەنقىدىي قوبۇل قىلىدۇ. باشقىلارنىڭ ئىشارىتى بىلەنلا ئىش قىلىشقا كۆنگەن مۆمىن ئادەملەرنىڭ ئىجادىيەتتە مۇۋەپپەقىيەت قازىنىش ئىمكانىيىتى كىچىكرەك بولىدۇ. چۈنكى باشقىلارنىڭ پىكرىنى تەنقىدسىز قوبۇل قىلىش ئادىتى، ئىجادىي پائالىيەتتە باشقىلارغا ئوخشىمايدىغان يېڭىلىق يارىتىشقا قارشىدۇر.

خاراكتېرنى سۈرەتلەشتە، بىر ئادەمنىڭ بىرنەچچە خىل ئۆزگىچىلىكىنى بىرلەشتۈرۈپ سۈرەتلەش ياكى بىر خىل ئۆزگىچىلىكىنى ئاساس قىلىپ سۈرەتلەشتىن ئىبارەت ئىككى خىل ئۇسۇل قوللىنىلىدۇ. مەسىلەن، مەلۇم ئادەمنى بىرنەچچە خىل ئۆزگىچىلىكى بىلەن مۇڭداشقاق، خۇش ئاۋاز، تىرىشچان،

جەڭ ئېلان قىلىندىغان قابىلىيەت شەكىللىنىدۇ. ئىجادىيەتشۇناس جاڭ تاڭشىڭ بۇنداق ئاملىلارنىڭ ئادەمنىڭ ئىجادىي قابىلىيىتىدە مۇنداق ئالاھىدىلىكلەر بولۇپ ئېپادىلىنىدىغانلىقىنى كۆرسەتكەن:

1. بىر ئىشنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرىدىغان قەتئىي ئېتىقاد؛

2. سىرلىق نەرسىلەر ئىچىدىن ئىشنىڭ باش - ئايىغىنى بىلىۋېلىش؛

3. يېڭى شەيئىلەرنى ئالدىن تۇيۇش؛

4. ئادەتكە ئايلىنىپ كەتكەن ھادىسىلەر، مۇنكىر - نەكىرلەر ۋە نوپۇز خاراكتېرىنى ئالغان شەيئىلەرگە قارىتا ئاقىلانە تەھلىل قىلىش، گۇمانلىنىش، تەنقىدلەش پوزىتسىيىسى؛

5. ئەركىن، جانلىق ۋە مۇستەقىل تەپەككۇر؛

6. خېيىم - خەتەردىن قورقماسلىق، ئۆز قۇدرىتىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ھەرقاچان ھېس قىلىش؛

7. قىيىنچىلىق ۋە ئوڭۇشسىزلىقلارنى سوغۇققانلىق بىلەن ئويلاپ كۆرۈش ۋە ئۇزاققا سوزۇلىدىغان چىدامىلىقلىق.

帕力达洪
依马木艾山
阿达来提·牙合甫
王钧兵

成 才 之 路
斯拉木江·谢日甫 编

疆大学出版社出版发行
乌鲁木齐胜利路14号 邮编：830046）
新疆新华印刷二厂印刷
0×1168毫米 32开本 18.375 印张
年11月第1版 1996年11月第1次印刷
印数：1——5000册

631—0806—8/G·461 定价：15.80元